

Coperta : CLAUDIU OLARU

Orice reproducere sau selecție de texte din acest volum nu
este permisă fără autorizația scrisă a Casei Editoriale
„Gândirea“

COPYRIGHT BY EDITOR
CASA EDITORIALĂ GÂNDIREA

Correspondența :
Căsuța poștală 22—202
București — România

ISBN 973-95461-0-2

**nichifor
crainic**

**ZILE ALBE
ZILE NEGRE**

**Memorii
(I)**

Ediție îngrijită de
NEDIC LEMNARU

BUCUREȘTI 1991

NICHIFOR GRAINIC

ZILE ALBE — ZILE NEGRE

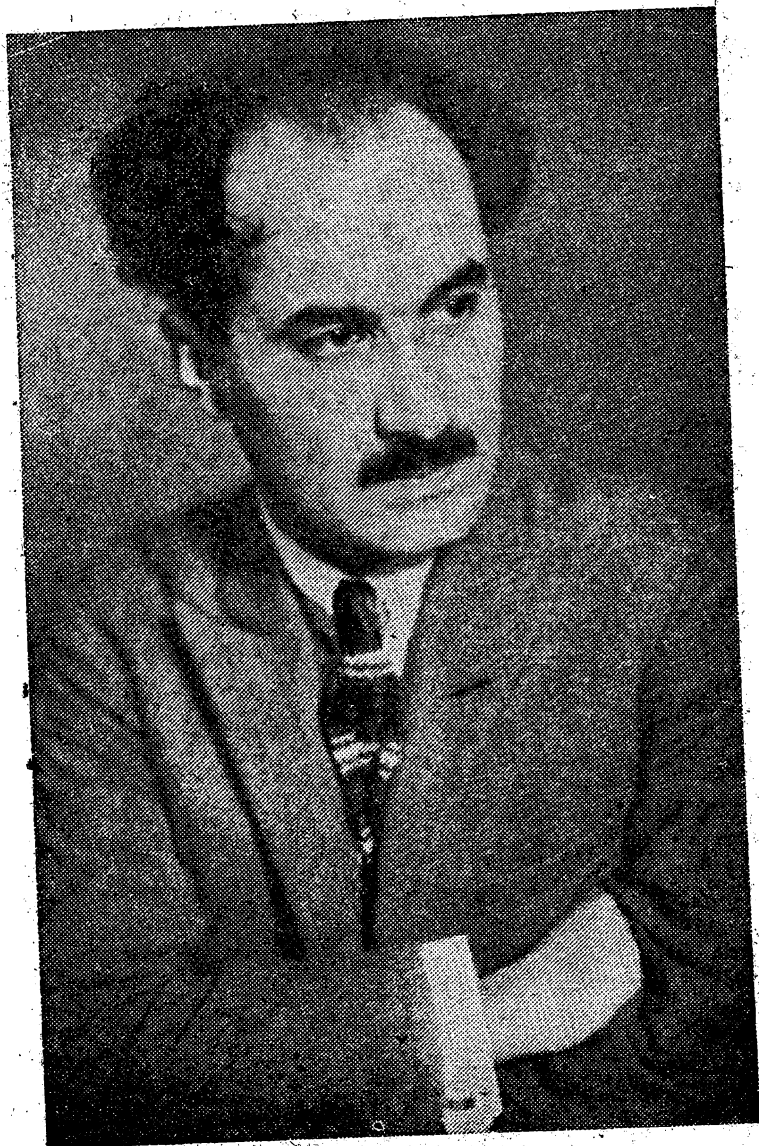
Memorii

(I)

Casa Editorială „Gândirea”
Septembrie 1991
București — România

M'am ivit în lumina lumii verinî din'to adăncime de
Jocul mii de ani. Ispioavele vechimii mele n'ia fost nicol-
data scrite. Se pot în sângele care bate încă în lămpla
căruntă. De câte ori mă gândesc la trecutul neguros al
obărnice neamului meu, de pe grîndul acesta unde am
ajuns, mi se pare că mă plec spre fundul unei prăpa-
sti fără măsură, din taina căreia liare izvorul de viață
ce urcă până în mine. Eu nu cobor depe culmile istoriei,
ci mă urc din pesterile anonimului. Boierii coboară și a-
berea coborîturilor e alunecare; țărăni sub din grele, cu
mădă mare. De aceea eugebul lumii al acestor obărnici ano-
nime mi a dat totdeauna sentimentul înătrării, al circumstan-
ței al călătoriei unei soarte moenite sub grămada tăcerilor.
Sentimentul acesta nu-e am numai eu; îl avea și tatăl meu,
țărănel anonim, al cărui suferit chiua de siguranță cu-și vede
fedorul vorturar, ridicat din'ten neam care n'ia ubit sciat
în stele și n'ia sciat sciat cu plugul pe soarele negre ale
țării. E' fără doar și poate a feriorie necunoscută celor
legănati în sufer; ea da victii un gust particular și butorie,
pe care îl știu numai cei cari poartă încă în obărnice gata
pămîntului și gîntelul soarelui.

Bulbucata, sâmbul unde am avut lăptele mamei, a fost oze-
gat pe apa Negrolului prin acel fermier, de care istoricii îl
numera tranșumanta; a fost adus aici pe moia boierăriei
din spre apus de soart, din tinutul Olmău. Bătrânii din timpul
copilăriei mele mai lăneau minte dela moșii lor că se bog
din camuna Mierlești, astăzi halta pe calea fierății a
Ulatiei. Fratele cel mai mare al tatei povestea și el tot
din auzite despre această părău oximienii de porocliera
și pe semne din această părău oximienii de porocliera
Mierlești; iar tata stia din brebanie că în Mierlești ne-au
rămas rude și pămînturi și a murit cu optahul că n'are pa-
raba și se duca până acolo ca să se descurce, stăruindu-
lucăta e tot astfel lămurita în'to monografie, care îi poa-
ta numele, de dascălul meu Constantin Șpanierianu, una
dintre cele întâiu lucrări de acest fel, făcute în spirit ha-
retic, sau sociologic cum se spune azi, și împărțită de Căre
Scolărilor pe la 1905. Tot de acolo am aflat că numele de
"Bulbucata vine dela străvechea moară boierăriei, ase-
gata pe Negrol din țara de sat, căreia i se spune, prin
de bulbucata."

NICHIFOR CRAINIC
În vremea studiilor la Viena (1920—1921)

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Este pentru întâia oară când văd lumina tiparului, nu fragmentar ci ad integrum, Memoriile lui Nichifor Crainic, sub titlul conferit de autor, „Zile albe — Zile negre” prin restituirea manuscrisului olograf lăsat testamentar familiei. Restituția se face la inițiativa editurii pe care autorul manuscrisului a visat-o, fără s-o mai poată întemeia, „Casa Editorială „GÂNDIREA”.

Profilul literar al lui Nichifor Crainic a fost fixat și s-a impus în perioada interbelică, în linii ferme care i-au păstrat conturul pînă azi, peste și în ciuda distorsiunilor epocii următoare. Poet, eseist, profesor de teologie, doctrinar al gîndirismului, conducător al revistei care a impus acest curent, fost ministru, membru al Academiei Române, Nichifor Crainic a fost o personalitate tumultuoasă, care a iscat polemici și s-a impus prin vîlvătaia polemicilor. Despre poet și despre cugețator s-au răsrit printre alții un Tudor Vianu, G. Călinescu, Lucian Blaga, ca să invocăm doar aceste nume. Se poate spune că poetul „Șesurilor natale” și gînditorul „Nostalgiei paralișului” și-a primit, în glorie fiind, partea de glorie, dar și contrapartea, contestarea, pe care a acceptat-o polemic și la care a răspuns, în glorie fiind.

Aceeași personalitate literară, ideologică, politică, deosebit de controversată, Nichifor Crainic are azi șansa să intervină direct, prin mijlocirea prezentei cărți, în disputa privind viața și opera sa, privind direcția literară pe care a întemeiat-o și a susținut-o, spre o mai dreaptă înțelegere a omului și operei, cum și a epocii deosebit de tumultuoase în care omul s-a ilustrat pe deplin. Circumstanțele sînt create de Revoluția din Decembrie, prin premisa reluării dezbaterii despre viață, opera, gîndirea lui Nichifor Crainic într-un nou cadru, spre o mai dreaptă evăltuire, fără excese și orbiri partizane, fără exclu-

derea punctului de vedere al autorului, care va putea azi să participe la polemică, fie și postum. Principiul audiatus et altera pars a fost încălcat în România vreme de patruzeci și cinci de ani. Despre Nichifor Crainic, despre opera lui literară și doctrinară, ca și despre conduita omului politic s-a scris enorm de mult, curios tocmai în acest răstimp, în care omul se afla în temniță, sau, „liber fiind”, nu putea răspunde, avînd călușul la gură. El a răspuns desigur, un lung șir de ani, zi și noapte, anchetatorilor securității, care au innegrit probabil mii de pagini, în redactarea lor proprie, pagini ce nu ne sînt accesibile! ; el a răspuns zile și nopți — nopți negre, zile negre! — procurorilor, fără ca aceștia să-l introducă în incinta unui tribunal, să-i intenteze un proces — politic, penal sau de drept comun!, drept care și aceste pagini lipsesc, nici acestea nefiindu-ne accesibile. În sfîrșit, în libertate supravegheată și condiționată, după 1962, Nichifor Crainic a răspuns acuzelor deformante și infamante, de care a luat act, fiindcă le-a aflat cuprinse în cărți, eseuri, articole, printr-un șir de întîmpinări și memorii, scrise și semnate manu propria, pe care editorul prezentului volum le-a depus personal și le-a înregistrat la adresele destinatarilor, aceștia fiind: C.C. al P.C.R., Consiliul de Stat, Președinția Republicii, cum și la redacțiile diverselor publicații, începînd cu „Scînteia” și isprăvind cu „România literară”. Nici aceste texte, care aduceau edificatoare precizări, clarificări, demistificări, respingeri de acuzații nefondate n-au apărut. Dictatura totalitară a fost lipsită, la noi ca și aiurea, de simțul auzului sau, cum spunea Cicero: sensu audiendi carere, aceasta însemnînd indisponibilitate auditivă, ca primire/receptare a unui mesaj, disponibilitate general umană sau o carență de disponibilitate, fatală în materie de justiție, care e obligată să audă, nu numai să asculte și cealaltă parte. Nichifor Crainic n-a fost nici ascultat și nici auzit, deci nici judecat. Căci fără audita utraque parte, adică fără a fi audiate ambele părți, cum se poate face dreptate?

Absurdul de a-i refuza lui Nichifor Crainic dreptul la replică — singura modalitate de a discerne și extrage adevărul! — este cu atît mai grav cu cît partizanul teoriei „statului etnocratic” a fost un fervent al polemicii, mai mult chiar, un ilustru în sîmpul polemicilor doctrinare, de orice fel, dintre cele două războaie. Altminteri, detractorii lui Nichifor Crainic și scoto-

citorii prin toate tainitele operei n-au putut invoca, în ultimii patruzeci și cinci de ani, nici un singur rînd prin care Crainic să infirme calea polemicii ca pe singura cale de extragere și impunere a adevărului, chit că acesta, în viziunea religioasă a autorului, era postulat sau proclamat apodictic. „Gândirea” a fost de altfel, din acest punct de vedere, nu o idilă, nu o grădină academică, ci un cîmp robust al polemicii, susținută și intensificată de forțele cele mai diverse și dinspre puncte de divergență uneori polare. Directorul publicației și-a exprimat clar și net opțiunile, totdeauna însă cu mijloacele polemicii, nu și ale mistificării sau pamphletului, pe care nu le-a cultivat, le-a repudiat. „Gândirea” n-a fost, cum se știe, o tribună a democrației europene, nici în sens interbelic și nici anterior sau post-posterior intervalului, ci o revistă tradiționalistă, ortodoxă și naționalistă, dar care postula ca mijloc al schimbului de idei dezbaterea și polemica, fie și ca mijloc elementar și prob de consolidare a propriilor opțiuni. Respingerea doctrinei rasismului german, printr-o faimoasă polemică, inițiată și susținută de Nichifor Crainic, în paginile „Gândirii”, tocmai în epoca de dominație a Reich-ului asupra României, a făcut parte dintre aceste opțiuni și s-a desfășurat cu mijloacele unei intransigente polemici. A ignora, ba chiar a și mistifica, ba mai mult, a-l transforma ulterior pe Nichifor Crainic într-un apologet al rasismului, cum s-a făcut prin anii de tristă memorie '50—'70, echivalează cu nimic altceva decît cu un atentat împotriva evidenței, a textelor, a vieții unui om. Un atentat comis — încă neprescris! — împotriva istoriei, a textelor, a ființei unei epoci căreia continuăm a-i rămîne solidari prin cîtimea sa de lumină sufocată într-o eră de întuneric. De ce am spori bezna, stingînd — în cazul invocat — și o asemenea firavă lumină?

Am notat cele de mai sus pentru a pune în evidență — dacă mai era nevoie! — dreptul la o reparație morală, mai precis dreptul imprescriptibil al unui autor, făuritor de operă și făuritor al propriului destin, de a se apăra, de a da seamă de sine însuși, de opera și de destinul său, din propriul său punct de vedere, conform cu propria sa viziune, asupra căreia deține un atu de afirmare legitim. Acest drept, incontestabil pentru oricine și în oricare circumstanță, i-a fost refuzat lui Nichifor Crainic în timpul vieții, desigur nu numai lui. Vom insera

însă de la început precizarea că volumul de Memorii pe care îl prezentăm nu are un cuprins polemic, este doar implicit polemic, în măsura în care cursul unei vieți și bucurarea unei vieți de om dau răspuns indirect aceluia care, fals-cunoscînd o viață, denaturînd bucurarea unei vieți, au încercat să generalizeze falsul, să-l impună, mistificînd astfel o viață de om... așa cum a fost. Primul volum al memoriilor lui Nichifor Crainic nu răspunde deci direct polemic unor persoane sau unor vârl acuze formulate în timp, ci dă seama de o viață de om, la scapitul timpului sari, și mai exact, este scris ca pentru judecata de apoi.

Timpul i-a favorizat autorului posibilitatea de acces la dreapta cumpănire în ceea ce-l privea, la o bună detașare de sine însuși, la o norocoasă autoscopie, mai bine spus, la o cutremurată spovedanie, timpul însuși oferîndu-i naratorului o necesară și fertilă ieșire din timp, chiar dacă aceasta a căpătat forma unei brutale scoateri din timp, sub timpuril unei catastrofe. Este vorba de catastrofa de după august 1944, cînd Nichifor Crainic, scos de pe scena politică, se retrage și peregrinează într-un șir de sate din Transilvania, unde rămîne aproape trei ani, și unde își cucerește răgazul introspecției și al meditației asupra propriei vieți. Șocul evenimentelor îl aruncă afară din albie și-l izolează în singurătate și anonim. Același șoc, purtat spre centrul Europei de năvala trupelor străine, rupsese istoria în două și avea să rupă Europa în două. Crainic aparținea celui alt versant al istoriei, de care se și afla despărțit printr-un perete de flăcări și fum. Despre viitor, despre destinul ulterior al României nu se putea nimic bănui, nimic bun, nimic decît incertitudinea, sub un semn ca de apocalipsă. Ei bine, în această condiție, stimulat probabil tocmai de această condiție a unei singurătăți aurorale, a incertitudinii apocaliptice și a anonimatului, Nichifor Crainic și-a început spovedania, a purces adică la redactarea memoriilor lui. Evocăm momentul pentru a ne putea situa mai aproape de natura reală a actului literar, de motivația psihică și etică cu un aport hotărîtor în calitatea rezultatului și în factura cu totul aparte a acestuia. Un om s-a văzut în condiția de a da seama de propria sa viață, fără să i-o ceară nimem, cu sinceritatea actului ritual de mărturisire, dar și cu grație artistică absolută, deci sine ira et studio. Din acest punct de vedere,

Memoriile lui Nichifor Crainic reprezintă autocontemplația unui destin, retrăirea febrilă a unui destin și asumarea acestui destin, cu zilele lui albe și negre, pînă la momentul rupturii care a făcut cu putință contemplația. Memoriile nu reprezintă un jurnal de scriitor robit amănuntelor, nici un curriculum riguros al etapelor de viață trăită, consemnat cu precizie notarială, ci o albă de viață cu tonul ei cu tot și cu navigator cu tot, pînă la cataractă care-i rupe cursul în două, aruncîndu-l pe solitar din văburi, într-un alt ținut existențial sau într-un alt tărîm geologic. Această nu înseamnă că Memoriile lui Nichifor Crainic capătă forma informă a unui dicten, în care submersia în amintire se desiră oniric, în zig-zaguri și arborescențe care fac greu de urmărit plutirea sau zborul. Organizarea narativă e strict legată de curgerea obiectivă a timpului, timpul dă seama de narator și invers, astfel încît se pot lesne distinge marile unități temporale la care autorul participă și care-i definesc etapele de viață. Simultan, timpul străbătut de narator e solidar cu un spațiu, cu o succesiune de unități spațiale care se tot lărgesc în cuprindere, care sînt congenere cu unitățile de timp și care, împreună, îl nasc, îl renasc sau îl sfîșie pe titularul narațiunii. Aceste unități narative, pe care Crainic nu le-a despărțit prin subtitluri sau prin sigle, ni s-au impus în lucrul asupra manuscrisului, se vor impune firesc și cititorului, ele arată astfel în succesiunea lor:

TIMPUL CORILĂRIEI, totuna cu spațiul matriceal, cu universul fabulos al satului, un sat din Cîmpia Română, Bubuțuța, de pe apa Neajlovului, în care trăiește o familie anonimă de țărani, cu mulți copii, destinați tradițional anonimății, ca toți cei din neam. Sat de clăcași, doar câțiva săteni fuseseră împroprietăriți pe vremea lui Vodă Cuza, oameni înverșunați și aspri, o înverșunare și o asprime care trec în copil. Poate de aceea copilului nu i se impune atât portretul mamei, cu dănoșia ei, cât portretul tatălui, care e zeul tînelar al familiei și care poartă răspunderea raporturilor cu exteriorul, cu lumea, către care fiul se simte cu precocitate atras. Tatăl este și cel care îl introduce pe copil în universul satului. „Cînd am început să-mi dau seama de mine însumi, am înțeles că tata mi-a fost întîlnit dascăl pe gustul sufletului meu. Cu el am intrat în împărăția frumuseții. Este un univers

diferit de Humuleştii lui Creangă, și ghidul e diferit, tatăl îl introduce pe copil în câmpul poveștilor cu zmei și haiduci, într-un tărîm de eroism și baladă, dar și în câmpul propriu-zis, luîndu-l cu sine la arat, la semănat, la cules, inițiindu-l în datoria trudei. Capătă treptat suport poezia din „Șesuri natale”, iar satul se constituie treptat în punct transfigurat de reper existențial, așa cum va apărea în poema „Potir”. Satul cîmpiei îl înzestrează ca poet; componentele viitorului univers liric se structurează de pe acum, capătă rădăcini biografice. Aceeași cîmpie va deveni sursă lirică și epică pentru încă două, ba chiar trei generații de scriitori, care vor impune în literatură acest nou univers. Zaharia Stancu și, mai târziu, Marin Preda provin din aceleași zări ale cîmpiei, cutreierate și cîntate, iar mai întîi trăite de Nichifor Crainic.

TIMPUL ÎNVĂȚĂTURII, un timp ascensional și un spațiu ascensional, pe care copilul și apoi adolescentul îl străbate, pornind din orizontul satului. Romanul formării intelectuale a naratorului e palpitant nu numai ca aventură epică, dar și ca document asupra școlii românești de la începutul de veac și pînă la primul război mondial. Experiența literei și a lecturii, experiența abstracțiunii noționale sau numerice, se împletesc suitor și treaptă cu treaptă către achiiziționarea unor noi înțeleșuri, întemeietoare și formative. Paginile memorialistice sînt revelatoare pentru înzestrările și limitele școlii din vremea lui Haret, pentru ceea ce însemna figura unui exemplar dascăl de țară, pentru apetitul culturii și religia cărții, răspîndite de un asemenea dascăl, pentru reperatele etice și patriotice pe care școala de pe atunci le fixa în copii. Un loc aparte ocupă experiența seminarului, copilul de țărani nearînd altă șansă să revină în sat decît fie ca preot, fie ca învățător. Este și experiența humuleșteanului, deși Seminarul Central este altceva decît „Fabrica de catiheți” din Fălticeni sau decît „fabrica de popi” de la Socola. Accentele critice privind carențele învățămîntului seminarial din epocă, deficient și ca sistem de educație culturală și mai ales ca sistem de edificare doctrinară, prefigurează strategiile ulterioare de reformare a învățămîntului teologic, la care Nichifor Crainic meditează de timpuriu. Seminarul de pe atunci pregătea, cu mijloace elementare, niște „simpli tehnicieni ai sacralului”, cum ar fi spus Mircea Eliade, și nu niște oficianți în înțelesul major. Întrebarea care se poate

formula încă de pe acum este aceea dacă Nichifor Crainic dispunea de înzestrările necesare unui viitor sacerdot, dacă datele sale temperamentale îl făceau apt să primească „taina preoției”, îl recomandau cu temei pentru o asemenea misiune. Nefiind o natură dilematică, el n-ar fi traversat desigur crizele care l-au confruntat pe un Gala Galaction, n-ar fi ajuns desigur nici în postura răzvrătirilor lui Creangă; este de presupus însă că slujirea în incinta sacră i-ar fi pus probleme, numeroase dificultăți, pe care nu avea să le întâlnească, în formă canonică, în actul de slujire la catedră, în presă, în misiunile publice și laice, pe care și le-a asumat.

O componentă esențială, care îl reține psihologic pe autor în câmpul fenomenului religios, este reprezentată de vocația sa dogmatică, rezolvată în termenii unor opțiuni definitive. Criza mistică puberală este nu atât o ruptură, nici o distanțare, cât o recombustionare a fervenței pentru adevărul prim. După Dumnezeu, ca adevăr prim, celelalte adevăruri care decurg — apartenența la neam, la o limbă, la teritoriul unei națiuni, la patrimoniul unui spirit — sînt toate adevăruri date, inbranlabile, sînt „Puncte cardinale în haos”, cum va și spune mai târziu. Această și face ca spațiul ascensional al învățaturii să fie străbătut cu fervoarea unui spirit care se fortifică în suis, se autoconsolidează, căpătînd noi argumente pentru întemeiere în adevărurile prime. Naratorul este genetic un tradiționalist, închinător și propagator al unei tradiții, școala sa este predania, în sens religios și național. Ca destin, este un noroc pentru el să-i iasă în cale „Sămănătorul” lui Iorga, să opteze pentru sămănătorismul deja constituit, să-i iasă în cale Vlahuță, să publice la „Ramuri”, să-l adore. — după Coșbuc — pe Octavian Goga. Universitatea bucureșteană, în momentul ei de maximă efervescentă națională, ipostaziată în supreme valori, extinde spațiul formării, asigurîndu-i o expresie cristalină. Popăsul de studii la Viena dă un ultim lustru unui tînar intelectual deja format. Viena îl confruntă pe tînar nu cu opțiunile pe care le duce cu sine, ci cu cadrul mai larg — și major — al culturii europene, în care se inițiasă în prealabil. El nu se formează acolo, precum predecesorul său Eminescu, el se desăvîrșește acolo, îmbogățindu-și cutia de rezonanță: artă plastică, muzică, arhitectură, stil de viață, stil universitar. Se multiplică aici și prietenii, solidaritățile intelectuale — Al. Busuioceanu, Lucian Blaga, Franyo Zoltan, Oskar Walter Cisek,

etc. Din perspectiva Vienei, câmpul împlinirilor se deschide larg — sosise deja suprema împlinire a anului 1918! — și acest câmp al făgăduințelor este totuna cu spațiul național.

TIMPUL ÎMPLINIRILOR, timpul afirmării, coincident cu spațiul național, e precedat de debuturi, o succesiune de debuturi, în care tânărul își caută identitatea literară și chiar pseudonimul (Ion Dobre — 1907; Victor Rășiu — 1908; D. Crainic — 1909; D.I. Nichifor — 1910; D.I. Crainic — 1910, în sfârșit, Nichifor Crainic după 1913); pendulante sînt și publicațiile în care se afirmă tânărul, mai toate — efemere sau durabile — ținînd de eferescența începutului de veac, publicații răspîndite pe toată aria viitoare a unitii („Spre lumină” și „Viața Românească” — Iași, „Luceafărul” — Sibiu, „Ramuri” — Craiova, „Cosînzeana” — Orăștie, „Revista politică și literară” — Blaj, „Neamul românesc” — București), isprăvind cu cotidianul „Dacia” dintre anii 1918—1920, al cărui redactor și întemeietor este Nichifor Crainic, alături de Al. Vlahuță. Culminație a împlinirilor, revista „Gîndirea”, pe care Crainic o preia, o conduce, o direcționează doctrinar din 1926 și pînă în august 1944, devine cea mai constantă publicație ca fermitate a opțiunii și ca ritm de apariție, însumînd în mai puțin de 23 tomuri anuale și grupînd în juru-i pe mulți dintre cei mai importanți scriitori ai epocii interbelice.

Stînd sub semnul împlinirii unanime, al împlinirii la plan național, indiferent de generație, epoca este și un ferment al împlinirilor multiple, pe cele mai diverse planuri. Nichifor Crainic ilustrează și această caracteristică a epocii. Se afirmă nu numai poetul, dibuitor încă în „Șesuri natale” (1916), în „Icoanele vremii” (1919), în „Darurile pămîntului” (1920), pe deplin cristalin ca formulă de lirism în „Țara de peste veac” (1931), dar se manifestă euforic publicistul care scrie cu zece mîini la „Cuvîntul”, la „Curentul”, la „Calendarul”, fără a mai avea răgazul să-și adune în culegeri articolele și eseurile, se emancipează și capătă audiență profesorul de teologie — cursurile dintre anii 1925—1944 au rămas de asemenea neditate!, în sfârșit, în același interval, Crainic își elaborează doctrina ortodoxistă cu aplicație și fundamentare națională, răspîndită în paginile „Gîndirii” și adunată parțial în trei volume: „Puncte cardinale în haos” (1936), „Ortodoxie și etnocratie” (1937), „Nostalgia paradisului” (1940). În gri-

jește și o colecție enciclopedică de largă audiență, „Cartea vremii”, în care editează manuale școlare, cum și opere ale unor scriitori români și străini, în traduceri. Traduce el însuși din Rabindranath Tagore și din Rainer Maria Rilke.

Paralel cu această intensă activitate literară și culturală, se ilustrează ca propagator al culturii române, în țară și-n străinătate, prin conferințe. Cursul de teologie mistică (1935—1936), cursul despre Dostoievski și creștinismul rus (1928—1929), cursul despre Meister Eckhart (1941—1942), cursuri susținute la Chisinau și București, îl acreditaseră ca om de catedră, ca profesor, ca retor, asigurându-i săli pline și o tot mai largă audiență. Crainic își extinde audiența prin turnee de conferințe pe teme culturale și prin participări la congrese și reuniuni internaționale de scriitori, la care conferențiază (Congresul P.E.N.-Club, de la Bruxelles — 1927, Congresul mondial al scriitorilor P.E.N.-Club, de la Viena — 1929, Sărbătorirea centenarului nașterii lui Mistral, la Arles — 1930) etc. O vastă, multiplă, febrilă activitate încununată cu recunoașteri pe măsură: în aprilie 1940, Nichifor Crainic primește titlul de doctor honoris causa al Universității din Viena, tot în 1940 este ales membru al Academiei Române, unde îi revine fotoliul lui Octavian Goga. Discursul de recepție este consacrat nu întâmplător „poetului pătimirii noastre”, care i-a marcat tinerețea, discursul de răspuns revine unui prieten din tinerețe, un mare prieten, Erician Blaga. Ceremonia academică e semnificativă pentru destinul lui Nichifor Crainic, care a iscat confruntări, polemici, patimi de la primii pași în arena intelectuală și pînă la pasul ultim, cel prin care intră, contestat și necontestat, în aula academică. Necontestat de viitorii colegi din secția literară, care-i acordă votul, cum spune Blaga, „nu o singură dată ci trei ani în șir de trei ori”; contestat de alți purtători de togă, necontestat a patra oară, cînd Nichifor Crainic primește consensul „nemuritorilor” și îmbracă toga. O adiere polemică răzbate însă și sub șenina cupolă academică, adusă chiar în discursul de consacrare și de răspuns, deei chiar în cuvîntul celui ce-i aduce elogiu, Lucian Blaga. Poetul din Lancrăm elogiază poetul din Cîmpia Neajlovului, îi stabilește genealogia literară, extrăgîndu-l exact din filonul tradițional, pe linia Coșbuc-Goga, socotîndu-l din punct de vedere literar „un fiu adoptiv al Ardealului” și un remarcabil poet, dar fîtu-

soful „Trilogiilor“ se disociază, totuși, de filosoful „Nostalgiei paradisiului“, la care identifică — în cîmpul ontologiei și epistemologiei — un anume absolutism dogmatic pe care Blaga îl cenzurează. Chestiunea „adevărului revelat“ îl distanțează pe autorul „censurei transcendentală“ de gîndirea mentorului gîndirismului, care ambiționează să readucă pe scena gîndirii moderne mentalitatea patristică și autoritatea patristică. Dacă în materie de lirică Blaga admite tradiționalismul — el însuși îl cultivă în lirică, fiind pe drept un gîndirist! — în materie de gîndire sistematică, recte filosofie, Blaga refuză mentalitatea apodictică și se pronunță în acest sens chiar în discursul său academic. Blaga este un cartezian, Nichifor Crainic un platonian, cele două poziții sînt net și elegant demarcate în acest discurs. Aceasta nu-l va împiedica pe Blaga să pătimească mai tîrziu, cînd va fi acuzat că respinge o altă mentalitate apodictică, cea marxistă, și că deci s-ar fi raliat mentalității apodictice precedente. Din chiar evenimentul invocat, vom reține faptul că Academia Română era cîndva o aulă a dezbaterilor, desfășurate cu un singur scop: recunoașterea valorilor, autentificarea și elogierea valorilor, peste și dincolo de ideologii. În elogiul său adus lui Nichifor Crainic, Blaga recunoaște în opera noului academician fructul unei duble tradiții sau al unui dublu tradiționalism: pe de o parte, tradiția poeziei de patos național, urcînd din folclor, prin Coșbuc și Goga, pînă la lirica noului aed și, pe de alta, tradiția gîndirii răsăritene, gîndirea patristică, cea de la care s-a autorizat filosofic mentorul „Gîndirii“. Sintetizînd ideea, Blaga spune în încheierea elogiului: „În deplinătatea puterii și a maturității sale, Crainic își ia locul de membru activ al Academiei Române, dar el nu vine singur între noi.“ Urmează la rînd cei pe care de astă dată filosoful Crainic îi introduce, în asociere cu opera sa de cugetător în aula academică: „Cu el alături intră în Academia Română și Dionisie Areopagitul, Maxim Confesorul și Ioan Damaschin, gînditorii falnici ai creștinătății răsăritene, sosiți din țara lui Lerui Ler. Umbrele lor mărețe vor rămînea printre noi, o bucată de veac, și mai bine, atîta timp cît Nichifor Crainic va mai îmbogăți cu gînduri nouă și cu daruri nouă scrisul românesc.“ „Umbrele mărețe“ ale celor trei cugetători răsăriteni s-au retras însă din aula academică, imediat după anul 1944, cînd Nichifor Crainic a fost exclus din Academie.

Aceleși umbre au revenit în aulă, în 1990,* cu prilejul conferinței unui fotoliu academic profesorului Dumitru Stăniloae.

TIMPUL CONFRUNTĂRILOR se confundă la Nichifor Crainic cu timpul împlinirii, deci implică reîntoarcerea la timpul și la spațiul precedent. Epoca de după marea unire de la 1 Decembrie 1918 este un mare timp al prefacerilor, al desfacerilor și diversificărilor — ideologice, politice, literare, sociale, asemănătoare într-un anume fel cu epoca prezentă. Energiile naționale, irumpte exploziv, sînt confiscate în egală măsură de politică, artă, economie, construcție de stat, divizîndu-se sau aliîndu-se, militînd paralel, în cazul în care preocupări divergente sau obsesii divergente nu fuzionează într-o aceeași persoană. E cazul personalităților, iar acestea au fost numeroase în spațiul interbelic, un timp și un spațiu al faunei mari și al unei vegetații culturale și politice luxuriante, între reprezentanții căreia a fost de timpuriu recenzată, cinetic și cinegetic, prezența lui Nichifor Crainic. În cazul său, motivele unui exploziv apetit de afirmare sînt cu cît mai temeinice social cu atît mai indrituite personal: un rural, intelectual de primă generație, pătruns în cultură, fără nici un drept genealogic, dar cu toate drepturile legitime de era „votului universal“, un român, părtaș la soarta celor de același neam cu ai săi, cei ai săi fiind pînă mai deunăzi împărțiți între trei împării, fiind întîia oară cu toții reușiți, toți fiind împinși înainte de un sublim patos al afirmării naționale, cu statut de afirmare pe deplin dobîndit, nu oricum ci prin niște imense sacrificii, la care novicele participă. Pașoptiștii, generația primei uniri, generația lui Eminescu, generația celei de a doua uniri în frunte cu N. Iorga sînt ctitorii sau continuatorii unei direcții de cugetare și simțire care nu se vestejește după ceasul supremei împliniri din 1918, care continuă și după, în varii forme, uneori

* Tot în anul de grație 1990 au revenit în aceeași aulă a culturii și științei naționale numele tuturor academicienilor eliminați samavolnic acum 45 de ani. Unui singur nume nu i s-a admis să-și reia, post-mortem, titlul academic, numelui unui mare român: Nichifor Crainic, poetul și gînditorul de excepție care, acum o jumătate de veac, îi succedase lui Octavian Goga în jilful academic. De ce stimați „tovarăși“ academicieni în viață prelungiți odioasa strîmbătate comunistă asupra unui martir al culturii naționale? Vă sperie încă rezonanța renumelui lui Nichifor Crainic? (N.L.)

în forme contradictorii și opuse, oricum în forme care depășeau opțiunea literară și intrau în câmpul civismului, al politicii. Admirator al „Sămănătorului” și colaborator la „Neamul românesc”, Crainic era destinat — originar — transcenderii actului beletristic și angajării în politică. Era, de asemenea, destinat, prin condiție, angajării în lupta pentru construcția noului stat, ba chiar direct îndreptățit să se angajeze: cine alții s-o facă, de ce nu tocmai oamenii de o asemenea extracție sau de o asemenea condiție! Cu premise puțin diferite, aceeași este motivația care-l determină pe Mircea Vulcănescu să-și sacrifice vocația catedrelor sau vocația filosofică și să se angajeze în construcția gestiunii publice, a administrației de stat. Nichifor Crainic dă curs la rindu-i acestor chemări, el jertfește tuturor direcțiilor de afirmare oferite de condițiile noi, cu un debit ofensiv și cu o necumpănire ofensivă care îl vor păgubi, desigur, pe cel puțin câteva direcții.

El jertfește în primul rind angajării politice, care-i va aduce cele mai mari deziluzii. Și cum politica e cursă cu obstacole și câmp al confruntărilor competitionale, candidatul la cursă se vede curînd confruntat, contracarat sau învins, nu numai de propriii competitori sau adversari, dar și de propriile sale iluzii. O iluzie în materie de stat este astfel regalitatea, la care autorul jertfește prin fidelitatea față de o persoană regală, Carol al II-lea, de care se desparte repede, fără a mai jura fidelitate successorului la tron. O altă iluzie este naționalismul ultra, care se întoarce pe dos, încălcîndu-și promisiunea și premisa, devenind un ultragiu adus omului și dogmelor creștine de la care Crainic se revendică. Mișcarea legionară își dezmente astfel mitul cu o viteză halucinatorie, eșuînd în singele crimelor. Crainic îl cunoaște pe Corneliu Zelea-Codreanu, îi trasează portretul, îi denunță participarea malefică și statura malefică. Tot el va lăsa, în manuscris, o lucrare despre Garda de Fier în care, cu mijloace analitice și cu documentare retrospectivă va denunța funcția nefastă a mișcării în întregul context politic interbelic. O altă iluzie va fi Statul etnocratic al cărui teoretician s-a strădui să fie — și a fost — Nichifor Crainic. Polemica în legătură cu această idee a polarizat cercurile politice și culturale, fiind brutal amendată de însuși cursul evenimentelor politice, de ofensiva Reichului care a sfărîmat state, state etnocratice, state democratice, state totalitare, fără alegere, adică la grămadă. Fără a-și reconsidera direct teoria, Crainic a

amendat-o, totuși, prin cel puțin două majore intervenții, prima în eseuul „Rasă și religie”, în care demonstrează că doctrina hitleristă a superiorității raselor e o absurditate; cealaltă în conferința despre „Spiritul german”, în care respinge doctrina agresivă, invadatoare, a hitlerismului, ca fiind contrară spiritului și mentalității românești, ambele publicate în „Gândirea”. În a sa „Istoria literaturii române”, G. Călinescu, care a polemizat nu o dată cu Nichifor Crainic, consemnează aceste contribuții, aceste distincții doctrinare, de care cercetătorii ulteriori n-au mai ținut seama, cu orbire partizană.

Practic, Crainic s-a aruncat în vâlmășagul interbelic al luptelor politice, urmărindu-și tenace opțiunea, fără a fi membru al vreunei amime grupări politice. A primit și demnități, răspunderi publice, din care ulterior s-a retras, în urma unor confruntări, conflicte, deziluzii. În 1926 este secretar general la Ministerul Cultelor și Artelor — ministru; Vasile Goldiș; în 1927 devine deputat independent de Vlașca, în timpul guvernării lui Iuliu Maniu; în 1940, pe un interval de două luni, este ministru în guvernul Gigurtu; în sfârșit, pentru trei luni, după reprimarea rebeliunii legionare, este ministru al Propagandei Naționale în guvernul mareșalului Antonescu. Memoriile dau seamă etapă cu etapă despre întreg acest timp al confruntărilor, care se îngemănează cu marile rupturi.

TIMPUL RUPTURILOR poate fi considerat, în împărțirea noastră, partea finală a prezentelor memorii, și anume intervalul de la abdicarea lui Carol al II-lea, cu dezastrul care au urmat, pînă la dezastrul de după august 1944, care îl proiectează pe narator în afara lumii cunoscută, în lumea de dincolo de istorie sau în sublim. Un marior direct al acestei etape, Alexandru Cojan, omul care a recuperat manuscrisul memoriilor, numește locul de retragere „Țara de peste veac”, deci un Nichifor Crainic reintors în anonim sau „pribeag” în „Țara de peste veac”, care nu e altceva decît Transilvania, pămîntul peregrinărilor lui secrete. Aici, în Transilvania, trecînd din sat în sat, sustras istoriei, Nichifor Crainic și-a redactat Memoriile pe care le prezentăm.

PROBLEMA MANUSCRISULUI INITIAL. Memoriile lui Nichifor Crainic, cu titlul „ZILE ALBE/ZILE NEGRE”, au fost redactate în perioada refugului său în Transilvania, între

anii 1944—1947, după cum rezultă din amintirile lui Alexandru Cojan, care l-a cunoscut în această perioadă de timp, cum și din mărturisirile directe încredințate nouă de autor. Manuscrisul a rămas în păstrarea persoanelor care l-au găzduit pe Crainic, a trecut deci din casă în casă și din ascunzătoare în ascunzătoare, fiind restituit autorului în 1962, după eliberarea sa din închisoare. Manuscrisul s-a conservat în bune condiții, a rămas perfect descifrabil, minus ultimele 15 pagini, degradate de umezeală.

Nu există mărturii sau indicii despre existența unor forme intermediare, ciorne, însemnări disparate, carnete de note. Manuscrisul a fost redactat fără elaborări oțioase sau corecturi, la prima mână, ca sub dictionar, în stilul în care Crainic își redacta articolele sau însemnările. Deplină dominare a subiectului, reprezentat de propria-i viață, luciditatea analitică, febrilitatea spovedaniei care conferă paginilor tensiune narativă, dau densitate și limpezime frazei și incisivitate propoziției. Povestea propriei vieți se desfășoară ca un spectacol narativ, transcris cu rigoare, în rînduri desăvîrșit ordonate și cu vigoare caligrafică. O caligrafie în forță, parcimonioasă cu spațiul, care nu admite corecturi și nici ștersături. Grija pentru ulterioara lizibilitate a textului, de care autorul nu spera că va mai răspunde, va fi făcut ca paginile să fie scrise ca pentru totdeauna, în rînduri incizate. Pagini de lapicid. Ca document grafic, manuscrisul este o operă definitivă, cum definitiv încheiată era și această etapă din viața autorului, pe care Nichifor Crainic o pecetluiește, destăinuind-o și punîndu-i punct. Așa cum a fost redactat, și cum îl aducem azi la lumină, manuscrisul putea să apară încă din epocă, fără ca autorul să-l mai atingă, dacă cineva l-ar fi scos peste hotare, editîndu-l aiurea.

CEA DE A DOUA VARIANTĂ A MANUSCRISULUI. În 1962, cînd a fost eliberat din închisoare, după 15 ani de detenție, fără sentință judecătorească, autoritățile i-au făcut lui Nichifor Crainic promisiunea de reîntegrare socială, cu restituirea dreptului de a-și publica sau republica lucrările, desigur numai cele convenabile noului regim. Promisiune datătoare de speranță pentru fostul deținut, dar neonorată de oficialități pînă la capătul zilelor lui Nichifor Crainic, în 1972, cînd nici una dintre paginile sale de poezie, eseistică, memorialistică n-au

văzut lumina tiparului în regim editorial normal. Tot ceea ce a tipărit Nichifor Crainic în intervalul 1962 — 1972 a fost obligat la un circuit închis, asigurat de revista „Glasul Patriei”, destinată emigrației românești, fără difuzare între hotarele țării!

Promisiunea oficială, cu caracter de invitație, formulată de un ministru, în clipa eliberării din temniță, l-a incitat pe Crainic, care s-a și avîntat să-i dea curs. Printre alte proiecte, primul său gând — în nouă circumstanță — a fost să încerce a-si publica Memoriile, care dădeau seama, în chip necesar, de propria sa viață, care ar fi propus noilor și vechilor săi cititori un prim autoportret, o spovedanie existențială. Este clipa cînd Crainic se reîntîlnește cu manuscrisul său din Transilvania, pe care îl recuperează și pe care îl reia, în vederea editării. Va rezulta o a doua variantă, elaborată între anii 1962 — 1964, care respectă în linii mari structura și succesiunea narativă din textul prim, dar care se deosebește de acesta prin unele eliziuni, prin varii intruziuni cu scop justificativ, prin accente sau sublinieri acuzatoare sau autoacuzatoare, printr-o revizuire în regim de autocenzură. Comparînd cele două texte, diferențele nu sînt de nivel ci de grad, faptele relatate rămîniînd aceleași, doar accentele și adaosurile proiectînd asupra lor o lumină modificată, vădit ulterioară. Naratorul nu mistifică și nici nu se automistifică, vine însă în întîmpinarea unei optici noi, căreia îi oferă lămuriri suplimentare sau pe care o ajută să perceapă faptele prin înlesniri interpretative. Este ca un vis repovestit după trezire, adaptat pentru un auditoriu lipsit de percepție sau străin, nu spus în sine și pentru sine, de unde diferența calitativă, chiar și artistic vorbind. Oricît de puține cantitativ sînt modificările, ca număr de intervenții, ca fraze și pagini ele atîrnă deformant asupra textului prim, chiar dacă nu si desfigurator, ele obturează ici și colo înțelesurile, reprezentînd un act de autoșiluire sau de autocenzură. De data această, din fericire, documentul n-a apărut, Memoriile lui Crainic n-au putut vedea lumina tiparului nici măcar în această formă. Norocul a mai făcut însă ca Nichifor Crainic să nu se atingă de manuscrisul prim, cel pe care îl prezentăm azi cititorilor.

Problema respectului față de ultima formă a unui manuscris, cea care reprezintă, teoretic vorbind, ultima voință a autorului,

nu se poate pune, chiar dacă cea de a doua variantă, cea concesivă, există. Aceasta se află depusă în Arhivele Statului și se găsește și în dactilogramă la B. A. R., cu speranța năvădă că va avea un curs oficial în România. Dar ultima voință — concesivă — a autorului, întruchipată în cea de a doua variantă, n-a izbutit și, încă în viață fiind, Nichifor Crainic și-a exprimat opțiunea pentru forma primă, cea pe care a lăsat-o în depozitul familiei. Ne-a declarat expres această opțiune, ori de câte ori am discutat cu el situația manuscriselor pe care familia le deținea. Pe care le-a lăsat, testamentar, fiicei sale, Nini, și sotului acesteia, Alexandru Cojan, împreună cu care am pregătit pentru tipar manuscrisul prezentului volum.

Manuscrisul n-a pus probleme deosebite, demne de a fi consemnate, în ceea ce privește descifrarea și ortografia. Nichifor Crainic s-a conformat, în viață fiind, canonului academic în privința scrierii limbii române, unele particularități — numai cele strict personale — fiind tacit respectate de editor și reproduse ca atare. Am căutat să respectăm și litera și spiritul, cu conștiința că scripta manent. Aceeași conștiință, pe care Nichifor Crainic a avut-o, ne determină să inserăm, în post scriptum, o pagină de evocare in memoriam.

NEDIC LEMNARU

P.S.

Sînt dator să inserez o amintire ce justifică inițiativa editorială pe care o prezidăm. În 1962, lucram ca redactor la „Glasul Patriei”, publicație întemeiată de George Ivașcu, el însuși un fost deținut. Publicația se adresa exclusiv emigrației și exilului românesc, era editată de Ministerul de Interne, și era redactată aproape în exclusivitate de foști deținuți sau de intelectuali care aveau interdicția de a semna în presa literară curentă. Redacția arăta ca o curte de anchetă; după eliberarea condiționată a deținuților. Aceștia lepădaseră — la ordin — bainele vărgate și trecuseră la ținuta civilă, la costumele din garderoba antebelică de care mai dispuneau. Ei încercau să-și revină, să se destindă după regimul de carceră, să respire, să fumeze, să recapete uzul condeiului. Aproape toți se cunoșteau între ei, deși aparțineau unor generații diferite sau făcuseră încluzori diferite, aproape toți, în clișeu spontan, cu impulsul primului pas „liber”, au încercat să participe la crearea unui

atmosferă de colegialitate sau de salon literar. Nu era simplu, condiția era stîmjenitoare, traumele erau prea vii, purtate de fiecare în parte, dar cei în cauză se respectau, se regăseau, oricînd de diferite fuseseră simpatiile sau opțiunile literare de odinioară. Se regăseau astfel împreună istoricul Constantin C. Giurescu și poetul Ion Vinea, Henriette Yvonne Stahl și Păstorel Teodorescu, Șerban Cioculescu și Radu Gyr, istoricul P. P. Panaitescu și publicistul Romulus Diașu, Vladimir Streinu și Neagu Rădulescu, ziaristi ca Marcea Grigorescu, Alexandru Hodoș sau Petre Gheată, oameni politici ca Gheorghe Tătăreanu sau Radu Budișteanu, sau filozofi ca Athanase Joja și Constantin Noica, ultimul aproape aerian, prin gestul ezitant și prin timiditate.

În această atmosferă de trac, surpriză, stîmjenire, regăsire, se afla și Nichifor Crainic, împovărat de cei trei ani de pribegie anulecană și de cei cincisprezece ani de temniță. Părea trezit dintr-un coșmar. Uriașul interval de suferință prin care trecuse nu izbutise totuși să-l doboare și el trăia incredibilul de a se vedea liber, în sfîrșit liber, de unde exuberanța brusc descătusată, ecocotul de energie îndelung comprimată pe care-l aducea cu sine. Prima imagine a lui, care mi s-a impus din clipa cînd l-am văzut (10 mai 1962) a fost aceea a unui pachet omenesc de energii înalte. Scurt de stat, trupeș, cu umeri lași, cu cap marcant și fruntă largă, extinsă pînă-n creștet, cu ochi sfredelițori și vii, cu mîini puternice de țaran, cu tălpi zidite în pămînt și nedesprinse de pămînt. Emara o căldură de cuptor, o căldură care-i transfigura și glasul și privirea. Nu pot uita palmele lui fierbinți, la prima strîngere de mîini. Nu pot uita nici generozitatea cu care mi-a oferit prietenia, peste marea diferență de vîrstă și de nivel intelectual care ne separa.

Îmi revenise sarcina să-l însoțesc în primele lui drumuri prin țară, să-i fiu ghid în lumea cu totul nouă în care pătrundea și despre care urma să scrie. L-am condus deci pe șantierele noilor construcții — hidrocentrale, combinate industriale, fabrici, noi cartiere urbane, viaducte, tuneluri, amenajări funciare, poposind împreună cu el lîngă schele și printre oameni. Era fericit să constate vastitatea construcției și să măsoare un eban edat în sfîrșit renăscut. Pinea în legătură tot acest avînt cu țesătura de sub ocupația sovietică, cu retragerea Armatei Roșii din România, care avusese loc de curînd și în care Crainic ve-

dea un început de emancipare a țării. În cursul acestui periplu prin orașe, sate, șantiere, dar și prin locuri istorice, împodobite cu monumentele vechimii — și acestea în restaurare, pe atunci! — Crainic a scris pagini avântate, cu un elan juvenil și cu o ardere sentimentală care uimeau. Îi renăscuse și vechea patimă culturală — concertele la Ateneu, spectacole de teatru și de operă, cu performanțele lor interpretative, expozițiile de pictură, sculptură, grafică, cu nume noi, de curînd afirmate — toate aceste evenimente spirituale îl încîntau, îi dădeau sentimentul regăsirii într-o continuitate, al renașterii într-o tradiție, care se reînfrîșa după o groaznică ruptură, după un gol istoric. El însuși avea speranța unei transcenderi a golului, a cumplitei rupturi care-l separase de lume. Nu numai el, dar și alți martiri ai închisorilor înviaseră în speranță, aspirînd la normalitate, în epoca de deschidere care se contura: V. Voiculescu își scria febril prozele — care aveau să-l facă faimos după moarte, D. Stăniloaiu reluase traducerea Filocaliei și spera într-o reeditare, Harry Brauner (colegul de celulă al lui Crainic care-i pusese, acolo, la Aiud, pe muzică multe din poeziile create în temniță), lucra de zor la o cantată despre Putna lui Ștefan; Demian, graficianul de la „Gândirea”, se iluziona cu visul unei retrospective și desena înfocat. La fel lucrau, contaminați de speranță, C. C. Giurescu, Ion Vinea, P. P. Panaitescu, Vladimir Streinu, Constantin Noica și alții. Unii dintre foștii deținuți reintraseră deja pe scena literară sau științifică, publicau, erau reeditați (fie și cu texte cenzurate), se afirmau, doreau să se afirme, din ce în ce mai mult. Cum n-ar fi procedat identic Nichifor Crainic? De la ieșirea din temniță și pînă în ultima clipă, Nichifor Crainic s-a dăruit cu fervoare paginii scrise, consacîndu-i zile și nopți. Lucra cu pasiunea regăsită a tinereții, lucra cu ardere, prădă temperamentului său vulcanic redezvăluit. Se întemeia naiv și pe promisiunea oficială că va fi reintegrat culturii. Aceasta l-a făcut să se avînte în pregătirea unei ediții de autor a poeziilor, în rescrierea memoriilor, în definirea unui amplu eseu despre lirică românească, redactat în timpul refugiului său ardelean, inclusiv în alcătuirea unei antologii publicistice, cuprinzînd articole și însemnări apărute în „Glasul Patriei”, care aveau statutul unor pagini inedite. În sfîrșit, în aceeași perioadă, Nichifor Crainic a dat curs invitației de a scrie un studiu despre mișcarea legionară, studiu de înaltă ținută analitică pe care l-a și elaborat, dar care n-a

fost editat, constituind în schimb obiectul unui flagrant plagiat din partea a doi istorici oficiali. Nici măcar protestul lui Crainic, în marginea acestui delict, n-a fost luat în seamă.

Consemnând această etapă de febră creatoare, dorim să fixăm încă o însușire a omului, așa cum el ne-a apărut, ca om al dăruirii și arderii creatoare. Am avut norocul să fiu martor al acestei etape, în plus norocul de a fi îngăduit în incinta șantierului constructiv, nu la margine, ci foarte aproape de autor. L-am văzut astfel lucrînd dezlănțuit, l-am văzut încordat asupra paginii, condensîndu-și energia gîndului într-o impecabilă expresie caligrafică, energică și riguroasă, ca și gîndul. Era o încîntare să-i primesc manuscrisul, să-l parcurg, să-mi exprim bucuria, era o plăcere să iau act de satisfacția autorului față de reacția primului modest cititor. Nichifor Crainic avea nevoie de cititori, de comunicare, tinjea după un auditoriu și suferea cînd cititorul sau auditorul se reducea la o singură persoană. Vocația comunicării, scrise și orale, se conjuga în cazul lui și cu o fermecătoare vocație profesorală. Nichifor Crainic a dat curs și acestei vocații, fără suportul unei catedre, fără acces la un amfiteatru, desfășurîndu-se strălucitor în expuneri sau în prelegeri cu puțini și ocazionali auditori, în cazul cînd auditoriul nu se reducea, ca și în cazul scrisului, la o singură persoană. Dar ce noroc a avut această persoană!... Prelegeri de istorie, de istoria artei și muzicii, de teologie ortodoxă, istorie literară interbelică, y compris „Gîndirea” și „Gîndirismul”, excursuri în istoria universală sau în mișcarea politică universală, pînă la zi. Era un polihistor și un erudit, era peste toate un euforic în expuneri, dar fără vanitate, fără încîntarea de sine a retorului pentru retorică, ci cu voință luminoasă de a convinge, de a edifica, de a forma, de a ridica ascultătorul la scara unor adevăruri care transcend persoanei. Desigur, cîmpul preferat al profesorului era acela al adevărurilor revelate, dar omul de cultură, colocvial și dialogic, se mișca sprinten și-n relativ, dovedindu-se plin de umor în comentarea relativului, a cotidianului, pînă la anecdotă. Ce mare va fi fost plăcerea erudiților, a oamenilor de vastă cultură, angajați în decursul timpului în dialog cu el.-În sfîrșit, am avut prilejul de a observa plăcerea cu care vorbea germana, franceza, italiana, bucuria cu care descifra la modul cantabil un text elin sau bizantin. Am fost martor și la cîteva discuții pe teme spinoase, de filosofie între Nichifor Crainic și Ion Petrovici, între Nichifor Crainic

și Constantin Noica; în ultima s-a abordat și chestiunea filosofiei lui Emil Cioran, iar în asemenea colocații, absolut libere și ad libitum făceau scînteii de artă — cei implicați fiind și peripateticieni și dialecticieni — nu și sofisti. Banda unui magnetofon sau prezenta unui stenograf ar fi putut conserva momente pentru ceea ce a însemnat schimbul de idei între doar trei dintre supraviețuitorii epocii interbelice, angajați într-un dialog platonice.

Banda memoriei noastre reține deci profilul unui om excepțional, care mi-a smuls nu numai admirația dar și afecțiunea. N-am putut, nu numai să nu-l admir, dar n-am putut să nu-l iubesc pe Nichifor Crainic. N-am avut înecotro, au pățit-o — unii au și pățimit-o! — foarte mulți, și înaintea de ruștura din august '44, și după.

Gestul editării memoriilor lui Nichifor Crainic propune deci o continuitate, restituirăa unei continuități de comunicare cu omul și cu opera sa. Oriicît de diferite ar fi pozițiile față de om și față de operă, oriicît de divergente, simțăm datorii să auzim omul și să-i recitim opera, cu prioritatea unei gest culturale. Omul și opera aparțin culturii românești. Omul aparține, în egală măsură, și vieții noastre politice din perioada interbelică. Dar, zicem noi, inclusiv această perioadă — cu toate contradicțiile, cu toate divergențele de interpretare, cu toată lumina și cu tot întunericul ei — aparține istoriei poporului român. Nichifor Crainic, prezent ca nume în oreo 16 enciclopedii europene de după anul 1944, nu mai poate fi șters din această istorie a noastră, așa cum s-a încercat în epoca totalitară. În înlesnim azi accesul la dreptate, la dreapta judecată, prin acest gest editorial care-i restituie vocea.

Să-l ascultăm, dar și să-l auzim, încercînd să-l înțelegem așa cum a fost. Și el face parte, ca și N. Iorga, dintre acei „Oameni care au fost”. Cu mare.

NICHIFOR CRAINIC
PRIBEAG ÎN „TARA DE PESTE VEAC“ *
(1944—1947)

Pe gânditorul și poetul Nichifor Crainic l-am cunoscut în iulie 1945 într-un sat de pe Târnava Mică în casa unui preot. Cum am ajuns acolo este o împletire între destin, afecțiune și țarie.

În toamna anului 1945, după ce am fost desconcentrat, am venit dintr-un oraș moldovenesc de pe Bistrița, student la București. Pentru a avea locuință și o sursă de existență m-am angajat ca secretar la administrația unui bloc. Acolo locuia împreună cu fiica sa, d-na dr. Aglaia Nichifor Crainic, un om deosebit, altă ca profesie (pe care o exercita cu o excepțională competență și dăruire) cât și ca atitudine față de oament. Fiica ei, Nini, era o tânără modestă, cu o statură mică, dar foarte curajoasă. Despre profesorul Nichifor Crainic, se spune că a fugit în Germania.

În mai 1946 d-na Crainic a murit în urma unei tuberculoze, dar cred că și copleșită de năvoala suferințelor sufletești în conjunctura grea în care îi era familia, cu soțul în necunoscut și fiica în bătaia tutarilor vînturilor.

Nini, în doliu, venea să-și achite cotele la administrație unde stăteam de vorbă despre literatură, despre viață. Acea o deosebită cultură, firească în mediul în care trăise și o judecată sănătoasă și adînc gîndită asupra lucrurilor.

Într-una din zile, printre altele, mi-a spus: „te știu iubitor al munților, nu ești amator de o excursie periculoasă?”

Surprins, dar fără să bănuiesc nimic, i-am răspuns, spontan, da.

Discuția a continuat pe alte teme și la despărțire m-a rugat să trec pe la ea peste câteva zile.

* „Țara de peste veac” — poezii de Nichifor Crainic, volum publicat în 1931 la editura „Cartea Românească”.

Mai 1946. Eram oaspetele domnișoarei Nini Crainic în apartamentul părinților din blocul corpului didactic din strada Vasile Conta. Atunci, Nini mi-a spus că tatăl ei este ascuns undeva în țară și trebuie neapărat să-l vadă. M-a rugat s-o însoțesc în acest drum. Am acceptat și am discutat cum să-l întreprindem studiind toate amănuntele strict secret, având în vedere riscurile mari pe care le comporta.

Nici azi nu-mi pot explica totala încredere pe care a avut-o de a-mi încredința în acele împrejurări grele adresa locului unde era retras tatăl ei.

Am plecat cu trenul din București și, apoi, în zori, pe jos, pe drumuri de țarină cu fântinile de pe margini secate, ocolind satele. Pe dealurile arse de secetă, dintre cele două Tîrnave, pe inserat, ne-ă prins o ploaie torențială, care ni s-a părut de bun augur. Uzi leoarcă am ajuns în satul Lepindea pe Tîrnava Mică. Ne-am oprit la casa preotului Cornel unde era adăpostit Nichifor Crainic.

Atunci l-am cunoscut.

Am stat acolo două zile. Dormeam cu el în aceeași cameră și nopțile s-au transformat în lungi spovedanii. Trăiam o imensă emoție sufletească ascultându-l pe Nichifor Crainic povestind. Îmi vorbea cu înflăcărare despre mișcările literare dintre cele două războaie mondiale, despre „curentul gândirist” pe care l-a inițiat, despre implicarea lui în diverse momente de seamă din istoria țării.

A doua zi, cu oarecare emoție și, parcă, mîngîindu-le, mi-a arătat filele unui bloc-notes de vreo 200 pagini și ale altuia pe jumătate scris. Mi-a spus că și scrie amintirile, unde își povestește viața, așa cum a fost, cu urcușurile și coborișurile ei; participarea lui, fecior de țaran din Vlașca, la viața culturală și socială a țării, încă din tinerețe. Conducător al revistei „Gîndirea”, timp de două decenii, a avut mulți prieteni și admiratori, dar a avut și dușmani care l-au lovit numai atunci cînd nu se putea apăra.

Apoi mi-a arătat cîteva caiete cu poezii și un studiu de vreo 300 de pagini, pe care l-a intitulat „Spiritualitatea poeziei românești”.

Din lipsă de timp, n-am putut decît să răsfoiesc aceste caiete încărcate de gîndirea și talentul cărturarului erudit, într-o caligrafie impecabilă, fără ștersături și adăugiri. Vă-

zîndu-mă emoționat în fața slovelor sale mi-a spus că el, după ce reflectează asupra subiectului cîtva timp, scrisul curge apoi de la sine, căci orînduirea ideilor o are conturată perfect în minte.

Mi-a povestit, ca o descătușare, peregrinările lui începînd din toamna anului 1944, prin diverse sate din Transilvania, fiind adăpostit de modești preoți de țară — foști studenți de ai lui — sau de rudele acestora.

După evenimentele de la 23 august 1944 nu a fost plecat nici o zi în străinătate, deoarece nu se considera vinovat față de țară, la a cărei înălțare, prin cultură, participase cu toată capacitatea lui de muncă și creație. Se retrăsese în Transilvania așteptînd ca patimile să se potolească pentru a se putea apăra de acuzațiile nedrepte.

La 23 august 1944 era în București unde din cauza bombardamentelor germane, în adăpostul blocului unde locuia a contractat o dublă pneumonie cu 40 de grade. I-a venit în ajutor profesorul Ion Petrovici, vechi și statornic prieten, care l-a dus pentru îngrijiri la mănăstirea Cernica, amuțîndu-i, în același timp, familia care era evacuată la Sibiu.

D-na dr. Aglaia Crainic a venit la București și, cîu o mașină, l-a transportat la Sibiu unde l-a internat în clinica prof. dr. Iuliu Hațieganu. A ieșit din spital pe la jumătatea lunii octombrie. Cu toate că ziarele publicaseră știri și articole despre arestarea lui, el circula totuși liber prin Sibiu. Însă, prin noiembrie — decembrie, la sfatul unor prieteni, s-a adăpostit în diverse case, nemaiieșind în oraș.

Atunci și-a lăsat barbă, nu prea mare, pentru a-și schimba fizionomia și, printr-o întîmplare norocoasă, l-a întîlnit pe primarul comunei Gălănești din județul Rădăuți, refugiat și el, care avea asupra sa actele primăriei. Acesta i-a făcut lui Nichifor Crainic un buletin de identitate pe numele de Ion Vladimir Spănu, negustor de cherestea. Sub acest nume a stat ca refugiat bucovinean în tot timpul pribegiei în satele transilvane.

În preajma Crăciunului anului 1944 a scris un colînd care s-a publicat în „Telegraful Român” din Sibiu, sub numele de Victor Mărginaș.

Sibiul devenind nesigur, un fost student de-al lui, Nelu, l-a dus la mănăstirea Sîmbăta, unde a stat toată iarna.

În martie 1945 se mută în munții Apuseeni în comuna Blăgești, căminul Grosuși, la 17 km. de Abrud, având gardă o bătrână de 70 ani, mama unui preot.

Având fizionomia schimbată, doar își lăsase barbă, preotul din sat, tot fost student, l-a recunoscut după voce. Nichifor Crainic îl îndeamnă să îi parească la Brad revista „Flacăra” în paginile căreia preotul, sub semnătura sa, îi publică fostului său profesor câteva articole literare.

În vara aceleiași an 1945, N. Crainic se adăposteste în comuna Zdrăpți pe Crișul Alb, aproape de Brad, la preotul Ștefi, care era fiu de măier de la Petroșani. În iunie 1945 este judecat în lipsă și condamnat la închisoare pe viață. Atunci Perpessicius a publicat un articol infamant cum că N. Crainic ar fi fugit în Germania.

Toamna se mută la Vafa, tot pe Crișul Alb, la o familie de învățători, unde începe să scrie studiul „Spiritualitatea poeziei românești”. Acolo a stat toată iarna anului 1945-1946. Dar zona Apusenilor devenise periculoasă pentru libertatea ilustrului prebeag, jandarmii împinuseră munții în căutarea așa-zisilor partizani.

La sfârșitul primăverii anului 1946, Nichifor Crainic coboară la câmpie, în mijlocul Transilvaniei și se adăposteste undeva între Blaj și Sozata, în comuna Lepindea de pe Târnavă Mică, la preotul Cornel.

Acolo l-am cunoscut pe poetul și gânditorul Nichifor Crainic, ascultându-i până la ore târzii din noapte povestea vieții lui tumultuoasă și perișețiile prăbiegiei de până atunci.

După două zile de ședere în tovarășia altă de caldă și umană a poetului prăbeag, pentru a mi da de bănuț oficialităților satului, am plecat cu Nini la Sibiu. Ea a rămas la o mătușă, iar eu m-am întors la București. După scurtă vreme a revenit și ea.

N-am mai stat mult pe gânduri și ne-am hotărât să ne căsătorim. Într-una din zilele lui noiembrie 1946 am mers la ofiterul Stării Civile, conștient fiind de marea responsabilitate pe care mi-o asumam, în acele vremuri de grea cumpănă, de a lua de soție pe fiica lui Nichifor Crainic, condamnat în lipsă la muncă silnică pe viață.

De Sf. Ion am încercat să mergem din nou la el, pentru a-l sărbători de ziua sa onomastică. Trebuia să ajungem în

satul Icland, la 20 km. de Tg. Mureș, la preotul Matei, moș din Apuseni. Dar după trei zile de îngheț pe trenurile care circulau haotic, de la Ciceu a trebuit să facem cale întoarsă la București.

Iarna a trecut cu puține vești de la el și în luna mai 1947 am citit în ziare că Nichifor Crainic a fost arestat.

Mircea Damsan, pe care Nichifor Crainic l-a ajutat foarte mult la începutul carierei sale, a scris atunci un articol înjosit, ca de altfel și alți ziaristi care cântau în strună puterii comuniste și care își făceau un titlu de glorie din a arunca cu noroi în oamenii de seamă ai țării, care acum nu mai aveau cum să se apere.

Adus la București, Nichifor Crainic a fost anchetat la Ministerul de Interne și ținut în condiții umilitoare până în iulie 1947 când a fost depus la închisoarea Văcărești. După anularea sentinței din 1945 a început rejudicarea. Procesul se desfășura normal, cu audiere de martori și administrare de probe. Dar după arestarea lui Pătrășcanu și a avocatului Păndrea, rejudicarea lui Nichifor Crainic s-a întrerupt brusc, fără nici un motiv juridic. Astfel, directorul „Gândirii” a fost ridicat de la Văcărești și transportat la Aiud unde a fost întemnițat, fără nici o sentință judecătorească, timp de 15 ani de zile.

Eliberat în aprilie 1962 mi-a povestit restul prăbiei lui.

În primăvara anului 1947 s-a mutat de la Icland la Cerghid pe Târnava Mică, aproape de Târnăveni, la preotul Ion Sămărghițan, tot un fost student al lui, în casa cărui a fost arestat în luna mai a aceluiași an 1947.

Obosit de zbuciumul celor aproape trei ani de prăbie și convins că rejudicarea lui se va face mai puțin pătimas (se încheiase pacea de la Paris), Nichifor Crainic s-a hotărât să se predea autorităților. Pentru a ușura situația gazdei sale, Nichifor Crainic l-a convins pe părintele Sămărghițan să-l amâne personal la jandarmul satului.

L-am cunoscut pe preotul Ion Sămărghițan. Venea adeseori la Nichifor Crainic după eliberarea acestuia. Era un om de o deosebită noblete sufletească, un adevărat apostol care, cu toate suferințele prin care trecuse în cei cinci ani de închisoare, avea seninătatea împlinirii unei mari misiuni creștine și adăpostirea unui om hăituit de semenii lui. Am fost

de mai multe ori cu Nichifor Crainic la parohia lui din acel sat de pe Tîrnava Mică. Am petrecut momente înălțătoare în mijlocul unei familii deosebite. Copiii, acum oameni maturi, îi spuneau lui Crainic, ca pe vremea pribegiei sale, „unchiule”.

La moartea lui Nichifor Crainic, în 1972, a venit și preotul Ion Sămărghițan. A făcut parte din soborul de preoți care a oficiat slujba religioasă. Și după aceea a rămas mai departe un prețuit și apropiat prieten al nostru.

Manuscrisele Memoriilor, eseurilor și studiilor, poeziilor scrise de Nichifor Crainic în pribegie, au supraviețuit vremurilor vrăjmașe și datorită tainițelor din parohia preotului Sămărghițan.

În momentul arestării lui Crainic la Cerghid, ignorantul plutonier de jandarmi a fost așa de uluit de prada pe care pusese mîna: (de, un fost ministru, dar despre care nu știa nimic), încît nici nu s-a gîndit că un scriitor ar putea și să scrie. Manuscrisele au rămas în casa preotului de unde, după un scurt timp, alt preot, părintele Arsenie le-a luat și le-a ascuns în podul Mănăstirii Sîmbăta. Apoi, același inimos preot, cînd a fost silit să plece de acolo, le-a dus la o rudă a lui, morar undeva într-un sat din Transilvania, unde au rămas iarăși cîțiva ani pînă la moartea acestuia. După aceea, de acolo, au fost adăpostite prin alte locuri, ascunse în poduri sau șoproane, îngropate în pămînt. Gîndul nostru se îndreaptă cu recunoștință la acei oameni; — oameni cu suflete mari care și-au riscat libertatea și familia ca scrierile lui Nichifor Crainic, adevărate documente de epocă, care le-au fost încredințate, să nu se distrugă, să nu se piardă.

După eliberarea din închisoare în 1962, aceste inestimabile scrieri au fost restituite lui Nichifor Crainic. Toți cei care vecheasem la păstrarea acestor scrieri, trăiam adîncă satisfacție, marea mulțumire că ele au revenit în mîna celui care le scrisese.

După moartea lui Nichifor Crainic, în 1972, aceste manuscrise au trecut din nou prin primejdii, fiind păstrate de fiica lui și de mine, înfruntînd din nou riscurile și eventualitatea unor noi pătîmîri ca în 1951-1955, cînd opresiunea s-a manifestat în forma ei cea mai brutală asupra noastră.

Trecînd prin alîtea locuri, împrejurări și condiții grele, aceste manuscrite au suferit parțial unele degradări, dar au ieșit la lumină după aproape o jumătate de secol, ca adevărate documente de istorie și cultură din care să se poată împărtăși și generațiile tinere de azi.

Nichifor Crainic a căzut ca un stejar frînt de furtună, într-o noapte de august la Mogoșoaia, cu o singură mîngiere pe care mi-a mărturisit-o ca o spovedanie în ajunul sfîrșitului:

„M-am născut într-o căsuță modestă ca fiu de truditori ai pămîntului. Acum sînt în acest palat al lui Brâncoveanu, după ce am dăruit talentul și munca mea ridicării acestui neam. Poate este răsplata vieții mele.

Pe crucea mea să nu fie scris decît numele.

Cei care vor vrea să știe cine am fost să mă caute în revista „Gîndirea”, în cursurile de la Facultatea de Teologie, între membrii Academiei Române, în scrierile mele.

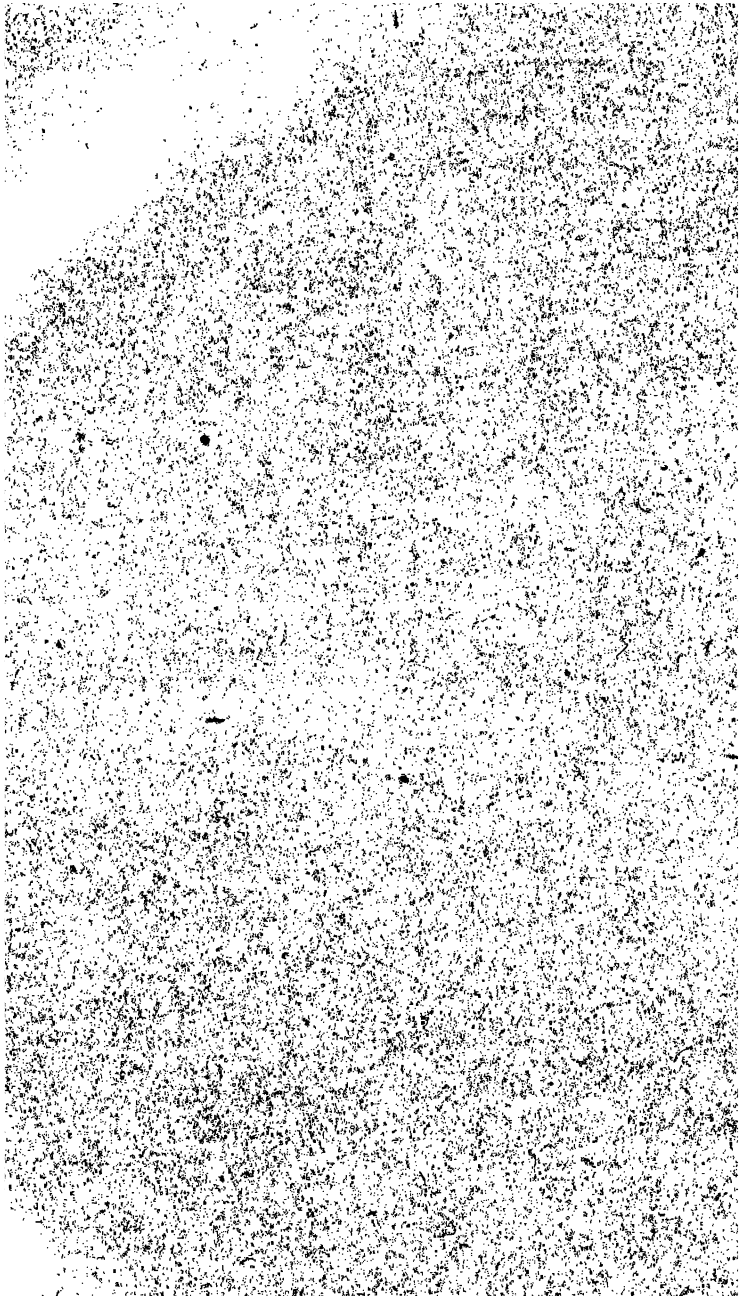
Acolo sînt eu, sub cruce un pumn de țărînă...”

Acestea sînt cîteva crîmpeie de amintiri din epocă de pribegie a lui Nichifor Crainic prin „Țara de peste veac”, cîteva crîmpeie de amintiri din viața și opera lui, trecute prin asprimea vremurilor pe drumul de pătîmire și suferință.

Alexandru Cojan

P.S. Memoriile care se publică reprezintă manuscrisul original scris în perioada 1945-1946 cînd era pribeg în Transilvania și nu știa ce soartă va avea. După eliberarea din 1962, la promisiunea autorităților vremii că vor autoriza publicarea Memoriilor sale, Nichifor Crainic, bătrîn și bolnav, le-a rescris, modificat și autocenzurat, în perioada 1963—1964. A fost o grosolană înșelătorie, intrucît promisiunile autorităților nu s-au materializat nici în ultimii ani de viață ai poetului și nici măcar după moartea sa, pînă în vara anului de grație 1990. Această izolare în care a fost ținut și după eliberarea din pușcărie i-a măcinat ultimii ani de viață, care au constituit pentru el o nouă închisoare, unde era liber fizic dar înlănțuit spiritual.

A.C.

NICHIFOR CRAIINIC

ZILE ALBE — ZILE NEGRE

— MEMORII —

I

M-am ivit în lumina lumii venind dintr-o adâncime de două mii de ani. Hrisoavele vechimii mele n-au fost niciodată scrise. Le port în singele care bate încă în timpla căruntă. De câte ori mă gândesc la trecutul neguros al obârșiei neamului meu, de pe grindul acesta unde am ajuns, mi se pare că mă plec spre fundul unei prăpăstii fără măsură, din taina căreia fiecare izvorul de viață ce urcă până în mine. Eu nu coborîde pe culmile istoriei, ci mă urc din peșterile anonimatului. Boierii coboară și adesea coborișul lor e alunecare; țărani suie din greu, cu trudă mare. De aceea, cugetul luminos al acestei obârșii anonime mi-a dat totdeauna sentimentul înălțării, al biruinții și al răzbumării unei soarte mocnite sub grâmada veacurilor. Sentimentul acesta nu-l am numai eu; îl avea și tatăl meu, țărantul anonim, al cărui suflet chiuia de bucurie că și vede facierul cărturar, ridicat dintr-un neam care n-a citit decât în stele și n-a scris decât cu plugul pe coajele negre ale țării. E fără doar și poate o fericire necunoscută celor legănați în puf; ea dă vieții un gust particular și paternic, pe care îl știu numai cei care poartă încă în obraz fața pământului și zîmbetul soarelui.

Bulbucata, satul unde am supt laptele mamei, a fost așezat pe apa Neajlovului prin acel fenomen pe care istoricii îl numesc transpământă; a fost adus aici pe moșia boierească dinapre apus de soare, din ținutul Oltului. Bătrîni din timpul copilăriei mele mai țineau minte de la moșii lor că se trag din comuna Mierlești, astăzi halță pe calea ferată a Slatinei. Frațele cel mai mare al tatei povestea și el tot din auzite despre această vatră depărtată; a satului nostru și pe semne din această pricină oamenii îl poreciseră Mierleștii iar tata știa din predică că în Mierlești ne-au rămas rude și păminturi și a murit cu oftatul că n-are parafă să se ducă

până acolo ca să le descurce. Istoria Bulbucatei e tot astfel lămurită într-o monografie, care îi poartă numele, de dascălul meu Constantin Spâneşteanu, una dintre cele dintâi lucrări de acest fel, făcută în spirit haretist, sau sociologic cum se spune azi, și tipărită de **Casa Școalelor** pe la 1905. Tot de acolo am aflat că numele de Bulbucata vine de la străvechea moară boierească, așezată pe Neajlov din sus de sat, căreia i se spunea „Moara cu bulboacă”.

Românii din stînga Oltului, așezați aici din vitrega vreme a șerbicii, satul bulbucățenilor se deosebește cu totul de unele din satele vecine care, ca Epureștii bunăoară, sînt juxtaponeri de români și de bulgari, aceștia din urmă numiți în partea locului „sîrbi”, vorbind încă limba lor de origine pe lîngă o românească cu accent oarecum balcanic. Conștienții mei sînt mîndri de puritatea singelui lor neaoș, privesc de sus pe vecinii din satele corcite și în snoavele și vorbele lor de duh au mii de împunsături pentru „sîrbi” care, după nu se știe cît amar de ani, se împleticesc încă în graiul românesc. Pe vremea copilăriei mele, neamestecul de sînge cu ei se păstra cu gelozie. În toată Bulbucata un singur om era arătat cu degetul că și-a luat de nevastă o „sîrboaică” din Epurești. Nu era vorba de vreo înverșunare împotriva acelor gospodari stăruitori și domoli, cam molatici în mișcările trupului și nezburdalnici la minte, ci de ținuta ironică, binevoitor necruțătoare a unei inteligențe mult mai sprintene și mai vii față de un fel de a gîndi, de a vorbi și de a lucra, altul decît cel românesc. Creștini ortodocși și unii și alții, oamenii erau conștienți în chip firesc de ceea ce îi aseamănă și de ceea ce îi deosebește. Numai că ceea ce deosebește pe om de om iese, vrînd-nevrînd, mai mult la iveală decît ceea ce îi apropie.

În Bulbucata în proprietărea de la 1864 fusese foarte restrînsă. Numai un colț din moșia boierească, ce mi se părea nemărginită, trecuse în stăpînirea țărănilor. Se numea „în țarină”. Cu toate acestea, numele de Cuza-Vodă se rostea în sat cu un abur de sfințenie, care, adesea se prelingea într-un suspin nostalgic, înecat în tăcerile neguroase ale dorului de pămînt. Cu mult înainte de-a afla din școală cine a fost eroul unirii, îi cunoșteam numele din aceste evocări îngîndurate ale oamenilor, de parcă el trebuia să se mai întoarcă o dată să desăvîrșească ce începuse în ciuda „ciocoilor”.

Pentru mine, Cuza-Vodă, rostit de toate buzele satului, era ca o respirație a pământului. Țarina, unde tata n-avea nici o brazdă de loc, mirosea a el cum miroase padina de deal a cimbru sălbatic. Bulbucătenii erau clăcași pe moșia boierească. Lucrau în dijmă, după învoială îndătinată: trei din cinci. Toamna, când se culegeau porumburile, cotoianii aurii se făceau cinci grămezi ca jărăgaiul din basme; boierul lua trei, clăcașul două. Lanurile de grâu nu se dădeau în dijmă; erau toate ale boierului, muncite firește de țăran în schimbul pășunilor și altor nevoi drămuite ca la spițerie în catastifele „curții”. Din această pricină, pâinea era un lucru foarte rar în Bulbucata, unde hrana de căpătenie o da mămăliga cea de toate zilele. Numai cei miluiți de Cuza-Vodă cu o bucată de pământ puteau să guste pâinea în zilele de sărbătoare. Boierul nostru de altfel nu era boier. Proprietarul imensei moșii, care sorbea sudoarea satului, o lucra în arendă. Medic-colonel în războiul de la 1877, el s-a ocupat, ce-i drept, de nevoile satului așa cum a înțeles el. Părinții lui clădiseră biserica. El a ridicat o școală falnică, amețitor de înaltă pentru noi, care intram în ea din colibe acoperite cu paie; de pe creasta ei de țiglă roșie o sulită de fier împungea aerul cu vârful aurit: paratrăsnetul. Tot el a ridicat primăria, o clădire la fel de impunătoare. L-am văzut în vara când se zidea, supraveghea singur lucrările. Purta o barbă căruntă, tunsă scurt, sub o mare pălărie de paie. Ținea în dreapta un bici cu pleasnă. Când noi, copiii satului, ne apropiam să ne uităm cum „talienii” cioplesc pietrele de temelie, aduse cine știe din ce mari depărtări în șesul nostru dunărean, el trosnea din bici și ne alunga, fără să ne lovească, așa cum sperii vrăbiile din aria unde se treiera meiul. Nu ne-am lămurit nici pînă azi ce părere avea el despre copiii cu care n-a stat nici odată de vorbă și pentru care, totuși, a clădit cea mai impunătoare școală din tot județul Vlașca. Judecîndu-l după cărțile sale legate în piele, cu inscripții aurite, pe care le-a dăruit școlii, trebuie să fi fost un aderent al curentului latinist, care era la modă în tinerețea lui. Bunele intenții față de sat și le-a arătat pe planul cultural, uitînd cu totul pe cel economic. Pesemne din aceleași îndemnuri latiniste, a arendat moșia

unei namile de țigani ungarese, venit de peste munte, care a fost mai bine de douăzeci de ani zbirul bulbucătenilor. De la acest arendaș, cu o cucoană tot așa de neagră ca și el, aproape tot așa de grasă și de mustăcioasă, n-a rămas nimic în sat decât amintirea jecmănelii cu orice preț.

Sistemul de exploatare al lui Pascale Jager: — așa îl chema pe arendaș, — l-am simțit pe pielea-mi proprie când eram copil. Tata, măcar că n-avea alt pământ decât trei sfer-turi de hectar, zestrea mamei, la 8 km. departe de sat, nu se învoia pe moșie. Nu putea suferi ciococii. Parecă ăștia erau dușmanii lui Cuza-Vodă, care nu-l lăsa să se secole din mor-mînt și să dea pământ celor care n-au. Nu-l putea suferi pe Pascale Jager. Când îl întâlnea pe șoseaua satului, venind de la curte spre primărie, vesnic în jambiere cafenii, cu cravașa în mână, cu burta rostogolită înainte ca o butie, vestindu-i falcile uniase, negre ca păcura, ce veneau pe umă, tata nu-și sălta căciula și nu-i spunea bună-ziura. Eu, deși copil, făceam la fel, că semănam cu tata în toate ca două picături de apă. Ciocociul era sperietoarea țăranilor și, de bunăseamă, din pri-cina lui n-aveam și noi pământ. Era pe-afunci toamnă tîrzie și grînele înfrățiseră verzi pe ogoare. Tata îmi împlinise mie o dorință arzătoare: îmi făcuse o pereche de cizmulițe, înția mea încălțăminte afară de opinci. Mă încălțasem cu ele și mă aflam cu căm la păscut pe lunca Neajlovului. Mîndru de cizmele mele, mă plîmbam printr-o viroagă să vadă dacă pă-trunde apa prin ele. Nu pătrunde și eram cît se poate de mulțumit. Dar pe cînd îmi admiram soliditatea încălțămîn-tei, acolo lingă mine o broască smiorcăia ca-n ceasul morții. Un șarpe de trei ori mai subțire decît ea, o și înghițise pe jumătate și-acum o sugea din răspuțeri ca să treacă în el și restul. Priveliștea, rară de văzut, era, cum vă puteți închipui, nespus de interesantă. Nu puteam să nu stau locuri și să nu mă uit cum broasca dispore încet, încet, foată, în pîtecele deformat al șarpelui. Era și fioros și haziru în același timp cum e mai bine ca să ținture ochii curioși ai unui copil. Dar absorbit în patima mea de naturalist pe negîndite, uitasem cu totul că am căm în seama mea. Roibu, cel mai istet dintre ei, mă ochise fără îndoială cufundat în tainele naturii, și fo-losind puilejul, a sărit din mîndrețea de otavă a funcii alături, în grîul ciocociului. Nu ronțaise mai mult de două-trei guri

dar atît a fost de ajuns. Pîndarul, ieşit ca din pămînt, era acolo şi mi-a luat pe roibu! la gloabă. Lîngă zidul primăriei aştepta un obor împletit din nuiele, unde se închideau vitele oamenilor prinse pe semănăturile ciococişti. Pedeapsa, adică gloaba, se ştia: pe fiecare cap de vită un hectar de secerat la vară pe moşie. Gloaba se înregistra la primărie care, cu toate autorităţile ei, era, fireşte, la dispoziţia arendaşului. Pedeapsa se aplica pe vorba pîndarului, fără nici o cercetare a pagubei. În felul acesta, din toamnă pînă în vară, se înregistrau atîtea gloabe încît nemărginitele întinderi de grîu ale ciocociului ieşeau secerate pe degeaba. Rareori l-am văzut pe bietul tata mai furios ca atunci cînd a venit să-şi ia pe roibu! din oborul de gloabă, lîngă care m-a găsit plîngînd cu murgul de căpăstru. Ajunşi acasă, mi-a smuls cizmele din picioare cum ai jumuli fulgii de pe găină şi mi-a tras o sfîntă de bătaie, prima şi singura, s-o ţin minte toată viaţa.

Cînd, tîrziu, m-am dezmeticit în sughiţuri din ce în ce mai potolite, am constatat că nu port nici o pică necăjitului stăpîn al cailor. N-avea el dreptate? Nu era el tata care-mi făcuse gustul cumpărîndu-mi cizme? Şi eu, în loc să-i păzesc caii, holbez ochii ca un năuc să văd cum înghite şarpele o broască. Parcă Pascale Jager are habar de asemenea comedii! Lui atît i-a trebuit: să-l aibă pe tata la mîină ca să-i pună în spate un hectar de secerat. Şi eu ştiu că nu eu, ci tot bietul tata o să-l secere la vară. El care nu se înclină nici să-i dea bună ziua ciocociului, are să-şi frîngă mijlocul zile întregi, alături de biata mama, în arşiţa grozavă a soarelui, ca să taie grîul veneticului. Şi pentru ce? Pentru trei guri de holdă înghiţite la repezeală de roibu! Dracul să vă ia de şarpe şi de broască, parcă Pascale Jager v-a scos în calca mea! Ba nu, zău, eu să fiu în locul tatei, i-aş mai trage o sfîntă de bătaie zănaticului meu de fecior... Şi, aducîndu-mi aminte de loviturile căpătate, începui să plîng din nou, de astă dată cu nişte sughiţuri smulse din alte adîncuri ale fapţurii mele de copil de om sărac.

Pe bunicul meu după tata nu l-am văzut niciodată. Murise demult, lăsînd patru feciori dintre care cel mai tînăr, tata, a rămas în casa părintească. Cel mai mare, vecin cu

noi, era mai înstărit: fusese înproprietărit la 1864. Știa să ne povestească despre războiul lui Napoleon în Rusia, la care nu luase parte fiind copil pe atunci. Al doilea era îngrijitorul caselor boierești, așezate în mijlocul satului. Avea o liotă de copii cu nume răsunătoare, boierești, fiindcă fuseseră botezați prin delegație de stăpînul lor de la București. Avea, afară de asta, darul beției. Dintr-o ameteală de rachiu căzuse în șanț și pierduse ochiul stîng în ștremeleagurile bălăriilor. Nu-l iubeam și nici tata nu-l iubea. Cînd se afuma bine, venea la gardul nostru, țipa cît îl ținea gura și ne amenința că ne dă afară din casă. Vorbele lui mă îngrozeau, închipuindu-mi că pot fi adevărate. Tata însă rîdea, ca mai totdeauna în asemenea situații, și-l trimitea să se culce. Al treilea frate se însurase într-un cătun mai depărtat, era om bun și liniștit, cu gospodărie cuviincioasă. Ne duceam cu plăcere pe la el. Tata, ca mai tînăr ce era, rămăsese în casa părintească să poarte grijă de maică-sa. De această bunică mi-aduc aminte în chip încetățat. Pantofilor le spuneam **iminei** și zicea că are nu știu cîți **ai** în loc de ani. Știa să spună grozăvii de pe vremea turcilor, care, cu iatagane la brîu, cutreierau ținuturile din șesul Dunării, batjocoreau femeile și răpeau fetele ca să le ducă la Țarigrad și să le facă cadine. Mă văd cu ea de mină pe ulița care ducea la biserică, în Vinerea Sfintelor Patimi, eu cu chită de ghiocci culeși din luncă, ea foarte înaltă față de mine. Mergeam să ne dăm pe sub Domnul Hristos, adică pe sub Sfîntul Aer, întins pe masă în mijlocul bisericii și acoperit de-o îmbălsămată primăvară de flori. Chipul ei se stinge apoi lungit într-un coșciug cu lume tăcută împrejur, lucruri de care nu-mi dădeam bine seama ce însemnau.

Umblat prin lume încă de tînăr, tata își alesese soția din satul Găștești, de unde o răpise fără voia părinților, după un obicei al locului. El avea 27 de ani, ea abia 16. Avea părul bălai, din care pricină ai casei o dezmierdau cu numele de Zina. Familia ei, mai înstărită, avea pămînturi bune și turme de oi. De bunicul meu după mama mi-aduc aminte ca de o icoană cu aer solemn și bun, după care mi-am închipuit mai tîrziu pe patriarhii din Biblie. O singură dată am fost dus să-l văd. Era în mijlocul unei cîmpii ce tremura vapoara.

să în soarele de vară, la marginea unui codru de stejari. Tîrla ciobănească se ridica în inima acestei cîmpii și împrejurul ei pășteau turme albe de oi. Bunicul ședea în gura tîrlei pe un scăunel. Avea barbă mare și albă ca floarea crinului și un chip de rumenă și largă bunătate. M-a luat pe genunchii lui, m-a sărutat pe creștet și mi-a dat niște bani strălucitori ca aurul. Pe urmă n-am mai știut ce s-a făcut cu el și cu turmele lui. Dar pe chipul lui patriarhal, săpat în zăpada copilăriei, mi-am clădit mai tîrziu fermecătoarele nostalgii biblice, cînd aveam să visez în neștire pe paginile **Vechiului Testament**. Bunica locuia în sat. Pe ea o vedeam mai des, abătîndu-ne din drumul țarinii, unde ne duceam să lucrăm pămîntul de zestre al mamei. Față de a noastră, din Bulbucata, era o casă îmbelșugată, cu oleaburi multe și o mare grădină de fructe fel de fel, ceea ce lipsea din petecul de grădină din jurul căminului, nostru. Pe peretele dinspre răsărit, bunica avea icoane mai multe și mai frumoase decît noi, dar tot așa încadrate în șteble de busuioc. Una dintre ele mă atrăgea cu deosebire. Era un Sfîntu' Ilie în faeton de aur, tras de cai strălucitori ca spuma mării, prin văzduhul care arăta ca o vijeie de flăcări roșii. Sfîntul purta o barbă colilie, nespus de lungă, aidoma ca a bunicului, numai că, în galopul serian al telegarilor, snopul ei de rațe se revărsa Dunăre peste umerii mantiei albastre. De cîte ori intram în camera aceea, unde fusese răsfățată mama mea, ochii mi se aninau de această icoană, unde vedeam parcă portretul bunicului, care și el se suise la cêruri, poate în același chip minunat ca Sfîntul Ilie. Eram prea mic ca să prind în amintire cuvintele ieșite din gura domoală a bătrînilor acestora. Sau poate că ei nu mi-au spus nici un cuvînt de seamă și se bucurau numai în bunătatea lor că mă văd cum creșteam. Tîrziu, cînd, acum, învățam la oraș, am mai văzut-o arareori pe bunica, aproape orbită de vechime. Cu mîini uscate, și nesigure îmi pipăia cravata, pe care o purtam în vacanță, și se bucura fără să scoată o vorbă. În cravata moale și netedă, ea pipăia un semn neîndoios că am să ajung domn mare la oraș.

Cînd am început să-mi dau seama de mine însumi, am înțeles că tata mi-a fost întîiul dascăl pe gustul sufletului meu. Cu el am intrat în împărăția frumuseții. Eram întîiul lui născut; între mine și ceilalți copii, trei fete și un băiat,

avea să fie o bună postată de timp. În tovarăşia lui m-a fript arşiţa, m-au bătut ploile, m-au înfricoşat bubuiturile trăsnetelor şi mi-au clăntănit dinţii sub brumele toamnei. Cu el am intrat în tainele firii, cu el în legănarea cîntecelor bătrineşti, şi tot cu el în dezlegarea acelor ghicitori ciudate care sînt slovele tîpărite pe hîrtie.

La arat îi duceam caii de căpăstru ca s-o ţină drept pe brazda aburindă. Ciocirile se repezeau peste creştetele noastre voind parcă să ciugulească din inima soarelui şi cădeau înapoi ciripind, ca nişte pietre, pe care le arunci în sus ca să se prăvălească iarăşi la picioarele tale. Codobaturile băteau bolovanii cu coada lor lungă, nerăbdătoare parcă, pînă să treacă grăpa, să-i netezească. Iar ciorile din urmă şontăciau ca şchiopii ciugulind rîmele pe care plugul de le da de gol. Tata cînta sau fluiera cu braţele pe coarne, iar în răspasurile tîhnite cu mămăligă rece şi ceapă, se uita lung şi pierdut peste arătură şi ofta că pămîntul nostru e foarte îngust. Drumul pînă la locurile mamei trecea prin trei păduri, una de stejari seculari în valea Neajlovului, alta de tufe nesfîrşite pe dealul Găurenilor şi cea din urmă, numai de tei, deasupra satului bunicăi. Mă ghemuiam în şuşleţ lîngă tata, care mîna caii, şi el îmi povestea istorii fioroase de-ale pădurii. La cîte o gură de colnic întindea codriştea biciului: „Vezi tu, Ionică, aici, sub girneată, venea femeia frumoasă de-i aducea de mîncare haiducului. Iar colo, unde se vede virful înalt, era la rădăcină **suterana** lui. Intrarea sub pămînt era scobită cu meşteşug prin scoarţa stejarului de n-o putea ghici nici o poteră din lume.“ Eu ascultam şi mi se făcea părul măciucă. Mă gîndeam: „Doamne, ce-ar fi, diseară cînd ne-om întoarce pe-aici în amurg, să ne pomenim în iaţă cu haiducul înarmat pînă în dinţi! Ce ne-am face?“ Nu ştiu de ce m-apuca o frică nespăşă... Dar tăceam, înghiţind noduri seci. Dacă mi-aş fi spus gîndul, tata ar fi rîs de mine. Frica îmi făcea şi mi-e ciudă, fiindcă ştiam pe de altă parte că haiducii nu atacă decît pe cei bogaţi, pe boieri şi pe ciocoi, iar nouă n-ar fi avut ce să ne ia decît mămăliga din traistă! Şi, cu toate acestea, cînd ne întorceam seara spre casă, dintre copacii negri şi tăcuţi se făcea că se desprind înfricoşate namile de umbră gata să se aşeze de-a curmezişul drumului şi să strige cu glas de butie dogită: — Stăi! Atunci mă făceam moale şi fierbinte

ca ceara. La urma urmei, fie ce-o fi! Închideam ochii și mă prefăceam că dormitez cu capul în poala tatei. Când eram sigur că am ieșit din pădure, îi deschideam și începeam să vorbesc cu însufletire. Numai stămile povestilor cu morți erau mai groaznice decât fantomele haiducilor.

În vremea secerișului, după ziua de nădușală în foșnetul aspru al spicelor uscate, pădurea de tei, pe lângă care treceam, era o încântare dumnezeiască. Toată, din vîrf pînă-n rădăcină, numai floare aurie. El lăsa înadins caii la pas. Soarele căzuse dincolo de ea, învăpăindu-i creștetul. Un duh de răcoare răbufnea din colnicele umbroase și o reveneală se ridica din balta cu păpușuri, vecină. Și peste tot și peste toate se lăsa, groasă și dulce ca mierea, mireasma florilor de tei. Venea cîte o undă de baltă și alta de cîmpă sau de cîmbu, dar rînd pe rînd mureau în beța stăpînitoare a teiului. Pădurea respira o vrajă uriașă, copleșitoare, care moleșea pămîntul și cerul unde începeau să înmugurească stelele. Atunci puteau să iasă oricîți haiduci ar fi voit, că nu-mi mai păsa de nimic. Mireasma teiului are o putere pătrunzătoare și o îndestulare miraculoasă că, respirînd-o, îți trece și foamea și frica și mînia. Pacifică sufletul pînă în adîncurile lui, dacă nu chiar îl adoarme. Nu cunoșteam în vremea aceea poezia lui Eminescu, dar glasul celui care mîna la pas prin această negrăită încîntare aeriană îngna lângă mine ca deșteptat dintr-o dulce amorțelă: — Frumoasă e lumea lui Dumnezeu, măi Ionică!

Și totuși-el știa mai bine ca oricine cît este de greu să trăiești în această frumoasă lume.

Uneori îl rugam să mă ia cu el cînd ducea, noaptea, caii la păscut. Împiedicam caii și aprindeam focul la marginea pădurii. Neajlovul curgea alături, nevăzut între malurile lui. Lunca ațipea. Numai caii se auzeau ronțîind iarba ritmic și sărînd în piedici cînd și cînd, și privityhetorile fluierînd în bezna codrului. Noaptea creștea înaltă. Înținși pe spate, cu mîinile sub cap, priveam în adîncurile limpezi stelele și le spuneam pe nume cum le-a botezat poporul. Cîte una se desprindea de la locul ei și o lua de-a dura pe povîrnișul cerului. Fără îndoială, pe undeva, a mai murit un om. Că fiecare își are steaua lui. Oare în spuzenia aceasta de lumini reci și depărtate, care va fi steaua mea, și cît timp va voi Dumnezeu

s-o țină sus în slavă? Când privighetorile tăceau, ațipeam lângă focul care mă dogorea numai dintr-o parte. Dar, deodată, un țipăt gros și înfiorător izbucnea din inima pădurii și spinteca somnul nopții cu spaime care te încremeneau pe loc: uhu-hu! uhu-huu. Răsunetul lui răscolea văzduhul înstelat și groaza se prelungea în sfărîmăturile ecourilor pînă dincolo de pădure. Nu mai auzisem un asemenea țipăt ca o prevestire de nenorocire sau ca o cobe diavolească în preajma unei catastrofe gata să înghită cerul și pămîntul. Să fie Muma Pădurii? Să fie dracul înjunghiat de Sfîntul Sisoe, cum l-am văzut eu în poză pe-o cărtulie soioasă? Tata sfărăia alături cu fața în sus, mai strașnic decît caili cînd simt apropierea lupului. Nici gînd să se miște de groaza mea. Abia îl treziseam gîfîind: „Scoală-te, tu n-auzi nimic?” — cînd țipătul demonic izbucni din nou și mai grozav: uhu-hu! uhu-huu!

— E huhurezul, măi băiete. Așa cîntă el. Culcă-te și dormi!

Ei, drăcia dracului, nu știam că păsările pot să cînte bîgînd lumea în spărieți!

Începuse să cadă rouă și noaptea se făcea alburie. Mi-era frig și mă întorceam cînd pe-o parte cînd pe cealaltă să mă încălzesc la focul potolit. Cînd ne-am ridicat să plecăm, aburi lăptoși se desfăceau din Neajlov și se încolăceau după cîșturile apei, de-a lungul luncii, ca un al doilea rîu răsfrînt în văzduhul dimineții.

Mugurul copilăriei mele se desfăcea astfel într-o atmosferă de baladă. Dacă Transilvania e țara colindelor, Muntenia e țara baladelor. Așezată în calea turcilor, care veacuri de-a rîndul au călcat-o în copitele cailor și i-au supt vlaga, era firesc ca setea ei de răzbunare să se agate cu nețămurită admirație de figurile cutezătoare ale acelor aventurieri pădureți, care, din poala uriașilor codri de stejar ai șesului dunărean, izbeau la mir pe păgînul jecmănițor. Balada haiducească, așa cum s-a zămislit pe aceste meleaguri, are, bineînțeles, și un tîlc social, care mulțumește pe cel sărac împotriva celor bogați, iar marea ei semnificație nu stă aici, ci în aspirația către independența națională, că trebuia smulsa iataganului musulman. Din cinci eroi de baladă munterească cel puțin patru stau față în față cu turcul năvălit de peste

Dunăre. Admirația pentru ei e atât de înflăcărată încît imaginația poetică îi crește pînă la măsura suprafirească a gigantilor ca în cîntecul Novăceștilor, uriași care își fac apariția în inima Țarigradului și cutremură de groază pe sultanul însuși. Dacă el a băgat veacuri întregi spaima în români, măcar în baladă să-l vedem dîrdîind de frica puterii valahe. Din mijlocul acestor rapsodii ale înverșunării românești împotriva spurcatei păgînatăți, se înalță imateriale turlele Mănăstirii Argeșului, ca bolțile neasemănatei Sfînta Sofia între minaretele Țarigradului. E fără îndoială o idee unificatoare în această mulțime de balade muntene. Mănăstirea Argeșului o luminează cu sublimul ei sacrificiu pentru credință. Căci asemenea **Mesterului Manole**, toți ceilalți eroi, haiducii, ard și se mistuie în răpunerea păgînismului. Sufletul muntean, caracterizat în istorie prin epica politică, e simbolizat cu deosebire în baladele pe care le-a plăsmuit. Cînd stau astăzi și mă gîndesc, nu pot să-mi lămuresc cum un țaran fără învățătură, care nu era de meserie cîntăreț, a putut să-și umple memoria cu atîtea mii de versuri, ce preamăresc pe eroii codrului. Tata era o colecție vie de balade muntene. Rîndul lîr venea iarna, cînd plugarul se trage, ca ursul, în bîrlogul lui. Așezat pe marginea lavitei, acoperită numai cu o rogojină sau cu o pătură țesută din zdrențe, lîngă soba caldă, el mi le spunea noaptea, cînd vîforul șuiera prin salcîmii din jurul casei. Pe vremuri, aceste balade se psalmodiau, fiecare cu melodia ei. Un văr al meu mi-a cîntat odată una stranie, pe care o țin mînte și azi. Tata însă le spunea. Nu mai străbăteam acum prin pădurile, care trosneau departe, încruntate de ger, fiindcă alți codri, cu verdele fără moarte al poeziei, fremătau între pereții burdușiți ai căsutei noastre. Țaranul spunea cu privirea cufundată în alte tărîmuri și nici măcar nu bănuia, cum nici micuțul ascultător cu spatele lipit de sobă nu bănuia, că în nopțile acelea fără uitară el făcea întîia educație literară a feciorului. Era pur și simplu mulțumit că are cui spune cîntece bătrînești.

Nu învățase carte la școală. În copilăria lui asemenea lucruri erau rarități de mare lux. Școli nu existau pe-atunci în sate. Tocmai la Clejani, în sus pe Neajlov, era una întemeiată de un nobil sîrb, Mișa Anastasievici, din familia domni-

toate a Belgradului, refugiat în România după tragedia acelei familii. Dar la şcoala aceea nu mergeau feciori de văduve sărmâne, ci numai odrasle de oameni cu stare, care voiau să ajungă ispravnici de plasă ori măcar noţari la primărie. Tata, nu ştiu din ce îndemn al sufletului, învăţase singur să citească şi chiar să scrie. Când îl întrebam cum a putut el să se descurce prin enigmele literelor fără dascăl, îmi răspundea rîzînd: „Uite-aşa, pe cîmp, după oi!” Trebuie să fi avut vreo cinci ani, cînd, tot în nopţile lungi de iarnă, a venit de la Bucureşti cu un abecedar şi mi l-a pus în mîna. El, care nu trecuse nici o zi prin şcoală, m-a învăţat să citesc şi să scriu. S-ar părea din povestirea mea că era un om care îşi făcuse un anume program pentru educarea fiului său. E tot ce poate fi mai departe de felul lui, care nu era om cu vreun sistem planuit mai dinainte. Cred că pe vremea aceea nici prin gînd nu-i trecea că din plodul lui avea să iasă un cărturar. El făcea aşa cum făcea fiindcă aşa era el şi nu altfel. Apa nu stă la chibzuială dacă e bine să iasă din izvor sau nu. Cartea lui dragă, pe care îi plăcea să slovenească, precum zicea, era un Nou Testament, el îi spunea Evanghelia. Era om religios, iar nu superstiţios cum era mama care, ca orice ţărăncă, ţinea strict sărbătorile păgîneşti. Nu discuta niciodată probleme religioase, cum s-ar zice în grai cărturăresc, fiindcă sufletul lui, simţindu-se în mîna lui Dumnezeu, nici nu bănuia că există pe lume asemenea probleme, care dau bătaie de cap. Ţăranii din Bulbucata, cînd pomeneau de filosofi, le ziceau **firoscşi**, ceea ce în ironie ar însemna **cam scoşi din fire**. Se închina regulat la icoane, la masă, la începutul lucrului şi cînd pleca la drum. Nu ştia nici o rugăciune de ale bisericii, nici Tatăl nostru. Poate greşesc, dar preoţii noştri nu se îngrijesc să înveţe rugăciuni pe credincioşi. În satele din Ardeal e bunul obicei că, după Sfînta Liturghie, preotul împreună cu tot poporul spun rugăciunea domnească. În Vechiul Regat, majoritatea covârşitoare nici astăzi n-o ştie. Cred că tata îşi alcătuia singur rugăciunile fiindcă vorbea icoanelor. Din murmurul lui pios n-am prins decît cuvintele „Doamne Hristoase” şi „Maica Domnului”. Credinţa lui neclătinată nu-l împiedica totuşi să injure şi de cele sfinte, deşi îşi da seama îndată că a săvîrşit păcatul. Nu-i plăcea circiuma. O singură dată l-am văzut beat, venind de la

un drum lung în toată iernii: băuse țuca fiartă să se încălzească. Fuma cu moderație, când cădea pe gânduri. Cîțitor îndrăgostit de Evanghelie, la biserică nu se ducea decît o dată pe an, la Paști. Zicea că sărbătorile celelalte sînt pentru femei. Cu toate acestea, avea o evlavie nemărginită pentru popa Barbu, preotul satului. Parcă îl văd și azi pe popa Barbu. Mare și osos, cu umerii obrazilor dominînd fața largă, încadrată de fuiorul alb, părea cel mai bătrîn om din sat. Cînd trecea pe uliță, în costum negru înverzît, în loc de anteriu pîna în pămînt avînd unul care ajungea numai pîna mai sus de genunchi, dar îl prindea de minune, veșnic cu toiagul în mînă și moțitfelnicul la subțioasă, părea un veac mergînd pe picioare încă zdrăvene. Se șoptea că nu știe carte și că toate slujbele le spune pe dinafară, negreșind nici o virgulă, cum se cuvine în lucrurile sînte. Amănuntul acesta, care poate era o clevetire negîndită, în loc să-l scadă, îl creștea în ochii satului ca o minune. El nu cunoștea decît casa, biserica și slujbele din sat și din cîmp. Limba rea n-avea cum să se lege de năravurile lui, cum făcea cu alți preoți din împrejurimi. Îl socoteau om cu totul curat și nu-l păstrea nici un dușman. Popa Barbu n-avea nevoie să vorbească; numai ce-l vedeai și te încerca fiiorul că trece omul bisericii, care nu seamănă cu nimeni din sat, nici chiar cu frate-său, bărbat de treabă și cîntăreț în sirana dieaptă. O vorbă frumoasă, care mi-a rămas de la tata, poate cea mai frumoasă vorbă a lui, îl privește pe popa Barbu:

— „Îngerul satului!”

Pentru el nu preoții îndeobște și nici vreunul din vecinătăți nu s-ar fi putut învrednici de acest nume. Singur popa Barbu era îngerul satului fiindcă despre viața lui nu se putea spune nimic rău. Curățenia inimii, cînd există, își smulge numele în chip spontan de pe buzele păcătoșilor, care și ei ar dori, s-o arbă.

Popa Barbu m-a făcut pe mine creștin. M-am născut în preajma Crăciunului, în anul de jale cînd a picat din cer Euceafărul cîntecului românesc. În ziua de 7 ianuarie popa Barbu m-a renăscut în cristelnița mîntuirii și mi-a pus numele sfîntului zilei, al lui Ioan Înainte-mergătorul, nume predestinat propovedaniei și suferinței. Dacă în lumea protestantă se serbează ziua de naștere ca la păgîn, în lumea

noastră ortodoxă e în mare cinste onomastica, ziua botezului, adică a renașterii lui Iisus Hristos. Noi nu sărbătorim pe om ca om pur și simplu, ci pe om ca fiu duhovnicesc adoptat de biserică. Și dacă onomastica a căpătat cu vremea un aer de petrecere laică, nu e mai puțin adevărat că, în această zi a lui, omul se duce la biserică și felicitările pe care le primește, oricât de convenționale uneori, au caracterul de rugăciuni pentru el. În ortodoxie, numele are o înaltă semnificație metafizică: e simbolul unui om ceresc, al unui sfânt, al unui creștin desăvârșit, care devine patronul și modelul vieții noastre sau cel puțin ar trebui să devină. Noi sîntem aici pe pămînt fii ai bisericii luptătoare pentru păcatele noastre, dar sîntem legați simbolic, prin numele pe care îl purtăm, de fiii bisericii triumfătoare din ceruri, care devin modelele ideale după care urmează să ne șlefuiim viața. Dacă fiecare ne-am adînci semnificația metafizică a numelui, ne-am cunoaște mai ușor calea desăvîșirii individuale. Eu, e adevărat, nu m-am hrănit cu lăcuste și miere sălbatică, dar am gustat destulă ceapă cu mămăligă; n-am umblat în piele de cămilă, dar am tîrît destule zdrențe după mine; și dacă încă înu mi s-a tăiat capul ca patronului meu ceresc, am cunoscut temnița ca și el pentru idei pe care nu le-am socotit ale mele, ci ale maicii mele, biserica. De la popa Barbu mai păstrez amintirea întîiei mele spovedanii. A fost într-o zi cu soare din **Săptămîna Patimilor**. Mama m-a dus într-o grădină unde, sub un nuc mare cu frunză crudă, galbioară, și mițe date în floare, părintele ședea pe o pernă cu pătrățele negre și roșii, în iarba verde, mătăsoasă. Înjurasem, drăcuisem și furasem fructe de la vecini în capcane de trestie lungă, despăcată la capătul de sus, ca toți camarazii mei de zburdă și de mucii. Acestea mi se păreau pînă atunci lucruri foarte firești, fiindcă le făcea toată lumea; iar cînd m-am apropiat de popa Barbu, al cărui chip strălucea în lumina vîrgată de umbră, ce cădea prin ramurile nucului, ele mi-au revenit toate în minte ca niște munți de păcate, care mă striveau. Am îngenunchat și, simțind epitrahilul pe creștetul capului, am crezut că mă prăvălesc de-a dreptul în fundul iadului. Dar nu m-am prăvălit, căci popa Barbu era bun. A zis că mă iartă cu condiția să nu măi fac. Mă simțeam ca un fulg cînd m-am ridicat și

i-am sărutat mîna. Bunătatea lui se revărsase în mine ca lumina dulce a primăverii aceleia de întîie spovedanie.

Școala, cu toată clădirea ei măreață, n-a fost de la început o atracție. Știam să citeșc și să scriu de-acasă. Ce m-ar fi putut învăța mai mult băiatul acela de pe catedră, pripășit la noi ca suplinitor, într-o baină de cafea cafenie, și care, în stîngăcia lui, nu spunea nimic nou? După cîteva zile dezamăgite, am luat-o razna cu vitele la păscut. Cîmpul știa să grăiască mai înțelept decît domnu'învățător. Vacile se plimbau în voie pe miriștile nesfirșite, cotoarele pajelor de griu păreau dinții nenumărați ai unui dărac, printre care troscotul și spuma calului întindeau smocuri de lînă verde ca pentru a fi dăracită, iar noi, copiii, jucam **clincea** sau **poarca**, un fel de tenis sau rugby țărănești, în care mingea e mînuită cu ciomagul. Toamna aprindeam focuri mari, perpeleam cotolani de porumb cu boaba călfie sau coccam în spuză dovleci românești, tăiați în două jumătăți. În găvlea-ja fierbîntă de-ți ardea mîna mulgeam vacile. Laptele amestecat cu miezul cald al dovleacului e un prînz așa de gustos că snobii ospetelor l-ar rîvni de l-ar cunoaște. Nu cred însă că i-ar ispiți celălalt fel de mîncare al paznicilor de vite din vremea cînd cîntă cucul. Atunci, cu traista la umăr, ne suiam în vișinii copti și călări pe crengi mîncam vișine cu mămăligă. Dacă ploua ca de obicei în iunie, mămăliga și vișinele erau learcă de apă ca și trupurile noastre înfrigurate. O plăcere înțepată de spaimă era să alungăm șerpii surprinși că se pripesc la soarele toamnătic, întinși ca niște reteveie vinete prin porumbarii desfrunziti ai răzoarelor, ce ne îmbiau cu fructul lor mic, rotund și albastru ca mura răscoaptă. În timpul iernii, concurentul fără pereche al școlii se iveau la marginea satului cînd Neajlovul îngheța tun. Pe podișul rece, dîrciușurile lunecoase luceau ca niște fișii de oțel. Acolo ne făceam veacul de dimineața pînă seara, găurîndu-ne opincile pe gheață spre marele necaz al părinților și habar neayînd că sîntem o generație sportivă, împătimită de patinaj. Mi-aduc aminte cu plăcere de o bărbăție săvîrșită de mine spre sfîrșitul sezonului, cînd începea dezghețul. Podișul Neajlovului crăpa în sloiuri mari, care se urneau încet

pe apă la vale. Atunci ne schimbam în luntrași. Cu prăjini lungi în mâinile amorțite de frig, împinse pînă la fundul apei, călăuzeam cîte un sloi cum ai conduce o luntre. Era un adevărat triumf să plutești așa, în josul râului, printre celelalte petice de gheață ce se izbeau cu putere unele într-altele ca berbecii. Jocul era însă primejdios. Într-o zi, vărul meu Iorgu, tovarăș nedespărțit în multe pățanii, nu știu cum face că alunecă de pe sloiul nostru și cade în crăpătura largă unde apa se vînzolea furioasă. Capul îi ajunsese lîngă sloiul din față și numai o clipă a lipsit ca să-l ia curentul și să-l împingă pe sub gheață pentru totdeauna. Atunci, fără pic de gînd, m-am aruncat pe brînci, jumătate pe sloiul nostru și jumătate în apă ca să pot ajunge pînă la el. L-am apucat de picioare și l-am tras cu toată puterea. A fost o trudă grea pînă să-l ridic înapoi pe sloiul de unde lunecase. Dar, slavă Domnului, era salvat. Copiii de pe celelalte plute priveau înmărmuriți fiindcă nu puteau să ne dea nici un ajutor și își dădeau seama ce-ar fi însemnat să dispari sub gheață și să nu mai poți respira niciodată. Abia după ce faptul s-a petrecut, am priceput prin ce primejdie groaznică trecusem amîndoi. Uzi la piele și clătănind din dinți, am rupt-o la fugă spre casă.

Sînt însă și lucruri neplăcute de care trebuie să-ți aduci aminte. Așa era acea zacere lungă ce te apuca vara în toila arșitei, asudînd și tremurînd la nesfîrșit, scuturat de fiori reci în ciuda soarelui arzător. Nu te durea nicăieri, dar o lințeală de plumb îți îngreua trupul și-l istovea pînă rămînea numai piele umedă și ous. În acele ceasuri grele, mă lungeam în țărîna fierbinte și în ameteala mea, cîmpul cu arbori, orizontul și cerul se învîrteau dăuse în jurul meu, lăsîndu-mi în gură un gust amar și o pornire spre leșin. Era boala frigurilor. Mama zicea că vine din castraveti verzi, din pepeni și din fructe crude. Nu era nimeni să ne lumineze că vine din tîntării care roiau în păpurășurile și trestîsurile bălților și zăvoaielor cu apă clocită și putreziciuni de la începutul luncii. Și nimeni nu se pricepea să-ți dea un praf de chinină, care ucide frigurile. Leacul a venit tîrziu, cînd am ajuns în semînar, la București. Chinul cel mai nesuferit creștea cînd rămîneam cu ochii duși în mirajul amiezii, care pe la noi se numește **Strigile**, iar în alte părți **Apa morților**. Aerul clocoțea și forfotea în zare cît ține spațiul dintre cîmpie și cer.

Cînd erai sănătos, priveai acea aerieni bechi salpitrare de raze, care se încurcau și se descurcau fără sfîrșit și vibrau ca un simbol al nesciutei sensibilități a naturii, era fermecătoare. Dar cînd în căldura frigurilor, îți holbai ochii în ea, se părea că în uriașă vînturare de raze toate lucrurile se răstoarnă de-a-ndoaselea; turmele mergeau cu copitele pe cer și copacii atîrnau cu rădăciunile în văzduh și virful în jos. Tremurul dinlăuntru tău era una cu tremurul din zări, ameteala devenea halucinație și halucinația un fel de nebunie. Crizele încetau abia cînd soarele da în deseară și răcoarea dinspre păduri se răspîndea înviorătoare.

Clasa întâi la școala primară s-a încheiat cu următorul rezultat: repetent din lipsă de frecvență. Acasă nimeni nu m-a muștrat.

Din toamnă următoare m-am dus ceva mai regulat la școală. Aveam o învățătoare. Și-acum îmi zgîrie urechile glasul ei răgușit. Cînd vorbea parcă spîrgea geamuri. Era trecută, cu obraz veșted, din care înmugureau negri niște negi, ca și din bărbie, prevăzuți cu fire lungi de păr. Îți venea să te duci la catedră și să-i smulgi. În clasa a doua, dascălul mi-era rudă: soțul unei verișoare primare și tatăl lui Iorgu. Din pricina diferenței de vîrstă, îi spuneam unchiu, iar cu Iorgu fiind de aceeași vîrstă, ne spuneam veri, deși mi-era nepot. Unchiul avea școala normală din Cîmpulung, iar în satul nostru de pe Vlașca se purtă tot în albul și frumosul lui costum argesean. Bărbat simpatic și chipeș, nenorocirea venea cu el din patria țuicii: A murit mai tîrziu, scos din învățămînt și cufundat în negurile alcoolului. Ce nevoie să ne batem capul cînd dascăl era el? Ne-am văzut de treburile noastre ca mai înainte și nici n-am știut cum am trecut clasa: Iorgu întîiul și eu al doilea, clasificați după gradul de rudenie!

Viața mea cărturărească începe abia cu clasa a treia. Un om nou, cu totul nou, își făcuse apariția în Bulbucata, originar din țimutul nostru, din Crevenicul mare. Falsica școală cu paratrăsnet, unică în județ, dar moartă cu duhul, avea să învieze dintr-odată și faima ei va cuceri în curînd mari depărtări, prefăcînd-o într-un adevărat centru de cultură

populară. Dascălul cel nou era tânăr de tot, numai mușchi și energie. Purta părul tuns mărunț la ceafă, iar în creștet retezat ca de un deget și ridicat în sus ca o perie castanie. Așa tunsoare nu mai văzusem noi pînă atunci; ne impunea respect. Avea vorba limpede, precisă și categorică, nimic mai mult, nimic mai puțin. Cînd deschidea gura parcă știa totul. Ne-a pus fel de fel de întrebări la început ca să vadă cu ce pramatii are a face. Eu ședeam de obicei în ultima bancă, din fund, unde mă simțeam mai în afară de control. După cîteva zile dialogate, eram scos din birlogul acela și pus în capul băncii din față, lîngă el. Nu mă cunoșteam defel pînă atunci, nici dacă sînt deștept sau prost, nici dacă sînt cuminte sau zurbagiu. Nu-mi spusese nimeni cum sînt. Din clipa aceea binecuvîntată și hotărîtoare pentru viața mea, am început să mă cunosc fiindcă mă cunoscuse domnul învățător Constantin Spăneșteanu. După tata, el avea să fie al doilea om cu degetul pus pe destinul meu. Cu acest dascăl de geniu școala nu mai era o corvoadă, ci o bucurie de toate zilele. Au simțit-o repede și părinții noștri. Adio cîmpii și zăvoaie, de-acum încolo intrăm în lumea cărții! Și abia acum vedem că ea e cu totul alta decît lumea satului nostru. Dacă erau unii care se mai oțărău că nu mai au pe cine trimite după coada vacilor, tata sălta de bucurie și rîdea după fîlul lui: „Las'că e bine!” Ierarhia clasei se întoarse pe dos. Cine credeam noi că stă în frunte cădea la urmă și cine lîncezise la fund ieșea în frunte. Dascălul cîntărea parcă inteligențele cu dramul și le alegea cu precizie uimitoare. Metoda lui nu era democratică. Ocupîndu-se de toți copiii cu aceeași dragoste, el deosebea elita și-i purta o grijă pasionată. Peste un an începură să vină elevi din alte sate; peste cîteva ani școala din Bulbucata era, în populația ei, un rezumat al întregului județ. În preajma examenelor, învățătorii din alte părți veneau la Bulbucata cu cetele lor de ucenici, ca într-un pelerinaj și aici se desfășurau marile întreceri dintre școlari, la care, bineînțeles, discipolii lui Constantin Spăneșteanu cîștigau locurile de onoare. Mama, cu lacrimile în ochi, îmi atîrna cununile la icoane. Dascălul nostru căpătă repede un prestigiu fără pereche în lumea învățătoarească. În timpul verii, școala lui n-avea vacanță. Acum năvăleau

de pretutindeni absolvenții claselor primare să se pregătească pentru concursurile din toamnă la licee, la școlile normale, la seminarii, la școlile militare. Sute și sute de intelectuali din toate profesiunile își datoresc ridicarea din bezna satelor acestui om extraordinar în care puterea de muncă, apostolatul didactic și capacitatea alegerii se ridică la rangul de merit național.

Am povestit odată, pentru o carte de citire, cum ne-a învățat geografia țării; cum, după planurile lui, noi, copiii, am adus argila și am frământat-o, modelînd pe pămînt, lângă peretele școlii, harta României în relief, cu munți, cu râuri și orașe, cum, atunci cînd ploua sau stropeam cu tulumba, apele curgeau ca în natură și alergau toate în bazinul Mării Negre. Emoția și mîndria, trăite de noi, copiii, cînd am făcut chipul patriei, e ceva care nu se poate descrie, dar nici uita. Istoria; o făceam după o mare schemă grafică, desenată de dînsul în culori. Două linii mari mergeau, paralel de-a lungul planșei. Pe fiecare erau însemnate domniile Munteniei și Moldovei, cu spațiul exact proporționat între anii fiecărui voievod, pînă cînd liniile se contopeau într-una singură: Unirea. Era cu neputință să nu-ți rămînă în minte acest „fir istoric” al succesiunilor și simultaneității domnilor din cele două Principate. Lecțiile lui de istorie au culminat în anul cînd s-a comemorat lupta de la Călugăreni. Ne-am încărcat în căruțe și-am pornit pe valea Neajlovului, în hașgealic, pe urmele strămoșilor. Se adunaseră acolo copii din tot județul. Călugărenii constituie un punct culminant în lupta Munteniei contra turcilor. Noi, copiii, contribuiseam cu banul nostru sărac la ridicarea unei cruci de marmură, care se vede și azi acolo, semn al inimii care tresare ori cînd ne amintim această pagină de glorie a neamului nostru. Cînd serbarea s-a terminat în freamătul miilor de copii fascinați de umbra evocată a marelui erou, dascălul ne-a purtat prin toate colțurile, de o parte și de alta a râului, pe deal, pe vale și prin pădure, lămurindu-ne dispunerea armatelor și desfășurarea luptei, după descrierea magistrală a lui Nicolae Bălcescu. Constantin Spâneșteanu ne făcea să trăim istoria țării, s-o adunăm din veacuri în suflet și s-o transformăm în vigoare și încredere în ziua de mîine a neamului nostru. Dacă istoria nu stîrnește această încredere, învățămîntul ei e de

prisos. Un pelerinaj asemănător am făcut la București, când s-a inaugurat monumentul lui Ion Brătianu, de lângă Universitate. Nu era voie să trecem prin cordoanele soldaților. Ne trimiteau înapoi cu brutalitate. Dar cu toată împotrivirea, modestul dascăl de sat a izbutit cu istetimea lui stăruitoare să deschidă cordoanele și să ne ducă pînă la picioarele monumentului, unde era locul mărimilor. Ochii se uitasu curioși, dar binevoitori, către acești pui de țaran, căzuți ca din lună în strălucirea serbării.

Cîntecele le cîntam în cor, pe mai multe voci. Dascălul avea un **armonium** cu care ne însoțea la învățarea diferitelor părți. Cînd vocile noastre de copii nu ajungeau, corul se împlinea cu flăcăii și fetele satului. Întreaga liturghie se cînta la biserică lui popa Barbu de către un cor pe șase voci, care abia încăpea în naos. Acest cor era fala satului. El s-a manifestat cu frumos succes și la Arenele Române cu prilejul expoziției din 1906. Mulți dintre noi eram acum elevi la oraș. A trebuit să lepădăm uniforme și să ne îmbrăcăm ca la Bulbucata pentru omogenitatea înfățișării. Aveam un repertoriu bogat, alcătuit nu din simple cîntece de școală, ci din bucăți de rezistență și de efect. Arenele erau ticsite de lume, care l-a răsplătit cu entuziasm pe Spăneșteanu ca dirijor. De undeva s-a ridicat un domn siluetat, cu ochi ca de șarpe și chip neromănesc, dar foarte distinct, s-a suit la noi pe scenă și l-a felicitat pe dascăl. Era Alexandru Davila. Venea mîncînd niște caise. Cînd a trecut printre noi, a ochit o fată într-adevăr arătoasă, a despicat o caisă de sîmbure și i-a vîrît-o cu gingășie în gura roșie și cărnoasă. Fata era Petra noastră, adică a circummăresei din satul Găurenilor. Am văzut cu acest prilej „**Povestea Neamului**“, poemul lui Davila. Un actor renumit spunea versurile cu mireasmă de cronică și rînd pe rînd grupuri de figuranți apăreau în arenă costumați, înfățișînd voievozii și surtele lor, în aplauzele vijelioase ale publicului. Părea o reprezentare a „firului istoric“ pe care îl învățasem de la Constantin Spăneșteanu. Poemul teatral al lui Davila semăna de minune cu „marea frescă“ de la Afeneul Român, zugrăvită cu mult timp încoace de Costin Petrescu.

De fata cu caisa se leagă o oarecare amintire. Cu cîțiva ani în urmă ne fusese colegă la Bulbucata. Era cea mai tru-

peșă din clasă și frumoasă. Ca și vărul meu, care da semne de precocitate erotică, ea nu prea se prăpădea cu cartea. Își schimbau pe ascuns bilețele nevinovate. El îmi mărturisea în taină că e foarte îndrăgostit de ea și eu nu prea înțelegeam cum vine asta, de vreme ce eram camarazi cu ea și atîta mi se părea de ajuns. Pe deasupra, nici nu era o școlăriță de mîna întîia ca s-o prețuiești îndeosebi. E adevărat că, la fel cu orice copil de la țară, nu eram nici eu necunoscător desăvîrșit al lucrurilor. Le cam știam, dar nu le simțeam, ceea ce se pare că nu mai era cazul vărului meu.

La noi în școală, nu era nevoie de disciplină; copiii stăteau smirnă în fața domnului învățător. Dar pentru purtarea în afară de clasă, în societate cum s-ar zice, Constantin Spăneșteanu instituisese tribunale de judecată, alcătuite din elevii buni și cu ținută cuviincioasă. Nu trebuia să furăm, nu trebuia să înjurăm, nici să ne batem și nici să spunem vorbe urite. Pentru orice abatere aștepta o pedeapsă anumită și fiecare caz era judecat de tribunalul copiilor. Numai pedepsele mai grele se aduceau la cunoștința dascălului. Dacă pentru treburi de învățămînt domnul învățător aplica o pedeapsă, ea se îndura mai ușor pentru că cel vinovat tot mai găsea o undă de compătimire printre camarazi. Dar o pedeapsă dată de tribunal, adică de reprezentanții clasei, era cea mai mare rușine. Cel cu musca pe căciulă putea să fie înfierat de oricine: ăsta e ăla care înjură, ăsta e ăla care fură! Din pricina acestor tribunale, copiii din Bulbucata, care mai înainte se luau la întrecere cu părinții în deprinderile rele, nu mai îndrăzneau să zică nici „zău”, că și acesta era un cuvînt de rușine: însemna să iei numele lui Dumnezeu în deșert. Dar iată că într-o zi vine la judecată cazul Petrei noastre, fata voinică și frumoasă. Nu mai știu ce abatere săvîrșise, dar judecata, după o matură deliberare, i-a aplicat ca pedeapsă să poarte atîrnat de gît un carton pe care scria „Măgarită”. Toată clasa știa că merită această pedeapsă. La executare însă, fata a refuzat să se supună. Nu voia în ruptul capului să-și atîrne cartonul de gît. Așa ceva nu se mai pomenise în școala noastră! Tribunalul a făcut apel la autoritatea domnului învățător, iar cînd dînsul însuși a încercat să-i atîrne cartonul, ea, plîngînd și zbătîndu-se în toate chipurile, fu gata, fără vreare, să-l răstoarne peste o bancă.

Atunci cei mai voinici dintre băieți se repeziră ca unul și cu o cruzime ce n-are nimic de-a face cu respectul sexului slab, o înșfăcăură de brațe, o țințură la zid și-i spânzurară cartonul batjocoritor. Acum, resemnată și spăimântată, sta la colț și plîngea cu suspine adînci, iar pe pieptul ei, care îmbobocea, scria cu litere mari: „Măgăriță”. De la locul meu, mă întorceam cînd și cînd s-o privesc. Era frumoasă, bat-o focul, și cînd plîngea! Inscricția rușinoasă de pe piept parcă-i mînjea înfățișarea. Furia ne trecuse și o altă mișcare sufletească se ivea ca să-i ia locul. Un glas necunoscut se înfiripa în mine și parcă zicea: vinovată, vinovată, dar e și ea fată, nu e băiat! Intr-asta eram de aceeași părere cu văru-meu. Ne-am hotărît să facem ceva, s-o mîngîiem. Dar mai pe ascuns, să nu ne vadă ceilalți. Fata era din satul de peste rîu și drumul spre casă trecea prin luncă și prin pădure. Am petrecut-o amîndoi, ținîndu-ne de mîină, unul la dreapta, altul la stînga, ea în mijloc. Căutam cuvinte s-o îmbărbătăm și s-o facem să uite pățania. Dar pesemne cuvintele noastre erau așa de neîndemînatice că loveau tocmai unde o durea și fata se pornea din nou pe plîns și pe suspine. Ziua era fierbinte și căldura ei se simțea chiar în pădure. Ajunsesem lîngă lacul care se deschidea între arborii mari ca un ochi treaz în visul codrului. Atunci văru-meu, neștiind cum s-o mai îmbune, hotărî cu tărie:

— Știți ce? Hai să ne scăldăm!

Propuneră fu primită ca lucrul cel mai firesc din lume. Dar fata își alese pentru dezbrăcat un loc mai departe și ne puse o condiție:

— Să nu vă uitați!

Ne scăldasem pînă atunci de mii de ori în Neajlov, băieți și fetițe laolaltă, dar nimeni nu ne pusese o asemenea condiție. Ea însemna, pe nevrute, trezirea cine știe căror lucruri ce dormeau, încă necunoscute, în firea noastră de băieți. O priveam cum se dezbracă încet, cu mișcări care ar fi sfială și cochetărie; dar pe vremea aceea mintea nu putea concepe asemenea cuvinte. Din cămașa căzută în iarbă se desfăcea o lumină de trup, care nu mai era de copilă și încă nu de femeie, durduliu și la piept cu două rotunjimi de nuferi îmbobociți. Pe fondul de umbră verde al pădurii, strălucea ca o minune nevisată. Lacul răsfrîngea în jos încă o fată cu coșite blonde pînă în fundul lui. Părea o zîină ivită din basm printre

copaci. Când a intrat în apă a dat un chiot ca și cum ar fi scăpat dintr-o mare strîmtoare și, bătînd valul cu picioarele, ne-a muștrat cu veselie:

— Nerușinaților!

Cînd am ieșit la mal, fata noastră nu mai avea nimic din tristețea pe care venisem s-o mîngîiem. Rîdea și, îngîna un cîntec voios. Din marginea pădurii am petrecut-o cu ochii pierzîndu-se pe potecă spre casă și am înțeles abia atunci că băieții sînt altceva decît fetele. Mă încerca o părere de rău că nu sînt și eu îndrăgostit cum zicea că e vîru-meu, dar nu mă pricepeam cum să mă îndrăgostesc.

După cîțiva ani noi trecusem la studii în București, iar ea rămăsese în sat frumoasa fată a cărciumăresei. Cînd am revăzut-o în cor, la Arenăle Romane, crescuse ca o fată de măritat și merita să mînince o caisă din mîna lui Alexandru Davila. Am privit gestul lui cu oarecare mîndrie că un om de gust a deosebit în trecăt pe naiada lacului din pădure.

Să mai adaug cîteva cuvinte despre iubitul meu dascăl. Fără să facă politică propriu-zisă, era un învățat partizan al acelei mari mișcări, pe care o stîrnise în lumea învățătorilor și a preoților Spiru Haret. Omul acesta nimerise taina de-a scoate pe cci mulți din țestul egoismului și de a-i aprinde pentru o idee generoasă. Școala și biserica au trăit atunci un moment cu care n-aveau să se mai întîlnească. Slujitorii lor purtau un nimb și se numeau „apostolii satelor”. Ridicarea culturală și gospodărească a țaranului erau ținta acestei mișcări. Școala năzuia să se prelungească dincolo de zidurile ei și să cuprindă, dacă se poate, satul întreg. Ridicarea economică lua forme pipăite în bănci populare, pe care învățătorii idealiști le înființau pretutindeni. Era, poate, prea timpurie această mișcare, fiindcă țaranii, mai toți fără pămînt, n-aveau ce să economisească decît sărăcia; dar oricum, era un început impulsivat de o mare idee generoasă. Oamenii simpli, de care nimeni nu se sinchisise, ieșeau în alt orizont și începeau să-și dea mai limpede seama de puterea, de nevoile și drepturile lor. Revoltele de la 1907, cu violenta afirmare a voinței de pămînt, nu sînt străine de această mișcare. Constantin Spăneșteanu încă de la 1904 înființase în Bulbucata bancă populară, dîndu-i numele semnificativ: „Început de primăvară”. Am cunoscut țaranii prinși

de dînsul în această lucrare. După scurtă vreme deveniseră alți oameni. Cînd se duceau la oraș, cumpărau cele mai proaspete cărți ale celebrei edituri „Minerva”, fapt nemaipomenit în satul nostru. După răscoalele din 1907, Constantin Spăneșteanu îi organizase în obște și auase în arendă o moșioară vecină cu a Bulbucatei. Pas gigantic: din clăcași, arendași! Dar în agricultură lucrurile nu merg totdeauna după chibzuiala omului. Rămîne mereu pe dinafară o stihie cu socotelile ei misterioase și această stihie sînt norii cerului. Numai dacă milostivirea lor se îndură, izbutesc planurile omului. Și în primul an chiar, norii cerului au fost fără îndurare față de obștea bulbucătenilor. O secetă grozavă a pustiiit moșia arendată.

Venisem în vacanța cea mare de la București și m-am dus să-mi văd dascălul. Cînd m-am apropiat de școală, o larmă infernală de glasuri bărbătești răbufnea dinlăuntru. M-am strecurat binîșor în sală. Satul era acolo în păr. Oamenii scoși din fire vociferau cît îi ținea gura și gesticulau amenințător, fără pic de respect față de dascăl, care se găsea în mijlocul lor. Pînă și cumînți satului își pierduseră cumpăna. Din vorbele ce se încrucișau, aprinse, am înțeles că la treierîș venise sorocul arenzii, iar grîul nu se făcuse. De unde să plătească bieții oameni? Erau nevoiți să-și vîndă vitele ori să se întoarcă de unde au plecat, la Pascale Jager, să-l roage cu căciula în mînă. Ce-o să mai ridă burta țigănosului arendaș cînd i-o vedea milogindu-se pocăiți, cu coada între picioare! Furia dădea pe răscoale.

— Dumneata ne-ai nenorocit!

— Dumneata ne-ai băgat în bucluc!

— Vina e a dumitale!

— Ai adus năpasta peste noi!

— De nu erai dumneata, ne-am fi văzut de necazurile noastre!

— Știi c-o să dăm de belea. Altfel ai fi luat un lot ca noi și-acum ai fi dator vîndut ca nenorociții de noi!

Nu mai era chip de înțeles cu ei. Învățătorul sta cu capul plecat, ascultînd învinuirile și amenințările, mîhnit, îndurerat peste măsură, ca-n fața unei fatalități zdrobitoare. Trudise aproape zece ani în satul acesta bătut de Dumnezeu, să-l lumineze, să-l ridice din mizerie. Avusese biruință peste

biruință. Mersese vestea-n lume despre Bulbucata lui. A fost de ajuns o secetă ca totul să se răstoarne. Din fruda lui culegea această vijelie a miniei, gata-gata să-l sfârșime în bucăți. Apostol al neamului, devenise dușmanul poporului. Niciodată nu l-am iubit pe Constantin Spăneșteanu ca-n seara aceea furtunoasă când am ieșit cu el și avea sufletul tulburat ca de moarte. Scena m-a urmărit o vreață întreagă cu tilcul ei de ceea ce va să zică, recunoștința mulțimii. Într-o vreme m-a ispitit gândul să fac o dramă din ea. Aș fi scris-o dacă n-aș fi descoperit că Ibsen mi-o luase de mult înainte. Dar ori de câte ori am citit ceva asemănător prin cărți, începînd cu judecata Mîntuitorului lumii, mi-am adus aminte de seara vijelioasă din Bulbucata. O, nimeni, nimeni n-a mințit niciodată din cei care au atacat o astfel de temă!

Anul mîhnirilor mele, 1909. Terminasem cele cinci clase primare cu inima în cumpănă grea. Încetul cu încetul, din toată atmosfera ce se crease în școala noastră, din întrecerile cu ceilalți băieți, în care îmi cercasem și îmi călășisem puterile, din pîdele celor care zburau în fiecare an spre lumina orașului și mai cu seamă din îmbărbătările dascălului, se lămurise în mine dorul de a zbura și eu undeva sus, pe un vîrf scaldat de soarele minții. Unde? Nu știam unde și nici tata nu știa. El, care la început mă învățase să citesc numai de dragul cărții și care mai înainte nu-și destăinuisese vreun gînd deosebit cu mine, ajunsese acum la convingerea că menirea mea e cartea. Dar învățătura la oraș cere bani și noi sîntem săraci lipiți pămîntului. Există băieți din vecinătăți care au rupt pîrtie spre București, dar aceștia sînt feciori de preoți, de învățători, de circiumari ori, cel puțin, de oameni mai cu dare de mîna. Dar un bătut de soartă ca mine, zicea tata, de unde să scot bani? În orice caz, dacă ar fi să încercăm marea cu degetul, asta nu poate să fie decît la o școală cu burse, unde cheltuiala e mult mai mică. Eu nu mă gîndeam la nici una cu dinadinsul. Era bună oricare ar fi fost. Tata, firește, nu putea gîndi ca mine. Să învăț carte, pentru el, însemna un lucru lîmpede și sigur: să scap de sărăcie, și poate, dac-o vrea Dumnezeu, să-l scap și pe el.

Dar anul acela era sortit mîhnirilor amare că încă o stavilă neînduplecată se punea de-a curmezișul drumului; era un an blestemat, de secetă pustiitoare. Foametea își arăta

grozăviile în deșertul câmpurilor. Grânele abia se ridicaseră mai sus de gleznă, iarba se usca, vânturi fierbinți spulberau țarinile, porumburile se răuceau fierte de soare și vitele mugeau în coșare de ț și se rupea inima. Lumea mânca pîne afînată de orz sau turtă pămîntie de mei.

Seceta era generală. Umbla zvonul că la mănăstiri se fac slujbe zi și noapte, că moaștele Sfîntului Dumitru ar fi fost scoase din Mitropolie cu sobor mare și plimbate prin țară și pe unde au trecut tot ar mai fi ștopit cîte o milă de ploaie. Dar pe la noi nici pic. Nori albi, de lucire orbitoare, se tîrau prin dogoarea cerului și cum veneau așa se duceau, lăsînd și mai adîncă jalea în suflete. S-a-nrăit lumea, ne pedesește Dumnezeu, spuneau oamenii cu capul căzut în piept. În această descurajare obștească se făcu sfeștania în largul cîmpului. Poate nici o slujbă a bisericii noastre nu e așa de zguduitoare ca această rugăciune pentru ploaie. Crăciunul e veselie, Învierea e triumful victîii, Prohodul e contemplația morții Dîmnnului, dar sfeștania pentru ploaie e groaza de moarte a celor vii, ridicată spre ceruri cu nădejdea disperării. Rugăciunile alcătuite de patriarhul Calist al Constantinopolei, care se citesc atunci, dau glas întregii făpturi, ierburilor, dobitoacelor și oamenilor, în implorarea ziditorului lor. Țopa Barbu, îngenuncheat în țărînă, cu fața-i largă ridicată spre vipia cerului, se tînguia.

„Miluiește-ne pre noi, Doamne, miluiește-ne pre noi! Adu-ți aminte că făptura mîinilor tale sîntem noi. Ia aminte la neputința firii noastre, că tu ne-ai făcut pre noi. Vezi suspinul păsărilor, mîgirea dobitoacelor, plînsul pruncilor, strigarea tinerilor, chinuirea bătrînilor, lipsa orfanilor, părăsirea văduvelor, trebuința săracilor și glasul cel de rugăciune a tot poporul tău; cercetează pămîntul și-l adapă cu ploi îngrășătoare, că lipsit de umezeală amenință rodirile sale cu veștejire, iar pre oameni și dobitoace cu pierzare...”

Poporul, trîntit la pămînt, bătea mătăni cu fruntea în iarba scorojită. Dacă vreun surtucar se uitase stînd în picioare, i se șoptea cu spaimă: În genunchi, în genunchi! ca și cum din pricina lui rugăciunea nu s-ar prinde. Din crăpăturile adînci ale țarinii uscate, greieri prăfuiți se iveau și încremeneau cumini pe loc, de parcă ar fi luat și ei parte la jalea obștească. Cînd

glasul lui popa Barbu rostea cuvintele „oameni și dobitoace” sau „și să nu ne pierzi pre noi cu foămete și secetă”, hohote de plîns zguduiău mulțimea nenorocită, și lacrimile se rostogoleau pe fețele năclăite de sudoare. Vaiete femeiești, slobozite din băierile inimii, străbăteau cu un fior apocaliptic, de sfîrșit de lume, această rugăciune a deznădejzii cosmice.

Oamenii de alte felurite meserii, care se obișnuiesc cu gîndul că lucrul mîinilor sau al minții lor atîrnă exclusiv de puterea lor, pot să uite de Dumnezeu, dar cum plugăria nu atîrnă numai de om, țaranii se simt de-a pururea în mîna lui Dumnezeu. Plugarul seamănă, dar Dumnezeu face să răsară; plugarul sapă, dar Dumnezeu rodește. Prin brazdă pe care o răstoarnă, el vine în atingere cu creatorul vieții. Ceilalți ostenitori ai existenței uită de Dumnezeu fiindcă uită că și pîinea care îi hrănește pe ei tot în țarina plugarului se coace. Nu mă gîndeam pe vremea aceea cu limpezime la astfel de lucruri, dar le trăiam cu toții laolaltă în acel dureros extaz obștesc, cum e sfeștania pentru ploaie.

În anul restriștei, tata trebuia să aibă grijă mai întîi de hrana casei. Afară de plugărie, care nu-i da mult de lucru, cum ar fi dorit, el mai avea o meserie încă de cînd era flăcău: chirigeria. Transporta mușterii în căruța cu cai. Cătreierase multe meleaguri și cunoștea lume nenumărată. Umblase la munte și la Dunăre, la Olt și pînă departe dincolo de București cu caii lui, pe care nu-i scotea niciodată din trap să-i fi plătit mușterii numai aur. El zicea că mîna „lă țăcăneală”. Din pricina colindării prin lume, era foarte primitiv la el acasă. Găzarii, care veneau cu petrol dinspre Prahova, la noi trăgeau seara și tot astfel căruțele cu fructe coborîte dinspre Argeș, sau marchidanii, care străbăteau satele cu stămburi în spinare. Oricît de strîmtă, curtea noastră și casa erau gazda cea mai primitoare din Bulbucata. Cum mă primesc străinii pe mine așa trebuie să-i primim și noi pe ei, fi spuneam mamei cînd ea se mai supăra cîteodată de mulțimea oaspeților. În anul acela cu căraușia a făcut față nevoilor. Cînd făcea cîte un drum la București, știam că ne aduce jimblă albă și era o sărbătoare în casă.

Dar eu am rămas să mai repet o dată clasa a cincea, așteptînd bunăvoința lui Dumnezeu.

Cum învățătura era mai mult o reamintire, aveam destul răspas pentru citit. Cunoșteam broșurile din colecția „Steaua”, primite ca premii. Știam din ele cum trebuie clădită o casă ca să fie sănătoasă, de ce românii se însoară mai devreme sau mai târziu decât străinii și în ce constă tuberculoza. Această ultimă broșură avea să aibă o îndelungă și păcătoasă înmănunchitură asupra sufletului meu. Căpătasem și câteva volume din **Viețile Sfinților**, tipărite de „un pios creștin”, negustorul Iorgu Dumitrescu. Dar pentru citit aveam pe deasupra biblioteca școlii. Acolo erau cărți latiniste, dăruite de fondator, printre care și **Dicționarul**, lui Laurian și Massim, apoi **Istoria civilizației** de Guizot, în românește, **Cronicile** tipărite de Kogălniceanu, volume editate de Casa Școlărilor, printre care stupida și celebra **Forță și Materie**, dar mai ales **Operele** lui Alecsandri, Coșbuc și Vlahuță. Dacă cele dintâi nu mă puteau interesa la vârsta aceea, cele din urmă constituiau un adevărat răsărit al minții. Basme n-am prea citit, bunicile mele n-au avut răstimp să-mi spună, iar mama n-avea comun cu ele decât supranumele de Zina. Mama știa însă altceva mai interesant: știa „să lase sânge” celor cu dureri de cap. Veneau la ea bolnavi de departe, le creșta pielea cu briciul tatei într-un anumit loc din ceafă, însoțind, bineînțeles, această operație cu un descântec, și le dădea o buruiiană de leac. Oamenii pretindeau că se fac bine. În nopțile de iarnă, nopțile de balade ale tatei, plecam uneori cu el prin vecini să facem lectură. Atunci trebuia să le citesc **Alexandria**, **Epistolia**, **Minunile Sfântului Sîșoe** și **Visul Maicii Domnului**. Prietenii tatei ascultau și se minunau. Lui îi citeam acasă **Evanghelia**, pe care o înțelegea mai bine din lectura mea decât din slovo-neala lui.

Mijeau în mine versurile. Veneau ca o joacă a sufletului. Cit despre vărul meu, el era poet erotic. Maică-sa, o fire veselă, bine dispusă la petreceri, improviza poezii glumețe de ne prăpădeam de râs. În serile frumoase, el venea să doarmă cu mine afară, pe prispă, cu sania făcută pat. Căii se auzeau ronțâind în coșar, vaca se vedea tolănită în noapte ca un nămete de zăpadă și stelele picurau parcă din streășina noastră. Noi, întinși pe spate, ne jucam de-a versurile pînă spre zori. Ne atrăgeau aspectele comice din sat. Bana

oară: după ruperile de nori, ulitele se prefăceau în fluvii mocirloase de nu mai puteam ieși. Ca să ajungem la școală, ne cățărăm pe picioaroange foarte înalte. Păream niște berze pășind tacticos prin baltă. Cîte unul se împotmolea cu piciorongul în clisa drumului și, bildibic! cădea lat în mocirlă, de unde ieșea spoit ca un malac. Hazul acestor privelști făcea să fie trecut la nemurire în versuri care, vă asigur ca perfect cunoscător, nu erau mai ritmice decît șonticăitul papainoagelor. Făceam însă și poezii tare serioase. Cum mie îmi plăcea geografia, luam riul Prut de la izvor și nu-l slăbeam din vers pînă nu-l vărsam în Dunărea mareață. Aceste jocuri, ce veneau ca de la sine, le alcătuiam în minte și nici prin vis nu ne trecea să le așternem pe hîrtie. Noi eram poeți de folclor deși, după cîte știu, folclorul nu ne-a recunoscut.

În răstimp, gîndul de-a zbura la oraș nu mă părăsea. Pentru tata, el ajunsese o convingere neclintită. Pe vremea **Moșilor** ni-a luat între mușterii la București. Drumul nostru trecea prin bulevardul Maria, străjuit de castani abia răsădiți pe-atunci. Cînd am ajuns în dreptul fabricii de bere Bragadiru, el întinse codriștea bicului către partea cealaltă, unde se vedea un palat imens în cărămidă roșie. Deasupra intrării citir: **Seminarul Central**.

— Uite, mă Iomcă, asta e școala de popr. Aici mă tot bat gîndurile să te dau eu pe tine, dac-o vrea Dumnezeu.

Verba tatii era așa de neașteptată încît m-am înroșit ca focul. Mi-am îndreptat ochii din nou spre palatul roșu. De la intrare, o aripă se retrăgea spre dreapta, iar cealaltă se desfăcea nesfîrșită spre răsărit. Clădirea, așezată pe deal, părea o pasăre uriașă, gata să-și ia avînt pe deasupra orașului. Doamne, adică eu... în palatul ăsta!... Inima îmi bătea să pocnească. Și mă gîndeam la căsuța noastră din Bulbucata, acoperită cu trestie, iar pe vîrf cu paie și sus un cuib de barză. Să fie eu puțință? Cînd visam să trec la oraș, nu-mi închipuisem niciodată o clădire anumită, iar acum, privind Seminarul Central, mă simțeam intimidat pînă la nădușală. Nu gîndul preoției mă stăpînea, acesta avea să vină mai tîrziu, ci numai trecerea din sărăcia de la țară într-o rînduală așa de înaltă și cu totul necunoscută mie. Dar aveam să mă obișnuiesc oricum și cu acest gînd.

În serile senine, de pe dealurile Bulbucatei se vede spre soare-răsare lumina deasupra orașului, la distanță de 35 de

kilometri. Mă pregăteam de concurs. Când ziua se încheia, urcam pe dealuri cu pîlcul de băieți, care se pregăteau ca și mine, și priveam în zare. În spatele nostru cerul se întuneca, iar în față marginea lui răsăriteană se albea din ce în ce mai argintie, ca o mijire a zorilor. Reverberația Capitalei înscria pe orizont o geană imensă de lumină. Părea o clipire ce ne face semn.

Ne chema din întuneric s-o cucerim!

Se făcea că umblu înot prin văzduh. N-aș putea zice să zburam, fiindcă n-aveam aripi, dar nici înot propriu-zis nu era, fiindcă pluteam îmbrăcaț. Ah, ce ușor e să te ridici de la pămînt! N-aveam decît să fac cîteva zvicnituri puternice, la început, din picioare și din mîini, și porneam în urcuș vertical, așa de lin și domol cum numai puful de păpădie se ridică. Odată pornit, băteam încet aerul cu tălpile și cu palmele, ținînd brațele în jos de-a lungul trupului. Fiecare bătaie îmi sporea suirea egal de lină. Când multul văzduh rămînea sub mine, mi-aplecăm ochii spre pămînt și eram foarte mirat că ceilalți nu se învredniceau să facă mișcările acestea atît de simple și de ușoare ca să se urce în zbor ca mine. Uneori, ridicîndu-mă dintre ei, îi făceam atenți și le arătam cum se îndeplinesc primele mișcări, că doar acestea erau ceva mai grele. Dar în timp ce eu urcam, ceilalți, fețe multe și totdeauna necunoscute, rămîneau tot pe pămînt, neputînd pluti împreună cu mine. Băteam aerul și urcam, urcam mereu. Îi simțeam suflul înfășurîndu-mă fluid cu o blîndețe abia răcoroasă. Sub mine văzduh, în jurul meu văzduh, deasupra văzduh, numai văzduh albastru, străveziu, de o puritate ideală. Creștea în mine o bucurie, o vîioșie de-mi venea uneori să chiui și ea sporea cu fiecare bătaie înfiorată a aerului. O beție dulce, nemărginită de dulce, a înălțimii, dar fără spaima care o înfrigurează atuncînd zbori real cu avionul! Această plutire în nemărginirea aeriană s-a întîmplat nu o dată, ci de zeci și sute de ori în fuga anilor. Mai tîrziu, la maturitate, o nouă figură intervenea să mărească bucuria zborului. De la o anumită înălțime, schimbam poziția verticală și mă înclinam înainte, plutind acum orizontal. De multe ori îmi abăteam zborul pe deasupra unei străzi, ce semăna întocmai cu Calea Victoriei prin piața Teatrului Național. Totdeauna veneam acum dinspre Palat și priveam de sus, cu o seninătate cerească, lumea pe

ță care se înghesuia ca de obicei pe trotuare. Plutirea aceasta îmi insufla aceeași stare de euforie ca la început. N-am știut niciodată dacă mă coboram și cum mă coboram din slavă.

Visul acesta a fost atât de frecvent în viața mea încît aveam momente de veghe cînd nu mai știam să-l deosebesc de realitate. Mi se părea că sînt încredințat că într-adevăr pot să zbor.

Eu nu cred în vise, fiindcă nu m-am ocupat de studierea și de tîlcuirea lor. Nici nu-mi aduc aminte de alte vise decît de patru, foarte curioase, dintre care unul singur cu repetiție ca și cel despre care fu vorba, dar cu sens întors.

Acesta din urmă, a început abia după anul 1929, cînd am petrecut o vară la Brașov. Se făcea că e un gang subteran, extrem de întortocheat, care pornește de la Warthe spre **Stîncile lui Solomon**. Prin gangul acesta nu știu de ce trebuie să trec cînd de la un capăt cînd de la celălalt. În unele părți e scobit prin stîncă uscată, într-altele prin pămînt umed, cu pereții acoperiți de mușchi vîscos cu scînteieri fioroase. E întunecos și n-am luminare cînd îl străbat. Pe anumite porțiuni merg în picioare cu spatele încovoiat, dar un chin îngrozitor mă cuprînde cînd trec prin strîmtorile lui gîtuite. Trebuie să mă tîrăsc un veac pe pîntece într-un spațiu prin care abia îmi încape trupul noroit. Aceste treceri sînt așa de sufocante că, dacă nu s-ar sîrși visul, aș muri. Un lucru are bun acest gang: cu tot chinul îngrozitor cînd îl străbat, ies totdeauna la lumina zilei.

Nu cred în vise, nu vreau să cred, fiindcă știu persoane care, ocupîndu-se de tîlcul lor, ajung la obsesii și încep să judece anapoda. De aceea, n-am citit nici pe Vaschide, nici pe Freud. Știu bine, pe de altă parte, că **Biblia** e plină de vise revelatorii, pe care le găsim pînă și în **Evangelii**. Ale mele au sens contrar unul altuia. Într-unul zbor, în celălalt mă tîrăsc. Într-unul euforie cerească, într-altul chinul cel mai sufocant. Ele coincid cu întîmplări din viață. Cel cu gangul premerge și merge simultan cu epoca de mari lovituri pe care le-am primit de la soartă. Cel cu zborul în văzduh l-am visat întîia oară într-un han murdar din Calea Rahovei, în prețuia examenului de admitere la Seminarul Central. Las eminentilor vrăjitori moderni tîlcuirea lor.

Drumul spre noroc a fost cam supărător. Șoseaua națională București-Alexandria e un du-te-vino neîntrerupt

de căruțe și de oameni. Atunci mi-am dat seama câtă lume cunoaște tata. Mergeam pret de un kilometru, „la făcăneală” și ne opream. Cei care veneau de dimpotrivă opreau și ei teleormăneni cu care nu se văzuse de mult. O porneam și după un sfert de ceas: — Ptituu caili! Cum ați vîndut grîul, fraților? Vlăsceni din cîmpia Burnasului. Peste altă jumătate de oră: — Oho-ho-ho, caili! Măi, ce mîndrețe de varză o s-aveți ăstimp! Ifoveni din valea Argeșului. Eu ardeam de zor să isprăvim odată.

— Tată, dă drumu' cailor!

— Ha-ha-ha. Ce copil ești! Dacă nu opresc eu, oprese ei. Sînt buni prieteni ai mei. Și-apoi mai răsuffă și caili.

Mă pufnea și pe mine rîsul. Într-adevăr, caili mai mult răsuffau decît mergeau.

Mai greu era cînd acești nenumărați prieteni aduceau vorba de mine.

— Și zi, ăsta e băiatul tău? Mă arătau cu codia biciului.

— Îl duci la București să-l faci boier, hai?

— Păi unu' e Nidelea, știe el ce face!

— Noroc să-i dea Dumnezeu, măi vere!

— Să v-audă Maica Domnului. Hiii, roibu!

Eu muream de ciudă. Cine știe dacă reușesc sau nu. Era mai bine să nu aștept nimeni de povestea asta. În timp ce ei vorbeau, ședeam popîndău în căruță, uitîndu-mă la rîndu-nici pe sîrmele telegrafului. Abia spre seară am ajuns la bariera orașului. Încă un popas, acesta binecuvîntat. Obrazul tatei devenise foarte serios.

— Eu zic, Ionică, să-ncalți ghetete.

M-am încălțat cu înfrigurare. Te pomenești că vreunul din comisie stă pe-aici. Să nu mă prindă cu picioarele goale! De la cizmele cu pricina, îmi puneam întîia oară ghete, și încă noi. Tata s-a-nchinat și a murmurat cuvintele lui tar-nice. Mi-am făcut și eu cruce.

August, 1904.

Curtea Seminarului Central forfotea de lume. Un popor de băiețași. Cămășile noastre lungi din șesul Dunării se-nvălmășeau cu țăarii muntenești și cu costumul marinar. Siluete negre de preoți, învățători cu fața arsă ca țărani, circiumari nerași de-o săptămîină, fiecare cu feciortul alături sau înconjurat de cîte o ceată. Adia o îngrijorare peste toți.

650 de concurenți pentru 17 burse și 25 de solve! Năvâla e așa de mare încît oțtenii au fost repartizați la Craiova cu a doua comisie examinatoare. Asaltul s-a dat mereu în jurul acestei școli, faimoasă în lumea satelor, dar niciodată ca acum. În grupuri se vorbește despre protecții. Cîte un băiat naiv se grozăvește că taică-său are bilet de la ministru. Persoane importante coboară din trăsuri luxoase și intră de-a dreptul la direcție. Noi n-aveam pe nimeni, nu cunoșteam pe nimeni. Un preot cu băiatul de mîină, bine îmbrăcat, se adresează tatii de sus:

— Crezi tu, mă, că tocmai fecioru-tău o să intre?

— Cum o vrea Dumnezeu, părințele.

Tata era așa de sigur de reușita mea, încît nimic pe lume nu l-ar fi descumpănit. Cînd am plecat de-acasă, Constantin Spâneșteanu mi-a spus de parcă l-aud și azi: „Tu mergi la sigur. Să răspunzi natural cum ai vorbi cu mine”. Cuvîntul lui era garanția cea mai tare. Simțeam și eu că n-am nevoie de protecție cum n-am avut apoi toată viața. Am intrat în examene. Rezultatul la probele scrise: Dobre N. Ioan, în fruntea listei, nota maximă. Rezultatul definitiv: bursier între primii. La oral am răspuns natural cum aș fi vorbit cu Constantin Spâneșteanu, pe care, de altfel, nu-l răbdase inima, venise să asiste, dacă merge pe dreptate, dar un băiat înalt din Argeș își țipa răspunsurile de spărgea tavanul și m-a întrecut cu un punct. Ce rău putea să-mi pară mie cînd reușisem să cuceresc bursă contra unei armate de aspiranți? Nimicuri de felul acesta nu m-au impresionat niciodată. După ce s-au citit listele lipite pe zid, 42 de băiețași se bucurau, iar ceilalți, cei mai mulți, plîngeau. Se îndreptau spre ieșire frecîndu-și ochii. Era și băiatul părintelui, care îl apostrofase pe tata. M-am uitat lung în urma lor și m-a cuprins mila. Sărăcuții! Au sperat ca și mine și eu știu bine în ce mizerie își duc înfrîngerile mulți dintre ei.

Amurg de septembrie cu răcoare iute. Frunza castanilor s-a grăbit să-ntomneze și se desprinde una cîte una în cădere uscată pe trotuarul bulevardului. De cînd ședem așa amîndoi cu spatele lipit de zidul seminarului? Aerul s-a răcit, dar zidul e cald încă de soarele zilei. Tăcem de multă vreme cu bărbia în palmă și cotul pe genunchi cum fac de veacuri țaranii abătuti. În răstimpuri se opresc trăsuri cu bagaje și seminarști în uniforme elegante apar pe poartă.

Niculae, servitorul, dă fuga la cufere și la legăturile borțoase. Se întorc domniile elevi din vacanță. Din când în când el aruncă spre noi câte un zîmbet bun și prietenos. Ce săritor e servitorul acesta, edec al seminarului! Parcă ar zice: Ca mine te văd și pe dumneata în uniformă. Da, dragă Niculae, dar astăzi, de la cancelaria domnilor pedagogi ni s-a dat lista de cele necesare unui elev nou: costum, manta, șoșoni, rufe, cărți, taxa de intrare. Suma e grozavă și tata se frămîntă lîngă mine cum s-o scoată la capăt. Cînd pleci cu Joiana la deal și codrul de mămăligă în traistă, flueri și nici că bați de seamă că n-ai bani, dar aici ni s-a îmfundat. Și uniforma asta e dată naibii de mîndră, cu postav negru, cu guler de catifea și embleme în cununi de aur, șapcă cu două trese de aur și altă emblemă de aur deasupra cozorocului, dar costă o avere. Te-ncîntă și te spăimîntă. Sărăcia ar trebui să fie starea firească a omului. Dumnezeu, bunăoară, e cel mai sărac om din cîți au trăit pe fața pămîntului. Dar sînt cazuri cînd, tu nefiind Dumnezeu, îți cade greu să înduri sărăcia. Dacă o simți ca o libertate cînd ești înțelept, ea devine un chin infernal cînd pizmuești bogăția. Junghiurile invidiei nu-ți îngăduie să dormi fiindcă te gîndești la vecinul chia-bur. Sărăcia e o durere nobilă cînd vrei să fii darnic cu aproapele și n-ai ce să-i dăruiești. Să recunoaștem că durerea aceasta nu prea chinuie pe muritori. Și sărăcia e o mîhnire amară cînd viața te silește să constați că ești sărac. Aceasta era mîhnirea noastră, lipită de zidul cald al Seminarului. Îl ciștigasem într-un fel și nu ne venea să plecăm de lîngă el în amurgul acela de septembrie parcă de teamă să nu-l pierdem. Era mai bine dacă nu reușeam.

— Acum începe greul, băiatul tatii!, oftă omul trudit de lîngă mine. Tu ai ieșit cum am visat; să vedem cum o să ies eu... Bun e Dumnezeu! Încheie dînsul ca și cum ar fi găsit dezlegarea. Și ne-am ridicat să ne întoarcem la Buibu-cata.

Aveam un porc pentru Crăciun, ca tot creștinul. Tata l-a vîndut. Aveam doi cai care aduceau hrana casei. Tata a vîndut pe murgul și-a rămas numai cu roibul. Avusese totdeauna doi cai. În satul nostru nu se pomenea căruță trasă de unul singur între hîlube, cum se vedea la milogii care treceau jelindu-se în gura mare pentru pomană. Cum

au să mai tocmească mușterii chirigiu cu un singur cal? Jertfa tatei pentru mine lua bucățica de la gura celorlalte copii.

Și, totuși, banii n-ajungeau. Un domn pedagog cu suflet omenos, pomenit de-a pururi cu recunoștință în gândurile mele, Teodor Păcescu, a mijlocit la direcție să fiu scutit de taxa de intrare: 25 de lei! Pe-atunci, leul era aur. Dar mai rămâneau cărțile. Strins în cleștele nevoii, țăranul de la Bulbucata, care nu-și scotea căciula în fața ciocoiului, își călcă pe inimă și dete drumul unui gând năstrușnic. Ce-ar fi să mergem la domnu' proprietar al moșiei, care stă aici, în București! Proprietar al moșiei era acum, prin căsătorie, profesorul universitar și ministrul Toma Stelian. Boier, nu ciocoi ca arendașul. Faptul că fratele tatei era îngrijitorul caselor boierești de la moșie îi da mai mult curaj să încerce. Boierul e om de carte și o să înțeleagă numaidecît pasul nostru, că doar e vorba de un copil de ispravă din satul de pe moșia lui. Nemaiavînd încotro, credeam amîndoi că Toma Stelian n-ar putea gândi altfel decît noi. Dar țăranul cînd zice boier înțelege plocon. Nu puteam merge la un om mare cu mîna goală. Ne-am dus în piață și am cumpărat cinci găini, un leu bucata. Proprietarul locuia în Calea Victoriei, aproape de Intrarea Amzei. Pînă și-acum, după ce au trecut atîta amar de ani și Toma Stelian a murit de mult, Dumnezeu să-l ierte! cînd văd casa aceea cu vitralii joase și întunecate, mi-aduc aminte de ziua cînd am intrat în curtea ei și mă încearcă o urmă din umiliința de atunci. Am apucat-o în sus, pe Calea Victoriei, tata cu ploconul în mînă. Găinile, strînse de picioare, atîrnau cu capul în jos și cîrîiau de durere. Unii trecători întorceau capul și se uitau. Eu începusem să cresc în demnitatea de seminarist; noroc că nu eram încă în un' formă ca ochii aceștia ironici să mă cunoască. Am intrat, firește pe din dós, la bucătărie.

— Sîntem de la moșia boierului și-am vrea să vorbim cu dumnealui.

— Așteptați la ușa principală, zise un rîndaș cu șorț albastru și dispăru.

Am așteptat mult și bine, ca să nu zic rău. Găinile cîrîiau și se zbăteau sub mîna care le ținea. Într-un tîrziu s-au auzit pași pe scară și boierul apăru în prag, un domn cu obrazul fără culoare, cu mustață galbenă și groasă, răsfrîntă în sus. Îmi bătea inima.

— Ce vreți? se răsti o voce a cărei acreală mă zgudui de parcă aş fi sfărîmat în dinți un măr pădureț.

Tata spuse limpede povestea noastră și o aduse fără ochiuri la nevoia care ne împingea pînă în pragul domniei-sale.

Toma Stelian părea foarte plictisit, își ridica mustata cu arătătorul și privea în zare, adică la calcanul casei vecine.

— Cît fac găinile-astea? întrebă aceeași voce.

— Păi, boierule...

Pînă să lămurească tata că e un plocon, boierul scoase o monedă mare de argint și i-o aruncă în căciulă.

— Du-le la bucătărie! Și marele om dispăru, trîntindu-ne ușa în nas.

Era o monedă de 5 lei, prețul găinilor.

Cărți nu mi-am cumpărat anul acela rămîniînd să împrumut de pe la colegi. Ce bine-ar fi fost să fi știut eu asta de la-nceput!

Seminarul Central era o școală de elită. Așezată pe dealul Filaret, într-o clădire vastă, care fusese destinată Școlii Normale Superioare, înconjurată de un spațiu larg cum n-are nici un alt așezămînt de cultură, cu grădini de flori, cu teren sportiv și agricol, cu parc pentru meditație, cu o vie de cîteva hectare, ea domină Capitala, care se desfășoară la picioare umplînd orizontul cît vede ochiul. Corpul ei profesoral se alegea pe sprînceană. A fi profesor la Central însemna de regulă candidat la o catedră universitară. Și, într-adevăr, mulți dintre dascălii aceștia eminenti au ilustrat și ilustrează disciplinele academice cele mai felurite. Grija impusă de tradiția prestigiului mergea pînă la selecția minuțioasă a pedagogilor. În ce privește populația ei școlărească, ea nu are nimic de-a face cu orașul. Țigoveții nu învață la seminar. El e o atracție numai pentru fiii satului. Acolo e și de acolo vine puterea vie a credinței ortodoxe. A trecut demult vremea cînd boierii țării tîmăceau Scriptura, țineau predici și ocupau scaunele chiriarihale. Astăzi numai fiii satului mai rivnesc la cinstea de a se dedica lucrurilor dumnezeiești. Afară de aceasta, oferind burse și internat, Seminarul Central e o binefacere pentru părinții care vor să-și dea copiii la carte. Examențele serioase, care puneau stavilă la intrare, îngăduiau ca populația acestei școli să fie lamura inteligenței rurale. Seminaristii nu se distingueau numai la studii. În toate manifestările interșcolare

ale Capitalei, ei cucereau linia întâia, la concursurile gimnastice și de coruri, la întrecerile de la Tinerimea Română. Impunea în afară puterea unei discipline, a unei educații deosebite și a unui spirit de corp colectiv umanitar... În toate aceste lucrări biruia vigoarea modelată a sufletului ridicat de la țară. Liceenii numeau în glumă seminarul „fabrica de popi”, poate și fiindcă școala e vecină cu fabrica de bere, iar prietenia seminariștilor era căutată și forța lor temută la întrecerile școlare. Se adăugau la acestea uniforma frumoasă și luxoasă, desigur prea luxoasă pentru niște aspiranți la profesie, precum și ținuta lor corectă, când ieșeau în lume...

Din toată uniformă, ceea ce n-am putut suferi erau șoșonii. N-a fost chip să scap de ei. Obligat să-i încalț, mi se părea că mi-am prins picioarele în butuci, așa cum arătau în miniaturile vechi mrcenicii chinuiți în acest fel. Îmi ardeau tălpile. Și nu m-am putut despărți de ei decât atunci când am absolvit școala. Când, în 1934, am fost întemnițat la Jilava, soția mea, gândindu-se să nu-mi degere picioarele acolo, sub pământ, mi-a adus o pereche de șoșoni. I-am mulțumit și-am rugat-o să-i dea de pomână. Ea nu știa de unde vine aversiunea mea față de această nevinovată încălțăminte.

Cu viața interioară a școlii m-am deprins ușor, fără să mă înverșuneze vreun lucru și fără să protestez. Erau băieți care susțineau că acasă la părinți au trăit mai bine. Eu nu puteam să fac cor cu ei. Erau alții care socoteau o crimă împotriva personalității tunderea mărunță a părului. Eu glumeam: personalitatea nu stă în păr.

Un lucru găseam eu că lipsește din sistemul educativ: deprinderea unor maniere elementare. Eram mulți dintre noi băieți stingaci fiindcă veneam dintr-un mediu primitiv și nu cunoșteam obiceiuri mai subțiri. Astfel, când am luat întâia cină în școală, a fost pentru mine o tortură. Nu mîncasem pînă atunci cu furculița și cuțitul și nu știam să le mînuie. În furenie din fața mea stătea de asemenea o mîncare necunoscută mie: mușaca de vinete. Mi s-a părut cea mai bună mîncare din lume, dar nu mă pricepeam cum s-o duc la gură. Furculița refuza să se încarce că nu-i convenea cum o țineam în pumn. Feliile de vinete, prăjite uscat,

nu știam cum să le tai fiindcă nu puteam mișca cuțitul cu stînga. Pînă să ridic tocătura de carne sub nas, jumătate se rcîntorcea în farfurie, iar cealaltă jumătate, parcurgîndu-mi pieptul, o tûlea ștreqărește pe sub masă. Mi se îmbrobbonase fruntea, de nădușală. N-aveam curajul să ridic ochii. Dar cînd, în sfîrșit, mi-am luat inima în dinți — fiindcă musacaua n-o luasem — și m-am uitat la dreapta, la stînga și în față, am constatat cu ușurare că, și distincții mele colegi duceau aceeași bătălie neizbutită cu fărimiturile de carne tocată. Un domn pedagog se plimba cu mîinile la spate în lungul imensei sufragerii, oprindu-se cîteodată și rîzînd cu băieți din cursul superior, cărora noi erăm obligați să le zicem „domnule”. Oare n-or fi rîzînd de noi „răcanii”?

Tot așa, cînd, bunăoară, mîncai alviță prea multă și te durea măseava, nimeni nu te sfătua ce să faci. La infirmerie nu era cabinet dentar. Te chinuiai o noapte în dormitor și-a doua zi cu falca umflată cereai voie în oraș și alergai într-un suflet la domnul Stern, pe strada Doamnei, rugîndu-l să ți-o smulgă imediat. Acesta era singurul leac pe care-l cunoșteau băieții, unii de la alții. Domnul Stern era probabil un cîrpaci în specialitate; n-a plombat nimănui o măsea; el se pricepea numai să le scoată. Mii și mii de măsele a smuls el seminaristilor. Parcă era tovarăș în taină cu turcul alvițar, care ne aștepta în toate recreațiile cu marfa lui delicioasă, dar sortită să dea umflături la fălci și să sporească domnului Stern clientela. Cum alvița îmi plăcea și mie, am lăsat la juțeală cîteva măsele în strada Doamnei.

E regretabil, că în lucruri de felul acestora nu ne iniția nimeni dintre autoritățile școlare. Trebuia să te deprinzi și să te orientezi singur, cu timpul. După ce am mai biruit năuceala începutului, am aflat și noi cei mici încotro era izvorul îndrumărilor. În dațina vieții, fauntrice a școlii era ca băieții din cursul inferior să lege prietenie cu „domnii” din cursul superior. De obicei, „domnii” erau foarte binevoitori cu cei mici. Uneori, adevărați ocrotitori. Ei cunoșteau „societatea”, adică lumea de dincolo de ziduri, sau cel puțin așa ne închipuiam noi și știau oricum să ne vorbească despre maniere. Cunoșteau furnizorii buni din oraș. Erau băieți citiți și știau să-ți recomande un autor. Te sfă-

tui au cum să faci o temă și cum să te porți după firea profesorilor. Era într-adevăr o mândrie și o binefacere să ai un prieten în cursul superior. Te plimbai cu el la brățeră pe coridorul larg și neșfârșit, care leagă sălile de clasă, ori prin grădina și aveai totdeauna de învățat din aceste conversații înalte, pure și foarte curioase. Erau „domni” din clasa a șaptea și-a opta pe care noi, cei mici, îi adorăm pentru știința lor, pentru manierele lor frumoase, pentru eleganța și bunătatea lor. Eu care aveam atîta nevoie mi-am cîștigat repede astfel de prieteni printr-o întîmplare norocoasă. Între profesorii noștri, spaima spaimelor era cel de geografie, domnul G. Gorciu. Pe cît de înalt, pe atît de distant, pe cît de rece la fire, pe atît de pretențios la studii, avea o limpezime și o logică fără greș în lecții. Cine nu prindea secretul acestei discipline, dezvăluit întreg de profesor, rămînea repetent sau corigent. Puteai să memorezi oricît, dacă nu răspundeai rațional întrebărilor lui raționale, erai pierdut. Geografia mă pasiona încă de la Bulbucata și pe prima teză scrisă, domnul Gorciu a pus nota 9. Asta a fost un adevărat eveniment. Au venit mulți din celelalte clase să vadă această teză fenomenală, care de fapt era un lucru așa de obișnuit, și au venit și cîțiva „domni” din cursul superior. Astfel am intrat în legătură cu ei, ceea ce era atît de trebuincios stingăciei și timidității mele.

În clasă, între egali, atmosfera de colegialitate se statornicise repede, întemeiată pe fondul inițial de solidaritate: noi aceștia eram cei care am reușit din sutele de respinși. Deocamdată n-aveam ce să ne spunem decît despre satele lăsate în urma noastră. Și, Doamne, aveam atîtea de spus că nu mai isprăveam! Dezrădăcinați din mediul în care am crescut, stingheri în această rînduală nouă, căutam unul într-altul reazem ca trestiiile cînd le biciuie furtuna. Odată țesută această pînză a colegialității, pe întinderea ei începeau să se aleagă florile prieteniei. Ah, acele prietenii de internat, cu spovedaniile lor intime ca de la duhovnic la duhovnic, cu acel văzduh comun al inimilor în care dai drumul ca unor vulturi idealurilor și aspirațiilor întîietii și nereșii! Ce fîntîni răcoritoare, ce buruieni de leac uneori și ce piscuri ridicate la orizont au fost ele! Seara, în ceasurile de „meditație”, cînd trebuia să ne pregătim lecțiile la splendida lumină electrică, în care nimic nu mai aducea aminte,

de lampa cu gaz, cite un băiețaș izbucnea dintr-odată în suspine, ce păreau un mare zgomot în liniștea desăvârșită a clasei. Băiețașul se gîndea la mama, la surorii, la copilăria lui rămasă în sat. Aici, unde nimic nu mai seamănă cu ce-am lăsat în urmă, unde noi înșine în uniforme noastre nu mai sîntem ca ieri, simțeam cu toții că ne-am pierdut copilăria. Și cu cît vorbeam de ea, cu atît înțelegeam că s-a dus. Mama, cînd am plecat de-acasă, mi-a spus un cuvînt foarte frumos: „Cînd ți-o fi dor de-acasă, să te gîndești la valurile de grâu cînd le bate vîntul“. Asta e priveliștea, cea mai fină a secolului. Atunci lumina „face ape“ în valurile de grâu, adică jocuri de raze infinite de nuanțate și de mătăsoase. Amintirea lor însă îți dă dorul să te vezi mereu. Poate că mama s-a gîndit la altceva, poate la mișcarea nenumărată și ritmică a talazurilor, care par niște leagăne de mătăsi, clătinate de vînt. Dacă dai drumul dorului și-l culci în largul lor, el se domolește și adoarme...

Un sunet brusc de acioaie a sfărîmat liniștea.

Portarul, trup de pitic spînzurat de o mustață enormă, trece în lungul coridorului, anunțînd rugăciunea de seară

Rugăciunea de seară, momentul cel mai emoționant din viața zilnică a seminarului, aduna laolaltă toate clasele pe coridorul înstelat de becuri electrice. Asista corpul pedagogilor și părintele spiritual Balamace, macedonean blînd și trupeș, care sluja la capela școlii, ne iniția în ritualul liturgic și ne spovedea. Cîteodată apărea însuși părintele director, Constantin Nazarie. Dînsul era teolog de la Academia Kievului și profesor la Facultatea de Teologie. Avea în înfățișarea fizică unele particularități, care pe noi, proaspăt veniți, ne băgau în spenești. Privirea-i ușor încrucișată arăta o fire cruntă, neîndurată, iar tremurul continuu al capului, deși era bărbat încă tînăr, părea o amenințare nedomolită: te vîd, ticălosule, te vîd și-am să te dau afară! Faptul că între elogi se mai spunea și „cazacu“ ne sporea spaima. Cînd un glas striga în recreații: „Vine cazacu“, o luam la sănătoasa că bietele potînichi din calea vîntorului. În realitate, firea părintelui director era tot ce poate fi mai contrar chipului său fizic. Rareori aveam să cunoșc

în viață un om mai înțelegător, mai îngăduitor, și mai generos ca dînsul. Într-o seară, Niculae, servitorul, m-a chemat la vorbitor că venise tata. Cînd intru în sală, ce să văd? Părintele director în persoană; discuta cu tata, îl bătea pe umăr și rîdeau împreună de parcă erau prieteni de cînd lumea! și ca elev și ca student și după aceea, omul acesta mi-a arătat o bunătate coborîță din raiul, unde sigur odihnește astăzi sufletul lui. Deci, venea și dînsul cîteodată la rugăciunea noastră de seară. Cineva recita textele consacrate, spiritualul da binecuvîntarea și-acum era rîndul podobiei: sutele de glasuri ale seminariștilor intonau rugăciunea cîntată. Vocile bărbătești ale cursului superior cu cele copilărești ale cursului inferior se înginau, surau, coborau și iarăși suiau în aceeași monodie bizantină, ale cărei inflexiuni măiestre vădesc că nici o altă muzică mișcărilor sufletului în prezența lui Dumnezeu. Cea mai frumoasă dintre podobii era aceea închinată Pururea-Fecioarei: „Apărătoare Doamnă, pentru biruință, mulțumiri aducem ție.” ...Ecourile se multiplicau sub bolțile înalte, pe gangurile lungi, în sinuozitățile vaste ale coridorului, zidurile vibrau și toată clădirea, aceea imensă se ruga împreună cu noi. Era o încîntare, o mîngîiere fără nume, o legănare în alte sfere și o pacificare a adîncurilor din noi pentru somnul care venea. Această vrajă se înnoia cu fiecare seară pînă cînd îți pătrundea în atomii ființei și ajungea una cu tine. Pentru cine a trăit viața de seminar, farmecul acela imponderabil și fără nume, revie după ani și ani, cîntînd din adîncurile sufletului, îndată ce îl ating cuvintele de magie duhovnicească: Apărătoare Doamnă...

N-aș putea susține că formele celelalte de rugăciune atingeau asemenea culmi. Slujba duminicală era excesiv de lungă pentru tinerețea nerăbdătoare. În capela uriașă, cu loji la etaj, care în planul arhitectonic fusese destinată unui amfiteatru, întepeneai stînd trei ceasuri în picioare. Încăperea, cu pereții văruiți, e un naos alb, care nu dispune la reculegere. Dificile cu deosebire erau slujbele din săptămîna înflăia, a postului mare, cînd trebuia să rămînem, ca la mînăstire, de dimineața pînă seara în capelă. Postul riguros și genuflexiunile neîntrerupte sînt potrivite pentru monahi care le caută și le vor, dar mai puțin pentru copii și pentru fineri, chiar dacă ei se pregătesc pentru preoție. Ieseam

istoviți la sfârșitul săptămânii. Unii mai slabi leșinau și erau scoși pe brațe. Afară de aceasta, nu ne pregătea nimeni cu nimic din ceea ce, abia târziu de tot, am descoperit că se numește pregătirea pentru viața spirituală superioară. Educația religioasă a seminariștilor consta din două extreme: instrucție intelectuală de la catedră și ritual liturgic. Nu intervenea între ele nici o lucrare de adâncire a vieții religioase individuale. E adevărat că aveam un spiritual. Om foarte bun, el era crescut după aceeași metodă și n-avea cum să iasă din rutină.

Dintre slujbe, vecernia era cea mai atractivă. Dura numai o jumătate de ceas în timp ce soarele cobora spre apus, vârgînd cu suluri roșietice de raze spațiul capelei și însuflețindu-l cu misterul înserării. Se statornicea și-n tine și în afară o atmosferă prielnică nemuritoarelor cuvinte ale acestei slujbe, al cărei sens coincide cu meșsul înclinat al zilei. Din psalmii vecerniei respiră cea mai măreață și mai cuprinzătoare poezie a universului, ca totalitate a fapturilor lui Dumnezeu, o poezie de adorare ce se ridică din creaturile toate spre Meșterul lumii, ca un fum de tămâie al jertfei sufletești. Cu suflul lor nemărginit, psalmii aceștia pregătesc o ambianță cosmică ideală, nespus de prielnică înălțării individuale, ce urmează cînd se cîntă: „Doamne, strigat-am către tine, auzi-mă... Să se îndrepteze rugăciunea mea ca tămâia înaintea ta” ... Vecernia era în seminar, într-adevăr, un mare și voios moment de reculegere religioasă.

Tata, de la intrarea mea în seminar, nu mai avea decît un cal. Acum nu mai putea transporta mușterii pe drumurile bătute de ploaie și de viscole. Dar viața cerea să fie trăită, ceilalți copii creșteau și se înmulțeau, eu trebuiam sprijinit. Mîntea lui, născocitoare în marginile putințelor ce stau la îndemîna omului sărac, găsi un alt mijloc de câștig: deveni căruțaș în București. Cunoștea bine orașul, legături cu negustorii avea destule din anii multelor călătorii, ei știau, de asemenea, istoria lui cu băiatul la seminar, pentru care trebuie parale; așa că de lucru tot putea găsi pentru a lega gură pînzei. Avea să facă meseria asta de toamna pînă primăvara, cît timp țarina se odihnește. Pe loitra căruței

apăru acum un crîmpîi de tablă cu număr din seria căruțașilor bucureșteni. Vara plugar la Bulbucata, iarna salahor cu calul în Capitală. Nevoia te învață multe cînd ești dispus s-o biruiești. Meseria nu era ușoară și avea să-l macine încet-încet, pînă la moarte. Să încarci și să descarci baloturi, să dormi pe apucate tu și calul, pentru a nu plăti chirie la gazdă, să te hrănești cu socoteală ca să mai rămînă și pentru cei de-acasă... Centrul operațiilor și-l alesese la pompa de apă, pe Calea Rahovei, unde din jos vine strada Antim, iar din sus Arionoia. Acolo era și locul nostru de întîlnire. Îl găseam adesea între alți căruțași, așteptînd să picce vreun client și mîncînd de obicei un colț de pîine cu castravete murat. Viața lui devenise o adevărată mucenicie. Îl vedeam chiar săptămînal fiindcă, după cîțiva ani, îmi găsisem și eu o meserie în seminar, care îmi îngăduia să ies joia în oraș. Eu scriam frumos, vreau să zic caligrafic, și-mi făcusem între alții, un prieten bun din aceeași clasă cu mine, care desena frumos și chiar picta. Constantin Vuiescu avea, de altfel însușiri multiple și numai nepăsarea lui filosofică l-a împiedicat să ajungă mai mult decît consilier mitropolitan la Iași. Mehedințean cu cap de medalie, intrase în seminar după doi ani de studii la liceu. Era inteligența cea mai solidă din seria noastră și poseda cele mai multe cunoștințe. Din clasa a doua, am fost colegi de bancă pînă la sfîrșit. În primii ani eu înghițeam zilnic chinină pînă asurzisem, ca să scap de malarie, iar el untură de pește cu măsline fiindcă fusese scrofulos. Ne potriveam la multe și ne făcusem împreună o concepție personală de viață școlară, care se deosebea de a celorlalți colegi. Ne interesau artele, literatura, cărțile de idei, fără să neșocotim studiile obligatorii, cărora le dădeam acum însemnătatea cerută de menținerea bursei. Cinstea de-a fi primii la note nu ne mai interesa; o lăsasem în seama a doi colegi care memorau lecții de dimineața pînă seara, plimbîndu-se cu cartea în mîna de la un zid la celălalt al clasei. Băieții îi porecleau „tocilarii” și făceau haz pe socoteala lor. Plăcerea lor era să reproducă fără greș ce ni se da de învățat, a noastră să știm cît se poate mai mult decît asta.

Împreună cu Constantin Vuiescu am devenit „litografii” seminarului, pentru cele două feluri de muzică, ce se studiază în școală. Cum tipăriturile de note costau scump și nu

se găseau, profesorii respectivi, D. Theodorescu, de muzică vocală, fost în tinerețe primul bas al Operei Române, și celebrul I. Popescu-Pasărea de psaltichie, ne-au însărcinat pe noi să le litografiem. În orele libere, când colegii jucau oină pe platou, noi finiam coalele, cu cerneală chimică specială, de culoare galbenă, Vuiescu desena notele, iar eu scriam dedesubt cuvintele ca de tipar. Ani de zile am făcut această muncă migăloasă și curse săptămânale în oraș, la atelierul litografic și la seminarul Nifon, căruija îi furnizam repertoriul de psaltichie, pentru că Popescu-Pasărea era și acolo profesor. Din truda noastră de copişti, ca odinioară în evul mediu, au ieșit două colecții voluminoase de muzică, apreciable ca execuție tehnică. Cîștigul acestei munci meticuloase era foarte modest și nu acoperea decît nevoile mărunte, școlărești. Dar pe deasupra aveam bucuria că îndeplinim un lucru cumsecade, prețuit și de profesori și de colegii noștri. În calitate de „litograf“ aveam deci prilejul des să-l văd pe tata căruțaș și să plec totdeauna cu amarul în suflet gîndindu-mă la soarta lui. Omul acesta nu lua însă viața în tragic. Avea nu știu ce secret în miezul sufletului că era totdeauna senin și vesel și știa să facă față mizeriei cu glume și cu nădejdi nevestejite.

Ca să-l scutesc de grija cheltuielilor de toamnă, am lucrat în prima vacanță mare la monografia satului nostru, scrisă de Constantin Spăneșteanu. Eu am executat desenele ce ilustrează textul: școala, interioarele, băncile, catedra... Făceam desen „în perspectivă” după cuvîntul și indicațiile scumpului meu dascăl. Aveam un geam vertical, în pervaz de lemn, pe care îl așezam în fața obiectului, la distanță potrivită. Cu cerneală urmăream pe geam forma, lumina și umbra obiectului și astfel imaginea ieșea ca de la sine. După aceea o copiam frumos de pe geam pe hîrtie. Am făcut cu neîntărnurită dragoste această muncă. Era vorba de satul meu și de dascălul meu. Și-a fost înțlia mea colaborare la o carte, pe vremea cînd nu știam că eu însumi voi scrie cărți. În toamna aceea l-am scutit pe tata de grija mea.

Altă dată, tot în vacanța mare, am făcut două luni pe agentul fiscal în comuna Cartojani. Treceam pe clasa a cincea. A fost o experiență interesantă. Perceptorul era o rudă a noastră, nenea Ion Șaramet. Ca să mă ajute, m-a

luat supranumerar, cu sarcina de-a ține scriptele la birou în vreme ce dinsul, cu geanta de bani la sold, executa încasăriile în sat. Făceam socoteli și tăiam chitanțe de dimineață până seara. Când ziua de muncă se încheia, nenea Ion devenea „băiat de viață”. Trebuia să-l întovărășesc la circumăla o țuiculiță. Acolo, fiindcă numai acolo își făcea veacul, am cunoscut pe preotul din Cartojani, om dedicat cu desăvîșire beției. Obrazul lui buhăit, încrețit și vînat, arăta întocmai ca tipul expus în „tablourile murale antialcoolice” de pe zidurile școlilor de atunci. Nu bea decît țuică. Ridica țoiul plin în zăre, îl contempla și-i spunea cu iubire și dispreț „boisson bohémienne” înainte de a-l turna pe gît. Patima îl împinsese pe smîrcurile de dincolo de bine și de rău, unde nu mai e nici rușine, nici întristare, nici suspin. O dată m-am dus la el, la vecernie. La strană, un cîntăreț, în naos, eu și o bătrîmă. Când să iasă la cădit, părintele s-a împiedicat de treapta altarului și s-a rostogolit în mijlocul bisericii, iar cădelnița sârșise pe ușă afară. Punînd la contribuție și puterile babei, abia l-am ridicat copăcel pe două picioare. El a continuat slujba ca și cînd nimic nu s-ar fi petrecut. Nu s-ațea dureri. Era în extaz spirtoș. Cu toată grozăvia sacrilegiului, m-a apucat un icnet nebun gîndindu-mă la perspectiva de-a fi colegi și frați de misiune. Ce distanță pînă la popa Barbu, îngerul satului meu!

Masa o luam în satul vecin la coana Anișoara, circumăreasă văduvă și tînără. Avea o statură de regină coana Anișoara, pielea obrazului ocrotită ca de umbra unui castel și ochii floarea inului, melancolici. Nenea Ion comanda masa și după un pahar de vin chema lăutarii lîngă noi, să-i cînte în surdină un cîntec, unul singur totdeauna:

— Geaba ai sprîncene multe
Că le ții posomorite...

Coana Anișoara sta în picioare la masa noastră și cînd nenea Ion îngina pe lăutar:

Mai bine mai puțin
Să mă uit cu drag la ele...

o privea dincoș și lung, ea zîmbea cu gingășie feciorelnică, deși văduvă, și turna vin în paharul lui. Era distinsă circum-

măreasa, iar eu mă topeam de rușine că lăutarii cântau la urechea noastră. Purtam uniformă și mă gîndeam că m-am compromis pentru totdeauna. Dar ce puteam face? Nu eram decît un biet agent de percepție la ordinele șefului meu. La urma urmei, lucrurile acestea aveau și ceva bun în ele. Ca simplu spectator cunoșteam viața și din viață, nu numai din cărțile mele.

Două din ultimele vacanțe s-au risipit pe luncile Argeșului, la Cornetu, pregătind corigențele unui prieten. Tată-său era geambaș de meserie și ne iubea foarte mult. Cornetul înfățișa limita pînă unde iradia spiritul civilizatoric al mahalalei bucureștene. Oamenii lui nu mai sînt țărani, neizbutind încă să ajungă mahalagii deșăvîrșiți. În zilele libere, geambașul nostru cu chipul roz ca trandafirul contempla trecătorii de sub umbrarul cîrciumii din rîspîntia satului, firește, cu sticla și paharul alături, că geambășie fără aldămașuri nu se pomeniște. Dar tot pe lîngă cîrciumă era și drumul nostru, al băieților, către scaldătoarea Argeșului. Cum ne vedea trecînd, pe fecioru-său și pe mine, bătrînul de sub umbrar izbucnea patetic într-o admirație nesfîrșită:

— Uite șanteclerii mei! Mă șanteclerilor, mama voastră! Mă șanteclerilor, mîncă-v-ar tata!

Făcuse vîlvă mare la București piesa lui Edmond Rostand, și cuvîntul șantecler însemna la mahala cavalier ștregar și rafinat.

Ar fi mult de scris despre instrucția religioasă în seminarii. Dar în aceste pagini de amintiri nu poate fi vorba de un studiu critic asupra temei acesteia de însemnătate egală cu aceea a educației religioase. Începînd din clasa întâi, pînă într-a opta, învățămîntul nostru nu folosea niciodată **Biblia**. Nici măcar atunci cînd studiile în legătură directă cu **Cartea cărților** ne-ar fi obligat s-o folosim. Dacă elevul își cumpăra **Biblia** din inițiativă proprie, era bine; dacă nu, nimeni nu-l silea. Și dacă singur se hotăra s-o citească, era iarăși bine; iar dacă nu, nimeni nu se interesa. Unii, căci exstau și recalcitranți, deschideau **Vechiul Testament** ca să se distreze citînd în gura mare pasajile din profeți, mai ales din **Ezechiel**, unde păcătosul Israel, „soția lui Iehova”, e asemănat cu o prostituată, care își înșeală divinusul soț cu idoliu păgînilor.

În lipsa unei lămuriri de la catedră, pasagiile acestea de zguduitoare vigoare pamfletară, țîsnite din vulcanul indignării morale erau gústate în litera lor ca simplă pornografie. Manualele care înlocuiau **Biblia** și după care eram obligați să învățăm se mențineau într-un simplism submediocru. Dar nici unul nu m-a indignat ca tratatul de dogmatică din cursul superior, scris ca pentru hamali.

Pe lângă aceste lipsuri, o neglijență capitală în concepția generală a învățămîntului seminarial venea să scandalizeze spiritul elevilor și să-i lase pentru multă vreme în perplexitate. Era dezacordul total între disciplinele laice și cele teologice. Disciplinele laice se predau după concepția fals științifică a vremii în care nu era loc pentru Creatorul lumii. De la aceeași catedră, vedeam pe dl. G. Gorciu mînuind șapte ghiulele de fier ale unui aparat și rotindu-le în jurul altei ghiulele mai mari, în timp ce ne explica sistemul solar, care s-a făcut singur, aidoma cum îl arată aparatul, atunci cînd i-a venit poftă să se desprindă din haos, și auzeam apoi pe profesorul de religie cum, la început, Dumnezeu a făcut cerul și pămîntul. Doamne, cui să dăm crezare? Aparatului domnului Gorciu, profesor de o gravitate înspăimîntătoare, sau **Bibliei**? Să nu uităm că e vorba de niște copii din clasa întîii, însetați de adevăruri absolute și de certitudini indiscutabile! Nimeni nu bănuia ce se petrece în sufletul nostru cînd spuneam lecția la geografie într-un fel, iar la religie în felul contrar:

Dacă manualele erau submediocre, neajunsul acesta s-ar fi putut îndrepta prin personalitatea profesorilor. Dar noi tocmai la religie n-am avut parte de personalități. Singurul Iuliu Scriban făcea excepție. Tînăr monah, sosit din străinătate, aderent al vijelioasei mișcări de înnoire a lui N. Iorga, el strălucea în prestigiul mării speranțe a Bisericii și a Învățămîntului. Ca profesor de morală a fost un revoluționar: a dat la o parte manualul și ne-a obligat să luăm note după lecțiile rostite de dînsul. A fost singurul curs teologic care ne-a entuziasmat. Dar afară de Iuliu Scriban, pe cînd la disciplinele laice aveam profesori ca Ștefan Pop sau N. Carțoian de română, Ioan Roman de fizică și chimie, G. Nichifor și V. Vâlcovici de matematici și cosmografie, Virgil Arion de filosofie, la religie aveam pe un Iordăchescu, pe un Ionescu, sau pe un C. Popescu. Preoții Ionescu și Iordăchescu,

sînt cele mai șterse figuri de profesori. Apar în amintire numai ca prezențe fizice. Ba de la cel din urmă aud încă păcănitul de barză al unor cuvinte fără noimă și pretenția să reproducem gramofonic lecția din carte. O figură originală în felul său era părintele Constantin Popescu, doctor în teologie de la Cernăuți. În fiecare lecție ne amintea de acest doctorat, care de altfel era singura sa operă. Om de o mîndrie burzuluiță ca și coada diavolului, el nu pășea ca toată lumea, ci sălta biruitor, probabil ca în ziua cînd a ieșit de la examenul de doctorat. Privindu-l, căpătai convingerea că și ochelarii cu rame de aur fac parte integrantă, fără îndoială, din acest doctorat. La catedră nu se așeza cu fața spre noi: eram prea netrebnci ca să privim o față de doctor de la Cernăuți. Întorcea speteaza scaunului, șoldiu, trîntea cotul pe catedră, sprijinea tîmpla geniului său într-un deget și își înterenea ochii în fereastră, atît de fix un ceas întreg încît ne temeam că o să găurească geamul. Așa ședea și cînd vorbea și cînd asculta. Dar dînsul mai mult asculta decît vorbea. Curios: ne asculta fără să ne privească vreodată. Chema elevii în serie, exact după ordinea alfabetică a catalogului. Cînd i se părea că a suportat de ajuns pe unul, dezlipa degetul de tîmplă, continuînd nemișcat să găurească geamul cu ochii și rostea cu basul său de un dispreț definitiv: „Ălalt!” Expresia preferată, care preciza distanța dintre măreția sa și nimicnicia noastră, era: „Bă!” Cînd elevul se dovedea substanță cu totul inferioară, lingă „bă” înflorea încă un termen doctoral: „Bă, dobitocule!” Cînd i se răzărea din nimica toată, se răstea ca un Jupiter în Olimp: „Bă, eu nu sînt d'ăia care umblă cu Testamentul la brăcinar. La mine totul e aici!” Și arăta fruntea. Aluzia era la Iuliu Scriban, care umbla veșnic cu **Noul Testament** în buzunar.

Între părintele doctor Constantin Popescu și elevul Dobre N. Ion se statornicise din timpuri imemorabile, ca să zic așa, un curent de antipatie, ce n-avea nevoie de nici o explicație pentru a fi absolut. Elevul era model de purtare, își făcea lecțiile conștiincios și nici prin gînd nu-i trecea să se ia la întrecere cu profesorii săi în asemenea afecțiuni aventuroase. De cîte ori eram ascultat, dumnezeiește să fi știut lecția, totuși rezultatul era același: nota 6. Noroc că, la încheierea anului, notele de la celelalte materii plădau și pentru pro-

movarea la religie. Atunci nu știu ce adunări și ce împărțiri opera părintele doctor cu treiurile mele și cu conștiința precucerniciei sale, că din aceste operații ieșea în fiecare an o notă de trecere. Și, totuși, în fiecare an, această antipatie cu pricini misterioase creștea.

Ajunsesem acum în ultimele clase când la religie studiam omiletica, alcătuiam predici și le rosteam în fața clasei ca probe și exerciții ale viitoarei noastre misiuni preotești. Cu tratamentul vitreg al părintelui profesor Constantin Popescu, doctor în Teologie de la Cernăuți, mă obișnuisem de mult. La inexplicabila nedreptate ce mi se făcea, aveam toată clasa de partea mea. Indignați și ei la început, colegii schimbaseră cu timpul atitudinea și afacerea mea devenise unul din motivele de haz și de petrecere ale spiritului colectiv. Obiectul acestui haz era, bineînțeles, doctoratul nostru profesor. Jocul îl puteam face eu însumi cu toată siguranța că la sfârșitul anului totul e în bună regulă. Eu compuneam predici nu tocmai proaste. Aceste predici, spre marea desfătare a clasei, erau apreciate la maximum chiar de părintele doctor, fără să știe că sînt alcătuite de mine. Și iată cum. Profitînd de faptul că profesorul asculta numai în ordinea alfabetică și nu schimba regula cum nu se schimbă o dogmă, camarazii mei slabi de la sfârșitul catalogului copiau predicile de la cei din fruntea lui și invers. Predicile mele copiate astfel și rostite în fața profesorului de cîte un coleg cu sîrguinta sau cu puterea mai purpurie, obțineau notele/cele mai mari. Cînd eu le rosteam însă, revenea învariabilă nota 3. Proba antipatiei fără noimă și fără leac era definitivă în ochii clasei, dacă ar mai fi fost nevoie de ea! Chemat să fiu ascultat ca predicator, luam poziție, după regulă, în spațiul dintre catedră și bănci, cu fața la colegi și spatetele spre părintele doctor, care și fără asta nu se înjosea să mă vadă la chip. Predica trebuia să aibă, de obicei, pasagi patetice pentru a mișca auditorii pînă la lacrimi. Ei bine, cînd ajungeam să rostesc aceste pasagii sublimе, făceam cîte o strîmbătură către colegi așa de nepotrivită și așa de contrară patetismului cuvintelor rostite, încît toată clasa izbuenea în rîs de nu se mai putea opri. Eu, foarte serios, în ton, continuam, dar cu cît cuvintele mele erau mai grave cu atît clasa rîdea mai tare. Atunci părintele doctor, care împungea vesnic fereastra cu ochii și nici prin gînd nu-i trecea de ce rîd

băieții, lua un aer de protecție față de mine și binevoia să decreteze: — „Lăsați-l în pace! După ce e prost, mai vreți să-l și încurcați?” Pronunțând aceste cuvinte, situația sa față de clasă atingea culmea ridiculului. Mă simțeam răzbunat și deplin satisfăcut de succesul meu hilaric ca predicator notat invariabil cu 3.

Au trecut ani de atunci. Terminasem Universitatea, scosesem întâia mea carte de versuri, publicam în reviste și în ziare, izbucnise primul război mondial. Mă aflam ca soldat la Iași în anul tragic 1917 și la orice mă gîndeam afară de părintele profesor Costică Popescu, doctor în Teologie de la Cernăuți. Cînd iată-l în fața mea pe stradă! Salutîndu-l cu respectul convenit oricărui fost profesor, el mă oprește în drum cu un suris într-adevăr părintesc. Nu știam ce să cred. Am șocotit că, îmbătrînit cum arăta și alterat de mizeria refugiului, nu mă mai recunoaște și mă confundă cu altul. Dar nu era adevărat. E locul să spun: mă cunoștea ca pe un cal breaz. M-a întrebat de toate cu o blîndețe și o bunăvoință încît acum eu eram cel care nu-l mai recunoșteam.

— Ascultă, dragul meu, zise dînsul în cele din urmă, la spitalul unde-ți faci serviciul e vreun loc unde ne-am putea retrage să stăm de vorbă?

— E un chioșc în grădină, acoperit cu zorele.

— Vin la 2 după masă.

Mi-am închipuit atunci că părintele profesor e suferind și are nevoie de medic. Deși soldat, eram prieten cu medicul șef și aș fi putut să-i fiu de folos. Dar Costică Popescu nu era bolnav. Ne-am așezat amîndoi în chioșc. Eu așteptam și dînsul nu știa cum să înceapă vorba. Chipul său, atît de rigid altădată, se scîlda într-o undă de omenie și nu-i sta rău.

— Eu am făcut o mare greșală față de tine, — rupse dînsul tăcerea, te-am persecutat în seminar. Pe urmă m-am gîndit mult la asta... Te rog să mă ierți!

Rostind aceste cuvinte cu totul neașteptate, mi-a luat mîinile într-ale lui. Apoi mi le-a lăsat ca să-și șteargă ochelarii. Era foarte mișcat. Nu cred, prietene cititor, să te fi găsit vreodată în situația ca un fost profesor al tău să-ți ceară iertare pentru lucruri îngropate demult, în trecut. În fața unui fost profesor te simți totdeauna elev, indiferent pe ce treaptă te-a ridicat sau te-a coborît viața. Era cazul meu în

chioscul spitalului, în fața unei figuri de bătrîn venerabil, care plîngea. Zadarnic încercam eu să-l încredințez că am uitat de-atunci, că nici n-am fost mîhnit, că nu-i port nici o pică, ci, dimpotrivă.

— Nu, nu, — repeta dînsul — am făcut o greșeală. Te rog să mă ierți!

Ca să ieșim din această dispoziție sufletească delicată, în care n-aveam ce să iert fostului meu profesor, i-am povestit cu de-amănuntul cum m-am răzbunat împotriva prea cucerniciei sale, avînd de partea mea complicitatea întregii clase. Am îndulcit unele lucruri ca să-i menajez susceptibilitatea. Și povestind, am început amîndoi să rîdem ca de întîmplări străine, ce nu ne priveau pe noi.

Totuși, cînd a plecat, după ce m-a sărutat pe frunte, s-a mai întors o dată către mine:

— Te rog să mă ierți!

Rămînînd singur, mi-am dat seama că, în chioscul acela umbrat de zorele, am trăit o minunată și adîncă lecție de religie. Dar acum nu mi-o mai predase părintele Constantin Popescu, doctor în Teologie de la Cernăuți, ci un suflet cu adevărat creștin. Fie-i pomenirea binecuvîntată!

Într-o noapte de martie, — eram în clasa a doua — m-am deșteptat din somn într-un zgomot neobișnuit. Dormitorul era în freamăt. Băieții își părăsiseră paturile și, în cămăși albe și lungi, se grămădeau spre nișa domnului pedagog. Mi-am frecat ochii. Domnul pedagog se vedea în mijlocul lor, îmbrăcat ca de oraș. Tinea în mîna un joben mătăsos, turtit și pătat de noroi, îl ridica deasupra capetelor să fie văzut mai bine și vorbea, cu însuflețire ca niciodată. Jobenul era un trofeu capturat de domnul pedagog de la inamic. Era student domnul pedagog și venea în puterea nopții de la o manifestație cu mare bătaie, la Teatrul Național. „A fost, băieți, ceva grandios, povestea el, noi am răsturnat tramvaiele, am rostogolit trăsurile, am școs pietroaie din pavaj, am spart geamurile teatrului și multe capete de ciocoi. Să fi văzut voi cum fugeau rupînd pămîntul cu fracurile ferfeniță, iar-cucoanele cu rochiile sfîșiate! Ia uitați-vă: ăsta e joben de ministru! Noi, studenții cu piepturile

noastre am ocupat teatrul și n-am permis să se țină reprezentatia lor. Am triumfat, băieți! Trăiască limba românească! Trăiască Nicolae Iorga! "Pumnii mici se strîngeau convulsiv, somnul pierise și zeci de ochi străluceau de admirație pentru domnul pedagog. Pe urmă trofeul a trecut din mîna în mîna, pipăit cu mirare și scîrbă. Contactul cu el ne lăsa impresia că participăm și noi, cît de cît, la această manifestație de pomină.

Cine mai putea dormi în noaptea aceea? Ah, ce rău e că nu sîntem și noi studenți! Am fi dat un iureș cu domnul pedagog în frunte de-am fi dărîmat și teatrul. Să nu mai aibă ciocoi unde să batjocorească limba noastră. Însuflețitul povestitor spunea că Nicolae Iorga, înainte de manifestație, a ținut două discursuri în aceeași zi, unul la Universitate și altul la sală: Eintracht, apărînd drepturile limbii românești împotriva franțuziților și a curentului de înstrăinare. A vorbit ca un leu și ca un zeu. Erau de față toți scriitorii mari ai țării, că sînt de partea lui împotriva ciocoiilor înstrăinați.

Așa am luat noi cunoștința de manifestațiile pentru apărarea limbii, din ziua de 13 martie 1906. Zidurile închise ale seminarului aveau destule spărturi pe unde adiau pînă la noi marile curențe de înnoire ale vremii. Încă din toamna clasei a doua citeam „Sămănătorul“. •Un alt pedagog, Mihail Lungeanu, care colabora la revistă, mi-a spus că e cea mai bună din țară. M-am dus atunci pe la anticari și mi-am procurat colecțiile anilor din urmă. Le-am citit cu atîtă pasiune încît făceam prinsoare cu prietenii și spuneam exact în ce an, în ce număr și pe ce pagină se găsește cutare bucată. Lectura „Sămănătorului“ a avut în acel timp de formație sufletească o înfrîurire precumpănitoare asupra mea. Ca să vorbesc mai precis, nu „Sămănătorul“, ci Nicolae Iorga. Revista a mai apărut și după ce dînsul a părăsit-o, dar acum nu ea mă interesa, ci „Neamul românesc“, noua publicație săptămînală, ce venea de la Valenii de Munte. Nicolae Iorga, în așezîmune continuă, era idolul tineretului. Cuvîntul lui, scris sau vorbit, electriza sufletele.

În anul următor încă un eveniment neobișnuit limpezea noua orientare a vremii: răscoalele țărănești de la 1907. Unii le-au căutat punctul de plecare în mișcarea lui Spiru Haret, alții în mișcarea lui Nicolae Iorga. Ele au pornit cu

siguranță din mizeria țaranului, dar s-au adăpat din amindouă aceste izvoare. Pedagogii ne spuneau că în anul acela studenții, pe echipe, au făcut de gardă zi și noapte la locuința lui Nicolae Iorga, acuzat de oficialitate ca instigator al răscoalelor, cum fusese acuzat ca inițiator al manifestației de la Teatrul Național. Ca urmare, ministerul a interzis lectura „**Namului românesc**“ în școli. În pofida opreliștei, nu mi-a scăpat nici un număr. De altfel, n-aveam de ce să mă tem. Director al seminarului era acum Iuliu Scriban, iorghist înfocat. Odată m-a surprins citindu-l pe-o bancă, în parc. Eu nu l-am ascuas înadins.

— Dumneata nu știi că e oprit? se făcu directorul că se sapără.

— Știu, prea cuvioase, dar ce e rău în scrisul domnului Iorga?

Iuliu Scriban a tăcut și m-a lăsat în pace. Dacă m-ar fi aprobat, călca ordinaul ministerial; dacă m-ar fi dezaprobat, se contrazicea pe sine însuși. Noul director era de altfel excesiv de riguros. Regimul său nu mai avea nimic din îngăduiala predecesorului Constantin Nazarie și pentru elevii mai expansivi constituia un chin. Odată, eram în cursul superior, a eliminat o lună pe prietenul meu Stoiculescu Ștefan, fiindcă l-a prins citind în orele de meditație volumul lui M. Sadoveanu „**La noi în Viișoara**“. Despre literatura lui Ion Agârbiceanu, care nouă, seminaristilor, nu se putea să nu ne placă, spunea că e pierdere de vreme. Autorul acesta, fiind preot, mai bine-ar fi scris predici. Era pe timpul când volumul de predici al lui Iuliu Scriban fusese premiat de Academia Română. Eu n-am avut motiv să mă plîng de directorul meu. E drept că, admirîndu-l ca profesor, nu mi plăcea regimul pe care elevii îl numeau inchiștorial. Trebuie să recunosc însă că dintre profesorii de religie a fost singurul care deschidea orizonturi intelectuale seminaristilor, recomandîndu-le cărți noi, iar celor care puteau citi în vreo limbă străină, împrumutîndu-le volume din numeroasa bibliotecă. A stimulat pe elevi la traduceri și multe cărți au fost tîlmăcite în românește datorită acestui îndemn. N-avea însă noroc la alegerea preferațiilor. Căci pentru dînsul nu existau decît două categorii de elevi: preferați și persecutați. Cel mai preferat discipol al său a fost colegul nostru D. Cornilescu, mai apoi tîlmăcitor trivial al **Bibliei** și

apostat de la ortodoxie pentru a luneca în nu știu ce obscură sectă protestantă. Cornilescu acesta, tocilar steril, dar cu facilitate pentiu limbile străine, adus de spate și făcînd spume la gură cînd vorbea, caracter infect între colegi și minte neputincioasă, era șeful clasei noastre și, în mare parte, opera lui Iuliu Scriban.

Autorii recomandați și popularizați oarecum între elevi aparțineau lotului protestant al așa-zisei literaturi de edificare, ca faimosul între noi Franck Thomas, din care a fost de ajuns să citesc un singur capitol ca să-l arunc. Erau și cărți ca „**Experiența religioasă**” a lui William James, în franțuzește, dar pentru lectura ei nu eram pregătit. Asupra mea „mișcarea” lui Scriban, afară de cursul de morală, n-a avut nici o înrîurire, deși în orizontul nostru apărea ca personalitate teologică proeminentă.

Directoratul său a fost însă rodnic în altă latură. Vechea societate de lectură a luat avînt și biblioteca elevilor s-a îmbogățit considerabil cu cărți religioase, dar mai ales literare. Ultimele noutăți ne așteptau în rafturile ei. Revistele teologice și literare de pretutindeni erau abonate și mai mult decît atît: toate ziarele ce apăreau în Ardeal. Acțiunea titanică a lui Nicolae Iorga de-a răscoli provinciile subjugate și de-a reinvia în sufletul contemporan imaginea integrală a românismului căpăta în mine o formă mai concretă prin urmărirea pasionată a publicațiilor românești de peste hotare. Din Sibiu venea „**Revista teologică**” a lui Nicolae Bălan, unde colabora și Scriban, deosebită de cele din Regat prin înalta-i ținută filosofică, de asemenea „**Lucefărul**”, cea mai elegantă tipăritură din vremea aceea, și săptămînală „**Tara noastră**” cu articolele robuste ale lui Octavian Goga. Veneau „**Revista politică și literară**”, de la Blaj, „**Răvașul**” de la Cluj, „**Tribuna**” de la Arad, „**Drapelul**” de la Lugoj. Nu exista publicist oricît de mărunț în Ardeal, pe care să nu-l cunosc și să nu-l îndrăgesc. Sub exaltarea lui Nicolae Iorga, care fulgera cu anateme stările din Regat și proslăvea spiritul sănătos ardelenesc, ajunseseam să cred că existența n-are rost dacă nu ești ardelen și nu te sacrifici ardeleneste. Cînd citeam condamnările publiciștilor de peste Munte de către tribunalele ungurești, mă podideau lacrimile de durere, dar și de invidie că numai ei au norocul muceniciei naționale.

Nu bănuiam că în țara liberă aveau să vină mucenicii mult mai grele decât acelea.

Răscoalele țărănești și-au avut și ele partea lor de înfrîngere. Au izbucnit când noi erăm în clasa a treia. Prin părintii care veneau să ne vadă, aflam grozăviile petrecute în Vlașca; prin ziarele politice introduse pe furiș aflam ce se petrece în țară. Clasa noastră și toată școala erau într-o înfrigurare misterioasă. Nimeni nu ținea partea boierilor și a ciocoilor. La seminarul Nifon profesorul C. Banu provocase o anchetă scrisă. Toți elevii se declaraseră de partea țăranilor. Ancheta a iscat aprinse discuții în presă cu înfierarea mentalității „anarhiste” ce domnește printre elevi. Ce dobitocie! Ca și cum acești elevi care se pregăteau pentru preoție, deci în slujba poporului, trebuiau să fie de partea spoliatorilor acestui popor. Noi i-am felicitat pe colegii de la Nifon pentru curajul convingerilor și sentimentelor lor.

În același an al răscoalelor, profesorul de română Petre Gârboviceanu, haretist ca și cel de istorie, Mihail Popescu, și amândoi administratori, unul al Casei Bisericii, altul al Casei Școalelor, ne-a adus în orele de curs „Poeziile” unui tânăr și mare cântăreț al românismului, Octavian Goga. Petre Gârboviceanu, pe care sarcinile extrașcolare îl sustrăgeau de la catedră, era un dascăl sentimental și plăcut. Îi plăcea Vasile Alecsandri. Cu glas nazal și cântat ne recita **Luncă, luncă, dragă luncă, rai voios al țării mele...** Se entuziasma comunicativ: „Asta poezie, domnilor! Alecsandri, domnilor! Lăsați-mă cu Eminescu, domnilor! Ce e aceea pesimism, hai? Optimismul lui Alecsandri, domnilor, dragoste de viață și de țară!” Amintirea lui se leagă mai ales de primul contact cu poezia lui Goga. A deschis volumul, tipărit la Budapesta pe altă hîrtie și cu altă literă decât în Regat, și ne-a citit cu toată convingerea lui **Rugăciunea, Plugarii, Noi...** După un ceas întreg ne cucerise. Noul poet al pătimirii țăranilor venea din lumea noastră, rostea nădej-dile noastre, într-o limbă cu iz bisericesc, care ne încînta. N. Cartojan, viitorul autor al magistralei **Istoriei a literaturii vechi**, deși foarte tânăr, ne făcea cursuri savante, ca la Universitate. Dar Ștefan Pop, la literatura modernă, în cursul superior, se arăta un dascăl model. Temperament reținut și ironic, dar de o ironie care îl apropia, era în realitate un înfocat sămănătorist. Prin el am făcut cunoștință cu scriitorii editați

de „Minerva“, scriitorii de la „Sămănătorul“. El ne-a făcut să iubim pe Sadoveanu, pe Gârleanu, pe Sandu Aldea, pe Șt. O. Iosif, pe Cerna, pe D. Anghel și pe ceilalți. Analizele mele scrise le citea în clasă ca model, neuitînd să adauge cîte-o ironie ca să nu mă cred prea mult. Ștefan Pop cobora din Ardeal ca și Vasile Moga, profesorul de agricultură, G. Coman și Ghiță Pop erau de germană, iar G. Moianu de lucru manual. Dar numai el și Ghiță Pop ne vorbeau de Ardeal. Cel din urmă comentîndu-ne pe Wilhelm Tell al lui Schiller, se înflăcăra ca un rug aprins vorbind de libertatea națională. Să ai parte de asemenea profesori, ce generație cu adevărat fericită!

Din lecturi, din evenimente și din îndemnurile dascăliilor, se lămurea în noi, an cu an, un ideal de viață. Izolați între zidurile seminarului de marele oraș din care numai deprinderi bune n-am fi cules, noi trăiam totuși în contemporaneitate, în actualitatea spiritului românesc, în lamura lui cea mai curată. Tinerețea noastră disciplinată de rigorile internatului, era disponibilă pentru idealurile pure. Să ne facem preoți și luptători ai neamului! Să ne sacrificăm pentru el! Ce alt rost putea să aibă viața decît acest mare sacrificiu, cules din religie, din literatură și din toate marile evenimente care nu ne scăpau? Ah, niciodată nu vei trăi viața mai pur și mai înalt ca în nopțile acelea ale tinereții clocotitoare, cînd o anticipezi visînd-o cu ochiul treaz!

Pe deasupra, sosi și ceasul cînd să-l vedem și să-l auzim pe Nicolae Iorga. La Ateneul Român se comemora în seara aceea Andrei Șaguna, mitropolitul ortodox al Ardealului. Va vorbi el! Corul seminarului, care își avea faima lui, trebuia să pozească aerul serii cu cîntece religioase și ardelenești. Sub cupola Ateneului fremăta o lume gata de extaz și de delir. Ne-am terminat programul și ne-am coborît în sală, ocupînd spațiile de lângă lojile vecine cu scena. Aveam să-l văd de aproape. În așteptare, s-a făcut deodată liniște neclintită. În sfîrșit, iată-l! E peste măsură de înalt, parcă n-ar fi om ca noi. Capul chelit de timpuriu parcă e tot numai frunte. O barbă neagră ca pana corbului îi flutura pe piept. Ochii enormi descarcă foc printre clipirile repezi ale genelor. Brațele lungi de-ar putea să cuprindă întregul public din sală tremurâ nervoase de timiditate sau de nerăbdare. În totul, o figură de uriaș care coboară aici, printre noi, din legenda

de aur a genilor. Sala, ridicată în picioare, la apariția lui, aclamă vijelios. Un braț îi tremură acum ridicat în aer pentru a o pacifica. Glasul triumfător din misterul negru al bărbii. Ce fel de comemorare e aceasta, care nu-ți dă răgaz nici să răsuflă, necum să contemple personalitatea evocată? Un curent de vijelie te zguduie, te smulge, te ridică și te coboară, te azvârle într-un văzduh, unde nu mai găsești nici un reazem sufletului. Un torent de vorbe răpăie și ropotă ca ploaia năpraznică din ruptura norilor, ideile fulgeră, imaginile bubuie ca tunetul, apostrofele cad ca trăsnetul. Din această învălmășeală a elementelor, rostogolite unele într-altele de o forță haotică, se lămurește în pîlpîri vaste de fulger, ca fața lui Moise pe muntele Sinai, figura suprafirească a lui Șaguna, eroul care a dat Ardealului tablele legii românești. E cu neputință să stai și să judeci spusele oratorului; ele se toarnă în tine ca un foc violent care te arde și te silește să fii de acord fără să mai gîndești. Din toate ascunzișurile misterioase ale ființei tale se ridică o singură pornire ca un vîrtej de aprobare: așa este! Altfel nu poate să fie!

Auzindu-l înția oară pe Nicolae Iorga, mărturisese că era aproape să leșină: mi-am înfipt mîinile în balustrada de plus roșu a lojii lângă care mă aflam, de frică să nu zbor prin aer. Vedeam un om în carne și oase, singurul care vorbea cu avalanșele vulcanice ale profetilor din **Biblie**. Era încarnarea Ion. Profetul înveșmîntat în măreție și groază al vremii noastre. Sub semnul lui uriaș s-a desfășurat această vreme.

O chema Minodora, floarea Pindului. Nu deslușeam motivul și ce nevoie mă silea să-l deslușesc? — pentru ce numele ei răsuna jumătate cu ecou de mitologie greacă și jumătate cu înginare de melodie bizantină — Minodora. Chipul ei vaporos ca lumina lunii nălucea suav din afunzimea depărtărilor, se aduna din cele câteva amănunte știute: obraz ca laptele, de față de la munte, ochi albaștri cu gene lungi și coșife castanii împletite ca o cunună deasupra frunții, — apoi se risipea ca într-o nelămurire difuză de reverie. Pe urmă reapărea cu surisul pe buze, licărind o clipă printre frunzișurile răcoroase ale portocalilor și pe fruntea netedă ca unda mării îi vedeam semnul crucii încrustat albaștriu în pielea fină.

asa cum poartă fetele creștine din Macedonia spre a se deosebi de musulmane. Alteori silueta ei se mlădia grațios pe sub ramurile fumurii ale măslinilor, se oprea pe țărnișă ca o statuie și cu brațul alb lucind în soare flutura batică înspre corabia care sosea...

Nu iubisem încă pînă atunci. Prietenii îmi vorbeau câteodată în taină și în șoaptă despre aceste pierderi de sine vrăjite de o putere necunoscută, despre această dulce nebulă lăuntrică, pe care trebuie s-o ascunzi de ochii lumii ca să nu te faci de rîs, despre un chip de față care se răsfrînge în suflul tău mai adînc decît în apa de cleștar a unui iaz și se ridică apoi de-acolo, fără să vrei tu, și se așterne ca o fulgure de aur peste toate lucrurile pe care vrei să le vezi cu ochii și nu mai poți. Zadarnic încerci să alungi acest chip, el revine mereu, răsare pe caiete și din foile cărților, întunecă literele de nu mai vezi să citești, frînge liniile de nu mai poți să scrii temele. Lucrurile care ocupau pînă atunci centrul sufletului alunecă pe nesimțite către marginile lui în toate direcțiile, — păsăruici împrăștiate din cuibul lor —, și de-a surdă încerci să le prinzi în cîngile voinței și să le tragi înapoi la locul lor. Căci locul acesta din centrul sufletului e ocupat acum de imaginea iubită, care întunecă totul în jurul ei ca o regină strălucitoare pe tron.

Destăinuirile lor se potriveau de minune cu stările mele sufletești de acum, nebănuite și nemărturisite. Nimeni dintre ei nu cunoștea pe Minodora, floarea suavă a Pindului, și nici dragostea mea, care se ridică spre chipul ei vaporos, ca trupul mării absorbit spre luna plină. Nu iubisem încă niciodată și adeseori, în tristele cufundări fără cauză ale adolescenței, m-am gîndit amarnic și-am regretat cu durere că n-am pe cine să iubesc, n-am de cine să mă îndrăgostesc. Fără să-mi dau seama, se adunaseră în mine avînturi și duioșii, altele decît cele închinatelor ideilor, și mocniseră îngrămădite pînă să dea peste marginile sufletului. Acum o putere tainică le rupea din adîncul zăcămintelor necunoscute și le aducea în lumina conștiinței, vii și tremurătoare de viață, de setea vieții. De cînd știam de Minodora, simțeam că sînt capabil să iubesc cum nimeni n-a iubit pe lume și să îndur dureri nenumărate, cum nimeni n-a fost în stare să îndure pe fața pămîntului. Minodora, floarea suavă a Pindului, îm-

prumuta existenței mele un nou înțeles. Farmecul chipului ei vaporos iradia luciri desfătătoare peste lucrurile toate, le scotea din umbra obișnuinței și le miruia cu roua acestui răsărit al dragostei. Numele ei cu rezonanțe eline și bizantine umplea de cîntec întregul univers al închipuirii.

Un singur băiat cunoștea pe Minodora, poetul Panait Papazissu, macedonean de obîrșie și elev cu un an în urma mea. Era verișoara lui. Macedonenii intrau în seminar bur-sieri fără concurs. Se pregăteau ca să se întoarcă preoți de cultură românească ai acestei ramuri puternice, de nobilă străvechime, a neamului nostru. Statul român inaugurasă o acțiune de cultură panromânească, în care erau înglobați pe față aromânii din Balcani. Înțelegeri internaționale, care din nenorocire au fost părăsite ulterior, îngăduiau ca factorii culturali ai macedonenilor să se instruiască la București pentru bisericile și școlile ce se deschideau și funcționau în limba română. Prigonirile la care îi supuneau mai cu seamă grecii, silindu-i să se desnaționalizeze și să se asimileze elenismului, stîrniseră contramăsuri în România, unde grecii prosperează din veacuri de mii de ori mai bine ca în glorioasa, dar săraca lor țară. Se stîrnise o mișcare antigrecescă vecină cu violența și în București am apucat și noi cîntecele pamfletare, ce batjocoreau pe plăcintari și pe palicări. Ur-marea acestei reacțiuni a fost libertatea culturală, de care am pomenit, acordată aromânilor de guvernul din Atena. Macedonenii, prin firea lor caracteristică și prin amintirile romantice sau dureroase, aduse de-acasă, adăugau o notă exotică vieții lăuntrice a seminarului. Trăiți în mozaicul etnic din Balcani, vorbeau multe limbi și cunoșteau sumedenii de istorii și obiceiuri dintr-o lume atît de vecină cu noi și atît de ignorată totuși. Unii dintre ei, ca interesantul publicist de mai tîrziu, G.M. Ivanov, care pe-atunci se numea G.M. Ionescu, erau personalități remarcabile între elevi. Ivanov trecea ca filosof al seriei lui și vîntura cu admirabilă dexteritate probleme de natură culturală. Panait Papazissu era poet din cap pînă în picioare. O constituție bolnăvicioasă, care îl făcea să fie veșnic suferind, îl ajuta și mai mult să umble cu capul prin nori. Lenevos la studii, poate și pentru că știa că, pierzînd clasa, nu pierde bursa, pasiunile lui se mistuiau în literatură și în vis. Cunoștea greaca modernă și franceza, care în programul seminarului nu figura ca obiect

de învățămînt. Era limba revoluției franceze, dușmana religiei! Eu începusem s-o învăț, dar nu puteam încă citi poezii Parisului. Panait Papazissu era îndrăgostit de Lamartine și de Alfred de Musset. Prin mijlocirea lui, care stăpînea un minunat simț al poeziei, am luat întîiul contact cu literatura franceză. Tot el îmi traducea din poezii moderni ai Greciei. Pe unii i-a și tălmăcit sporadic în românește. Era încîntat cu deosebire de Anghelos Vlahos și de Valaoridis, despre care spunea că sînt români macedoneni grecizați. Băiețașul acesta puțintel la trup, umblînd și vara cu gîtul înfășurat, surfîzînd bolnăvicios din dinții mici, era un fel de enciclopedie a românilor macedoneni, care s-au ilustrat în politica, în economia și în cultura Greciei, pierduți pentru românism. Spusele lui aveam să le găsesc confirmate ulterior în cărțile lui G. Murnu și Theodor Capidan. Ne citeam unul altuia versurile pe care le scriam și cît am fost seminarisți am colaborat la aceleași reviste, pe care le asaltam simultan. Afară de acestea, ce fermecător știa Papazissu să povestească despre Macedonia și mai ales, despre Minodora, verișoara lui! Era convins că a fost modelată de Dumnezeu întocmai pe măsura visului meu de dragoste. Trebuia să plecăm neapărat în Macedonia de vacanța cea mare. Îi scrisese Minodorei de-aftitea ori despre mine, și ea ne aștepta! Ardea de nerăbdare, acolo departe, pe vîrfurile Pindului sau poate la poalele Olimpului, binecuvîntînd clipa cînd ne vom vedea, căzîndu-ne unul altuia în brațe. Minodora, Minodora, zîna cu ochi albaștri a Pindului, transfigurată de dulcea nebunie a unei tinereți feciorelnice, primordial disponibilă pentru dragostea tă, chiar dacă te-ar fi chemat Paulina sau Marioara! Convorbirile nesfîrșite despre ea, despre frumusețea și farmecul ei fără asemănare făcuseră din proiectul călătoriei noastre o necesitate inexorabilă. Cu o pasiune arzătoare am răscolit biblioteca seminarului, am scos toate cărțile care tratau despre Macedonia și despre viața aromânilor și le-am citit cu sete. Din fiecare pagină îmi răsărea chipul vaporos și dulce al Minodorei, floarea Pindului și chintesența aromânismului, șoptindu-mi: „Vezi? Asta e țara mea, asta e neamul meu, vino, de cînd te-aștept!” Acum, cînd știam totul, un lucru mă mai stînjenea oarecum Papazissu îmi spusese că în Pind viața e aspră și crudă; de după fiecare stîncă te-așteaptă un dușman cu pușca la ochi. Și eu nu știam să minui nici o

armă! N-are importanță, mă domolea vărul fermecătoarei Minodora, avem rude multe, vom înarmați pînă în dinți! Drumul către idealul dragostei mele îl studiasem, în preună de nemăsurate ori, deși nu era nevoie să modificăm nimic. Vom merge cu trenul pînă la Constanța (eu, care cunoșteam doar via Bulbucata-București, încă nu călătorisem în tren) — apoi cu vaporul la Constantinopole, la Atena, la Salonic... (Nu văzusem încă marea și vapoarele).

— Cum arată marea, dragă Papazissule?

— Ai s-o vezi. Cînd ne apropiem cu trenul de Constanța, pare o pădure verde, ce freamătă deasupra orizontului. Cînd plutești pe ea, pare uneori un cîmp de lucernă albăstrui de floare. Ah, are să fie splendid!

În cele din urmă și tocmai în vederea călătoriei în Macedonia la viitoarea vacanță mare, am găsit cu cale amîndoi că trebuie să-i scriu o scrisoare Minodorei. Era toamnă, cînd sufletul se reculege în sine și se concentrează cu mai multă încordare în pasiunile care-l mistuie. Aș fi vrut să pun în această scrisoare vulturii din Carpați ca avînturile dragostei mele, furtuni ca dorurile mele, flori ca ochii ei, dumnezeiești, privighetori ca cripitul ei îngeresc și flăcări, multe, multe flăcări ca viitoarele noastre îmbrățișări! Dar cunoscînd acum foarte bine moravurile extrem de severe ale familiei macedonene, care mulțumită acestei austerități neîndurate s-a păstrat în decurs de două mii de ani, scrisoarea trebuia să fie potolită și rezervată, lăsînd ca abia prin transparența desăvîrșitei cuviințe să se străvadă ceva din pasiunea văpăroasă a dragostei mele. Afară de aceasta, Minodora, fermecătoarea zîna a Pindului, nu știa carte. Alți ochi și altă gură trebuiau să-i citească scrisoarea mea. Înainte de a o ști pe Minodora, îmi imaginam pe viitoarea mea adorată împodobită cu toate darurile culturii, cel puțin la nivelul meu. Altfel cum ar fi fost posibil să ne îndrăgostim unul de altul? Ce-am fi putut vorbi, ținîndu-ne mîna în mîna, dacă ea ar fi fost o ignorantă în marile chestiuni ce mă frământau pe mine? Dar acum era cu totul altceva. Minodora, floarea Macedoniei, nevoită de soartă să trăiască sub regimul ticăloasei silnicii grecești, refuzase cu eroism să învețe carte străină. Era o victimă a împrejurărilor vitrege, cu atât mai vrednică de iubirea și de adorarea mea. Răspunsul de la

Pind, așteptat cu înfrigurare chinuitoare, a sosit în preajma Crăciunului sub forma unei cutii împachetate, pe adresa lui Panait Papazissu. Îmi pierdusem capul de emoție când am desfăcut-o. Minodora, suava figură a visurilor mele, ne trimitea două perechi de ciorapi de lână! Căci Minodora era păstorită pe coclaurii Pindului ca străbunicele ei milenare. Ciorapii, împlețiți de crinii parfumați ai mîinilor ei, aveau carimbii înflorați în colori pe motive macedonene.

— Ciorapi! Simbolul antic al călătoriei pedestre!, izbucni Papazissu într-un entuziasm nemărginit.

Minodora, ca toate fetele îndrăgostite, mai ales când sînt macedonence, avea limbajul ei secret. De bună seamă, toată pasiunea ei pentru mine o împletise nu în cuvinte, ci în florile de lână ale ciorapilor, în vreme ce oile ei, ca-n frumoasa poezie a lui Daphnis și Cloe, pășteau pe grindurile munților. Ciorapi! Simbolul călătoriei, semn că mă așteaptă. Nu i-am purtat niciodată și niciodată n-aveam să călătoresc prin Macedonia. I-am păstrat multă vreme ca pe niște relicve de la Sfîntul Munte al Pindului. Pe Minodora n-am cunoscut-o, dar am văzut-o și-am iubit-o în văzduhul închipuirii, dogorit de dorul dragostei din prima tinerețe. Cu cît mai depărtată și mai necunoscută, cu atît mai puternic pretext al unei imagini ideale de ideală iubire. Ridicolul ei donquijotesc n-o face mai puțin reală și adevărată. Căci prima iubire nu e decît proiecția în afară a dorului de-a iubi. Când am ajuns la conștiința că ne-am pierdut copilăria, intrăm într-o fază când nu ne mai cunoaștem cum am fost și nu ne dăm seama ce vom deveni. Transformările ce caracterizează sufletul adolescent te cufundă într-un sentiment penibil al izolării și al singurătății. Într-un fel, copilăria e o stare de fericită și echilibrată suficiență; ea își ajunge sieși; pe cînd adolescența e sentimentul dezechilibrat al deficienței. Lumea te stingherește fiindcă simți nevoia de a te întregi prin altă ființă care nu e la fel cu tine, dar care în mod virtual face parte din tine. Fără ea, ești numai o jumătate de existență. Și, în așteptarea ei, o anticipezi creînd-o virtual din dorul de-a o iubi. Ce profundă e imaginea biblică a acestei deficiențe și-a acestei întregiri! Adam era tînăr și singur și nu era bine să fie singur fiindcă era tînăr. Atunci Dumnezeu l-a întregit făcînd pe Eva din coasta ruptă din trupul lui și de-atunci încoace fiii lui Adam, adolescenții, rup ceva din

ființa lor intimă pentru a crea imaginea ideală a dragostei-întregitoare. E un lucru donquijotesc această proiecție în afară ca niște antene ale dorinței de a te întregi, dar Cervantes a fost un om de geniu când a plăsmuit realitatea acestui donquijotism. Greșeala lui fundamentală e că și-a conceput eroul idealist în dragoste abia la vârsta de 40 de ani. La această vîrstă nimeni nu mai e Don Quijote în dragoste. Numai în zorile bărbăției sentimentul deficienței insului, cu spaimile și fireasca lui pudoare, e în stare să dea formă ideală necesității de întregire. În dragoste bărbații sînt realiști, iar adolescenții Don Quijoti. Și poate din toată povestea dragostei, partea cea mai frumoasă rămîne pînă la sfîrșit acest donquijotism. Minodora visului meu de adolescent, feciorelnică de-a pîruri, nu era rudă nici de departe a Doamnei cu cameli, dar soră geamănă cu Dulcinea de Toboso.

Studiile clasice, greaca și latina, dețineau o bună parte din program. Dacă singura limbă modernă ce ni se preda, germana, începea din clasa întâia, lătina venea într-a doua și greaca într-a treia. Dar clasicismul în seminar nu se aseamănă cu cel păgîn din liceu. E un clasicism filtrat prin concepție creștină, după marea tradiție a ortodoxiei, precizată încă din veacul al patrulea de la Hristos, dacă nu chiar de la începutul creștinismului. Filosofii păgîni convertiți ca Justin Martirul, Vasile cel Mare, Grigore Teologul, Fericitul Augustin și alții alții, și-au dat seama prin comparație cu învățătura Evangheliei că nu toate produsele geniului antic sînt bune de aruncat și nu toate bune de reținut. Astfel se impunea o selecție în literatura clasică destinată educației creștinilor. Predicarea Evangheliei implica forma retorică față de un public cum era cel antic, admirator al formelor frumoase, iar tehnica și modelul lor se puteau învăța foarte bine din scrisul păgîn. Această concepție critică despre învățămîntul creștin în raport cu zestrea intelectuală a antichității și-a găsit expresia normativă într-un celebru discurs al lui Vasile cel Mare către tinerii studioși. Criteriul statornic de ierarhul filosof constituie tradiția învățămîntului clasic în ortodoxie. Astfel, spre deosebire de liceeni, noi eram scutiți în studierea latinei și elinei să facem cunoștință cu frumoa-

sele și porcoasele minciuni ale mitologiei care, fără îndorală, numai modele de viață nu oferă unor tineri studioși. Autorii noștri păgâni erau de alde Esop, Seneca, Cornelius Nepos, iar pentru clasicismul creștin propriu-zis apologetii și sfinții părinți. Observația făcută în ce privește lipsurile învățămîntului religios e valabilă și în legătură cu studiile clasice și cu deosebire aici. Atît din studiul elinei cît și al latinei lipsea cu desăvîrșire **Biblia!** Dar tocmai anumite părți din **Noul Testament** oferă pentru începători textele cele mai ușoare și mai atractive în grecește și în latinește, precum pentru progreseți alte pasagi, textele cele mai dificile. Absența Bibliei din studiile religioase cît și din cele clasice mi s-a părut o monstruoasă prea evidentă prin ea însăși ca să mai fie nevoie de a insista.

În studiul limbilor moarte personalitatea profesorului joacă un rol covârșitor fiindcă tocmai această personalitate poate să redea viața acestor glorioase mortăciuni ori să le lase așa cum sînt. Pentru elevi antichitatea e profesorul de pe catedră și eu, care n-aveam înclinare specială pentru aceste limbi, dar nici aversiune, n-am avut parte de asemenea personalități. Am învățat singur, fără profesor, franceza și n-am învățat greaca cu profesor. Cu Iuliu Valaori, macedonean temperamentos, am făcut buna gramatică latină, dar cînd am trecut la texte, I.N. Dianu, mai apoi conferențiar universitar, și autorul unei lucrări despre particulele de cuvinte, era o natură înghețată de indiferență, parcă se simțea ne-la-locul-lui în seminar. Îl interesa, pînă în cursul superior numai partea seacă a etimologiei și sintaxei, pe care numai ațîțarea unui interes mai înalt le-ar putea anima. Figură distinsă de altfel, personalitatea lui nu trecea dincolo de gramatică. Învățam latina fiindcă era pretențios și trebuia să trecem, dar studiul cu dînsul nu stîrnea măcar emoții, necum pasiune. Memoria mea nu reține o singură expresie latină comentată ori subliniată de dînsul, deși în Seneca sau în Tertulian s-ar fi găsit destule.

Cu greaca, în schimb, a fost o adevărată catastrofă. Titularul catedrei, Alexandru Vântul, Dumnezeu să-l pomenească! e o figură unică în galeria profesorilor noștri sau, mai bine zis, în galeria năzbitilor de care sînt capabili elevii cînd nu simt frîul profesorului. Oricare figură s-ar putea șterge din

memorie afară de aceea a lui Alexandru Vântul. Era trupește un gigant cu trei rinduri de gușe și un pîntece mapamondial. Redingota, cenușie nedespărțită, și semicilindrul la fel îi împrumutau un aer îngrijit și ceremonios. Ai fi zis: un ministru la 10 Mai sau cel puțin un bancher tomnatic în epoca logodnei. Dar Alexandru Vântul era poet și colaborator la „Universul literar“, pe vremea cînd această publicație, ilustrată de Carol Scrob, era scrisă la nivelul lui „Nea Ghiță“, faimosul personaj electoral cu căciulă moțată și rețevei autoritar. Cînd își introducea volumul pe ușă cu delicioase dificultăți, ne temeam că semicilindrul are să i se turtească de tavan. Era foarte religios și ora lui trebuia inaugurată cu rugăciunea, indiferent în ce timp al zilei cădea. De regulă rugăciunea se făcea la începutul primei ore și la sfîrșitul ultimei. Această rugăciune cu Alexandru Vântul dura cel puțin un sfert de ceas cu multe cîntece pioase, — pentru plăcerea clasei de-a ține acest colos în picioare cu catalogul la subțioară. Abia se așeza la catedră și, ca printr-un miracol delfic, în liniștea mormîntală a disciplinaților elevi, catedra, sărită din firea ei de lemn, începea să cînte un „Deșteaptă-te Române“ cu sunet de mecanism metalic. Clasa, uimită nevoie mare, la auzul acestui marș al redeșteptării naționale, se ridica în picioare, electrizată de respect. Dar profesorul, într-o perplexitate indescrîptibilă, cîu brațele-i groase ca de Junonă voluptuoasă, se opintea din răspuțeri să ridice capacul și să sugrume miracolul muzical. Capacul însă nu ceda, catedra era bine încuiată, iar marșul lui Andrei Mureșanu continua mecanic și nestingherit. Atunci un hohot de rîs homeric — fiindcă sîntem la ora de greacă! — izbucnea din pieptul clasei. Se producea un scandal enorm ca atunci cînd se certau zeii Eliadei în Olhmp; cei mai patrioți dintre băieți se vedeau sus, cu picioarele pe bănci, răcnind înfocate lozinci naționale. Și larma infernală se-auzea pînă în clasele vecine cu tot spațiul larg și ferestrele duble. Cei de pe acolo ciuleau urechea cu invidie. Dacă vreun profesor mai cerea explicații asupra zgomotului, era lămurit imediat:

— În clasa IV e ora de circ, domnule profesor!

Nu știi de ce, dar așa se numea ora de greacă a lui Alexandru Vântul. Alergau pedagogii, alerga însuși părintele director uneori. Se făceau cercetări. Era însă imposibil să se

descoperire criminalul care a introdus ceasornicul mecanic în catedră. Pedepșa cădea invariabilă: clasa IV oprită din oraș duminica viitoare! Pentru niște interni ca noi, pedepșa era grea, dar ce petrecere din oraș ar fi egalat-o pe-aceasta? În răstimp, ora de greacă trecuse pe apa Lethei și clasa, revenită la normal ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, se pregătea pentru ora următoare.

Alexandru Vântul știa multă carte grecească și avea o memorie prodigioasă a citatelor din clasici. Dacă era lăsat în pace, — și aceasta se întâmpla când ingeniozitatea clasei se sleia pentru moment sau când țineam să ieșim duminică în oraș — atunci, pentru un singur aorist, el scria la tablă zeci și zeci de exemple din poezii și prozatorii elini, cu indicația precisă a capitolului și a paragrafului, ca în tratatele erudite. Când tabla se umplea, o ștergea și continua să scrie, pe urmă iar ștergea și așa mai departe. Singuri doi elevi le copiau conștiincios în caiete: D. Cornilescu și Marin C. Ionescu, emulii notelor maxime.

Asculta după ordinea catalogului și, în candoarea lui, nici bănuială că examinații citeau traducerea scrisă pe deasupra textului grec. Dacă era infuriat, atunci ca un Jupiter tonans, amenința cu ascultatul pe sărite, adică pe nepregătite. Și era capabil s-o facă! Răzbunarea lui cea mai cruntă era nota 1 sau zero tăiat. Uneori interveneau alte miracole grecești. Hărțile geografice ședeau de obicei lipite de perete în cuiele lor solide. Dar în această oră de pomină și ele erau în stare să se emoționeze sărind din cuie. Era de ajuns ca unul din seria ascultată să facă o mișcare neobservată din cap și harta se prăvălea cât era de mare, învăluind întreaga serie în cele cinci continente sau măcar în Europa! Greutatea continentelor era strivitoare și victimele rănite se cereau la infirmerie în vacarmul infernal al clasei. Alteori se făcea în sală o liniște de sfârșit de lume, care pe Alexandru Vântul îl puneă în uimire, dezobișnuit cum era de asemenea clipe tăcut. Ferestrele erau atunci bine închise chiar dacă ne găseam în iunie. Deodată, din cine știe ce bancă din fund zburrr! o pasăre speriată își lua zborul, făcea ocolul sălii, se lovea de tavan și de pereți, se repezea buimăcită în geamuri. Băieții, miloși din cale-afară cu animalele, se găseau din nou

pe bănci și prin colțuri, agitînd mîinile în aer s-o prindă, săraca de ea, și s-o redea libertății.

Dar culminația orei de greacă venea cînd profesorul binevoia să se manifesteze ca poet. Evlavios, precum am spus, Alexandru Vântul glorifica în milioane de trohei **Viețile Sfinților**. Publicase vreo două volume groase, dar scria mereu alte poeme căci sfinți sînt mulți în calendar. Cînd venea, deci, momentul poetic, o delegație se prezenta solemn la catedră, bineînțeles înainte ca profesorul să deschidă catalogul și să vadă că onorata delegație era chiar seria ce-ar fi trebuit ascultată.

— Iubite domnule profesor, noi toată clasa sîntem niște ticăloși fără minte. Ne dăm seama cît sînge rău v-am făcut, mai ales cu sensibilitatea dv. de poet creștin și genial. Făgăduim cu mîna pe conștiință că ne vom face toți băieți de treabă dacă binevoiți să ne citiți și nouă ultima dv. poemă inedită. Pe cele din volume și din „**Universul literar**“ le știm pe dinafară. Hai, domnule profesor!

Alexandru Vântul purta veșnic în buzunarul redingotei ultimele poeme scrise și asemenea solicitări din partea elevilor săi îl mișcau pînă la lacrimi. Dar fie modestia înăscută a poetilor, fie obligația profesională — căci lectura unui poem dura două ore în continuare, — îl înclina să pregete și să facă nazuri că n-are nimic inedit în buzunar. Atunci delegația stăruitoare îi punea în față argumentul hotărîtor.

— Iubite domnule profesor, după cum ați observat și dv., noi avem nevoie de o profundă educație religioasă. Poemele dv. care glorifică pe sfinți sînt hrana cea mai potrivită să facă din noi oameni de treabă. Nici Goethe, nici Eminescu și nici chiar Carol Scrob, colegul dv. de la „**Universul literar**“ n-au scris poeme. Hai, domnule profesor, zău, hai!

Alexandru Vântul, cu fericirea cît fața lui de groasă, scotea din buzunar kilometri de hîrtie și începea lectura. Consemnul se cunoștea. Cînd poetul va ajunge să descrie caznele tragice ale sfintului respectiv, clasa va izbucni în hohote de rîs și cînd poetul va proslăvi biruința asupra persecuțiilor, clasa se va pune pe plîns. Lectura continua. Poetul își vărsa tot sufletul în ea cum și-l vărsase în vers. Foaie peste foaie se întorcea clădind alături o varză de manuscris cu platitudini dezolante. Dar în sfîrșit iată pe eroul poemei

aruncat în cazanul cu smoală, în gura leilor sau în cuptorul de foc! Semnalul se da... Eu mi-aduc aminte însă de un pasaj cu apostolul Pavel însuși, despre care poetul cu fantezie arbitrară pretindea că paginii

..... l-au ars
..... prin la osul metatars!

Ea auzul acestei rime ingenioase, ce evoca un chin atât de înfiorător, hohotul de râs a patruzeci de piepturi ticăloase a fost fermidabil. Poetul a rămas cu gura căscată — „de soartă trăsniț”, cum ar zice Macedonski. Era inadmisibil ca tragismul sacru al poemului să stârnească un astfel de râs profanator. Vociferând sau mai exact zbierind de indignare, poetul își adura manuscrisul de pe catedră, gata să deschidă catalogul. Linistea se restabiea ca prin farmec. Delegația solemnă era nevoită să apară iar, fulgerată acum de furia profesorului. Dar Alexandru Vântul se păcifica tot așa de repede cum se înfuria.

— Iubite domnule profesor, colegii noștri sînt niște imbecili. Lipsiți de educație literară, n-au priceput nimic din sublimul episod unde zugrăviți chinurile îngrozitoare ale apostolului. Au râs ca proștii. Rașine să le fie! Re cînd noi ăștia am plîns, zău am plîns! Uitați-vă la ochii noștri!

Dovada era evidentă, delegația avea încă ochii în lacrimi de atîta râs. Candidul poet găsise totuși câteva suflete înțeleghătoare! Congestionat încă de mînia trecută, scotea iarăși manuscrisul și continua lectura pînă la sfîrșitul orei. Dar nu pînă la sfîrșitul poemului. Restul îl vom asculta lecția viitoare, cînd vom plînge în hohote la triumful spiritului asupra materiei.

Astfel am studiat noi clasicismul grec. Și, bag de seamă, că descrierea mea e foarte palidă în comparație cu profescul acelor lecții neuitate.

Petre Gârboviccanu avea în oarecare măsură dreptate cînd respingea pesimismul lui Eminescu la lecțiile din clasa a treia. Cu Vasile Alecsandri și mai ales cu George Coșbuc mă deprinsesem în chip firesc încă din școala primară. Versul lor îmi comunica dragoste de viață și încredere în soartă. Cu

Eminescu m-am deprins însă greu. Nu din pricina profunzimii lui, ci din pricina spiritului care se desface din marea lui poezie. Judecând după experiența mea sufletească, fără pretentia de a decreta adevăruri absolute, Eminescu nu e o lectură pentru adolescenți, ci pentru oameni deplin formați. Adolescența e o epocă de neliniști și de incertitudini tranzitorii, biciuită de două sentimente contrarii: al iubirii și al morții. Uneori aceste sentimente se contopesc într-un ciudat complex psihologic când crezi că ai să mori înainte de a iubi sau te cuprinde gândul morții fiindcă ți se pare că iubești. În orice caz, sentimentul morții, ca teamă că tu nu vei avea norocul să trăiești, e familiar până la obsesie în singurătatea lăuntrică a adolescenței. O lectură a poeziei lui Eminescu străbătută de gânduri negre ca

A fi nebunie și tristă și goală,

căzută în această perioadă critică de sensibilitate exasperantă, e de natură să ascute și mai mult acest sentiment deprimant al morții. Cel puțin așa simțeam eu când, întors în sat în vacanțe, îi luam volumul și mă afundam cu el în pădurea seculară din lunca Neajlovului. Rămâneam ceasuri întregi citindu-l pe cite un buștean căzut, în auzul continuu al arborilor. Mă gândeam la sărăcia noastră de-acasă și la soarta nelămurită, care mă aștepta. Singuratic, dezrădăcinat prin forța lucrurilor dintre ai mei, care rămăneau în urma mea fără să știu limpede încotro înaintez eu, lipsit de alte relații sociale în care să mă încadrez, cuvintele lui de durere fierbinte dizolvau în mine puterea voinței și a încrederii în ziua de mâine.

Eram pe vremea aceea slab și jigărit, numai piele și os. Primăverile veneau cu tristeți și cu sfișeli fizice. Uneori, sub soarele lui aprilie, aproape mă apuca leșinul pe stradă și cum totul reînvia în jurul meu, mie mi se părea că am început să mor. Moartea în primăvară era poate și o reminiscență confuză din copilărie, când mergeam cu mama la biserică în noaptea Prohodului și mă pătrundeau cîntările de jale la moartea Mîntuitorului. După ce se sfișea Prohodul, toate femeile treceau în cîmîtir, aprindeau lumînări pe cruci și începeau să-și jalească morții. Alături de mama, la mormintele alor noștri, priveleam aceasta a cîmîtirului înstelat de flăcărui în bezna nopții sfișiate de bocete și de numele

strigate ale celor care nu mai sînt, mă umplea de durerea tainelor morții. Evocarea lor în primăvară, cu tot înaltul ei sens creștin pe care nu-l pătrundeam de ajuns, lăsa în suflet o amărăciune, pe care toate florile luncilor și ale grădinilor n-o puteau îndulci desăvîrșit.

Citiseam încă demult broșura, primită ca premiu, despre tuberculoză și fiecare rînd al ei îl aplicam la mine și la soarta mea. Tuberculos, fără îndoială! Dar aceasta nu era de ajuns. La seminar venise doctorul Mitulescu, specialist în boli de plămîni, întors de curînd din Germania. Ne ținuse în sala de festivități o serie de conferințe despre ravagiile bacilului lui Koch, urmărindu-l pe multe hărți medicale proiectate pe pînză, nesuferite la vedere. Concluziile doctorului, cu mare încredere în geniul lui Koch, erau optimiste. Dar eu, într-un caz care sigur trebuia să izbucnească odată, ce mă voi face? Cu ce mijloace mă voi întreține într-un sanatoriu? Și vai, nici aceasta nu era de ajuns!

Profesorul nostru de medicină, dr. Oprescu, de altfel un admirabil vorbitor cu întinsă și variată cultură, care-și rostea lecțiile atrăgătoare plimbîndu-se cu degetul încîrligat pe nas, ne-a dus odată, — și încă tot primăvară! — la sanatoriul Filaret al doctorului S. Irimescu. Murise abia un tînăr și sărman publicist și plămîinii lui rămăseseră acolo în borcanul cu spirit. Găuriți și mîncăți de nemilosul bacil, vederea lor mă cutremura. Iată soarta publiciștilor! De bunăseamă că și plămîinii mei tot așa ar arăta, dacă i-ar scoate din mine. Mi se tipăriseră poezii prin reviste, — încă un semn că soarta mea e pecetluită.

Peste toate aceste prăpădenii, cădea acum lectura lui Eminescu, de care, parcă era un făcut, nu mă puteam despărți. Îl sorbeam cu sentimentul pe care trebuie să-l aibă bețivul conștient că alcoolul turnat pe gît îl va distruge. În răstimp, se isca o răceală, o gripă obișnuită cum are tot omul. Dar la mine ea nu trebuia să fie o simplă gripă. Tușeam și sfîrșitul plămînilor îmi reamintea tot ce știam și tot ce văzusem în legătură cu tuberculoza. Nu mai încapе îndoială, e semn că, se apropie... Dacă voi muri la seminar, tata o să mă aducă în căruța, că e mai bine să fii îngropat într-o ai tăi. Am încercat și eu să fiu ceva în viață, dar se vede că așa mi-a fost soarta, să mă întorc de unde am plecat. La înmormîntare va sosi și un pîlc de colegi, cu care am trădit, am rîs

și am visat împreună. Prietenul Constantin Vuiescu, care mă cunoaște ca nimeni altul, va ține o cuvîntare adîncă și sobră, cum e felul lui...

Azi cînd îmi amintesc și scriu de lucruri ce-au trecut demult, știu că acesta nu era un trist privilegiu exclusiv al meu. Ce adolescent, băiat sau fată, nu s-a visat bătut de nenoroc, cu mîinile încrucișate pe piept, înconjurat de lumînări aprinse și de colegi sau colege cu ochii plîși? Acum, surîdem cu oarecare duioșie de naivitatea noastră de-atunci, dar atunci lucrurile acestea ni se înfățișau cu gravitatea unei soarte neîndurate.

Cînd mi-am închipuit că nu mai e nici o scăpare și că sffîșitul se va apropia, — de ce întîrzie oare? — m-am hotărît să mă destăinuiesc tatei.

— Eu, tată, sînt tuberculos.

Dar care părinte din iume e în stare să creadă că feciorul lui e tuberculos, chiar dacă ar fi adevărat? Încăi tata era cel din urmă să admită una ca asta. La insistențele mele însă că mă ia cu ametele și mă simt așa și așa, a intrat și bietul om la griji și la gînduri. O fi de prea multă învățătură, că învățătura multă se zice că aduce oftica.

— Să mergem la un doctor! El o să ne spuie ce ai.

Ușor de zis, dar cu ce să plătești? Nimeni dintre noi nu mai fusese la doctor și ne închipuiam că o consultație costă enorm.

Încolțit iarăși de nevoie și încă de una mai mare ca toate, el recurse de astă dată la unul din naivele șiretlicuri țărănești. Auzise și el de doctorul Mitulescu, care făcea o întinsă propagandă împotriva bacilului Koch și vestise satele că pentru săraci dă consultații gratuite. Eu, ca seminarist n-am să fiu socotit în categoria săracilor, dar tata ca țaran, da. Vom merge, prin urmăre, la București în strada Covaci, unde își are cabinetul, eu voi aștepta jos, iar tata se va urca. Îi va spune exact ce știe de la mine, că și cum el ar fi bolnav, și astfel rețeta ce i se va da va fi bună pentru boala mea!

Nu era greu să văd imediat naivitatea, absurditatea și ridicolul soluției. Dar tata nu voia cu nici un chip să vadă. Pentru feciorul lui trecea peste orice.

Cu cît ne apropiam de București, cu atît parcă mă simteam mai bine. Înfricoșată că va da ochi cu doctorul Mitu-

lescu, fie și indirect, tuberculoza se evaporă din corpul meu, dar mai ales din creierul meu.

Tata a intrat, eu am așteptat ceva mai departe, dășindu-l să-și facă cheful. Mă pufnea râsul de comicul situației. Cine naiba m-a pus să mă cred tuberculos și să ne virim în această istorie? Dar după nu știu câtă vreme, iată-l că se întoarce de la consultație cu obrazul senin și vesel ca-n zilele lui cele bune:

— Ești sănătos tu, Ionică! strigă tata de la distanță. I-am spus doctorului întocmai cum mi-ai spus, el m-a pus să tușesc și m-a acultat, m-a ciocănit apoi în piept și în spate și mi-a zis că n-am nimic. Bine că se termină și asta!

Era voios că șiretlicul i-a reușit. Doctorul nici n-a observat că dă consultația pentru altul, pentru un seminarist.

Da, da, o simțeam și eu, a fost cea mai salutară consultație ce s-a dat vreodată. Vezi cum scapi de tuberculoză fără o pară și fără sanatoriu? De acum încolo voi citi pe Eminescu ca un om în toată firea.

Nichifor Crainic e numele meu legal din aprilie 1926 încoace. Din vremea seminarului și pînă la această dată, el a fost un pseudonim literar. Ba, la început, au fost două pseudonime, cum voi arăta. De ce a trebuit să renunț la numele meu de-acasă, Ion Dobre, în sobrietatea căruia răsună tot neamul meu de țărani, și să recurg la un pseudonim? Țin să lămuresc această întrebare de mică însemnătate silit de răutatea adversarilor mei literari și politici, printre care s-au găsit dobitoci să-mi facă un cap de acuzare dintr-o chestiune de semnătură. Unii, în puținătatea mijloacelor de a mă combate, au recurs la calomnia nedemnă, scriind că mi-ar fi fost rușine de numele de-acasă, care mi-ar trăda o origine bulgărească și aș fi căutat s-o ascund sub pseudonimul Nichifor Crainic. Calomnia a fost repetată de atîtea ori, încît a găsit ecou peste Dunăre. Am citit într-o publicație de la Sofia, redactată în limba franceză, un articol despre contribuția rasei bulgărești la cultura românească. Se citau acolo mai multe nume de scriitori români, care ar fi de obârșie bulgărească, printre ele și numele meu. Autorul articolului, foarte mîndru și de bună credință, încheia cu încrederea

în geniul rasei bulgărești și în puterea lui de expansiune. Cum era să nu mă citeze el, arătînd că sînt conducătorul celei mai de seamă mișcări literare din România contemporană, cînd confrății din țara mea au repetat de atîtea ori calomnia că aș fi bulgar? Iată unde duce dobitocia unor oameni care n-au responsabilitatea cuvîntului scris!

Judecînd după numele pe care le purtăm, în România nu e aproape nimeni român, fiindcă numele noastre de botez, după care se formează numele de familie, sînt aproape toate grecești, cum le arată calendarul, iar cînd nu sînt grecești sînt slavone. Dar și onomastica slavonă, cea creștină, nu e decît traducerea celei grecești. Bunăoară, Bogdan din slavonește e traducerea exactă a lui Theodor din grecește. S-ar fi găsit și la noi posibilitatea de a purta nume latine, corespunzătoare celor grecești, de pildă Victor în loc de Nichifor, dar nu trebuie să uităm că noi, ca popor ortodox, am urmat calendarul grecesc, iar limba slavonă a dominat veacuri de-a rîndul în Biserică. Acolo unde a fost neapărată nevoie, procesul acesta de latinizare onomastică s-a făcut. E cazul ardelenilor care, de teama maghiarizării au adoptat nume latinești netraductibile în ungurește. Îndeobște, însă, numele pe care le purtăm noi, românii, n-au semnificație rasială, ci sînt determinate de religie și de condițiile istoric-religioase, adică sînt nume grecești și slavone. Ion Dobre, bunăoară, e un nume grecesc și slavon, aplicat pe o faptură de român neaș, care se trage dintr-un neam autohton cu existență de două mii de ani. Afară de aceasta, Dobre nu e numai nume țărănesc; în cronici întîlnim atîția boieri care îl poartă, fără să fie suspectați sau calomniați că ar fi străini. Primele versuri, tipărite în revista școlară „Spre lumină” pe care o edita Liceul Național din Iași, cînd eram în clasa a treia, sînt semnate Ion Dobre.

După aceea a trebuit să recurg la un pseudonim pentru motivul că s-a schimbat directorul seminarului. A venit Iuliu Scriban. Dînsul, după cum a spus, nu vedea cu ochi buni literatura și a eliminat un elev fiindcă citea pe Sadoveanu. Atît mi-ar fi trebuit, ca părintele director să aleasă scriitor literatură, și încă poezii! Panait Papazisstu putea să publice cu numele lui și să rămînă repetent fără să piardă bursa pentru că se bucura de privilegiul de a fi macedonean. Dar eu, care nici măcar pe Minodora, verișoara lui, n-o văzu-

sem la față? Regimul sever al lui Iuliu Scriban a determinat pseudonimul meu literar: Aș putea zice: prea cuvioșia sa e, fără să vrea și fără să știe, nașul lui Nichifor Crainic! Cît am fost în seminar, nimeni n-a știut că public versuri decît, din clasa mea, doi prieteni, Constantin Vuiescu și Petre Pietroșanu, din afară de clasă, Papazissu, iar dintre pedagogi, C. Diculescu. Era o taină, ce trebuia păstrată de frica eliminării, deși versurile mele erau foarte cuvinoșioase. Cînd am publicat însă niște meditații religioase în revista piteșteană „**Pastorul ortodox**” le-am semnat cu numele Ion Dobre; acolo nu era primejdie. Prin cernerea selectivă a vremii, alcătuisem în cursul superior o trinitate prietenească în dragostea de frumos și de artă: Vuiescu, Pietroșanu și eu. Peste multele calități ale lui C. Vuiescu, care scria uneori și versuri, domina pictura. Petre Pietroșanu disprețuia oarecum studiul, firea lui expansivă îl mîna către arta dramatică. La serbările organizate mai în fiecare sîmbătă seara de societatea literară a elevilor, se remarcă prin verva și finețea cu care declamă. După absolvire avea să urmeze Conservatorul, unde talentul lui a fost apreciat din prima zi, dar tatăl său, nenorocit să aibă un fiu actor, l-a silit să se preoțească în Oltenia. Era muzical pînă în vîrfurile unghiilor. Ce nuanțat, — românește nuanțat, în felul unic al marelui G. Foleașcu, — știa el să ne cînte cîntecele populare din orice tînut! Actorul admirației noastre era Petre Liciu care, fără să se degradeze, își punea geniul în slujba naționalismului și era prietenul lui Nicolae Iorga. Crescut în această idee, Pietroșanu încă din anul întîi de Conservator se angajase în trupa lui Bălcot pentru a face apostolat teatral la românii de peste hotare. Vuiescu și el erau cititorii și criticii versurilor mele și-mi păstrau cu croism taina pseudonimelor literare. Sfetnic literar îmi fuse mai înainte pedagogul C. Diculescu, autor încă de cînd era student, al unor studii lingvistice publicate de Academie. Absorbit de cercetările lui, Diculescu era un om distrat. Apărea, de pildă, la ceremonii cu o manșetă albă și una roșie sau uitînd să-și pună cravata. S-a dedicat apoi istoriei, publicînd în limba germană studiul „Die Gepiden” și ajungînd profesor la Universitatea din Cluj, unde a murit prea de timpuriu. Cu toată deosebirea de vîrstă și de situație, Diculescu îmi arăta o prietenie binevoitoare, ce mi-a folosit în anii mei de formație. În săpta-

mîna lui de rînd ca pedagog, abia așteptam să întrec clasele în meditație ca să ies și să discut cu el în liniștea nesfîrșitului coridor. Îi citeam ultimele versuri scrise, după care veneau îndemnurile și observațiile lui judicioase. Dar acum Diculescu plecase în Germania și criticii mei, cei mai neîndurați critici ai mei, erau Vuiescu și Pietroșanu. Pe lângă îndrumările ce vin de la superiori și pe lângă sugestiile cărților, sinceritatea răspicată a prietenilor adevărate contribuie în mare măsură la modelarea personalității. Trinitatea noastră se întemeia pe o iubire frățească și pe cultul artei, dar acestea nu excludeau critica nemiloasă ce ne-o aplicam unii altora.

Împreună cu Vuiescu trecusem întîi printr-o fază de pictură. El mînuia din instinct culorile în ulei, fiindcă nu învățase nicăieri tehnica picturii. În școala secundară cea mai inutilă catedră e aceea de caligrafie și desen, ea ar putea deveni o forță educativă numai dacă s-ar ridica pînă la tehnica și la istoria artelor, inexistente în învățămîntul secundar. Ne cumpărașem din economiile noastre pînă și șaseuri, culori și pensule, tot ce trebuia unor pictori începători. Nu plecam cu iluzia că voi deveni pictor, ci numai cu dorința de a ști să pictez. Lucram în sala de desen cînd era liberă. Firește, copiam în mare după mici modele colorate. Întîia mea lucrare a fost o grămadă de prune brumării prea cunoscută din cărțile poștale ilustrate. Vuiescu era de părere că e destul de izbutită. Și-atunci, în semn de recunoștință, am dăruit-o fostului meu dascăl de la Bulbucata, cu nepuțință să-l uit, Constantin Spăneșteanu, de ziua lui. Am lucrat și după aceea, dar programul din ce în ce mai încărcat al studiilor, precum și alte aspirații ce nu-mi dădeau pace, mi-au luat răgazul necesar picturii. Începusem să învăț franceza și italiana. În orice caz, timpul consacrat tehnicii picturale mi-a adîncit înțelegerea și pasiunea, pe care toată viața am purtat-o picturii, precum litografierea îndelungată a repertoriilor muzicale a fost un prag deschis către mărețele castele aeriene ale simfoniei, pe care aveam să le admir mai tîrziu.

Pentru lectură aveam biblioteca destul de bogată a elevilor. Dar pînă la sfîrșitul clasei a șasea citisem tot ce mă interesa în ea. Mă atrăgeau acum noutățile, contemporaneitatea literară din librării și de la chioșcuri, cărțile și publica-

țiile semnalate de critică. Pentru procurarea lor, neavînd bani, aveam o altă serie de prieteni mai cu dare de mîină, care primeau bucuroși să fie îndrumați în literatură. Cătreierînd împreună librăriile, ne întorceam cu brațele pline și cu frenesia de a ne ține la curent. Nici o carte de valoare n-a scăpat necitită în vremea aceea. Dintre critici îl admiram fără rezerve pe D. Tomescu de la revista craioveană „Ramuri”, care, alături de Harie Chendi, se impunea ca o autoritate mai ales în cenaclurile literare. D. Tomescu făcea figură de *alter ego* al lui Nicolae Iorga. Ceea ce decreta într-o scurtă notiță apostolul neamului, demonstra D. Tomescu într-un articol de marmură. Față de impresionismul lui Chendi, el era un dogmatic și un normativ, totuși, trecînd dincolo de obsesia iorgistă, printr-un gust estetic sigur, în care încăpeau și producțiile valoroase ale școlii simboliste. Prețuia pe Ion Minulescu după cum îl prețuiam și eu. În trinitatea noastră scrisul dens, artistic și cugetat al lui D. Tomescu era așteptat cu nerăbdare. Pasagii întregi și caracterizări lapidare ni se întipăreau în memorie. Duminicile după-amiaza ne strecuram de regulă prin sălile Universității, unde se țineau șezătorile studenților de la Litere sau ale celor de la Teologie. Pe-atunci nu sportul era moda studențească, ci viața intelectuală în forme cît mai înalte. La șezătorile lor, studenții făceau conferințe și discuții literare sau filosofice, invitau scriitori și actori de seamă să citească și să declame. Acolo am văzut și am auzit întîia oară pe Brătescu-Voinesti, pe Octavian Goga, pe Șt. O. Iosif, pe Emil Gîrleanu și acolo se manifestau talentele tinere răsărite din sînul studenției. Aceste frumoase șezători ne impresionau cu atît cu cît noi nu eram studenți, ci numai aspiranți inferiorați de perspectiva Universității. Colindam muzeele și expozițiile de artă curentă și numele nici unui meșter plastic nu ne scăpa.

În această ambianță intelectuală și în acest vîrtej de preocupări complexe, seminaristul Ion Dobre pregătea pe Nichifor Crainic, dacă mi-e îngăduit să vorbesc astfel.

Unde să public versuri nu constituia pentru mine o întrebare, fiindcă aceste versuri trebuiau publicate neapărat în revistele din Transilvania. Transilvania, și după integrarea în patrie, își păstrează un prestigiu special de vizoare

românească, de putere primordială a rasei. Dar pe vremea aceea Transilvania era încă țară robită și reprezenta suprema aspirație națională a Regatului. Ardealul însemna idealul național. Formula pe care o lansase geniul lui Nicolae Iorga: „**România a românilor, a tuturor românilor și numai a românilor**“ suna în primul rând ca o aluzie la Transilvania și la Bucovina. O neobosită și amplă acțiune a „**Ligii culturale**“, unde focarul entuziasmelor era tot Iorga, popularizaseră ideea până în straturile satelor. Dacă mi-ar fi spus cineva: „Unde vrei să mergi, la Ierusalim sau în Ardeal?“ aș fi răspuns: „În Transilvania, fiindcă Ierusalimul îl am în **Sfânta Evangheli**!“ Pentru tineretea noastră, solidarizarea cu Transilvania era o necesitate morală, impusă de idealul național care ne obseda. Astfel am început să public în „**Revista politică și literară**“, care apărea la Blaj sub direcția lui Aurel Ciufo. Nume ilustre de dincolo de munți și din Regat scriau în această revistă și m-am simțit onorat. Semnam aceste versuri, care au fost destul de multe: D. Crainic. Cuvântul crainic îl găsisem în **Cronicle** editate de Kogălniceanu, pe care le citisem în vacanța clasei a patra la biblioteca școlii primare. Cu același pseudonim am semnat, dacă mi-aduc bine aminte, și în revista „**Cosinzeana**“, de la Orăștie, condusă de Sebastian Bornemisa. Am aflat în urmă cu dezamăgire că numele de **Crainic** e frecvent printre evrei și m-am hotărât să-l părăsesc. Din istoria universală a Bisericii îmi plăcuse numele de **Nichifor** și m-am decis pentru el. Îscăleam acum în aceleași reviste, la care s-a adăugat și „**Luceafărul**“ de la Sibiu, D. Nichifor, păstrând astfel în amândouă pseudonimele: una din inițialele numelui meu. Dar nici acum n-o nimerisem, căci am descoperit cu indignare că în niște fițuici umoristice bucureștene, de gust pornografic, iscălea unul D. Nichifor. De teamă să nu fiu confundat cu pornografia, am fost nevoit să renunț și la acest al doilea pseudonim. Cum voi semna de-acum încolo? După consfătuiri cu prietenii din trinitate, m-am hotărât să contopesc cele două pseudonime într-unul singur: D. Nichifor-Crainic. Sub această formă am semnat întâia oară în „**Revista politică și literară**“. Apoi inițiala D. mi s-a părut de prisos. Pseudonimul Nichifor Crainic s-a tipărit întâia oară în revista „**Căminul nostru**“, scoasă în București de I. Ionescu-Boteni. Poezia

semnată astfel e „**Vărul Dionis**“. Tot acolo publica și Papa-zissu. Colaborările le trimiteam prin poștă. Dar Ionescu-Boteni ținea să ne cunoască personal și ne-a invitat printr-o notiță de la cronica revistei. E primul om de litere pe care l-am cunoscut personal.

Într-o duminică după-amiază ne-am prezentat la locuința lui din strada Clopotari, în uniforma Seminarului Central căci alte haine n-aveam. Lucrul acesta l-a făcut să ridă pe Ionescu-Boteni, care ne crezuse cel puțin studenți. Descoperirea i-a comunicat-o apoi și lui Ștefan Pop, profesorul nostru de română și colaborator al revistei. N-am uitat niciodată discreția lui Ștefan Pop, care acum, în timpul lecțiilor, îmi arunca priviri binevoitoare și aluzii transparente, fără să divulge totuși secretul, știind bine că deasupra stă Iuliu Scriban, directorul seminarului.

Iată din ce motive și în ce împrejurări a luat naștere un pseudonim literar. Au trecut ani de-atunci, bogăți de o activitate literară, ce făcea tot mai cunoscut pe Nichifor Crainic și mai necunoscut pe Ion Dobre. Lumea mă știa Nichifor Crainic și numai colegii Ion Dobre. De la o vreme, ei înșiși mă numeau cu pseudonimul. Nu m-aș fi gândit totuși să-l legalizez dacă dificultăți de altă natură n-ar fi intervenit. Ele s-au ivit când a trebuit să iscălesc o poliță. Mă întorsesem de la Viena, în 1922, și ca să-mi încep viața de familie, am contractat un împrumut la D. Mociorniță, care mă și sprijinise la studii în străinătate. Polița am iscălit-o, firește, Ion Dobre, ca să fie valabilă. Pus în fața acestui nume necunoscut, D. Mociorniță m-a întrebat nedumerit: „Dar ce-ai făcut, dragă Crainic?“ A trebuit să-l conving că acela e numele meu civil. Și, pentru a înlătura alte eventuale încurcături, m-am hotărât să legalizez pseudonimul, făcînd din el un nume civil.

Amintirile mele din seminar nu înfățișează o imagine întreagă a celor opt ani de viață petrecută între zidurile roșii din dealul Filaret. Această viață a fost incomparabil mai bogată și lucrurile bune, care au alcătuit-o, covârșesc cele câteva pete de umbră ce mi-au solicitat memoria cu ispitele unor efecte literare sau cu dorința de a sublinia unele

lipsuri de natură didactică. Lipsurile acestea nu aparțineau Seminarului Central, ci concepției generale a învățămîntului seminarial. Dacă aș fi vrut mai mult decît mi se da, nu însemnează că ceea ce mi s-a dat nu era bun. Am fost un elev care privea materiile de studiu și de educație nu de sub ele, ci puțin mai de deasupra lor. Cînd am intrat în această școală aveam aproape cincisprezece ani, citisem destule lucrări pentru vîrsta aceea și ieșisem din mîna binecuvîntată a unui dascăl primar pe care n-am pregetat să-l numesc genial. Mă așteptam la mai mult decît mi se oferea și aceasta mi-a înlesnit o atitudine oarecum critică față de materia studiilor seminariale, atitudine hrănită mereu de variate lecturi extrașcolare. Am fost de mic o fire deprinsă să descopere singură decît să primească. E o bucurie mult mai mare decît aceea de a primi mură în gură. Și am rămas cu ea de-a lungul vieții. Cînd vizitez un oraș străin nu folosesc niciodată ghidul ca să-mi rămînă plăcerea de a descoperi singur ceea ce e vrednic de văzut. Cînd m-am avîntat în ziaristică, m-a încîntat un alt mod de a o face decît cel obișnuit. Cînd am intrat din plin în mișcarea literară, am căutat să dezvălui laturi ce lipseau culturii românești. Cînd am fost chemat la Universitate, am ținut să redau viață unei discipline demult uitate, dar esențială ortodoxiei. Firește, o asemenea bucurie de a-ți crea dificultăți pentru a le înfrînge pretinde mult mai multă muncă și mai mari sacrificii. Dar ar fi ridicul omul care s-ar plînge de greutăți, pe care singur și le-a luat asupra-și. Nu vorbesc de valoarea sarcinilor acestora, ci de o atitudine care răsărea încă de la ciocnirea firii mele cu studiile seminariale.

Dar dacă n-ar fi fost acest seminar cu posibilitățile lui la îndemîna săracilor dornici de carte, dacă n-ar fi fost așezat acolo pe Bulevardul Maria, mereu în calea unui țăran chirigiu, ce-ar fi ieșit din feciorul lui de la Bulbucata decît un plugar fără pămînt, nevoit să practice, ca și tată-său, căraușia pentru o bucată de mămăligă? În viața mea, școala aceasta a jucat un rol providențial și-mi fac muștrarea că n-am destulă răbire ca să-i arăt recunoștința mea. În 1926, ca secretar general la Culte, i-am instalat o baie care îi lipsea și i-am cumpărat o pereche de telegari pentru trebuințele gospodărești. Nu pot suferi oamenii care își bat joc de școala unde au învățat. Ei au ceva din monștrii denaturați care

rid de mamele al căror lapte l-au supt. Precum trenul nu ajunge la ţintă decît pe drumul de fier, la orice profesune intelectuală se ajunge prin şcoală. A o batjocori e semnul debilităţii mintale şi al deficienţei morale.

Nu cunosc emoţiile examenelor. Sî mi-a părut rău că nu le-am trăit măcar la examenul de diplomă, care punea sfîrşit celor opt ani petrecuţi în Seminarul Central.

Era o seară de iunie cu salcîmi în floare din anul Domnului 1912. Ajunul obstacolului final. Veneam cu Constantin Vuiescu din oraş şi ne analizam sufletul. N-am găsit în el nici o nelinişte şi ne-am scris aceste impresii la sfîrşitul groaselor caiete pline de eugetări, pasagi interesante şi poezii, extrase din feluritele noastre lecturi. A trecut ca un lucru natural, care trebuia să treacă. Emoţia a venit după aceea. În orice despărţire e o tristeţe, chiar dacă o faci cu sentimentul eliberării. S-a încheiat un ciclu, un fel de viaţă intrat în sînge prin repetiţia unei discipline morale. Mîine vom dezbrăca uniforma, vom ieşi din rânduri. Despuierea de obligaţii, dar şi de drepturi. Pînă ieri, alţii ne-au comandat, de mîine va trebui singuri să ne comandăm acţiunile proprii. Pînă ieri, alţii ne-au purtat de grijă; de mîine, singuri va trebui să ne purtăm. Flămînzii vom fi, şcoala nu ne va mai da pîine. Fără adăpost, nu vom mai găsi patul ei. Şcoala şi-a făcut datoria către noi; vin alţii la rînd. Adio, cuib spiritual al tinereţii! Dumnezeu să te binecuvînteze!

Mi-au revenit în minte dascălii: Iuliu Valaoşi, viitor universitar, N. Cartoian, viitor universitar, Virgil Strion, viitor universitar, G. Nichifor, viitor universitar, V. Vălcovici, viitor universitar, I. N. Dianu, viitor conferenţiar, Petre Gârboviceanu şi Mihail Popescu, bărbatii de încredere ai lui Spiru Haret, Ştefan Pop, nementrecutul, Ghiţă Pop înflăcăratul, Vasile Moga miciodată rău dispus, G. Gorciu (a fost el sever?), G. Coman (alte gurite îi vor schimonosi diftongii germani), bietul Alexandru Vîntul, doctorul Constantin Popescu (a fost el nedrept?), dr. G. Oprescu, filosoful medical, D. Theodorescu (nu ne va mai dirija martial şi glumet), I. Popescu-Pasărea (îi purtăm în suflet psaltichia), Gh. Moianu (educatorul serios şi blind prin lucrul manual).

veselul Nae Țăranu de la „Furnica“ (îmi spunea „pachet“ pentru stîngăcia mea la gimnastică), G. Sălceanu, stampă estompată, Fotie Balamace, maestrul ritualului, și directorii: Constantin Nazarie, universitar, Iuliu Scriban, viitor universitar (mi-a spus odată în fața clasei: „E blînd ca un miel“). Adio, dascăli scumpi! Nădăjduiesc că nu vă voi da de rușine. Dumnezeu să vă binecuvînteze!

Mi-au revenit în minte chipurile pedagogilor: Teodor Păcescu, care stă în fruntea binefăcătorilor mei, M. Lungeanu, scriitorul inițiator al meu întru sămănătorism, P. Partenie, scriitorul de la „Ramuri“ și viitor director al Seminarului, N. Popescu-Prahova, viitor universitar, C. Dicușescu, viitor universitar, întîiul meu sfetnic literar, D. Mișălăscu, minunatul îndrumător în relațiile sociale, Gh. Banu, viitor universitar, care îmi badajona cu tinctură de iod amigdalele. Adio, dragi pedagogi! Dumnezeu să vă binecuvînteze!

Cine dintre aceste chipuri a fost rău cu mine? Nimeni, nimeni! Fiecare și-a lăsat cîte o parte sau pîrtică bună în mine. Fiecare a însemnat un îndemn, un orizont sau o sugestie în dezvoltarea personalității mele. Chiar de la Alexandru Vântul mi-au rămas cîteva proverbe elinești în minte. De mine încolo ies în lumea largă, unde nu voi mai întîlni această mare familie spirituală, de creștină bunătate și de bărbăție sobră. Colegii mei vor lua viața în piept ca și mine, luptînd fiecare cu puterea ce i s-a lămurit în acest furnal duhovnicesc, pentru a cuceri un loc și pentru a împlini o misiune apostolică. Am învățat să plutim într-un bazin cu apă lină și caldă; vom înota de-acum încolo în talazurile reci ale mării. Dar oricînd ne vom întîlni unul cu altul pe țărnul înșorit al unui răsfas, întîiul gînd va fi închinat școlii noastre și cuvintele noastre vor fi o evocare nostalgică a primăverii spirituale trăite în Seminarul Central. Unde sint doi sau trei adunați în numele Meu, zice Mintuitorul, acolo voi fi Eu în mijlocul lor. Și tot astfel, în mijlocul nostru va fi sufletul acestui așezămînt închinat voinței Lui de ncreștinarea noastră și a lumii.

Mă uit în anii din urmă și nu găsesc nimic care să-mi strîbească mîndria de-a face parte din această mare familie a Duhului. Dintre elevii, care erau înaintea sau în urma mea,

în spațiul celor opt ani, revăd pe cei care au atins culmile: N. Ionescu-Sisești, profesor la Facultatea de Medicină, Petre Vintilescu, profesor de Teologie, Teodor Popescu, profesor la Facultatea de Teologie, Ilie Popescu-Spineni, profesor la Facultatea de Drept din Iași, Haralambie Roventă, profesor la Facultatea de Teologie, G. Breazul, profesor la Conservator, Ion Chirescu, profesor la Conservator, Ilie Lungulescu, magistrat superior, Benedict Stoenescu, magistrat superior... Și câți profesori secundari de religie, de muzică, de greacă și latină și câți preoți cu mari demnități în organismul Bisericii lui Hristos! Aceștia numai din spațiul celor opt ani cât am avut norocul providențial să trăiesc printre ei. Prin ei toți a biruit în lumea românească duhul Seminarului Central.

Dumnezeu să te binecuvânteze, maică duhovnicească a celor mai buni fii aleși de tine din adâncul acestui popor!

Banca în care am șezut, totdeauna în fundul clasei, alături de Vuiescu și în față Pietroșanu, a fost bună și ea. Câte visuri n-am culcat eu pe capacul ei albastru închis, cu gândul la ziua de mâine! Să fii preot în sat. Să te întorci de undă ai plecat cu sfeșnicul marilor lumini aprinse. Să cădelnițezi sufletul oamenilor cu mireasma paradisiului. Să fii slugă oilor Mîntuitorului, să le paști pe luncile înflorite ale Evangheliei și să le duci curate la staulul cerului! Nu înlînisem o încarnare concretă a ceea ce aș fi vrut să fiu ca preot. Lecțiile îmi puneau însă în față chipuri ideale de apostoli. Și dacă voi izbuti să fac de la altar ceea ce a făcut Spăneșteanu de la catedră, voi fi săvîrșit destul pentru ca la bătrînețe dragostea satului îmbunătățit să-mi mîngîie pletele albe. Cît am fost în seminar, n-am cutezat să mă văd depășindu-l pe calea studiilor. Drama tatei îmi era prezentă în minte și știam că sărăcia pune margini peste care nu voi trece. Publicasem destul prin reviste, dar pasiunea literară singură n-avea tăria să mă saltă pînă la studiile universitare. Agârbiceanu era preot de sat. Viața de țară nu te împiedică să faci literatură. Dimpotrivă. Tata își făurise și el un vis. Cînd mă voi preoți, vom avea în folosință 17 pogoane de pămînt de la biserică. Eu voi cultiva sufletul satului, el va munci pămîntul parohial. O avere, nu altceva! Se va culge de pe drumuri și, în sfîrșit, va scăpa și el de sărăcie! Bietul tata, nu știa că visul lui va rămîne vis, căci alte stăvili i se

se vor pune în drum. Ca să dezbrac uniforma trebuia să am haine civile. Buzunarele mele erau goale, iar el n-a avut niciodată buzunare. Am găsit atunci o repede înțelegere la Iuliu Scriban, care mi-a înlesnit un împrumut de 70 de lei cât costa costumul. Îmi amintesc pomul din grădina directorială, în umbra căruia m-a primit, îmi amintesc încurcătura mea, ce-mi dădea mii de nădușeli și ținuta sa prietenoasă. Luam întâia oară cu împrumut și n-aveam să mai iau în toată viața decît o singură dată, de la prietenul D. Mociornița. Amîndoi creditorii mi le-au acordat creștinește, adică fără dobîndă, și-am căutat să le achit înainte de termenele fixate. E cel mai mare chin să te simți dator, să cheltuiesti bani ce nu sînt ai tăi, atîta vreme cît nu i-ai restituit.

Greutatea cea mare se ivea însă acum. Orice meserie și orice profesiune se poate începe de unul singur, afară de preoție. Ca să intri în slujba Bisericii trebuie mai întîi să te căsătorești în anumite condiții precizate de canoane. Neajunsurile ce decurg din această condiție primordială, peste care nu se poate trece, se văd în multe căsnicii nenorocite ale preoților. Să trăiești opt ani în internat, izolat de lume ca în urmă să improvizezi o legătură conjugală pe toată viața! Pe vremea cînd seminaristii puteau intra în preoție, aceste căsătorii erau cele mai întîmplătoare cu putință. Urma, deci, să îmbrac rîsa și nu cunoșteam nici o fată. Familia mea țărănească nu era în situația să întrețină legături sociale de natură să-mi înlesnească acest pas hotărîtor. Singur, în sînge cu sfiala lumii din care mă ridicasem, nu stabilisem nici o legătură. Fetele pe care le iubeam eu făceau parte din văzduh, erau clădite din aburii visului. Ca să vorbesc drept, cunoșteam o singură fată încă din vremea cînd fusesem agent de percepție la Cartojani, de o rară distincție fizică și de o încîntătoare delicatețe. Sosită proaspăt de la Paris, îmi povestea ore întregi, în familia ei, de minunile orașului lumină, pe care credeam că eu n-am să-l văd niciodată. „Parisiana” era mai în vîrstă decît mine și m-a socotit ani de zile după aceea ca pe un prieten mai mic, cum se și cuvenea, nebănuind că admirația mea pentru frumusețea și finețea ei trecea peste granițele unei simple prietenii. Ea n-a știut niciodată că poezia de dragoste „**În taină**”, scrisă în vremea seminarului, era o mărturisire care o privea. Distanța de vîrstă făcea din această minunată prietenă un ideal inacce-

sibil, dar nu mai puțin un ideal statornic, care nimicea prin comparație orice farmec fetelor cunoscute întâmplător.

Acum era vorba de găsirea uneia care, în gândul meu, să nu pălească în comparație cu frumusețea ei și să poată fi tovarășa înțelegătoare a unui apostolat. Eram convins că nu găsesc ce-aș fi dorit, fără să încep a o căuta. Alor mei însă le ardeau tăpile de căsătoria mea. Și în aceeași măsură erau preocupați cei din Cornetu, familia prietenului Mitică, unde petrecusem câteva vacanțe și al cărui tată geambaș ne stropea cu admirația-i spirtoasă: „Șanteckerilor!” Preotul din Cornetu, un bătrîn foarte cumsecade, avea un sealoș cu fustă care, după o scurtă și neizbită încercare pe la școlile Burureștilor, rămăsese fată mare în sat. Nimeni nu-i spunea „domnișoară”, ci „fata popii” sau pe numele ei adevărat, Marița. Cele două familii prietene, a mea și a lui Mitică, în lipsă de altă perspectivă, e drept, căzuseră de acord că Marița popii e vrednică să fie tovarășa mea de apostolat. Bătrînul preot putea să se retragă, cedându-mi locul, iar pământul fertil din lanca Argeșului, cu două recolte pe an, îl entuziasma pe tata la culme. Ei, comedie, cum au găsit oamenii aceștia tocmai pe Marița pentru mine? La stăruințele unei familii mai poți rezista, dar la două e cu neputință.

— Să mergem s-o vezi așa, de ochii alor noștri... Altfel o să creadă că nu-i mai ieși în seamă, — zicea Mitică, prăpădindu-se de rîs, fiindcă știa mai dinainte rezultatul acestei vederi. La urma urmei, el avea dreptate. Am să mă prefac că mă interesează numai să nu creadă tata că îi nesocotesc dorința.

Pentru a vedea pe Marița nu era nevoie de o vizită protocolară în casa părinților ei. O puteam găsi seara cînd iese „la linie”, adică la drum. Prin partea locului așa era obiceiul ca flăcăii și fetele mari să se întîlnească după căderea amurgului și să tînească pe lavitele de la porți, grupuri sau perechi, sub umbra pomilor, unde întinericul e ceva mai des. Aceasta se numea „a sta cu o fată” sau „a sta cu un flăcău”. Mitică, expert în corigențe, era mai strengar, tot așa de expert și în asemenea lucruri. Pe lavita de la poarta popii, finta expediției noastre, nu era nimeni. „Să mai așteptăm că are să iasă ea”, zise Mitică. Comicul situației în care mă găseam eu, ca pretendent așa — zicînd, ne dădea o poftă ne-bună de rîs, dar trebuia să ne abținem, dată fiind seriozita-

tea întreprinderii. Deodată, un fluierat formidabil se auzi dinspre fundul uliței și o siluetă de fată se îndrepta în fugă spre noi. Era Marița!

— V-am făcut să așteptați, zise ea. L-am dat o bătaie de-mi ard și-acuma palmele!

— Cui?

— Lui Nae al lui Pițigoii! L-am spus, că nu mai stau cu el astă seară și nu vrea să înțeleagă. L-am gonit cu bătaia ca să nu-l găsiți acilea.

— Marițe, ia mai trage-i un fluier de-acea, să te-audă și dumnealui, o îndemnă Mitică.

Fata, fără să se lase ragată, își vârî câte două degete de la amândouă minile în guriță și slobozi un fluierat ce l-ar fi pizmuit orice vardist din București.

— Bravo, Marițe, ca un voinic! adăugai eu ca să justific risul nebun ce clocotea în piept.

— Să ședem pe laviță, ne îmbie fata.

Dar până să ne așezăm, o umbră de flăcău se ivi din cca-laltă parte a uliței și, văzînd-cine stătem, zise cu glas îmbufnat:

— Ce, fa, te-ai dat cu șanteclerii? Credeam că m-ai fluierat pe mine.

Nu mai puteam continua. Prea mulți concurenți la mi-nuța ei! Am povestit pețitorilor mei nerugați cum a decurs vizita la Marița și hazul le-a tăiat curajul.

Era firziu, în toamnă. Colegii s-au înscris la Universitate.

Doamne, ce mă fac eu, ce mă fac? De căsătorit, nu m-am căsătorit; de preotit, nu m-am preotit. În sat n-am nici un rost să rămîn; ar rîde lumea de mine că am învățat atît amar de ani ca să mă întorc să tai ciinilor frunză. Așteptînd la voia întîmplării, aș simți că putrezesc de viu. Ce mi-ar rămîne de făcut? Să bat cîmpii în căutarea unei tovarășe, fără care ușile altarului îmi sînt închise? Nu. Mă voi înscrie și eu la Universitate. A fost o mare nătîngie că, umblînd după potcoave de cai morți, am pierdut examenul de la Interna-tul Teologic, unde aș fi putut avea un adăpost și o bucată de pîine ca bursier. Examenul s-a încheiat demult, bursele s-au ocupat. Din ce voi trăi la București, unde nu cunosc pe

nimeni și n-am nici un ocrotitor? Am aflat, în sfârșit, că la liceul particular „Virgil Popescu”, din Calea Moșilor, sînt locuri de pedagogi. M-am prezentat și am fost primit. N-au trecut două zile ca să-mi dau seama de ce la acest liceu sînt locuri vacante. Într-o clădire leproasă și murdară, o colecție de mici haimanale, scursura liceelor din Capitală. Crescut în disciplina Seminarului cu suflețe ca izvorul de munte, nu mi-am închipuit că există băieți, aproape copii, cu trup și suflet ca niște stîrvuri. Rușinea, care dă frăgezime trandafirică pubertății și adolescenței, n-o cunoșteau. Imberbii de-o șchioapă îți povesteau cu ifose dezgustătoare bravurile nocturne, iar cei care abia își tirau mîrșăvia trupească se lăudau cu ea de parcă ar fi purtat trofee. Pedagogii n-aveau de fapt nici un rost aici. Măsuri disciplinare nu puteau lua, fiindcă internatul acesta, întreprindere negustorească, tocmai prin lipsa de disciplină reprezenta o atracție pentru aceste stîrpituri morale. Cinismul lor colectiv se înrădăcinase atît de adînc încît sfaturile spuse cu vorba cea mai miloasă le luau în bătaie de joc. Am trăit cîteva luni, împreună cu Paul Papadopol, profesorul și publicistul de mai tîrziu, printre crinii aceștia noroiți în mocirla Capitalei, pînă mi-am găsit un loc de pedagog la Seminarul Nifon. Atmosfera morală a școlii amintea pe cea de la Central, dar aveam să rămîn acolo numai pînă la sfîrșitul anului universitar.

Nu m-am făcut preot, de sat, dar am ajuns cîntăreț în strana dreaptă la biserica Zlătari din Calea Victoriei. Salariul, 40 de lei pe lună, e oricum un început de stabilitate. La Casa Corpului Didactic aflu că ar fi un loc vacant de impiegat; îmi spusese ajutorul de contabil. Dar nu cunoșteam pe directorul general și n-aveam pe nimeni să mă recomande. M-am prezentat singur, ca de obicei. I-am spus păsul în cîteva cuvinte și ca să-l impresionez prielnic am adăugat: „Aș fi putut și eu să vă aduc recomandării de la puternicii zilei, dar mi-e silă de felul acesta de a mă introduce. Vreau să mă puneți la probă și, dacă voi corespunde mă veți numi”. Directorul general m-a numit fără probă. Salariu 112 lei lunar. Slavă Domnului, acum pentru un student ca mine viața materială e asigurată. Mă pot muta pe socoteala mea la Internatul Teologic, unde director e părintele Constantin Nazarie. Casa Corpului Didactic avea crele de birou de la 12 pînă

seara. Șefii mei, văzînd că sînt funcționar conștiincios, cu registrele de situații, — depuneri și împrumuturi, — ale învățătorilor membri în perfectă regulă, mi-au acordat favoarea să merg la Universitate chiar în orele de birou. În aceleași condiții se găsea colegul și prietenul meu din seminar, Ștefan Stoenescu. Mai aveam amîndoi de trecut o staviă. La Internatul Teologic, masa se da după ora treisprezece, iar noi trebuia să fim la douăsprezece la birou. Părintele director ne-a îngăduit să prînzim la unsprezece și jumătate. Această favoare a fost un chin pe care l-am îndurat timp de trei ani. La această oră mîncarea, firește, nu era gata sau dacă era, ne-o servea direct din cazan, fierbinte ca focul. O înghițeam în cinci minute, fiartă pe jumătate, mai turnînd apă ca s-o răcim. Apoi o rupeam la fugă, într-un răsuflet, de la Radu Vodă tocmai în Bulevardul Elisabeta să nu scăpăm conștiența de prezență de la birou. Soseam aproape sfișiți, lac de sudoare, și începeam lungile operații aritmetice în registre. Cum dimineața erau prelegeri la Universitate, cursele noastre zilnice se complicau; de la Universitate, fuga la Radu Vodă și de acolo înapoi la birou! Ar fi fost o viață de cîine, dacă tîneretea noastră n-ar fi rezistat. În doi o suportam mai ușor. Timp de trei ani, trecătorii întorceau capul curioși la această pereche de tineri, care alergau ca niște zănațici pe același drum, la aceeași oră. Mai tîrziu, prietenul meu a murit de aerofagie. Nu cunosc cauzele acestei curioase boli, dar cred că ele nu erau străine de viața pe nerăsuflete trăită în acea vreme.

Toate aceste greutăți le înduram însă cu voioșie disprețuitoare fiindcă deasupra lor plutea mirajul universitar cîmarile lui bucurii intelectuale, pînă la care nici nu îndrăznisem să cuget că mă voi ridica. Student am ajuns, prin urmare, datorită unor împrejurări potrivnice, care mi-au nimicuit planul de viață, ce mi-l făurisem în seminar. Astfel avea să se întîmple la toate marile cotituri și răspîntii ale existenței mele. Am citit în tratatele de educație și în biografiile oamenilor celebri că izbînda e o chestiune de voință încordată și susținută. Ceea ce am plănuit și am voit eu n-am atins niciodată. Iar ceea ce am ajuns sînt, toate, lucruri venite de dincolo de voința mea. Eu am țintit în viață locuri mult mai modeste, potrivite firii și obîrșiei mele. Ceea ce mi s-a dat peste ele nu vine din voința mea și nu e o cucerire

la capătul unui plan strategic îndeplinit. O putere de dincolo de mine îmi mănincea planurile și mă sălta în situații negândite și nerivizite. Ea s-ar putea numi concurs de împrejurări. Există, fără discuție, și acest concurs de împrejurări. Dar în viața mea el s-a repetat prea des ca să nu-și piardă prestigiul vag de roș al întâmplării și prea regulat ca să nu mă cred unealtă în puterea unei mâini nevăzute, ce mi-a călăuzit destinul după o chibzuială, alta decât a mea proprie. Dacă ne-am cerceta mai atent viața în legătură cu ceea ce se numește destin personal, am descoperi fără greutate elementul imponderabil, ce ne depășește, participând la acest destin personal. Eu nu cred că sîntem trimiși în lumina lumii la întâmplare, ci pentru a împlini, potrivit înșușilor cu care venim, un rost în marea ei simfonie. Adesea nu ne ghicim singuri rostul ce corespunde exact înșușilor personale. Atunci intervine această putere necunoscută, care ne reasează pe linia propriului destin.

Total e să muncești și să crezi în Dumnezeu.

Facultatea de Teologie de la 1912, cînd m-am înscris ca student, nu semăna întru totul cu cea de azi,*¹) prîmenită în forțele didactice și îmbogățită cu noi catedre. Disciplinele ei le predau în bună parte profesori formați la Cernăuții Austriei, așa că Facultatea noastră părea mai mult o filială a celei bucovinene, de un anume spirit, ortodox ca dogmă, bineînțeles, dar străin ca stil. Teologii cernăuțeni se formau în atmosfera germană protestantă și stîlul gîndirii lor se transmitea prin discipoli pînă în capitala României. Spiritul acesta m-a contrariat de la întîiul contact cu prelegerile. Pe lîngă aceasta, nu toți profesorii își țineau cursurile regulate. Pierdeai vremea zadarnic pe sălile Universității, așteptînd maestrul, care uita că are oră, sustras de alte îndeletniciri. Neajunsul acesta caracteriza, de altfel, îndeobște pe universitarii bucureșteni; ceea ce avea să stîrnească proteste în presă. Titularul de Istoria universală a Bisericii, Dragomir Demetrescu, om deștept, cu studii la Atena, împodobit cu distincția de „mare nomofilax al Patriarhiei ecume-

* 1 Azi însemnînd anul 1945 cînd N.C. scria aceste Memorii.

nice", făcea vreo șase prelegeri pe an. Le vorbea frumos, cu pospai de filosofie a istoriei, menținându-se în generalități și lăsându-te cu regretul lucrului neisprăvit. Temele examenelor scrise erau tot așa de generale încît le luai în chip strălucit, chiar dacă nu deschideai vreun tratat.

La fel de comod se înfățișa Constantin Chiricescu, om cu o unită poveste de delatune în spate, care ne propunea un curs de patrologie, citit de pe foi vechi și galbene ca tutunul copiat, se spunea, de pe la Cernăuți. Patrologia, care e istoria cugetării ortodoxe, se reducea în acest curs mizer la câteva date de sinaxar, ce n-aveau nimic comun cu ideile frământate de geniul Sfinților Părinți, care au făurit gloria ortodoxiei.

Ion Cornoiu, profesorul de disciplinele Noului Testament, ținea hangul celorlalți colegi. Cursurile sale de ermenetică și de introducere istorică nu treceau limitele manualelor didactice, pe care i le învățasem în seminar. La fel era cursul de Drept Bisericesc al dulcelui dascăl D. G. Boroianu.

La sfîrșitul anului întii, Ion Cornoiu a murit, nelăsînd adînci regrete, printre studenți și în locul vacant s-a ivit un profesor nou, care aducea prestigiul de-a fi învățat ani îndelungi la Sorbona, Vartolomeiu Stănescu, Viitorul episcop al Olteniei, care avea să stîrnească în ziare și în parlament violente proteste împotriva tiraniei arbitrare cu care a administrat biserica din Țara Bănilor, era pe atunci în deplinătatea puterilor intelectuale. În paupertatea cu care ne obișnuiseră ceilalți, prelegerile sale constituiau o revelație. Bogat în cunoștințe și exprimat în strălucită formă literară, cursul său de interpretare a „Evangheliei“ avea defectul că pornise pe linii atît de vaste, încît o viață întreagă nu i-ar fi ajuns să-l termine. Într-un an abia dacă a interpretat o frază, închinînd mai fiecărui cuvînt cîte o serie de prelegeri. Dar cu toată disproporția de concepție, acest curs a desfășurat o tinerețe intelectuală, dornică să respire în orizonturile nemărginite ale științei. Vartolomeiu Stănescu, da, era un profesor de Universitate.

I. Popescu-Mălăești predă disciplinele **Vechiului Testament**, în frunte cu limba ebraică. Nu cred că există pe lume dascăl de ebraică iubit de studenți, mai ales dacă e conștiincios și riguros la examene. Cazul părintelui Mălăești. Hartnic și punctual de parcă ar fi voit să răzbune absentismul

colegilor, era egal de pretentios în ce privește frecvența studenților. Și avea dreptate. Învățam o limbă semită, cu reguli și scris de-andoaselea față de toate celelalte limbi antice sau moderne. Interpretarea biblică se făcea cu textul ebraic în mână și cu fiecare an profesorul trecea la alte texte. Noi am interpretat **Eclesiastul**, a cărui amară filosofie suna și mai pesimist în strania și sintetica limbă a originalului. **Deșertăciunea deșertăciunilor, toate sînt deșertăciune!** — e refrenul celebru al **Eclesiastului**. Prin urmare, de ce să mai învățăm ebraica, limbă folosită numai specialiștilor în orientalistă? De ce să ne batem capul cu ea, cînd avem textul grec al **Septuagintei** și atîtea traduceri moderne ale **Vechiului Testament**? Nici un studiu nu părea studenților mai anacronic și mai inutil ca ebraica. Dar cu cît lor li se părea mai de prisos, cu atît profesorul se arăta mai înverșunat și mai pretentios. Aceasta făcea dintr-însul figura cea mai nepopulară a Facultății. Energia mintală a studenților din anul I și al II-lea se mistuia în pregătirea examenelor la părintele Mălăești și la **Istoria Bisericii române**. De fapt, cînd luai aceste examene, pășcai în anul III, căci disciplinele celelalte de care am pomenit, nu reprezentau nici o piedică.

Istoricul Bisericii române, Nicolae Dobrescu, impunea printr-o severă metodă științifică de cea mai bună școală germană. În fața lui rumenă și rotundă, tăiată în două de o bogată mustață neagră, ridicată în sus, te găseai într-adevăr în fața erudiției meticuloase. Nici o afirmație fără documentare, nici o conjectură fără conglăsuirea mai multor date care s-o îngăduie. Nicolae Dobrescu n-avea imaginație să umple gelurile ca Nicolae Iorga, și să reînvie figurile trecutului ca și cum le-ai vedea în carne și oase. Din prelegerile lui nu zăreai oamenii, ci faptele, fapte peste fapte rostogolite în ordine de fluviul istoriei. Afară de tratatul în două volume al lui N. Iorga, de factură și adesea de interpretare prea personală, **Istoria Bisericii naționale** nu și-a, găsit încă cercetătorul și pana care să ne-o redea. Dacă n-ar fi murit prea tînr, Nicolae Dobrescu ar fi fost omul așteptat de multă vreme. Era îndrăgostit de izvoarele directe, descoperind și examinînd documentele fără grabă și cu o asiduitate exemplară. Dragostea pentru descoperirile lui mergea pînă acolo încît ni le vărsa pe toate în curs, pretinzînd să știm cîi și

gani, cîte vaci și cîți nuci roditori a dăruit cutare voievod în cutare an cutărei mănăstiri. Grămada acestor amănunte, cu toată enormitatea lor, nu frîngea însă linia logică și clară a cursului. Cînd treceai peste sperietoarea datelor și a mărunțișurilor, aveai bucuria rară să asिști, oră cu oră, la creația științifică a unui erudit, care organiza un material ieșit numai din contribuția lui personală. Nu știu dacă l-ai fi putut iubi, fiindcă era rece, dar de respectat era cu neputință să nu-l respecti pe dascălul acesta, care te învăța nu numai teoretic ce însemnează metodă și muncă științifică, dar era el însuși, din cap pînă în picioare, încarnația lor vie. Cu moartea lui de cancer, care îl pîndise sub frumoasa rumeneală a înfățișării robuste, s-a dus cel care trebuia să fie istoricul Bisericii române și a dispărut o glorie a Facultății de Teologie din București.

În anul III și IV, aveam să întîlnesc o figură incredibilă, soră cu aceea a lui Alexandru Vântul, lăsată în Seminarul Central. Teologia liturgică ne-o preda Badea Cireșeanu, nume predestinat să designeze un dobitoc sinistru. Rog pe cititor să-mi ierte această expresie dură, dar nu socot alta mai potrivită, mai concrecută cu personajul. De altfel, fama lui ridiculă trecuse demult hotarele Facultății pentru a distra întreaga studentime de pe vremuri. Omul arăta ca o statuie dibăcită grosolan în pămînt încă umed; te așteptai acum-acum să i se môleșească picioarele, să i se desprindă brațele din umeri, să i se turtească țeasta afinată și momîia să-și reia starea informă a milului din care a fost modelată. Putea să articuleze cuvinte și chiar fraze, lucru ce provoca uimire, cum provoacă papagalii cînd imită pe om. Văzîndu-l și auzîndu-l, te mulțumeai, firește, cu acest efort mintal, ce te scutea să mai preținzi și un conținut în frazele lui. Momîia vorbea și erai mulțumit că vorbește. Necăsătorit, ducea o existență aparte, de singuratic care, neavînd nici un control omenesc în jurul lui, evoluase într-un cult aiurit al persoanei proprii. Era un egocentric. Badea Cireșeanu organizase cu îndemîinare anormală studiul liturgic împrejurul său. Sînt prea cunoscute fotografiile care îi împodobesc voluminosul tratat de specialitate: „Badea Cireșeanu în călătorie de studii liturgice, scaldîndu-se în Iordan” sau „Badea Cireșeanu în călătorie de studii liturgice, privind Parisul

din Turnul Eiffel", și așa mai departe, tot mai departe, până în negurile inofensivei nebunii. Nu e nevoie să insist asupra acestor originalități demult popularizate și care îi păstrează o tristă celebritate și după moarte, din moment ce sînt tipărite cu voință și cheltuială proprie. Ele agrementau și cursul de la Facultate, unde ifosele deșarte ca o butie dogită ale bietului om nu mai stîrneau risul, ci dezgustul și mila de un nenorocit, pe care îngăduiala oficială l-a ținut pînă la sfîrșit pe o catedră universitară. Dacă s-ar alcătui o istorie a profesorilor eliminați sau suspendați din învățămîntul superior s-ar vedea că aceștia constituiau gloria științei și a cugetării, în frunte cu Titu Maiorescu, dar printre ei nu se va găsi unul eliminat pentru imbecilitate.

Badea Cireșeanu era foarte exigent în ce privește frecvența studenților. Voia, sârmanul, în orgoliul lui de nebun, ca balivernele debitate să aibă auditor numeros. Striga catalogul la începutul prelegerii. Studenții trebuiau să fie prezenți. Sila de a-l asculta conta în ochii lui de oaie ca un merit egal cu examenul. Atunci băieții au găsit un mijloc ingenios de-a scăpa măcar din două în două prelegeri. În frumoasa și neîncăpătoare Universitate veche, sala Facultății de Teologie se găsea la parter, unde e acum instalat rectoratul. De la intrarea din fața statuii lui Heliade, imediat la stînga, un coridor larg despărțea sălile de curs de zidul exterior din bulevard. Sălile deci aveau ferestre interioare, care se deschideau în coridor și erau joase încît le puteai sări foarte ușor. În sală, băncile rînduite amfiteatral nu erau lipite de zidul din fund; între el și paravanul de lemn de unde începeau băncile se deschidea un spațiu pe unde studenții puteau sări pe fereastră fără să-i vadă profesorul. Seria noastră era împărțită în două părți. Se prezenta la curs o jumătate și fiecare student răspundea la apelul lui Badea pentru el și pentru colegul din cealaltă jumătate care lipsea. La prelegerea următoare venea schimbul. Dar nici jumătatea prezentă nu rămînea la oră, care n-avea nici un haz. Cînd celebrul savant ieșea din baia Iordanului și începea să glăsuiească din Turnul Eiffel, unul cite unul băieții se strecurau pe după paravanul din fund și zdup! săltau pe fereastră deschisă afară în coridor, la aer curat! Transportat și încîntat de propriile-i cuvinte și isprăvi, cu ochii ajușiți de vapori inofensivei nebunii, Badea nu observa că pînă la sfîrșit n-are

decît doi sau trei auditori, care se bat cu cocloașe de hîrtie. Sala noastră se găsea între a Facultății de Litere și a celei de Științe. Studenții de acolo veneau la ora știută pe coridor să asiste la spectacol. Cîte un evadat greșea săritura și se prăvălea lat pe pardoseală. Atunci coridorul răsuna de un rîs fără stăpînire. Dar Badea n-auzea nimic, vorbea înainte despre liturghie, fascinat de năzăririle din Turnul Eiffel.

Sufletul bun și generos al părintelui Constantin Nazarie înfățișa el însuși Teologia morală, pe care trebuia să ne-o predea, și încă mai bine decît cursul. Ne era director la Internat și îngăduiala lui binefăcătoare se prelungea și la Facultate. Personalitate de efuziune lirică, nu cultiva expresia strălucitoare pentru a-și comunica lirismul și nici construcția ordonată a prelegerii pentru a-l sistematiza. Toată lumea știa din sfînta Evanghelie că trebuie să fim buni să și ne iubim unii pe alții, prieteni sau dușmani. De fapt, teologia noastră nu are încă un tratat de morală ortodoxă. Prelucrările, cîte sînt, poartă izul tomismului catolic. Chiar în Rusia pravoslavnică, țară mai mare decît România, cînd genialul filosof Wladimir Soloviev și-a scris profundul tratat despre „Justificarea binelui”, care vrea să fie un sistem de morală creștină, a fost acuzat de puternice influențe tomiste. În bibliotecile teologice, locul e încă gol în așteptarea tomului de morală ortodoxă.

Marele nostru noroc în ciclul al doilea și ultimul de studii teoretice și practice a fost profesorul Ioan Mihălcescu. Viitorul mitropolit al Moldovei era pe-atunci un dascăl civil cu largă pregătire teologică și filosofică din Germania. Pe umerii săi apăsa un colos de discipline, **Dogmatica, Apologetica și Istoria religiilor**, cel puțin trei catedre contopite într-una singură. Te impresiona puternic să vezi cum le poartă cu egală strălucire pe toate. Mihălcescu nu era orator, nu-l ajuta nici vocea, nici modestia, care interzice gesturile mari și tonul emfatic. Pe lîngă acestea, programul încărcat îl șilea să extindă o prelegere în două ceasuri, lucru ostentiv pentru ascultători. Dar profesorul dispunea de o memorie ce reproducea aproape exact prelegerile totdeauna studiate și scrise dinainte. Minuia un stil plăcut, adesea înflorit de ornamente literare. Cursurile citite în litografia după manuscris constituiau pentru student o desfătare a minții și aveau mai multă forță launtrică decît atunci cînd

Je ascultai rostite. Nemulțumit că elev la seminar cu leșinătura **Manualului de Dogmatică**, mă bucuram acum ca student că forma superioară în care ni se înfățișau supremaele adevăruri ale credinței noastre îmi împrietenește intelectul cu ele. Studenția e o fază raționalistă a vieții spirituale și un conținut inaccesibil minții, cum e cel dogmatic, te provoacă la ispita luptei chinuitoare de a-l cuceri sau de a-l respinge. Eu n-am avut niciodată crize religioase în sensul îndoielii sau al negației, ceea ce, recunosc, se poate întâmpla unui student în teologie. Recunosc mai mult decât atât: că aceste crize pot fi foarte fecunde pentru întărirea ulterioară a credinței, cu condiția să ieși biruitor din ele. Dar am trecut, în schimb, prin crize dogmatice, ca să le numesc așa, adică prin acute nedumeriri în ce privește legătura internă dintre fărâșele principii dogmatice. Crizele de îndoială, pe care le-am avut, pot să ducă la pierderea credinței, la ateism. Crizele de natură dogmatică prin care am trecut, pot să ducă la erezii și ele sînt în realitate izvorul marilor erezii ce au frământat și încă frământă creștinismul. În anul I și II, cînd încă nu ajunsesem la cursul profesorului Mihălcescu, am trecut prin asemenea crize, citind în special operele filosofului francez J.M. Guyau. Ele îmi dădeau chinuri intelectuale de neîndurat. Neavînd cui mă adresa pentru lămuriri, am scris o lungă scrisoare unui fost profesor de la seminar, cerîndu-i-le. Dînsul, foarte prietenos, m-a invitat acasă, și-am convorbit o seară întreagă despre orice, afară de chestiunile ce mă torturau pe mine. Am plecat cu amintirea unor struguri delicioși cu care m-a omenit și cu admirația unor pisici de rasă, la care ținea. Cursul de Dogmatică al lui Ioan Mihălcescu mi-a adus pacificarea acelor crize pentru ca, în urmă, după terminarea Facultății, să izbucnească altele, pe teme pe care nu le aprofundasem. Căci **Dogmatica** e o serie nesfîrșită de probleme și ți-ar trebui o viață întreagă să le adîncești. În **Apologetică**, profesorul era parcă și mai în largul său dată fiind pregătirea filosofică, de care dăduse dovadă încă de la teza sa de doctorat despre filosofia religioasă a lui Auguste Sabatier. Cursul acesta a fost tipărit și nu e nevoie să insist asupra vastei informații, asupra ordonanței materialului și asupra clarității de judecată ce îi alcătuiesc valoarea. Dar cursul admirației mele în cei patru ani de studii teologice a

fost cel de **Istoria religiilor**. Profesorul Mihălcescu îl făcea avînd drept călăuză tratatul elvețianului Orelli. Pentru cultura generală a unui student nu se putea ceva mai bogat în perspective și mai fecund decît un astfel de curs. **Istoria religiilor** e perspectiva globului pămîntesc și a umanității, văzută din piscurile spirituale, pe care popoarele le-au ridicat spre cer în căutarea lui Dumnezeu. Prin natura ei, ea implică istoria filosofiilor și a culturilor omenești. De fapt, mi se pare că nu poți ajunge cu adevărat la conceptul de cultură fără privirea vastă, universală, pe care o deschide **Istoria religiilor**, incomparabil mai bogată decît **Istoria filosofiilor**. Precum voi arăta, am urmărit în anii de studenție toate cursurile cu faimă ale Universității și am constatat cu mîndrie că nu e unul care să se asemene cu frumusețea acestuia, care se predă la Facultatea noastră. Entuziasmat, îmi aduceam prietenii de la celelalte facultăți ca să-l asculte. Era o sărbătoare.

În legătură cu acesta, îmi aduc aminte că, imediat după război, în 1919, am ascultat un curs asemănător al lui Vasile Părvan, intitulat „**Doctrina salvării**”. Cu tot efortul filosofic al celebrului profesor, sau poate tocmai de aceea, era un curs confuz și evaziv, din care nu se puteau distinge ideile esențiale. El m-a făcut să prețuiască și mai mult prelegerile lui Ioan Mihălcescu.

El a fost dascălul în care se rezuma Facultatea de Teologie din timpul studenției mele.

Cîntărind toate glasurile ce mi le oferea Facultatea, am ajuns la concluzia că trebuie urmate numai cîteva, timpul disponibil, — căci eram funcționar — rămînînd să-l întrebunțez altfel pentru a-mi însuși o cultură universitară.

— E oltean de-ai mei — zise Pietroșeanu, care, student la noi și elev la Conservator, purta acum un frumos costum, nuanța oului de rață. Vine în fiecare seară la Terasă. Mergem să faceți cunoștință.

Terasa Oteteleșanu, cafeneaua literară și artistică a vremii, se afla pe locul unde azi Palatul Telefoanelor impune cerul cu hîzenia turnului său de stil talmudic. D. Tomescu, criticul literar de la revista „**Ramuri**”, ședea singur la o masă

din colț, cu o ceașcă în față. Era un tânăr oacheș, cu păr puternic, negru, dat pe spate și mustață tunsă pe buză. Când te privea, strângea din pleoape, care se încrețeau ușor în efortarea de-a ascuți o miopie începătoare. Cunoștința noastră a fost firească, așa ca între oameni care se știu de multă vreme și-ar dori să-și strângă mâinile. Peste un ceas, ea se transformase în prietenie, întâia și una din cele mai frumoase prietenii literare, pe care le-am trăit.

— Tei un șvarț cu rom?

— N-am băut niciodată și nu știu să-l prepar.

— Te-nvăț eu. Ghiță, se adresa el chelnerului, un șvarț cu rom!

D. Tomescu turnă paharul cu rom în ceașca cea goală, puse zahărul peste el și-i dete foc cu chibritul. O flăcăruie albastră ca visul poezilor plpăia în ceașcă. Apoi vărsă peste flacăra cafeaua din cealaltă ceașcă și mestecă cu lingurița de argint.

— Gata! Țsta e șvarțul cu rom, încheie Tomescu.

Ritualul îmi plăcu, dar mai cu seamă văpaia albăstrie. Ea licărea și pe mesele din vecinătate, înconjurate de chipuri pe care le ghiceam din fotografii sau caricaturi: scriitori, pictori, actori. Șvarțul cu rom era băutura preferată de artiștii vremii pe când în cafenelele Parisului era absintul. Când îl beai, te simțeai oleacă poet, sau pictor sau actor, chiar dacă nu erai, cum se întâmpla cu anumiți amatori, care frecventau mesele gălăgioase ale gloriei. În noaptea aceea n-am putut închide ochii pînă la ziuă. Esența de cafea era tare și tot astfel impresiile mele de la Terasă. De-acum încolo drumul în lumea literaților mă aștepta deschis. Prin D. Tomescu am cunoscut pe cine am vrut. Pe el îl găseam acolo în fiecare seară, după ce bibliotecă Fundației se încuia. Căci intrasem din nou în pasiunea lecturilor, pentru care ziua dispuneam de puțin timp. Fundația sta deschisă și seara, iar de la Internatul Teologic aveam deplină libertate să ieșim cînd voiam. Cărți găseai, orice îți dorea spiritul și simțeai o plăcere să le primești din mîna custozilor, care se numeau St. O. Iosif, A. Măndru sau Ion Al. George. O lumină lină, o liniște înfiorată de idei și o căldură plăcută te îndemneau la citit. Când un pasagiu admirabil îți trimitea gîndul în depărtări, te deșteptai cu ochii la ceafa albă a vreunei studente cu zulufi de aur. Era o bucurie subțire să citești în

atmosfera aceea de tăcere, plină de frunți tinere, băieți și fete, care se înnorau ori se înseninau după natura cugetărilor din carte. La ora închiderii, coboram ca dintr-un templu al geniilor și pe sub platanii mari ai Palatului regal, pe care îi iubeam mai ales toamna, când își lăsau frunza galbenă și moale pe trotuar, mă îndreptam spre Terasă. D. Tomescu poseda lecturi variate, franceze și italiene și era în curent cu toată mișcarea culturală românească. Admira în chip deosebit gânditorii și romancierii catolici ai Franței și ai Italiei, iar „**Le Gaulois**” era ziarul său de predilecție. Pe lângă entuziasmul pentru spiritul lui N. Iorga ne apropia același fel de a concepe literatura ca o funcțiune națională și morală, firește, în marginile artei și ale exigențelor formei. Cu el puteam discuta orice problemă care mă interesa. Cu ceilalți literați, care frecventau Terasa, n-am găsit puncte de contact. Discuțiile lor la cafenea nu se ridicau peste birfeală și cancanuri sau farse, iar când se ridicau se opreau la probleme de formă, de tehnică, ignorând sau chiar disprețuind ceea ce constituie spiritul sau ethosul artei. D. Tomescu avea cultul frazei rotunjite și poate tocmai din această pricină își scria articolele marmoreene cu mare greutate. Începutul unui articol dura câte o săptămână, iar Făgețel de la Craiova, editorul „**Ramurilor**”, pierdea câte două trei termene de apariție în așteptarea manuscrisului. Uneori lua trenul și nu pleca din Capitală pînă cînd D. Tomescu nu-și puneă iscălitura sub ultima frază: Numai cu teroarea i s-a putut smulge și puținul cît a scris. În discuțiile pe care le continuam noaptea, pe străzile pustii, era însă facil. Părerile și le sublinia prin opriri din mers și mișcări cu bastonul noduros, pe care nu-l uita niciodată, ca și cum s-ar fi păzit de cîini nevăzuți. Scriitorii de la Terasă, majoritatea adepți ai simbolismului, îi ziceau „șefule”, îl salutau cu deosebită considerație și, oricît de liberi la gură, ca Ion Minulescu, glume pe socoteala lui nu îndrăzneau. Judecata lui critică avea aceeași greutate și-n mișcarea naționalistă și-n școala simbolistă, pe care el o persifla în teorie, dar îi admitea realizările de talent. O scurtă apreciere critică îl făcea fericit pe un poet simbolist. Dacă Tomescu ar fi fost un om organizat în viață cum era în spirit, ar fi jucat în literatură rolul unei mari personalități îndrumătoare. De fapt, vremea cînd l-am

cunoscut a fost apogeul lui, după care a urmat stingerea lentă, cu pîlpîiri rare, a scriitorului și supraviețuirea omului amărit ca de o sleire organică. Era un boem și boem a rămas pînă la moarte.

Într-o vară, silit, cum era să rămînă în București ca funcționar, m-a poftit să dorm în locuința lui din Calea Plevnei. Dar nu-și plătitese de multă vreme chiria și nu da ochii cu gazda. Camera se găsea jos la stradă și pe ferestrele neîncuiate ne introduceam noaptea tîrziu, ca să ne sculam înaintea gazdei și să dispărem cum am venit. Un timp a scos în Capitală săptămînalul naționalist „Lumina” cu adaosul „Lumina literară”. Am colaborat la amîndouă cu articole și versuri, scrise între registrele de cifre ale Casei Corpului Didactic sau în larma vivace a colegilor de la Internat. Mă obișnuisem atît de mult cu această larmă încît îmi devenise necesară cînd scriam versuri. După fuzionarea „Ramurilor” cu „Drum drept” sub direcția lui N. Iorga, mă găseam alături de Tomescu, colaborator regulat al acestei reviste. De ea se leagă apariția întîiului meu volum de versuri „Sesuri natale”, tipărit la Craiova. C.S.Făgetel a pregetat să-l editeze, deși despre aceste versuri apărute în reviste se scriseseră foiletoane, articole și note incurajatoare. Eu n-aveam sîmă cu care să-l tipăresc. Atunci fratele prietenului meu de muncă zilnică, Ștefan Stoenescu, adică Mircea Stoenescu, administratorul unei moșii boierești, s-a oferit să acopere costul și astfel a ieșit cartea. Nu mă așteptam la primirea elogioasă ce i s-a făcut. N. Iorga cu volumul în mîină remarcă prietenilor și studenților versurile ce-i plăceau. Dînsul găsea probabil în ele un soi de sămănătorism fără cavale, fără stîni și fără topoarele plăieșilor, care asurziseră ani de zile văzduhul literar. Cuvîntul său a căzut greu și a fost socotit ca o consacrare. D. Tomescu, reîntors acum la Craiova, a scris un cald articol definitoriu. Alexandru Vlahuță i-a trimis criticului craiovean o scrisoare, cerîndu-i să-i fie prezentat. Dar despre această întîlnire cu Vlahuță am vorbit într-o evocare a marelui scriitor.

„Sesuri natale” mi-au adus relațiile personale cu N. Iorga și prietenia lui Al. Vlahuță. D. Tomescu îmi expedie în această vreme, comentînd neobosit succesul, cele mai frumuse epistole literare, pe care le-am citit vreodată și pe care, din nenorocire, l-am pierdut în timpul războiului, ce se apropia

Uitasem să spun că ceva mai înainte apăruse ca din senin marea senzație literară a epocii, „**Biseriçuța din Răzoare**”, nuvelele lui G. Galaction. Salutaseu cartea într-o critică vibrantă dintr-o revistă studentească și am făcut cunoștință cu autorul. Manuscrisul „**Șesurilor natale**” i-a trecut pe sub ochi și într-o bună zi m-am pomenuit cu Galaction la Inter-naf, m-a ridicat cu manuscris cu tot și m-a dus la editorul Steinberg din strada Gabroveni, mi se pare. Cu toată insistența lui Galaction, care știa să pledeze cînd vroia să facă un bine, solicitatul ne-a refuzat, fiindcă, spunea el, din principiu nu editează versuri. Această neizbîndă m-a hotărît cu bucurie să recurg la „**Ramuri**”.

Între primele mele cunoștințe literare e și Mircea Rădulescu, funcționar ca și mine la Casa Corpului Didactic. La slujbă venea cînd și cînd, tolerat ca poet de viitor de către directorul general Gr. Tăușan. Publica în „**Viața Românească**” și în „**Flacăra**” și se mîndrea, camarad bun de altfel, cu chefurile stropite de șampanie. La „**Flacăra**” colabora cu poezii de inspirație neoclasică anacreontice, Ion Al. George, transilvănean de duioasă asprime domolită cu un șvarț oferit. Dar dintre poeți îmi plăcea cu deosebire George Gregorian, tînăr de o bărbătească frumusețe, cunoscut încă de cînd era licean pentru mușchii săi atletici. Își citea minunat versurile de o lăuntrică melodie și nu invidia pe nimeni. Odată l-am văzut nevoit să-și arate atletismul în plină cafenea literară. Era în vremea de neutralitate a României, între 1914-16. Marile puteri încăierate în război se concutau cu fondurile secrete pe piața ziaristică a Bucureștilor. Un escroc rafinat, de mare faimă, Bogdan-Pitești, susținea politica puferilor centraie în scabrosul ziar „**Seara**”, al cărui redactor principal era Ion Theodorescu-Argezi. Casa acestui Bogdan-Pitești era o cloacă în care se colecta scursura morală din presă, din literatură și din artă într-o promiscuitate bestială, pe care cinismul fioros al patronului o ridica la rangul de rafinament. Din această cloacă, confuzia morală a ciracilor lui se prelungeau în presă. Ziarul „**Seara**” ducea între altele o campanie de injurii împotriva tînărului poet George Gregorian, necruțîndu-i, după maniera lui Argezi, nici părinții, nici surorile. Poetul a răbdat fără să uite că posedă o forță de atlet. Într-o seară de vară, cu lume multă,

Bogdan-Pitești își patrona cloaca la o masă de la Terasă cu vreo zece inși. Celebrul escroc avea o înfățișare de taur. Poetul, injuriat cu toată familia lui, se apropie calm de cloacă:

— Dv. sînteți d. Bogdan-Pitești? Eu sînt George Gregorian. Zicînd acestea, pumnii atletului începură să trăsnească vertiginos fălcile taurului și ale ciracilor. De la o masă, priveam cu Mircea Rădulescu acest spectacol în care zece efeminați se prăvăleau unul după altul, turțiți de brațul unui singur om. Chiar dacă el n-ar fi avut dreptate, publicul era de partea poetului, văzînd lașitatea adversariilor. Într-o clipă masa era goală; eroii de la „Seara” dispăruseră ca potîrnichile. Ion Theodorescu-Arghezi a fost ridicat de sub masă și în fugă și-a uitat pălăria de paie, zdrobită, jos. A doua zi, George Gregorian își bea liniștit șvarțul la Terasă, unde cloaca lui Bogdan-Pitești n-a mai apărut niciodată.

Programul studiilor teologice ne obliga să urmărim și la Facultatea de Litere cursurile de literatură română și de pedagogie. Nu ni se pretindeau examene la aceste cursuri suplimentare, ci numai frecvența. Astfel am luat contact cu profesorii Ion Bianu de literatură veche, Mihail Dragomirescu de cea modernă, G.G. Antonescu de pedagogie teoretică și Coco Demetrescu-Iași de cea practică. Nu știu dacă trebuie să numesc prelegeri universitare orele în care Ion Bianu prezenta cîte o carte veche, arătîndu-ne cum e tipărită, în ce piele e legată și cu cîte cataramे se închide. Autorul „**Bibliografiei românești vechi**”, împreună cu Nerva Hodoș, nu se ridica peste acest folositor catalog al literaturii noastre chirilice. Și mă întreb dacă Pestalozzi însuși ar fi izbutit să facă din știința pedagogiei un curs interesant pentru studenți.

Harnicul G.G. Antonescu, cu toată distincția unei persoane foarte agreabile, vorbea cenușiu, încît, după oră, îți venea să te scuturi pe haine de praf. În sala Seminarului pedagogic, figura lui C. Demetrescu-Iași, în desăvîrșită decrepitudine fizică, m-a izbit ca o mumie ridicată pe neașteptate din coșciugul ei, frumos etichetat în muzeu. Îl mai zărisem o dată prin ușa întredeschisă, în bodega „Mircea”, cu două femei tinere și elegante, în jurul unei sticle de șampanie.

nie. Era târziu în noapte cînd, în trecut, prietenul care mă însoțea, mi l-a arătat. Acesta e, vasăzică, faimosul filosof, despre care se vorbise atîta în lumea universitară! Să-l ascultăm!

Cînd mumiă egipteană a deschis gura, din barba-i decolorată ca scoasă de la murat a ieșit un fîșit sinistru de frunze scorjite în bătaia vîntului. Era glasul lui Coco Demetrescu Iași, care nu mai putea vorbi, ci șoptea gîjît. La început nu înțelegeam absolut nimic. Pe urmă, în liniștea de muzeu a sălii, se deslușea ici-colo cîte un cuvînt. Am luat note și le-am citit după aceea. Fraza încheată suna literar. Tema despre care vorbise, pedagogia la egipteni, divăga despre zeitățile Nilului și Cartea morților, adică niște considerații comode, după răsfoirea în pat a unei cărți. Stranie impresie de antichitate și această biată pedagogie practică! C. Demetrescu Iași era în declin. Dar cînd fusese oare la apogeu? Tradiția studentească spunea că, atunci cînd profesa la Facultate cîteva lecții pe an și venea timpul examenelor, băieții îl implorau să treacă de la bodegă la catedră. Și, totuși, acest geniu pustiu, de la care n-a rămas decît un fleac de studiu despre morala lui Nietzsche, și-a avut în Universitate legenda lui de mare filosof!

Atracția la română era cursul lui Mihail Dragomirescu, foarte popular și animat. Bonomia comunicativă a profesorului te făcea să te simți dintr-odată la tine acasă. Lipsa de solemnitate îi împrumuta un aer de familie. Teoreticianul capodoperei, care a creat un sistem de estetică, propriu, derivat din cele germane, dar cu o puternică notă personală, nu ținea cu orice preț ca de la catedră să-l poleiască în prestigiu unic. Sau poate că ținea cu tot dinadinsul, dar felul său particular de a fi reușea mai degrabă să micșoreze însemnătatea sistemului decît să-l impună.

Prin însușirile vorbirii și mai ales prin ținuta sa plebeiană, Mihail Dragomirescu își bagateliza singur gîndirea, estetică cu care vroia să îndoctrineze studentimea. Pentru un maestru de literatură română avea defectul capital de a nu acorda subiectul cu predicatul, particularitate unită a vorbirii populare din Muntenia. Să preamărești genialitatea lui Eminescu într-o formă atît de negramaticală constituia un contrast, al cărui efect era mult mai la locul lui cînd profesorul analiza comicul lui Caragiale. Orele de seminar

erau cele mai gustate. Mihail Dragomirescu, șef de școală estetică și director al „Convorbirilor critice”, se purta cu studenții camaradereste, cum s-ar fi purtat în cenaclul lui cu scriitorii. Din această pricină, libertatea părerilor între- cea limita. În plus, da dovadă de o nedibăcie rămasă proverbială în alegerea colaboratorilor imediați ai seminarului, promovind de regulă elementele cele mai slabe. Din mii de studenți care l-au ascultat n-a avut norocul să dibuască unul singur, care să-i urmeze la catedră și să-i continue sistemul. În aceste condiții, orele lui de seminar erau adevărate oaze de recreație prin eflorescența prostiilor debitate de colaboratori. Băieții inteligenți veneau să petreacă la aceste comicării ce atingeau grotescul. Ele au crescut în amploare când seminarul a evoluat în institut de literatură cu și mai multă libertate de expresie. La aceste ore de seminar am cunoscut doi băieți foarte inteligenți, care aveau să-mi fie prieteni: Alexandru Busuioceanu, cu care mă potriveam în păreri și Tudor Vianu, de alte convingeri, dar prea fin și manierat ca să nu-l prețuiești. Cel dintâi scotea o revistă unde amîndoi polemizau pe tema tradiționalism și modernism. Prelegerile lui Mihail Dragomirescu și toată neobosita lui activitate universitară și literară aveau efectul că țineau vie atenția studențimii asupra literaturii naționale și întrețineau pasiunea pentru ea. După apariția „Sesurilor natale”, Dragomirescu le-a închinat o sedință a cenaclului său de scriitori, unde a citit el singur tot volumul remarcînd ce i se părea mai realizat. Mi-aduc aminte că într-un sonet, „Copacul”, găsea că am pus un adevărat „elan bergsonian”. Cu toate aprecierile lui elogioase, drumul meu literar era precizat în altă direcție, care avea să ne ducă mai tîrziu la polemici violente, lipsite de măsură din amîndouă părțile.

La Litere existau însă și alte cursuri interesante în afară de acela al lui Mihail Dragomirescu. Filologul Ovid Densușianu, care hrănea cu foc bengal un Pegas fără aripi și preconiza modernismul într-o revistă costelivă, „Viața nouă”, făcea prelegeri despre poezia franceză contemporană, adică despre simbolisți. Îi citisem pe toți și voiam să-mi verific părerile cu ale lui. Densușianu vorbea încolor precum scria, vocea-i pitigăiată grasea neplăcut și imprumuta caracterizărilor vagi un fel de afectare pomădată. Tinuta sa literară dovedea mai mult ambiție decît putere. Totuși, în „Viața

nouă" a publicat câteva studii interesante despre poezii moderne necunoscute nouă, ai Americii de Sud.

Citiseam studiile filosofice ale lui C. Rădulescu-Motru sub titlul generic de „Puterea sufletească” și unele considerații asupra creștinismului le reținusem. Subscriam întru totul critica pașoptismului din „Cultura română și politicianismul”, și, firește, caldă apologie a ortodoxiei, pe care autorul o face acolo, ca s-o uite mai apoi și s-o reia câteodată după fluctuațiile vremii. „Noua revistă română” pe care o redacta mi s-a părut un amalgam de filosofie și literatură incertă, ce nu izbutea să mă intereseze. Dar cursul de estetică, pe care l-a făcut când eram student, curs în care intervenea mereu numele lui Theodor Fechner, l-am urmat un an întreg, luându-mi note, lecție cu lecție. Cuvântul lui Motru nu strălucea, propozițiunea cărgea de multe ori ca un fir de apă pierdut printre pietre, dar dincolo de cuvânt simțeam pe omul de conștiință și de cultură, de la care aveai ceva de învățat. C. Rădulescu-Motru se remarcă încă de pe-atunci ca promotor al mișcării filosofice române.

Afectarea minoră a lui Ovid Densusianu pălea când ajungeai la P. P. Negulescu. Înalt și subțire, de o paloare obținută la focul ideilor, cu gâtul înțepenit pe umeri, se mișca încet și hieratic, de teamă parcă să nu se lovească de ceva și să se spargă ca un vas prețios de China. După ce se lăsa lent în scaun cu seriozitatea împlinirii unui ritual, făcea o pauză olimpică și începea. Dar P. P. Negulescu nu vorbea, ci cânta. Cânta fraza și scanda fiecare cuvânt, cu voce muzicală și târăgănată, venind parcă din mari oboseli mintale. Dacă n-ai fi fost la o lecție de filosofie, ai fi crezut că în această monodie melancolică și baritonală se scaldă hexametrii lui Homer, din episodul unde cânta despărțirea lui Hector de Andromaca. Se spunea că meșteșugul acesta de a dezarticula silabele scandându-le și artificializând vorbirea coboară de la maestrul său Titu Maiorescu, care oficia parastasul ideilor în odăjdiile unui prestigiu fără asemănare. Căci ce este Istoria filosofiei decât un parastas laic al ideilor? Noi nu l-am auzit pe Maiorescu, dar îl gustam în forma postumă a lui P. P. Negulescu, care ne-a cântat doi ani pe aceeași arie filosofică a Renașterii. Eu nu știu nici astăzi dacă există o filosofie a Renașterii, dar n-aș putea nega existența unei atitu-

dini filosofice inspirată de umanism împotriva cugetării medievale, care, această, există și e grandioasă. Va fi fost convins P.P. Negulescu de existența acestei filosofii, pe care ne-a cîntat-o doi ani? Iată o întrebare care cred că a rămas fără răspuns chiar după tipărirea aceluia curs. În lipsa unor sisteme, profesorul trata această filosofie în biografii și în anecdote. Prodigiosul Pico della Mirandola, acrobatul Lorenzo della Valle și așa mai departe. Fiecare persoană din Renaștere are o biografie miraculoasă, fără să fie filosof și dispune de o anecdotică în stare să ornameze capitole sau prelegeri întregi. Scandate solemn, cu o gravitate obosită, care da fiecărui cuvînt banal un abur de imponderabilă magie, biografiile acestea se muzicalizau într-un **andante misterioso** cînd silabiseau anul nașterii sau al morții și abia dacă se zbirleau într-un **pizzicato** cînd ajungeau la anecdotă, care conținea de obicei un ghimpe împotriva religiei. La oficierea anecdotei, punctul culminant din cugetarea Renașterii, față hieratică a cîntărețului — sau a profesorului — binevoia să schițeze și un zîmbet de satisfăcută ironie. Neinițiatii, că doar de aceea erau studenți, ca să se inițieze acum, băieții și mai ales fetele se prăpădeau luînd note, să nu le scape o dată însemnată sau un cuvînt de spirit. Muzica profesorului, extravaganta și tainica artificializare a cuvîntului rostit împrumuta personajelor din Renaștere o profunzime de cugetare nemăsurată, în vreme ce barbarul și întunecatul ev mediu rămînea mort pe teren, ucis de săgețile anecdotelor. Bieții studenți nici pe departe nu bănuiau farsa olimpică ce li se juca. Sub numele de barbarul și întunecatul ev mediu, acoperit cu trandafirii ghimpați ai unui stil șlefuit cu meșteșugite artificii, li se îngropau și li se ascundeau 1500 de ani de filosofie creștină, care numai în Occident poartă numele unor giganți ca Fericitul Augustin, Anselm, Albertus Magnus, Thoma d'Acquino sau Bonaventura. Li se spunea că umanismul e o descoperire a Renașterii și li se ascundea că în cugetarea Bizanțului el a existat fără întrerupere istorică pentru a stimula direct Renașterea din Apus. Nu mă sfiesc să numesc această farsă o crimă culturală care înstrăinează studențimea de un bun spiritual cum e filosofia creștină, derutînd-o în neantul filosofic al unei epoci cum e Renașterea.

De la Medicină am audiat o vreme lecțiile de psihiatrie ale doctorului Obreja, unde m-a introdus prietenul Petre Tomescu, viitorul lui urmaș la catedră. Nu știu de ce mă interesau buboaițele nevăzute ale spiritului omenesc scăpat din ziua conștiinței în noaptea fără stele a nebuniei. **Evanghelia** e plină de demoniații antichității, mai ales epileptici. Dar dintre formele nebuniei moderne, se pare că demonismul cel mai acut îl reprezintă paranoia, boală cu etiologie necunoscută, în care trufia luciferică îmbracă cele mai fantastice chipuri. Doctorul Obreja, un omuleț roșcovan, aducea în amfiteatrul spitalului Colțea exemplare de la Pantelimon și le pune să vorbească studenților. De la „**România Mare**“ pînă la „**Împăratul Chinei**“, toată gama mărimilor acestei lumi reînvia întrupată în acești nenorociți, care glăsuiau din haosul fără întoarcere la normal. Doctorul Obreja conversa cu ei, cu fiecare în parte, recunoscîndu-le grandoaarea, iar ei, în culmea fumurilor, îl tratau ca pe un pigmeu. Uneori, conversația dintre profesor și pacient era așa de încheată în logica aiurelii încît nu mai știai care din doi e **dincoace** și care **dincolo** de genune. Contactul cu societatea umană e molipsitor și așa fi vrut să fiu orice, afară de profesor de psihiatrie.

La Nicolae Iorga locurile se ocupau cu un ceas mai devreme. Colegul care îl preceda în aceeași sală putea să-și facă iluzia că publicul cel mai variat din oraș se întrece cu studențimea ca să-l asculte. În realitate, acest public ardea de nerăbdare ca omul de pe catedră să termine mai repede și să apară fruntea de geniu care purta veacurile istoriei universale, ce intrau odată cu ea pe ușă. Auditorii stăteau așa de strînși unul într-altul încît profesorul pătrundea cu greu pînă la catedră. Patru ani cît l-am audiat fără să pierd o lecție a fost o luptă continuă pentru un loc. Publicul lui se deosebea cu totul de publicul celorlalți profesori. Acolo, la aceștia, mergeai să te instruiești, cu sau fără sentimente de iubire; aici veneai să te împărtășești în credința unui neam întreg. Dacă publicul lui Nicolae Iorga nu încăpea în această sală de curs, el nu încăpea nici în marginile strimte ale țării oficiale ci trecea dincolo de ele pînă unde s-aude graful strămoșilor și pînă unde bate o inimă la fel cu a noastră. Indiferent despre ce epocă moartă sau despre ce popoare

străine vorbea, oratorul avea permanent în minte un pământ care pe hartă căpăta forma unei piini tăiate în felii de cuțitele marilor căpăuți. Soarta viitoare a pământului acestuia și a făpturii naționale ce-l împodobeste îl interesa mai presus de toate. Istorie universală? Da, fără îndoială! Dar ce pasiune am putea să avem pentru această Istorie universală, dacă legea ei n-ar fi decît triumful tiranilor asupra sclavilor. Din marele ei vălmășag vedem, dimpotrivă, cum popoare după popoare se ridică din noaptea slaviei și se scaldă în singele lor și al vrăjmașilor pentru acea gură de aer curat, care se cheamă libertate. Popoarele fac istoria universală și cursul ei se modifică după elementarele necesități de viață ale neamurilor vii. Ideea scumpă lui Nicolae Iorga era aceea de a urmări sub toate aspectele marele proces de diferențiere a neamurilor din universalismul sacralui imperiu medieval, pentru a-și clădi o existență proprie potrivit legii singelui național. Acest proces de ridicare a popoarelor ni se înfățișa în concretul vieții istorice cu atîta forță plastică și cu atît dinamism, care împingea blocurile evenimentelor, încît ne smulgea în vârtejul lui și, din auditori peste veacuri, ne făcea părtașii uriașelor lui încordări. Nicolae Iorga avea darul genial de-a vărsa energia vie a istoriei în voința noastră morală. Uneori, cînd un episod istoric prezenta identități cu aspirațiile politice ale românismului integral, îți făcea impresia că oratorul nu mai vorbește despre acel popor îndepărtat, ci îl ia numai ca pretext și pseudonim sub care disimula lupta de eliberare a neamului nostru, ce trebuia să vină. Geniul lui încovoia sensul istoriei universale într-un punct convergent, care nu era altul decît idealul nostru național. Profesoratul lui înceta să fie știință rece și documentară pentru a se ridica în regiunea de foc și de flacără a profetismului național. Ca știință pură și rece, istoria e o simplă aritmetică a memoriei. Dar ca viață a omenirii, ca experiență a trecutului, ea poate deveni o înțelepciune a prezentului și o deslușire, o prevedere a viitorului. Adagiul **savoir c'est prévoir** e valabil în fizică, dar poate fi valabil și în istorie. În fizică e valabil potrivit determinismului mecanic al legii cauzalității naturale; în istorie, potrivit libertății spiritului, care creează viață nouă ajutat de analogiile înțelepte ale experienței trecutului. În sens istoric, viitorul nu e un efect

inlăntuit de cauzele trecutului și determinat de ele, ca în fizică, ci o creație nouă, analogică, a libertății spiritului, a voinței de existență omenească. Tocmai de aceea profetismul e incompatibil cu determinismul cauzalității naturale, dar e la locul lui în istorie ca viziune liberă a unei forme noi, ce trebuie umplută cu carnea vieții. Ca istoric, Nicolae Iorga a fost, la începutul veacului al XX-lea, profetul românismului în sensul în care au fost profeti istoricii francezi din prima jumătate a veacului al XIX-lea, Edgar Quinet și, mai ales, Jules Michelet.

Cine n-a trăit viața universitară dintre anii 1912 și 1916 e greu să-și facă o idee despre influența personalității lui Iorga asupra tineretului. E drept că această personalitate umple cu volumul ei moral toată jumătatea veacului, dar anii despre care vorbesc sînt anii decisivi pentru viitorul țării și ei corespund cu strălucirea cea mai puternică a geniului lui Nicolae Iorga. Atunci a fost el glasul profetic al românismului de totdeauna și de pretutindeni. Cînd războiul mondial a izbucnit, în 1914, și România Mică a trebuit să pîndească doi ani de neutralitate momentul intrării în foc, totul era pregătit sufleteste de Nicolae Iorga. Imaginea întregului popor român trăia vie în inima fiecărui tînar, sădită acolo de cuvîntul lui profetic. Se vorbește astăzi elogiios de frumoasa acțiune patriotică a unui Nicolae Filipescu, a unui Barbu Delavrancea, pentru ieșirea din neutralitate și atacul asupra puterilor centrale întru eliberarea Ardealului și a Bucovinei. Toate elogiile sînt meritate de acea pleiadă de bărbați, ațîțatori înflăcărați la marea năvală. Dar numai cine a trăit epoca își dă bine seama de proporțiile rolurilor. Acești bărbați nu erau decît barcații în torentul fluvial al lui Nicolae Iorga sau, dacă voți, suflători în focul aprins de el pentru a-i mări pâlălaia, — ca să întrebuițez un cuvînt pe care Delavrancea îl arunca mereu în discursurile lui. Generația care avea să facă războiul aparținea în întregime lui Nicolae Iorga. El era cel care rostea comandamentul suprem al românismului. El era soarele care strălucea în milioanele stropilor de rouă. Fiecare tînar era reflexul lui spiritual. Ca viziune și ca formă a idealului național anticipînd istoria, România Mare era opera lui morală, lucrată în sufletul neamului întreg. N-a existat nicicînd și să dea bunul Dumnezeu

să existe de-acum încolo o generație mai temeinică și mai fericită pregătită pentru misiunea românească decât aceea înfierbântată de el. Revăd în minte miile de studenți inundând furtunos străzile Capitalei și cerînd în delir să fie trimiși la moarte pentru țara și pentru neamul lor. Existența noastră personală nu mai avea nici un rost decât contopită în marele sacrificiu ce se oferea patriei noastre. Iar ridicarea pînă la această culme morală era pe de-a-ntregul opera Universității întrupată în Nicolae Iorga. Căci acolo, în Universitate, pe piscurile spiritului, trebuie să ardă focul călăuză pentru un întreg popor. Ea e uzina ideilor, unde se făuresc cu mîinile cele mai curate idealurile obștești, credințele care să le hrănească și voințele care să ridice realitatea pînă la măsurile lor azurate.

De-a fost cîndva o Romînie Mare e fiindcă a existat un om de geniu care, anticipînd istoria, a ridicat milioanele de brațe s-o clădească.

Internatul teologic, cămin studentesc ca oricare altul, se deosebea totuși prin așezarea lui în vîrfurile muntelui Radu-Vodă, înconjurată de o grădină spațioasă, unde puteai pregăti examenele. Un turn vechi și ruinat boltește intrarea către biserica voievodală, declarată monument istoric pentru a nu fi reparată niciodată, ba pierzîndu-și și turla, în ultimul cutremur. Clădirea, ridicată din donația unor oameni pioși, are forma unui avion cu botul înfipt în vîrfurile muntelui. Instalațiile interioare aveau o față modestă, ce nu mai amintea nimic din gospodăria Seminarului Central. Despre o viață spirituală înlăuntrul acestui cămin nu se putea vorbi și nimeni nu s-ar fi gîndit că ea lipsește. Aveam și aici pe lîngă director, un spiritual care se îngrijea ca fasolea, cartofii și varza acră să fie înmagazinate la timp potrivit, iar dimineața, după sunarea scularii, să tragă de picior pe cei care se culcaseră tîrziu. Printre aceștia eram și eu care, din pricina legăturilor mele nocturne cu viața literară de la cafea, n-aveam decât cîteva ore de dormit. Aș putea zice că aceasta e singura educație deprinsă la internat: să dorm puțin. Și ascetica recomandă să dormi puțin ca să-ți rămîni

timp pentru veghe și rugăciune. Asceza mea era însă de natură foarte laică. Nu cred că somnul existenței mele să atingă durata medie de cinci ore. La orice oră m-aș fi culcat, lumina zorilor m-a trezit definitiv. V-ați gândit vreodată că a dormi pe lumină e un păcat asemănător cu sinuciderea? Somnul e fratele morții, spuneau cei vechi; dar ei se gîndeau, desigur, la somnul de noapte. A prelungi somnul de noapte în lumina zilei e totuna cu scurtarea zilelor tale în favoarea morții. Și pe urmă, lumina aceasta, care fulguie asupra lumii bucuria de a fi, e imaginea străvezie a lui Dumnezeu. A dormi pe lumină, a-i păta cîntecul ceresc cu horcăitul respirației tale necontrolate — n-ați observat că sforăitul seamănă cu horcăiala morții? —, a putrezi de viu în roua zorilor sau în văpaia argintie a după-amiezii e totuna cu a ofensa pe Dumnezeu. Ah, Doamne Dumnezeule, dacă te-ai îndura să mă judeci numai după respectul ce l-am arătat luminii tale, poate că nu m-ai osîndi! Eu am dormit puțin și numai pe întuneric; de-aceea am avut impresia că am trăit foarte mult. Pe la vîrsta de 30 de ani am scris o poezie, „**Eu am trăit!**“, convins că nu voi mai avea norocul să mă scald în această nemărginită baie a existenței, care e lumina. Această educație, spuneam, am căpătat-o la Internatul teologic, fără ca ea să figureze în programul interior al așezămîntului, care nu ne obliga decît să mîncăm. Mîncarea, de altfel, era singurul lucru programat riguros după prescripțiile bisericii ortodoxe. Am postit atît de regulat și la Seminar și la Internat încît găsesc că regimul vegetarian e cel mai sănătos. Afară de aceasta, în timpul „dulcelui“, carnea de bou secular ce ni se oferea mi-a insinuat o adevărată repulsie față de regimul carnivor. O mazăre bătută în ulei de nucă și o felie de varză murată alături, e hrana cea mai gustoasă. Dar fructele! Puneți alături o halcă sîngerîndă, adusă de la măcelar, și o grămadă de caise aurii sau de struguri galbeni și albaștri, că să vedeți diferența dintre stîrv și aceste frumuseți ale darurilor pămîntului! Un prînz frugal de vegetale îți menține vioiciunea spiritului, suprimă somnul acru de după-amiază și-ți îngăduie să reiei imediat lucrul. Nu înțeleg, iarăși, plăcerea de a bea vin la masă, și aceasta mi-a rămas tot de la regimul de internat, care m-a obișnuit numai cu apă. Vinul la masă te îngreunează, îți pricinuieste usturimi pe gît și rîgîieli dobitocești. Vinul veselește inima.

omului, zice psalmistul, dar eu am înțeles această veselie numai între prieteni, la discuții prelungite, când munca intelectuală, intensă, de fiecare zi, îți pretinde o evadare din tine însuși, o aerisire a creierului, pe care ți-ar da-o tot așa de bine o călătorie. Vinul zilnic, măcar că-l beau toți patriarhii Vechiului Testament, mi s-a părut un exces inutil. Iar vinul oțetit, amestecat cu sifon, cum îl obișnuiesc bucureștenii, constituie poșirca gustului celui mai ordinar. Cu acest regim al internatului, n-am suferit niciodată de stomac și n-am avut dureri de cap.

Un internat teologic, care să fie și altceva decât un cămin studentesc, nu s-ar putea concepe fără o regulă interioară de viață în comun și fără ceea ce romano-catolicii numesc „exerciții spirituale” pentru intensificarea evlaviei individuale. N-ar fi nevoie de împrumutat aceste exerciții, fiindcă ele se găsesc în practica bimileneră a vieții ortodoxe. Nu-mi trece, firește, prin gând instituirea unui regim monahal într-un așezământ menit să pregătească preoți de mir. Mă gândesc însă la o regulă minimală, necesară oricărui creștin adevărat și cu atât mai mult unor tineri teologi, care acum erau lipsiți și de rânduiala duhovnicească a Seminarului. Frumoasa și înălțătoarea rugăciune în comun de dimineața și de seara, mai ales cea de seara, dispăruse și aveam să mă gândesc la ea cu nostalgia unui rai pierdut. Până la 1926, Internatul Radu-Vodă aparținea Facultății de Teologie, ai cărei profesori aveau sarcini științifice și mai puțin educative. Crezând că autoritatea bisericească e mai chemată să cultive educația religioasă a studenților, am făcut la acea dată marea greșală să cedez, prin Ministerul Cultelor, Internatul teologic Patriarhiei. Urmărilor au fost neprevăzute de rele. Facultatea și Ministerul nu mai aveau căderea să se ocupe de el, măcar de gospodărirea lui. L-am văzut cu ani în urmă arătând pe dinlăuntru ca o adevărată ruină, cu dormitoare care duhneau, cu mesele de studiu scoflicite de nu se mai putea întinde un caiet pe ele, cu scindurile dușumelei scufundate. Aceasta e imaginea educației spirituale pe care o nădăjdusem de la Patriarhie!

Dintre studenții care populau Internatul, sosiți din seminariile diferite, prietenia mea s-a odihnit cu deosebire în spiritul lui Constantin Oprescu care venea de la Nifon. Oprescu era un fel de fenomen al vieții universitare. Înseris la trei

Facultăți deodată: Teologie, Filosofie și Drept, inteligența lui strălucea egal în toate, fără truda efortului la înmagazinarea cunoștințelor. Judeca substanțial, publica din când în când articole dense la reviste destul de pretențioase și stăpînea un aristocratic simț al poeziei. Era îndrăgostit de o studentă de la Litere, viitoarea lui soție, și în tovărășia lor veselă și subțire am petrecut unele din cele mai frumoase momente ale vieții universitare. În Universitatea de atunci, relațiile dintre studenți și studente se distingeau prin camaraderie și prietenie de o desăvîrșită cuviință. Nu se cunoșteau în toată studentimea decît două sau trei „amozuri platonice”, care toate au dus la cununia de mire. Frecventînd asiduă cursurile de la Litere, se formase în jurul meu un grup agreabil de studente, cărora eram bucuros să le dau lămuriri cerute în legătură cu prelegerile și cu cărțile noi ce meritau să fie citite. Trăiam întîia oară prietenia cu fete intelectuale, care se deosebea de cea cu băieții printr-un control de sine mai accentuat și prin faptul că numai tu ești cel care dai, primind în schimb cuvinte drăgălașe. Fetele acestea erau ca niște surori din rudenia ideilor. -

Zarul irimii căzuse în afară de Universitate pe o ștren-gărită mlădioasă, cu ochi verzi într-o fermecătoare paloare a obrazului, care, deși învățase la călugărițele catolice, nu-și pierduse nimic din gingașia și spontaneitatea firească. Cu cititul nu se prăpădea, dar învăța pe dinafară poeziile în care căutam să-i răsfrîng frumusețea. Cînd am socotit că prietenia noastră s-a pîrguit de ajuns, i-am destăinuit și tatei secretul și gîndurile mele foarte serioase.

— Cum am face s-o văd și eu? m-a întreat el, care deocamdată nu voia să se arate în hainele-i ponosite de căruțaș în București.

— Foarte simplu: mîine să mă aștepti la pompa de apă. Eu voi trece cu ea de cîteva ori în sus și în jos pe lîngă tine ca s-o vezi bine ce frumoasă noră o să ai.

A doua zi, el era acolo cine știe de cînd, refuzînd cu pretexte mușterii că să mă poată aștepta. Fata, așa era moda, purta o pelerină albastră, care o prindea de minune. Era parcă mai frumoasă ca oricînd în acel început de primăvară, cînd nu prea înțelegea de ce ne plimbăm atîta tocmă pe lîngă pompa de apă. Fără să presimta că e în toiul unui examen, tata o sorbea din ochi ca pe o noră și-mi făcea semn

ferite, de-aprobare însuflețită. Vasăzică, i-a plăcut și lui, că nu degeaba semăn cu el ca două picături de sînge!

Dar ștregărița mea era o fire căreia îi plăcea să fie admirată nu numai de mine sau de tata, ci și de alții. Era o seară posomorită și ploioasă, așa cum trebuie să fie decorul unei adevărate drame amoroase, cînd urcam dealul pe după Parcul Carol, spre cuibul sprintenei rîndunele. La cotitură, un tînăr ofițer staționa cu o pelerină de ploaie mult mai umflată decît silueta lui. Cînd să trec pe lîngă el, un glas subțire și prea cunoscut urechii mele strigă deodată: „Cu-cu!” și de sub pelerină ofițerului, ca o Afrodită din valurile mării, apăru zîna visurilor mele și viitoarea noră a tatei!

— Ce te uiți așa? Te-am speriat? Mă adăposteam de ploaie sub pelerina lui Gică, încercă fata să mă lămurească.

Dar nu mai aveam nevoie de nici o lămurire. Purtînd în mine cioburile unei amfore imaginare, spartă pe neașteptate, am făcut stînga-mprejur și am luat-o la vale pe unde venisem, iar ofițerul s-a făcut nevăzut în direcția contrară. Fata a rămas la mijloc, în ploaie, fără adăpost. Dar în acea seară posomorită, tustrei eroii dramei mi se pare că am rămas plouați.

În primăvara vieții, furtunile trec repede cu violențele lor descărcări electrice. Mai ales dacă ai prieteni buni față de care să-ți despovărezi mîhnirile la un țap de bere. Cerul se înseninează la orizont de atîtea alte frunți cu părul buclat!

Deocamdată sîntem ocupați cu examenele de licență, care, oricît nu ne-ar da cine știe cît de lucru, ne introduc în altă ordine de preocupări. Pe vremea noastră nu existau teze de licență scrise. După probele orale, candidatul trebuia să susțină o disertație în fața comisiei profesoriale, pe o temă trasă la sorți și pregătită în 24 de ore. Era, cred, o rămășiță din celebrele „dispute” ale Universității medievale, care dădeau prilej candidatului să-și afirme personalitatea la sfîrșitul anilor de studii. Mie mi-a căzut la sorți „**Armonia Evangheliilor**”, temă meticuloasă și oarecum aridă, pe care am căutat s-o lărgesc în regiuni unde puteam să folosesc autori din cele mai variate lecturi. La un moment dat, profesorul D. Boroianu din comisie mi-a spus:

— Mulțumim, domnule candidat! — ceea ce însemna să întrerup disertația. Dar, în același timp, alt membru al

comisiei, Vartolomeiu Stănescu, se ridică și protestează colegial:

— Nu, nu, vă rog! — și adresându-mi-se mie: — Continuați, domnule candidat!

Cînd am isprăvit, Vartolomeiu Stănescu s-a ridicat din nou, de data aceasta pentru a rosti o cuvîntare, ceea ce nu se obișnuia la un examen de licență. Cînd se entuziasma, Vartolomeiu Stănescu vorbea cu superlative. A subliniat cunoștințele mele, forma literară și felul de a gîndi. Și a încheiat cu convingerea sa că domnul candidat va fi o mare personalitate a bisericii noastre.

S-a coborît apoi de la catedră, m-a îmbrățișat și m-a sărutat pe frunte.

Cu acest sărut profesoral s-au încheiat anii mei de studii la Facultatea de Teologie din București.

Ce an învălmașit acest 1916! Ruptură sentimentală, apariția primei cărți, licență, căsătorie, un nou asalt la preoție și, în sfîrșit, războiul și retragerea în Moldova.

Idealul meu de preoție se mutase de la sat la București, în resemnarea părinților care și ei vedeau că altfel nu se poate. În legătură cu acest ultim asalt neizbutit la preoție, un vestit bandit de presă bisericească, hrănit o viață întregă cu gîndaci din bucătăriile ierarhilor, a scris într-o broșură că, voind să mă îmbogățesc, aș fi cerut biserica Domnița Bălașa; refuzîndu-mi-se, aș fi renunțat să mai intru în cler. Adevărul știut de toți prietenii mei e cu totul altul. Eram de patru ani cîntăret la biserica Zlătari din Calea Victoriei, lîngă Palatul poștei: Preot al acestei biserici era o lighioană de om, ciudătenia ciudăteniilor, în stare de idiotie desăvîrșită. Îi ziceau „popa metru”, fiindcă statura lui nu trecea de această unitate de măsură. Cînd se mișca, te încredințați că merge în patru labe. Cine intra întîmplător în această biserică și îl vedea își făcea cruce și ieșea imediat. Din această pricină, nimeni nu venea să asiste la slujbe. Parohieni nu existau; tot cartierul acesta central consta din magazine și din populația respectivă, de altă religie decît creștinismul. Sfînta liturghie răsuna în pustiul acestui lăcaș nou și destul de frumos încît mă apuca revolta că se află în această stare

de paragină duhovnicească. Aici am voit să mă preotesc, aici unde nu exista nici un fel de venit și nici un credincios! Îmi ziceam: dacă mi-ajută Dumnezeu, voi face din acest lăcaș pustiu, așezat în calea trecătorilor, pe cea mai circulată arteră a Capitalei, o biserică populată pînă la refuz. Voi pune toate puterile mele, s-o schimb într-un focar de iradiere a învățaturii Mîntuitorului. Voi am să intru în ea ca preot, s-o răzbun de batjocura în care a fost ținută afița prăpăd de vreme. Dumnezeu însă nici de data aceasta n-a voit să ia în seamă planul meu.

La preoție aș fi putut renunța ușor dacă m-ar fi îndemnat inima. Eram funcționar la o instituție plăcută, cu perspective de avansare. Nici o nevoie materială nu mă constrîngea să mă fac preot. Sau aș fi obținut un titlu de la altă Facultate în vederea altei cariere. Literele, bunăoară, erau pentru mine o jucărie. Dar, nu! Eu am învățat Seminarul și am studiat teologia. Ar fi fost pentru mine o dezertare și o trădare să frîng linia, pe care mi-a tras-o destinul. Mă obișnuisem atît de adînc cu această linie încît nu puteam concepe altfel de viață și am avut totdeauna o reținere față de seminariștii și teologii care au dezertat.

S-a dat pentru mine o luptă formidabilă, ca să obțin cîntea de a fi preot la Zlătari. Nu o luptă de întrecere, fiindcă n-am avut nici un contracurent, ci o luptă cu mitropolitul primat Conon Arămescu Donici, descendent al fabulistului care a scris despre faimosul poloboc dogit. Cel dintîi care a ținut cu tot dinadinsul să mă preotesc pe seama acestei biserici a fost părintele Constanțin Nazarie. Dînsul era preot la frumoasa bijuterie bizantină Stavropoleos, filială a Zlătărilor, unde nu se liturghisea, bisericuța fiind sub schele, și a făcut atunci un gest de uluitoare generozitate: a vrut să demisioneze pentru ca eu, numit în locul său, să pot ridica Zlătării. A mers cu mine la Mitropolit și i-a pledat îndelung și cu foc acest plan. Conon însă era un om la prea adînci bătrînețe ca să-l mai impresioneze ceva. Primea demisia părintelui Nazarie, dar pe mine nu mă numea. Spunea că să mă duc întîi preot la țară, deși atunci rînduiala era: seminariștii la sat, licențiatii la oraș, și nimănui altuia în situația mea nu-i aplicase această măsură arbitrară. După părintele Nazarie a intrat în luptă Gala Galaction, defensor ecleziastic la Culte și scriitor consacrat de Academia Română.

A mers și el împreună cu mine la mitropolit, înarmându-se cu un exemplar din „*Sesuri natale*” și cu câteva articole elogiase despre volum. I-a amintit bătrînului că e descendent al unui poet, că Biserica a fost slujită de poeți ca Grigore de Nezianz și alții și că un poet la Zlătari nu e, deci, o revoluție în tradiția ecleziastică. Zadarnic!

— Floricele, floricele! a îngăimat mitropolitul arătînd cu mîna tremurătoare spre carte.

Al treilea asalt l-a susținut însuși Nicolae Iorga, scriind lui Conon o scrisoare în termeni aproape categorici. Rezultatul a fost la fel de negativ. Pe bătrîn nu-l mai putea cînti nici o putere din lume. Dar Gala Galaction nu s-a lăsat înfrînt și a încercat ultimul asalt împotriva unei încăpățînări senile cu cel mai tare catapult al vremii. Fusese coleg de liceu cu I.G. Duca, îi era prieten intim, iar Duca era în acel moment ministrul Instrucțiunii și al Cultelor. Eram siguri că acum lovim în plin. Dar spre marea mea dezamăgire, I.G. Duca a fost refuzat ca Nazarie, ca Galaction și ca Iorga. Bărbații aceștia se bucurau pe atunci fiecare de-un mare prestigiu în sfera sa, încît unul singur ar fi putut înlesni preoțirea a zece tineri, dar toți la un loc n-au izbutit să facă un preot la Zlătari. Doamne, ce putere misterioasă îmi pune stavili în drum și-mi nimicește toate planurile, care nu se ridică peste cea mai modestă ambiție a unui tînăr din generația mea? E adevărat, n-am fost găsit vrednic să cuceresc Zlătarii, dar e tot așa de adevărat că nici pustie n-am lăsat-o. În 1926, parohia devenind vacantă și profesorul I.G. Savin informîndu-mă că prietenul nostru Toma Chiricută, preot la Birlad, ar fi dispus să se stabilească în București, m-am dus la patriarhul Miron Cristea și am pledat în favoarea lui. I-am mărturisit ce voisem să fac eu altădată din această biserică și i-am întărit convingerea că acest preot de seamă va face mai mult decît visasem eu. Toma Chiricută a fost numit și, în scurt timp, Zlătarii avea să fie altarul cel mai cercetat, nu numai sărbătoarea, dar în toate zilele săptămîinii. Dumnezeu nu m-a găsit vrednic, dar mi-a dat puținta să contribui măcar indirect la împlinirea unui vis de preoție. Ce adînci și nepătrunse de mîntea noastră rămîn totdeauna socotelile Providenței!

În răstimpul acestor lucruri și tocmai în vederea lor, mergeam spre căsătorie. O căsătorie la întimplare, după dezi-

luzia sentimentală pe care o încercasem. Doi prieteni, Radu Dragnea și Iuliu Giurgea-Bradul scoteau o revistă „**Solia**“, unde cel dintâi tipărea în serie un studiu despre „**Șesuri natale**“. Revista se imprima la „Tipografia profesională“ lângă Teatrul Național. Când am intrat în biroul ei într-o seară, să fac corectura unei poezii, ce trebuia să apară în „**Solia**“, m-a întâmpinat surîsul unei fete. Avea părul ca mierea, ochi mari, cafenii, ten fraged și un șal verde pe umerii rotunzi. Am schimbat cuvintele de rigoare, dar chipul ei m-a impresionat puternic. Ajuns la Internat, am spus în gura mare, cum era obiceiul tuturor colegilor, că la tipografie am văzut o fată așa de frumoasă încît aș lua-o de nevastă.

— E cumnata mea! dete un strigăt de biruință bunul Nicolae Baculescu, care avea să moară cei dintâi dintre noi. Dacă te interesează serios, îți fac cunoștință.

Duminica următoare eram în vizită la fata tipografului. Cu ea nu vorbisem nimic decît cele două cuvinte din birou și adresîndu-mă părinților, le-am cerut mîna fiicei lor. Mama a primit cererea cu toată bunăvoința, dar tatăl, om practic, ridicat patron-din lucrător, avea reticențe. Că voi fi preot n-avea nimic de zis, dar faptul că sînt scriitor îl stînjenea strașnic. Scriitorii sînt oameni aiurea, lămurea el. Îi cunoaște bine. A tipărit ani de zile „**Convorbirile critice**“ ale domnului Mihail Dragomirescu și n-a fost de ajuns că nu le-a achitat, dar colaboratori ca Ion Dragoslav și Mihail Sorbul îi mai cereau și bani cu împrumut. Or fi ei ce-or fi ca scriitorii, dar oameni serioși nu sînt. Zadarnic încerca Nicolae Baculescu să-l încredințeze că eu sînt altfel decît Dragoslav ori Sorbul. Reticențele lui s-au accentuat cînd, întrebîndu-mă ce pretenții am ca zestre, i-am răspuns că n-am nici una. Chestiunea nu mă interesează, fiindcă sînt în stare să-mi duc singur familia. Asta probabil i-a întărit convingerea că, într-adevăr, calc aiurea. Dar căsătoria s-a făcut, fata și mama erau de acord. Gala Galaction mi-a fost naș, iar Alexandru Vlahuță a venit la nuntă.

Pînă să ajung la nuntă însă, războiul s-a declarat în noaptea de 15 august 1916. Ah, toată viața mi-am adus aminte de această noapte fericită, cînd Dacia strămoșilor avea să renască din cenușa milenară. Cinașem cu scriitorul Mihail Pricopie la un birt modest de pe Schitu Măgureanu și cînd am ajuns la încrucișarea străzii Popa Tatu cu Știrbei-Voda,

deodată clopotele oraşului au început să sune. Şi sunau şi sunau şi văzduhul tremura pînă la stelele acelei nopţi a Sfintei Fecioare Maria. Ieşite ca din pămînt, ediţiile speciale şi proclamaţia de război vesteau că armata română a trecut Carpaţii. Deznodămînt fericit a doi ani de neutralitate groaznic de încordată. Sunetul clopotelor ne încremenise pe loc. Inima bătea să spargă pieptul.

— Sună învierea neamului nostru, Mihail Pricopie! — atît am izbutit să zic şi-am izbucnit în hohote de plîns. În extazul bucuriei mai mult decît în paroxismul durerii, cuvîntul e sugrumat şi omului nu-i rămîn decît lacrimile exaltării. Oraşul a început să vuiască frenetic şi dinspre Călea Victoriei se ridicau uragane de aclamaţii. Am alergat să delirăm cu mulţimea înnebunită de fericire.

A doua zi, prietenii şi cunoscuţii plecau la unităţi. Cei mai mulţi nu-şi acordau măcar răgazul unui rămas-bun. Într-o săptămînă, străzile Capitalei erau goale de tineri. N-am văzut nici un prieten şi nici un cunoscut ambuscat. Zilnic soseau veştile înaintării în Ardeal. Armata smulgea oraş cu oraş şi sat cu sat din ghearele robiei de omie de ani. Radu Dragnea îmi trimitea cărţi poştale de la Porumbacul Țării Făgăraşului. Rămăsesem în Bucureşti Alexandru Busuioceanu şi cu mine. El mai avea 6 luni pînă la încorporare; eu ca teolog nu făcusem armata. Toţi erau chemaţi, toţi plecau, pe noi nu ne lua nimeni în seamă. Cînd ieşeam pe străzile pustii de tineri, ni se părea că toată lumea stă gata să ne ucidă sub dispreţul ei. Ceilalţi luptă şi mor, iar voi, ticăloşilor, vă plimbaţi! Da, aveau dreptate aceste glasuri, pe care numai conştiinţa le auzea. Ruşinea rămîinerii pe dinafară, cînd toată generaţia universitară intrase în foc, ne anula sentimentul bărbăţiei şi ne tăia dreptul de a ne bucura de victoriile scaldate în sîngele celorlalţi. Fostul meu coleg de şcoală la Bulbucata, învăţătorul C. Şican, a murit între cei dintîi în demonstraţia de la Flămînda. Îmi era silă de mine însumi şi nu mă mai puteam tolera în această stare de parazit al ţării, cum mi se părea că sînt. Am luat hotărîrea ca mîine, împreună cu Busuioceanu, să mergem la Ministerul de Război şi să cerem să fim trimişi voluntari pe front. Proiectele mele personale cu căsătoria şi celelalte ce însemnătate mai au cînd alţii mor pentru slava României? Ne-am

scris cererile cu toată flacăra inimii. La Biroul recrutării din Ministerul de Război, ne-a primit un domn maior Rădulescu, al cărui nume n-aveam să-l uit niciodată. Ne-a luat hîrţile din mîină, şi le-a parcurs în grabă.

— Voluntari? Tu aşteaptă pînă te-oi chema. Ce dracu' n-ai atîta răbdare? se adresa domnul maior lui Busuiocanu. Apoi se întoarse către mine: — Tu, du-te, dom'le, de te fă popă, că ţara are soldaţi destui! Plecaţi!

Dacă-i dai unui om cu maiul în cap, el nu poate fi mai zdrobit de cum am ieşit noi din Ministerul de Război. Eu n' eram decît o biată otreapă, netrebnică să şterg măcar praful de pe bocancii soldaţilor. Multe umilinte am îndurat în viaţă, dar alta mai grea nu e decît aceea care îşi bate joc de cele mai sfinte sentimente ale tale. Iar eu două sentimente am avut mai presus de toate. **crediinţa în Dumnezeu şi dragostea de ţara mea.**

Avioane duşmane licăreau pe sus în lumina amiezii şi bombe stropeau zidurile cu muşcături de schije. Un om a căzut mort sub ochii mei în Piaţa florilor. Noaptea, Zeppelinul ca un enorm ştiulete de porumb, aluneca lenevos către sud, se întorcea iarăşi şi cu nepăsarea-i strălucitoare lăsa groază peste oraş. Soseau răniţi şi prizonieri. Veşti de necrezut începeau să mohorască entuziasmul obştesc. Dacă n-am fost primit ca voluntar, mă voi hirotonisi şi voi pleca preot militar. Duşmanul a pătruns pe Valea Jiului. La podul râului au luptat şi copiii împotriva bavarezilor. O fetişcană s-a distins prin curajul ei, Ecaterina Teodoroiu. Dar Oltenia e ameninţată cu năvala. Mitropolitul Conon rămîne de piatră la toate încercările mele. Lupte grozave la Mateiaş şi la Dragoslave, în Muscel. Dinspre Oltenia, duşmanul a trecut Olţul. Generalul Averescu, marea speranţă a ţării, e trimis ca o suveică între munte şi Dunăre. Primejdia s-apropie din toate părţile. Căsătoria mea s-a făcut cu două săptămîni înainte de căderea Bucureştilor. La ofiţerul stării civile, bătrîni alături de mirese tinere răspundeau „da” în locul tinerilor de pe front; — căsătorii prin delegaţie! Lupte mari pe valea Neajlovului, la 30 de kilometri de oraş. Dacă frontul nu ţine, Capitala se va preda. Pe străzi e o învălmăşală de nedescris. Autorităţile evacuează pe apucate. Vin nemţii! Ne ucid nemţii! Ce facem? Rămînem sau fugim? Nu voi că-

mîne cu nici un chip în ghiara dușmanului. Plec în Moldova, la datorie. „Eu rămîn aici!” mi-a spus Iuliu Scriban. I-am răspuns: „Gîndiți-vă la ceea ce face cardinalul Mercier în Belgia! Un singur bărbat, pentru poporul său ține piept cu eroism, fără asemănare dușmanului năvălitor.” Soția mea n-a terminat liceul și nu s-a obișnuit încă să iasă de sub autoritatea părinților. Tatăl ei n-are încredere în mine și n-o lasă cu nici un chip să plece în Moldova. Voi pleca singur. Pentru nimic în lume nu părăsesc steagul țării... Nicolae Iorga s-a dus. Maestrul Vlahuță va rămîne oare la Dragosloveni, de unde mi-a frimis la începutul războiului cuvinte de înflăcărată credință în victorie? Gala Galaction nu pleacă...

În urma mea, Capitala se preda fără luptă, pentru a fi cruțată. Mă revăd și azi cu un singur picior pe tamponul vagonului. Celălalt picior se bălăbănea prin aer. Tescuți în tren, călătorii enervați, înnebuniți, se apostrofau violent, fără primejdia de a se lovi unul pe altul fiindcă brațele stau întepenite între corpuri. Pe Valea Prahovei coloane de flăcări gigantice își prelungeau fumul pînă în cer. Englezii au dat foc sondelor să nu cadă în mîna germanilor. Arde țara noastră. Drumurile sînt val-vîrtej de care, de căruțe și de oameni, bărbați, femei și copii, de-a valma, căzînd în băltoace și ridicîndu-se plini de noroi. Cîte o femeie o ia razna pe cîmp cu pruncul în brațe, poate nebună de groază. În mulțime, soldați răzleți din unități sfărîmate au luat și ei drumul Moldovei. La Birlad, unde s-a stabilit Cartierul General, o mulțime de cunoscuți refugiați. D. Tomescu, C.S. Făgețel și încă vreo 30 găzduiesc în casa preotului Toma Chiricuță, pe scînduri, unul lîngă altul. Așa e în tot orașul. A sosit maestrul Vlahuță cu doamna într-un car cu boi. Aflu aici că unitatea unde sînt repartizat, Compania II sanitară, cantonează într-un sat din apropiere, Simila. Mă prezint. Coloane de ruși înaintează spre front, domol, în luptă cu noroiul care trece de cizmă.

La Simila, unde s-au adunat mulți colegi de la Teologie, putrezim de vii. Ne hrănim numai cu mazăre fiartă, jumătate gîndaci. Cum ei sînt mai ușori și plutesc pe deasupra, îi rădem întii cu palma și după aceea înghițim restul. E bună

zeama de gîndaci, cu condiția să nu mai fie altă mîncare pe masă. Țăranii la care sîntem repartizați sînt săraci lipiți pămîntului și răuvoitori. Comandamentul nu ne face nici un fel de instrucție sanitară în vederea întrebuițării noastre. Frontul s-a oprit la vechea graniță a Moldovei, dar cu noi nimeni nu știe ce va fi. Așteptăm și putrezim. Ninge și s-au ivit păduchii. Pe drumuri zac cojoace aruncate. Cu tot gerul tăioș, nimeni nu se-apropie de ele: colcăie de păduchi, Prin fulgii înghețați trec în sus pîlcuri de băiețași, care au fost ridicați din țara ocupată să nu cadă în mîna dușmanului. Acum sînt lăsați la voia întîmplării; nu știu încotro se duc, dar se duc. La fiecare pîlc întreb de fratele meu, care are 16 ani, și nu-l găsesc nicăieri. Toată lumea își caută pe-ai săi în această răvășeală haotică.

La Bîrlad, în locuința improvizată a lui Alexandru Vla-huță e un du-te-vino continuu. În dezolarea universală, acolo luminează o oază de nădejde. Bătrînul poet crede totuși în dreptatea acestui neam nenorocit. Tineri scriitori ca Vasile Voiculescu și Victor Ion Popa aveam să-i cunosc aici, împreună cu G. Tutoveanu și alții. Petre Cancel, viitorul slavist, desfășura o vervă îndrăcită în biciuirea guvernului, care nu poate face față mizeriei ce cotropește țara. Într-o seară, maestrul, rugat de toți, ne-a citit cu glasul lui grav și muzical, de preot al artei, din Eminescu. A fost o liturghie a poeziei și mi s-a părut că neamul nostru, care a dat asemenea oameni, nu poate să moară. Cînd simțeam că mă sufoc la Simila, alergam să respir la Bîrlad. Dezgărdinat de vînturile soartei, sufletul își caută reazem în oameni.

În vecinătate, la Zorleni, a poposit Regele pribeag. Ferdinand I despărțit de neamul său germanic pentru a se face una cu Țara, are și dînsul nevoie de acest reazem. În amurg intră prin casele țăranilor și stă lung de vorbă cu ei. Dacă vîrtejul ne azvîrle ca pe niște paie în haos, mîinile se agață cu deznădejde de rădăcinile pămîntului. Cît de adîncă e legătura cu el n-am simțit niciodată ca acum, cînd e gata să-l pierdem.

Vine zvonul că la Iași s-a întrunit parlamentul. Guvernul e mut și de multă vreme nici un glas de orientare nu s-a auzit în vuietul infernal al mării catastrofe. În sfîrșit, Nicolae Iorga a vorbit și discursul său a fost afișat în tot restul de țară ce ne-a mai rămas. Ne-a căzut în mîna la Simila, pe

o foaie volantă, adusă ca prin miracol. Cineva l-a citit cu glas tare. E cel mai mare cuvînt ce mi-a fost dat să-l aud în viață. Iorga leagă tragedia noastră de azi cu întreaga existență tragică a neamului acestuia, care a răzbătut prin durere, și recheamă în conștiința noastră rezistența sfișietoare și eroică a strămoșilor. Nu e un discurs, ci un poem epic de-o întunecată și încruntată măreție, în care suflul istoriei vîntură sufletele și le scutură de pleava țepoasă a deznădejzii. Nu făgăduiește demagogic biruința, ci îndeamnă la moarte căci numai prin moarte va birui viața celor de după noi. Cuvîntul lui Iorga, fulgerat în bezna dezastrului, care devastase inimile, a schimbat dintr-odată fața acestei lumi nenorocite. Pe temeliiile lui morale s-a reorganizat rezistența sufletească și — de ce n-am spune-o? — rezistența militară însăși. Din acel moment și pînă la sfîrșit, Nicolae Iorga a devenit axa morală a războiului. N-a mai existat nici guvern, nici nimic. Era absolut indiferent cine cîrmuia. N-a existat decît cuvîntul lui Nicolae Iorga, tipărit zilnic în „**Neamul românesc**“ de la Iași. Și cum hirtie era puțină, ziarul se lipea pe ziduri, sorbit de mii și mii de oameni, civili și soldați de-a valma.

Ne-a venit, în sfîrșit, ordin să pornim la Iași, de unde vom fi repartizați la datorie. Viscolul furios din faimoasa iarnă a lui 1917 ne-a prins în marș. Gheața ne înfășura, zăpada ne îngropa. Ne vîram ca dulăii prin șirele de paie. Am ajuns în Capitala Moldovei, și acum a țării, doborît de o dublă pneumonie. Văd în minte casa evreiască unde prietenii m-au dus să zac, în strada Sfîntul Andrei. Într-o cameră largă, cu un singur pat, în care aiuram, locuiau atîția oameni încît nu se putea număra. Unii plecau, alții veneau, de pe front, din refugiu, de oriunde. Oamenii aceștia nu dormeau și nu mîncau. Jucau cărți zi și noapte, fără întrerupere. Abia îi ghiceam prin aiureală și prin fumul gros al țigărilor. Cei care ieșeau din joc porneau la despăduchiat, trecîndu-și rufelee captușite cu strături de paraziți prin para lumînărilor. Altfel nu era chip, căci toată casa mișuna de păduchi ca un mușuroi de furnici. Priveliștea acestui vîlmășag de oameni, unii despuiati, alții îmbrăcați, roată în jurul lumînărilor, unii, roată în jurul cărților, ceilalți, avea ceva infernal pentru ochii mei arși de temperatură bolii. Fantome dintr-un coșmar, care se învîrteau odată cu mine într-o amețelă,

Într-o scîrbă și într-o murdărie ireală. Înțelegeam că jocul acesta nebun în duhoarea stătută a camerei nu pornea din patima de cîștig; era un stupefiant, în lipsă de altul, ca fiecare să uite de nenorocirea lui și a tuturor. Nu jucasem cărți și n-aveam să joc niciodată. Cînd le văd, îmi revine dezgustul din camera aceea infernală și parcă simt ploaie de păduchi.

După ce m-am însănătoșit, am fost repartizat ca soldat sanitar la un spital militar din Iași. Alexandru Vlahuță, stabilit aici, văzîndu-mă slab și istovit, mi-a propus să fiu mobilizat pe loc la ziarul „România“, organ al Cartierului General, redactat cu salarii de scriitori în frunte cu M. Sadoveanu. Am găsit că e mai potrivit să-mi fac datoria la spital și să scriu zilnic, gratuit la „Neamul românesc“. Șeful spitalului, dr. C. Mihăilescu, om religios și discipol al profesorului N.C. Paulescu, m-a însărcinat cu scriptele cancelariei împreună cu cîțiva evrei. Am refuzat și am cerut să intru în salonul de pansamente. În cîteva zile am deprins meșteșugul de a spăla rănile și de a pansa. Mi s-au dat serii de răniți, pe care i-am îngrijit singur. Pansam cu mîină ușoară și cu milă, de aceea mulți veneau din alte mîini la mine. Într-o parte a spațiosului salon pansa Prințesa Marioara, serioasă și tăcută. În alt colț făcea chirurgie marele doctor englez Armstrong. Voinic, cu singele sănătății în obraz, tăia și-n carne vie cînd n-avea anestezice; pacientul, legat cobză, urla, dar dr. Armstrong, fără să scoată țigara din gură, n-auzea nimic, nu-l mișca nimic și tăia înainte. Lumea găsea că e brutal. Colegul său Campbell, păr alb peste o tinerete palidă, era fin și delicat și avea să moară curînd de extantematic, îngropat cu mare jale de tot spitalul. Un an și jumătate am trăit și am lucrat în puroiul și în mirosul de putrefacție umană al acestui salon. Erau unele răni mai mari decît luna plină — picioare retezate de sub șold — și cînd Armstrong le pansa, urletul nenorocirilor se transforma într-un cîntec popular, răcnit din fundul bojocilor. Spectacolul te înmărmurea cu durerea lui schimbată supraomenește în cîntec. De febră recurentă, soldații mureau zilnic sub ochii noștri. Ajunsesse moartea un lucru mai obișnuit decît viața. Un vilcean, mi-aduc aminte, cînd a simțit sfîrșitul, a chemat lingă el pe un camarad cu vioară, să-i zică „Doina Oltului“. Șoptea că așa poate muri mai ușor, gîndindu-se la nevastă și la co-

pii. Am rămas lângă el cu doctorandul Simian până i-am închis ochii în trilurile nostalgice ale Doinei. Tot salonul plîngea. Flagelul pustiitor al vremii era însă tifosul exantematic. Căruțele cărau zilnic cadavrele încărcate claie peste grămadă. Unii mureau de groază numai ce li se spunea numele bolii. Febra înnebunea pe bolnavi, care săreau de la etaj ori se aruncau în fîntîni. Moldova foată era un lazaret de exantematici. În secția izolată a spitalului nostru nu mai îndrăznea să intre aproape nimeni; mai ales de cînd murise doctorul Campbell. Am fost dintre cei puțini care au cutezat dar am căzut și eu. Boala e un chin psihic din pricina temperaturii maxime și neîntrerupte, un delir continuu cu personalitatea despăcată în două. Timp de 14 zile am polemizat cu mine însumi, unul susținînd că sînt cinci paturi în cameră, iar celălalt că sînt trei. A fost cu neputință să cădem de acord pînă n-a dispărut febra, cînd am văzut să sînt trei paturi. Alexandru Vlahuță venea mereu să mă vadă, fără frică. Nicolae Iorga trimitea zilnic bilete cerînd răspuns asupra mersului bolii. În clipele de luciditate mi-era milă de părinții mei, pe unde or fi, și simțeam moartea ca niște aripi lungi, ce mi se freacă de-a lungul spatelui. Doctorandul Simian mă ungea cu ulei camforat, iar doctorul Armstrong mă trata cu coniac. Nu pleca pînă nu dam pe gît un sfert de litru dintr-odată. În crizele mari, eram forțat să consum un litru pe zi. Maica Agapia Goroiu, care sta veșnic la căpătii ca un înger păzitor, era convinsă că voi muri de tratamentul lui Armstrong. Ce suflet de sfînt devotament creștin avea această femeie, căreia în delir îi spuneam mamă!

Convalescența trebuia să țină o lună, dar eu după nouă zile m-am înbrăcat și am ieșit în oraș, fără știrea doctorilor, să duc la „**Neamul românesc**” un articol scris zăcînd pe spate. E drept că pămîntul cu case cu tot se învîrtea în jurul meu și eram nevoit să mă sprijin de ziduri ca să nu cad. Trece un căpitan foarte fercheș, zărit ca prin sită. Nu eram stăpîn pe braț și nu știu cum l-am salutat, că m-am pomînit zguduind de piept:

— Măgarule, nici atît n-ai învățat, să saluți reglementar?

Cu minie drăcească mă tirăște în cel mai apropiat birou militar pentru identificare și pedeapsă. Avea un debit de înjurături fără pereche.

— Bolșevicule, — izbucnise revoluția rusească — Curtea marțială o să te mănince!

Atunci, scos din fire, m-am răstit la el:

— Isprăvește-o, domnule! Sînt redactor la „*Neamul omănesc*“.

Auzind acest nume, elegantul căpitan a rămas cu jumătate de înjurătură în gura căscată. Iorga, Doamne ferește, îl poate trimite pe front dintr-un condei! Îmblînzit ca prin vrajă, domnul ofițer mi-a luat brațul, m-a sprijinit să cobor scară și s-a făcut nevăzut.

Spitalul era prezidat de o mare boieroaică, cu trecut princiar și prezent de Messalină. Își construise în nișa din mijloc un pavilion de scîndură, somptuos mobilat. Toată lumea trebuia să-i spună „Domnița“. Activitatea ei începea la ora trei după-amiază, cînd orice mișcare pe culoar era ordin să înceteze. Dacă se ivea un caz urgent, medicii și personalul trebuiau să calce în vârful picioarelor ca să n-o tulbure. Trei bărbați o vizitau zilnic în ordine prestabilită, fără greș, un ceas fiecare. Cel dintîi, sosea un mare bancher cu nume grecesc. Al doilea, un diplomat român, de o rară frumusețe. Al treilea, un artist celebru. La fiecare vizită, suspinele patetice ale Domniței s-auzeau prin scîndurile pavilionului. Ofta, pesemne, pentru bolnavii noștri ori pentru soarta țării. Dar într-o zi doctoranzii spitalului au deschis pavilionul și, între alte unelte gingașe, au găsit o cărțuție franceză de cugetări asupra amorului. Au luat-o și au citit-o pe furiș. Ea conținea secretul celor trei vizite. Domnița subliniasă puternic cugetările ce o interesau direct. Una din aceste cugetări sfătuia că, pentru a-și menține proaspete senzațiile amoroase, femeia trebuie să aibă trei amanți simultan. Și specifica: de preferință un bancher, un diplomat și un artist! Așadar, Domnița noastră își organiza pasiunea după prescripțiile unui manual de specialitate! Faptul că pavilionul deliciozilor se găsea în cel mai lugubru cadru al mizericii omenesti, în spitalul acesta cutremurat de urletele durerii și din care căruța ducea zilnic un vraf de cadăvre, nu stînjenea divina pasiune, ci, dimpotrivă, o intensifica prin contrastul suferinței și al morții pentru țară.

Seara, Domnița oferea banchete faimoase în lumea mare a Iașilor. Pentru ele trebuiau curcani, porci, ouă, lucruri

aproape de negăsit în pustiul și în foametea de-atunci a Moldovei. Cu procurarea rarităților acestora era însărcinată o damă de companie, o fată bătrână și îndesată, cu ochi de șarpe veninos, care învîrtea tot spitalul pe degete. Această stîrpitură încărcă zahărul, tutunul și undelelemnul bolnavilor într-o căruță și, însoțită de plutonierul Gogu — cu doi dinți în față — cutreiera satele din jurul Iașilor, căpătînd în schimb purcei și curcani pentru banchete. Acest scandal îl știa toată lumea, dar nimeni nu cuteza un cuvînt, mai cu seamă că soțul Domniței era ministru în cabinetul de război. Cum s-a desprimăvărat, banchetele se organizau în pridvoarele unei mănăstiri de lîngă oraș, unde spitalul nostru avea o instalație pentru convalescenți. În luna martie, seara e frig. Domnița ordona să se aprindă un foc mare în curtea mănăstirii și, după banchet, scotea soldații convalescenți să joace hore românești în jurul flăcării și să ofere spectacole pitorești distinșilor meseni din pridvoare. Secătuiți de boală și de nemîncare, convalescenții noștri erau oameni pe jumătate vii, pe jumătate morți. O răceală și o sfortare doborau la pămînt aceste biete schelete pușe cu atîta trudă și cu atîta suferință pe picioare. După cîteva banchete vesele, 73 de convalescenți au murit! Atunci tineretul din spital, doctoranzi și teteriști n-au mai putut răbda crimele acestor femei perverse și inconștiente. Ne-am sfătuit și am hotărît lupta pe față: cerem anchetă și acuzăm pe doamna de companie pentru jafurile și uciderile din spital! Soțul Domniței, ministru al Dreptății din nenorocire, a fost pus imediat în mișcare. Ne-a chemat pe rînd, pe fiecare revoltat în parte. Ne-a ținut același discurs: că sîntem tineri și ne jucăm cu soarta noastră. Dacă renunțăm, el va avea grijă de noi, de viitorul nostru. Spre cinstea lor, nici unul din băieți n-a dat înapoi. Ancheta a trebuit să se facă, fiindcă am cerut-o de mai multe ori și chestiunea răbufnise în oraș. În sala gotică a mănăstirii, stăteau deoparte autoritățile militare, de ceastălaltă noi, iar la mijloc, doamna de companie a Domniței. I-am pus în față unul cîte unul toate jafurile pe care le săvîrșise și numele celor 73 de morți. Acuzatiunile cădeau atît de precise și documentate încît am constrîns-o să le recunoască pe de-a-ntregul. La urmă, firește, a izbucnit în plîns.

A fost o mare ușurare în tot spitalul. Mai marii noștri ne felicitau discret și prudent. Bolnavii, ceva mai naivi ca noi, se așteptau ca în curînd lepra elegantă și perversă să fie măturată. Asupra rezultatului nu ne-am făcut iluzii, după ce dasem ochii cu însuși ministrul Dreptății. Dar eram încredințați că răul, dezvăluit, odată, va fi curmat.

În sfîrșit, a venit și acest rezultat: în trei zile, doctoranzii și titrații, care au provocat ancheta, erau dați afară din spital pînă la unul! Răzbunarea, însă, n-a putut trece mai departe, fiindcă tocmai atunci s-a încheiat armistițiul și-au început tristele tratative de pace de la Buftea.

A existat o viață intelectuală și-n Iași refugiului, cu toată catastrofa națională pe care o trăiam. Iașii refugiați erau un București suprapus, precum Bucureștii sub ocupația germană erau un Iași suprapus. Aici centrul ei îl reprezenta personalitatea lui Nicolae Iorga, dincolo rămăsese filogermanul C. Stere, care visa și plănuia, sub oblăduirea dușmanului, o altă ordine de existență statului român. Soarta făcea ca acești doi adversari neîmpăcați pînă dincolo de moarte să-și schimbe numai locurile în spațiu, rămînînd însă fiecare îndîrjit în atitudinea lui. Intre Moldova și Muntenia dura zidul de fier al armatei cîmpătorească și mai degrabă aflăm ce se petrece în China decît în țara noastră de dincolo de zid. Iorga era pus în curent cu tot ce se putea capta din cealaltă parte. Am putut, astfel, să văd „Lumina”, ziarul lui C. Stere, pe care istoria l-a calificat cum trebuia. Dar m-a durut cînd am văzut că acolo colaborează Liviu Rebreanu și tot astfel, la „Scena” teatrală a lui A. de Herz. Îl cunoșteam pe Rebreanu de la Terasă, pe atunci autor de schițe realiste, ce nu prevesteau totuși pe romancier, ne împrietenisem, mai ales că, ardelean de obîrșie, se da drept o victimă a regimului maghiar. A rămas pentru mine o enigmă cum omul care îi trădase pe unguri din binecuvîntate motive patriotice a putut apoi să publice și să trăiască nestîngerit la București, sub ocupația lor de război. Toți ceilalți refugiați politici din Ardeal, în frunte cu Octavian Goga, se găseau în Moldova. Din „Lumina” am aflat că a murit la București George Coșbuc, dus la groapă de cîțiva înși, fără

onorurile întregului popor, cum s-ar fi cuvenit marelui poet al rasei noastre. Nu l-am cunoscut; și cât aș fi dorit! L-am văzut numai o dată pe stradă, abătut cu gândul în altă lume, după ce își pierduse singurul făcior într-un accident de automobil. Despre omul din el mi-a vorbit cu vechea-i prietenie Alexandru Vlahuță. Din capitala ocupată am văzut și „Gazeta Bucureștilor“, organul comandamentului german, redactat de simbriașii dușmanului: T. Arghezi, Dem. Theodorescu și D. Karnabatt. Cu prilejul morții lui Coșbuc, Arghezi scria un necrolog diminuat pînă la injurie.

Nicolae Iorga desfășura o activitate prodigioasă. În jurul lui gravitau Palatul, membrii guvernului, generalii, cărturarii, ca o constelație de planete răsfrîngînd lumina unui astru. Se vedea zilnic cu președintele Consiliului de miniștri, Ion I.C.Brătianu, cînd la unul, cînd la celălalt acasă. Era pus la curent cu toate problemele și informațiile, din care își cristaliza cele două articole zilnice, hrana morală a nației. Alegea și redacta singur notele după telegramele sosite și tot singur corecta ziarul. Cînd, la paginație, rămînea un spațiu gol, îl completa cu cugetări, scrise fulgerător, sub ochii noștri. Unele erau adevărate scăpărări de geniu! Cărți asupra relațiilor noastre istorice cu aliații ieșeau din teasc una după alta. Seara își redacta memoriile. Universitatea nu mai funcționa, dar n-a uitat că e profesor, și și-a deschis cursul. Nu existau lemne de foc. Își făcea prelegerile în palton, cu căciula în cap. Tot așa îl asculta și publicul. După o lecție, luîndu-mă, ca de obicei, în plimbare la Copou, mi-am mulțumit că am venit la curs și m-a lămurit pentru ce:

— Ei, dragă, într-un public amestecat cum e acesta, nu te cunoașteam decît pe dumneata și ți-am spus lecția.

Era, într-adevăr, o particularitate a lui de a fixa pe unul din auditori ca și cum i-ar fi vorbit numai lui, fără să piardă pe ceilalți din vedere. Procedeu acesta îl stimula să vorbească. Dar vai de capul cui trebuia să îndure un ceas întreg ochii lui de foc!

În conversația particulară trecea cu repezițiune uluitoare de la problemele cele mai grave la glumele cele mai decoltate; asociațiile dintre tragic și comic îl amuzau la culme. Aceste conversații erau descărcările lui psihice. Nu cred că avea vreun prieten intim, fiindcă toți cei apropiați îi cunoșteau gândurile intime. Reacționînd imediat la im-

presiile lumii din afară. Îi trebuia un al doilea să i le comunice cum îi trebuia hîrtia la scris. Remarca orice femeie în trecere și mai la fiecare găsea un amănunt vrednic de subliniat printr-o întorsătură de vorbă deochiată. Bărbat de o vitalitate extraordinară, comprimată de o cenzură morală teribilă, egală cu superioria-i demintate conștientă, aceste glume dezvelite veneau ca niște supape de siguranță ale unei psihologii clocotitoare. Aș putea zice că Iorga, nepăcătuiind cu fapta, păcătuia cu vorba. O dată l-am găsit acasă talmăcind în românește noua carte a Reginei, „Tara mea“, — o strălucită traducere a imnului acestuia regal închinat României. Avea un exemplar englezesc cu dedicația Maiestății Sale. Lăudînd frumusețea cărții, lirismul talmăcitorului s-a avîntat la augustele mîini care au scris-o și am ascultat un divin poem închinat acestor mîini. În ajunul Anului Nou 1918 a scris un colind în versuri, pentru Rege și ne-a dus pe toți colaboratorii la Palat. Regele a ieșit cu nedespărțita țigară de foi, — sprijinul timidității acestui om extrem de fin — și-a ascultat colindul citit de Nicolae Iorga, cu zîmbete printre lacrimile durerii.

— Trebuie să-l încurajăm! zicea omul de geniu, care îmbărbăta un neam întreg.

Urmîndu-i pilda, profesorul Ioan Petrovici și-a deschis cursul de istoria filosofiei într-o sală a spitalului Sf. Spiridon. M-am dus să-l ascult. Vorbea liber, cu o frază impecabilă, ale cărei efecte oratorice nu sacrificau nimic din claritatea suverană a expunerii și din autenticitatea ideilor comunicate. Ioan Petrovici stăpînea un stil academic, de tradiție universitară europeană, ce nu semăna cu prelegerile audiate la Facultatea de Litere din București. Nu presimțeam pe-atunci că omul acesta întru totul distins avea să joace un rol hotărîtor în cariera mea universitară și să mă lege cu cele mai statornice sentimente de iubire. Cam la aceste cursuri s-a redus viața Universității în timpul mării drame naționale. Profesorii făceau însă examene cu studenți în uniformă, sosiți de pe front, care neavînd răspasul pregătirii, se înfățișau cu decorațiile pe piept.

Viața literară se refugiase în cele două ziare mari. În „România“ publicau versuri Octavian Goga, Mircea Rădulescu, Al.T. Ștămatead convertit la teme religioase, bucovineanul G. Rotică și basarabeanul Ion Buzdugan, soldat în

uniformă rusă, care iscălea Nică Românaș. La „**Neamul românesc**” colaborau Al.Vlahuță, A.D.Xenopol, poetul D.Carp cu articole și versuri substanțiale, precum și excepționalul erudit V.Bogrea, a cărui putere de producție sta în raport invers cu imensa lui știință. Ca personalitate de mîna întîia în ziaristica iorghistă se remarcă Aurel Metroniu, cu studiile sale puternic cugetate și solid sprijinite pe lecturi aristocratice. Aurel Metroniu era o caricatură de om, coborînd, după cum singur se persifla, dintr-o ereditate nenorocită, dar în schimb avea un cap de strălucit doctrinar al naționalismului cultural. A murit acolo la Iași.

D.Tomescu și C.S.Făgețel au căutat să strîngă rîndurile scriitorilor, continuînd în refugiu revista „**Drum drept**”, la care am colaborat și eu. Dacă mi-aduc bine aminte, a fost singura publicație literară în această epocă haotică.

În primăvara anului 1918, a murit Barbu Delavrancea, — s-a închis gura de aur a patriotismului românesc. Îl zăream aievea la ziarul „**România**”, fără să-l cunosc personal; juca șah cu scriitorii din redacție, care îi ziceau nenea Barbu. Al.Vlahuță, care și el fusese greu bolnav, a ținut să-și petreacă prietenul de-o viață întreagă la groapă. L-am adus sprijinit de braț de la Copou la biserica Banului, unde se oficia înmormîntarea. În prag ne-a întîmpinat Nicolae Iorga. Între el și Vlahuță exista o adîncă afecțiune. Generalul de intendență Leonte, iorghist înfocat, se apropie de grupul nostru și copleșit de jale rosti:

— Muri și bietul Vlahuță!

Atunci Iorga, care-l vedea pe Vlahuță abia ținîndu-se pe picioare, sări imediat:

— Ei, ei, generale, generale! — atrăgîndu-i atenția că Vlahuță e viu.

Generalul, observînd gafa își trase o palmă peste falcă gata s-o sfărîme.

— Vai, vai, suspină el, Delavrancea am vrut să zic!

La înmormîntare se adunase tot Iașul românesc să petreacă pe furtunosul vrăjitor al cuvîntului, care nu mai avea parte să vadă România Mare, pentru care se mistuise. Deodată, liniștea încremenită în reculegere a bisericii fu spartă de țipete groțefi, întretăiate de sughituri anormale: „A murit maestrul, a murit mă...”. Era Mihail Sorbul, care se

îmbătase de durere! Publicul, care nu-l cunoștea, l-a seos afară și lmiștea s-a restabilit în jurul sicriului, scump tuturor inimilor românești. Au luat atunci mulți bărbați de seamă cuvîntul, dar glasul durerii naționale l-a rostit profesorul Ioan Petrovici cu accente rupte din inima tuturor. Groapa lui Delavrancea se săpa în prăpastia morală a armistițiului care ne smulgea și mîndria și munții odată cu ea.

Mi-a fost dat să văd atunci una din fețele sinistre a ceea ce s-ar putea numi recunoștință națională. La Iași se instituise cenzura germană. Ca din pămînt au răsărit ziarele steriste, filogermane. Omul sumbru de la București era așteptat să sosească falnic, pe aripile victoriei vrăjmașe împotriva neamului nostru. Cel dintîi care a sărit de partea cealaltă a fost Mirail Sadoveanu pînă ieri redactor principal la „România“, organul Marelui Cartier General al armatei noastre. Articolul său striga: „Vine Omul! Pregățiți-i calea cu flori!“. Ziarele steriste au slobozit o grindină de furii împotriva lui Nicolae Iorga, înfierat ca autor principal al dezastrului și al nenorocirii naționale. În realitate, România a trebuit să cedeze după ce armata rusă din Carpați se prăbușise în revoluție. Soldații noștri au creat momente suprafirești la Mărăști, la Cașin și la Mărășești, dar cît putea dura o mîna de oameni în fața năvalei de fier a dușmanului? Iar Nicolae Iorga a fost în mijlocul tragediei muntele, care a purtat pe umerii lui de piatră codrii de brad ai tuturor speranțelor românești! Tocmai de-aceea injuriile, ce trebuiau să fie nimicitoare, asupra lui se năpusteau mai violente. Pigmei ridicăți din neant, saltimbanci ai tuturor atitudinilor, avor-toni ai școlilor, chibiți ai cluburilor și diavoli din tabăra trădării se ridicau judecători ai geniului și impungeau cu scobitorile lor înveninate de putrefacția măselelor pe cel mai mare erou al războiului Unirii. Acuzațiile erau așa de meschine și de hidoase încît campanii îndelungi s-au dus pe seama alimentelor cu care s-a hrănit familia Iorga în refugiu. Miniștrii, chipurile, erau și ei trași la răspundere. Alecu Constantinescu, care își plimbase a nu știu cîta nuntă în tren special pe timpul retragerii, întrebat la simulacrul de anchetă ce profesie are, a răspuns: „Fost și viitor ministru!“ Dar Nicolae Iorga lua toate aceste acuzații, ce i se aduceau, în serios și căuta să se apere. Culmea naivității lui de om geniu a fost

cînd a justificat consumarea unei putinici cu brînză, care constituia un mare cap de acuzație!

Indignat de felul cum se răsplătește un om care a ars ca un uriaș rug aprins de dragoste țării lui, am scris două „fabule” subintitulate „N. Iorga”.

Izolați de restul lumii sub dominația germană și nemaiștiind ce se petrece dincolo de noi, dezgustați de spectacolul degradării morale dinlăuntru, ni se părea că românismul va intra într-o lungă și jalnică agonie. Unde e, îmi ziceam, dreptatea Providenței divine, care doboară pe cei buni și ridică pe gîtuitorii popoarelor? Noi n-am ridicat armele să asuprim pe alții. Noi ne-am aruncat în vălmășagul acestui război din dragostea fraților noștri de același sînge. Am vrut să-i slobozim din robia tiranilor, că frumos și bine este ca frații să locuiască împreună, precum însăși **Biblia** zice. Dumnezeu de sus a putut cunoaște sufletul acestui generații, care s-a dus să moară din iubire pentru cei prigoșiți, pentru cei ce plîng, pentru cei însetați de dreptate și de libertate. A putut să cunoască inima ei dogorită de cea mai curată flacăra a idealului strămoșesc. Ne-a împins din adîncul istoriei o poruncă și ne-a chemat un geamăt auzit de o mie de ani. Dumnezeu a putut să vadă că războiul nostru, — deși război — are totuși o temelie morală și dincolo de aparențe nu era un război de agresiune ci unul de apărare a ființei etnice românești, a unei fapături colective, care întregește cu particularitatea ei armonia popoarelor. Sutele de mii de tineri pentru apărarea acestei fapături a lui Dumnezeu au murit cu sufletul ei în suflet, cu chipul ei în gînd, cu numele ei pe buze. Ce s-a ales din jertfa lor? Ce s-a ales din viața tinerilor acestora pe care i-am cunoscut de aproape, și care și-au dus-o singuri în palme, ofrandă morții pentru viața fraților, preț de răscumpărare pentru dreptatea lor? Am voit libertatea lor și iată, am căzut cu toții în aceeași groaznică robie! Nici măcar doliul celor rămași nu poate fi mîngîiat, căci doliul războiului îl mîngîie numai victoria, la capătul jertfelor de sînge.

Tulburarea mea și revolta împotriva Providenței, care lucrează în istorie, erau rodul unei tinereți învăpăiate și nerăbdătoare, pîrjolită de suferința ce ne bîntuia pe toți. Nu-mi dau seama, în puținătatea mea chinuită, că ambiționam ca Dumnezeu să cugete ca mine și să voiască cu voința

mea la cîrma istoriei. Îi măsuram faptele cu măsura mea și îl coboram la nimicnicia mea, cum facem mai toți revoluțaiii, cînd ajungem la marginile neputinței omenesti. Această tulburare naivă a ținut cît armistițiul, ascuțindu-se pînă la durere fizică odată cu întoarcerea mea la București sub dominația germană. Umilința de-a ne supune, bătuți, și de-a face cozi nesfîrșite în fața birourilor nemțești pentru controlul celor sosiți din Moldova înfigea în mine ideea nenorocită a nenorocului național, vecină cu disperarea. Dar numai cîteva luni au trecut și armatele puterilor centrale odată prăbușite în huiduielile fără frîu ale Bucureștilor, provinciile românești veneau una cîte una la sînul patriei, ca niște vapoare încărcate ce intră triumfal în portul fericirii! Mîna Celui Atotputernic călăuzea istoria României. Voisem pe jumătate și **Ei** ne-a dat totul. Ne-a zdrobit întîi inimile cu înfrîngerea ca să putem gusta fără trufie darul ce ni l-a făcut: **România Mare!** Atunci am înțeles nimicnicia revoltei mele și am început să pătrund cîtă dumnezeiască înțelepciune e îndesată în cuvîntul **răbdare**.

Vor mai fi trăind toți? Și cît de greu vor fi dus-o doi ani de zile sub cizma prusacă? Mă tot întrebam, făcînd întors drumul copilăriei, spre Bulbucata, să-i revăd pe-ai mei. Ah, de cîte ori am bătut eu acest drum din ziua cînd am pornit din anonimatul cîmpului să cuceresc lumina orașului! Îi cunosc toate cotiturile și popasurile. În pulberea lui s-au pierdut anii mei ca niște mărgelile deșirate de pe fir, ici una, colo alta. Oamenii erau veseli pe-atunci, le plăcea să oprească la cumpăna unui puț, la un han, să întîrzie la taifas. Acum zarea tomnatică a drumului e pătată albăstrui cînd și cînd de uniforma ocupației nemțești. Călătorii sînt rari și serioși pe lîngă carele cu varză ce trec către oraș. Eu știu că sub verzele lor s-ascund bunătăți mai de preț pentru hrana bucureștenilor. Ordinul nemțesc le interzice să intre, dar oamenii lui Tzigara-Samurcaș, de la bariere, au cuvînt de taină să închidă ochii la control. S-a purtat bine prefectul poliției. Între asprimea cîtropitorilor și nevoile populației, șiretenia lui îndemînatică a știut să găsească un mod de-a îm-

păca lucrurile. Bucureștenii sînt mulțumiți de el, deși Nicolae Iorga nu-l va ierta pînă la moarte că e filogerman. Gala Galaction însă a întrecut măsura. Mi s-a spus că divulgă autorităților germane pe românii ostili ocupației. Mirșavul manifest al mitropolitului Conon prin care armata noastră era îndemnată să depună armele tocmai în momentul copleșirii de la Mărășești a fost redactat de el, de Gala Galaction însuși și de Virgil Arion. Iar Iuliu Scriban, în care nădăjduiam să văd încarnarea cardinalului Mercier, a iscălit manifestul. L-am citit în Moldova răspîndit peste front de avioane germane. Stilul lui Galaction se recunoaște iar mitropolitul trădător n-are stil; l-a iscălit din inconștiență senilă. Sub ocupația dușmană oamenii bisericii au făcut cea mai ticăloasă figură de lași. Unde e curajul moral al lui Iisus Hristos? Mă-nchin mai degrabă în fața țăranilor acestora întîlniți pe drum, care, sub masca verzelor, trag pe sfoară autoritatea germană ca niște cîțcari îndătinăți, cum i-a făcut silnicia stăpînilor. Porumburile s-au cules și grîul mijeste de sub grăpișul umed. Cîmpiile fumurii aleargă la dreapta și la stînga spre pîclele depărtate ale toamnei. Ce mă leagă pe mine de aceste cîmpii și de această vale largă și verde a Neajlovului, cufundată lin între neteda lor nemăsurare? N-am avut nici o brazdă de pămînt pe-aici, dar mi-am plimbat sufletul peste ele și l-am lipit de fața lor ca o rouă în dimineața vieții. Ceva din inima mea s-a prfirat în țărîna lor și toate parcă îmi aparțin mie ca o proprietate morală. Sînt trup din trupul țării mele. Rugina toamnei îmi spune că și ele au suferit frămîntate sub copitele și sub cizmele năvălitorului. Mă uit la ele cu duioșia revederii. Sînt ale mele, da, și n-au să fie niciodată ale străinului, care trece pe lîngă mine călare sub chivără bavareză. Mulți ca ăsta au trecut pe-aici, de la Dariu al lui Histaspē încōace, și s-au făcut o apă și-un pămînt, cum spune cel mai mare proprietar al latifundiului românesc, Mihai Eminescu. Adevărul nebiruit e în gura acestui sfînt vagabond, ce neavînd nici o brazdă, a cutreierat din hotăr în hotăr și-a strîns toată moșia românească în inima lui. Eu sînt fiindcă eu mă simt de două mii de ani stăpînul acestor cîmpii. Trăiesc aici de treizeci de generații și cu milioane de brațe le-am muncit. Am murit de milioane de ori și m-am îngropat în sîmul lor. Dacă le-aș da fața la o parte ca pe-o nemărginită

pînză de sicriu, aş vedea dedesubt frunțile de os ale strămoșilor mei cu luciul țintă în cerul credinței mele. Florile, care se ridică din țărîna și rid în soare sînt ochii acestor morți, care se bucură în fiecare primăvară nouă că tot eu rămîn stăpînul acestor cîmpii. Din lungul drumului spre casă, privesc pîcelele fumurii ale toamnei cum se mișcă și se leagănă domol peste afunzimile line ale nesfîrșitelor întinderi: sînt mîngîierile sufletului meu pe fața cîmpiilor mele...

Ai mei mă întîmpină la podișcă, unde pe vremuri făceam din lut păpușa lui Ene Caloianu și-i dam drumul pe apa șanțului, cînd se umflau ploile. Părul mamei a încărunțit de grijile celor doi ani să nu mor prin străini. Se uită cu ochi umezi, nu-i vine să creadă că sînt viu. Iată și băiatul, frate-meu! Cît l-am căutat pe drumurile Moldovei, în pîlcurile de copii pribegi! O soră mai răsărită și cea mică se uită curioasă la hainele mele civile, făcute din postav militar; dar cea mijlocie, care seamănă cu mine, mă înfășoară cu brațele ca o iederă:

— Nene, nene, tu ești!

— Cum ați dus-o voi sub nemți? întrebai cu inima la gură.

— Bine! suspină mama. Soldații de-aici sînt niște bosnieci omenoși. Pe băiat nu l-au luat la muncă.

— Dar tata? Nu-l văd pe tata. Unde e?

— Bolnav în casă. Hai, să-l vezi!

Tata zăcea pe patul de sub icoane. Cînd am intrat, a deschis ochii arși de suferință și i-a fixat asupra mea. I-am privit fața suptă de lăcomia morții și n-am avut curajul să-i spun: „Bine te-am găsit, tată“. El nu mai putea grăi. A mișcat brațul osos și l-a lăsat în mîna mea. Împrejurul nostru, ceilalți plîngeau tăcuți, știau că aceasta e cea din urmă vedere a noastră. Poate că el, tot așteptîndu-mă, nu murise încă. Suferea de multă vreme de un beteșug căpătat în meseria lui de căruțaș în București, tot ridicînd și descărcînd lăzi grele. Cu încăpătînire țărănească, n-a voit să se opereze. Țăranii pot să ia doctorii, dar îi apucă groaza cînd aud de operații. Acum îl doborîse jertfa pentru noi, pentru mine și pentru ceilalți copii. Îi strîngeam mîna și mă gîndeam la viața de cîine pe care a dus-o omul acesta, care era tata. El mă privea mereu, cu ultimele pîlpîiri: am fost mîndria și nădejdea lui. Nu l-a interesat nimic decît gîndul să răzbat

eu la lumină. Să-și răzbune dorurile sugrumate de soartă prin ridicarea mea. Să vadă înmuguririle din el înflorind și rodind în mine. Să fac eu ceea ce el știa că n-a putut face, fiindcă așa i-a fost lui scris. Să biruie prin mine. Din adîncul țărâniei lui să se bucure de eliberarea mea. Într-un tîrziu și-a tras brațul din mîna mea și, culcat pe spate cum era, l-a ridicat în sus cu degetul către icoane, către cer!

— Ionică, ...Dumnezeu! atît a putut șopti cu o ultimă silință a trecerii în moarte, și brațul i-a căzut pe piept.

Era singurul testament pe care mi-l lăsa din marginea veșniciei.

Atît așteptase să mă vadă, să mi-l spună ca să poată lăuna în făgăduința Evangheliei, pe care a iubit-o în viață. Cînd va fi să mor, ce frumos ar fi să mor și eu ca el, cu gîndul dus în lumina cerurilor și de-acolo să șoptesc odraslei mele marea taină a vieții, a morții și-a lumii!

— Dumnezeu!

Căci așa murim noi de două mii de ani, țărâni lui Hristos: simplu, fără spaime ce strîmbă fața și zvîrcolesc sufletul în hîrcăieli groaznice; îl slobozim ușor și lin, ca o ultimă răsufflare, fiindcă Domnul ne-a spus unde merge el după moarte. Întelepții pămîntului pot să mintă, dar Domnul Dumnezeu lumii nu minte.

Dormi, tată! Dumnezeu să te odihnească! Țărîna țării noastre te cunoaște și va fi ușoară pe trupul tău istovit de caznele vieții înainte de vreme. Nu ne-ai lăsat nici un chip al tău ca să-l privim cînd ne va fi dor de tine, că nu ți-a plăcut să-ți lași chipul pe hîrtie. Tu ți-ai trecut făptura toată în om viu și cînd mi-o fi dor de tine, voind să știu cum arătai, mă voi uita în oglindă și te voi vedea. Uite, pînă și alunița de deasupra sprîncenii mele drepte e a ta. Ești întreg în mine, în trupul și în sufletul meu. Cine te-a cunoscut și mă vede crede că sînt tu în straie de oraș, cum ți-a plăcut să mă știi. Cu ochii tăi văd aceste păduri și cîmpii, cu mîinile tale strîng mîinile oamenilor și cu rîsul tău rîd între prieteni. Mi-a plăcut să am mulți cum aveai tu. Cu seninătatea ta întîmpin necazurile și cu evlavia ta privesc cerul lui Dumnezeu. Nu știu dacă te bucuri acolo sus de viața pe care o trăiești în mine pe pămînt. Tu ai visat-o fericită, această a doua viață a ta, dar ea este așa cum a vrut Dumnezeu. A chiuit

pe culme, tată, și-a gemut prin fundul prăpăstiilor. Mai rar așa viață! Iată, acum când mă gândesc la tine și scriu de zilele vechi, pe care le-am trăit prin tine, de strădaniile și de bucuriile anilor trecuți în veac, știi ce-am ajuns eu, feciorul tău? Un ocnaș pe viață, osîndit în anul Domnului 1945, și un fugar, tată, un fugar cerșetor din prag în prag, la mila prietenilor rămași, în acest amurg al mîndriei strămoșești români ca și mine. Să nu-ți fie teamă că deznădăjduiesc. Când trudeam în țarină cu tine și ne prindeau tunelele și trăsnetele, m-ai învățat să nu-mi fie frică. Făceam semnul crucii și gresia trăsnetului cădea alături în cîmpul gol. Va trece și asta! Pînă atunci, cum n-am nimic mai bun de făcut, îmi legam mîhnirea în mîngierile amintirilor.

Bine că cel puțin tata n-a văzut sfîrșitul căsniciei mele, care a urmat îndată după moartea lui. Sîntem încă sub ocupația germană. Socrul meu, om simplu, nu pricepea ce însemnează o ținută determinată de o conștiință românească. Voia să intru cu orice chip funcționar la staț. Se ivise un loc într-adevăr foarte bun într-o instituție condusă de un fost profesor al meu, numit sub ocupație. Zadarnic i-am lămurit eu că nu-l pot primi, că dacă l-aș primi, cei din Moldova m-ar înfiera pe bună dreptate ca trădător de neam. Doar n-am suferit doi ani ca să mă înec la mal. Afară de aceasta, găsisem un mijloc provizoriu de a cîștiga atît cît îmi trebuie mie și fetișcani, care mi-era soție. Bătrînul tipograf și-a spus gîndul brutal, cum ai trînti un vingalac după ce textul s-a tras, că lui îi trebuie ginere funcționar la staț, ca, în cazul că voi muri eu, fata lui să aibă o pensie. Cu neputință să ne înțelegem. Am cerut sfatul maestrului Vlahuță, întors și dînsul din Moldova. El a găsit o soluție foarte înțeleaptă: vom închiria o casă și ne vom muta împreună. Doamna mea, care n-avea ceea ce se numește personalitate proprie, va fi sustrasă astfel influenței părintești. Căci, în definitiv, nu m-am căsătorit cu socru-meu. Am găsit casa în strada Visarion 30, jos Vlahuță cu doamna, sus, noi. Tipograful n-a lăsat fata nici măcar să vină să vadă casa. Eu m-am mutat și i-am dat tinerei mele doamne un răgaz de o lună, timp în care o aștept să descindă în căminul nostru. Întîmplările dramatice ale războiului nu ne îngăduiseră tihna să ne cunoaștem, eram aproape ca doi străini, dar în orice caz eram legați prin taina sfîntă a cununiei și nici prin gînd

nu-mi trecea s-o sfărîm. Fata, deși ar fi vrut, n-a găsit în sufletele ei nici atîta energie cît îi trebuia să se sustragă tiraniei părintești. Plîngea zi și noapte, după cum îmi spuneau mătușile ei, dar lîncezea în nehotărîre. După luni de așteptare jignită, nimic pe lume nu m-ar mai fi putut îmbuna. I-am dat libertatea să intenteze divorțul, Era o fată tînă de tot și, pentru viitorul ei, primeam să fiu ponegrit în fața magistraților, deși în fața lui Dumnezeu și a oamenilor n-aveam nici o vină. O singură dată m-am înfățișat la tribunal, unde, intram întîia oară, condus de avocatul Adrian Pretorian, colaborator cu mine la ziarul „Dacia“, căci acum țara era liberă. Fata era în partea dreaptă, frumușică și plînsă. La întrebarea magistratului, ar fi vrut să zică „nu“, dar tipograful i-a pus un pumn în coastă și-a trebuit să zică „da“. Am ieșit din tribunal învinuindu-mă că m-am lăsat învinuit pe nedrept. Tipograful n-ar fi meritat acest sacrificiu. Dar avocatul meu susținea că altfel nu s-ar fi putut îndeplini formele de despărțire. Nu simțeam păreri de rău pentru fată, dar m-a copleșit o jale și-un amar pentru căsnicia sfărîmată. O dată trebuie să faci omul acest pas în viață, iar eu n-am avut noroc. După moartea tatei, sfărîmarea căsniciei și întreaga atmosferă a vremii m-au aruncat într-o perioadă întunecată a vieții mele, pentru care cuvîntul deznădejde e cel mai potrivit. Dar sînt evenimente de altă natură, ce se suprapuneau acestei deznădejdi, fără s-o înăbușe.

Într-o zi m-a vizitat un locotenent-colonel Ștefan Zăvoianu, cu o scrisoare de recomandatie de la D. Tomescu. Plănuia să scoatem un ziar și să-l rugăm pe maestrul Vlahuță să primească direcția. Zăvoianu pretindea că are suma de 70.000 lei cu care să începem. Alexandru Vlahuță, care nu se amestecase niciodată în politică și mă sfătuia să nu mă amestec nici eu, s-a lăsat foarte greu. Dar un ziar de politică națională trebuia, fiindcă, în acel moment de dezmeticire încă turbure, nu exista nici unul. Sîntem la sfîrșitul lui noiembrie 1918. Vlahuță, ca să capete curaj pentru această neobișnuită ieșire în larg, și-a luat asociat la direcție pe I. Al. Brătescu-Voinești. Ziarul, botezat de maestru, e „Dacia“. Eu i-am alcătuit redacția: N. Dașcovici, Bartolomeu Cecropide, Al. Busuiocanu, Haralambie Ionescu și alții. Ștefan Zăvoianu, administrator. Spiritul vremii înclina spre socialism, ca un reflex al revoluției rusești. Am convenit că zia-

rul pornește pe baze sindicale, că vom participa la capital și la beneficii în mod egal. Cum Zăvoianu acesta mi se părea cam într-o ureche — și într-adevăr n-așeza de una, — am cerut să facem contract, dar maestrul ne-a spus: „Cît trăiește eu, eu sînt contractul“. Și așa avea să fie.

„Dacia“, apărută a doua zi după unirea Ardealului, s-a bucurat de o primire enormă. La primul număr, am scris articolul de preamărire a marelui eveniment național. Venise în mijlocul tragediei Basarabia, venise Bucovina, venise, în sfîrșit, Ardealul, leagănul românismului. Nu numai prin nume, dar și prin spiritul în care era scris, „Dacia“ simboliza triumful și într-o lună era ziarul cu cel mai mare tiraj din țară. Vlahuță scria zilnic. Brătescu-Voinesti, unul sau două articole cît a fost codirector. Băieții lucrau cu pasiune, mîndri că în fruntea lor strălucesc cei doi luceferi ai literaturii naționale.

Cam în același timp, Octavian Tăslăuanu îmi încredințează redactarea revistei „Lucafărul“, unde mi-am luat tovarăș pe Al. Busuioceanu și colaboratori pe George Gregorian, V. Voiculescu, Emanoil Bucuța, Artur Enășescu, Ion Pillat și, în urmă, pe Lucian Blaga și Gib. I. Mihăescu. Revistă de tineri, „Lucafărul“ era altul decît glorioasa lui existență sibiană. Tăslăuanu, prins de politica generalului Averescu, nu se ocupa de redacție. Așa cum arată colecția, „Lucafărul“ acesta bucureștean e o schiță, o anticipare a ceea ce avea să fie „Gîndirea“ de mai tîrziu. De fapt, nici eu nu eram cristalizat în ce privește directiva revistei, pe lângă linia literaturii etnice. Apărea paralel cu noi „Ideea europeană“ cu o ideologie internaționalistă și simpatii socialiste. Am intrat într-o ușoară polemică, noi susținînd autohtonismul. Lui Emanoil Bucuța îi plăcea să colaboreze cu poezii la „Lucafărul“ și să-l combată în notițe tipărite dincolo. În redacție nu se stabilise o coeziune. La o ședință din casa lui Tăslăuanu, am cunoscut pe Vasile Pârvan, om excepțional de citit, în personalitatea puternică a căruia literatura greacă și latină fuziona cu cele moderne într-o superioară armonie spirituală. Pârvan a publicat în „Lucafărul“ maiestuoasa evocare a străbunilor, „Parentalia“, de o ritmică și de un suflu antic. Avea în manuscris cartea „Idei și forme istorice“, mi-a făcut cîntea să mi-o dea s-o citesc și, entuziasmat, m-am

după cu manuscrisul la „**Cartea românească**“ unde a și apărut. Dar cu Vasile Pârvan aveam să lucrăm câțiva ani mai apoi. Gib Mihăescu, student întârziat, cum urma să se numească într-un roman, contribuia cu schițe de un umor personal. Într-o zi, ne-a adus manuscrisul mării nuvele „**Vedenia**“. L-am citit cu Busuioceanu. Stilul, cu ieftine repetiții oratorice, nu se putea suporta. Am avut cu autorul, foarte ascultător de altfel, lungi și migăloase discuții pe textul subliniat. Gib a început să-și supravegheze scrisul, care aducea un fond atît de original, iar „**Vedenia**“ s-a tipărit abia după șapte ani în „**Gândirea**“. Figura dureros de interesantă a redacției a fost Artur Enășescu. Ne cunoșteam de cînd eram studenți. Parcă îl văd și-acum pe culoarele Universității, frumos, cu părul cîrlionțat, îmbrăcat foarte elegant și înconjurat totdeauna de fete. Delicat și dulce, diminutivîndu-și expresiile, nu se deosebea de ele în conversație. Le povestea despre Spania, unde pretindea că a călătorit, punînd la bătaie o moștenire părintească. Acum, la „**Luceafărul**“, contribuia cu articole prime, bine gîndite, și poezii meditativ-filosofice. La început se înfățișa cum îl știam ca student. Dar într-o seară ne-a mărturisit că iubește la nebunie o domnișoară brunetă din lumea mare și că familia ei se opune. În altă seară ne-a spus pe un ton misterios că ar vrea să se însoare cu această iubită, dar însăși Regina îi pune stavili. Torturat de dragostea lui, a scris frumoasă poezie cu „**Rița țigancă**“, tipărită în revistă și cîntată apoi de lăutari. De-acum încolo nu-l mai interesa decît iubita și prigoanele puse la cale împotriva lui. Se organizaseră în umbră fel de fel de viclesuguri să-l prindă în capcană și să-l nimicească. Complotiștii erau conduși de Regina chiar, care, știind pe unde umblă el, închiriasse înadins o casă pe strada aceea, ca să-l pîndească și să-l spioneze din balcon. Îngrijorați de întorsătura pe care o ia dragostea lui, îl luam în fiecare seară la restaurant. Dar Artur refuza să mai guste mîncările obișnuite; comanda numai nuci sau alune în coajă, fiindcă acestea erau garantat neotrăvite de înverșunării lui dușmani. Artur Enășescu înnebunise treptat, sub ochii noștri. L-am dus la medici, dar analizele nu știau să spună nimic despre cauzele bolii lui. Așa l-am lăsat în București și peste doi ani, cînd m-am întors în țară, am întîlnit pe Calea Victoriei o arătare feroasă, cu o barbă încîlcită în murdărie și tirînd niște zdrențe neidentificabile. Umbra ce-

lui care a fost Artur Enăşescu și care avea să vagabondeze așa două decenii, înfiorînd Calea Victoriei. „Dă mi, te rog o țigaretă”, atît spunea, căci recunoștea prietenii. Și, straniu mister al vieții, în această ruină lugubră persista un singur lucru: zîmbetul serafic al băiatului frumos și elegant de altădată.

După Marea Unire, Capitala țării luase un aspect cosmopolit ce nu mai semăna cu vechiul oraș omogen. Străzile și localurile răsunau de graiurile străine, rusești, ungurești, nemțești, ale minorităților din noile provincii. Pe deasupra, refugiații ruși de frica revoluției bolșevice deschisese restaurante exotice și veselie bucureșteană se adumbrea de melancolia patetică a cîntecelor de pe Volga. Viața, comprimată vreme lungă de silnicia războiului își cerea drepturile în sălbaticе erupții ale răsfătului. Gospodăria răvășită și neașezată încă, a țării, deschidea poștei de cîștig prilejuri de mari lovituri și fabuloase îmbogățiri peste noapte. Afaceri și chefuri, — într-asta se rezuma frenetica sarabandă pe soare și pe stele a unei victorii naționale, ce depășise orice așteptare. Norocul României scotea din țîțini o lume uimită de măreția lui. În viața politică, devălmășia nu era mai mică. Reprezentanții noilor provincii, amestecați cu vechii noștri politicieni, împrumutau acestei vieți o înfățișare de conglomerat haotic, pe care fondul moral al Unirii nu era în stare să-l transforme într-un aliaj durabil. Din vechiul Regat, noi tendințe se desenau reprezentate de averescanism cu ideea răspunderilor războiului și de țărănism cu aparență de vigoare revoluționară. Oamenii de bine din țara veche, dezgustați de partidele istorice, se mîngîiau că mîntuirea o vor aduce în politica lăuntrică ardelenii. Nicolae Iorga prezenta, unul după altul, în „**Neamul românesc**”, pe fruntașii ardeleni ca pe niște iluminați de stele mesianice. „**Dacia**” noastră nutrea speranțe asemănătoare, iar dintre curentele noi agreea țărănismul, încărcîndu-l cu autenticitate din adîncul nației. Din această devălmășie haotică au ieșit parlamentul și guvernul federației naționale, un guvern ilustrat prin lipsă de coeziune și dezorientare și un parlament care a contribuit la istoria țării cu răcnete.

Regățenii nu cunoșteau problemele noilor provincii, reprezentanții acestora erau chinezi în chestiunile regățene. Și

pe unii și pe ceilalți îi depășea și îi covârșea marele fapt al statului întregit. Un singur moment mi-a rămas în minte din activitatea aceluia parlament, care își tuna tumultul răcneteilor sub cupola Ateneului Român: justificarea lui Alexandru Marghiloman, șeful fostului guvern din timpul armistițiului, acuzat de trădare. Când Marghiloman, care de altfel prezidase unirea Basarabiei, a ieșit la tribună, impecabil îmbrăcat și cu o atitudine ca o spadă, am crezut că urletele, fluierăturile și huiduielile dărîmă Ateneul. El aștepta neclintit, cu mâinile cruciș pe piept. Când a rostit prima frază, uraganul a izbucnit iarăși; după a treia la fel; și pe urmă, furia începea să scadă pe măsură ce oratorul își desfășura argumentele justificatoare. Vorbea rece și impecabil cum îi era costumul. Ținuta neclintită în mijlocul uraganului impunea. Părea și mai înalt decît era. Marghiloman nu uneltise cu C. Stere la detronarea Regelui, ci dimpotrivă. Aceasta îi da tăria morală să reziste în cea mai grea situație, în care se găsea încolțit ca om public. La jumătatea discursului, când argumentația lui a culminat în fraza celebră: „Am fost cîinele credincios pe treptele dinastiei!”, un fior ne-a ridicat părul în creștet și Camera toată a amuțit. Omul cel mai aristocratic din politica românească se compara cu un cîine păzitor. Impresia era atît de neașteptată încît te înmărmurea. Ca să nimicască efectul profund al oratorului, Octavian Goga și părintele Vasile Lucaci s-au ridicat din bănci să părăsească sala, urmați de numeroși deputați. În treacăt, pe lîngă tribună, părintele Lucaci, un colos de bărbat, ridică mîna sacramental în semn de anatemă definitivă: „Trădătorule!”, întonă glasul lui cu cea mai dramatică ampoloare din lume. Dar replica lui Marghiloman căzu ca un trăsnet: „Părinte Lucaci, trădătorul n-a traficant cu vagoanele!” Aluzia era directă. Toată lumea cunoștea această afacere a marelui tribun. Și de data aceasta, cel care a înghețat a fost părintele Vasile Lucaci. Marghiloman și-a continuat discursul, ascultat în desăvîrșită liniște, săvîrșind un moment oratoric fără pereche. Îmi era cu totul străină politica lui Marghiloman, iar omul antipatic prin aristocratismul lui prețios, dar aceasta nu m-a putut împiedica să-i admir forța spiritului și a cuvîntului, care a dominat uraganul de răcnete al Camerei federației naționale.

Răspunderile războiului n-au fost aplicate nimănui decât ziaristilor care s-au făcut simbriașii nemților la „Gazeta Bucureștilor”. Noi, tinerii scriitori întorși din Moldova, am fost generoși. Ne-am zis că victoria integrală a românismului implică iertarea tuturor. Ca urmare, m-am dus la închisoare să vizitez și să mângâi pe Tudor Arghezi și pe ceilalți. Era înainte de procesul lor și zăceau deținuți la Hotelul Modern, pe strada Poliției. La proces, Tudor Arghezi, marele pamfletar, care înjurase și avea să injure pe toată lumea, s-a justificat cu o lamentabilă lașitate. A declarat că s-a pus în slujba dușmanului fiindcă, altfel, ar fi murit de foame! Și a implorat iertare. Literalmente! A fost osândit împreună cu ceilalți la 5 ani închisoare pentru trădare de țară. După un an și jumătate de pușcărie, regim ușor, a fost grațiat. Am jucat un rol în grațierea lui; și nu l-aș spune dacă omul acesta nu m-ar fi batjocorit neconținut de-atunci încoace. Îi vorbisem de mai multe ori lui Nicolae Iorga despre această grațiere și el, care era intratabil pe chestiunea națională, se domolise treptat. La festivalul de 10 Mai, în Ateneu, asista și Regina Maria. M-am dus în loja lui Nicolae Iorga și i-am amintit că momentul ar fi potrivit să-i ceară Reginei grațierea. În pauză, Iorga a vizitat-o și s-a întors cu făgăduiala categorică. După câteva zile, Tudor Arghezi și ceilalți erau liberi. Lucrul acesta îl știe și publicistul H. St. Streitman, care se găsea lângă mine.

După ce am cunoscut, ca ziarist, lumea politică ardelească, aveam să văd pe curînd și țara visată ani de zile. Prilejul s-a ivit cînd Regele și Regina au luat Ardealul în primire în primăvara lui 1919 și cînd o escortă de ziaști a fost atașată alaiului regal. Am descris acest „Drum de triumf” într-o broșură, unde se află și întîiele mele impresii din Basarabia, văzută încă din anul unirii ei, 1917. Ardealul cu poporul lui pietros, înveșmîntat în geniu artistic să-și primească suveranii, a fost pentru mine revelația celui mai conștient, mai dîrz și mai falnic românism. Nimic din ce visasem pe seama lui încă din anii cînd colaboram de departe la revistele lui, nu m-a dezamăgit. Contrarietatea celorlalte neamuri de peste munți a făcut din ardeleni un popor de o vigoare și de o putere de viață verificate o mie de ani. Ardealul e stîncă pe care durează rasa noastră. Îndată după Unire, el a trimis pentru fruntea visului românesc o ramură

de laur: poetul Lucian Blaga. Sosind din țara lui Coșbuc și a lui Goga, poezia lui nu mai păstra nimic din tonalitatea tradițională. În cercul restrâns din casa maestrului Vlahuță, i-am citit **“Poemele luminii”** și cugetările din **„Pietre pentru templul meu”**. Cînta și gîndea în ele **cineva** sigur de personalitatea lui și de înalta esență spirituală a inspirației. Alexandru Vlahuță era fericit. Desigur, n-a trecut prin literatura noastră un artist mai generos și mai capabil de noblețea recunoașterii altora. Într-un foileton din **„Dacia”**, am pus pe numele noului poet cununile laudei și ale admirației. Curînd după aceea cobora muntele și poetul și-a fost dat ca prietenia noastră să se lege sub ochii părintești ai lui Alexandru Vlahuță. Chipul tînăr al lui Blaga părea tăiat din marele senin de sus; vorbea cu claritatea ochilor mari și tăcea cu largul gurii modelate fin în sfîrcuri sumese caracteristic. Puritatea elanurilor mistice se îngîna în firea lui originală cu demonismul unei rațiuni orgolioase. Blaga între prieteni își păstra cu atîta suveranitate siguranța de sine încît rîdea cu lacrimi de glumele cele mai înțepate pe socoteala lui: voi rîdeți și mă faceți să rîd, dar eu știu cine sînt! Cu mine își da drumul mărturisirilor intime; între mai mulți tăcea și, poate, asculta. Odată, Pamfil Șeicaru, care monologa de vreun ceas, enervat de această compactă tăcere, i-a strigat: „Dar vorbește și tu odată ce dracu!”. Ghiontit de apostrofă, Blaga a izbucnit în rîs și — a tăcut! Multe din experiențele și din frămîntările mele lăuntrice le regăseam în acest băiat înalt și adus puțin de spate; al cărui farmec era o copilărie întîrziată într-o bătrînețe timpurie. Afară de aceasta eu știam multe, pe care el nu le cunoștea încă, și multe le ignoram din cîte cunoștea el. Veneam din două emisfere culturale deosebite. El, încă doctorand în filosofie la Universitatea din Viena, sosea din cultura germană în clima noastră de românism, șlefuit la cultura franceză. Prietenia lui Blaga avea să aducă în scurtă vreme un leac tulburării mele sufletești.

Maestrul Vlahuță era bolnav, mereu bolnav. Zilele lui se împărțeau între medici și noi, cei cîțiva scriitori care îl înconjuram. Suferințele războiului și-au înfipt adînc rădăcinile în inima lui, care trăise întreaga soartă a neamului. Căci Alexandru Vlahuță nu făcea parte dintre oamenii, care trăiesc pentru ei, ci dintre cei puțini în care se zbuțumă sufle-

tul rasei. În armistițiu, îi mai aplicase o lovitură și Simeon Mehedinți care, în calitate de ministru, l-a eliminat din postul de referendar la Casa Școlilor, pentru antigermanism. Academia Română a vrut să dea o satisfacție scriitorului, care îndeplinesc un rol de preot al artei, alegându-l membru activ, dar el, dezamăgit de multe, a refuzat. De la acest refuz enigmatic încoace, Academia cere consimțământul prealabil celor propuși de secții, înainte de votul plenului. Peste chipul lui brăzdat și oacheș, de răzeș încăruntit, stuful părului cobora ca o salcie pletoasă a melancoliei peste un pământ ars de secetă. Mării lui prieteni, Nicolae Grigorescu, Caragiale, Delavrancea trecuseră hotarul durerii; din splendida constelație rămas singur, ne dăruia nouă, celor tineri, un cult al prieteniei, de unică frumusețe morală. Vlahuță nu putea trăi fără să iubească. Voia să trăiască prin noi ca un răzeș printre feciori. Odată, evocându-mi mării prieteni morți, s-a oprit în stradă, m-a luat în brațe și zguduindu-mă, mi-a spus cu nu știu ce presimțire tristă în glas:

— Noi vom trăi, băiete dragă, avem numai 60 de ani!

Adevărul e că la această vîrstă maestrul se găsea „în prag”. Într-o dimineată, 19 noiembrie 1919, coborîndu-mă din locuința mea pe care o împărțeam cu Petre Cancel, iar mai înainte cu Victor Ion Popa, am găsit pe buna și ospitaliera doamna Vlahuță suspinînd la căpățiul marelui scriitor. În mormîntarea lui a luat proporțiile unui trist eveniment național. Lumea intelectuală și lumea politică, întreaga Românie Mare s-a adunat să-i plîngă plecarea și să-l petreacă la groapă. În urma lui rămînea nu numai o puternică operă poetică, insuficient valorificată de critică, dar și o exemplară operă de apostolat național, scrisă în cea mai armonioasă limbă artistică. În felul acesta de a concepe și de a realiza misiunea scriitorului, Alexandru Vlahuță se întilnea pînă la identificare cu Nicolae Iorga. Aici cred că trebuie căutată taina iubirii dintre acești doi bărbați, atît de deosebiți între ei ca oameni. Vlahuță n-a făcut politică, dar de numele lui se leagă, după însăși mărturisirea lui Iorga, sugestia unei reforme epocale în viața socială și politică a României. Era la Iași; în primăvara lui 1917. Anumite unități din armata rusă, dezorganizată de revoluție, își făcuseră apariția pe dealurile din împrejurimi, cu gîndul de a detrona dinastia și de a institui „republica”. Poetul basarabean Ion Buz-

dugan, care îndeplinea funcția de tălmăci în armata rusă, prinzînd de veste, l-a informat pe Iorga. Armată românească nu exista în Iași; situația era nespus de critică. Iorga, timid de obicei, avu însă curajul strîmătorărilor extraordinare, cînd guvernul îl pierduse cu totul. Alexandru Vlahuță îi dădu ideea să meargă la Rege și să-l îndemne să proclame împrumutarea țaranilor. Nicolae Iorga redactă proclamația, iar Regele Ferdinand I a subscris-o. În ziua de Sfîntul Gheorghe, cînd era plănuită lovitura, zidurile orașului erau pline de proclamația care vestea țării marea reformă, iar pe străzi demonstrați înarmați pînă în dinți grănicerii lui Rasoviceanu, prietenul lui Iorga, chemați în grabă din împrejurimi. Situația a fost salvată, iar la temelia împrumutării țaranilor stă sugestia fericită a marelui scriitor, ivită într-una din cele mai grele clipe ale vieții din Moldova.

Moartea lui Vlahuță a pricinuit agonia ziarului „**Dacia**.” Bietul Zăvoianu, intrus în presă cu ajutorul a 30.000 lei, cu cît contribuise la întemeiere, năucise de tot. Se credea urmașul lui Vlahuță. Găgăuț din naștere, își lua aere de director și comanda orientări redactorilor. Pe frontispiciu a scris înaintea numelui său „administrator-proprietar”. Aceasta însemna călcarea înțelegerii inițiale și despuierea celorlalți de participarea egală la proprietatea ziarului. Avusesem dreptate cerînd la început un contract. Brătescu-Voinești cu delicatețea lui n-a vrut să se amestece în ceartă. Zădărnice i-am atras atenția lui Zăvoianu că, din acel moment, gazeta e moartă. El lăsa capul pe-o ureche și se închipuia un mare ziarist. Cei dinții care ne-am retras din redacție am fost Al. Busuioceanu și eu. Aveam ceva mai bun de făcut. „**Dacia**” a mai agonizat o vreme și a murit fără glorie. Dintr-un mare ziar al României celei noi, năucul lacom și înfumat a făcut o fișuică și apoi nimic. Învățătură: să nu pornești la lucruri mari cu găgăuți pe grumaz! Cam în același timp ne-am retras și de la „**Luceafărul**”. Octavian Tăslăuanu ajunsese ministru al industriei și comerțului. Cunos-cînd puterile omului, faptul mi s-a părut o aventură. Afară de aceasta, intransigența mea de tînăr crescut în alt mediu decît acela al politicii de partid nu-mi îngăduia să lucrez alături de un om înfeudat. Un spirit practic ar fi fost fericit să lucreze cu el tocmai în această situație, căci industria și co-

mertul deschideau calea marilor afaceri ale vremii, ce transformau pe golani în milionari. Pe mine nu m-au interesat niciodată asemenea lucruri și din pricina lor aveam să rup în viață prietenii mult mai adânci decât legătura superficială cu Octavian Tăslăuanu.

Cu toată gazetăria zilnică și migala cerută de redactarea unei reviste literare, nu-mi uitasem visurile proprii, pe care le-am adunat în volumul „Darurile pământului”. Am trecut în el și o bună parte din „Șesuri natale”, lăsând afară ceea ce mi se părea prea naiv. Noul volum s-a bucurat de o primire unanim prietenoasă din partea presei, indiferent de ce culoare. Nicolae Iorga l-a semnalat în articolul „Pentru înobilirea sufletelor”. Vasile Pârvan l-a caracterizat într-o poezie dactilică, pe care mi-a înmînat-o cînd m-am dus cu Buisioceanu să-l vedem, suferind în pat. O surpriză mi-a venit pe cale cu totul neobișnuită. Avocatul Popescu Tudor a ținut o conferință la Fundație despre această carte, conferință la care, firește, n-am participat. La sfîrșitul ei, cineva s-a ridicat din public și a propus ca, înainte de alte recunoașteri, asistența să premieze pe poet. Seara m-am pomenit la redacția ziarului „Dacia” cu o delegație a publicului de la conferință și cu suma de 5.000 lei, importantă pe-atunci, pe care mi-a înmînat-o un domn general. Faptul m-a bucurat prin neobișnuința lui, mai ales hotărît cum eram și cum am rămas să nu candidez niciodată la vreun premiu cu cărțile mele. Candidaturile de felul acesta mi se par prezumțioase și lipsite de pudoare.

Toată această activitate intensă, fără odihnă, toate aceste legături cu oamenii însemnați ai vremii, toate aceste recunoașteri și așa-zise succese mari nu însemnau aproape nimic pentru adîncul sufletului meu rănit. Mă răspîndeam în ele, mă risipeam în ele ca dintr-o regiune psihică în care nu mă puneam întreg. Simțeam că nu mai pot să le dau aderența mea totală. Eul meu profund se închircea tot mai mult în refuzuri și în tăgăduri dezarticulate. Ceea ce alcătua existența mea fenomenală în sensul unei exteriorizări sociale nu era, poate, decât rezultatul unei febre ridicate din straturile ascunse ale dezagregării morale. Nu mai aveam un ideal în care să cred. Pierdusem centrul luminos al spiritului, care atrage în jurul lui gîndurile, simțirile, năzuințele și

toate componentele sufletești, pentru a le organiza într-un tot armonios. Au fost sumedenii de lucruri întunecate, aduse de tragedia războiului, care s-au strecurat în mine mustindu-și otrava pe nesimțite. Experiențele sau trăirile crâncene provoacă mai totdeauna dezagregarea lăuntrică în pofida iluziei că ai trecut biruitor prin ele. Dar mai ales dacă din aceste lucruri își culcau peste mine umbra neagră a neființei lor: eșecul căsătoriei și dispariția idealului național.

În căsătorie intrasem prin voință și prin întâmplare, fără covârșitorul sentiment al iubirii, care trebuie să fie însăși temelia ei. Sfărîmarea ei nu însemna pentru mine pierderea vreunei persoane iubite, în lipsa căreia viața mi-ar rămîne pustie, ci nimicirea unei forme necesare de existență socială, în afară de care simțul meu țărănesc și educația mea religioasă refuzau să admită viața. Orașeanul poate să conceapă și să se împace cu egoista mizerie a individualismului celibatar, dar țărănul știe că e făcut pentru a se însura și a intra în rîndul lumii. Iar în ochii mei rînduiala lumii ar fi trebuit să însemne căsătoria și preoția, căsătoria în vederea preoției. Din amîndouă aceste încercări complimentare, eu am cules dezastre morale. N-am avut noroc! Ideea nenorocului, adică a eșecului vrăjit de vâlul fantomatic al fatalității, mi se înfipsea ca un cui în inimă, ruginindu-i puterea de a mai crede în viață. De ce să mai trăiești cînd, dincolo de strădanile tale, vezi că n-ai noroc?

Pe lîngă aceasta, marea victorie a României Mari a spulberat dintr-odată idealul în care m-am călit în focul anilor de educație. Un cer s-a închis deasupra frunții mele. N-aș vrea să-și închipuie cineva că m-am apucat să bocesc ca o cobe realizarea idealului național. Faptul acesta, ce încunună cu măreția lui istoria unui neam întreg, care l-a visat prin durerea veacurilor, îmi dădea, ca oricărui român, extaze de bucurie și de fericire. Dar odată realizat, el se transforma dintr-un cer albastru într-un postament, pe care jucam cu picioarele. Victoria absorbea o credință nimicind-o și lăsînd un pustiu în urma ei. Aș fi putut să înlocuiesc acest pustiu căscat dintr-odată în suflet, cu gîndul organizării victoriei, dar eu eram tot ce poate fi mai străin de omul politic, pentru care un asemenea gînd sincer constituie un ideal. Alții își luaseră sarcina lui practică. Eu făceam parte dintr-o generație pentru care idealul național era totul, era imperati-

vul categoric al existenței ei. Am fost dominați de spiritul providențial al lui Nicolae Iorga, care, subordonând totul acestei credințe nu admitea nimic îngă ea sau deasupra ei. După concepția lui, care nu era un credincios fără să fie un necredincios, însuși rolul Bisericii strămoșești în istorie era subordonat idealului național. Biserica, ne învăța el, a îndeplinit un mare rol cultural, promovind unitatea sufletească a românilor în vederea unirii politice; iar noi, într-o vreme de indiferență religioasă a lumii intelectuale în care am crescut, eram încântați că un om ca el vorbește așa de frumos despre Biserică, fără să ne gândim pe-atunci că nu aceasta era misiunea supremă a apostolatului creștin în mijlocul unui neam. În personalitatea lui Iorga clocoțeau misterioase puteri profetice, dar profetismul lui era de natură laică și Biserica o interpreta în acest sens, desfigurându-i misiunea. La lucrurile acestea nu cugetam însă în anii tulburi de după Unire, când sufletul meu rămăsese gol de ideal. Ceea ce era mai dureros însă era faptul că însuși Nicolae Iorga nu ne mai putea da acum un cuvânt de ordine, care să ne înfierbînte spre ziua de mâine. Profetia împlinită consumase în el pe profet, lăsînd pe istoric și pe șeful unei mici grupări politice. Un ideal spiritual din partea oamenilor Bisericii? L-am fi așteptat mult și bine. Din lagărul lor veneau jalea și rușinea trădării sub ocupația germană. Generația idealului național a rămas, după realizarea lui, o generație fără ideal. Eroii războiului oboșiți s-au apucat, nu de organizarea victoriei, ci de exploatarea ei, socotită ca un drept, ce ar decurge din sacrificii, din datoria împlinită. Această transformare a spiritului de pe front în spirit de afaceri sporea și mai mult pustiul moral al epocii și făcea și mai amarnic dezgustul de viață.

Mi-a rămas un singur refugiu: arta. Poți să crezi în artă cînd nu vezi nimic deasupra ei, care s-o lumineze și s-o însuflețească? Poate constitui arta în sine un ideal de viață? Artă e un meșteșug subțire de a da formă armonioasă gândului, sentimentului, visului treaz, de a coborî în făptura ei o viziune de viață. Dar unde nu arde o credință nu se aprinde nici o viziune. Artă, ca ideal în sine, există în formula artă pentru artă, adică artă pentru formă, dar în gândul meu numai o credință superioară e vrednică de formă frumoasă. și nu am această credință.

În tovarăşia prietenilor mei de artă, m-am aruncat atunci în şuvoiul tumultuos al nopţilor, pentru a umple un gol sufletesc cu excesul de viaţă al deznădejdiei. La Iaşi, cu prilejul unei expoziţii de război, legasem prietenie cu sculptorul O. Han, al cărui talent începător îl remarcasem în scris. Lucida lui inteligenţă îl impunea mai mult decât realizările rodiniene de-atunci ca o speranţă a plasticii. Cu reminiscenţele mele de pe când încercam secretetele picturii, lungile convorbiri din atelierul lui şi examinarea lucrărilor expuse de ceilalţi artişti mă familiarizau mai adânc cu valorile pensulei şi ale dălţii. Cunoscusem pe Ion Pillat, cu nedespărţitul său tovarăş de studii la Paris, Horia Furtună. Pillat tipărise atunci volumul de inspiraţie amestecată „**Grădina între ziduri**“. Poezia „**Aici sosi pe vremuri**“, de o emoţionantă nostalgie tradiţionalistă, suna ca o excepţie între acele versuri cu iz de simbolism francez. Am citit-o împreună, îndemnându-l să se culeagă cu tot dinadinsul pe drumul deschis de această poezie. Dintr-asta avea să iasă cea mai frumoasă carte a lui, „**Pe Argeş în sus**“. Ion Barbu se remarcă la „**Sburătorul**“ lui Eugen Lovinescu printr-o viguroasă versificare de factură parnasiană a motivelor mitologice şi se ataşase grupului nostru nocturn. Cu Eugen Lovinescu n-am putut lega prietenie. L-am cunoscut după întoarcerea din Moldova şi i-am dat o colaborare cerută la magazinul pe care îl redacta atunci „**Lectura pentru toţi**“. Stilul lui îmi plăcea, dar omul, care voia să fie critic literar, posedă o judecată nedecisă şi flască, fără putere definitorie. Când a întemeiat „**Sburătorul**“, mi-a pus numele pe copertă între colaboratori, dar am fost nevoit să-l refuz, — într-o formă convenabilă, fiindcă era foarte delicat în relaţiile personale. La grupul nocturn se ataşaseră Petre Cancel şi Ion Gruia, viitori profesori universitari; şi, fireşte, Lucian Blaga, când venea în Bucureşti din Ardeal şi locuia la mine. Ne întâlneam seara, aproape în fiecare seară, fixînd dinainte restaurantul sau localul de noapte. În jurul nostru o lume setoasă de viaţă şi lacomă de senzaţii, mînca, bea, chefulia, cînta şi dansa într-o veselie nervoasă şi violentă, răzbunîndu-se cumplit pentru răbdările impuse de război. Războiul e un fel de ascetism nevoit. Abstenenţele lui nu duc la nici o disciplină morală, fiindcă nu sînt abstenenţe, ci lipsuri îndurate prin constringere. De-părte de a se purifica, sufletele căutau acum uitarcă coşma-

relor infernale într-o infernală descătuşare a instinctelor și a senzațiilor atîta vreme comprimate. Chiar dacă îmi explicam lucrurile acestea, mă feream să observ că noi înșine am alunecat în șuvoiul aceluiași senzații, în care mă simțeam moleșit și ca plutind la vale în căldura lor mocirloasă. Cînd nu te mai poți scîlda în azur, uneori guști plăcerea de a te tăvăli în noroi ca malacii, care își răcoresc dogoarea pielii în baltă. În mediul acesta de larmă gastronomică, de abur bahic și de fum de tutun — mă deprinsesem să fumez în război — noi discutam artă și ne citeam poeziile inedite. O bună parte din versurile lui Ion Pillat din volumul „Pe Argeș în sus“ au fost citite în aceste reuniuni nocturne, cu acompaniamentul grotesc al chefurilor din restaurante. Nu beam să ne îmbătăm; cufundarea în neantul alcoolic e o dobitocie la care reuniunile noastre nu se coborau. Dar îmi plăcea să uit de mine însumi în această atmosferă în care nimănui nu-i mai păsa de privirile celorlalți și toți se îngăduiau ca oameni complici în aceleași păcate. Prezența prietenilor de lîngă mine, scriitori și artiști, îmi da încredințarea că sînt încă pe mal și numai cu picioarele mă cufund în șuvoiul anonim.

Repetiția aceluiași lucruri te obosește de la o vreme. Și viața nocturnă, în care căutam uitarea unor mîhniri fără leac, începu să-mi apară în deșertăciunea ei de surogat artificial. Oricît de mult am fi mascat-o noi cu preocupări de artă și literatură, dezgustul o demasca în toată turpitudinea ei. Simțai în tine noroiul căderii tuturor și, disprețuindu-i pe ei, te dezgustai de tine însuși. Altfel visasem eu viața decît o dospire a nervilor în gunoiul localurilor de noapte, unde sensibilitatea morală se tăbăcește ca o piele de vacă argășită. Dacă m-aș fi înecat măcar în alcool, neantul lui de înconștientă vegetativă mi-ar fi dat iluzia că sînt fericit în nefericire și că trăiesc în timp ce aș fi putrezit încet-încet. Dar în mine stăruia o constituție morală, care mă împiedica să cad pînă acolo, făcîndu-mă totuși să simt întruna absența nenorocită a unei credințe, a unui ideal. Poate că oamenii sînt fericiți, adică împăcați cu viața, numai dacă deasupra lor n-au zărit niciodată lumina superioară a unei alte ordini de existență. Dar dacă o dată ai zărit-o și în urmă n-o mai vezi, e cu neputință să te împaci cu scăzămîntul unei vieți comune ca oricare alta. Nu pot concepe destinul omului să intre într-un nivel de turmă și să rămînă acolo,

ci, odată intrat în marea turmă, destinul lui e să se ridice deasupra cel puțin pe sine, dacă n-o poate ridica și pe ea. Acum îmi vedeam nivelul de jos, unde mă găseam, dar nu mai zăream lumina de sus, care să mă orienteze în cerul marilor zboruri, ca odinioară. Ce rost mai are viața trăită numai ca să muncești pentru a mânca și să măninci pentru a munci. E un cerc vicios, un nonsens. Când ai ajuns la conștiința lui, ai atins coardele plesnite ale deznădejzii.

Lucian Blaga cunoștea bine această stare a mea, mascată sub truda zilnică, sub aparenta succeselor literare, sub măgulirea unor relații înalte și sub nopțile pierdute. Într-un ceas de mărturisiri intime, cum am avut ne numărâte împreună, a azvîrlit o idee ca din senin:

— Știi ce? Hai la Viena! Ți trebuie o schimbare totală de aer!

Ideea lui s-a transformat în stăruință. Eram atunci cei mai buni prieteni. El urma să plece în toamnă la examenul de doctorat în filosofie. Ar putea, deci, să-mi fie o bună călăuză în cultura germană. În definitiv, ce mă leagă pe mine aici, în București? Tot ce-am plănuit s-a prăbușit. Lumina lui, la care făceam zîmbre când eram copil de țară, o cunosc. El nu mai are în momentul de față decît tribune pentru răcnetul politic, cafenele de afaceri și localuri de noapte pentru o generație dezaxată. Voi pleca! Alexandru Busuioceanu parcă atîta aștepta. Vom pleca împreună; cu atît mai bine. N-avem nevoie de burse în străinătate. Bani trebuincioși ni i-am strîns din munca noastră, căci viața de noapte din ultimul timp n-a însemnat risipă. Vom studia cum vom vrea noi, fără să dăm seama nimănui.

Fie într-un ceas bun!

Amurgul cald al toamnei anului 1920 sufla cu aur cupolele marelui oraș cînd am intrat în el împreună cu Alexandru Busuioceanu. Călătorisem șase zile cu ochi prin noul stat cehoslovac, poposind din gară în gară și așteptînd prin arșiță și praf de cărbuni, o legătură de trenuri, nerestabilită încă, deși trecuse atîta vreme de la război. Statele „successorale” desfăcute din prăbușitul imperiu habsburgic își dibuiau cu greutate o formă proprie de existență. Trenul do-

gorea încă de văpaia zilei și, ca să-mi astîmpăr setea, mușcam dintr-o gutuie, privind cu tovarășul meu de pățanii prin fereastră orașul, care avea să însemneze renașterea mea sufletească. Deocamdată nu știam unde ne ducem. Călătoria la întîmplare are mai mult farmec decît una cu program studiat, iar improvizația face parte din firea românului. Lucian Blaga, care mai întîrzia cîtva timp în țară, ne înarmase cu o recomandare ca să obținem camere la un hotel studentesc din cartierul Universității. Scrisoarea lui începea foarte ceremonios: „Herr Portier“. Citind-o, am început să rîdem. „Cum, dragă Blaga, la Viena și portarii sînt domni?“ „Voi rîdeți ca niște primitivi, ne lămurea el, dar o să vedeți că Viena e un oraș rafinat, unde și chelnerului trebuie să-i spui „Domnule chelner!“ Cînd am coborît din tren, eram sleiți de oboseală, iar nemțeasca noastră nu se potrivea deloc cu dialectul grosolan al birjarului. Noi i-am indicat hotelul „Der Wolf in der Au“, cum scria în recomandatie și, spre mai multă siguranță, i-am pus sub ochi însuși manuscrisul marelui poet și filosof român. Dar birjarul habar n-avea cine e Lucian Blaga, măcar că prietenul nostru studia de patru ani în Viena. Mirosind că are aface cu doi străini căzuți din lună, ne-a dus unde știa el că primește un bacșiș pentru clienții procurați, la „Trei Coroane“, lîngă Getreidenmarkt, Piața Cerealelor. Busuioceanu s-a culcat, dar mie, odată ajuns, mi-a dispărut oboseala ca prin farmec: ardeam de curiozitate să văd o bucată din Viena înainte de a mă culca.

Am străbătut largul pustiu negru al pieței; la dreapta, în fund, se năzărea prin noapte o formă lunguiață de cupolă — Karlskirche —, la stînga am trecut pe lîngă o clădire cubică, despre care aveam să știu că e Secessional, sală pentru expozițiile de artă; la răscruce m-a întîmpinat un larg bulevard, care fugea în lături, — trebuie să fie Gürtel, — apoi al doilea, paralel cu cel dintîi, — acesta e de bună seamă celebrul Ring, care înconjoară vechiul oraș medieval. Într-adevăr, de cealaltă parte a lui am identificat Opera de stat, după asemănări fotografice. Am luat-o la stînga, pe sub șirurile de arbori ai Ringului din crengile cărora frunzele cădeau cu foșnet viu în ceasul acela de noapte tirzie. Singurătatea și mîtenia îmi dădeau un fior de teamă, dar bu-

curia descoperirilor creștea și mai mare. Iată un palat vast cu statui ecvestre! E desigur Burgul, fostul cuib habsburgic. Iar în fața lui două clădiri negre, uriașe și gemene. Trebuie să fie vestitele muzee ale Vienei. Și, în fund, Parlamentul, — îl poate recunoaște oricine după stilul grec. E destul pentru astă-seară. Prin urmare, asta a Viena, care îmi va legăna o vreme sufletul dezamăgit. Atingerea străzilor ei și măreția monumentelor ghicite sub stele revărsau în mine un murmur de biruință. M-am întors drept pe unde am venit, după punctele de sprijin, pe care mi le-am fixat în întuneric. Aveam să văd în viață multe și mari orașeeuropene, fără să mă rătăcesc o singură dată. Nu pot suferi ghidurile în care stau cu nasul americanii. Un oraș străin e un mister, pe care trebuie să-l descoperi singur. Să-l cucerești într-un anume fel. El ajunge oarecum al tău numai după ce singur i-ai smuls secretul frumuseților. Iar farmecul acesta nu-l poți gusta decât mergînd pe jos ore întregi, zile și săptămîni. E singurul mod de a te încetățeni provizoriu în atracțiile lui, de a te lăsa pătruns de ființa lui spirituală, ce respiră din formele materiale. M-am întors la hotel cu o încîntare ce gonea și umbra somnului și l-am zguduit pe Busuioceanu de umeri: „Scoal' Alecule, eu am văzut Viena!“

Hotelul nostru nu era tocmai de soi. Seara următoare am observat că perechi de bărbați și femei băteau trotuarul în sus și în jos prin fața lui, plimbîndu-se că într-o așteptare. Unele intrau, altele ieșeau, pe rînd ca la moară. Afurisitul de birjar ne depusese într-un hotel unde camerele se închiriau cu ora. Ne-am hotărît să ne căutăm gazde și am găsit în cartierul Alsergrund din spatele Universității. Acolo sînt bătrîne sărace, care trăiesc din venitul unei camere mobilate închiriate studenților. Gazda mea, Frau Martha, o bătrîină cehă evlavioasă, cu ochii ca de pește fiert, mă pîndea dimineața în antreiaș cu o cîrpă în mîină și nu mă lăsa să ies în oraș pînă nu-mi lustruia ghetetele. Odaia, mobilată modest, în stilul mahalalei bucureștene, era întunecoasă, dar curată. Crucifixul din perete arăta confesiunea Frau Marthei. Aflînd că sînt student, că m-am înscris la Facultatea filosofică — ea îmi spunea: Herr Doktor. Așa se numeau studenții vienezi în lumea gazdelor și a chelnerilor. Nu departe de locuința mea din Marianengaste, cafeneaua Alverhot te îmbia

seara cu un anumit ungher al ei, unde se întâlneau regulat studenții români.

Tovărășia lor mă interesa. Cei mai mulți erau bucovineni și apoi ardeleni, cam de vîrsta mea, înscriși la Universitate încă de pe cînd erau cetățeni austro-ungari și întîrziati cu examenele din pricina războiului. Grupul lor constituia o rămășiță din ceea ce a fost pe vremuri societatea „**România jună**“, cu frumos trecut în mișcarea națională. Băieți buni, formați într-un mediu româno-german, ca în Bucovina sau româno-maghiar, ca în Ardeal, păstrau încă în graiul lor de acasă vestigiile stîlcitoare ale regimului mort, care încercase cu mijloace felurite desfigurarea ființei românești. Patrioti mîndri de tradiția „**României june**“, pe unde au trecut cîndva Mihai Eminescu. Ioan Slavici sau Aurel C. Popovici, îmi vorbeau cu nostalgie de viața vieneză care a fost și se interesau de cea din vechiul Regat, pe care nu-l văzuse încă nici unul. Dezlipiți politicește de un mediu și încă neadaptați cestuilalt, sufletul lor străbătea printr-o perioadă de tranziție, pregătindu-se să intre în viața românească. Cei mai mulți erau mediciști, singura Facultate care în această vreme mai păstra faima străveche a Universității vieneze. Din celelalte ramuri de învățămînt, somitățile și personalitățile se împrăstiaseră, absorbite de Universitățile din Reich, după prăbușirea imperiului hasburgic.

Viena intra în decadență. Capitala unei mari împărății pînă ieri, obișnuită să-și pompeze strălucirea din vîlaga atîtor neamuri ținute artificial în jurul ei, devenise acum centrul unui stătuleț cu o populație pe jumătate decît aceea a orașului. Republica austriacă era un stat macrocefal, constrîns să trăiască din mila împrumuturilor internaționale, contractate prin Societatea Națiunilor. Mi-aduc aminte ce jale, obștească s-a stîrnit cînd un asemenea împrumut a trebuit să fie garantat cu fabuloasa colecție de goblenuri imperiale. Înainte de a lua drumul străinătății, de unde nu știu dacă s-au mai întors, aceste minuni de artă au fost expuse în palatul Belvedere! Poporul vienez, sentimental și fin prețuitor al frumuseții, și-a luat în lacrimi adio de la ele, iar articolele din presă aveau ton de necrologuri. Era simbolul lichidării unui imperiu. Strălucirea trecută se îneca în mizerie. Austria se menținuse printr-un uriaș aparat ad-

ministrativ, iar acum zecile de mii de funcționari alungați din statele sucesorale se îngrămădeau în Capitală, sporindu-i tristețea și mizeria. Nu o dată mi s-a întâmplat pe stradă ca domni bine îmbrăcați să-mi smulgă țigarea din gură și numai după ce au tras un fum din ea să-mi explice cu stingerită și fermecătoare politețe că n-au avut o țigaretă de luni de zile și nu s-au putut abține văzându-mă că fumez. Cerșetorii întindeau mâna la fiecare colț; muncitorii fără lucru manifestau cerind pâine. Deasupra mizeriei fără nume din popor, o lume cosmopolită, de un lux provocător, jubila în localuri, în teatre și în sălile de concert: erau afaceriști din fostele provincii, devenite state naționale, care veneau să lichideze întreprinderi mari, să le ia asupra lor, să profite în toate chipurile de momentul unei desfaceri totale. Viena era un geamăt jos și un chiot sus. Afaceriștii, pe care venezii îi porecleau „Schieber-i“, deveniseră un pericol național și am asistat de mai multe ori la revoluții locale, când populația flămîndă și infuriată devasta hotelurile mari de pe Ring, lua cu asalt cîrnățăriile și magazinele de lux, dezbrăca pe femei de blănurile scumpe și pe bărbați de paltoane. Asemenea răbufneli ale mizeriei revoltate erau precedate de tumultuoase întruniri în fața Parlamentului, cu discursuri incendiare și spînzurători simbolice ridicate de o parte și de alta a statuiei Minervei, încoifată cu chivăra de aur a înțelepciunii. În astfel de zile tulburi cursurile Universității se suspendau, fiindcă fluviile muncitorilor manifestați treceau prin fața ei. Uneori, șuvoiul revoluționar te prindea în mijlocul lui și erai nevoit să manifestezi și să strigi la fel cu toată lumea ca să nu se observe că ești străin. În afară de devastări, n-am văzut însă nici o vărsare de sînge. Poliția călare staționa pe margini și făcea impresia că mai mult însoțește pe răzvrățiți, decît îi împiedică. De altfel, venezul are suflet bun și muzical. Sărbătoarea, dacă aveai norocul să te prindă în tramvai vreunul chefuit, care se întorcea din pitoreștile cartiere marginase, cu circiumi faimoase, nu scăpai ușor; erai student străin — „Herr Doktor!“ — meritați zece îmbrățișări și pupături de fraternitate! Circiumile acelea marginase aveau un pitoresc specific, cu desăvîrșita lor curățenie, cu vinuri acre austriece, cu mîncăruri regionale și cîntăreți tirolezi, care cîntau grozav de tare liedurile Vienei. Nici un oraș din lume nu e pro-

slăvit în atâtea cîntece vesele ca Viena. Ele i-au creat și i întrețin un suflet aparte, sentimental și duios, popular și prietenos, cu o reveneală de naționalism local, care îngîină binevoitor cosmopolitismul orașului. Omul din popor răsuflă de necazurile săptămîinii în aceste localuri familiale, unde împreună cu ai săi cîntă, ținîndu-se cu toții de mîna, aplecîndu-se la dreapta și la stînga, ritmic, ca și cum ar dansa șezînd pe scaun. Mi-a plăcut să văd acest soi de petrecere cu aerul ei de sociabilitate și prietenie, deosebită de chefurile bucureștene, ce se fac de obicei în afară de familie, dacă nu împotriva ei, cu toane și țîfne degenerate în scandaturi.

Dar nu mizeria sau veselia vieneză mă interesau în rîndul întii, ci să învăț limba. Cu ce știam din țară abia mă înțelegeam cu oamenii. Limba germană intelectuală nu se poate învăța pe stradă. La Universitate o auzeam, dar n-o înțelegeam bine. La teatru mă duceam s-o ascult ce limpede și frumos o întonează artiștii. Pentru a o învăța, m-am întovărășit cu un teolog bucovinean, care avea să devină profesorul universitar Domițian Spînu. El făcuse liceul german și nu poseda termenii intelectuali românești. Nevoile noastre se completau de minune. Ne-am fixat ore în fiecare dimineață, la mine acasă, cu dicționare, cărți de filosofie și poezie. Domițian îmi preciza nuanțele termenilor metafizici germani, iar eu îi furnizam lui termenii corespunzători în românește. Fiecare și-i trecea în caiet, pentru a-i ști a doua zi. Timp de șase luni am făcut asemenea lecții. Seara mergeam la cafeneaua „Alserhof“, unde găseam pe români. Cafeneaua vieneză era un fel de sală de lectură, unde găseai enciclopedii, reviste și ziare din toată Europa. M-am oprit în special asupra unuia elvețian, „*Neue Zürcher Zeitung*“, bogat în foiletoane literare, filosofice și științifice. Prietenii mei jucau veșnic taroc, un joc de cărți pe care nu l-am înțeles niciodată. Eu îmi descifram foiletonul din ziar și le ceream înțelesul cuvintelor necunoscute. Cum mai toți băieții erau mediciști, am constatat cu oarecare dezamăgire că termenii filosofici îi știau mai puțin decît mine. Odată, în ciudat de această nepăsare — unii trăiau de zece ani în Viena, — le-am făcut o figură. Am luat în mîna „*Propileen*“, supliment literar al unui ziar din München, foarte citit în cafenea.

— Ce-nseamnă, fraților, „Propileen“? m-am făcut că-i îi întreb.

— Propileen? Propileen? se uitau ei unul la altul, obișnuiți cu nedumeririle mele și binevoitori ca totdeauna să-mi dea o lămurire. Văzînd că nimeni nu mă poate lumina, unul și-a dat, în sfîrșit, cu părerea că Propileen trebuie să fie un vechi cuvînt germanic ieșit din uz.

— Un arhaism! Sigur un arhaism! strigară cu toții, ușurați că tot s-a găsit ceva de răspuns.

Atunci m-am adresat chelnerului, care tocmai aducea un rînd de țapi spumoși:

— Felix, ce-nseamnă, dragă, „Propileen“?

— Propileen? Propileen? Asta nu e cuvînt german; asta e un neologism, „Herr Doktor“! răspunse chelnerul triumfător. L-am rugat atunci să-mi aducă lexiconul Meyer din raft, tomul cu litera P. Felix mînuia lexiconul ca prietenii mei cărțile de joc la taroc. Cu volumul deschis la „Propileen“, citea explicația, strigînd voios către mine:

— Da, da, neologism, „Herr Doktor“! Cuvînt grecesc, care însemnează...

— Dragă Felix, dă volumul domnilor studenți, că vor să știe și dumnealor ce-nseamnă „Propileen“.

Băieții rîdeau cu jenă, Felix rîdea cu poftă.

— Regătean coțcar! mă apostrofă unul, după ce citi cu glas tare explicația.

Vorbă e că din acea seară toți știau ce-nseamnă „Propileen“.

Primele versuri scrise în noul mediu vienez au fost „**Terține patriarhale**“. Îmi sunau în suflet ca o nostalgie a țării mele și ca o părere de rău pentru tot ce ar fi putut să fie și n-a fost. Lucian Blaga locuia peste drum de mine, fereastră în fereastră, și lucra de zor pentru examenul de doctorat. I-am făcut semn să vină și i-am citit poezia. Pretindea că-i place și în cinstea ei, am băut un lichior franțuzesc. Nu putea să întîrzie mai mult, că era foarte grăbit să se întoarcă la studiu. Dar și el avea o melancolie pe inimă; era logodit, iar logodnica lui, domnișoara doctor în medicină Cornelia Brediceanu, se găsea în momentul acela tocmai la Paris cu fratele ei Caius, delegat la conferința păcii. N-o cunoșteam încă pe viitoarea doamnă Blaga decît dintr-o splendidă fotografie, ce privea zîmbitoare dintre tomurile groase spre

fruntea doctorandului în filosofie. Frumoasă fată! Și e tocmai la Paris. Face să bem în cinstea ei încă un lichior francezesc! Blaga era foarte grăbit, dar farmecul amintirilor îl învăluia. Iată, pentru această minună de fată a scris el „Poemele luminii“. A fost cea dintâi faptură care și-a dat seama de valoarea lor, cînd poetul, fără legături literare, se cumpănea încă în îndoieli. Ea a luat într-o bună zi manuscrisul cărții și l-a trimis lui Sextil Pușcariu care, citindu-l, a descoperit un mare poet. Ferice de tine, Lucian Blaga! Eu n-am avut noroc în dragoste. Mai bem un lichior francezesc!... După doctoratul lui se vor întoarce amîndoi în țară și se vor căsători. Are să fie frumos... Spune dacă nu face să mai bem un lichior francezesc! Amintirile apăsau grele. Să ieșim la puțin aer! Blaga m-a dus la Caffee Museum, peste drum de sala de expoziții Secession și am așteptat pînă s-a eliberat o anumită masă. După ce ne-am așezat, mi-a destăinuit că pe marmura ei a scris el frumoasa poezie „Leagănul“. Evocarea șoptită a Corneliei umplea de vrajă cafeneaua aceea de pictori bărboși ori pletoși, amestecați cu lulelele lor fumegătoare printre publicul lărmuitor. Ne simțeam așa de bine! E o tihnă dulce să ascuți pe un prieten vorbindu-ți de fericirea lui. Pe urmă am schimbat localul. În centrul orașului era o altă cafenea, Capua, cu program de mîna întîia, unde apăreau artiști de operă. Am ascultat în seara aceea primele lieduri pe texte din poezii contemporani germani. Un bariton cu nume le interpreta magistral. Succesul serii a fost cîntecul „Muncitorului“, pe textul poeziei lui Richard Dehmel. Această bijuterie de inspirație revoluționară a fost scrisă de poet cu prilejul unui concurs deschis de o publicație socialistă. Poezia a fost premiată și un compozitor înzestrat i-a nimerit melodia, care a popularizat-o. Noi n-avem, îi spuneam lui Blaga, ceva asemănător cu liedul. Compozitorii noștri mai bătrîni au muzicalizat numai romanțe sentimentale de dragoste. Cei mai tineri își caută textele în poezia franceză pentru că ignorează pe cea românească. A fost pe vremuri un început de educație națională prin poezie muzicalizată; atunci cînd se cîntau baladele istorice ale lui Bolintineanu și ceva din Alecsandri, cîntece care au legănat în dorul isprăvilor vechi cîteva generații. Dar firul s-a rupt. Liedul e altceva

decît o romanță sentimentală compusă pe principiul ieftin al repetiției melodice. El atacă toate speciile genului liric și pune în circulație cele mai variate poezii, firește și pe cele de dragoste. Principiul lui nu e schema melodică, de factură romantică, după care toate strofele unei poezii se cîntă la fel, indiferent de sensul și accentul lor, ci interpretarea muzicală a tuturor mișcărilor emotive ce alcătuiesc poezia. În locul unui tipar unic, în care se toarnă la fel toate strofele, liedul e un veșmînt aerian, croit după formele variate ale întregului corp liric. El nuantează fiecare cuvînt după valoarea lui în strofă și pune accentul muzical acolo unde îl cere accentul versului. Liedul e, dacă vrei, declamația poeziei muzicalizată la un înalt grad de tensiune estetică. Prin aceasta el e un admirabil vehicul al poeziei, socializînd-o, popularizînd-o și făcînd din ea o putere a vieții emotive. Dacă ar fi că el să se cultive și la noi în țară, n-ar avea nici un haz ca imitație a celui german. Principiul lui s-ar găsi în melodia capricioasă a doinei fără cuvinte, dar mai ales în muzica bisericească, în care interpretarea muzicală a sensului cuvintelor, fără repetarea unei fraze melodice, constituie însăși esența ei. Există și la noi încercări de lied, dar ele se numără pe degete: „**Ce te legeni, codrule**“ și „**Codrule, codruțule**“, minunate plăsmuiri românești în tehnică interpretativă.

Asemenea teme de discuție se iveau la fiecare pas, pe măsură ce luam contact cu noua cultură, — nouă pentru mine. Comparațiile se impuneau de la sine cu ceea ce aveam noi acasă, în cultura românească și alte perspective se luminau în spirit. O plimbare în grup prin pădurea întomnată de la Neuwaldegg lua proporțiile unui symposion, în care fiecare partaș contribuia cu o idee la conturarea problemelor de creație ce ne frământau. Voioșia amurgurilor înviora imaginația și mari proiecte de viitor se deschideau largi ca spetezele de raze ale soarelui în apus. O nouă față culturală ni se părea că sîntem chemați să dăm României noastre, prezentă în toate aceste discuții fecunde.

În Galeria de stat de la Belvedere m-am dus cu Blaga să admirăm viziunile de mitologie oceanică ale lui Arnold Boklin, acest adînc poet al culorilor, și încercările de sinteză a artelor plastice, făcute de Max Klinger. Să faci din ta-

blouri o idee pictată și din rama lui o arhitectură decorată cu reliefuri sculpturale, nu era totuși o sinteză, ci o juxtapunere oarecum grotescă. Max Klinger a fost un artist inteligent, dotat cu multiple însușiri, dar a voit, mi se pare, să transpună în plastică principiul realizat de Richard Wagner în drama lirică. Alături de aceste tablouri de dimensiuni neobișnuite, spânzura într-un colț un peisagiu de Van Gogh, un câmp de holde în direcții sucite cu un chiparos în planul întâi, convulsionat de lumina soarelui. Îi cunoșteam opera numai din reproducerea monografiilor. Acum vedeam întâia oară un original. L-am oprit pe Blaga în fața lui. El nu găsea însă nimic din tehnica originală a acestui nebun de geniu. A urmat o lungă discuție în care încercam să-l conving de unicitatea lui Van Gogh în pictura modernă. Cézanne a fost unic, dar n-a putut să rămână unic. Paleta lui, tehnica lui s-a popularizat imediat și pictorii noștri de la București realizează uneori lucruri tot așa de bune ca descoperitorul secretelor impresioniste. Dar Van Gogh e așa de original în pregnanța sălbatică a viziunii încît nimeni nu-l poate și nu-l va putea imita. Avem un caz analog la București, e G. Petrașcu, mai muzical în culoare decît Van Gogh și tot așa de inimitabil. Dacă pictorul nostru ar fi lucrat la Paris, bunăoară, s-ar bucura de aceeași celebritate. Blaga a meditat asupra lui Van Gogh și peste cîțiva ani, cînd m-am dus să-l văd la Berna, unde era atașat de presă, casa lui am găsit-o împodobită cu admirabile reproduceri în culori după tablourile pictorului, pe care și le-a luat ca unitate de măsură în considerațiile sale estetice. În epoca vieneză, el era un adept al expresionismului, marea gălăgie cromatică ce n-avea să însemneze decît dezordinea spiritului contemporan proiectată pe pînză. Admiră cu deosebire pe Oskar Kokoshka, pictor și autor dramatic, care trecea drept un pisc al mișcării. Nu mi-am putut apropia nici una din extravagantele expresioniste, deși teoria sa metafizică a mișcării o înțelegeam bine pentru că semăna cu viziunea ascetică a creștinismului. Dar Blaga m-a făcut să gust pictura lui Kokoshka, într-adevăr mai puțin abracadabrantă și de o adîncime apocaliptică în pînzele realizate. La München i-am văzut apoi un tablou alături de Van Gogh: rezista onorabil. Blaga avusese dreptate! Am dat un exemplu

dintr-o mie, în care gândurile și gusturile noastre se completeau cu o fecundă încredere unul într-altul.

Cu el am intrat în librării să mă inițiez în literatura germană modernă. El a luat-o metodic. Mi-a pus mai întâi în mână cartea lui G. Sörgel, unde sînt prezentați cu judecată sigură și cu perfectă obiectivitate toți scriitorii moderni, pînă la ultimul contemporan, cu cenaclurile, revistele și mișcările iscate. Am continuat apoi cu poezii: Hugo von Hoffmannsthal, Richard Dehmel, Alfred Mombert, Cristian Morgenstern, Rainer Maria Rilke, Franz Werfel și alții. Cît a stat el la Viena și eu încă nu puteam citi singur, lua cartea lui Hoffmannsthal sau antologia pe care Dehmel și-a alcătuit-o singur, citea, traducea și interpreta frumusețile. Erau o plăcere aceste ședințe cînd poetul își punea la încercare simțul formei și își dezvăluia preferințele. Cu acest dascăl tandru, în scurt timp stăpîneam orizontul literar, aveam în minte valorile ierarhizate și nu-mi rămînea decît să mă familiarizez cu autorii care mă atrăgeau. Ca să învăț mai repede limba, am tradus cîteva eseuri ale lui D. Mereșkovski, „**Sadhana**“ lui Tagore, „**Povestiri despre bunul Dumnezeu**“ de Rilke și jumătate din „**Albina Maya**“ a lui Waldemar Bonsel.

Și nu pot uita că tot Lucian Blaga m-a introdus în biblioteca Universității și prin anticării, unde aveam să descopăr cărți determinante în evoluția mea intelectuală și în cariera mea.

El a stat puțin la Viena împreună cu noi, venise numai pentru examenul de doctorat, pe care trecîndu-l urma să se întoarcă în țară. Dar a stat de ajuns ca să capăt îndrumările de care aveam nevoie în această lume nouă pentru mine și să ne improvizăm la sfîrșit în... negustori de tablouri! Cîlindam toate expozițiile de artă curentă și chiar magazinele unde se expuneau nenumărate lucruri de preț, scoase de mizerie din palatele și castelele unei aristocrații prăbușite dar nu ne trecuse prin gînd să ne facem negustori de artă. Mă aflam acum în sălile Secessionului cu Blaga, Busuioceanu și Remus Doctor, cel mai simpatic student din vechea gardă vieneză. Cercetînd tablourile, care nu erau tocmai ispiti-toare, ne-am oprit în fața unui măgar tolănit în popas lângă o femeie cu prunc și bărbat, — o viziune realistă, învăluită

în tonalitate cenușie de pustiu african. Era cel mai răsărit dintre tablourile expuse. În catalog scria: „Fuga în Egipt“. Prețul, foarte convenabil. Față de coroana austriacă în continuă cădere, leul nostru a fost și el o dată monedă forte. Ce-ar fi să cumpărăm acest tablou? Dar ce să facem cu el? Blagă pleacă poimîine în țară. Știți că ar fi o afacere să-l vindem la București, unde arta modernă are căutare? Acolo e sculptorul O. Han, care se poate ocupa de vînzarea lui. Îl luăm ieftin aici și-l vindem scump la București. Se va găsi un prost, care va zice: O capodoperă din străinătate! Să pun eu mîna pe ea! Ne-am asociat cîteșipatru în fața măgarului și-am găsit cu cale să mai cumpărăm un tablou. Expoziția era săracă în cadre izbitoare și-am căutat mult pînă ne-am hotărît pentru două rațe, care băltau apa unei bălți cu penele lor policrome. Pe-acesta o să-l cumpere un mîncău, care ține să aibă în sufragerie orătării nemuritoare. Vom cîștiga bine. Dacă afacerea merge vom expedia altele și altele și-l vom lua pe Han în tovarășie. Am împachetat cu grijă tablourile și l-am petrecut pe Lucian Biaga la gară, împovărat cu diploma de doctor în filosofie, cu un măgar și două rațe.

— Ai grijă să nu zbiere măgarul la frontieră!

— Dacă ouă rațele pe drum, e cîștigul tău!

Măgarul a zbierat multă vreme la București pînă să găsească un cumpărător milos. Dar rațele n-au ouat nici pînă în ziua de azi. Astfel, tovarășia noastră negustorească s-a topit în balta pe care plutesc ele.

În relațiile camaraderesti, firea lui Alexandru Busuioceanu scînteia din ascuțișuri tăioase de ironie, semn al inteligenței reci și critice. Îi plăcea să vadă oamenii și să-i definească prin defectele lor, fără să dilate pînă la caricatură. El nu era răutăcios, ci critic. Răutatea deformează, dar critica definește și caracterizează. Odată însă a depășit măsura, făcînd lui Domițian Spînu, tovarășul meu de studiu la limba germană, un portret literar de o rară cruzime, publicat în seria de poeme în proză, apărute în anul întii al revistei „Gîndirea“. Cînd revista a sosit la Viena, colonia studențească s-a delectat, dar bietul Spînu, neajutorat în replică, a fost nefericit. Sub scînteierea ironiei însă, firea lui Busuioceanu era sentimentală și mai ales muzicală. Vioara îl pa-

sionase în adolescență și povestea, fără să se cruțe cum nu-i cruța pe alții, că în rarele clipe de avînt podgorean, își punea o garoafă roșie la cheutoare, lua vioara primasului și cînta în orchestra restaurantelor, cucerind aplauzele publicului. La Viena, cetatea muzicii fără seamăn în lumea toată, înțîia lui grijă a fost să se introducă în sfera manifestațiilor muzicale. Aglomerația în jurul Operelor și sălilor de concert era nemaipomenită și trebuia o adevărată dibăcie ca să cumperi bilete de intrare. Numeroasele birouri unde le puteai găsi își aveau clienții lor obișnuiți și erai nevoit să-ți pui la-ncercare răbdarea, făcînd coadă cu ceasurile, pînă să ajungi la ghișeu. Busuioceanu, foarte nervos de felul lui, nu se lăsa bătut. Se însărcinase cu procurarea biletelor și pentru mine. Urmărea regulat rubricile muzicale din ziare, alegea manifestațiile vrednice să le auzim, citea indicațiile unde se vînd biletele și pornea asaltul, care pentru nerăbdarea lui însemna frunte asudată și pumni strînși. Cîteodată mă amenința că renunță, dar știind că eu nu mă pricep la această complicată meșerie și astfel am pierde concertele, se arunca din nou în cōzile nesfîrșite. Dar chinul acesta nu mai însemna nimic cînd urcam scările de la Grosses Konzerthaus, de la Musikvereinsaal, de la Staatsoper sau de la Volksoper. Intrarea în rai e o nevoință ce durează cît viața pămîntească, dar odată ajuns în sînul lui Abraam, ce fericit își mai aduce aminte de ea?

La Viena veneau atrase de văpaia gloriei toate celebri-tățile lumii, virtuozii ai instrumentelor, cîntăreți și dirijori cu mare faimă. Cît timp am trăit acolo, n-am lipsit de la nici o manifestație de acest fel. Lucram ziua acasă ori la bibliotecă, alergam la Universitate, la muzee și expoziții, iar seara, de trei-patru ori pe săptămîină, ne ridicam în pa-radisul muzicii.

Nu sînt admirator al muzicii teatrale și cu atît mai puțin al celei italiene. Teatrul muzicalizat cade în lincezeală plictisitoare, iar muzica dramatizată e o artificializare și o degradare. I-ar trebui compozitorului o virtuozitate extraordinară să fuzioneze spirîtul muzical cu acțiunea dramatică, iar lucrul acesta nu l-au izbutit decît Wagner în „**Mae-strii cîntăreți**“ și Mussorgski în „**Boris Gudunov**“. Afară de aceasta, o melodie armonioasă pe cuvinte de toate zilele, — Dă-mi un pahar cu apă! — Șezi colea pe scaun! —, ca în

opera veristă, mi se pare un înger coborît în bucătărie să curețe morcovi. Nu mai vorbesc de convenționalismele caraghioase cum e acela cînd baritonul sparge sala teatrului cu o crimă plănuită, iar partenerul său, la doi pași, n-aude nimic! Singur Wagner a înțeles că muzica e din alte sfere, cînd a chemat zeii s-o cînte pe scenă. Dar chiar atunci cînd eroii săi sînt figuri legendare, ei vorbesc tot limba zeilor, aureolați cum sînt de înțelesuri metafizice și de miracole. Muzica scenică are nevoie de un cadru suprafiresc ca să poată fi ascultată fără scăzămîntul prestigiului. Altfel, opera e o concurență hibridă a teatrului. Dacă teatrul e vorbit de oameni, opera trebuie cîntată de zei. Am ascultat toate operele lui Wagner afară de „**Rienzi**“. Dintre ele, tetralogia Rinului nu e cea mai grea, dar e cea mai greoaie. Sublimul aproape continuu te obosește. Dar semnificația specială a lui Wagner mi s-a părut că stă în modernizarea epopeei antice sub forma dramei lirice. A crea epopee însemnează a ridica pe oameni în Olimp, iar Wagner și-a ridicat nația în Walhalla. Dacă nu mă înșel, aceasta e menirea marii arte: să descopere dimensiunile cerești ale omului, să ni-l arate în vecinătatea lui Dumnezeu. Wagner, se spune, nu era un credincios, dar eu am găsit religiozitate în muzica din „**Tannhäuser**“, iar „**Parsifal**“ mi s-a părut o imensă liturghie. De pretutindeni eroii lui sînt înconjurați de eternul unui cer suprafiresc, iar ultima lui operă, pentru care a scris textul, trebuia să fie „**Isus din Nazaret**“. Ascultîndu-l de atîtea ori, îmi ziceam: arta culminează în religie. O audțiie wagneriană mă ridică mai presus de mine însumi și mă făcea să mă gîndesc la un destin omenesc prelungit în infinit.

Sinfonia e cu totul altceva decît opera obișnuită. Ea e un univers în sine, înstelat de miile de astre ale sunetelor, ce se rotunjesc unele de altele și se urmează fără confuzie, într-o armonie suverană. E cupa unui cer muzical răsturnată deasupra pămîntului. Și, precum stelele nopții n-au nevoie să vorbească pentru a fi sublime, tot astfel constelațiile sonore ale simfoniei n-au nevoie de cuvinte. E muzica pură. Dacă în această lume, geniul plămuitor de frumusețe e imaginea cea mai apropiată a celui care a creat strălucirea universului din nimic, nici un fel de plămuire artistică nu reflectă acest univers, alcătuit din sfere, ca simfonia. Făptura ei acriană nu se poate descrie; ea rămîne inefabilă ca ființa

lui Dumnezeu și ca sufletul omenesc. Luați cel mai simplu pasagiu din Mozart și încercați să-l lămuriti, nu ca tehnică, ci ca sens sau ca efect. E un joc copilăresc de îngeri pe marginea cerului; îl sesizăm cu simțurile lăuntrice, dar frăgezi-mea lui infinită nu se poate prinde în cuvinte.

Cu Bruckner și cu Brahms nu m-am putut familiariza, mi se părea că mă pierd prin încurcate stufărișuri sonore fără să mai ies la un luminis. Mi-au plăcut liedurile lui Brahms și gingașia celor două valsuri devenite populare.

În simfoniile lui Gustav Mahler am auzit, poate influțat de analizele tematice ale muzicografiei, hohotul sarcastic al unui demon, care ar vrea să caricaturizeze armonia universului. Dar în „Cîntecul pămîntului”, marele lui poem, măcar că e așezat pe substratul citorva poezii chinezești, am simțit cum curge grea și copleșitoare jalea ebraică milenară.

Spre deosebire de operele sale scenice, care zbirlesc nervii, poemele simfonice ale lui Richard Strauss, cu naturalismul inspirației lor, au o putere tonică și o vioașie de furtună în luna mai. După auditiia „Simfoniei Alpilor”, coborînd scările de la Grosses Konzerthaus, aveam iluzia unor avinturi gigantice, în stare să cuceresc pămîntul cu ele. Nu l-am întrebat pe Lucian Blaga ce anume motive i-a inspirat poezia „Dați-mi un trup voi munților, mărilor”, dar sînt convins că o asemenea potențare titanică s-ar putea plămui după auditiia lui Richard Strauss.

Bach cu „Pasiunile” sale, inspirate din Evanghelii, mi s-a părut un organ prin care măreția divină curge fluvial și insondabil peste această lume de păcate. E singurul prooroc muzical înălțat în pustie să slobozească izvoarele inimii în raționalismul protestant.

Cu Beethoven omul întreg se dezvăluie în fața lui Dumnezeu, — cu idilica lui contemplație a făpturii, cu strădania eroică de-a înfrînge spațiul și timpul, cu fiorul cutremurat al morții care îl pîndește, cu recunoașterea universalei frății omenesci prosternată la picioarele Tatălui ceresc. Dacă pămîntul ar fi un cap viu, sintetizînd omenirea, el s-ar putea roti printre stele, purtînd pe frunte cununa de azur a simfoniilor lui Beethoven. Și Dumnezeu, văzîndu-l, ar cunoaște că nu l-a creat în zădar. Am ascultat „Missa solemnis” în capela vechiului burg imperial. Și, amintindu-mi toate

impresiile culese din audițiile muzicale și toate elanurile care saltă pe om dincolo de proporțiile obișnuite, mi-am dat seama mai limpede că arta, în limitele ei supreme, e o rugăciune, care năzuie să lege în fierbinteală ei pământul cu cerul. Nu mai vorbesc de muzica liturgică a unui Palestrina care, cîntată de glăsuri de copii și orchestră de coarde la Stefansdom sau la Karlskirche, răspîdea o mireasmă de paradis sub bolțile sacre.

Sigur, ce eram eu, ce eram noi fără de acești uriași în stare să ridice o lume întregă pe filfirile geniului lor? Poporul nostru n-a zămislit sau n-a zămislit încă nimic asemănător, care să se reverse ca o binecuvîntare în sufletul omenirii. Darul poporului nostru în această direcție se arată deocîndată în puterea tălmăcirii. Artistul care interpretează e măsura capacității acestui popor de a se ridica pînă la plăsmuirile geniului. Iată, la Burgtheater, între celebritățile artei dramatice stă bustul de marmură al Agatei Bârsescu și din cîți interpreți ai lui Shakespeare am văzut pînă acum, nimeni nu rezistă lîngă Regele Lear al lui C. Nottara. Concertele simfonice ale Bucureștilor pot rivaliza cu cele de aici. George Enescu e un nume internațional... În acel timp a sosit pentru o serie de reprezentanții la Volksoper baritonul Jean Atanasiu. A fost un triumf cum rar mi-a fost dat să văd. Spațiul teatrului abia îi cuprindea vocea, pe care pretențioasa critică vieneză a numit-o „supravoce”. Ariile italiene trebuiau repetate de încă două și de trei ori în auzul unui public nebun de bucurie. La restaurant, lumea îi încărcă masa de buchete și oameni necunoscuți apăreau fericiți să-i prezinte omagii. Pe stradă, copiii îl arătau cu degetul: Vezi, ăsta e Jean Atanasiu! Cîntărețul român era socotit un fenomen, care a ținut cîteva săptămîni în tensiune Viena artistică.

A sosit apoi George Georgescu la pupitrul Filarmonicii. Văzusem pe toți dirijorii mari ai vremii, dar nici unul nu trăia și nu **juca** cu ultima fibră a nervilor sensul simfonic ca această statură de o eleganță și de o mlădiere muzicală inegalabile. Richard Strauss însuși dădea din loja lui semnalul furtunilor de aplauze. Există, fără îndoială, și în poporul nostru rasă artistică. Această capacitate de tălmăcire, care egalează nivelul creației de geniu e un semn al marilor pos-

dilități ce zac în noi și, să nădăjduim, prevestirea zorită a unui soare viitor.

În Kunsthistorisches Museum sau în Lichtensteingalerie, trăiam revelații de același fel. Pictură italiană, pictură spaniolă, olandeză și germană, — rase și neamuri raportate la veșnicie. Desigur și muzica, oricât de imaterială s-ar părea, respiră rasa, căci Debussy nu seamănă cu Wagner, nici Verdi cu Bach. În simfonie o recunoști ușor după un anumit timbru care e german sau francez. Numai simfonia rusească n-are rasă în ea. Dar în pictură, care e formă și culoare, rasa triumfă imediat. Ce deosebire bătătoare la ochi între olandezi și italieni! Acolo niște măcelari și niște bucătari de geniu au luat pensula în mână și au trecut la nemurire o cărnărie baldiră, al cărei belșug dezgustător debordează din țipătul costumelor. Dincoace, la italieni, un arhanghel a trecut și a ridicat viziunea picturală pînă la frumusețea ideală a arhetipurilor cerești. Izvorul copleșitor de inspirație al picturii, cum aveam să văd apoi în mai toate muzeele europene, e **Biblia**. Scenele biblice s-au desfășurat în sînul poporului ebraic, și totuși e așa de ușor să observi o substituție uimitoare: în aceste tablouri, chipurile omenești care compun momentul biblic reprezentat nu mai sînt ebraice, ci italienești, germane sau olandeze. Pictorul și-a introdus rasa în Biblie, făcînd-o să participe la scena divină, ca și cum istoria sacră s-ar repeta în mijlocul poporului său. Prin urmare, în ființa geniului rasa și religia sînt supremele principii generatoare de artă.

Reflecțiile ce-mi veneau în minte le raportam apoi la pictura românească. E neîndoios că precum sîntem un popor de o mare putere lirică, — o văd bine în comparație cu lirica germană chiar, tot așa sîntem un popor pictural. În ansamblul picturii contemporane din Europa, numai francezii îi întrec pe ai noștri în acordurile culorilor și în nuanțările cromatice. Dar ce-i lipsește picturii noastre pentru a deveni un fenomen european? Îi lipsește un nivel spiritual mai înalt. O concepție de viață, o ideologie, dacă voîți, care să dea aripă inspirației. Curiozitatea curiozităților e că din arta noastră lipsește cu desăvîrșire **Biblia** și lipsînd **Biblia**, lipsește omul. În afară de Aman și de Grigorescu, omul e inexistent pentru pictorii noștri. Știu foarte bine că pictura noastră e tînără și stăpînită de impresionismul francez, a

cărui tehnică nu poate reda chipul omenesc, dar mă întreb dacă, fără chipul omului, se poate dezvolta o pictură mare în adevăratul înțeles al cuvântului. Grigorescu singur a învins impresionismul și a pictat omul românesc, în acele atitudini nostalgice de ciobănași și de fete, pe chipul cărora se îngână dorul cu doina. De aceea el e măsura unică a forței plastice românești. Dintre toate categoriile de existență, ceilalți pictori, contemporanii mei, nu s-au ridicat de la regnul mineral decât pînă la cel vegetal: natură moartă și peisagii. Dacă un străin ar vedea undeva departe totalitatea acestei producții impresioniste, foarte frumoasă colorată, ar crede că România e o țară fără oameni și fără animale, o țară de peisagii și de pictori vegetarieni! Ridicarea noastră bruscă și recentă în atmosfera europeană a lăsat încă multe spărturi între tradiția noastră istorică și formele noii culturi.

Iată în plastică, bunăoară: sîntem un popor ortodox cu biserici pictate nu numai pe dinăuntru, în întregime, dar și pe dinafară. Pictura e un element esențial ortodoxiei. Dar ce se observă? Bisericile le spoiesc zugravii, meseriași, iar pictorii noștri de mari însușiri fac flori, arbori, străchini cu mere și dîmburi de fineată. Iată spărtura, adică lipsa unei concepții de viață, care să integreze aceste talente în tradiția poporului nostru, să le apropie de izvoarele adevărate care pot adăpa o artă de mari dimensiuni estetice.

Nu înțeleg prin aceasta ca ei, vegetarieni de azi, să picteze numai biserici, ci să se pătrundă de spiritul acestei picturi religioase pentru a descoperi omul în cea mai înaltă expresie a lui: credința și rugăciunea. Fără arta bizantină n-ar fi existat un El Greco, apariție de o uimitoare originalitate între marii pictori ai Occidentului.

Urmărind revistele de literatură și de artă, ziarele, mișcarea editurilor și vitrinele librăriilor, nu-mi era greu să observ cultul de care se bucură în lumea germană făuritorii gândului și plămăditorii frumuseții. Cînd un artist sau scriitor a împlinit 50 de ani, se ivește prilejul recunoștinței publice, exprimată în articole și studii omagiale, în ediții speciale închinată sărbătoritului, în reactualizarea în circulație a operei lui, în mari distincții morale acordate cu fast. Această

dragoste se repetă la fiecare decadă nouă a celui în viață. Cu aceleași sentimente sînt înconjurați marii morți, a căror naștere și trecere în lumea cealaltă sînt comemorate cu mare evlaviu. Artistul se simte în comunitatea națională, pentru care își arde flacăra spiritului, iar această comunitate se recunoaște în el cu satisfacție morală și mîndrie. Scriitorii în viață veneau de pretutindeni la Viena să citească în public. Nu era obiceiul șezătorilor literare, instituite la noi de Nicolae Iorga în timpul „Sămănătorului”, scriitorii apăreau individual, în săli arhiple, citind o seară întreagă fragmente din cărțile lor. Am văzut și am ascultat astfel pe Thomas Mann, cu figura lui de șef de birou, pe fratele său Heinrich Mann, al cărui chip cu cioc blond și ochi albaștri îmi amintea perfect pe Mihail Dragomirescu, pe poetul vienez Franz Werfel care, deși evreu, seamănă mult cu defunctul N.N. Beldiceanu. Werfel își citea frumos versurile, reliefind teatral imaginile puternice. Cum prețuiam mult poezia lui „Balada melancoliei”, pe care a interpretat-o admirabil, m-am dus pe scenă, în pauză, și l-am felicitat. El m-a prezentat soției sale, fosta doamnă Gustav Mahler, o femeie încă frumoasă pe vremea aceea.

Cu Franz Werfel, care are și poezii de inspirație religioasă, s-a întîmplat un pocinog literar interesant. În revista catolică „Donauland”, cineva a publicat un lung studiu despre suflul religios al poeziei lui Werfel și, fără să-l cunoască pe poet, ajungea la concluzia că lirismul lui este eminentemente catolic. Exces de confesionalism. Atunci, Franz Werfel a replicat că poezia lui religioasă n-are nimic a face cu catolicismul; ea este eminentemente mozaică. Alt exces de confesionalism. Adevărul era că această poezie nu purta semne specifice pentru a fi clasificată astfel. Lirismul religios, nefiind dogmă, e, de obicei, supraconfesional. Cînd poetul, însă, îl colorază cu amănunte rituale, i se poate recunoaște mai ușor confesiunea. La Paul Verlaine n-o recunoști, dar la Paul Claudel o vezi imediat. În ce privește psalmii, unii sînt specific ebraici printr-o anumită concepție despre Dumnezeu și prin grozave sentimente față de vrăjmași, iar alții sînt pur creștini prin profetismul și universalismul sentimentului.

Cel mai frumos moment de cult al oamenilor mari a fost însă sărbătorirea lui Gerhard Hauptmann, acest Matusalem al literelor germane. Împlinise, mi se pare, 60 de ani și Universitatea vieneză i-a acordat titlul de doctor honoris causa. Marele scriitor și-a dezvoltat în auditorium magnum conferința festivă despre „**Renașterea germană**“, care, în vremea aceea de mizerie politică, suna ca o încredere olimpică în viitor. Ascultându-l, n-aveam nici un fel de presimțire că peste 22 de ani voi fi onorat și eu, în aceeași sală, vorbind despre spiritul țării mele. Apoi Gerhard Hauptmann a apărut la Grosses Konzerthaus, făcând lectură din operele sale: poezii, fragmente de poem, acte izolate din drame, capitole de roman. Era înalt de statură și spătos; chipul larg și maiestuos semăna mult cu al lui Goethe la aceeași vîrstă. Vesta încheiată pînă la gît și redingota neagră îi dădeau un aer de episcop lutheran în timpul predicii. Citea muzical, fără prea căutată nuanțare, ca omul sigur de forța lui, și avea un glas bărbătesc, ce se acorda minunat cu statura lui olimpică. E de prisos să mai amintesc de sentimentele publicului la o asemenea apariție.

Cu totul altfel se înfățișa Rabindranath Tagore cînd, în colindările lui prin Europa, s-a oprit și în cetatea artei. O față de țigan frumos, mai ales ochii!, încadrată în plete și barbă căruntă; îmbrăcat într-un antereu cenușiu, părea mai degrabă un călugăr sirian decît poetul de la gurile Gangelui sfînt. Cu voce argintie de tenor și-a cîntat nazal poeziile în limba bengaleză, o țigănească ridicată la maximă potență ritmică. Apoi în limba engleză, și-a citit conferința care e un capitol din cartea „**Sadhana**“.

N-am ținut să cunosc personal pe scriitorii vienezi. Am găsit că e o pierdere de vreme din moment ce ei nu mă pot cunoaște pe mine și literatura țării mele. Îi citeam și-atîta tot. Am legat însă prietenie cu René Fülöp-Miller, șvab din Caransebeș, cu nume ungarizat. Publicist de o curiozitate universală, el scria cărți peste cărți despre Dostoievski, Rasputin, curente și oamenii politici ai vremii, despre ieziuți și despre Muntele Athos și călătoria în toate țările pentru adunarea materialului și pentru atmosferizare. Era ceea ce se numește un băiat bun și avea imense legături în lumea scrisului și artei vieneze. Poseda o bibliotecă bogată

și variată, de unde împrumutam ce voiam. Avea o curiozitate deosebită pentru literatura mistică și convorbirile cu el mi-au folosit în această privință mai mult decât cursurile de la Universitate. Cunoștea România și o iubea, ceea ce făcea să mă lipesc de dînsul și să se lipească de mine ca prieten adevărați, cum am și rămas toată vremea.

Din emigrația maghiară, care își avea cartierul la cafeneaua Monopol, în dosul Universității, am cunoscut mulți oameni politici și publiciști. Erau socialiștii și comuniștii alungați de regimul instalat la Budapesta după intrarea armatei române în Ungaria. Dintre toți m-a interesat Zoltan Franyo, originar din Ardeal, publicist bilingv, îndrăgostit de poezie. Zile întregi am petrecut cu el prin cafenele, citindu-mi și traducîndu-mi în nemțește puternicele versuri ale lui Ady Endre. Din Zoltan Franyo am făcut un bun tălmăcitor al poeziei românești în limbile maghiară și germană.

În răstimp, o scrisoare de la Cluj a lui Lucian Blaga îmi vestea proiectul unei noi reviste literare cu numele „**Gândirea**” plănuită de Cezar Petrescu, Adrian Maniu, Gib Mihăescu și el. Blaga ne cerea colaborarea, lui Busuioceanu și mie. Pe Cezar Petrescu îl cunoscusem înainte de a pleca eu din țară, ziarist fugitiv împreună cu Pamfil Șeicaru, cînd la „**Adevărul**” lui C. Mille, cînd la „**Bucovina**” din Cernăuți. La „**Hiena**”, revistă de frondă a lui Șeicaru, începuse să publice „**Scrisorile unui răzeș**”, schițe de stil sadovenesc, ce vedeau un talent în formație. Acum toți acești scriitori împreună cu Blaga făceau gazetărie politică la Cluj, de dragul Ardealului. Odată cu colaborarea noastră de la Viena, i-am scris lui Cezar Petrescu și lui Blaga că eu n-am încredere în revistă, așa cum o plănuiesc ei și că, din prietenie, voi trimite cîte ceva, în mod provizoriu. La întoarcerea în țară voi scoate o revistă așa cum o înțeleg eu, cel de-acum. Prețuiam însușirile literare ale fiecăruia, ca poeți și prozatori, dar nu vedeam la nici unul experiența necesară pentru a conduce o revistă și a-i da un rost mai înalt decît acela de simplu magazin literar. Primele numere examinate cu dragăstoasă emoție îmi dădeau dreptate. Colaborările literare aveau nivel artistic, dar articolele, cronicile și notele erau dibuiri la întîmplare fără linie, și semnalări de medicocre și obscure publicații franceze sau aspecte din expre-

sionismul german. Afară de acestea, printre colaboratori răsăreau nume ce dădeau paginilor un aspect de conglomerat eteroclit, pe care niciodată nu le-aș fi admis într-o revistă condusă de mine. După cităva vreme, apare un articol prim, al lui Cezar, dacă mi-aduc bine aminte, în care scriitorii înaintași erau atacați cumplit și valoarea lor tăgăduită cu un negativism pe care nici o idee nouă de artă nu-l îndreptățește. Acest iconoclasism ieftin, cu miros de futurism italian sau de dadaism elvețian, mi-a displicut total și m-a revoltat. Dadaismul, îmi ziceam, e o mascaradă ticluită de câțiva șmecheri, care nu cred în artă, dar le-ar plăcea să fie luați în seamă. Futurismul poate că e îndreptățit în Italia, unde valorile trecutului, universal recunoscute, apasă strivitor pe umerii epigonilor de azi. El nu e altceva decît expresia unei neputințe funciare de a se afirma. Pigmeei neagă pe titani ca să aibă iluzia că trăiesc și ei în imperiul artei. Dar în țara noastră unde valorile trecutului abia însumează o jumătate de veac, ce stavilă, mă rog, se opune afirmării noilor talente? În câmpul gloriei românești e atîtă loc larg cît să încapă regimente de artiști și de scriitori noi. Țara noastră, cu hotarele abia rotunjite, tocmai de-acum încolo e chemată la o viață superioară de creație culturală. În istorie, împlinirile politice corespund începutului marilor epoci de creație a popoarelor. A nega valorile trecutului, atîtea cîte le avem, însemnează a căuta să spargem pietrele de temelie ale culturii, pe care vrem s-o clădim de-acum încolo. Și mi-am adus aminte de ceea ce vedeam în jurul meu, de cultul fierbinte al unui mare popor pentru artiștii și pentru scriitorii și gînditorii lui. Ce deosebire fundamentală între această nobilă tradiție a spiritului și morăvurile noastre culturale. Un scriitor abia afirmat e tăgăduit dintr-o sută de părți pentru a-l dezgusta și a-l doborî. După ce a murit, nimeni nu se mai interesează de opera lui, nici așa-zisa critică, nici editorii. Cunoșc scriitori de valoare, pe care azi nu-i poți citi decît în biblioteca Academiei Române, fiindcă nu-i găsești nicăieri în altă parte. Și tocmai la noi, care sîntem abia la începutul unei culturi proprii ar trebui instituit un asemenea cult al oamenilor mari, de comemorări după moarte, de sărbătoriri în viață, de actualizare permanentă a operei lor, de solidarizare cu ființa lor spirituală. Această maînuțareală a iconoclasmului unor snobi

sterili de peste hotare e tocmai semnul deficiențelor unei culturi proprii, prea tânără ca să-și fi putut crea o tradiție spirituală și o ținută etică față de valorile ei. Nu astfel se face o atmosferă prietnică plasmuirilor românești. Pentru a fortifica o conștiință creatoare și a exalta încrederea și gustul plasmuirilor noi e nevoie de glorificarea valorilor trecutului, arătând spațiile ideale, ocupate de ele și golurile ce trebuie umplute, precum e nevoie de respect și de iubire pentru artiștii în viață, clăditori împreună cu noi la templul slavei românești.

Am luat condeiul și i-am scris lui Cezar Petrescu că atitudinea iconoclastă a revistei e inadmisibilă și nu el, care merge pe linia tradiției, e îndreptățit să dărime trecutul.

Universitatea n-avea prea multe să-mi împărtășească. Înscris la Facultatea de Filosofie, eu nu mai eram student propriu-zis. Studentul e un tânăr care vrea mai întâi să se inițieze și apoi să se specializeze. Pentru una, veneam prea târziu, pentru cealaltă, ea nu-mi putea oferi ce căutam. Am luat profesorii la rînd, cum făcusem odinioară la București. La cursurile de inițiere n-aveam nevoie să mă opresc. Bătrînul profesor Jerusalem, cu ruginita sa barbă rabinică, propunea introducerea în filosofie într-o formă populară ca pe înțelesul tuturor. Aveam atîtea de făcut și aș fi pierdut vremea urmărindu-l ca să ascult lucruri cunoscute. În ce privește germanistica, n-aveam de gînd să mă fac filolog; pentru istoria literaturii, tratate admirabile îmi stăteau la dispoziție și scriitorii înșiși în ediții frumoase și ieftine. Pentru **Istoria filosofiei**, m-am înarmat cu cele 6 volume ale lui Paul Deussen, care o tratează tocmai din punct de vedere religios, ceea ce mă interesa pe mine. Aș fi vrut un curs de metafizică și nu l-am găsit. Aș fi vrut un curs de filosofie medievală și nu era. Profesorul cel mai distins la disciplinele filosofice era Reininger, un fel de Rădulescu-Motru, cu care Blaga și-a dat examenul de doctorat. Propunea un curs despre filosofia lui Friedrich Nietzsche. L-am ascultat aproape tot. Dar, în definitiv, ce mă interesa pe mine Nietzsche? Îi citisem aproape toate cărțile încă de la București, în franțuzește.

La Viena citeam „Also sprach Zarathustra“ Fără îndoială, un mare stilist, poate cel mai mare stilist din literatura germană. Frază de oțel încrustat cu diamante. Spiritul cititorului saltă ca pe arcuri, aruncat din propozițiune în propozițiune, din aforism în aforism, dintr-o imagine într-alta. Cîntecul de noapte, cel cu fîntîmile, l-am citit împreună cu o domnișoară, studentă în medicină, care va fi în cîrînd tovarășa mea de viață. Ce poem superb! Dar concepția lui? Supraomul! O biată platitudine darwinistă! Sună așa de vechi și atît de perimat! Supraomul lui Nietsche e azi un biet pensionar, care suferă de podagră și și-a comandat coșciugul. Sîntem nevoiți să ne ocupăm încă de el fiindcă tatăl său, mare poet, l-a îmbrăcat cu toga lui Apollo și i-a pus pe cap coiful lui Siegfried... Profesorul Reiringer citea prelegerea cu un a_nume prozaism didactic în intonație. Prin ferestrele deschise năvălea suflul primăverii. Și, deodată, un sturz a început să fluiera din grădina interioară a Universității. Mi s-a părut că e de acord cu mine: nici lui nu-i place filosofia lui Nietsche, pe care a auzit-o prin fereastra deschisă. Și acum, fluieră să ies afară.

Am audiat și **Istoria antică**, precum și prelegerile cam abracadabrante, un fel de filosofia culturii, ale lui Karl Camillo Schneider. Somitatea Facultății filosofice era Josef Strzygowsky, marele istoric al artei. Își făcea prelegerile cu o metodă strict științifică și vorbea despre diferitele motive arhitectonice, de circulație universală cum ar fi vorbit un paleontolog despre oasele găsite în straturile geologice. Nu-și îngăduia nici un zbor entuziașt sau liric, cum te-ai fi așteptat de la un istoric al artei. Știință rece. La o prelegere a spus că Austria, pierzînd Bucovina, a pierdut cel mai valoros tezaur de artă: mănăstirile ortodoxe din Carpați! Nu putea să nu-mi fie simpatic. Dar și mai simpatic mi-a devenit cînd a scris un mic studiu extrem de interesant, în care emite ipoteză că arta mănăstirilor bucovinene nu derivă de la Muntele Athos, ci, dimpotrivă, arta athonită ar fi influențată de cea care împodobeste ctitoriile voievodale din Bucovina. Nu știu dacă cineva a reluat această idee, care ar face din mănăstirile noastre un centru de veche iradiație artistică. Alexandru Busuioceanu, care l-a urmat doi ani cu punctualitate, ar fi fost cel mai indicat pentru

aceasta, dacă n-ar fi trecut pe urmă în Italia și nu s-ar fi specializat în istoria artei occidentale.

Urmărind ce mă preocupa, am cercetat și cursurile Facultății de Teologie catolică, dar interesant între ele nu mi s-a părut atunci decât cel despre Dogma euharistică al profesorului Reinhold. Actuala Facultate de teologie evanghelică nu exista încă încadrată în Universitate, ci funcționa ca un institut particular pe Weringerstrassé, dacă țin bine minte. Am audiat acolo un curs expus cu înflăcărare despre religiozitatea rusească, iar pe profesor aveam să-l cunosc după 22 de ani cu prilejul promovării mele ca doctor de onoare.

Cam acestea erau cursurile mai interesante. În ce m-aș fi putut specializa, chiar admițind că aș fi voit să mă specializez? Când am plecat din București, fostul meu profesor Ioan Mihălcescu mi-a dat sfatul să mă specializez în apologetică. Catedra sa fiind foarte încărcată, urma să se scindeze și apologetica devenind de sine stătătoare, aș fi avut perspectiva să candidez. I-am mulțumit pentru bunăvoința sa de totdeauna, dar i-am răspuns că eu nu reflectez la vreo catedră universitară. Eu plec la Viena să mă cultiv pentru mine, pentru viitoarea mea carieră de publicist liber, fără nici o obligație oficială. Nu i-am spus că plec din pricina unui mărasm sufletesc, care devenise o primejdie pentru viața mea.

Dacă Universitatea nu mi-a putut da ceea ce căutam, biblioteca ei a făcut-o în bună măsură. **La Viena am descoperit Mistica.** N-am auzit nici în București și nici acolo vreun profesor vorbind despre ea. **Mistica** mi-au descoperit-o cărțile care vorbesc despre mistici și cărțile misticilor. Cunoșteam din vremea studenției cartea de la Fundație a lui Henri Delacroix despre câțiva mistici mari. M-a impresionat puternic, dar de altă scriere n-am mai dat, care să-mi întrețină preocuparea. Acum „**Istoria generală a filosofiei**“ de Paul Deussen, care studiază și cugetarea mistică, mi-a reînviat vechea curiozitate. Cîteva studii critice despre poezia lui Rainer Maria Rilke derivau această poezie din mării mistici germani Eckart și Angelus Silésius. În colecția de popularizare „**Natur und Geisteswissenschaft**“ am dat de o expunere succintă și arbitrară a Misticii universale, „**Die Mystik**“ de Lehmann. Prin anticării am găsit o bună antologie a Misticii germane, „**Die deutsche Fromigkeit**“, tot de Lehmann. Iată

primele elemente care aveau să mă călăuzească la cunoașterea **Misticii**. În ele era vorba mai ales de Mistica germană medievală și de câteva texte din scrierilor ei. Mistică romano-catolică, tot astfel cum era și cea studiată de Henri Delacroix în prima carte citită. Dar Mistică ortodoxă? Din moment ce există una romano-catolică, e cu neputință să nu o anticipeze una ortodoxă. Mistica ortodoxă mi-a descoperit-o cartea lui Hugo Ball, „**Die byzantinische Mystik**“, unde sînt studiați cei trei mari mistici răsăriteni: Dionisie Areopagitul, Maxim Confesorul și Ioan Damaschin.

Acest Hugo Ball făcuse parte din mișcarea dadaistă și, dezgustat de neseriozitatea ei, s-a apucat să studieze Mistica ortodoxă. Dacă nu murea tînăr, s-ar fi așteptat de la el și alte lucrări de valoare.

Pe vremea aceea, Henri Bremond nu ținuse încă faimosul discurs de recepție la Academia Franceză, despre legătura dintre mistică și poezie, discurs care a stîrnit o mare și fecundă discuție pe această temă în presa literară de la Paris, din care au ieșit apoi cele două cărți ale subtilului abate, „**Poezia pură**“ și „**Rugăciune și poezie**“. Eu ajunsesem la legătura intimă dintre ele citind pe Rilke, și confruntându-și versurile cu texte din Eckurt și Tauber și cu stăruțele lui Angelus Silesius. Explicîndu-mi-l cu ajutorulisticii germane, nu mă gîndeam totuși că aceasta ar putea constitui o metodă critică așa de subțire cum avea s-o valorifice Henri Bremond.

Dar **Mistica** nu înălța pentru mine numai un interes literar, fie prin frumusețea seducătoare a textelor, fie ca metodă de lămurire mai adîncă a poeziei. Ea mi s-a părut în primul rînd de un interes teologic capital. Zadarnic vorbim despre ființa sau despre natura intimă a religiei dacă nu cunoaștem **Mistica**. Ea este trăirea legăturii dintre suflet și Dumnezeu la gradul maxim de intensitate spirituală. E, prin urmare, un pisc din lumina căruia ne putem lămuri întreaga teologie. Căci dacă teologia vrea să ne lămurească pe Dumnezeu, are ea însăși nevoie să fie lămurită. Cînd eram student, observîndu-mă pe mine însumi în raport cu teologia, am semnalat un pericol de ordin sufletesc. Disciplinele teologice, nu numai cele de caracter filologic-istoric, dar și cele dogmatice și liturgice, sînt încărcate de un istorism excesiv. Răportarea neconținută, pe care o implică studiul

la un trecut de cultură creștină bimilenar și la un trecut biblic multimilenar lasă pe nesimțite în suflet un fals sentiment de nostalgie după Dumnezeu, ca și cum Dumnezeu ar fi fost și ar fi rămas undeva în timpul depărtat de noi, ca și cum timpul actual ar fi gol de prezența lui, iar noi ne-am găsi orfani într-un pustiu spiritual față de marile personalități biblice și creștine, care vorbeau cu el față către față. Când această falsă nostalgie pune stăpânire pe suflet, studiul teologic se transformă în erudiție stearpă, cum se poate observa în multe tratate de această natură.

Am suferit chiar în vremea seminarului de acest sentiment, pe care l-aș numi o boală religioasă, și am scris atunci o poezie, „**Patriarhălă**“, în care regretam că n-am fost contemporan cu patriarhii biblici pentru a trăi în actualitatea lui Dumnezeu. Prin stufulărișul erudiției, **Dogmatica** poate să-ți vorbească de atotprezența divină; ea rămâne o teorie. Prin argumentații filosofice, **Apologetica** poate să-ți demonstreze existența lui Dumnezeu, ea rămâne totuși o teorie abstractă. Singură **Mistica** îl înfățișează ca o prezență vie, care arde în suflet, singură ea ne pune în situația vie de-a fi contemporani cu Dumnezeu. Actualismul ei spiritual, psihologic, înfringe paseismul erudiției teologice și e leacul acelei false nostalgii, de care am vorbit. **Mistica** te învață să te rogi, căci religia în esența ei intimă nu e altceva decât rugăciune extatică.

Rareori am fost așa de fericit în viața mea intelectuală ca atunci când, după ani de dibuiri și căutări, am descoperit — pentru mine vorbesc — strălucitoarea mistică ortodoxă a **Filocaliei**. Caută și vei afla! e îndemnul Mântuitorului. Și dacă el mi-a îngăduit să caut atîta vreme e pentru că ceea ce am aflat e comoara cea mai de preț a vieții ortodoxe. Iisus Hristos e prezent în ea precum e prezent în viața fiecărui credincios.

Mi-aduc aminte de un moment greu de la Viena. Nu zic de-o întâmplare; eu nu cred în întâmplări. După un an, terminasem banii. Știind că această neplăcere se apropie, am scris din vreme la cei din București. Tot nădăjduiam că tablourile noastre, duse de Lucian Blaga, se vor vinde. Dar scrisorile primite mă vesteau cu părere de rău că, după luni de zile, nu se găsește nimeni să introducă un măgar în casă sau cele două rațe. Îmi luasem nădejdea de la ele și

afară de ea nici una nu mai aveam. Găsindu-ne la sfîșitul anului, cunoscuții de la Viena nu erau nici ei în stare să mă înlesnească. A venit și ziua cînd s-a terminat și ultimul ban. Ultimul! Iată-mă singur într-un ocean de străinătate. Nu există suflet de om în acest mare oraș la care să pot apela. Și chiar dacă ar exista, cine mi-ar da mie bani cu împrumut fără perspectiva de a-i achita? În dimineața aceea n-am ieșit din casă. Poate ar fi fost mai bine să ies; o întîlnire norocoasă, cine știe, m-ar fi scos din încurcătură. Dar n-aș putea spune de ce n-am trecut pragul casei tocmai în dimineața cînd nu mai aveam absolut nici un ban. Ceasul cu pendulă al Frau Marthei, gazda mea, a bătut 12. S-a apropiat ora prînzului. Atunci m-am lungit în pat cîu mîinile sub cap și ochii în tavan. Astăzi nu voi mîncă și nici diseară. Bine! Dar mîine? Dar pîimîine? Ce-ai căutat tu, zănaticule, să te-arunci în valurile străinătății și să mori de foame ca un ciine pe meleagurile mizeriei? De-ai fi avut măcar atîta minte să-ți pui deoparte banii de tren și în ceasul ananghiei să pleci. Acum nu poți nici să rămîi, nici să te miști. Dar împletindu-se cu acesta, încă un glas mai șoptea în mine. Nu te îndoii, nemernicule! Ai fost sărac lipit pămîntului și totuși niciodată n-ai răbdat de foame. Ei, da, știi că e adevărat! Eu, cu toată sărăcia, n-am cunoscut niciodată ce e foamea! Dar era altceva, eram la mine în țară. Aici, între străini, cine-ți dă o pîine? Nu te îndoii, nimicnicie! Ai trecut prin strîmtorări mari, prin boli ucigătoare și-ai scăpat teafăr! O să treci și prin asta! Deodată, bate cineva la ușă. Nu așteptam pe nimeni. Prietenii te ocolesc, mai ales cînd nu sînt în stare să-ți dea o mîna de ajutor. A mai bătut o dată. Intră! Un om cu șapcă mă salută reverențios. Dumnezeu, e un curier de bancă! Îmi întinde un aviz de 10 000 lei. Nici o altă explicație. 10 000 sosiți, pe numele meu. „E 12,30, zice curierul, dacă voți să-i ridicați acum, grăbiți-vă pînă nu se închide banca!“

La ora 1 aveam 10 000 lei în buzunar! Cine mi-a trimis atîția bani? Și cum au sosit tocmai în momentul deznădejdiei? E așa de adevărat încît pare neverosimil. Dar o asemenea potriveală e de natură să-ți cutremure sufletul pînă în adînc. La cîteva zile a sosit și scrisoarea de la București, lămuritoare. Tabloul cu „Fuga în Egipt“ l-a cumpărat Octavian Goga pentru Ministerul Artelor! Asinul a salvat Pruncul dumne-

zeiesc, iar imaginea lui, măgarul cenușiu al pictorului vienez, a salvat pe un nenorocit de la foame și din ghearele îndoielii. Doamne, cine-a potrivit lucrurile acestea cu atîta chibzuială? Spune tu, că știi mai bine decît înțelepții lumii!

Asupra noastră, a românilor, mediul unei superioare culturi străine poate înrîuri în două chipuri deosebite: ori ne asimilează, ori se lasă asimilat. Pătrundem în el cu sentimentul inferiorității. Nu e vorba de o inferioritate intelectuală a insului și nici a rasei, pentru că nu există român să se simtă între străini inferior ca atare. El are, dimpotrivă, o încredere în sine adeseori soră cu suficiența naivă. Și această încredere, cînd e la locul ei, nu e lipsită de temeiul unei sprințene inteligențe naturale cu care e înzestrat poporul nostru. În legătură cu un mediu străin superior, sentimentul de care vorbesc se referă la o inferioritate de nivel cultural, ceea ce constituie însuși motivul trecerii noastre peste hotare pentru o mai temeinică pregătire. Cînd i-am comunicat lui Nicolae Iorga că plec, și încă la Viena, s-a supărat și mi-a răspuns că pot să-mi desăvîrșesc cultura română în țară. Dar el uitase în clipa aceea de anii trăiți în Germania, la Paris și în Italia, cu toate că era socotit ca un fenomen unic înainte de a trece granița. Ne ciocnim de mediul străin cu acest sentiment de inferioritate, chiar dacă nu ne dăm seama limpede, o luptă se dezlănțuie între personalitatea noastră și el, o luptă la orice pas și de fiecare clipă. Mediul străin cu pasiivitatea lui aparentă seamănă cîteodată cu acele plante carnivore ce pîndesc insectele, le înfășoară în foaie, le înăbușă și le sorb sucurile, iar altele, cu un rîu limpede, în care te îmbăiezi și te simți renăscut. Ispititoarea lui atracție devine mai puternică și mai neobservată cînd între tine și el există înrudire de rasă, cum e, de pildă, mediul culturii franceze, care exercită o adevărată seducție asupra spiritului românesc. Unde nu există înrudirea de rasă, seducția e mai puțin dăunătoare. Cei care s-au lăsat asimilați, cînd se întorc din străinătate, — să nu vorbim de ridiculul maimuțării! — se simt nefericiți și trăiesc printre noi ca într-un exil al soartei, cu dorul după locul străin, care i-a sedus.

Sînt convins că mediul vienez, unde am trăit doi ani cu o intensitate ca pentru douăzeci, departe de a mă asimila, mi-a conturat prin contrast tot ce aveam mai specific în mine. L-am trăit conștient clipă cu clipă, bucurîndu-mă de orice îmi oferă și asimilînd ceea ce se potrivea însușirilor mele, pentru a le spori cuprinsul. În ciocnirea cu el, țara mea era mereu prezentă în minte și comparațiile ce se impuneau ca de la sine mă îmbărbătau dacă erau prielnice, mă provocau să mă gîndesc cum ar trebui să fie dacă erau neprielnice. Din contrastele infinitesimale și totuși sesizabile, de judecată, de gust, de sensibilitate și de temperament, mi se dezvăluia mai bine firea mea de acasă cu ceea ce putea primi și cu ceea ce trebuia să refuze în chip spontan. Acțiunea mediului și reacțiunile insului clarifică personalitatea, care nu e o fuziune a lor, ci o entitate originară, ce caută stimulente în afară ca să se afirme. La Viena m-am simțit român prin izolare mai mult decît acasă prin comunitate. Acasă n-ai nevoie să te simți pentru că ești, în loc străin trebuie să te simți pentru a fi mai departe.

Am adus un suflet abia cules din prăpastia neizbînzilor, l-am scuturat de gunoi în confruntarea cu altă lume, l-am înfrăgezit în veselia acestui oraș, l-am dogorit la flacăările culorilor, l-am îmbăiat în bura eterică a sunetelor armonioase, l-am legănat în ritmurile poeziei, i-am încercat tăria în diamantele ideilor și l-am simțit atingînd cu antenele cele mai înalte polenul geniilor. Mai mult decît atît: i-am găsit zenitul de foc după care tinjea, descentralizat în particule. Trăirea vieneză e o regăsire și o regenerare.

Cînd am sosit aici îmi imaginasem un nou fel de viață, dusă de unul singur. Experiența mea în doi a fost lipsită de noroc și pe urma ei m-am ales cu cioburile dezastrului. Nu admiteam din principiu burlăcia, mă voi împăca cu ea din constrîngere. Viața mea neizbutînd s-o închin unei femei, o voi închina cuvintelor și ideilor. Va fi o singurătate rodnică și priincioasă arderilor înalte ale spiritului. Sînt atîtea de făcut în față încît ți-ar trebui zece vieți în loc de una singură, împartită cu altcineva. Gîndeam bine sau rău? Nu știu. Ce știu e că gîndeam astfel din necaz și gîndeam cu spiritul, fără participarea inimii. Și aceasta era la început, cînd abia sosisem la Viena.

Am vorbit de singurătate rodnică. Dar ea există, trăiesc în ea. Singurătatea mea fericită e odaia aceasta a Frau Marthei, unde citesc, unde studiez, unde gîndesc și scriu versuri și articole pe care le trimit în țară. Bătrîna ține curat, nu intră niciodată să mă tulbure, mă plictisește doar cînd dau să ies grăbit și mă întîmpină cu cîrpa ei să-mi lustruie ghetele. E atîta singurătate în casa asta, încît îmi țiuie urechile. Și, uneori, cînd găsesc ceva frumos într-o carte sau cînd mă entuziasmează o idee, singurătatea rămîne surdă, iar dacă i-aș comunica-o în gură mare, m-aș surprinde ca nebunii, vorbind singur. Nu cumva cei care vorbesc singuri pe stradă au căpîiat din pricina fericitei singurătăți? Iar la București singurătatea crezi că va fi altfel decît aici? Cînd o gîndești în chip ideal, singurătatea e un paradis, dar ce fel de paradis e acesta cînd eu nu văd în jurul meu decît ochii de pește fierț ai Frau Marthei? Veșnic aceiași ochi de pește fierț! Acum cînd ești bărbat în lege, ia gîndește-te că te îmbolnăvești și zaci în fericita singurătate, ia gîndește-te că bate ceasul morții! Cel mai grozav lucru din lumea aceasta cu destule grozăvii e să mori bătrîn și singur, fără un suflet de femeie lingă tine, care să-ți închidă ochii, fără cîteva creștete de copii în jurul tău, pe care să le binecuvîntezi și să le spui: E rîndul vostru să trăiți. Dumnezeu să vă ajute! Dumnezeu are totdeauna dreptate: „Nu e bine să fie omul singur“.

E plină Viena de fete frumoase: Înalte și mlădioase ca lujerul crinului, cînd vorbesc parcă îngîna o melodie de lied. Și toate știu să vorbească de Beethoven, de Schubert, de Brahms și de Hugo Wolf. Prima întrebare pe care ți-o aruncă cu gingășia caracteristică acestui oraș este:

— Sie sind Ausländer... Italiener, nicht wehr?

Nu știu de ce, la Viena, dacă ești oacheș, trebuie să fii neapărat italian! Iar dacă nu ești italian, trebuie să fii cel puțin spaniol. Cînd îți mărturisești naționalitatea română, vieneza suspină cu oarecare dezamăgire: — Ah, sooo!

Presupune că te îndrăgostești de-o asemenea fată. Cum îi vei spune că o iubești? Ich liebe dich? Sună ca o travestire a sentimentului tău trăit româneste. Graiul minții, la urma urmei, poate fi oricare, iar graiul inimii e unul singur: cel matern. Tot așa e și pentru această străină. Dacă ți-ar spune: Ich liebe dich! ți s-ar părea un glas din lună. Iar dacă ar

învăța să ciripească: Te iubesc! ți s-ar părea că râde de tine. Presupune că o astfel de față subțire ți-ar fi nevastă la București. Ce-ar înțelege ea din sufletul țării tale? Ce-ăr simți ea din zbuciumele tale intime, de creație și de luptă românească? Rasa, în acest caz, devine opacitate a inimii. Am văzut asemenea căsnicii mixte. Oricît s-ar fi iubit, cînd venea vorba de țările lor, lua fiecare poziție de asociat străin la o întreprindere petroliferă. Căsătoria mixtă nu e un leac împotriva singurătății, ci mai degrabă o asociație de singurătăți, ce se respectă reciproc în cazul cel mai fericit. Dacă e vorba de căsătorie, experiența mediului vienez, în care mă simt izolat cu sentimentele mele cele mai lipite de inimă, mă învață să mă întorc cu entuziasm la nația mea. Aici îmi simt eu inima în libertate.

Domnișoara Lizzi binevoiește să coboare foarte rar între studenții români. Își pregătește examenele de doctorat în medicină. Băieții vorbesc despre ea cu un fel de respect, parc-ar fi cine știe cine. Spun că-și ia examenele cu „ausgezeichnet“, e o camaradă ireproșabilă, veselă și spirituală în societate, și un fel de soră a lor: ea le păstrează banii ca să nu-i cheltuiască prea repede și-i împrumută cînd i-au cheltuit, ca băieții. N-am văzut-o încă, deși sînt aici de cîteva luni. E chiar singura persoană din colonia română pe care n-o cunosc, dar astă seară cînează la restaurant, la masa noastră. Cînd am intrat eu, dumneaei ședea la mijlocul mesei, singura față între atîția băieți. Mie îmi rezervaseră locul din față, probabil ca să văd mai de aproape această mîndrie a lor. Rîdea cu dinții mici și cu o privire foarte ascuțită de cine știe ce glumă, dar cînd m-a zărit s-a făcut serioasă. Eu știu de ce s-a făcut serioasă: dumneaei n-are părere bună despre regăteni și mai ales despre bucureșteni, iar eu nu sînt bucovinean ca dînsa. Felul nostru liber în vorbă și în gesturi, graba cu care caracterizăm lucruri și oameni abia cunoscuți, comunicativitatea prietenoasă cu oricine, părerile noastre despre femei, cam lipsite de reținere, e drept, toate acestea dumneaei nu i se par izvorite dintr-o sinceritate spontană și necontrolată, ci mai degrabă dintr-o ușurătate și dintr-o lipsă de considerație față de conveniențele sociale. Bucovinenii și chiar ardelenii, însușindu-și formalismul social al vieții vieneze, trec în ochii ascuțiți ai domnișoarei Lizzi drept oameni „solizi“, — ein solider Mann! — știu să respecte

femeia și te poți încrede în ei ca o soră în frați. Pe câtă vreme o fată între regăteni... Mai bine să nu mai vorbim! Domnișoara Lizzi își spune aceste păreri fără intenție jignitoare, pe un ton potolit, cu glas moale și delicat, care contrastează cu ascuțișul privirii și cu năsucul subțire. Fruntea încunată de cosite groase e prea lată pentru o față și mai ales pentru chipul ei gingaș construit, de o paloare albăstrie, pe care n-o fardează niciodată, în farmecul căreia buzele sînt desenate pun o roșeață naturală aproape violentă. Cînd vorbește, mișcă rar miinile, care sînt foarte frumoase, deși nu țin să le evedențieze. Nu e cochetă, fiindcă e medicinistă. Păreriile dumneai despre conveniențele sociale sînt cam pedante și par o lecție preventivoare adresată mie. Dar, în definitiv, are dreptate: nu ne-ar strica nici nouă, regătenilor, mai multă rotunjire a regulilor sociale. Domnișoara Lizzi are pasiunea sportului. Sărbătoarea iese din Viena și suie munții. Vorbește cu însuflețire de puritatea zăpezii sus pe piscuri și de căldura soarelui de-acolo în toiul iernii. Poate că în minte are acum munții dumneai din Bucovina. Eu o ascult și mi se pare că zăpada albăstrie de pe piscuri se răsfîrînge pe obrăjorii din fața mea. Mă ispitește și pe mine zăpada înălțimilor, mai ales dacă aș avea o asemenea călăuză. Îi mărturisesc că n-am ieșit încă din oraș și mi-ar plăcea o evadare în natură, care, precum zice dînsa, te înprospătează și-ți dă gust pentru studiu. Domnișoara Lizzi rîde înveselită dintr-odată: n-a pomenit pînă acum bucureștean excursionist! Rîzi dumneata, domnișoară Lizzi, dar ai să vezi că pentru anumite motive, vreau să spun pentru frumusețea naturii, bineînțeles, un regătean e în stare să urce pînă în vîrfurile Alpilor!

Am revăzut-o la o „serată împreună cu dans“, ca să mă rostesc în stilul coloniei, unde am ținut o conferință despre profetismul național al lui Nicolae Bălcescu. Coloanele de marmură, printre care evoluau perechile în dans, erau împodobite cu iederă. În seara aceea mi-a părut rău că nu știu să joc. Ritmurile jocului îmi dau o dispoziție voioasă; din ele s-au născut probabii ritmurile poeziei. Dar mi s-a părut că dansul nu se potrivește cu educația mea teologică. Domnișoara Lizzi, în schimb, dansa ca o căprioară. Silueta dumneai, armonios proporționată, mlădia minunat valsurile nemuritoare ale lui Johann Strauss. În gînd îmi spuneam: e româncă și e ca o vieneză. Ce altceva mai caut? Am luat

un fir de iederă și, pe cînd dansa, am înfășurat-o de sus pînă jos în aplauzele studenților. Uitasem lecția despre conveniențele sociale, dar mi se pare că domnișoarei Lizzi nu i-a dispăcut, fiindcă și-acum, cînd își amintește de iedera aceea, privirea îi strălucește. La sfîrșit, i-am cerut voie s-o conduc. Pe drum, în trăsură — eram chiar în dreptul Universității — i-am spus, mîngîindu-î frumoașa mîină:

— Nu-mi place că dansezi.

— De ce oare?

— Pentru că eu nu dansez.

— Atunci n-am să mai dansez nici eu.

Nu-mi venea să cred și nu bănuiam de cîte renunțări avea să fie în stare domnișoara Lizzi într-o viață extrem de aspră.

Cu dumneaei în excursii sărbătoreala, am cunoscut o bună parte din peisajul austriac. Le organiza cu o rară pricepere practică și estetică. La Mödling am întîrziat o seară ca să-mi arate larga vale, care i-a inspirat lui Beethoven „Simfonia pastorală“. Excursiile noastre au culminat la Dürnstein, în sus pe Dunăre, orașel preferat de pictorii austrieci, unde a poposit o vreme și Nicolae Grigorescu. Înflorau piersicii și ne găseam în amurg, sus pe coastă, lîngă ruinele cetății medievale, unde a stat întemnițat Richard Inimă-de-leu. I-am luat mîina frumoasă într-a mea.

— Domnișoară Lizzi, Bucovina dumitale și-a lui Ștefan Vodă s-a unit cu patria mamă. Vrei să mergi cu mine?

— Unde?

— În infinit!

— Merg!

— Dar la București, în capitala României Mari?

— Fie și la București!

Dacă aș fi știut atunci cîte suferințe amarnice aveam să-i pricinuiesc cu luptele mele acestei fete delicate care sedea pe piatră cu mîina în mîina mea, ar fi fost mai bine ca legătura noastră să rămîină camaraderia ideală, ce înflorise din acele fermecătoare hoinăreli studențești. I-am cerut mîina lîngă o închisoare politică și nu mi-a trecut prin mîinte să descifrez din pietrele dure simbolul pe care puteai necunoscute mi-l puneau în față. O furtună nebună, ruptă din munți, s-a prăvălit pe valea Dunării și a trebuit să rămîinem noaptea la Dürnstein.

Fetița noastră s-a născut la 5 noiembrie 1921, în Viena. Eu am voit să-i punem numele Furtuna, în amintirea zilei noastre, dar soția mea a ținut să poarte și numele meu: Furtuna Ioana.

Astfel Viena mi-a dat tot ce-mi trebuia pentru a-i cere vieții biruință, oferindu-i durerea a trei făpturi.

La cursurile de vară de la Vălenii de Munte, Nicolae Iorga mă prezentase prințului Carol, pe scenă, în fața publicului, după ce, la dorința profesorului, citisem din „**Darurile pământului**“. Aceasta a însemnat intrarea mea ca funcționar la Fundația princiară întemeiată după ce moștenitorul Tronului a făcut ocolul lumii. G. D. Mugur era director general. De fapt, am contat la acest așezământ, împreună cu Al. Busuioceanu, și în timpul cât am stat în străinătate colaboram de acolo la publicația ei pentru învățători, revista „**Lamura**“, botezată astfel de Alexandru Vlahuță. Întorși în țară, ne-am reluat funcțiile foarte modest plătite.

Dar la înapoiere, mi s-a întâmplat în tren un mic pocinog. Dornic să revăd peisajul patriei, îl sorbeam cu ochii de la fereastra de pe culoar. La o cotitură, în munții prahoveni, vagonul a smucit, fruntea mi s-a izbit de geam și l-am spart. Cum n-aveam bani să-l achit imediat, conductorul a întirziat 20 de minute în gara Sinaia pentru încheierea procesului-verbal. Așa mi-am făcut eu intrarea în țară, a cărei mișcare culturală îmi pusesem în gând s-o reformez!

G.D. Mugur, un suflet bun, mi-a pus la dispoziție două camere într-o casă șandramalizată din Calea Dorobanți 32, care aparținea Fundației. Dar n-aveam de nici unele ca să înjgheb o gospodărie de familie. Am contractat un împrumut de 30.000 lei la industriașul D. Mociorniță cu polița despre care am pomenit că m-a determinat să-mi legalizez pseudonimul literar. Astfel am început căsnicia în București, aducându-mi soția și fetița de la Rădăuți Bucovinei, unde mă așteptau pînă să găsească un mod de a ne instala. Modul acesta era cît se poate de primitiv, dar nădejdea tinereții se împacă cu orice situație, din moment ce o socotește provizorie.

La Fundație, în afară de redactarea „**Lamurei**“ locale, care acum cădea în sarcina noastră, trebuia să mă ocup cu

Busuioceanu de explicarea programelor muzicale ale Filarmonicii. Ani de zile am scris împreună cu el aceste programe, înfățișând publicului personalitatea compozitorilor și analizele tematice ale pieselor simfonice care se executau la concertele săptămânale. Pașiunea muzicală din epoca vieneză ne-a folosit să ridicăm nivelul acestor programe. Și, cum cunoșteam toate celebritățile vremii, la propunerea noastră, George Georgescu invita la București dirijori și instrumentiști străini, îmbogățind astfel viața muzicală a Capitalei.

Dar, în același timp, Vasile Pârvan și Marin Simionescu-Râmniceanu conduceau noua editură „**Cultura națională**” întemeiată de Aristide Blanck. Vasile Pârvan ne-a luat, pe Busuioceanu și pe mine, consilieri literari, — o muncă migăloasă și neplăcută. Editura comandase traduceri literare la chemați și nechemați. Mare parte din ele erau făcute într-o românească înspăimântătoare, ce desfigura limba și defăima editura. Slujba noastră se reducea la aceea de simpli cîrpaci literari, migălind ziua și noaptea manuscrisele și șpalturile ca să le îndreptăm stilul. O făceam pentru dragostea lui Vasile Pârvan care, în intimitate, era un om fermecător. Nu mai avea nimic din masca tragică, forțată, pe care și-o punea la curs ori în conferințele publice; judeca mult mai sprinten și mai limpede decât în scrierile sale umbrite de o metafizică puțin cam nebuloasă, iar vasta-i lectură din antici, din clasici și moderni o debita fără morga-i aparentă, cu voioșie și simplitate. Parcă-l văd și-acum muncind la editură ca un salahor, în cămașă, cu mânecile suflecate, corectînd la **Iliada** sau la **Odiseea** lui G. Murnu, — Murnache, cum îi zicea el în glumă. Dar o întâmplare neașteptată avea să-mi sfărîme pentru totdeauna această încântătoare intimitate cu Vasile Pârvan.

Revista „**Gândirea**” se mutase și ea de la Cluj la București și se tipărea în chip strălucitor la „**Cultura națională**” — cu plată, bineînțeles, și încă mult mai scump decât la celelalte tipografii. A intervenit aniversarea puternicei bănci Marmorosch-Blanck, care finanța editura și tipografia „**Cultura națională**”. În presa românească au apărut atunci o ploaie torențială de elogiuri festive pentru sărbătoritul așezământ, — dezinteresate, fără îndoială. Numai Cezar Petrescu, care colabora la o gazetă politică obscură, a avut nefericita

inspirație să subscrie un antrefileu în dezacord cu laudele unanime, amintind că prosperitatea financiară a băncii s-ar trage de la un anumit sistem de cămătărie. Atît a fost de ajuns. Cînd m-am dus la Marin Simionescu-Râmniceanu să iau corecturile ultimului număr al „**Gândirii**“, mutra lui ca de octogenară travestită în bărbat nu mai era murată în oțet ca de obicei, ci de-a dreptul ardeiată. Mi-a trîntit manuscrisele revistei în nas și ca o răzbunare ușurătoare mi-a spus: „Această revistă nu se mai tipărește la noi!“ Eu n-aveam nimic comun cu articolul lui Cezar Petrescu. Am făcut apel la amorul intelectual al lui Vasile Pârvan. Dar pe fața strălucitului erudit am găsit masca cea mai încrunțată din cîte își punea dînsul în public. Gîstul lui Cezar Petrescu nu se poate ierta, m-a lămurit el. „**Gîndirea**“ nu mai are ce căuta la tipografia „**Culturii naționale**“. Pârvan se arăta atît de solidar cu banca Marmorosch-Blanck încît se socotea personal jignit. N-a uitat să-mi spună că Cezar e nerecunoscător, deși nu datora nimănui nimic în calitate de simplu client al tipografiei. Zelul acesta neîndurat al lui Vasile Pârvan m-a dezamăgit adînc. Am reacționat cu repeziciunea pe care firea mi-o impune totdeauna în astfel de clipe: — Eu mă solidarizasem cu Cezar Petrescu!

Am luat manuscrisele „**Gândirii**“ și am plecat fără întoarcere.

Cu Vasile Pârvan n-am mai vorbit pînă la moartea lui, întîmplată cînd eram într-o călătorie în străinătate. Odată cu retragerea mea de la „**Cultura națională**“, Al. Busuioceanu a plecat la Școala Română din Roma, condusă tot de Vasile Pârvan.

„**Gîndirea**“ era în primejdie să dispară, mai ales că Cezar, nu tocmai îndemînat administrator, avea o datorie de 200.000 lei la tipografie. Atunci mi-am luat inima în dîni și m-am dus la prințul Carol. I-am povestit cazul și l-am rugat să acorde înalta-i ocrotire acestei reviste, pe care o cunoștea bine. Prințul a ordonat ca „**Gîndirea**“ să se imprime grațuit la tipografia Fundației și să i se plătească datoria la „**Cultura națională**“. Am salvat-o o dată. Cîțiva ani de zile ea a ieșit regulat, avînd existența materială asigurată. Doar hîrtia rămînea în sarcina noastră. Zic a noastră, fiindcă de la întoarcerea mea în țară, linia revistei începe să se clarifice, parte din colaboratori dispar și vin alții în loc, iar

grija materială începînd din anul III o port aproape numai eu, deși director pe copertă rămîne Cezar Petrescu.

În anul 1924, Nicolae Iorga era sorbonizat complet Franța, recunoscătoare față de atitudinea lui în timpul războiului, îl numise agregat la Sorbona cu perspectiva de a ține cursuri facultative, iar Institutul Franței îl alesese membru corespondent. Marele istoric ținea cu tot dinadinsul să facă lectii la Paris, muștrînd Legatia română de-acolo cînd nu-i furniza suficienți auditori dintre membrii coloniei. Dar odată cu această onoare, convingerile sale naționaliste se îndoiau cu apă umanitaristă — chestiune de oportunitate fiindcă la Sorbona ca și la Institut, majoritatea profesorilor și membrilor erau umanitariști. Nicolae Iorga a pierdut cu totul influența extraordinară pe care o avusese odinioară asupra tineretului. Pentru îndrumarea acestui tineret și pentru lungă și dureroasă lui dramă, ce avea să urmeze, sorbonizarea lui Nicolae Iorga a însemnat o mare pierdere. Nici mic, care îl adorasem, nu-mi mai putea spune nimic profetul care și-a pus inima la gheață. Totuși, în amintirea unui trecut fără asemănare, am îmbrățișat ideea lui C.S. Făgetel de a reorganiza ziarul „**Neamul românesc**” cu o redacție nouă, pentru a face profesorului o surpriză cînd se va întoarce de la Paris. Ziarul ținea fără cititori, cu umpluturi mediocre, care întovărășeau articolul totdeauna interesant al lui Iorga. Un grup alcătuit din mine, Cezar Petrescu, Pamfil Seicaru, Victor Ion Popa și G.M. Ivanov, am alcătuit redacția și am schimbat cu totul fața ziarului. Acest G.M. Ivanov e cunostiința noastră încă din Seminarul Central. După absolvire a plecat în Rusia la Academia teologică, iar la cîțiva ani de la revoluția bolșevică, reușind să se strecoare în România, l-am introdus în cercul „**Gîndire**”, unde scria lucruri interesante din cultura rusească. De la Paris, Nicolae Iorga a poposit la Craiova, unde i s-a prezentat colecția ziarului în forma nouă. A declarat că era așa de schimbat încît nu-l mai recunoaște și nerăbdînd pînă să ajungă în București, mi-a trimis o telegramă cu mulțumiri superlative pentru că, împreună cu ceilalți camarazi, i-am făcut „un ziar occidental”! El nu mai vedea acum decît din perspectiva occidentului. „**Neamul românesc**” cîștiga tot mai mulți cititori și ar fi ajuns o mare tribună de ideologie națională, dacă n-ar fi intervenit intriga. Vechiul secretar de redacție

era un băiat șters, din categoria acelor infimi sateliți, care gravitau în jurul astrului o vreme, îi îndurau cu resemnare curiozitățile de om excepțional, iar când își rînduiau vreo situație, îl părăseau ca să vină alții în loc de aceeași teapă. Anulat în mărunta lui însemnătate, a început intriga între noi și Iorga. La marele apostol al neamului, adevărul cel de toate zilele pătrundea cu greutate, fiindcă în spiritul său era un spațiu imens pentru intrigă. Profesorul a refuzat să mai vină pe la redacție. Profesorul își trimitea articolul de-acasă. Profesorul slobozea invective la adresa noastră, a colaboratorilor. Pînă cînd, într-o bună zi, profesorul îmi expediază o scrisoare de concediere a mea și a tuturor celorlalți. De la telegrama superlativă trecuseră numai două luni, iar de la colaborarea noastră trei și jumătate. Redacția s-a golit, „**Neamul românesc**” s-a dezumflat din nou. Singur Pamfil Șeicaru nu ne-a urmat, rămînînd colaborator pînă cînd a fost eliminat și el.

Rezultatul acestor concedieri a fost întemeierea ziarului „**Cuvîntul**”. Un inginer, Titus Enacovici, care dăduse mari lovituri financiare îndată după război și care, cu cinică franchete se lăuda cu ele, finanța „**Neamul românesc**” în vederea unui eventual arivism politic. Feful cum am fost concediații-l-a indignat și l-a hotărît să întemeieze „**Cuvîntul**” împreună cu noi. Nu eram deloc volnic să intru în această combinație, dar Șeicaru a stăruit atîta încît am cedat. Față de camarazii mei, care pînă atunci dibuiseră în ziaristică felurite direcții, eu eram un om de linie și un nume cunoscut ca atare. Spre nemulțumirea noastră, pe frontispiciu a apărut ca director C. Gongopol, un om cu experiență în bucătăria gazetărească. De fapt, nu ne-a fost director, pentru că nici n-avea calitatea, nici nu îndrăznea să ne dea vreo indicație. El își compunea cronicile sale de calambururi răsuflete și se da la o parte cu precauțiune. Titus Enacovici a dovedit marea calitate de a ne lăsa să facem ziarul cum vrem noi. Un an și jumătate cît am colaborat acolo, atitudinea ideologică a „**Cuvîntului**” a fost fixată de mine și toate articolele semnate „**Cuvîntul**” îmi aparțin. Evenimentele care au zguduit țara la 4 ianuarie 1926 m-au surprins în redacția acestui ziar. Prințul Carol trimitea din străinătate scrisoarea de abdicare, iar parlamentul liberal al lui Ion I. C. Brătianu urma în acea zi să ratifice această abdicare. Nu vreau să

rostesc nici un fel de judecată asupra momentului acestuia, ci numai să-mi evoc atitudinea de-atunci. Lumea nu cunoștea elementele chestiunii; secretele ei erau în mâinile celor cîțiva de sus și, peste potopul de zvonuri contradictorii, domina părerea că Prințul e sacrificat de clica aristocratică din partidul liberal. Prin calitatea inteligenței sale și prin faptul că de cîțiva ani desfășura o activitate bogată în centrele țării pentru cultura românească, ce trebuia să fie idealul de creație al noului stat întregit, moștenitorul tronului se făcuse foarte iubit de popor. Actul de la 4 ianuarie 1926 răsuna în sentimentul public ca o lovitură dată viitorului nostru. Ca un colaborator modest cum îi eram, atît la Fundație cît și la manifestațiile culturale din țară, îmi dădeam seama de puterea inteligenței sale și mă încîntau bunele intenții pe care le arăta. Nu puteam să uit solitudinea acordată revistei „**Gîndirea**” Cînd ne întorceam seara de la acele manifestații însuflețite și ne comunicam impresiile în vagonul regal, mă contraria un singur lucru: scepticismul Prințului în ce privește entuziasmul popular. Oricît de înflăcărat ar fi fost acel entuziasm, i se părea că îndărătul lui a fost mai mult un cuvînt de ordine, ceva convențional și artificial. Ceea ce nu era drept. Dar aceasta nu mă împiedica să mă simt legat de dînsul cu tot devotamentul și să trăiesc evenimentul de la 4 ianuarie ca pe o lovitură de trăsnet. În noaptea din ajunul sacrificării sale, — cum mi se părea — am luat contact cu generalul N. Condeescu, șeful casei militare a Prințului, în palatul de la Șosea. Generalul, extraordinar de afectat, mi-a pus toate datele la dispoziție, pe care le-a crezut de cuviință și înainte de zori am sculat din somn pe redactorii principali să pregătim un număr special din „**Cuvîntul**”, închinat celui sacrificat. Nu închisese ochii toată noaptea. Am scris articolul prim și aproape toată pagina informativă ultimă. În momentul cînd se deschidea parlamentul, ediția era pe piață. Un milion de exemplare dacă am fi tras, s-ar fi epuizat într-un ceas. De la 1 leu ajunsese să se vîndă un ziar cu 100 de lei. Articolul meu „**Sacrificiul enigmatic**” tras la mașină în sute de mii de exemplare, a făcut ocolul țării și am cunoscut persoane care l-au păstrat ani de zile. Am văzut atunci că popularitatea de care se îndoia Prințul era un fapt real. „**Cuvîntul**” a fost cel dintîi

ziar și aproape singurul, care a luat această răspicată atitudine, definitivă mai apoi sub numele de carlism. Am continuat, firește, în săptămânile următoare, făcînd din cel sacrificat exponentul decapitat al generației tinere. A trebuit să încetăm cînd guvernul ne-a făcut cunoscut că va suprima ziarul. Cafenelele Bucureștilor și cluburile politice dădeau spectacole morale, ce mi se păreau înjositoare pentru ființa omească. Adulatorii de ieri se transformaseră peste noapte în dușmani de moarte. Inși care ieri te rugau să pui o vorbă bună pentru ei îl socoteau acum țalpa iadului. Chiar dintre colaboratorii apropiați de la Fundație, cei cărora le făcuse situații mari au trecut de partea adversarilor. Nu m-a intimidat nimic. Am crezut cu atît mai mult că sînt dator să rămîn pînă la capăt în cavalerismul moral impus de conștiința mea. Dar din acel moment, am devenit obiect de cea mai strictă observație al Siguranței generale. Agenții mă însoțeau pe stradă, în restaurante, în trenuri, pretutindeni. Ceea ce mă delecta era faptul că unii dintre colegii lor cu sentimente carliste mă preveneau totdeauna. Mă enerva un singur lucru: urmărirea prostească a soției mele, care nu s-a amestecat niciodată în asemenea chestiuni politice. Odată mă găseam la Iași și hotelurile fiind aglomerate, m-am dus să mă odihnesc în casa scriitorului Sandu Teleajen. Cînd am intrat la el, agenții m-au pierdut din vedere. Atunci a reînceput anchetarea febrilă a tuturor cunoșcuților cu care vorbisem pe stradă, Negăsindu-mi urma, un automobil a plecat, după zvon, în fuga mare tocmai la Roman! Cînd am ieșit la restaurant, mi s-au povestit toate aceste năzbîtii cu mare haz. Eu venisem la Iași pentru candidatura mea la Universitate.

Anul 1926, deschis cu drama din jurul Tronului, avea să-mi aducă și alte fapte, acestea hotărîtoare pentru viața mea. În primăvară, schimbare de guvern. Liberalilor le-au urmat, cînd nimeni nu se aștepta, averescanii, adică cineva care trebuia să garanteze ordinea stabilită la 4 ianuarie. Nu simpatizasem niciodată mișcarea politică a generalului Averescu, a cărui primă guvernare se prăbușise repede în cascadele afacerismului și aveam cu atît mai puține motive s-o prețuiesc acum, cînd revenise la cîrmă cu sarcina de a înăbuși o eventuală acțiune carlistă. A doua zi am scris în

„Cuvîntul“ un articol împotriva guvernului. Ce se întimplă însă? În cabinetul averescan răsărise grupul ardelean desfăcut din partidul național al lui Iuliu Maniu, adică: Vasile Goldiș, Ioan Lupăș și alții. N. Iorga i-a botezat cu porecla de „fripturisti“, deși dizidenții susțineau că și-au părăsit partidul din motive de neînțelegeri confesionale: conducerea lui era în mâinile uniților, iar grupul rupt îl alcătuiau într-adevăr numai ortodoexii. Vasile Goldiș a luat Ministerul Cultelor și Artelor, Ioan Lupăș pe acela al Sănătății. Abia instalat, Vasile Goldiș a trimis la mine pe nepotul său Eugen Savu cu propunerea să-i fiu secretar general. Nu mă gândisem niciodată la demnități politice, a căror deșertăciune o cunoșteam din experiența ziaristică și respinsesem categoric momelile de a mă înscrie într-un partid sau altul. Într-o lungă convorbire, i-am expus lui Vasile Goldiș toate stavilele ce stau în calea ofertei sale. El susținea că, ardelean fiind, nu cunoaște problemele bisericești și artistice ale vechiului regat și altul mai competent ca mine nu știe în amîndouă ramurile ministerului. Ceva mai mult: îmi asigură desăvîrșită independență politică de vreme ce nici el nu s-a înscris și nu se va înscrie în partidul averescan. În ce privește carlismul meu, și el e partizan al Prințului. Cerîndu-le sfatul, prietenii mei au fost de părere să primesc. Am primit. Dar au trecut cîteva luni și decretul meu de numire nu ieșea. Vasile Goldiș, bolnav, se găsea la Arad; eu îl înlocuiam și iscăleam toate rezoluțiile ministeriale fără nici o împuternicire legală. Presa de opoziție, cea liberală îndeosebi, a început să murmure. Se spunea că, fiind carlist, decretul meu nu va ieși niciodată. În această situație foarte încurcată și în lipsa lui Vasile Goldiș, m-am adresat lui Octavian Goga, ministru al Afacerilor Interne, comunicîndu-i că plec de la minister. Convorbirea cu el a fost pentru mine o mare dezamăgire. Goga nu concepea om independent în guvern și m-a asigurat că și Vasile Goldiș va fi constrîns să se înscrie în partid. Pentru aceasta, trebuia să mă prezint generalului Averescu, președintele consiliului și al partidului, pe care nu-l cunoșteam. Altfel, maldărele de rezoluții iscălite de mine la Culte și Arte vor fi anulate, iar eu tras la răspundere ca simplu particular, cum și eram de fapt, care m-am amestecat în chestiunile oficiale. Încurcătura era penibilă, iar Goldiș, care mă aruncase în ea, întirzia mereu la Arad.

Atunci m-am înfățișat generalului Averescu, la Președinția consiliului, într-o audiență care a durat două ore și jumătate. I-am expus cum am ajuns la minister, cum nu sînt averescan, cum am criticat noul guvern din prima clipă, cum sînt carlist și cum nu pierd nimic retrăgîndu-mă de la Culte și Arte. Rezultatul audienței a fost cu totul contrar decît cel așteptat de mine. N-aveam în față pe Octavian Goga, ci pe un bătrîn cu figură de ascet, care mă asculta nemîșcat, cu degetele mîinilor petrecute unele printre altele, capabil de un spirit de obiectivitate uîmîtor. Pentru el, chestiunea principală nu era înscrierea în partid, cum îmi spusese Goga, ci carlismul. Argumentul meu că ar fi o lipsă de cavalerism moral să părăsesc cauza Prințului, căruia i-am fost modest colaborator, l-a impresionat. Altfel nu-mi explic hotărîrea lui: „Noi, bătrînii, a zis generalul, avem în această grea și delicată chestiune o părere formată și o hotărîre luată. Dv., tinerii, judecați cu sentimentul, cum e și firesc. Noi așa am socotit că e folositor pentru țară. Dv. socotiți altfel și nu vă putem distruge convingerile. Viitorul va arăta cine a avut dreptate. Prin urmare, domnule secretar general, te întorci la minister și decretul va ieși în cîteva zile!”

După semnarea decretului, protocolul impunea o audiență la Rege. N-aveam haine de ceremonie și nici nu țineam să am. Am închiriat o redingotă ocazională de la un ovrei cu vechituri. Arătam în ea ca o sperietoare de ciori. În ajun, bunul general Condeescu m-a prevenit să nu vorbesc Majestății Sale despre Prinț, chiar dacă m-ar întreba direct. E adînc îndurerat și nu-și-ar putea reține lacrimile. Regele Ferdinand I mă cunoștea de la Fundație. Într-un pridvor, la palatul Cotroceni, m-a așezat lîngă dînsul așa de aproape că abia mă puteam feri să nu-i ating genunchii. Trăsăturile feții sale erau extraordinar de fine și de nobile, cu totul altfel de cum îl arată grosolanele fotografii oficiale. M-a pus să-i povestesc toată viața mea de pînă atunci. La fiecare etapă mă întreba: „Și pe urmă?”

— Am făcut ziaristică, Majestate.

— Și pe urmă?

— Am tradus din Rainer Maria Rilke. (Știam că e un poet preferat).

— Bun! Și pe urmă?

— Am fost vizitat de poetul Theodor Deubler, l-am dus la Castelul Peleş, care i-a plăcut foarte mult.

— Şi pe urmă?

— Secretar general.

— Dar înainte de secretar general?

— Ziaristică, Majestate!

Regele ţinea neapărat să-i vorbesc despre Fundaţie şi despre Cel plecat. Ştiam că citise articolul meu „**Sacrificiul enigmatic**” şi plînsese. M-am abţinut cu toate puterile mele şi după aceea mi-a părut rău că nu i-am vorbit despre Fiul său. Cruşindu-i lacrimi, i-am furat o mîngîiere, pe care o căuta.

La minister venisem cu un minuţios program, care voia să însemneze o politică de stat pentru stimularea şi ocrotirea creaţiei artistice. E publicat în ziarele timpului. Nu l-am putut realiza pentru că proiectele de legi pe care le pregătisem n-au ajuns pînă la parlament. Ministrul meu, care refuza să intre în partid, era în conflict acut cu Octavian Goga şi nu mergea la Cameră, unde avea o atmosferă duşmănoasă. Dar am înfiinţat catedre noi la Şcolile de arte frumoase şi la Conservator şi am introdus acolo forţe tinere, care să primenească învăţămîntul artistic. Am înfiinţat Arhiva fonogramică, pentru culegerea după cele mai moderne metode a folklorului muzical. Era a doua instituţie europeană de acest fel, după cea de la Praga. Am cumpărat de la compozitorul maghiar Bela Bartok cele cîteva mii de melodii româneşti, culese din Ardeal, şi le-am depus la Academia Română. Cu Academia am intrat în oarecare conflict din pricina mausoleului lui V. Alecsandri de la Mirceşti. Cheltuielile de zugrăvire a mausoleului le suporta ministerul şi eu am însărcinat pe pictorul Theodorescu-Sion cu proiectul picturii decorative. Pictorul alcătuişe o minunată frescă simbolică pe motive din poezia bardului naţional. Dar Academia s-a opus fiindcă preşedintele ei, biospeologul Emil Racoviţă, ocrotea pe un mediocru zugrav de biserici. Zădărníc am căutat să-l lămuresc că Alecsandri n-are nimic comun cu ortodoxia şi că un mausoleu în cinstea lui trebuie decorat în spiritul concepţiei lui despre lume. Distingus specialist în fauna peşterilor oceanice a ţinut că monumentul să fie decorat cu cîteva sfinţi bizantini, în care Alecsandri, din nenorocire, n-a crezut.

În amintirea primului congres al studenților din toate provinciile românești, ținut la 1871, am ridicat la mănăstirea Putna un bust lui Eminescu, animatorul aceluia congres. Cum Eminescu a fost pe-atunci tânăr student la Viena, am sugerat sculptorului O. Han să modeleze bustul după chipul de arhanghel al poetului, cel de la 19 ani. Bronzul seamănă mai mult cu Schiller decât cu Eminescu și s-a răspândit în mai multe exemplare prin grădinile publice din țară. După acest model au încercat chipul poetului și alți sculptori, la fel de nenorocoși. Monumentul l-am inaugurat printr-o serbare de mari proporții, organizată cu concursul studențimii cernăuțene. Dar solemnitatea s-a bucurat și de o notă oarecum comică, atunci când a luat cuvântul profesorul C. Berariu în numele Universității din Cernăuți. C. Berariu, autorul unui poem dramatic în versuri, „**Cheleş-împărat**“, publicat pe vremuri în „**Sămănătorul**“, avea obrazul zgâriat de vârful floretei în duelurile studențești ale tradiției germane și era om de viață, cam chefliu, cunoscut ca atare de toți bucovinenii. Când, în vibranta lui cuvîntare, a vrut să spună că bronzul lui Eminescu va odihni lângă mormîntul lui Ștefan-Vodă, l-a luat gura pe dinainte și-a zis: „În acest local unde pitreșe di veacuri Ștefan cel Mare!“ Atît a trebuit! Fraza, rostită de o autoritate baltică recunoscută, a stîrnit o mare veselie.

În acel timp a murit la Paris scriitorul basarabean Leon Donici și a trebuit să mă îngrijesc de înmormîntarea lui. Prin nuvelele și romanele sale în limba rusă, Leon Donici își făcuse un nume în cercurile literare ale Moscovei. După revoluție și după unirea Basarabiei cu România, nostalgia românească a biruit în inima lui și astfel scriitorul și-a făcut apariția în București, reînvățînd limba maternă și izbutind s-o scrie multumitor. A debutat cu cartea informativă „**Revoluția rusească**“. L-am cunoscut în cercul gîndiriștilor. Era un bărbat trupeș, cu părul blond și rar. Purta ochelari și un geamantanaș de care nu se despărțea niciodată, în care ducea rufe și manuscrise. Cum nu era în stare să-și dea o adresă noi ziceam că geamantanașul e domiciliul lui Leon Donici. Rareori s-a văzut un boem ca el. Dormea pe apucate, mînca

la întâmplare și bea neconținut. Viața lui realiza un anumit stil rusesc cunoscut din romanele lui Dostoievski. Cînta la pian și pretindea că diavolul i s-a arătat de mai multe ori ca în celebra scenă a lui Ivan Karamazov. Odată i s-a înclinat peste umăr cum ședea la pian. Foarte ortodox, evlavie lui creștea pînă la habotnicie cu numărul paharelor bătute. Atunci, abia ținîndu-se pe picioare, s-ar fi luat de piept cu cei care tăgăduiesc existența lui Dumnezeu. Așa cum era, noi îl iubeam pentru două lucruri: pentru talentul lui și pentru revenirea lui la românism. Să înveți din nou limba noastră literară la 35 de ani și s-o scrii relativ cu puține greșeli era un lucru ce impresiona. Dar la un moment dat acest om, care nu știa ce vrea, s-a lăsat duș de dorul atmosferei rusești, pe care n-o mai putea găsi decît printre numeroșii refugiați de la Paris. A plecat. Și a redactat acolo o gazetă săptămînală, „**Basarabia**“, expunînd în limba rusească teza românească. Cînd am primit trista veste a morții lui timpuriu, m-am sfătuit cu Octavian Goga să-i facem înmormîntare națională la Chișinău. Iubirea patriei mame reînviată în el era vrednică de asemenea cinste. În marea biserică a Soborului din centrul orașului, sicriul lui de plumb, sosit de la Paris, zăcea între mari coroane de flori. În seara aceea din ajunul îngropăciunii, arhiepiscopul Dionisie Erhan a ținut să facă o slujbă de priveghere. Prea sfințitul Dionisie era o figură originală a vieții basarabene de-atunci. Un țaran călugăr, ajuns arhiepiscop. Nu trecuse prin nici o școală. Învățase să citească în mănăstire și citise de toate la întâmplare. Știa să-ți vorbească țărănește despre o dogmă tot așa de bine ca despre războaiele lui Napoleon. Bun și blînd român, în el trăia cu duioșii și adîncimi de veac o razeșie de la slăvitul Ștefan Voievod. Împotriva tuturor rînduieșilor bisericești, poporul l-a ales mai apoi episcop de Cetatea Albă, iar dînsul, în luptă cu Sfîntul Sinod, își susținea dreptul pe motiv că vocea poporului e vocea lui Dumnezeu. Și a trebuit să i se facă mari și excepționale concesiuni. Dar în seara aceea de priveghi pentru Leon Donici, nu știu ce l-a îndemnat să țină o cuvîntare cum nu cred să fi vorbit vreodată un arhiepiscop creș-

tin. În mantie scumpă și cu cârja în mână, el a evocat pe Leon Donici în cadrul vieții familiale din Chișinău, fecior de preot cu bunici, străbunici și răs-străbunici preoți, fiecare cu numele lui și al bisericii unde a slujit, fără să uite hramul fiecărei biserici. «Lumea îi zice Leon Donici, dar noi îl cunoaștem ca Leonid, Leonid al nostru, că era numai atât și bătea cu pietre bulevardul Alexandrovskaja. A fost plecat o vreme prin străini, la Moscova, și iată că într-o bună zi ne-am pomenit cu el că se trage iar la matcă. Bag sama, n-o fi avut ce mânca prin cea revoluție rusească! După vreun an-doi, Leonid al nostru vine la mine și zice: „Prea Sfintite, plec la Paris să sprijin drepturile Basarabiei, dar n-am lețcaie. Împrumută-mă eu șase mii de lei“. Eu, auzind că de ce pleacă la Paris, l-am împrumutat cu șase mii de lei. Și s-o dus Leonid al nostru, și dus o fost. Amu, ce-o fi făcut Leonid pe-acolo, pe la Paris, noi nu știm. Dar stăpînirea zice că bun lucru o făcut. Numai cît, uitați-vă, s-o întors de la Paris în acest sicriu de plumb. Iar șase mii de lei ai mei n-are să mi-mai deie Leonid al nostru niciodată!»

Ascultînd acest panegiric original, înghețasem. Nu știam că el e făcut pentru mine. Când am ieșit din biserică, arhierul Dionisie s-a apropiat și mi-a zis cu glasul lui tărăgănat: „Cred că ați auzit, domnule secretar general, pățania mea cu bietul Leonid al nostru. Nu s-ar putea ca onoratul minister să-mi deie cei șase mii de lei în locul lui? Că tot îi faceți înmormîntare împărătească!“

Onoratul minister, i-a restituit suma plus onorariul arhieresc. A doua zi, tot Chișinăul, în frunte cu preoții, petreceau pe scriitorul Leon Donici la groapă într-un alai fără asemănare. Era întiiul român basarabeian care s-a bucurat de funeralii naționale.

În această vreme, Cezar Petrescu, proaspăt căsătorit, plecase în călătorie de nuntă la Paris, fără să ne lase un cuvînt și fără să ne comunice adresa. „**Gîndirea**“, părăsită, cu încurcături financiare, nu mai apărea. După o jumătate de an de așteptare, colaboratorii principali au venit la mine cu propunerea să întemeiem o revistă nouă. Eu am fost de pă-

rere să-l întrebăm întâi pe Cezar, fiindcă ar fi păcat să renunțăm la o diră literară trasă cu atâtea greutate. I-am aflat, în sfârșit, adresa și i-am scris în acest sens. În răspunsul său, Cezar Petrescu se învinovățește de nepăsarea în care a lăsat „**Gândirea**”, mă roagă să nu renunțăm la titlul acesta și-mi transmite mie dreptul de proprietate asupra lui, ceea ce însemna responsabilitatea materială și morală a revistei. Am convocat grupul colaboratorilor și într-un acord unanim am pus-o din nou pe picioare. O scîrțîitoare de condei, poloneză, măritată cu un român, a scris apoi în „**Nouvelles littéraires**” că eu am uzurpat drepturile lui Cezar Petrescu. De fapt, pentru dînsul a fost forma cea mai comodă pentru a trece asupra-mi sarcinile, pe care aveam să le port singur aproape două decenii, sporind prestigiul unui titlu literar care inițial nu mi-a aparținut.

În guvernul de-atunci, ministru al Culturii naționale era filosoful Ioan Petrovici. Grupul parlamentar al basarabenilor, indiferent din ce partid făceau parte, stăruia cu putere să se întemeieze la Chișinău o Facultate de Teologie. Basarabia n-avea încă nici o școală superioară. Înțelegerea lui Ioan Petrovici n-avea nevoie de prea multe insistențe ca să îmbrățișeze cu generozitate cererea basarabenilor. El a conceput această facultate ca o combinație de Teologie și Litere, cu un adaos de catedre de literatură, istorie și filozofie. Proiectul de lege respectiv a întîmpinat însă o înverșunată și neînțeleasă opoziție în Cameră. Nu numai adversarii regimului, dar și o bună parte din deputații guvernamentali se arătau dușmănoși. Situația era dificilă; se discutau pînă și presupușii viitori profesori, deși aceasta era o chestiune prematură. Dar Ioan Petrovici nu era omul care să dea înapoi. Odată cu proiectul de lege a făcut și lista eventualilor candidați la catedre ca prin numele lor să impună tăcere parlamentarilor opozanți. În această situație, Ioan Petrovici a făcut apel și la mine. Am discutat lung chestiunea în cabinetul său ministerial. Eu am refuzat să mă duc profesor la Chișinău pentru două motive: întâi, pentru că nu m-am gîndit

niciodată la cariera profesorală; dacă m-ar fi ispitit, m-aş fi pregătit pentru catedra de Apologetică a Facultăţii de Teologie din Bucureşti, cum îmi propusese cu ani în urmă Ioan Mihălcescu; şi al doilea, toată activitatea mea literară şi publicistică era legată de Capitală, în special prin revista „**Gândirea**“ luată de cîrînd asupra mea. Ioan Petrovici însă a insistat. Ultimei mele obiecţiuni i-a opus propunerea de a nu mă muta din Bucureşti, mergînd la Chişinău numai o dată pe săptămînă. Celei dintîi obiecţiuni i-a opus ideea apostolatului naţional cu care sînt dator faţă de Basarabia. A adăugat apoi că: faţă de opoziţia pe care o întîmpină, are nevoie de numele meu şi al lui Gala Galaction, ca mai cunoscute şi mai apreciate. M-au vizitat în aceeaşi vreme cu aceleaşi îndemnuri Ioan Mihălcescu, care avea să fie decañul provizoriu al Facultăţii celei noi, şi Iuliu Scriban, indicat pentru o catedră. Gîndul că voi putea împăca activitatea mea legată de Bucureşti cu un apostolat profesoral în Basarabia m-a făcut în cele din urmă să cedez. Nu m-am dat niciodată la o parte cînd a fost vorba de o muncă, oricît de strivitoare în slujba neamului meu. Afară de aceasta, Ioan Petrovici, ale cărui prelegeri de filosofie le admirasem la Iaşi în timpul războiului, şi a cărui personalitate văzută din apropiere se făcea vrednică de iubit, nu era omul căruia să-i rezisti în absolut.

Dar ce disciplină voi îmbrăţişa? În proiectul devenit lege, catedra indicată pentru mine se intitula „**Literatură religioasă modernă**“. Ioan Petrovici o numise astfel de acord cu Mihălcescu şi Scriban, acesta din urmă socotind că titlul ei va avea de studiat romanele de caracter religios din orice literatură modernă. Mie mi s-a părut că e un lucru prea puţin şi prea uşor pentru o catedră universitară în cadrele Facultăţii de Teologie şi am declarat că disciplina pe care o voi propune va fi „**Mistica**“, însăşi esenţa şi culminaţia vieţii religioase. Termenul de „**Mistică**“ avea, pe atunci, chiar între teologii noştri, o rezonanţă oarecum derizorie, şi propunerea mea a fost acceptată cu condiţia să fie predată sub numele de „**Literatură religioasă modernă**“, care nu suna anacronic.

Cu alți colegi aveam să am lungi și stupide discuții pe această temă, ei susținând, cu desăvârșită necunoștință, că nu există Mistică ortodoxă! Numai după ce aveau să iasă cursurile litografiate, aveau să se convingă și dinșii de existența și de esențialitatea ei în ortodoxie.

După legea Petrovici, am fost numiți profesori suplینtori, urmînd să trecem concursul pentru ocuparea definitivă a catedrelor. Facultatea s-a inaugurat în Sala eparhială din Chișinău, într-o însuflețire fără seamăn. Basarabia își sărbătorea înția biruință culturală. Ioan Petrovici a vorbit ca un inspirat de sus, improvizînd un magnific discurs. Mitropolitul Garie i-a oferit o frumoasă iconă în aur a Mîntuitorului. Peste un an, catedrele au fost scoase la concurs și cum Facultatea era, cum am spus, o combinație de Teologie și Litere, legea prevedea două comisii examinatoare: una teologică și una laică. „Literatura religioasă modernă“, catedra pe care o suplinisem un an și la care candidam, era repartizată comisiei laice. Ironia soartei a făcut ca eu să fiu definitivat profesor de Teologie mistică de un conclav alcătuit din G. Ibrăileanu, Ioan Botez, Petre Andrei și Mihail Ralea, profesori cu atitudine prea cunoscută în problema religioasă! Trebuie să recunosc însă obiectivitatea cu care acești oameni au judecat lucrurile, dincolo de convingerile lor. Contra-candidatul meu a fost scriitorul Mihail Lungeanu, care mi fusese pedagog la Seminarul Central și mă inițiasse în sămănătorism. Din clipa aceea n-a mai vorbit cu mine.

Președintele comisiei teologice, delegat de Sfîntul Sinod, era episcopul Vartolomeiu al Olteniei. Modul său de administrație bisericească stîrnise proteste violente în presă și în parlament. Un atac împotriva sa se strecurase și în ziarul „Cuvîntul“ fără știrea mea, care nu eram nici director și nici secretar de redacție ca să cunosc din ajun ce se publică a doua zi. Episcopul era într-o fază cînd își pierduse cumpătul de altădată. Cînd m-a văzut în grupul candidaților, m-a măsurat ca pe ultimul ticălos, care ar vrea să se strecoare pe ușa raiului:

— Dar frăția ta ce cauți aici?

— Candidez și eu la o catedră.

— Atîta vreme cît voi trăi eu, neam de neamul frăției tale nu va răsturna pe Dumnezeu.

Episcopul, în culmea furiei, aruncînd talazuri peste talazuri de amenințări, părea foarte urît la chip. Era și nu mai era același om care, la examenul meu de licență, se investise în procer, anunțînd că voi fi o mare personalitate a Bisericii, îmbrățișîndu-mă și sărutîndu-mi fruntea. Mă darea omeneste să-l văd schimonosit de posesiune diavolească și i-am răspuns zîmbînd:

— Linștește-te, Prea Sfințite, că nu mă ai la mîină, cum zici. Catedra la care candidiez atîrnă de comisia laică!

Abia ținîndu-și risul, cei de față n-au văzut o figură chiriachală mai consternată. Mai tîrziu s-a convins că n-am avut nici o vină și că să-l mîngîi în reștrîștea ce l-a lovit, l-am tipărit în „Gîndirea” un eseu refăcut de mine.

Dar cu aceasta încă n-am fost numit profesor. Decretele care mă privesc au totdeauna cîte o poveste. În toamna lui 1927, cînd are loc examenul, guvernează partidul liberal. Ministrul Culturii Naționale, dr. C. Angelescu, și-ă adus aminte că sînt carlist. Ceva mai mult, în vara aceea, participînd la Congresul mondial al scriitorilor, ținut la Bruxelles, m-am dus la Paris și l-am vizitat pe prințul Carol în vila de la Neuilly. Alteța Sa, discutînd o chestiune intimă, dar arzătoare pentru țară, mi-a dat toate asigurările că ea nu se va petrece, în eventualitatea suirii pe Tron. Aceasta mi-a întărit convingerile, deși mai tîrziu se va întimpla cu toful dimpotrivă decum mi-s-a spus. Guvernul avea cunoștință de această vizită și ea contribuia la reținerea decretului de numire ca profesor universitar. Patru luni după confirmarea colegilor, decretul meu încă nu ieșea. M-am prezentat atunci ministrului și i-am comunicat că sînt hotărît să fac proces. Dr. C. Angelescu nu se impresiona de procese, dar se impresiona de ziaristi. După cîteva zile a ieșit decretul. Cu toate acestea, cariera mea universitară o datoresc lui Ioan Petrovici, a cărui afecțiune stăruitoare m-a hotărît să intru în învățămînt.

În Facultate, mi-a fost dat să mai trec printr-o încercare. Studenții basarabeni erau la început jumătate proști cu bărbile cărunte, jumătate băieți. Aveam impresia că mă ascultă cu ochii aprinși. La un moment dat, s-a prezentat o delegație de bătrîni, rugîndu-mă să vorbesc în grai popular pentru că dînsii, cu școala rusească, nu stăpînesc limba intelectuală a patriei. Le-am răspuns că nu stătem într-o Universitate populară și că menirea Facultății e, între altele, și

aceea de a ridica nivelul limbii din Basarabia la înălțimea culturii românești. Dar nu aceasta e încercarea. Într-o zi când eram gata să intru la curs, mă întâmpină îngrijorat studentul care se ocupa cu litografierea lui, și mă roagă să renunț, fiindcă spiritele sînt foarte agitate împotriva mea. Am întrebat de ce.

— Studenții cred că sînteți ateu, domnule profesor.

— Cum așa?

— A fost răspîndită pe-aici o broșură a lui C. Cernăianu, care scrie că sînteți ateu.

Cunoșteam broșura, dar nu-mi închipuiam să se găsească naivi, care să creadă ce scrie în ea. C. Cernăianu era un nume cunoscut de șantajist bisericesc și calomniator al tuturor valorilor ortodoxe. Mai târziu, când a trecut cu toată familia la uniți, s-a demascată că toată viața nu fusese decît unealtă a catolicismului în această acțiune de pîngărire a Bisericii ortodoxe române. Trăia din șantaje și din simonie. La Ministerul Cultelor, unde îi avea la mîină pe funcționari, tăia și spînzura. Nu se făcea numire de preot în anumite eparhii fără ca banditul acesta să nu-și ia șperțul. Când am venit secretar general, am adunat pe toți funcționarii și le-am pus în vedere că oricine va mai avea legături cu Cernăianu va fi socotit complice la șperțuri, iar ușierilor le-am dat ordin să nu-i mai îngăduie intrarea în minister. Peste cîtăva vreme, banditul a trimis pe actorul Ion Sârbul cu rugămintea să-i permit accesul în minister căci altfel moare de foame. Cinismul lui, firește, nu m-a înduioșat. Peste altă vreme același trimis îmi arată prima coală tipărită din broșura cu pricina. Cernăianu mă prevenea că dacă nu ridic ordinele date, va imprima toată broșura. Am refuzat să citesc vreun rînd și i-am trimis vorbă s-o publice. Peste altă vreme mi s-a pus pe masă broșura gata cu adaosul că șantajistul o retrage dacă îi acord accesul în minister. I-am răspuns s-o pună în circulație. Acum, broșura stupidă tulburase pe studenții basarabeni naivi, care nu știau nimic din toate acestea. Ca tot ce scria în ea, chestiunea ateismului era un fals nerușinat. Într-un articol din „Gîndirea” despre „Politică și ortodoxie”, citasem o frază din D. Merejkowski cu acest înțeles: „Dumnezeu a murit în societatea modernă, dar el trăiește în sufletele singuratiche”... Banditul trecuse în broșura lui doar atît: „Dumnezeu a murit în societatea modernă” susținînd

că afirmația îmi aparține mie. Într-un comentariu de ieftină ipocrizie, mă divulgă ca pe un ateu fioros, care voi infecta sufletele bietilor studenți. Când am aflat despre ce e vorba, am intrat imediat în sala de curs. Într-adevăr, ochii aceia duioși ai Basarabiei nu mai căutau spre mine cu prietenie ca de obicei, ci plecați în jos fixau băncile, iar unele frunți arătau tare încruntate. Îmi eră milă de ei: victimele unui bandit! Am întrebat imediat ce au de spus împotriva mea. Cu mare greutate s-a ridicat un preot bătrîn și a mărturisit perplexitatea și revolta tuturor. Le-am povestit cine e Cernăianu și în ce împrejurări a ieșit broșura. Am dat numărul din „Gândirea“ unui student, care a citit pasagiul încriminat și după aceea falsul și comentariul ipocrit al banditului. Studenții erau luminați. Le-am făcut apoi o lecție despre modul cum să nu se lase înșelați în bună lor credință, cercetînd cine sînt autorii pe care îi citesc și controlînd susținerile lor cu alte izvoare cunoscute ca vrednice de crezămînt. Un intelectual adevărat nu se lasă pradă primei afirmații întilnite, ci o examinează critic pentru a vedea dacă merită să fie acceptată sau nu. Și le-am atras atenția că, dacă ar fi cunoscut lupta mea publicistică de zece ani încoace — adică pînă la 1927 — pentru afirmarea și apărarea cauzei ortodoxe, nu s-ar fi lăsat înșelați de prima fițuică murdară ce le-a căzut sub ochi. Studenții s-au ridicat să-și ceară scuze și în privirile lor a reapărut calda duioșie basarabeană.

Cînd am primit secretariatul general la Culte și Arte, cei de la ziarul „Cuvîntul“ n-au socotit aceasta decît ca o plecare vremelnică. Pînă la întoarcere m-au rugat să-mi desemnez un locțiitor al rubricii „Duminică“ pentru chestiuni religioase, — una din inovațiile mele în presă, introdusă încă de pe cînd scriam la „Neamul românesc“. Unii erau de părere să chemăm pe Tudor Arghezi. Eu m-am opus, Arghezi și-a trădat și călugăria și țara și nu-l socotesc potrivit pentru această rubrică. El poate fi iertat, dar nu promovată ca îndrumător de opinie publică. Pe lîngă aceasta, ingenioasele lui invenții verbale sînt goale de orice idee. Era greu să mă hotărîsc pentru că nu găseam condeie deprinse cu acest gen de ziaristică. Trecînd pe la cafeneaua Capșa am zărit pe Nae Ionescu

și mi-am adus aminte că el a publicat în „Ideea europeană“ câteva note nesemnate în apărarea ortodoxiei. M-am întors la redacție și l-am propus pe Nae Ionescu. Am întâlnit rezistență. Prietenii mei nu credeau că cel propus poate să scrie și încă despre chestiuni religioase; și mai știau o istorie proaspătă, foarte ciudată, petrecută între el și Banca Blanck. Se spunea că, în calitate de director general al Centralei Cărții, o instituție creată de acea bancă, ar fi falsificat bilanțul pentru o sumă importantă, cu care și-ar fi cumpărat vila din parcul Bonaparte. Faptul mi se părea de necrezut. Adevărat că pînă la instalarea în acea vilă, Nae Ionescu era sărac ca și noi. Era adevărat, de asemenea, că de la Centrala Cărții fusese concediat brusc și relații cu bunul său prieten Aristide Blanck nu mai avea. Dar cauza putea fi oricare alta decît o încurcătură financiară. Abia după un an, Theodorescu-Braniste ne-a arătat facsimilul unei declarații a lui Nae Ionescu prin care recunoștea însușirea unei sume de aproape un milion și se obliga s-o restituie în rate. În vremea cînd l-am propus ca urmaș, aveam scuza că afacerea era un simplu zvon, pe care l-am crezut răutăcios. Nae Ionescu, în situația grea pe care o avea și pe care n-o cunoșteam, a primit cu o bucurie fulgerătoare propunerea de a mă înlocui la ziarul „Cuvîntul“. S-a declarat carlist, ceea ce nu știam, și jura că abia așteaptă să mă întorc la ziar și să reîncepem lupta pentru cauza Prințului. Rubrica „Duminica“ a început-o printr-o mărturisire că nu va ieși niciodată din liniile trase de mine. Ca ziarist ortodox a sfîrșit prin cîștigarea încrederii celor din redacție și mai ales a lui Titus Enacovici. Cam în același timp am pus bazele revistei internaționale de filosofie ortodoxă „Logos“, sub direcția lui și cu fonduri suficiente acordate de mine de la minister. După numai două numere, fondurile s-au epuizat ca prin farmec. Nae Ionescu stăpînea o inteligență scripitoare și rece, o judeoată liberă, liberă mai ales de orice scrupul moral. Figura de ascuțișuri mefistofelice și ochii străpungători sub groase sprîncene turcești împrumutau acestei judecăți accente de magie neagră.

În scurt timp el deveni omul de încredere al lui Titus Enacovici în locul lui Pamfil Șeicaru. Bruschetei temperamentale a acestuia, el opunea tactul calculat și insinuant al omului care știe ce vrea, dincolo de orice piedici de conști-

ință. În cele din urmă, Seicaru, care rămăsese axa gazetei și care, drept vorbind, îl prețuia pe Nae Ionescu, a fost eliminat din redacție. Odată cu el a plecat și Cezar Petrescu, legat în mod pasiv de Seicaru. Nae Ionescu și-a atins o primă țintă. Când eu am plecat de la minister, nici o vorbă să mai fiu primit în redacție: se opunea, atoatehotărîtor, cel pe care îl făcusem ziarist. În ce privește carlismul, s-a ținut de cuvînt. Ziarul a devenit dintr-odată furios de combativ. Apoi a tăcut brusc. Peste cîtăva vreme a reînceput campania și a fost suspendat timp de opt zile. La o întrebare în Cameră, ministrul de interne a răspuns că-i cumpărase tăcerea cu un milion și jumătate, dar după încasarea banilor, ziarul a mai pretins încă pe-atîta și atunci l-a suspendat. Ceea ce e curios e că, față de această groaznică acuzație, ziarul „Cuvîntul” n-a scris absolut nici o vorbă de apărare sau dezmințire. Iată ce-a ajuns carlismul inaugurat de mine la ziarul întemeiat de noi: obiect de trafic! După moartea neașteptată a lui Titus Enacovici prin abilități nedemne de cuviința condeiului Nae Ionescu devine proprietarul ziarului „Cuvîntul”.

Vizita din vară la Prinț ca un îndemn și scîrba de lucrurile de la București ca o reacțiune m-au determinat să întemeiez un nou ziar naționalist și carlist. Eram profesor la Chișinău și conducător al revistei „Gîndirea” la București și n-aveam nevoie să-mi iau și această sarcină asupra mea. Dar halul în care se trafica o cauză ce mi se părea mare mă revolta. Carlismul ajunsese un mijloc de arivism. Voia cineva să pună mîna pe o demnitate? Se declara carlist și a doua zi era cumpărat de guvern ca să nu mai fie! Dar fonduri n-aveam pentru noul ziar. M-am gîndit să mă întovărășesc cu Mihail Manoilescu, care se agita pe aceeași temă și trecea drept om cu legături financiare. Propunerea mea l-a pus pe gînduri. N-avea curaj. Ne-am întîlnit de mai multe ori și cu fiecare convorbire se însufletea. Am hotărît împreună scoaterea ziarului „Crai Nou”, al cărui titlu însuși spunea cît un program. În toamna lui 1927, frumoase afișe în culori de Victor Ion Popa, reprezentînd un cavaler cu calul în salt vesteau în toată țara noul ziar. Am stabilit redacția pe Călea Victoriei în palatul Nifon. Tineretul carlist se bucura, guvernul liberal calcula și pîndea. Cu zece zile înainte de apariție Mihail Manoilescu a plecat la Paris, chipurile, ca să vadă pe Prinț și să-i ceară îndrumări, de care în realitate n-aveam

nevoie. Mă lăsa singur în bătaia puștii. O primă lovitură din partea guvernului pe cînd oamenii de serviciu agățau marile firme de zidurile redacției și administrației, au fost ridicați cu ele cu tot și duși la Prefectura poliției. Ducîndu-mă să protestez, generalul Nicoleanu mi-a comunicat pretextul arestării: nerespectarea repausului duminical! Mihail Manoilescu întîrzia la Paris peste termenul făgăduit. În acest timp, I.G. Duca, ministrul de Interne, mă invită la o convorbire. Am refuzat să mă duc la minister sau acasă la el. Atunci G.D. Mugur, care fusese omul Prințului și tot mai figura ca director general al Fundației sale căzută în adormire, a rînduit întîlnirea noaptea, în localul acelei Fundații. I.G. Duca mă invitase să mă convingă că merg pe o cale greșită. Convorbirea aceasta a durat de la 9 seara pînă la 3 dimineața. Ministrul de Interne își dezvolta argumentele anticarliste pe care le cunoșteam, iar eu pe ale mele. Prietenul nostru Mugur tăcea ca un sîinx, dar știam că e de partea cealaltă. Față de mine I.G. Duca a fost în noaptea aceea corect și prietenos. N-a încercat să-mi făgăduiască nimic pentru că știa că aceasta ar fi stricăt dintr-odată efectul presupus al convorbirii. Regreta mereu că un om ca mine își cheltuiește energia pentru o cauză pierdută. Mi-a plăcut un singur lucru din tot ce mi-a spus: că a pus să-mi cerceteze amănunțit gestiunea de la Culte cît am fost secretar general și s-a conștient că sînt un om cinstit. Despre Mihail Manoilescu prețindea contrariul și m-a anunțat că ~~va~~ fi arestat. Era prea tîrziu ca să-l prevestesc: Manoilescu se găsea în tren spre țară. A doua zi a fost într-adevăr arestat. Redactorii noștri s-au împrăștiat ca iepurii. Dis-de-dimineață m-am prezentat în audiență la I.G. Duca, însoțit de Ion Sîngiorgiu, agățat întîmplător de mine. Am pledat pentru eliberarea lui Manoilescu. Ca să-l conving, i-am atras atenția că o deținere mai lungă sau un proces va avea un răsuneț contrar decît cel urmărit de guvern. Sîngiorgiu ținînd să-l asigure mereu că și el e carlist, Duca i-a ripostat: „Degeaba insiști. Pe dumneata nu te arestez, ca să te fac erou!” În cele din urmă, ministrul de Interne s-a scuzat, în stilul curajului său, că nu el a ordonat arestarea, ci Ion I.C. Brătianu.

Mihail Manoilescu a fost judecat și achitat de Consiliul de război. A fost o puternică lovitură morală dată guvernului și îndeosebi lui Ion I.C. Brătianu, despre care se va spune

că acest proces i-a grăbit moartea. Cît despre Mihail Manoilescu și-a stricat efectul personal cînd a avut nefericita idee să-și povestească martirajul în gazeta „**Politica**“ a prietenului său Alfred Hefter.

În această vreme, Pamfil Șeicaru lucra, folosind împrejurările, să scoată ziarul „**Curentul**“. Ambiționa în primul rînd să dea o replică lui Nae Ionescu și lui Titus Enacovici. Din motive ce mă privesc eram hotărît să nu mai intru în nici o combinație făcută de el. Cînd apariția „**Curentului**“ era pusă la punct, prietenii noștri comuni, mai ales O. Han și Cezar Petrescu, au căzut pe capul meu să iau parte la noul ziar, stăruind pentru refacerea vechiului grup, care adusese un suflu nou în presa românească. Să-i dăm concursul lui Pamfil Șeicaru, atît de nedrept lovit de Nae Ionescu. Am pregetat un răstimp, bănuind că fondurile ziarului ascund un substrat anticarlist. În atelierul sculptorului O. Han, Șeicaru s-a jurat la icoane că nu. Ca să mă conving, primul și următoarele articole, pe care le-am scris în „**Curentul**“ erau atacuri la adresa lui I.G. Duca, spre mîhnirea lui Șeicaru. Un an și jumătate, cît am lucrat la „**Curentul**“, am făcut-o împotriva sentimentului meu intim, cedînd prietenilor pe de o parte; iar pe de alta încovoiat de nevoile familiei mele, întrucît salariul de profesor la Chișinău îl cheltuiam cu drumurile și cu întreținerea mea acolo trei sau patru zile pe săptămîină. Nepotrivirea dintre mine și Șeicaru se adîncea în fiecare moment. Prietenia mea cu el, care data dinainte de război, avea lacune tot mai mari. Faptul că fusesem secretar general, și eram profesor universitar lărgea lacunele acestea, nu din pricina mea, ci din pricina temperamentului lui. La „**Curentul**“ interveneau și alte lucruri neplăcute. Criticam o personalitate sau o instituție cu activitate potrivnică moralei sau ideii românești, a doua zi apărea ca răspuns ori un articol de elogiu ori un anunț de publicitate bine plătit. Cu procedeul acesta, obișnuit în presa pe care o combăteam, nu mă puteam împăca. Atmosfera ziarului nu-mi era prielnică. Cunoscînd și detestînd procedeele presei bătrîne, intrasem în ziaristică să reformăm scrisul zilnic, răspîndind idei în formă literară, afirmînd puritatea românismului și înfierînd imoralitatea vieții publice. Era un ideal care pe mine nu mă obosea, dar obosea pe cei cu care plecasem împreună,

furați pe nesimțite de climatul general al gazetăriei obișnuite. Eu nu m-am simțit niciodată ziarist profesionist în serviciu comandat, ci ziarist în slujba convingerilor mele și numai alor mele.

Răceala s-a intensificat când, în 1929, am devenit deputat. Pamfil Șeicaru nu era. Din acel moment ne găseam străini unul față de altul și peste puțin mi-am reluat libertatea morală, la care țineam mai mult ca la orice.

După zece ani de opoziție, național-țărăniștii au luat cîrma sub o Regentă pe care o caracterizasem „racul, broasca și știuca”. Iuliu Maniu a găsit cu cale ca în parlamentul democrației să invite și cîțiva ziařiști independenți, care au dat un concurs de presă partidului său crud încercat. Pe ardeleni îi susținusem totdeauna de dragul Ardealului și fiindcă vedeam o primejdie națională în boicotarea lor de către liberali. Ardelenii ținuți la periferia vieții politice puteau să ducă la o sciziune internă. Pilda vie și dureroasă o aveam în Iugoslavia, unde croații amenințau unitatea statului, prigo-niți cum erau de sîrbii exclusiviști. Pe țărăniștii vechiului Regat i-am susținut din prima clipă, la „Dacia”. Apoi la „Cuvîntul”. Vedeam în ei ridicarea țaranilor care trăiau în mine. Dar din momentul cînd frumoasa mișcare și-a pierdut curătenia inițială, devenind o anexă internaționalizată a băncii Blanck, mi-am pierdut această credință. La alegerile generale, Iuliu Maniu, fără să mă întrebe, mi-a fixat candidatura în județul Neamț. Au ținut lista deschisă pînă în preziua alegerilor, dar am refuzat categoric spre mîhnirea primului ministru. Nu găseam ce rost are să mă fac deputat într-o situație falsă. Întîia alegere parțială s-a produs însă în județul Vlașca, unde m-am născut. Iuliu Maniu a insistat să primesc, luîndu-mă pe coarda sentimentală: să lucrez pentru țaranii din mijlocul cărora m-am ridicat! Am primit. Dar campania electorală, făcută alături de un demagog fără scrupule, care era șeful politic al județului, mi-a dezvăluit cu cruzime ce însemnează democrația pe teren. În teorie, o democrație națională, țărănească, îmi apăruse ca o formă înțeleaptă de guvernămînt. Adversarul meu era un liberal.

D. Iuca, om care se trudise ca nimeni altul pentru nevoile județului. Dar trebuia înfruntat cu orice preț, nu atât pentru mine cât pentru onoarea partidului național-țărănesc. Un agent electoral deșirat la trup și la vorbă îl înfățișa în comparație cu mine. Se spunea despre adversar că ar fi albanez de origine. Aceasta constituia punctul culminant al discursului. „Căci ce este el? repezea întrebarea în țărani namila de agent. El este un venetic, un comitagiu pripășit pe aici. Ca să nu-l auziți voi că e străin, se încuie în casă și cîntă toată noaptea Riki-tiki-tavi, imnul albanezilor. Să-l trimitem la urma lui!” Riki-tiki-tavi era numele unei drame, citit de agent pe afișele Teatrului Național. Auzind această grozăvie neînțeleasă, țărani, a căror mulțime era împănată de alți agenți strigau din răspuțeri: „Afară cu el! Nu ne trebuie!” Prinzînd avînt, namila întorcea vorba către mine: „Pe cînd candidatul nostru — numele nu mi-l putea rosti bine! — el cîntă din zori pînă în seară numai Deșteaptă-te Române pe ogoarele voastre!” „Ura! Să trăiască!”, striga mulțimea, satisfăcută de această ispravă a mea. Apoi venea la cuvînt șeful politic, demagog fără pereche. Făcea mai întîi un expozeu al marilor reforme săvîrșite de guvern în interval de două luni. Erău atît de multe încît ar fi umplut 20 de ani. După fiecare reformă epocală, el întreba: „Bine-am făcut, fraților, sau rău am făcut?” „Bineee!” răspundea mulțimea ațîțată de agenți. Întrebarea repetată ridica diapazonul răspunsului pînă la delir. După expozeu, veneam eu la rînd. „Candidatul nostru e profesor universitar, adică d’ăia care face pe studenți. Candidatul nostru este scriitor, adică așa cum aveți și voi la primărie. Ura, să trăiască!” „Să trăiască!” urlau țărani. „Dacă am pune într-o balanță, nu pe Iuca albanezul, dar pe Brătieni, cu partidul lor cu tot și în cealaltă pe candidatul nostru, tot el ar atîrna mai greu! Ura, să trăiască!” „Uraaa!” striga mulțimea înflăcărată de agenți. Ideea democrată triumfa mai ales cînd oratorul ajungea la obîrșia mea. „V-am chemat, fraților, să alegeți os de țaran, căci candidatul nostru e fecior de plugar d’aci din Bulbucata, precum eu sînt fecior de țaran din București. Ura, să trăim!” Fraza, țipată cu voce maximă și cu o bătaie de pumn în piept, stîrnea urale nesfîrșite. Țărani erau fericiți că plugarii din București au dat o odraslă ca oratorul. Vocea lui scădea dintr-odată ca pentru a da drumul unor lu-

cruri foarte însemnate. „La urma urmei, oricare ar fi candidatul, fraților, știți că este o vorbă românească. ce? mă uit eu la câine sau mă uit al cui e câinele?” Și arătându-mă cu degetul, printr-un gest de absolută proprietate, striga: „Câinele este al partidului național-țărănesc! Ura, să trăiască!” Mie îmi venea să latru: mîrrr, ham-ham! și să-l mușc o dată pe orator de limbă! În mașină, de la un sat la altul, în timp ce oratorul ronțăia ceapă crudă cu pâine, ca să nu răgușească, mă lămurea: „Frate Ionică, să nu te superi c-am zis câinele partidului; proștii ăștia nu înțelege ce e aia candidat independent.”

Am fost ales cu o majoritate zdrobitoare. Mare triumf al democrației în prima alegere parțială! În parlament eram coleg cu Roseberg, Landau, Zipstein și alții, toți reprezentanți ai țăranilor.

A doua zi după biruință, curtea unde locuiam era neagră de căciulile viășcenilor. Miile de făgăduieli ale demagogului ajungeau la soroc. Unii cereau să-i scap de pușcărie pentru omoruri și furturi. Alții să le dau pământ căci-au fost nedreptățiți la reforma agrară; excluși pentru că erau țăraniști. Aceștia aveau dreptate și pe mulți i-am împrumutat. Cei mai mulți cereau să-i fac pădurari sau sergenți de stradă în București. Am făcut pădurari. După o lună-două erau destituiți pentru că au vîndut arborii statului. Întrebam pe cine voia să fie sergent de stradă:

- Cît pământ ai?
- Douăzeci de pogoane.
- Douăzeci de pogoane în Vlașca înseamnă o mare avere. Cui o lași s-o muncească?
- O dau în parte.
- Și de ce vrei să te faci sergent de stradă?
- Mi s-a urît cu munca. Să mă mai odihnesc și eu că a venit partidul la putere.

Țăranii, așa cum îi știam eu, aveau bun simț și o anumită înțelepciune a lor. Cei care mă asaltau zilnic cît am fost departat erau exemple desfigurată ale demagogiei. O lungă propagandă le-a stîrnit poftă în afară de rostul lor și făgăduielile individuale i-au făcut să creadă că statul e o pîne uriașă, a nimănui, din care are dreptul să muște fiecare pe apucate. Cei care au deprins mulțimile să practice o astfel de politică nu judecă altfel. Deosebirea e numai cantitativă.

întrucît ei, conducătorii, își rezervă un drept mai mare la halcă. Cum poate trăi un deputat în București? Am făcut o scurtă socoteală. Primesc o diurnă care, repartizată, îmi dă o medie lunară de 12.000 lei. Cheltuiesc zilnic cu transporturile pentru intervenții cel puțin 500 de lei. Nu locuiesc la hotel și nu iau masa la restaurant. Nevoile casei le împlinesc din altă muncă. Diurna de deputat nu-mi ajunge nici pentru deplasări. Dar majoritatea aleșilor națiunii sînt din provincie. E cu neputință să trăiască în București din diurnă. Atunci? Își sacrifică averile personale? Cine s-o creadă! Taina acestei existențe politice n-o dezleagă decît afacerismul. Sînt grupuri de deputați constelați în jurul cîte unui ministru de la resorturile grase. Alții mai modești nu fac ca mine, ci fixează clientelei politice onorarii ca avocați; dacă îți rezolv cutare chestiune, îmi dai atît! Dacă e vorba de o întreprindere, mă iei părtaș. Am văzut la Cameră atîtea legi afaceriste, care se votează numai de către birouri, după ce ședința s-a ridicat. Dacă se aduc la tribună trei legi într-o zi, în Monitorul Oficial apar șase! Iată miniștrii! Teribilul puritan de la Industrie și Comerț are în jurul lui o liotă de ziariști și deputați, care devin arhimilionari peste noapte. E prieten intim cu cei mai mari afaceriști ai vremii; desigur, nu din amor plătonic sau din admirație pentru puterea lor creatoare. Voi afla peste un an că e proprietarul celui mai mare hotel din... Amsterdam! Tocmai pe-acolo și-a dosit averea să nu i-o dibăcească adversarii. Sîntem în era împrumuturilor internaționale. Ministrul de Finanțe le operează peste procentele legale cu un comision de 7%, ceea ce scandalizează chiar pe partizani. Ziarele opozante îi publică facsimilele scrisorilor intime în care se ceartă cu cutare expert evreu pe împărțeala acestui comision. Chemat să răspundă în fața Camerei, se preface pur și simplu nebun din pricina marelui efort pentru a obține împrumutul. Mîine, revenindu-i mințile ca prin farmec, va duce o viață de un lux fabulos, fără să aibă vreo meserie avuabilă.

Iată experiența democratică pe care o fac ca deputat. Regret și nu regret că am primit. Altfel n-aș fi avut prilejul să văd realitatea pînă în inima lucrurilor. Democrația e un sistem de exploatare a averii statului, mintînd mulțimile naive prin gîdilarea instinctelor lor primare. Pentru a curma corupția universală, ar trebui o elită de conducători, care

să se sacrifice în interesul permanent al națiunii. Dar unde găsești asemenea sfinți printre oameni politici? Și astfel nu rămâne altă soluție decât creșterea unei generații în sentimentul de sacrificiu pentru gloria românismului. Lacrul e posibil și el a început demult în țările mari ale Europei. Dacă bătrînii nu se mai pot transforma, tinerii se pot forma.

Dar deocamdată am de primit o pedeapsă pentru că m-am amestecat în turma noroită a democrației. Era o seară fierbinte de iunie și Camera ținea ședință de noapte. Parlamentarii profesori plecaseră la grădina „Leul și cîrnatul” să sărbătorească pe N. Costăchescu, ministrul Culturii naționale. Eu cu alt grup de deputați întirziind la Cameră, am ajuns la grădină cînd masa se sfîrșise. Am luat loc sub arbori să cinăm, că era miezul nopții iar noi flămînzi. La masă cu mine ședeau trei preoți uniți: D. Man, Augustin Popa de la Blaj și prepozitul Breban de la Baia Mare, precum și bătrînul institutor din Oltenița, Șeifan, toți deputați. Vream să mîncăm repede fîndcă a doua zi dis-de-dimineață plecăm cu soția mea la Viena, delegat la congresul mondial al scriitorilor. La o masă lungă în spatele nostru, acoperită de boschete, fusese un banchet cu șampanie dat de ofiteri români unei delegații militare poloneze. Polonezii plecaseră și cîțiva ofiteri români continuau să petreacă. Nu se vedeau afară din boschete decît două persoane: medicul militar Andronescu, un obișnuit al redacției „Curentului” și o doamnă mică. Cum ședeau cu spatele spre noi, am crezut că această doamnă e soția sa, actrița Lulu-Cruceanu. Vream să comunic medicului Andronescu, pentru redacție, că a doua zi dimineață plec peste hotare și deci un altul să scrie articolul în locul meu. În grădină la ora aceea nu mai erau decît alte două mese ocupate. Cum Andronescu nu mă vedea, fiind așezat cu spatele, am avut nefericita idee să-i fac semn cu un mic cocoloș de pîine. Se prea poate că miezul de pîine să fi atins pe doamna presupusă de mine soția lui și care era soția unuia dintre ofiterii beți. Din acest nimic s-a iscat un scandal monstru. Ofiterii vociferau ca la asaltul Grivitei insultîndu-ne de la masa lor. Andronescu, care era timid și mai mic în grad, a tăcut. Dar insultele celorlalți au ridicat imediat singele în creierul celebrului Popa Man de la masa noastră, bărbat versat în lupte democratice, care l-a întors

ofensele. Spiritele erau așa de aprinse că nu era chip să te lămurști. Ofițerii au sărit de la masa lor cu săbiile și revolverele în mîni. Popa Man a înșfăcat scaunul și l-a ridicat să-i plesnească. Atunci eu, care nu participasem la ceartă, cum nu participaseră nici ceilalți, am sărit, i-am prins scaunul și am strigat: „Stați pe loc, eu sînt vinovat!” Ofițerii au lăsat armele jos. Dar unul care era lângă mine, un colonel, beat de nu se pîtea ține pe picioare, mi-a șters două palme, clătîndu-se și căzînd butuc la pămînt. Isprava era așa de comică încît pe mine, cel lovit, m-a pufnit risul. Dar Popa Man în culmea revoltei le-a atras atenția că au insultat și au lovit cinci deputați și i-a amenințat cu o interpelare în parlament pe a doua zi. Ofițerii, șase la număr, auzind că au a face cu reprezentanți ai națiunii, au rămas încremenți. Imediat au luat poziție, s-au recomandat și s-au rugat să le primim scuzele. Cu mare greutate au ridicat în două picioare pe colonelul erou și l-au silit să-mi prezinte scuzele sale, pe care de abia le articula. Dar acum, altă pacoste: Popa Man refuza scuzele și amenința mereu cu parlamentul. Nu băuse nici măcar un sprîț, dar așa era temperamentul lui. A trebuit să stăruiam cu toții pînă să-i muiem mînia și să-l determinăm să le primească. Ce altă satisfacție puteai cere de la niște ofițeri beți? Un publicist evreu, Sergiu Milorian, care observase totul de la altă masă, a venit să mă felicite pentru faptul cu care am evitat o vărsare de sînge. Așa a fost și nu altfel.

A doua zi am plecat în străinătate. Cînd m-am întors, peste o lună, încă nu se isprăviseră articolele infame împotriva mea. Eram eroul de la „Leul și cîrnatul”. Beat mort, mă legasem de femeile cinstitute ale oamenilor cumsecade, fusem bătut pînă la sînge și silit să umblu în genunchi pentru a cere iertare! Am cercetat de unde a pornit infamia. De la ziarul „Universul”! Administratorul lui, Jean Zaharov, senator liberal de Vîșca și prieten al adversarului meu electoral, D. Iuca, a crezut că-i dă acestuia o satisfacție, publicînd această infamie. De la „Universul”, a luat-o Tudor Arghezi, înflorînd-o după chipul turpitudinii sale sufletești, apoi colaboratorul său Froim Aderea și așa mai departe. Un proces de calomnie ar fi durat trei ani. Prin ziarul „Curentul”, am somat „Universul” să prezinte dovezi. „Universul” a dat înapoi. Prin alt articol l-am invitat să cerceteze cazul prin-

tr-o comisie alcătuită numai din dușmani ai mei și să publice rezultatul. „**Universul**“ a sfinșit făcându-mi un elogiu, dar n-a avut curajul să se dezmință categoric. Îmi explica directorul lui că e nevoit să-i mențină prestigiul neștirbit față de cititori. Interesant e că, în lipsa mea din țară, Pamfil Șeicaru, care a știut îndată de la Andronescu cum stau lucrurile, n-a publicat un singur rînd pentru a restabili adevărul.

Cînd a sosit prințul Carol în țară, situația era coaptă pentru întronarea noului Rege. Trei ani de Regență au fost trei ani de haos în capul statului. Iuliu Maniu, împins la cîrmă de forțele populare, ar fi putut face orice din România, dacă ar fi știut ce să facă. Crescut în binecuvîntata opoziție ardeleană față de unguri și în opoziția de zece ani din țară, bărbatul de stat în care se pusese atîta nădejde se dovedea un nihilist incapabil să respire într-o inițiativă creatoare. Ca președinte de consiliu n-a fost decît o poză. Dar în acel moment a avut un mare merit: a stat pasiv în fața evenimentului de frica permanentă a răspunderii. Prințul Carol n-a întîmpinat nici rezistența violentă a liberalilor, care căutaseră să sgrume carlismul timp de patru ani și jumătate, dar nici entuziasmul național-țărăniștilor, care cochepăseră în această vreme cu „chestiunea închisă“ numai pentru a face sînge rău liberalilor. Ar părea curios, dar așa e; prințul Carol a sosit într-o țară unde lumea politică părea moartă în acel moment. Coborînd din avion, putea să se urce direct pe Tron și să-și pună singur coroana pe cap. N-a făcut-o însă, așteptînd liniștit și sigur în palatul Cotroceni dezmeticirea guvernului național-țărănesc. Iuliu Maniu convocase în permanență parlamentul, deputații și senatorii tîndăleau așteptînd în Dealul Mitropoliei, iar primul ministru nu prea știa ce să facă la Președinția Consiliului. Pierzîndu-mi răbdarea, am alcătuit o delegație de parlamentari și ne-am prezentat la Iuliu Maniu cerîndu-i dezlegarea imediată a problemei. Era la ora 12 ziua. Țin minte că pe Cicio Pop, președintele Camerei, l-am găsit dormind într-un fotoliu acolo, în palatul Cantacuzino. Sfetnicii țării pertractaseră toată noaptea cu ei înșiși, neștiind ce să facă: Rege sau Regent, iar acum erau buimăciți de nesomn. Bietii oameni

aveau iluzia că hotărâsc soarta țării, când în realitate nu erau decât niște prizonieri. Nu se făcuse încă nici o manifestație pentru cel sosit și așteptat de atîta vreme. După-amiază, zărind pe la Cameră pe colonelul invalid Zăvoianu, l-am împins să seoată în stradă invalizii, cîți avea la îndemîină, pentru a forma un prim nucleu de manifestații. Cum veneau dinspre Piața Victoriei, i-am spus că-i aștept în dreptul Academiei Române. Acolo m-au pus în fruntea lor. Erau vreo sută. Le-am dat lozincile „Vrem Rege, nu Regent!” (cum voia guvernul) și „Trăiască Regele Carol II!” Un public imens fremăta pe străzile Capitalei și atît aștepta. Cînd am ajuns în Piața Palatului, era o mare de capete, care zguduiau cerul cu lozincile date. Am strigat atunci: „La Cotroceni, la Cotroceni!” Mi s-a dat un automobil deschis ca să pot conduce manifestația. Cînd am ajuns aproape de Cotroceni, fluviul uriaș al manifestațiilor se vedea cotind încă din Calea Victoriei spre bulevardul Elisabeta în jos. A fost cea mai mare manifestație pe care am trăit-o. La un moment dat, tineretul a început să strige pentru mine. I-am oprit imediat: „E ziua Regelui Carol II!” Mulțimea a dăborît porțile de jos ale palatului și a năvălit prin parc în delir. Cădea amurgul cînd Prințul s-a pomenit cu Capitala întregă, care îl cerea Rege. A doua zi, calculele interminabile ale național-țărăniștilor nu mai aveau nici un rost. Carol trebuia proclamat Rege. Ah, de-ați fi văzut în ziua suirii pe Tron cîte lichele bine cunoscute de mine se gudurau să pun o vorbă bună la suveran, închipuindu-și că cine știe ce rol mare am să joc de-acum încolo! Eu mi-am făcut datoria pînă la capăt și am plecat în vacanță la Brașov. Eram fericit că țara are Rege, restul nu mă interesa. La o lună de la întronare, Regele m-a chemat în audiență și mi-a mulțumit de tot ce-am făcut pentru Majestatea Sa. I-am spus că sînt hotărît să nu mă amestec în politică și mă voi dedica numai chestiunilor de cultură. Mi-a comunicat că are de gînd să fundeze o mare revistă, cum a fost „Convorbiri literare” și că „Gîndirea” noastră îi place, dar reprezintă un cerc prea închis. I-am răspuns că dacă o revistă nu e un cerc închis de-o anumită concepție de artă și cultură, nu însemnează nimic. „Convorbiri literare” a fost și ea un cerc închis. Și totuși, o revistă eclectică e necesară, susținea suveranul, adăugînd că aceasta a fost și dorința Regelui Ferdinand.

La trei luni de la Restaurație, Mihail Manoilescu introducea în țară pe doamna Elena Lupescu. Și Iuliu Maniu, președintele Consiliului, nu știa nimic! A fost una din cele mai otrăvite decepții ale mele. Puteam să nu-mi aduc aminte de convorbirea de la Neuilly? Puteam să uit asigurările de-atunci că frumusețea pistruiată nu va fi muza regalității? Jurasem față de atîția oameni, mai ales față de tineri, că prințul Carol va veni singur. Țară l-a primit ca pe un mîntuitor și de-acum încolo sentimentul ei cel mai pur românesc va fi permanent jignit din umbra Tronului.

Mai mult decît atîta: în jurul suveranului se organizează francmasoneria. Căpeteniile ei colindă orașele și ȋrgurile, înființînd pretutindeni loji în numele Regelui. Neîncrezător în partide, își face din aceste elemente un partid ocult, pe care să se reazeme la nevoie. Francmasoneria, prin glasul unui șef autorizat al ei, C. Argetoianu, devine sprijinitoarea publică a mezalianței sau a concubinajului din fruntea statului.

Amintirile aceștea sînt așa de amare încît mă întorc bucuros spre altele mai senine. Cînd a venit Regele, eram desfăcut de Pamfil Șeicaru. După plecarea mea de la „Curentul“, el a publicat împotriva Prințului cele mai abjecte pamflete. Acum î se părea că are o situație foarte grea. Cel mai curajos ziarist din România își pierde cu totul cumpătul în asemenea împrejurări grele. Astfel m-am pomenit cu el la Brașov cu mașina încărcată de icre negre și șampanie, iar inima de o tandrețe nemărginită. Credea ca oricare altul că voi avea o situație puternică și-l voi salva. Mă umfla risul, văzîndu-l așa de zăpăcit și am găsit că e de prisos să-i mai fac dojene pentru atîtea trădări ale prieteniei și pentru ȋrgul permanent al credințelor. Cu un an înainte, îl mai văzusem într-o înfrîngere asemănătoare, petrecută fără voia mea.

Se comemora în Provența centenarul nașterii lui Mistral, marele poet dialectal, care a mîngîiat ideea federației popoarelor latine și a iubit România prin Vasile Alecsandri. Pamfil Șeicaru, mistralian convins, fiindcă așa era Charles Maurras, a intervenit la guvern ca delegații români la serbările, unde se adunau toate țările latine, să fim noi, adică el, Cezar Petrescu și eu. Cum aceste serbări aveau și un caracter pitoresc, am fost de părere să ne îmbrăcăm soțiile în cele mai frumoase costume naționale. Și cum comemorarea va dura

o săptămână întreagă, în fiecare zi în alt oraș provensal, ar fi bine să avem pregătită din vreme cel puțin o cuvîntare în numele delegației române. Limba franceză e pretențioasă și trebuie să te pregătești bine ca să înfrunți urechi atît de fine. Pamfil Șeicaru, care se considera șeful delegației ca vechi maurasian, s-a opus cu încăpăținare, susținînd că, de va fi nevoie, vom improviza ceva ocazional. Eu eram foarte încîntat să mă bucur de acele serbări fără nici o altă obligație, dar mi s-a părut curioasă această neglijență mai cu seamă că duceam cu noi o placă de bronz cu basoreliefurile lui Mistral și Alecsandri, pe care trebuia s-o predăm muzzeului mistralian din Arles. Pe drum, în vagonul de dormit, intrînd cu Cezar în cabina lui Șeicaru, mare ne-a fost surpriza găsindu-l că citește cu glas tare niște texte în franțuzește. Erau două discursuri compuse din vreme, unul pentru ședința inaugurală, altul pentru predarea plăcii de bronz. Șeful delegației făcea pe furis exerciții de pronunție. Faptul în sine nu ne-a izbit; eram obișnuiți cu multe alte trageri pe sfoară din partea prietenului nostru Pamfil Șeicaru. În sfîrșit, bine că s-a gîndit el să aibă ceva scris și pregătit. Aceste frumoase sărbători mistraliene le-am descris în cartea mea „**Puncte cardinale în haos**“, și nu voi reveni asupra lor. La Avignon, unde trebuiau să vorbească toate delegațiile, Pamfil Șeicaru și-a ținut primul discurs în fața megafonului. Răguseala perpetuă a glasului micșora efectul unei compoziții bine făcute, cam prea lungă, care onora o delegație străină. În darea lor de seamă însă, ziarele pariziene de a doua zi desfigurau în așa hal numele lui Pamfil Șeicaru, încît nici un român nu putea înțelege cine a vorbit în numele României. Șeful delegației era furios și mîhnit peste măsură. Calculase un mare succes, iar presa îl reducea la un anonim. Ne părea sincer rău de acest accident tipografic, care știrbea prestigiul reprezentanței noastre, dar nu ne puteam stăpîni ironiile față de agitația comic de exagerată a lui Șeicaru. Cum soția mea își alesese un armonios costum de Argeș, care nu i stătea rău, frumusețea lui a fost remarcată din prima zi și fotografiile au fost publicate în ziarele pariziene. Din această pricină, aproape la toate banchetele din diferite orașe, ea era așezată la dreapta celui care prezida. Astfel s-a întîmplat și cînd am ajuns la Arles. E drept că în cursul săptămîinii fă-i

cusem cunoștință cu numeroase personalități și avusesem convorbiri interesante. Francezii, care disprețuiesc principal pe străini, sînt totuși impresionați cînd vreunul se dovedește că știe și el cam ce știu ei și, în plus, atîtea alte lucruri pe care ei le ignoră. Dar nu cred că faptul acesta l-a determinat pe primarul din Arles, care prezida banchetul, să mă anunțe publicului, fără să mă întrebe, că voi vorbi în numele României, ci mai degrabă costumul național al soției mele, care se găsea la dreapta lui. Erau la banchet sute de persoane și mă afluam la o mare distanță de președinte. Nu-mi venea să cred cînd mi-am auzit numele. M-a surprins în toiul unei interesante discuții politice cu doi membri ai Acțiunii franceze, al cărei șef, marele Charles Maurras, participa la banchet și era senzația zilei ca unul care a impus Franței cultul lui Frédéric Mistral. Cînd m-am ridicat să iau cuvîntul, soția mea se făcuse și mai palidă ca de obicei, știind că nu sînt pregătit. Citisem însă operele poetului și aveam în minte multe frumuseți rămase din ele. Abia am rostit prima frază și un tunet de aplauze a izbucnit, Eram bine dispus, iar semnalul acesta mi-a dat avînt. Nu-mi dau seama ce s-a petrecut, căci aproape fiecare frază era subliniată la fel de public. Am învățat singur franceza și fac mari greșeli în conversația obișnuită, dar atunci frazele îmi veneau rotunjite ca de altul, iar eu numai le rosteam. Nu știu cît a durat cuvîntarea, dar a doua zi am văzut-o redată într-un ziar din Midi aproape pe o pagină întregă. Cînd am sfîrșit, Charles Maurras s-a ridicat din mijlocul banchetului, unde ședea, a venit la mine și m-a îmbrățișat. Sala s-a ridicat în picioare ovacionînd. Pamfil Șeicaru, ca vechi și pasionat maurrasian, avea o figură ca de mort. Ce vină purtam eu la toate acestea? Dar asta n-a fost de ajuns. După-amiază era organizată o serbare specială la muzeul Arletin pentru predarea basoreliefului de către delegația română. Pamfil Șeicaru a citit o frumoasă cuvîntare, călduros aplaudată. M-a bucurat mult fiindcă lucrul acesta îi întărea o psihologie cam prăpăstioasă. Ce se întîmplă însă? A doua zi sosesc ziarele pariziene și, culmea ironiei, după ce vorbeau elogios despre discursul meu de la banchet, toate adăugau că tot eu, după-amiază, am mai ținut o „arzătoare cuvîntare” la muzeul Arletin. Numele lui Pâmfil Șeicaru nicăieri. Ce se întîmplase? Există din nenou-

rocire, între chipul meu și al lui o oarecare asemănare fizică, mai ales pe vremea aceea cînd aveam încă păr deasupra frunții. Ziaristii confundaseră pe șeful delegației române cu mine, subtilizîndu-i un succes real.

Cînd am ajuns la Paris, presa tocmai publica articolele de sinteză asupra serbărilor mistraliene. Charles Maurras, cu metoda lui de-a reveni și insista, a scris de cîteva ori, comentînd cuvîntarea mea de la banchet, iar André Rousseaux în „Figaro“, a declarat că, din zecile de cuvîntări ce s-au rostit, e nevoit să constate că n-a excelat nici un francez, ci deasupra tuturor s-au ridicat doi italieni: poetul Marinetti și academicianul Forinelli, și un român, adică eu.

Cu Pamfil Șeicaru nu se mai putea vorbi. În ziarul „Curentul“ n-a apărut absolut nici un rînd despre serbările mistraliene sau despre participarea delegației române.

De la Paris, am plecat cu soția mea la Geneva.

La Geneva se discuta problema Statelor Unite ale Europei și prezida Nicolae Titulescu. Nu veneam la spectacolul Societății Națiunilor ca un arab la Mecca, ci ca un american la un muzeu de curiozități. Am combătut-o de la început pentru că n-am crezut nici în seriozitatea și nici în durabilitatea ei. O Societate a Națiunilor din care lipsea America rămînea un nume necorespunzător realității. Un țel suprem cum e pacea mondială întemeiat pe tratatele de pace de după primul război mondial era o absurditate. Tratatele recunoșteau învingători și învinși, dar niciodată între aceste două categorii antagoniste nu există pace, chiar în răstimpul cît nu bubuie tunurile. Sub masca pacifismului și a înfrățirii popoarelor, învingătorii de ieri năzuiau să-și păstreze privilegiile împotriva învinșilor. Astfel sinceritatea, care e condiția primordială a unei credințe, nu era în nici o parte. Imperfecțiunea organismului genevez mai venea și din faptul că învingătorii n-au conceput sancțiuni constrîngătoare împotriva infractorilor pactului. Ei au dovedit o naivitate fără pereche cînd s-au bizuit pe consimțămîntul permanent al învinșilor. La Geneva se discuta problema dezarmării unanime în timp ce fiecare țară, mai ales eele înfrînte, se înarmau tot mai intens. Dar presupunînd că toate aceste nea-

junsuri ar fi fost înlăturate, totuși Societatea Națiunilor n-ar fi avut sorti de durată. Pacifism fără fundament metafizic nu există. Pacifismul fără suflu religios nu se poate realiza. Dar pe acest teren problema devine și mai complicată decât pe cel politic propriu-zis. În numele cărei credințe religioase se pot înfrăți toate popoarele? Creștinismul n-a cucerit încă tot pământul; „o turmă și un păstor” e încă un ideal pentru cel mai înflăcărat apostolat cu putință. Iar a pune creștinismul, fără să vorbim de confesiunile din sinul lui, pe picior de egalitate cu mahomedanismul sau cu budismul, în numele pacifismului religios, e o imposibilitate de principiu și de fapt. Societatea Națiunilor, ocolind această dificultate, era un organism areligios, profesind un pacifism fără fundament transcendent. În locul religiei, ea a practicat formula, ce i s-a părut comodă, a francmasoneriei suprareligioase, care nu e decât afumarea conștiinței naive a unor intelectuali cu pseudoaltitudinea neantului ateist. Francmasoneria însă, avînd un caracter ocult și aderenți inavuabili, ideile ei divulgate indirect nu sînt de natură să entuziasmeze popoarele pentru o credință pacifistă. Neajunsul acesta l-au observat chiar susținătorii Societății Națiunilor care, în scrierile lor, deplîng lipsa unei credințe metafizice sau a unei „mitologii”, care să dea singele vieții organismului genevez. Zeitățile acestea neomitologice, ce-ar fi trebuit să creeze un fel de Olimp modern în virtul Montblancului, se numesc în filosofia contemporană „valori”. Valoarea adevărului, a binelui, a frumosului, și așa mai departe, autonome și independente unele de altele, cum nu sînt nici stelele de pe cer, care **depind** ca să se poată menține în armonia suveran prestabilită lor de cel care le-a făcut. Cît de falsă e această mitologie teoretică, fabricată de cea mai nouă filosofie, se vede din neputința Societății Națiunilor de a însufleți popoarele pentru idealurile ei, care nu erau altceva decât „valori” în sensul cel mai modern al cuvîntului. Eșecul mondialismului genevez și al oricărui alt mondialism stă în faptul principal că omul nu e capabil să dea omenirii o credință sau o „valoare” supremă. Numai de deasupra omenirii poate veni o asemenea credință și ea a venit demult, dar aderenții ei sporesc încet. Cînd tot pământul va arde ca o stea de această credință, va fi posibil și mondialismul politic, adică pacifismul sau înfrățirea popoarelor. Societatea Națiunilor a voit să

anticipeze mersul progresiv al creștinismului și a investit pe om cu drepturile de cîrmuire ale lui Dumnezeu: copilul îmbrăcat în hainele prea largi ale Tatălui era firesc să se împiedice în ele! Situată la distanță siderală de pacea tuturor, Societatea Națiunilor n-avea să pregătească în realitate altceva decît al doilea război mondial.

Cu aceste gânduri, pe care le-am exprimat și aveam să le mai exprim de atîtea ori în scris, mă duceam la Geneva să ascult dezbaterile asupra Statelor Unite ale Europei și să mă bucur, ca român, de președinția lui Nicolae Titulescu.

Se poate o idee mai năstrusnică decît aceea de a discuta problema unității politice a Europei în cadrul Secretății Națiunilor? Ce interes aveau statele Asiei, ale Africii sau ale Australiei și Americii de Sud pentru această problemă? Europeanii sînt amestecați pe tot pămîntul, unde au posedat colonii și interese vitale contrare celorlalte continente. O Japonie, o Chină, un Egipt sau o Indii erau oare așa de oarbe să lupte din răsputeri la unificarea politică a Europei? Adică la întărirea celor mai mari adversari ai lor! Ideea de a aduce această problemă de viață sau de moarte a Europei în fața unui for mondial a fost una din regretabilele rătăciri ale spiritului contemporan. Cînd Statele Unite ale Americii de Nord și-au realizat unitatea politică au întrebât vreun for mondial sau au făcut apel la arme? Dar Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice a întrebât pe cineva cînd a reclădit această uriașă unitate politică eurasiatică? Geneva în timpul epocii discuției nu era decît un parlament democratic, de la tribuna căruia au vorbit distinși deputați ai diferitelor state. I-am ascultat pe rînd. Toți au vorbit frumos, recunoscînd că ideea unității europene e bună și e în interesul pămîntului, dar era o plăcere infamă să-l auzi pe fiecare cum se sustrage de la răspunderea de a-și angaja țara într-o asemenea întreprindere, ce părea o aventură. În realitate, toți discutau o problemă, fără ca nimeni să creadă în ea. Rănille războiului și nedreptățile tratatelor erau prea profunde ca să îngăduie măcar înșăilarea unei aderențe. Unii oratori de prestigiu internațional ca grecul Politis, din necesitatea diversivității, nu se sfia să propună gîgumăni cum a fost întrecerea echipelor sportive, care ar întări apropierea dintre popoare. A iscat mare haz coincidența că tocmai în ziua cînd Politis își rostea discursul ziarele aduceau vestea că

pe-o arenă sportivă din America de Sud, partizanii celor două echipe internaționale s-au încăierat și s-au împușcat cu revolverele! Problema unității continentale nu era numai adusă greșit în forul Societății Națiunilor, dar stîngaci și prematur pusă în fața psihologiei europene, învolburată încă de urmările războiului. Mi-am dat atunci seama de deșertăciunea discuției și mă gîndeam că unitatea Europei ar putea fi numai opera unui erou, a unui al doilea Napoleon mai norocos decît Prometeul ținut pe insulă Sfînta Elena.

Scriu aceste pagini cînd abia s-a sfîrșit cel de-al doilea război mondial. A năzuit Adolf Hitler să realizeze cu armele unitatea continentală? El n-a spus-o niciodată și n-a pornit în numele ei. A pornit, dimpotrivă, în numele dogmei germanismului, a cărui supremație urma să fie afirmată asupra tuturor celorlalte popoare europene. Nici măcar după ce s-a produs invazia anglo-americană pe continent, Adolf Hitler n-a căutat să răscolească inima popoarelor europene pentru ideea unității. Nu e vorbă că un asemenea apel n-ar fi avut nici un efect asupra unor popoare pe care el mai întîi le strivise, și care acum căutau eliberarea la invadatorii ce le doborau a doua oară sub bombele avioanelor. Dar dacă Adolf Hitler ar fi cîștigat războiul sînt sigur că sub forța germană și împotriva voinței lui chiar unitatea europeană s-ar fi realizat. Personalitatea și conștiința popoarelor europene e prea puternică și ar fi sfîrșit prin a impune forței germane ideea unei federații europene. Din cel de-al doilea război mondial a ieșit biruitor oricine afară de Europa, care zace zdrobită la pămînt. Dacă cultura ei și geniul ei creator au făcut-o regina pămîntului, ura dintre popoarele ei a doborât-o la rangul de slujnică politică a celorlalte continente. Gloria civilizației ei e o ruină, comorile ei spulberate în cele patru vînturi. Invazia barbară din evul mediu a fost o nimica toată față de ultima invazie, care a transformat-o aproape într-un pustiu. Va veni oare vremea cînd din această grozăvie fără precedent în istorie, popoarele Europei vor înțelege, în sfîrșit, că eliberatorii de azi sînt cei care au distrus-o metodic și că mîntuirea stă numai în forțele ei înmănușate? Dacă acest moment de nenorocire, cînd poate popoarele Europei zac înfrînte, se va pierde în urile reînviată dintre ele, atunci soarta continentului nostru va fi

pecețluită ca a Babilonului, ca a vechiului Egipt, ca a Eladei sau a Bizantului.

Dar să mă întorc la Geneva. În reuniunile internaționale, un stat puternic nu se rezumă într-un om mic, dar un stat mic se poate rezuma într-un om puternic. Câtă vreme Nicolae Titulescu a prezidat Societatea Națiunilor, indiferent de calculele oculte, care îl țineau pe acea tribună mondială, a fost epoca lui de glorie, dar și de prestigiu al României. Titulescu strălucea într-o contemporanii lui străini, covârșindu-i, și celebritatea lui a fost pur și simplu planetară. Prin el, România a prezidat dezbăterea din jurul Statelor Unite ale Europei, adică cel mai important moment din viața costelivă a Societății Națiunilor. La sfârșitul sesiunii, încheiată firește cu rezultatul nul, s-a dat așa-zisul banchet al presei de peste o mie de persoane, unde trebuiau să vorbească toate celebritățile adunate la Geneva. Am ascultat acolo pe reprezentantul Franței, Aristide Briand, omul despre care se spunea că nu citește nimic. Posedea un glas fermecător, poreclit violoncel, și cânta cu el cele mai plate locuri comune ale pacifismului. O mustață galică, groasă, punea un accent de gravitate peste vorbele lui, care trebuiau să fie goale pentru a răsuna frumos. Naivitatea acestui bărbat de stat culmina în laudă nemăsurată pe care o aducea prieteniei sale cu răposatul Stressemann, reprezentantul Germaniei, când această țară își pregătea febril revanșa. Am ascultat pe ministrul german Curtius; vorbea substanțial, în formă impecabilă, cu rețineră socotită. Am ascultat pe reprezentantul Angliei, Henderson, rumen de sănătatea marelui său popor, care mănincă de cinci ori pe zi. Vorbea ca fiecare orator, în limba maternă. Pentru cei care știa englezește, cuvântarea lui a fost un hohot de râs de la început până la sfârșit. Se pare că acest om jovial, neavînd nevoie să divulge ceva din țelurile politicii engleze, satisfăcea auditorii numai cu jocuri de cuvinte. În spatele oratorilor erau traducători fenomenali, care reproduceau apoi discursurile în altă limbă străină, cuvînt cu cuvînt, prinse cu o memorie fantastică. Cînd cuvîntarea lui Henderson a fost tălmăcită în franțuzește, absolut nimeni n-a mai râs. Jocurile de cuvinte au rămas în originalul englez. Am ascultat și pe alții. Lumea era nerăbdătoare să-l audă pe Nicolae Titulescu. Cînd chipul

lui de scapet s-a ridicat, pe mese n-a mai zăngănit nici un cuțit. Marele răsfățat a luat în mână menu-ul banchetului și a început să-l comenteze. Pe foaia menu-ului era desenat un stup cu albină roind împrejur: simbolul Societății Națiunilor. Vorbea într-o franțuzească strălucitoare încât un scriitor pretentios, cum a fost Jacques Bainville, îl dăduse francezilor ca exemplu de elocință. Se prefăcea că improvizează și foaia din mână te făcea să juri că așa e. Dar toți intimii știau din mărturisirile lui că nu se roștește în public decât după ce fiecare cuvânt a fost pus la locul lui. Discursul rostit în Reichstagul berlinez a fost pregătit în timp de doi ani; după cum singur mi-a spus. Era mlădios, era spiritual, azvîrlea imaginile ca jerbele fîntînilor arteziene, se juca cu ideile ca pruncii cu zmeul, enunța un paradox și-l răstălmăcea imediat întorcînd șurubul unei glume, întuneca perspectivele și apoi brusc le lumina cu becuri electrice orbitoare. Și peste tot, o eleganță și o distincție intelectuală de cea mai înaltă calitate. Cugetă glumind și glumea cugetînd. Nu se putea un ton mai potrivit pentru o adunare alcătuită din toate țările pămîntului, din toate rasele și toate culorile! Cununa oratoriei geneveze a cîștigat-o Nicolae Titulescu. Din această arcă a lui Noe, care era publicul banchetului, fiecare grup îl sărbătorea de parcă i-ar fi aparținut numai lui. Nu cred să mai fi existat în istorie un alt prilej în care un om să fi fost omagiat de tot globul pămîntesc. Ca român, am plecat de la Geneva cu sentimentul că totuși Societatea Națiunilor are un rost. Bănuiesc că tot așa credea și Titulescu.

Am luat parte la două congrese mondiale ale scriitorilor organizați în P.E.N.-Club. Marcu Beza, care funcționase ani de zile la legația noastră din Londra, a venit cu ideea de a înființa în țară o secțiune a organizației acesteia care ar aduce foloase morale literaturii române. Pornită din inițiativă engleză, scopul ei era foarte vag: cunoașterea scriitorilor între ei, schimb de traduceri, precizarea dreptului de autor, cam așa ceva. Am participat întîi la Congresul de la Bruxelles, în vara anului 1927. În preziua deschiderii, afișe cîț zidurile, răspîndite în capitala Belgiei, chemau la conferința

despre România a celebrului scriitor Panait Istrati. Mi-am dat seama îndată despre ceea ce se va întâmpla. Pe Panait Istrati l-am cunoscut personal în anul 1925, când a venit în România, după ce dăduse faimoasa lovitură literară la Paris cu „**Chira Chiralina**“. Se prefăcuse că-și taie beregata, îi scrisese lui Romain Roland și acesta impresionat îl lansase. Înaintea lui sosise în librării cartea Cezar Petrescu și Pamfil Șeicaru au fost de părere să-l atacăm cumplit în „**Gândirea**“ pe tema scîrboasei pornografii ce l-a făcut celebru. Eu m-am opus. Povestitorul „umanitarist“, care se prefăcea în prima lui carte că deplînge pervertirea sexuală a unui individ grec, avea talent și, dobîndind un nume european, mi-am zis că e mai bine să ni-l apropiem noi, românii, decît să-l respingem. Ca urmare, Cezar Petrescu a scris în „**Gândirea**“ un articol elogios despre „**Chira Chiralina**“. Cînd Panait Istrati a sosit în țară, l-am salutat printr-un articol cald în ziarul „**Cuvîntul**“ care a urmărit cu mare prietenie toate fazele acelei vizite. Grupul nostru l-a primit la gară, el a venit la redacția ziarului și a declarat că, deși socialist, cea mai caldă înțelegere a găsit-o la naționaliștii francezi de la „**Action française**“ și la naționaliștii români de la „**Gândirea**“ și „**Cuvîntul**“. L-am poftit la diferite mese, ne-a dat cărțile lui cu dedicații, apoi Societatea Scriitorilor Români l-a îmbrățișat cu mare dragoste, iar grupul „**Vieții românești**“ de la Iași l-a plimbat prin munții Moldovei, pe care nu-i văzuse încă. Ne întreceam cu toții, prieteni și adversari, să-l onorăm și să-i facem șederea printre noi cît mai plăcută. Însăși poliția s-a ținut în rezervă față de fostul agitator socialist și tovarăș al lui Rakowski la ziarul „**România muncitoare**“. Rakowski, fostul său patron, ajunsese acum ambasador al Rusiei Sovietice la Paris. La cîteva săptămîni, după ce Panait Istrati, părăsind țara, s-a întors în capitala Franței, apare în „**Nouvelles littéraires**“ un interviu al lui de cîteva pagini, în care împrășcă înspăimîntător România barbară, care, spunea el fără pic de rușine, l-a primit cu ouă clocite, iar poliția nu i-a îngăduit măcar să îngenuncheze la mormîntul mamei sale de la Brăila. Tăria de a minți a omului acestuia era formidabilă.

Acum Panait Istrati sosea de la Paris la Bruxelles în mod special să batjocorească numele României. Nu era membru al P.E.N.-Clubului francez și nu-l interesa Congresul,

la care nici n-a luat parte. Profita numai de prilejul că acolo se găseau scriitori adunați din toată lumea ca să dea o lovitură morală țării. Într-adevăr, rareori România a fost mai batjocorită decît prin gura fără dinți a omului acestuia, care se prefăcea că plînge sălbăticiile grozave și victimele imaginare ale unui regim ca acela de la București. În acel timp în România carlismul era la ordinea zilei și dacă era vorba de prigoane, ele se concentrau asupra partizanilor Prințului. Dar Panait Istrati nu vorbea despre asta, ci despre persecuțiile împotriva umanitariștilor, care, în realitate, lucrau după plac, bucurîndu-se de toate libertățile. Sîntem în epoca așa-zişilor „procurori ai umanității”, ca Henri Barbusse și Henri Guernot, care, exponenți ai unei organizații oculte ce-și concentra focurile asupra țării noastre, se plimbau prin România pentru a inventa pretexte s-o ponegrească. Panait Istrati făcea parte din aceeași categorie. După conferință, a plecat imediat la Paris, lăsînd printre membrii P.E.N.-Clubului impresia că toată barbaria din lume s-a grămădit în țara noastră. Ne-a fost cu neputință să împrăștiem această atmosferă grea. Vorbise însuși Panait Istrati, scriitor celebru, și spusele sale nu se puteau răsturna. Peste un an și ceva, ambasadorul Rakowski era rechemat la Moscova, dar Panait Istrati făcea o lungă vizită în Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice. A fost primit pretutindeni cu onoruri și pretutindeni n-a găsit altceva de vorbit decît să atîte împotriva României. Ce se întîmplă înșă? În timpul vizitei sale, Rakowski e dizgrațiat și închis undeva în marea Rusie. Panait Istrati se întoarce în răbdătoarea Românie care îl primește cu lasitatea autorităților sale politice, și aici scrie o carte mediocră în care vrea să divulge sălbăticiile regimului sovietic, după ce îl ridicase în slava cerului. Celebritatea lui literară după cîțiva ani zgometoși, a intrat în amurg și scriitorul mai avea de trăit puțin timp în țară. Într-o nouă ipostază apare în revista „**Cruciada românismului**”, organul dizidenței legionare, a lui Mihail Stelescu. Dar scrisul său politic nimeni nu-l mai ia în serios. Panait Istrati a murit demonetizat de incoerența propriilor sale atitudini.

Chestiunile ce se puneau în dezbaterile congresului de la Bruxelles n-aveau, cele mai multe, nici o însemnătate deosebită. Nu știai niciodată de unde vin, precum nu știai cînd s-au formulat rezoluțiile, ce se propuneau și se votau. Îți

lăsau impresia că sînt mai mult umpluturi ale ședințelor și pretexte de interes profesional de sub care transpira din cînd în cînd cite o suspectă atitudine politică, ce pretindea să fie votată, deși se declara mereu în discursuri că P.E.N.-Clubul nu face nici un fel de politică. Spiritul rector atoateștiutor al congresului se dovedea a fi Benjamin Crémieux, cronicar de mîna a doua la „Nouvelle Revue Française“. De altfel, dintre celebritățile naționale ale scrisului european, nimeni nu-și făcea apariția, afară de Iohann Bojer și de vreo doi englezi. Am făcut cunoștință cu poetul german Wilhelm von Scholz, care semăna grozav la chip cu poetul bucovinean G. Roțiță și era încîntat de concertul de carillon din Turnul catedralei din Malines. Nu era greu să observi că participă la congres două categorii de scriitori: unii care știau perfect încotro merg și păreau înțeleși mai dinainte, deși aparțineau diferitelor țări, iar alții care nu înțelegeau mai nimic din tot acest mister. Din categoria ultimă făceam parte și eu.

Abia peste doi ani, la congresul din Viena, am înțeles. Un poet finlandez m-a întrebat într-o dimineață de ce n-am participat noaptea trecută la ședință. I-am răspuns că nu figura în program o ședință de noapte. Nu ședința congresului, m-a lămurit el, ci ședința lojei. A fost frumos. S-a sărbătorit scriitorul evreu din Polonia Schalom Asch și s-a luat hotărîrea să fie sărbătorit mîine de întregul congres în ședință solemnă. Vasăzică astă era ceea ce nu înțelegeam eu și atîția alții ca mine! Ședințele P.E.N.-Clubului erau dublate de ședințele nocturne ale lojilor masonice. Acolo se puneau problemele, acolo se formulau rezoluțiile, de-acolo se dictau atitudinile politice, care cereau congresului să înfiereze cutare sau cutare țară. Mi-a fost rușine de mine și de atîția alți scriitori, care ne-am lăsat duși de nas în felul acesta. Din delegația română făcea parte și Emanoil Bucuța, secretarul secției bucureștene. Un evreu îmi comunicase mai demult că e francmason și sînt chiar frați în aceeași lojă. După convorbirea cu poetul finlandez, l-am întrebat pe Emanoil Bucuța dacă e adevărat că rezoluțiile congresului se votează mai întîi în lojă. „Dar cum ți-ai închipuit?“ mi-a răspuns el foarte acru. Scriitorul Emanoil Bucuța e un bun templier fanatic, nu bea nici un fel de băutură alcoolică și, cu toate că mănîncă prăjituri foarte dulci cît zece lingăi,

nu izbutește să fie decît acru chiar între prieteni. A doua zi, în ședință solemnă, „marele scriitor polonez“ Schalom Asch, autor de schițe vesele din viața specific evreiască, a fost sărbătorit de întregul congres ca un erou al umanitarismului. Benjamin Cremieux, care nu cunoștea totuși decît limba franceză și italiană, se întrecea în elogii. Schalom Asch, brunet și cu părul negru creț, părea modest în fumul acestui omagiu mondial și, ca majoritatea povestitorilor de talent, n-avea darul discursului. A răspuns șters și stîmjenit. Poate tocmai fiindcă știa bine dedesubturile acestei false sărbătoriri. Am întrebat feluriti scriitori din felurite țări dacă au citit ceva de Schalom Asch. Nimeni nu citise nimic, dar toți l-au sărbătorit. Trebuie să recunosc că Emanoil Bucuța și-a făcut datoria ordonată. După întoarcerea în țară și-a scris entuziasmul pentru Schalom Asch și a tradus niște schițe din opera nenumărată a marelui scriitor polonez în revista sa „**Boabe de grâu**“.

Dar sistemul acesta de a înșela buna credință a scriitorilor cu intenția de a-i anexa fără voia și fără știrea lor unor scopuri pur politice, ce n-aveau nimic a face cu arta sau cu convingerile lor, era cu totul condamnat și definea întreprinderea penclubistă ca o escrocherie internațională cu atît mai urîtă cu cît se făcea în numele frumuseții artistice. Demonismul sub mască și neșincrederea sub fațada măreață a idealurilor umane caracterizează toate întreprinderile internaționale ale spiritului democratic dintre cele două războaie mondiale. Minciuna multiformă a epocii aceleia trebuia să plesnească odată, sfîșiată cu brutalitate de revolta popoarelor. Ea a pregătit prăbușirea continentului european. Proporțiile monstruoase ale acestei minciuni umanitariste au provocat reacțiunea unui naționalism exagerat, îndreptățit în fond, exasperat în formă, și astfel incendiul planetar a izbucnit din nou.

Pe inginerul Zamfir Christodorescu l-am cunoscut în vremea refugiului, la Iași. Făcea parte dintr-un grup de ingineri inimoși, ce ajutau cu bani „**Neamul românesc**“ al lui Nicolae Iorga, monitorul conștiinței naționale din acea vreme tragică. Între noi, diferența de vîrstă îl făcea să-mi

fie ca un părinte. Apartinea generației Brătienilor, cu care a studiat împreună ingineria la Paris. Avea convingeri liberale, dar nu era un militant, ci un factor creator din categoria celor care, sub egida partidului, au întemeiat o industrie și un comerț românesc. Își pierduse soția într-un accident de tren și își făcuse din durere o înțelepciune și un îndemn spre lucrurile generoase. El mi-a găsit locuința din strada Polonă 38, a unor rude ale sale, unde am trăit 18 ani aproape ca într-o familie, plătind o chirie după veniturile mele modeste, și tot el a fost nașul fetiței mele. Încă de la Iași mîngia ideea unui ziar care, păstrînd o formă cuviincioasă, să nu cruțe pe nimeni și să aibă curajul adevărului curat. A urmărit în decursul anilor foarte atent ziarele la care am colaborat și cu o finețe de spirit pe care i-o admirau toți cunoscuții, distingea ceea ce mă deosebea în judecată și în scris de camarazii mei ziarști. Găsea în cele din urmă că nu mă mai potrivesc cu nimeni și judecata lui a cîntărit în hotărîrea cu care m-am despărțit de „Curentul“. La începutul anului 1932, ideea era coaptă pentru întemeierea noului ziar pe seama mea. Inginerul Zamfir Christodorescu îmi puna la dispoziție fondurile necesare unui an de apariție a „Calendarului“, fără nici o obligație decît aceea de a scrie adevărul pur, ceea ce îmi convenea de minune. Această dărnicie ideală n-a fost pentru nimeni un secret și cu toate acestea adversarii mei nu s-au rușinat ponegrindu-mă că aș fi fost sprijinit fie de Mussolini, fie de Hitler. Corectitudinea în presă e un lucru extrem de rar, dar eu am observat că bandiții se tolerează între ei, chiar dacă apar ca dușmani în fața publicului, pe eînd omul cinstit e atacat și calomniat.

Anunțînd apariția ziarului „Calendarul“, n-am făcut pact cu nimeni și n-am vizitat nici o redacție și nici un club politic, cum se face de obicei. Mi-am zis: tîria mea e cinstea mea. Cinstea îmi dă libertatea morală să mă iau de piept cu oricine, fiindcă mă simt invulnerabil. Această conștiință îmi dădea un curaj nebun. Pentru cine voi scoate acest ziar? În politica militantă, unii contează pe burghezie, alții pe plugărime, iar alții pe muncitori, căutînd învrăjbirca națiunii prin ura de clasă. Dar ce este ura de clasă decît fărîmițarea energiei românești și spargerea solidarității naționale, pentru ea străinismul să ne domine mai ușor? Teoria claselor e o falsificare a realității, care duce în cele din urmă la simplismul

proletariatului internaționalizat și chemat să exercite dictatura împotriva fiecărei națiuni. Eu nu voi merge pe drumul acesta primejdios pentru neamul meu. Adevărul e că națiunea nu se compune din clase, ci din categorii sociale, toate egal îndreptățite să trăiască. Numai categoriile sociale sînt funcțiuni organice ale națiunii, impuse de necesitățile naturale ale vieții selective. Ele reprezintă energia creatoare repartizată pe specialități, ele reprezintă munca, condiția primordială a vieții. Cînd toate categoriile sociale vor fi puse în situație de funcționare normală, atunci națiunea întregă va fi un organism creator, capabil să dezvolte în toate domeniile o civilizație și o cultură românească. „Calendarul“ va fi deci ziarul naționalismului constructiv sau „organul tuturor categoriilor sociale“, cum va sta scris în subtitlul lui. Ca urmare, voi susține toate mișcările ce mijesc convergent în această direcție și voi combate toate curentele contrare intereselor de viață ale românismului. Acesta a fost programul „Calendarului“, îndeplinit cu exactitate matematică în cei doi ani de apariție a lui. Toate zărele la care am scris pînă acum au fost mai mult sau mai puțin naționaliste, dar nici unul n-a pornit cu un program precis de realizare a naționalismului, ci l-au afirmat după împrejurări.

Mi-am dat seama de la început că un asemenea program nu s-ar putea realiza în viața publică decît formînd o mentalitate nouă. Cel dintîi capabil de o asemenea înțelegere e tineretul intelectual. Cu el se începe regenerarea unei națiuni. Exemplele ce stăteau atunci în față erau Rusia Sovietică și Italia corporatistă, reprezentînd concepții contrare, dar întemeindu-se și una și alta pe tineret. În România democrată, nimeni nu se ocupa de tineret, fiindcă nici un partid nu și punea problema unei regenerări a vieții naționale. Dar tineretul, ignorat de politicieni, simțea această nevoie și începuse singur să se organizeze. Urmărisem atent zvicnirile lui și le remarcasem regulat în ziare. Din aceste zvicniri se desfaceau două tendințe: una de naționalism gălăgios și desert, cu scandaluri provocate în anume momente de guvernanții inșiși, și alta de naționalism constructiv, care își dibuia încă formula de orientare. Pe cea dintîi o criticasem adesea, pe cea din urmă o încurajasem. Ceea ce-mi plăcea la acest tineret era afirmația credinței ortodoxe în viața publică.

față de care partidele politice manifestau indiferență sau ostilitate. Vedeam în imaginație o generație nouă coborînd spiritul dumnezeiesc al Evangheliei în opera unui naționalism constructiv, care să însuflețească toate categoriile sociale.

Am chemat la mine pe Corneliu Codreanu, care se desemna ca șef al mișcării constructive. Nu-l cunoscusem pînă atunci decît din faimă, iar această faimă era foarte amestecată. Asupra lui apăsauciderea unui om, a polițistului Manciu, cu toate că fusese achitat de jurați. L-am explicat pe larg ce ziar plănuiesc să fac și el m-a ascultat încîntat. Tînărul cu ochi albaștri, față prelungă, osoasă și zîmbet melancolic, n-avea încă idei și era bucuros să constate că ceea ce îi comunicăm cu s-ar potrivi cu mișcarea sa. Cînd l-am întreat ce număr de aderenți are, mi-a răspuns cu franchețe că nu poate conta decît pe 70 în toată țara, unul de județ. Mi-a plăcut această lipsă de laudăroșenie și l-am asigurat că peste un an va avea o mare mișcare. N-a fost nici vorbă să ader eu la mișcarea lui, fiindcă pur și simplu n-aveam la ce să ader. Am vorbit numai despre un concurs reciproc. La sfîrșit l-am întreat să-mi explice motivul crimei. A fost o povestire lungă, a unor persecuții și chinuri sadice în beciurile poliției din Iași, la care a fost supus atît el, cît și o soră a lui. El a fost bătut la tălpi, iar sora lui pe spatele gol. N-a mai putut îndura această rușine și a tras, nici el nu știe cum... Dar îi pare rău din adîncul sufletului. E credincios la Dumnezeu și n-ar mai repeta un act asemenea, fie oric-ar fi. Povestirea lui avea tonul unei căințe amare, ce nu putea să nu te impresioneze. Cînd Lucian Blaga a venit la București, a ținut să-l cunoască și el. Povestirea crimei cu același ton de părere de rău l-a impresionat și pe el ca și pe mine. Tînărul cu ochi albaștri și zîmbet vîșnic melancolic părea purificat de o adîncă suferință interioară. Vorbea sobru și cu miez, mîncă frugal, nu bea și nu fuma. Părea sigur de puterea lui fără să fie orgolios. Într-un sfat în doi, și Lucian Blaga a fost de părere că merita să fie sprijinit.

Prețul unui exemplar de ziar era atunci 2 lei. Cum aveam existența asigurată pe cel puțin un an, am anunțat în reclama de lansare că ziarul „Calendarul” va costa un leu exemplarul. Mai apăreau unele ziare în acest cost, dar nimeni din presă n-a protestat și nici n-avea acest drept. Dar cînd a fost vorba de mine, întreaga presă română, de la „Dimineața”

și „Adevărul“ pînă la „Universul“ s-a coalizat pentru a mă boicota. Inițiatorul acestei mărețe înfrățiri a fost Pamfil Șeicaru, căruia totuși îi pusese de atîtea ori prestigiul meu la dispoziție ca să se afirme. Presa democratică o înțelegeam: polemizasem ani de zile cu ea și știa că voi mai polemiza. Dar „Universul“, organul românilor de pretutindeni? Cred că numai prostia răutăcioasă a directorului l-a îndemnat la această neomenie. Coalitia a vestit în scris pe toți depozitarii din țară, amenințîndu-i că le retrage toate ziarele ei, dacă primesc spre desfacere „Calendarul“. Fenomenul acestui boicot se întîmplase odată în Franța cu ziarele lui François Coty, dar parfumeurul Coty era bogat și și-a creat singur chioșcuri de desfacere. Mie nu-mi dădea mîna să procedez la fel. Două săptămîni pachetele „Calendarului“ au zăcut prin gări, neridicate de depozitarii intimidati. În multe orașe, românii, aflînd despre ce e vorba, au format comitete sau au intervenit ca ziarul să fie expus spre vînzare. În fiecare număr am divulgat cu documente infamia presei pînă cînd am spart coalitia. Lovitura s-a întors în favoarea „Calendarului“, sporîndu-i simpatiile. Mii și mii de scrisori sosite din țară salutau noul ziar ca pe un mare eveniment românesc. Erau cititori care îl vor colecționa număr de număr pentru a-l păstra pînă azi în casele lor. În Capitală, băieții lui Corneliu Codreanu s-au transformat în echipe de vînzători. Cu toate piedicile puse, simțeam că cea mai curată conștiință românească vibra în jurul meu. În cîteva luni numai, „Calendarul“ lăsase cu mult în urmă „Cuvîntul“ și „Curentul“, devenind a treia gazetă de tiraj din țară.

La guvern era încă faimoasa formație Iorga-Argetoianu, adică francmasoneria în umbră naivă a apostolului neamului. Ministererele și fotoliile parlamentare se împărțiseră după gradele din loji. Mihail Sadoveanu, președintele Senatului, iar Jean Țangal conducea de fapt președinția Consiliului sub Iorga. Izbucnise marea criză financiară și afacerismul argetoienesc mergea pînă acolo încît trafica și ordonanțele de plată ale salariilor de stat. Noi înșine, profesorii Facultății din Chișinău, a trebuit să plătim comision ca să obținem salariile! Un asemenea regim catastrofal trebuia atacat din plin. Totuși, pe Nicolae Iorga l-am cruțat. Cînd mă vedea pe la Cameră, mă trăgea deoparte și-mi mulțumea pentru

atacurile împotriva lui C. Argetoianu și a nulităților ajunse prin el. Am provocat discuție în Cameră pe tema francmasoneriei. Întîia oară se divulga țării această acțiune ocultă. Am pus în discuție mai toate problemele ce priveau diferitele categorii sociale și am atacat îndeosebi pe aceea a zahărului. Trustul lui pusese prețuri exorbitante. După o campanie de două luni de zile, documentată științific, la care ne-am asociat și deputați din opoziție, am izbutit să reducem prețul zahărului cu 10 lei la kg. ! Trustul pierdea dintr-odată aproape două miliarde din câștigul anual. Campania zahărului mi-a dat prilej să plătesc ziarelor care m-au boicotat: absolut toate erau cumpărate de trust. Le somam zilnic prin „**Calendarul**“ să ia atitudine, dar nici unul n-a suflat un cuvînt. Am arătat țării că sînt plătite să tacă, dar nici unul nu m-a tras la răspundere că l-am calomniat. Succesul acestei campanii a stîrnit un mare răsunset în țară. Breasla cofetarilor s-a prezentat la redacție cu discursuri de mulțumire și două colosale monumente de... zahăr, din care s-au îndulcit colaboratorii mei.

În acest timp, studenții, manifestînd pentru nu știu ce chestiuni ale lor, ministrul de Interne, Argetoianu, a ordonat să li se spargă capetele. I-am văzut în coloane nesfirșite pe bulevardul Elisabeta înșingerați și le-am luat apărarea. Dar în toiul acestui conflict am plecat la Chișinău să-mi țin cursul. Deși eram la sfîrșitul lui martie, zăpada a împotmolit trenurile și am fost nevoit să rămîn două zile la Galați. Cînd am sosit în București, „**Calendarul**“ era suprimat de guvern, iar redactorii arestați. Ce se petrecuse? În lipsa mea, primul redactor, Dragoș Protopopescu, a scris un articol în care îndemna pe studenți să palmuiască „**obrazul** puhav al lui Argetoianu“. Acest act de îndemn la violență al primului meu redactor era într-adevăr inadmisibil și, după toate regulile, el personal trebuia tras la răspundere. Dar nu aceasta urmărea guvernul. N. Ottescu, scriitorul, subsecretar de stat la Interne, a înscenat, după propria-i mărturisire cinică făcută mie, o manifestație la care polițiștii săi pretindeau că redactorii mei i-au bătut cu drugi de fier și cărămizi. Arestarea lor era numai un act de atmosferă pentru ca francmasoneria să suprima ziarul. De la 23 martie

cînd „Calendarul“ a fost suprimat, și pînă la 1 iunie, cînd a căzut guvernul, 25 de deputați au făcut interpelări pentru reparație. C. Argetoianu nu răspundea nimic, Nicolae Iorga fugea de pe banca ministerială. Am făcut o singură intervenție la el. Omul care mă lăuda pentru fiece atac împotriva lui Argetoianu, s-a dat cu lașitate la o parte, trimitîndu-mă la acesta. În urma mea, adresîndu-se celor din jur, le-a spus: „Ei, ați văzut ce bizantin sînt?“ Încă nu înțelegea că tovarășia cu omul nefast al lojilor va însemna pentru el cel mai adînc scăzămînt de prestigiu. Am trimis o scrisoare de protest Regelui, fiindcă constituția garanta libertatea presei. Am primit un răspuns indirect că e supărat din pricina atacurilor împotriva francmasoneriei.

După această lovitură mișlească, ce tăia primul avînt al ziarului și mă obliga să iau cazna de la început — curios lucru! —, Dragoș Protopopescu a rămas în termeni foarte buni cu „obrazul puhav“ al lui Argetoianu.

Noua domnie urmărea după toate semnele instituirea unei dictaturi regale. În jurul Tronului se formase o clică de afaceriști, — camarila — care voia să dispună de bunurile țării, nescingherită de controlul vrîncii puteri politice. În scurt timp, ascendentul ei asupra oamenilor politici era așa de mare încît oricine ambiționa să joace un rol public trebuia să intre mai întîi în grațiile camarilei. Între politicieni s-a pornit o întrecere nelimitată pentru cucerirea acestor grații. Partidele democratice s-au făcut puzderii. Liberalii s-au rupt în două, apoi în trei. Averscanii s-au rupt în trei. Național-țărăniștii s-au rupt în cinci sau în șase. Am numit acest fenomen înmulțire prin sciziparitate și termenul a făcut ocolul presei. Cine-a vorbit ulterior că mișcările de dreapta au ucis democrația a mințit de la obraz. Democrația s-a nimicit singură prin lipsă de convingere și prin arivism sălbatic. Din clipa cînd această democrație a renunțat pînă și la aparența ipocrită de reprezentanță națională și a înguncheat fățiș în fața camarilei, ea s-a șinucis. În loc de funcțiune politică a voinței populare, ea a devenit instrument orb al poftei nemăsurate de rapt în averea publică, pe care o reprezenta camarila. Nici șcînteie de credință

și nici pic de moralitate n-a mai rămas în tabăra democrației. Lichelismul a inundat viața publică asemenea unui canal infect și statul român în anii aceia a duhnit a stîrv. Elena Lupescu, zeita grațiilor politice și patroana afacerismului universal, cobora în lux orbitor în localurile de noapte și dansa pînă la ziuă, trecînd din brațe în brațe, — dansa pe ruinele democrației! Am stat o noapte pînă în zori la „Colonade“, un local de vară de la Șosea, numai că să privesc această camarilă jubilînd în frenezia voluptăților, și jucînd pe grumajii unui popor întreg. Era ciupercăria colorată, crescută din putrefacția democrației!

Cît de anormală și de imorală era viața publică se poate vedea din mișcările de diversiune sau de revoltă cum a fost aceea a lui Grigore Filipescu sau aceea a lui Grigore Fortu. Liga „Vlad-Țepeș“ a feciorului de bani-gata avea ca simbol țepa, în care cruntul voievod a tras pe tilhari. Nimeni în România de-atunci n-a găsit că simbolul acela e exagerat, ci numai că îl ține în mîna un diletant, care avea să sfîrșească repede într-un gras consiliu de administrație, oferit de camarilă pentru atîta osteneală moralistă. Profesorul de liceu Grigore Fortu a dovedit în lașitatea de-atunci un curaj unic. În discursuri puternice, de o aprinsă revoltă morală, el spunea lucrurilor pe nume, atîngea buboiul camarilei și divulgă pe Elena Lupescu. Întemnițat la Văcărești, mulțimea i-a făcut la eliberare un alai cum îl avusese prințul Carol la întoarcerea în țară. Fortu era însă numai un glas al revoltei, un „cetățean“, cum zicea el cu candoare pașoptistă, incapabil să organizeze valul de speranțe ce năvălea spre el.

Pe cine aveam să susțin eu în „Calendarul“? Camarila, ca Nae Ionescu, care devenea peste noapte arhimilionar din golan ca și mine? Fiecare guvern ce venea, ca Pamfil Seicaru, care avea să ridice în inimă Capitalei un „zgîrie-nori“? Psiherii care au aruncat asupra mea calomniile unor bani primiti din străinătate, uită că n-aș fi avut nevoie să merg atît de departe cînd, în virtutea trecutului meu carlist, milioanele mi-ar fi stat la dispoziție aci, în București, și încă fără nici un risc. Căci nimeni din cîți tilhăresc banul sărăcimii române n-a fost vreodată tras la răspundere. Problema care mi se impunea era ca, peste prăbușirea unei democrații sinucise, să ajut din răspuneri cristalizarea unui mare organism politic naționalist, de o moralitate desăvîrșită, în stare

să regenereze viața statului cu orice preț. Cunoșteam mai bine ca oricine primejdiiile ce mă așteaptă, dar am făcut-o. În consecință, „Calendarul“ a susținut toate mișcările de caracter naționalist și de reînnoire morală, întemeiate pe ideea creștină: am susținut pe Octavian Goga, despărțit de Averescu, pe Grigore Forțu, pe Corneliu Codreanu și pe A. C. Cuza. Sincer vorbind, cuzismul nu m-a entuziasmat niciodată. Spiritul meu nu s-a împăcat cu monoideismul antisemit, repetat gramofonic, injectat din când în când cu spargeri de geamuri și mișcând pe loc o jumătate de veac. Dar l-am susținut cum am susținut toate celelalte mișcări în perspectiva unei contopiri, a unui aliaj în flacăra duhului nou. De acord cu Codreanu, am dus tratative să-i unesc pe cuziști cu legionarii, de acord cu Codreanu, am încercat să canalizez mișcarea lui Grigore Forțu într-a celui dintâi mai apoi, când „Calendarul“ nu mai era, am încercat să-l unesc pe Codreanu cu Goga și n-am izbutit decât să leg pe Goga cu A. C. Cuza. Naționaliștii români au fost la fel cu democrații români. Ba mai rău. Căci dacă mulțimea partidelor e în spiritul pulverizator al democrației, mai multe partide naționaliste în stilul vremii de-atunci însemna absurditatea absurdităților. În România, democraților nu le-a fost dat să realizeze democrația și naționaliștilor nu le-a fost dat să realizeze naționalismul. Democrații au fărâmitat solidaritatea națională, tolerându-și unii altora afacerismul; naționaliștii s-au combătut și s-au urât unii pe alții pretinzând să refacă solidaritatea românească! Am încercat să-i unesc fără nici un fel de interes personal. N-am pus nicicând numele meu în joc, legat de vreo ambiție politică. Cheltuiam această trudă dintr-un fel de estetism național: pentru bucuria de a vedea un organism puternic care să încarneze idealurile românilor. Azi, când aceste mișcări zac sub cruce, am tristă satisfacție de a fi văzut limpede și bine încotro mergeau, oarbe de ură și dezbinare. Conștiința mea morală e împăcată, năzuința mea de român va singera până în mormânt.

Nu mă sfiesc să spun că dintre aceste mișcări preferințele mele mergeau spre legionari. Erau tineri și nădăjduiam că ei vor încarna cu deosebire spiritul nou. Corneliu Codreanu de la 1932 n-avea prestigiul mitologic de mai târziu. Întâiul

mănunchi de intelectuali, pe care i l-am adus în mișcare, a fost grupul „Axa”: Mihail Polihroniade, Vasile Marin, Alexandru Constant, Victor Ion Vojen și alții. Aceștia colaborau la „Calendarul”. Luni de zile am discutat cu ei pînă să-i conving să intre. Obiecția stereotipă era că șeful mișcării e „criminal și ignorant”. Abia i-am hotărît să stea de vorbă cu el. După aceea l-au îmbrățișat și au deschis poarta largă prin care aveau să intre zeci de mii de tineri intelectuali. În regimul care a înlocuit pe Iorga-Ărgetoianu, Corneliu Codreanu și Mihail Stelescu erau deputați. Țineam să se remarce de la tribună pentru a da suflu și mai mare mișcării. Mihail Stelescu, tînăr de un dinamism simpatic, fără nimic feroce, era inițiatorul cămășii verzi, autorul întîiilor cîntece ale mișcării și organizatorul pe teren, în țară. Cînd studenții au voit să pună o cruce la mormîntul eroului necunoscut, în protestul presei democratice, care susținea că acel erou al neamului românesc ar putea fi evreu, marea manifestație, de o desăvîrșită ordine, a fost condusă de Mihail Stelescu. Corneliu Codreanu, prudent, s-a retras în zilele acelea la Iași. Cu toată ordinea perfectă, poliția și jandarmii înarmați au oprit manifestația trăgînd cu armele. Mihail Stelescu a comandat îngenuncherea și, pe cînd puștile trosneau, miile de studenți cîntau rugăciunea „Cu noi este Dumnezeu!” În anii „Calendarului”, cînd mișcarea se inspira din precepte creștine, ea n-a săvîrșit absolut nici un act de violență și a răspuns cu cîntece la toate atacurile nejustificate ale poliției. În țară, legionarii nu țineau discursuri, ci construiau, făceau cărămidă, zideau, îndiguiu, munceau pe ogoare. Acest soi de politică, adică muncă învăluită în cîntec, înfuria pe politicieni, ale căror minciuni nu mai prindeau în popor, și furia lor se exprima prin violența poliției și a jandarmeriei. Ca deputat, Mihail Stelescu a făcut o serie de comunicări de la tribună, care, toate, erau scrise în redacția „Calendarului”.

Am așezat pe Corneliu Codreanu să vorbească în parlament. Mișcarea creștea vertiginos și lumea voia să fie orientată asupra țelurilor ei. El urma să facă un expozeu al doctrinei și al punctelor cardinale de program, încadrat în discuția la mesaj din toamna lui 1932. În locuința mea din strada Polonă, i-am dictat discursul o după-amiază întregă, eu plimbîndu-mă și fumînd, el scriind. Era expunerea unui

naționalism constructiv, de spirit nou, fără atacuri împotriva celorlalte partide și fără nici un fel de element cuzist. O mărturisire de credință a generației noi. Corneliu Codreanu a admis-o cuvînt de cuvînt. Voia să adauge de la el un mic episod cu o pîine făcută din rumeșuș de lemn, adusă din Maramureș și s-o depună pe banca ministerială pentru a vedea guvernul cum se hrănește poporul român. Credea că gestul va fi de mare efect. A doua zi, Corneliu Codreanu a venit din nou la mine cu discursul învățat. Dura un ceas și un sfert. El n-avea darul oratoriei. Dar îl spunea frumos. I-a venit rîndul să-l rostească într-o ședință de seară, cînd eu lucram la redacție. Într-un tîrziu, reporterul meu parlamentar intră pe ușă cu o figură plouată: „A vorbit Căpitantul, domnule director!“ „Ei, cum a fost?“ întrebai eu. „Un dezastru!“ „Ce tot spui, măi băiete? Avea un discurs foarte frumos. Mi-l-a rostit mie. Cît timp a vorbit?“ „Zece minute, și pe urmă s-a încurcat și a părăsit tribuna“.

Dar iată că intră și Codreanu. „Ce făcuși, Corneliu?“ I-am întrebat eu, după ce am rămas singuri. Atunci el mi-a făcut o mărturisire foarte ciudată.

«Cînd m-am suit la tribună, — se spovedea el, mi s-a înfipt în creier o idee, care nu mi-a mai dat pace. Ce mă fac dacă acum cînd sînt la tribună, un deputat îmi strigă din bănci: „Ucigașule!“ Ce mă fac? Părăsesc tribuna fără să răspund nimic ori scot revolverul și trag? Că eu umblu permanent cu revolverul la mine. Gîndul acesta mi s-a pus ca un întuneric pe minte. Rosteam o frază din discurs și așteptam strigătul: „Ucigașule!“ Dar strigătul n-a venit și eu am uitat discursul. M-am coborît de la tribună, mulțumit că n-am folosit revolverul».

Eram dezolat că discursul s-a prăpădit și s-a pierdut un bun moment de afirmare a noii mișcări. Dar chestiunea cu revolverul m-a înfiorat. Vasăzică n-a renunțat, cum pretindea el în prima spovedanie, cînd mi-a povestit uciderea lui Manciuj. Altădată, un an mai tîrziu, ne găseam într-o grădină, pe care o lucrau legionarii, la marginea orașului. El a luat pălăria lui Dragoș Protopopescu, care se grăbise să îmbrace cămașa verde, cum avea să se grăbească s-o lepede, și și-a făcut țintă din ea. A scos revolverul și a tras de mai multe ori în aceeași spărtură. Ne-a explicat că distanța unde se

găsește pălăria e foarte mare pentru o bătaie precisă de revolver. „Noi știm să tragem, domnule Dragoș“, a încheiat el, înapoiindu-i pălăria spartă.

În anii aceia, și cu mult înainte de apariția „Calendarului“, eu cutreieram țara de la un capăt la altul, conferințind pretutindeni despre spiritul nou, pe care îl înțelegeam ca un naționalism constructiv, lărgit și înobilat de doctrina creștină. Atmosfera era pregătită pentru cei care, în urma mea, veneau să organizeze mișcarea.

În anii 1932 și 1933, când apărea „Calendarul“, orizontul european era dominat de fenomenul fascist în primul rînd și numai în al doilea de național-socialism, care abia acum ajunge la cîrmă. Fascismul italian mă interesa din două puncte de vedere: al corporatizmului și al revizionismului. Național-socialismul mă interesa mai ales din pricina unui eventual revizionism.

Fascismul, în accepțiunea peiorativă, pe care i-a dat-o propaganda puterilor biruitoare în cel de-al doilea război mondial, ar însemna rasism exclusivist și antisemitism ucigător de mase evreiești. În sensul lui original italian, fascismul nu cuprinde nimic din toate acestea. Fascia română, luată ca simbol de Italia mussoliniană, însemna solidarizarea sindicatelor și a corporațiilor sociale sub imperiul ideii unitare de stat italian. Fascismul era sentimentul național transpus în organizația socială a corporatizmului. Mai mult decît atât, fascismul n-a însemnat antisemitism. În Italia, cu un număr infim de evrei, nu se punea o asemenea problemă. Benito Mussolini avea miniștri evrei în guvern și generali evrei în armată, după propria-i mărturisire făcută mie în august 1933. Mussolini stătea de vorbă cu publiciști evrei ca Emil Ludwig, cărora le expunea părerile sale antifasiste spre a fi difuzate. Numai după 1936, adică după întemeierea axei Roma-Berlin, fascismul a împrunutat antisemitismul german; totuși, mai mult ca atitudine teoretică decît practică.

Corporatizmul mă interesa ca formulă pilduitoare pentru felul cum s-ar putea organiza societatea națională româ-

născă. Nu ca simplă imitație, ci ca experiență de studiat, căci corporatismul italian nu se putea transplanta identic în România. Această idee e clar exprimată în scrisul meu. Ceea ce mă entuziasma însă era frenezia creatoare a fascismului. Italia era în acei ani un vast șantier unde se construia în toate domeniile. Se lucrase într-un deceniu cât nu se lucrase într-un secol. Și acesta era fenomenul fascist care uimea lumea întreagă. Pentru o țară ca România, adusă în stare de paragină de către o democrație parazitară, nu se putea un exemplu mai strălucit și mai elocvent în vederea educării unei noi generații de naționalism constructiv. În vara lui 1933 am făcut o călătorie în Italia, cercetînd cu luare-amînte instituțiile și operele fascismului, pe care le-am descris într-o serie de articole în „Calendarul“. Publicul românesc, care auzise numai minciunile presei democratice, lua pentru întâia oară cunoștință de minunile ce le poate crea un regim politic închinat marilor interese naționale. Aproape întreaga presă pariziană pornise o asemenea campanie de lămurire a publicului francez asupra miracolului italian, după ce ani de zile îl ironizase. Fascismul trăia un apogeu constructiv înainte de a luneca în aventuri războinice catastrofale.

Dar fascismul ca și național-socialismul mă interesau pentru politica lor externă, care atîngea interesele României. Italia și Germania agitau revizionismul, adică modificarea tratatelor de pace, pe care trebuia să le apere Societatea Națiunilor. Dar Societatea Națiunilor nu era în stare să le apere. Ceva mai mult, ea însăși recunoștea imperfecțiunea tratatelor, de vreme ce în pactul ei exista o clauză a revizuirilor. Ea era calul de bătaie al lui Adolf Hitler și al lui Mussolini. Ar greși enorm cine-ar crede că în acea vreme Mussolini și Hitler mergeau mîna în mîna. Aceasta era numai o aparență, întrucît amîndoi izbeau în ordinea geneveză. În realitate, fiecare urmărea țeluri deosebite și chiar potrivnice. Mussolini, pe cît de genial în politica internă, pe atît a fost de naiv în cea externă. În ce privește doctrina rasistă germană, el împărtășea exact punctul de vedere catolic al Vaticanului. În audiența din 1933, mi-a vorbit aproape un ceas împotriva dogmei superiorității rasei germanice, îi opunea genii ca Dante, Michelangelo, Leonardo și Napoleon, cărora rasa germană, spunea el, n-are ce le opune; mi-a vorbit împotriva

acțiunii de a elimina dreptul roman din învățămîntul și legislația germană; mi-a vorbit împotriva legii sterilizării, socotind-o anticreștină și antiumană; mi-a vorbit împotriva antisemitismului german; — adică mi-a vorbit exact cum citeam eu în articolele din „**Observatore romano**“, ziarul Vaticanului. Dar naivitatea lui nu stă în judecarea acestor puncte doctrinale, ci în politica externă, pe care a imaginat-o pe seama Italiei împotriva Germaniei. Această politică e tot de inspirație catolică. În Europa centrală, Mussolini a imaginat un dig împotriva revărsării germane spre sud. Acest dig trebuia format din țări catolice. În anii de care vorbesc, ei s-a opus fățiș anexării Austriei la Reich. Dollfuss a fost susținut de el și asasinat de hitleriști; prin testament fostul prim ministru austriac ruga pe Duce să aibă grijă de familia lui. Schuschnigg a fost, de asemenea, omul Italiei. Căutînd să împiedice Anschluss-ul, Mussolini lupta cu imposibilul. A doua piatră a digului antigerman a vrut să fie Croația catolică, despărțită de Serbia ortodoxă. Italia, după cum s-a descoperit la o anchetă internațională, a fost amestecată în asasinarea Regelui Alexandru al Iugoslaviei. Dar nici cu Croația n-a avut noroc. Hitler a despărțit-o de Serbia și Hitler a dominat-o, cu tot caraghioslicul de a i se numi de la Roma un Rege; care n-avea să ajungă niciodată la Zagreb. A treia piatră a digului antigerman, și cea mai puternică, trebuia să fie Ungaria. **Mussolini a susținut revizionismul maghiar cu neînțeleasă tenacitate numai în vederea creării acestui dig antigerman;** și cu aceasta avea să culeagă al treilea eșec în Europa centrală. În ce privește Ungaria, Mussolini ar fi fost dispus să-i abandoneze cauza, **dacă România s-ar fi apropiat de Italia.** Mussolini ne-a făcut multe avansuri în acest sens. A recunoscut alipirea Basarabiei; a participat la inaugurarea Școlii Române din Roma, înzestrîndu-i biblioteka, — ceea ce n-a făcut cu nici un alt așezămînt străin de acest fel; a încheiat cu noi un tratat comercial prin care România exporta pentru un miliard și jumătate lire și importa numai pentru o jumătate de miliard; a scris într-un articol faimos că România e singurul stat viabil dintre cele ce alcătuiau Mica Înțelegere, a lansat un apel la solidarizare a țărilor neolatine. Nu fără dreptate spunea el: „Am făcut totul ca să-mi apropii România, iar Româ-

nia a făcut totul ca să se depărteze." Din cele două audiențe pe care mi le-a acordat în 1933 și 1934, reieșea limpede că dorea neapărat prietenia României. El spera că „Garda de Fier”, luînd cîrmă, va realiza această prietenie. În ultima audiență mi-a spus că România aliată cu Italia va domina Balcanul întreg. Există, prin urmare, toată posibilitatea ca el să renunțe la revizionismul maghiar în favoarea cauzei românești. În digul antigerman; pe care îl imagina, ar fi preferat latinitatea noastră catolicismului coroanei Sfîntului Ștefan. România a răspuns cu sancțiunile economice împotriva Italiei din vremea războiului în Abisinia. De-atunci, n-am mai făcut nici o vizită politică la Roma.

În ce privește revizionismul german, el n-a îmbrățișat, în vremea de care vorbesc, cauza altora, ci s-a mărginit strict la problemele Germaniei cu Franța, cu Polonia și cu Anglia. Nici Hitler, nici colaboratorii lui n-au făcut vreo declarație că îmbrățișează cauza Ungariei, ca Mussolini. Germania putea să aibă Ungaria în mîină oricînd voia, fără nici o declarație în ce privește Ardealul. În 1933, Alfred Rosenberg, care trecea drept filosoful național-socialismului și conducea biroul partidului pentru politica externă, a dat un interviu „Calendarului”, declarînd că Germania dorește cele mai cordiale relații cu România. În convorbirea din același an la Berlin, mi-a repetat același lucru. O apropiere a României de Germania ar fi anulat perspectivele revizionismului maghiar în lumea germană, pentru că România înfățișă avantaje infinite superioare economice și politice Reich-ului.

De partea cealaltă, a Societății Națiunilor, de unde noi speram intangibilitatea tratatelor, Ungaria lucra cu febrilitate. Noi n-aveam nici un soi de propagandă organizată. C. Argetoianu declarase că n-avem nevoie de propagandă fiindcă n-avem revendicări teritoriale. S-o facă ungurii care au revendicări! Această ușurătate caracteriza întreaga politică oficială a României. Ungaria a pus la Geneva interminabilul proces al optanților. Aceasta a însemnat indirect problema Ardealului pe tribuna mondială. În Anglia, curentul pentru revizionismul maghiar era puternic. Ziarele lui Rothermeere îl țineau mereu în actualitate, în mod periodic, deputați englezi depuneau în Camera Comunelor moțiuni în favoarea Ungariei. Cauza ei cîștiga în Franța oameni ca Henri de Jouvenel, A. de Monzie, Pierre Cot, Jules Ro-

maine și atîția alții. Din eșec în eșec, Societatea Națiunilor își pierduse prestigiul în această vreme. Tratatul de la Versailles primea lovitură după lovitură de la Hitler și în scurtă vreme nu mai exista. De fapt, „intangibilitatea tratatelor“ devenise o noțiune juridică anacronică. Care a fost atitudinea mea în politica externă? Ea se deosebește de politica oficială a democrației, dar se deosebește și de aceea a curenților naționaliste. În sumedeniile de articole din „**Calendarul**“ preocuparea mea centrală e **revizionismul și combaterea lui**.

Teza oficială a României era: intangibilitatea tratatelor, principiul acțiunii lui Nicolae Titulescu. Am avut numeroase convorbiri cu el. Există în privința lui o deosebire fundamentală între mine și naționaliști: ei îl urau de moarte, eu l-am susținut cu orice preț. În discuțiile cu mine, Titulescu nu era contra apropierii de Roma și de Berlin: își da perfect seama de primejdia ca România să rămână indiferentă față de noile fenomene ale politicii europene. Dar el calcula pe o înțelegere între Franța și Anglia cu Italia și Germania. Formula lui era: „**Prin Londra și Paris la Roma și Berlin**“. Era formula unei evoluții lente, care putea să fie și putea să nu fie. Ulterior ea s-a încercat de fapt la München, fără succes. După această formulă, problemele României ar fi urmat să se rezolve la Roma și Berlin prin intermediul Parisului și Londrei. Titulescu era **personal** prea angajat într-o parte ca să aibă curajul unei inițiative proprii românești în politica externă.

În „**Calendarul**“ am afirmat categoric intangibilitatea tratatelor de pace, deci punctul de vedere antirevizionist, titulescian, împotriva naționalistului A.C. Cuza, care, în mod absurd, era... revizionist! Iată ce scriam la 11 august 1932:

«Cît despre tratatele de pace, noi ne-am exprimat răspicat atitudinea în articolul „**Hitler, arbitrul Lausannei**“, unde am arătat deosebirea noastră fundamentală pe această temă. Ceva mai mult: în această chestiune, de care atîrnă însăși forma statului românesc, ne deosebim fundamental și de d.A. C. Cuza care admite în total punctul de vedere hitlerist. E adevărat că d.A.C. Cuza își justifică atitudinea cu speranța că, în cazul unei revizuirii a tratatelor, România ar

avea de cîştigat teritorii rămase azi peste graniță. Noi, categoric, nu credem. Pentru noi, tratatele încheiate sînt intangibile.»

E vorba de tratatul de la Trianon cu Ungaria și de cel de la Neuilly cu Bulgaria. Dar cum să le menții intangibile, cînd cel principal, de la Versailles, cădea sub lovituri necontenite? Printr-o politică externă de inițiativă proprie de apropiere față de Italia și Germania: Această apropiere nu însemna în nici un caz ruptură cu Franța sau cu Anglia. Această apropiere era preconizată de însuși pactul Societății Națiunilor, care vorbește de pactele regionale. Ceea ce susțineam eu, spre deosebire de Titulescu, era inițiativa proprie în folosirea unui drept și a unei libertăți recunoscute de Geneva însăși! Să nu uităm un lucru: că însuși Titulescu, în iulie 1933, a fost nevoit să ia o inițiativă, e drept, nu în numele României, ci în numele Micii Înțelegeri, al cărei președinte era. În problema Anschluss-ului, adică a unirii Austriei cu Germania, Franța avusese mai multe soluții, care dovedeau neputința ei. Acum problema devenind acută, Franța propunea un lucru inadmisibil: reînvierea Austro-Ungariei! Mica Înțelegere, al cărei rost era tocmai să împiedice acest lucru, a fost nevoită, prin Titulescu, să dezavueze politica franceză și să se declare pentru Anschluss! Acesta e numai unul din semnele haosului în care intrase deja politica europeană. Comentînd actul Micii Înțelegeri, scriam:

„Ce concluzie tragem noi de aici? O ruptură între noi și Franța pentru a îmbrățișa frenetic Germania? Nu! Cînd interesele noastre coincid cu cele germane, vom fi alături de Berlin. Jocul acesta între extreme este esența întregii noastre diplomații de-a lungul istoriei naționale. Nu te da cu totul nimănui — iată comandamentul îndelungii experiențe istorice românești! El e nu numai semnul independenței de judecată și de acțiune, dar sensul cuminenței potrivit cu situația geografică a României. Prin urmare, nu politică de unilateralitate dezastruoasă, ci politică de mlădioasă abilitate între Scyla și Charybda. Nu e, de altfel, acesta însuși spiritul Societății Națiunilor, care permite acorduri internaționale cu toată lumea?“

Renunț să mai citez, fiindcă toate articolele mele de politică externă sună la fel. Apropierea în acea vreme de Italia și de Germania, în spiritul Genevei, ne-ar fi scutit de tra-

gedia pe care am trăit-o în anul 1940. Nu numai în ce privește Ardealul ci și restul. Greșeala politicii lui Nicolae Titulescu e că a privit interesele României din centrul Genevei, care îi dăduse o celebritate mondială. Dacă centrul activității sale ar fi fost interesele României, supletea extraordinară a acestui om ar fi știut să le acorde cu noile fenomene ale politicii europene și altele ar fi fost consecințele pentru țara noastră. Greșeala celorlalți, naționaliști sau antinaționaliști, a fost unilateralitatea. Interesele permanente ale românismului nu se satisfac niciodată prin unilateralitate în politica externă.

Am fost acuzat de mișei că am vîndut țara lui Mussolini sau lui Hitler, deși n-am avut niciodată responsabilitatea oficială a politicii externe.

„Tată cum am vîndut-o eu!”

Neamul acesta va avea însă de judecat cum au cumpărat-o ei!

În toamna lui 1932, Facultatea de Teologie din București m-a chemat cu unanimitate de voturi profesor titular la catedra nou înființată de Istoria literaturii bisericești și religioase moderne. Corpul profesoral a ținut să aibă o catedră similară cu cea de la Chișinău, adică de Teologie mistică, dar decanul, părintele I. Popescu-Mălăești, a voit să păstreze numele inițial de Literatură religioasă modernă, amplificat. Abia peste cîțiva ani, catedra va purta titlul corespunzător disciplinei: **Teologia ascetică și mistică**. Această transferare la București n-a fost lipsită de piedici. Legea prin care se înființa catedra a trecut prin Cameră fără opoziție, cum era natural pentru un lucru ehibzuit de consiliul profesoral, aprobat de senatul universitar și însoțit de Ministerul Culturii Naționale, dar a sosit la maturul corp al senatorilor exact în vremea cînd „**Calendarul**” era suprimat. C. Argetoianu, ministru de Finanțe și de Interne, care n-avea nici o cădere să se amestece, a scos-o de pe ordinea de zi îndată ce i s-a atras atenția că ar fi vorba de mine. Președintele Senatului, Mihail Sadoveanu, care nu ajunsese în această demnitate ca mare scriitor, ci în virtutea gradului 33, a executat orbește și cu mare plăcere ordinul masonic, iar Nico-

lae Iorga, ministrul Culturii Naționale, s-a făcut că nu vede și n-aude. Se găsea într-o fază despre care avea să spună: „Eu n-am fost eu!” Și, totuși, legea a trecut sub guvernul următor, național-tărănist.

Am făcut șase ani apostolat la Chișinău. Scriind cuvîntul apostolat, mă întreb dacă am dreptul să-l întrebuițez pe seama mea. El însemnează o misiune, o mistuire gratuită în slujba unei cauze sfinte. Cauza a fost într-adevăr de două ori sfîntă: îndoctrinarea creștină a studenților și românizarea lor culturală. Am făcut-o cu dragoste și pasiune. Șase ani în șir mi-am împărțit săptămîna în două: jumătate trudă la Chișinău, jumătate trudă la București, caznă și mistuire neîntreruptă, întreruptă numai de zdruncinul trenurilor de noapte, ca să cîștig timpul. Dumnezeu mi-a dat un spor de energie peste puterile mele înnăscute ca să durez și să-mi îndeplinesc sarcina fără să mă mustre cugetul. Uneori mi se părea că voi cădea sleit, și n-am căzut niciodată. Eu n-am improvizat de pe catedră și nu mi-am îngăduit să spun studenților lucruri ușoare, pentru a bate din palme. Mi-a plăcut să respect prestigiul Universității și fiecare lecție m-a costat muncă de zi și de noapte. Într-o cameră din curtea Facultății, cu o canapea, o masă și un lighean, mă închideam în cărțile mele trei zile pe săptămîna pentru a nu ieși decît la cursuri sau la băcănie să cumpăr ceva rece pentru hrană. Mă cufundam în singurătatea ideilor și-mi făcea bine contrastul cu zbuciumul haotic bucureștean. Studenților nu le-am pretins frecvență, dar n-am avut motive să mă plîng de absența lor. După primul an, cursul era frecventat și de lume străină, semn bun pentru un public rupt din altă ordine de viață și care, necunoscător, n-avea de la început încredere în cultura românească. Veneau și ruși. La serbarile Facultății și la conferințele publice ale profesorilor năvălea tot orașul și aveai o mulțumire deosebită să vezi că munca intelectuală nu răsuna în pustiu. Facultatea a jucat un mare rol în răspîndirea limbii și a spiritului patriei mame în Basarabia. Se poate spune simplu, fără emfază: a fost apostolat. Aș putea zice: a fost chiar jertfă. Salariul abia ajungea pentru călătorie și trebuia să muncești din greu la București ca să faci profesorat la Chișinău. Cînd am plecat, mi-a părut bine și mi-a părut rău. Colegii de la București mi-au făcut o mare cinste recunoscînd folosul disciplinei mele pentru stu-

diul Teologiei, dar cu inima mă dezlipream greu de așezământul unde am valorificat-o întâia oară. Cum știam că multă vreme nu voi avea urmași, am răscumpărat cărțile de specialitate de la Chișinău și am propus consiliului profesoral de acolo să suplinesc catedra gratuit, venind la două săptămîni o dată. Din nefericire, propunerea mea n-a întrunit majoritatea voturilor, dar studenții, băieții aceia pe fețele cărora străluceau ochii duiși ai Basarabiei, aveau să mă socotească mereu dascălul lor, chemîndu-mă între ei de cîteva ori pe an pînă la tristul sfîrșit al Facultății. A fost una din cele mai adînci, mai traînice și mai mișcătoare legături ale mele cu discipolii. Aveam să descopăr la București studenți eminenți, exemplare de subtilă înțelegere, cum cerea disciplina mea, judecînd în felul meu și scriind în felul meu, dar n-aveam să mai întîlnesc comunitatea de suflet fierbinte a tineretului basarăbean.

Misiunea profesorului universitar e mare sau e nulă, după cum el o înțelege și o poate realiza. Nu e nimic mai greu și nu e nimic mai ușor, după cum o iei. Poți fi profesor universitar repetînd un singur curs viața întreagă, fără obligația ca acel curs să aibă o contribuție personală. În acest caz, profesorul poate fi înlocuit foarte bine cu o placă de gramofon așezată pe catedră. Poți fi profesor universitar utilizînd disciplina ta numai ca pretext pentru a improviza în fața studenților o vorbărie de cafea, care să umple o jumătate de oră sau chiar un sfert. Poți să nu vii la curs decît de cîteva ori pe an, nici măcar o dată pe lună, pentru că salariul ți se poate servi la domiciliu contra unui băcșiș dat curierului. Nimeni nu e liber ca profesorul universitar. Dar adevăratul profesor universitar trebuie să fie neapărat un creator de știință, un informator și un deschizător de orizonturi în specialitate, un povățuitor metodic în munca discipolilor și, dacă e posibil, un om care să le pună înaintea minții o concepție de viață, un crez pentru care ei să simtă că merită să trăiască și să muncească. Sub aparența celei mai largi libertăți, nu e om mai controlat ca profesorul universitar. De cîte ori se suie pe catedră, de atîtea ori se supune unei multiple judecăți critice, cu atît mai ascuțită cu cît vine de la tineri nedeplin formați, dar care vor să se formeze. Eu m-am suit întotdeauna pe catedră imaginîndu-mi că am sub ochi mul-

tiplicat de cîteva sute de ori, pe studentul care am fost eu, Iacom să aflu lucruri noi, pretenţios din cale-afară ca aceste lucruri să-mi fie date într-o formă impecabilă şi arzînd de dorul să fiu ridicat în regiuni mai presus de mine, iar dacă se poate, să rămîn cu mintea spînzurată de cuiele de aur ale cerului. Pe acest student, care îşi examina critic profesorii din ţară şi din străinătate, dînd de pămînt cu cei mai mulţi dintre ei, ştiu sigur că nu l-am mulţumit deplin; dar citind atîtea mărturisiri publice ale discipolilor mei, am înţeles din ele, că nu în zadar am stat pe o catedră universitară. Mai mult decît atît: nu o dată am fost acuzat de mişei, şi aceasta chiar în incinta tribunalelor, că aş fi fost un corupător al tineretului. Acuzaţia i s-a aruncat în vremea sa de glorie şi lui Nicolae Iorgă. Să nu amintim de Socrate, pentru că admiratorul lui Alcibiade şi magistratul tînarului Plato, a fost cu adevărat, din punct de vedere creştin, un corupător al tinerimii. Dar însuşi Mîntuitorul lumii, care ridică pe tineri din coşciuge şi-i smulgea vie din putreziciunea mormintelor, a fost învinuit drept corupător al legii. Oricine vrea să facă oamenii vie, ridicaţi din adormirea mediocrităţii, oricine vrea să creeze o mentalitate nouă peste rutina mecanică a banalităţii, poate fi acuzat de rutinari şi proşti ca un corupător. Astfel de acuzaţii nu sînt decît recunoaşteri în răspăr ale înrîuririi binefăcătoare pe care o personalitate o exercită asupra contemporanilor. Dacă pe tinerii aceştia i-aş fi considerat nişte plăvani legaţi la iesle şi i-aş fi hrănit cu paie, adăpîndu-i cu apă chioară, aş fi fost desigur un rîndaş înţelept; dar eu i-am vrut bidivii cu aripi şi m-am străduit să-i hrănesc cu jăratec ceresc. Nu e aceasta, într-adevăr, coruperea unui regim alimentar practicat chiar în cantinele universitare?

Şi totuşi eu n-am făcut nici un fel de politică în Universitate. Teologia mistică, disciplina pe care am căutat s-o revîniez chemînd-o în actualitatea spiritului din veacurile de slavă ale creştinismului, n-are în esenţa ei nimic temporal şi e, dimpotrivă, anistorică. Matematica însăşi nu e aşa de străină de politică precum e mistica. Istoria e politică şi Nicolae Iorgă putea să ne îndoctrineze în naţionalism de la catedră tocmai pe temeuriile ei. Dar singurele aluzii consecutive, pe care mistica le-ar îngădui într-un curs, faţă de ac-

tualitate, n-ar fi altfel decât ostile oricărui fel de politică. În cursurile mele, care sînt litografiate, nu există nici măcar astfel de aluzii. Ca profesor de teologie, unde mînuirea termenilor pretinde o precizie mult mai strictă decât în dreptul roman sau în anatomie, am înțeles să redactez aceste cursuri cu mîna mea și să le ofer studenților. Știu că sînt profesori care își comercializează cursurile, fie litografiate, fie tipărite. E dreptul lor, fiindcă e munca lor. Unii au abuzat în chip condamnabil, impunînd această comercializare și condiționînd examenele de ea. Eu am socotit că e mai nimerit ca munca mea s-o dăruiesc studenților, însărcinînd cu litografierea pe cei mai săraci dintre ei. Astfel, orice adversar de bună credință — teoretic există și sămînța unor asemenea lighioane —, ar dori să-mi aducă vreo învinuire ca profesor n-ar avea decât să citească aceste cursuri.

După procesul din 1934, cînd mi s-a adus absurda învinuire că aș fi amestecat politica în Universitate, nu mi-am mai rostit prelegerile, ci le-am citit după manuscrise. De altfel, la Universitățile străine aceasta e ținuta academică respectată de majoritatea profesorilor. Catedra nu e tribună de efecte oratorice. Dacă aș fi fost ministru al Culturii Naționale, aș fi introdus obligația lecturii cursurilor. Măsura ar fi un puternic stimulent de creație universitară.

Și, totuși, în cursurile mele există o critică politică, dar ea e tocmai cea impusă de spiritul misticii și stă la polul opus nătîngelor acuzații ce mi s-au adus. Cînd am tratat formele istorice ale literaturii mistice creștine și am vorbit despre mistica germană medievală, nu puteam să trec cu vederea interpretarea silnică, pe care au căutat să i-o dea doctrinarii național-socialismului. În cartea sa „**Mitul veacului al XX-lea**“, Alfred Rosenberg dedică un întreg capitol misticii medievale germane, stîlcindu-i înțelesul, pentru a stoarce din ea o esență rasistă. Încercarea lui Rosenberg e tot așa de cuminte ca a unuia care ar vrea să extragă din struguri o cupolă de catedrală. În prima prelegere a cursului acestuia am demonstrat nu numai eroarea doctrinarului hitlerist dar și izvoarele istorice din care se trage această eroare, adică o întregă literatură de interpretare arbitrară a misticii germane, interpretare în sensul germanizării creștinismului și, în cele din urmă, al păgînzării religiei. Cunoscusem personal pe Alfred Rosenberg și susțineam, în afară de Uni-

versitate, apropierea României de Germania, pentru motive arătate în paginile precedente, dar aceasta nu m-a împiedicat să iau poziție categorică împotriva falsificării creștinismului în scopul interesat al unei doctrine politice. Într-un studiu separat, publicat în „**Puncte cardinale în haos**“, am înfățișat problema, demascând absurditățile germane pe tema „**Rasă și religie**“ și calificând concluziile religioase ale filosofiei național-socialiste drept o pură nebunie. N-a existat în România un adversar al hitlerismului, care să fi făcut acest lucru. Dacă necesitățile politice ale momentului ne impuneau o colaborare cu Germania pentru a salva un patrimoniu național, eu n-am înțeles să desfigurez nici știința, nici credința, ca să fac pe plac puternicilor de peste hotare.

Evenimentele grăbeau sfârșitul carierei mele de ziarist. În octombrie 1933, I. G. Duca, șeful liberalilor bătrâni, formează noul guvern. A fost cea mai uluitoare surpriză din câte s-au ivit sub restaurație. I. G. Duca a condus și a plătit campania de patru ani și jumătate împotriva lui Carol, atât în țară cât și peste hotare. În ziua când acesta a sosit, I. G. Duca a făcut la clubul partidului declarația că mai bine își taie mâinile decât să colaboreze cu aventurierul. Cine realiza acum sinistrul miracol al transformării caracterelor și cine îndoaia mîndrele coloane vertebrale în curbe pînă la pămînt? Elena Lupescu! Un sîrb pripăsit prin România și abia devenit cetățean, Richard Fransovici, a îmblinzit pe zeiță și a fost fakirul miracolului. Simultan, I. G. Duca făcuse o călătorie la Paris și acolo, în fața ocultelor foruri internaționale, și-a luat angajamentul solemn că va dizolva „Garda de Fier“ în schimbul presiunii pe care ar exercita-o în România acele foruri ca el să fie chemat la guvern. Lucrurile acestea le-a scris un personaj important, amic intim cu I. G. Duca, și anume René Pinon, cronicarul politic al marii publicații „**Revue des deux mondes**“, în articolul său din 15 ianuarie 1934, prin care deplîngea moartea primului ministru român. Nu există, deci, absolut nici o îndoiială că în această vreme marele partid liberal, care făurise în bună parte România contemporană, decăzuse sub I. G. Duca la rolul de slugă a organizațiilor evreiești și masonice

internaționale. Pe lângă aceasta, Elena Lupescu, în nemărginita-i sete de bani, era mulțumită că noul guvern liberal îi deschide noi posibilități de afaceri ca unul care ținea în mână o mare parte din finanța și industria țării.

Ca om independent mă lăsa rece cine pleacă și cine vine la guvern pentru a slugărnicii la dispoziția camarilei. Dar procedeul în sine era intolerabil pentru demnitatea poporului român. Trebuia cel puțin un răcnet din inima demnității acesteia rănite. În zece minute am scris articolul „**Tara regelui Wieder și a reginei Duduța**“. Când l-am trimis la tipar, am și spus că aceasta va însemna moartea „**Calendarului**“. Wieder era un evreu draguț, un tip de cafelea oarecare, care avusese norocul grațiilor Elenei Lupescu în vremea când ea făcea trotuarul Bucureștilor; acum era regele afaceriștilor din camarilă. Apariția articolului în ziua când noul guvern depunea jurământul a stîrnit o senzație indescriptibilă. El a făcut ocolul țării ca odinioară „**Sacrificiul enigmatic**“. Era revolta și amărăciunea cuiva înșelat brutal ca și poporul întreg de zeul căruia i se adusese cea mai sfîntă tîmnie a inimilor. După jurământ, I. G. Duca a primit din mîna Suveranului exemplarul din „**Calendarul**“ cu porunca de a fi sancționat imediat. Primul act de guvernămînt al noului președinte de consiliu a fost suspendarea ziarului pe 15 zile. O făcea omul care în 1927 mi-a zugrăvit o noapte întreagă nenorocirea națională pe care ar aduce-o Elena Lupescu. Eu n-am crezut atunci într-o întoarcere fiindcă fusesem mintit în chip august. El o apăra acum cu devotamentul javrei bătute de stăpîn și împăcate cu o coajă de pîine.

Reaparînd după 15 zile, „**Calendarul**“ nu mai avea înfățișarea lui obișnuită. Deși trăiam sub regimul vechii Constituții și nu exista cenzură, Victor Iămăndi, subsecretar de stat la Interne, își luase sarcina să-l purifice zilnic de vigoarea combativă. S-a răspîndit zvonul, întretinut chiar de către o parte din legionari, că m-am vîndut lui I. G. Duca. Calomniia avea totuși un sens. Încă din vară intervenise o răceală între mine și Corneliu Codreanu, adică din clipa când Nae Ionescu cu ziarul său a îmbrățișat „**Garda de Fier**“. Pînă atunci, Nae Ionescu fusese spiritul metafizic al camarilei. În articolele din „**Cuvîntul**“ făcuse teoria restaurației.

filosofia „Stăpînului“, adică a Regelui dictator, apăraseră francmasoneria, ironizaseră legionarismul, combătuseră cu ultima energie pe Iuliu Manișu și pe I. G. Duca, singurii adversari politici ai mezialianței de pe Tronul țării. Inteligent și inițiat în combinațiile secrete, Nae Ionescu și tovarășul său Puiu Dumitrescu și-au dat seama că venirea liberalilor la guvern va însemna eliminarea lor din jurul palatului — lucru ce s-a întâmplat fără întârziere. Cum „Garda de Fier“ se ridicase pe primul plan al vieții politice, ei s-au apropiat de Corneliu Codreanu pentru a cădea pe o platformă puternică. Din vara anului 1933 „Cuvîntul“ a îmbrățișat cauza legionarilor cu însufletire subită. Simultan, Corneliu Codreanu mi-a comunicat că un oarecare Rally, omul de legătură al lui Puiu Dumitrescu, i-a cerut din partea acestuia să se despartă de mine și astfel mișcarea legionară va fi agreată la palat. I-am răspuns lui Codreanu că intrarea lui în sfera lui Nae Ionescu va însemna nenorocirea legionarismului și că din acel moment e liber să facă după cum pofteste. Aproape doi ani, Codreanu nu întreprinsese nimic fără să-mi ceară sfatul, declarase public că, neavînd doctrină și program, ceea ce scriam eu era doctrina și programul lor. Canalizaseră un izvor și izvorul ajunsese fluviu. Mișcarea nu săvîrșise nici o violență și se bucura de un admirabil prestigiu. Putea acum s-o distruge intrînd în aventura diabolică a lui Nae Ionescu. Codreanu, din nenorocire, nu m-a crezut. Era măgulit de aceste noi relații „înalte“, fără să observe că se face unealtă a unor ambițioși dizgrațiați.

I. G. Duca a surpat imediat pe cei doi luciferi din cerul Elenei Lupescu. De-atunci, Corneliu Codreanu a intrat într-un hățîș de relații ce-mi scapă cu desăvîrșire. Obligat să-și respecte angajamentele, I. G. Duca dizolvă „Garda de Fier“ în toiul campaniei electorale din noiembrie. Corneliu Codreanu, prevenit și sfătuit nu știu de cine, dispare cu opt zile înainte de dizolvare și nu va mai apărea decît în ziua procesului din martie 1934. E vremea obscură cînd se petrece asasinarea lui I. G. Duca. Se va face vreodată lumină în jurul acestui asasinat; învăluit încă în mister? Pentru că procesul care a urmat n-a făcut decît să mărească acest mister.

În seara de 29 decembrie 1933, redacția „Calendarului“ din strada Domnița Anastasia 16, duduia de activitate. În toate camerele, băieții pregăteau numărul festiv de 1 ianuarie care, după tradiția gazetărească, trebuie să fie o sinteză a anului încheiat. Aproape îmi terminasem articolul, o pagină de ziar, în care făceam un expozeu al naționalismului în ansamblul fenomenului european, când au sosit de la cinematograful soția și fetița mea ca să plecăm acasă. La ora 10.30, a căzut ca un trăsnet vestea asasinării primului ministru pe peronul gării Sinaia. E drept că, de la dizolvarea Gărzii, atmosfera era groaznic de încordată; câțiva legionari fuseseră împușcați în campania electorală la Iași, la Constanța, la Giurgiu, din ordinul lui Victor Iamandi; o serie de fruntași ai mișcării zăceau încă de o lună la Jilava, fără nici o vină. Răzburarea acestor violențe din senin era de prevăzut. Strada și cafeneaua vorbeau încă demult, dar în România multe se vorbesc și puține se fac. Tocmai de aceea, vestea uciderii a căzut ca un trăsnet. Mi-am încheiat articolul, mi-am luat soția și copila și am plecat acasă.

Am cinat târziu și, pe la 2.30, când abia ne culcasem, bătăi puternice în ușă anunțau poliția. Doi agenți de vîrstă matură au intrat cu revolverele întinse. I-am primit în bibliotecă, undă dormeam eu.

— Ce vînt v-aduce? i-am întrebat.

— Parcă dv. nu știți! Asasinarea domnului prim ministru. Avem ordin să vă arestăm.

— Arătați-mi ordinul!

Unul scoate un petec de hîrtie, pe care era scris doar numele meu.

— Acesta nu e ordin.

— Este sau nu este, avem ordin să vă ducem.

Celălalt a început să răstoarne conținutul sertarelor în doi saci.

— Oprește-te, domnule, i-am strigat, e corespondența literară a revistei „Gîndirea“ și manuscrite de-ale cursurilor mele. Ce legătură au acestea cu asasinarea lui I. G. Duca?

A fost cu neputință să-l determin. Agentul executa un ritual profesional: să fie-acolo, în sac, hîrtii! În acest timp, intră în bibliotecă soția și fetița mea. Fetița avea 12 ani. Vă-

zînd pe agenți mereu cu revolverele întinse, i-a apostrofat:

— Băgați, domnilor, revolverele în buzunar! Nu vedeți ce caraghioși sînteți?

Am început cu toții să rîdem. Agenții, jenați, și-au băgat revolverele în buzunar, scuzîndu-se că așa e regula.

Cînd am intrat la Prefectura poliției, prin ușa deschisă din dreapta, am zărit pe Victor Iamandi, răsturnat pe o canapea roșie. Un domn mic, pe care îl vedeam numai din spate, tocmai îi striga:

— Tu ești Victor Iamandi? Crucea și Dumnezeuul mă-ti!

— Cine e ăla care înjură pe ministru? am întrebât pe un agent.

— Generalul Zizi Cantacuzino. Așa vorbește el!

Pe generalul Zizi Cantacuzino l-am cunoscut o jumătate de ceas mai tîrziu lîngă duba care trebuia să ne ducă la Jilava. Eu îl poșteam să intre el întii, iar el mă poștea pe mine.

— Domnule profesor, izbueni generalul, aflînd cine sînt, dumneata arestat? Dar ce legătură poate fi între dumneata și asasinarea lui Iancu Duca?

Ce legătură să fie? Slugile guvernamentale ale Elenei Lupescu au dat un comunicat, repetat trei luni și jumătate în șir, că eu și generalul Zizi Cantacuzino sîntem autorii morali ai omorului! Norocul meu a fost că nu figuram pe lista persoanelor care frecventau pe general. Poliția a fost de data aceasta corectă. Dar, lucru foarte curios, Nae Ionescu scrisese în ziarul „Cuvîntul“ negru pe alb că I. G. Duca va trebui asasinat și totuși în comunicat nu figura ca autor moral. Figuram, în schimb, eu. Ziarul „Calendarul“ niciodată n-a atacat pe I. G. Duca, fiindcă îl socoteam un om sfîrșit politicește. Dimpotrivă, a fost lăudat de cîteva ori, și chiar de mine, pentru cartea lui de portrete politice! Nae Ionescu a fost arestat nu la Jilava, ci la Consiliul de război, singur într-o cameră, cu lucruri aduse de-acasă, pe hrană zilnică de-acasă și absolută libertate să-l viziteze oricine. Am văzut apoi la dosar și o cerere a sa ca să facă baie la domiciliu! În timpul instrucției, a declarat că articolul său cu asasinarea era numai o prevenire, iar nu un îndemn. A fost, firește, scos din cauză înainte de a începe procesul.

La Jilava am intrat sub pământ. Am străbătut întâiul cerc de clădiri subterane, am străbătut pe-al doilea și-am fost instalat într-al treilea, ultimul. Erau 360 de legionari, intelectuali și țărani laolaltă. Ni s-a dat cazemata din fund, unde abia încăpeau 16 persoane: Zizi Cantacuzino, cu, Dragoș Protopopescu, Mihail Polihroniade, Ion Moța, Ion Banea, Victor Ion Vojen, părintele Duminiță Ionescu, trei frați ai lui Corneliu Codreanu, un asistent universitar, Vasiliu, și niște servitori ai generalului. Două paturi de scinduri, așezate în lungul peretilor, abia lăsau între ele un spațiu cât să circule un singur om. Loc de dormit de-a curmezișul, pe scindurile goale, aveam fiecare o jumătate de metru. Ne culcam îmbrăcați, pe stînga sau pe dreapta, pe spate nu ne îngăduia spațiul. O lună de zile nu ni s-au îngăduit schimburi de rufe. Am cerut să ni se îngăduie măcar periute de dinți. Ministrul de război, generalul Uică, ne-a trimis vorbă că periutele sînt o invenție recentă, pînă atunci omניה și-a spălat dinții cu degetul și cu cenușă. Să procedăm și noi la fel. Închisoarea avea și bibliotecă: numai Colecția de 15 lei, adică numai romane criminale! Prin comandamentul închisorii am dus tratative cîteva săptămîni pînă să ni se aprobe introducerea unei Biblii! Autoritatea militară găsea mai nimerită pentru deținuți Colecția de 15 lei.

„Calendarul“ a fost suprimat. Din țară, abonații, în semn de solidarizare, trimiteau mereu abonamente. Aproape un milion în timpul cît am stat la Jilava! Cîțiva colaboratori de mîna a doua s-au instalat ca proprietari ai acestor fonduri, cheltuindu-le fără să achite măcar datoriile urgente ale ziarului. Unii aveau împrumuturi cu polițe garantate de mine, și nici măcar pe-acelea nu le-au achitat. Pe urma „Calendarului“ îmi rămîneau cîteva milioane datorii, pentru care aveam să muncesc șapte ani ca să le acopăr. O spun cu mîndrie: în România, unde ultimul reporter ajunge om bogat, e o carieră de ziarist unică!

La Jilava, regimul dinlăuntru n-avea severitatea celui comandat din afară. A treia zi după arestarea mea, m-am pomenit escortat de o santinelă cu baioneta la armă afară din cetatea subterană, la locuința comandantului închisorii. Vedeam întâia oară Jilava la lumină zilei. Adică nu vedeam aproape nimic decît zăpadă orbitoare pretutindeni și niște

dîmburi de pămînt simefrice, puțin mai ridicate de linia șesului, la colțurile cărora străjuia, ici-colo, cite un soldat. Privind de deasupra, nici nu bănuiești ce se petrece acolo, în pămînt, sub albul fără prihană al zăpezii. La comandament, unde mă așteptam să intru într-un prozaic birou militar, m-a întâmpinat o doamnă cu zîmbet bun și m-a poftit într-o locuință de oameni, caldă. Era doamna Izet, soția colonelului Izet, comandantul Jilavei. De Anul Nou, buna femeie mă invitase la cozonac și la un pahar de vin, ca să nu mă simt prea la pușcărie în acea zi! Mi-a vorbit atît de omenește încît m-a făcut să n-o cred cînd mi-a spus că domnul colonel nu știe nimic de această invitație. Așa era comandantul Izet, de origine turc mahomedan din Dobrogea: închidea ochii cînd voia să-ți ușureze, cit de cit, șederea în pivnița osîndiților. Bondoc și destul de gras, cu chipul ca o sculptură zgrunțuroasă de Bourdelle, cu buza răsfrîntă ca într-o îmbufnare de copil, colorul Izet făcea parte din opera marelui Rege Carol I care a lucrat cu rară înțelepciune la apropierea musulmanilor dobrogeni. Măria Sa alegea pe tinerii distinși, îi trimitea să studieze la Istanbul, îi trecea prin școlile militare și-i făcea ofițeri români cu fes roșu. Pentru turcii aceștia, care erau trofeele Regelui cîștigate patriei în războiul de la 1877, a clădit frumoasa geamie din Constanța și a întemeiat seminarul musulman de la Medgidia. Colonelul Izet, care acum nu mai purta fes, avea un cult pentru memoria lui Carol I. Norocul a mai rînduit ca feciorul acesta de vechi moșier dobrogean să fie camarad de promoție cu Zizi Cantacuzino și prietenii de cînd erau sublocotenenți în garnizoana Constanța. Prietenii e prea puțin zis, căci fiecare din ei doi s-a întrecut să mistuie cîteva moșii părintești în chefurile făcute împreună. Cîm generalul era acum pușcăriașul lui, colonelul Izet ne inspecta zilnic. Își așeza figura gravă pe scîndura goală lîngă Zizi, băieții îl tratau cu cafea veritabilă, — alimentele începuseră să se strecoare pe sub mîină în pușcărie, — și Cantacuzino îi da raportul:

— Mă Izet, maică, ți-aduci aminte de cheful ăla de la șantan, cînd în zorii zilei ți-am luat fesul, m-am suit pe statuia lui Ovidiu și i l-am pus în cap?

— A doua zi, completa Izet, toată Constanța era în piață să admire pe Ovidiu trecut la mahomedanism. Nu era nevoie de cercetări, pînă și pruncii știau că isprava n-a făcut-o altul decît nebunul de Zizi. Concluzia acestor evocări vitejești era următoarea:

— Dragă Izet, noi sîntem niște nenorociți. Eu nu mai am nimic pe lume, mă. Îi vezi p'ăștia? Sînt băieții mei. Atît mai am, mă. Să te porți bine cu ei, că te ia mama dracului!

— La revedere! se ridica brusc comandantul pușcării.

— Să mă pupi în dos! îl onora cu afecțiune Zizi Cantacuzino.

De dragul lui Izet, băieții au pus în desăvîrșită rînduală viața de pușcărie. Inginerul Clime a luat comanda celor cîtorva sute de deținuți, a combinat disciplina legionară cu cea militară, a format echipe de bucătărie și curățenie, a împărțit ziua în ceasuri de instrucție, cîntece, discuții și distracții. Nimeni din personalul închisorii nu se mai amesteca. În primele zile s-a constatat că unul lipsește: sărise din camion în drum spre Jilava și s-a făcut nevăzut. Băieții au trimis vorbă în oraș să vină un pușcăriaș benevol dintre legionarii liberi, numai ca domnul comandant să nu aibă vreo încurcătură cu autoritatea superioară! Imensa pivniță părea un cuptor în flăcări: duduia de cîntecele legionare. Pe cele mai multe le auzeam înția oară. E vremea cînd încă nu apăruseră cele care glorifică asasinatele. Ce melodii voinicești, seducătoare! Și ce cuvinte îmbătate de dragostea țării și a neamului românesc! Un suflet oricît de uscat era greu să se împotrivească valului acestuia de entuziasm creator. Personalul închisorii le știa pe dinafară. Cîntecul a fost marea forță dinamică a mișcării legionare, — acest amestec bizar de sublim moral și de abjecție. În furtunoase avînturi înnoitoare, de jertfelnicie fără măsură și de criminalitate demonică! Băieții aceștia își aveau fiecare iconița lui Iisus Hristos sau a Maicii Domnului, își făceau regulat rugăciunile de seara și de dimineața și totuși vorbeau cu infinită tandrețe de „eroii“ care au ucis! Dacă anii din urmă mi-au descoperit voința creatoare și pornirea jertfelnică a tineretului acestuia, închisoarea îmi dezvăluia elementele mai intime, srapletirea de alb și negru a instinctelor bune și rele, din nenorocire deopotrivă de disciplinate, fiecare pe linia lor. Modul

de a fi al „Căpitanului“ trăia în orice băiat. „Căpitanul“ era o dogmă, un zeu, o existență supranaturală. În acel moment, nimeni nu știa unde se găsește el și ce face. Adorația pentru el le stingea chiar setea de informație. Nu se poate să nu fie bine „Căpitanul“ acolo unde este! El lucrează, nu doar me. El va rindui astfel ca într-o bună zi toți să iasă biruitori din pușcărie. În sentimentul lor arzător, unii se simțeau jigniti că eu îi zic Corneliu în loc de „Căpitanul“ și că nu particip la zeificarea lui. Atunci mi-am dat seama că firca lui întreagă, printr-un ciudat fenomen de osmoză, s-a absorbit în însăși măduva mișcării și constituie fatalitatea ei, pe care nimic n-o va mai schimba. În această vreme, „Căpitanul“ se afla teafăr în București. Patru luni și jumătate: vigilența poliției a Capitalei nu l-a descoperit, fiindcă era ocrotit de însăși Elena Lupescu, după cum el și nu altul mi-a mărturisit în noaptea când a apărut la proces! Nu bănuia, sârmanul, că această rafinată ocrotire avea să-l ducă peste câțiva ani la aceeași soartă ca a lui I. G. Duca.

Afară, în oraș, neștiindu-se nimic de felul cum petreceam noi sub pământ, circulau fel de fel de zvonuri umbrite și agravate de teroarea dezlănțuită în țară. Se spunea despre mine și despre Zizi Cantacuzino, arătați zilnic în comunicatele guvernului ca autori morali ai omorului, că ni se toarnă apă înghețată pe pielea goală și că, din pricina bătailor, nu mai avem dinși în gură. Fetita mea, crezând că toate aceste zvonuri sînt adevărate, mă bocea zi și noapte. Atunci Octavian Goga a făcut un gest care m-a mișcat și m-a făcut să-i iert faptul că, pe vremea prigoanei lui Argetoianu, nu mi-a luat apărarea în parlament, deși îl susținusem în ziarul meu. S-a dus la ministerul de război și, neputînd obține un permis pentru soția mea, a obținut pentru fetiță libertatea de a mă vedea oricînd. Era îmbrăcată într-un costum albastru de schi, cînd comandantul închisorii i-a făcut favoarea s-o aducă în subterană ca să vadă unde locuiesc și cum trăiesc. Obrăjorii ei ca pîinea de secară străluceau de bucurie văzîndu-mă întreg. S-a simțit dator să mă încurajeze, spunîndu-mi că e mîndră de un așa tată. În timp ce vorbeam în prezența reglementară a comandantului, mi-a umplut buzunarele paltonului cu scrisori pentru deținuți, el făcîndu-se că nu vede, ea fiind sigură că-l trage pe sfoară, ca una care citise toată colecția lui Sherlock Hol-

mes. De-atunci a devenit unicul factor poștal, ilicit, între București și Jilava. Băieții îi așteptau cu nerăbdare vizita, iar ea era fericită că poate face bine unor oameni nenorociți. Ca o copilă ce era, n-avea să reziste mișcării legionare și peste ani va cădea ea însăși victimă nevinovată turbării celor doi Antonеști.

Pe soția mea aveam s-o văd în București. Chemat pentru o informație, pe care am refuzat s-o dau, la comandamentul corpului II, subcomandantul Jilavei a abătut mașina pe la el pe-acasă, unde era pusă la cale înțilnirea. Soția mea, care n-a fost grasă niciodată, era foarte slăbită. M-am uitat la fața ei palidă și mi-am adus aminte de domnișoara Lizzi de altădată, a cărei mină frumoasă am cerut-o lângă ruinele închisorii, unde a zăcut cândva Richard Inimă-de-Leu. Ce greu e să lupți pentru cauze mari și în același timp să fii legat de ființe pe care soarta ta le vestejește. Mîine nu știi ce va fi cu mine. Mîntuitorul a avut o mamă și cînd a plecat din această lume a plingerii, a încredințat-o apostolului Ioan. Eu cui voi încredința, Doamne, aceste ființe altuia decît ție? Am întrebat-o dacă cineva se interesează de ele. Dintre numeroșii mei prieteni, unul sau doi au îndrăznit să dea un telefon. Ei vor reapărea, știu sigur, cînd primejdia va fi trecut, dacă va trece. Prietenia merge uneori pînă la groapă, dar foarte rareori pînă la închisoare. Nu e nici o primejdie să însoțești un mort, dar e una mare să te interesezi de unul înmormîntat de viu de către dușmani puternici. Dar soția mea îmi comunică două vizite neașteptate. Doctorul Gerota, bătrînul și inimosul profesor universitar, a venit într-o bună zi acasă la noi, prezentîndu-i omagii și încurajări. Peste cîtva timp va fi și bătrînul Gerota o victimă a Elenei Lupescu. O altă vizită din partea lui... Benito Mussolini! A.C. Cusin, redactor la ziarul meu, i-a comunicat că un trimis special de la Roma, cu numele Cabalzar, a sosit să-mi ajute la organizarea apărării. Cînd voi fi liber, voi afla mai mult și anume înainte de a trimite pe Cabalzar, Benito Mussolini a ordonat ministrului italian din București, Ugo Sola, să întrebe guvernul dacă într-adevăr sînt amestecat în asasinarea lui I. G. Duca. Guță Tătărașcu, șeful guvernului, i-a declarat lui Ugo Sola că nu sînt amestecat. Atunci de ce sînt ținut închis, a întrebat acesta,

la care Guță Tătărăscu a ridicat din umeri. După acest răspuns, Mussolini a trimis pe Cabalzar la București. Am comunicat prin soția mea următorul răspuns: „Sînt foarte măgulit de această prea înaltă atenție, dar n-am nevoie de nici un ajutor. Eu știu bine pentru ce sînt închis și tocmai de aceea voi refuza să mă apăr în fața justiției!” Spre marea mea bucurie, soția mea a fost de perfect acord cu acest răspuns. Zizi Cantacuzino era un om să tot faci pușcărie cu el. Nu l-am cunoscut tînr dar bătrînețea pareă-i crescuse vioiciunea spiritului. Poseda calitatea rarisimă de a povesti neconținut, de a nu te plictisi niciodată și de-a te face să te strici de rîs. În zilele cînd rîdeam pînă la leșin, îmi făceam muștrări că uit prea repede de ceea ce mă poate aștepta și de lovitura dată alor mei. Ne-a povestit toată viața lui de chefuri, de dueluri, de familie, de război, cu o intimitate goală cum numai în fața duhovnicului ar putea s-o aibă cineva. Stilul povestirii era o împletire de puritate suavă cu cea mai trivială pornografie. Înjurătura făcea parte integrantă din el ca ghimpele din trandafir și sforăitul din armăsar. Tragice sau vesele, întîmplările aveau pentru el o însemnătate egală și nu-i modificau umorul. Fîrrea lui originală avea ceva de copil, care șade în poarta îmbrăcată în doliu și strigă celuiilalt copil din vecini: „Sîc, ție nu ți-a murit bunica! A mea a murit încă de-aseară!”

Dintre sutele de anecdote, care erau episoade trăite de el, îmi amintesc una, ce se poate spune. Zizi era locotenent în regimentul de gardă și adesea distra pe micii principii Carol și Elisabeta. Odată se juca cu ei de-a călăria. Zizi era cal în patru labe, sărea în trap și necheza spre hazul prințisorului călare pe spinarea lui. Dar tocmai cînd cavalcada era mai în toi, trece pe-aproape Regele Carol I. Severul monarh, făcîndu-se că nu vede nimic, și-a întors ochii în altă parte, pe cînd Zizi continua să sară în patru labe. Colonelul regimentului zăbind scena, care i s-a părut o grozăvie, cheamă pe locotenentul Cantacuzino și-l muștră cu toată asprimea că n-a salutat pe Rege, cînd a trecut. Muștrarea era cu atît mai îndreptățită cu cît se știe cît de formalist era Regele. Atunci locotenentul Cantacuzino, în poziția reglementară, s-a scuzat: „Trăiți don'colona, dacă salutam, trebuia să sar brusc în două picioare. Ați fi vrut

oare să răstorn dinastia?“ Peste cîteva zile, la o recepție de la palat, Regele, în treacăt, îi aruncă locotenentului aceste vorbe: „Cantacuzino, știu, tu nu fruct ște restorni tinastia!“ Și a rîs severul monarh, semn că i-a plăcut gluma. Așa, «măi copii, continua Zizi, pe Carol al-II-lea eu l-am purtat, călare colea pe grumaji, iar el mă ține aici cu Jilava călare pe mine. Cu toate astea eu îl iubesc și o să vie vremea cînd o să conteze pe mine. Nu e vorbă, cînd poliția m-a arestat, a găsit printre hîrtii și niște manifeste republicane. „Ce e asta, domnule general?“ „Măgarilor, ce să fie! Fleacuri, toane! Mi-a venit mie așa, într-o zi, dar eu îl iubesc pe Rege. Băgați-vă nasu'n... altă parte, nu în ele!“ Și le-am făcut praf, măi copii, manifestele republicane! Tot așa cu Iancu Duca. Mi-era prieten bun. El grec, eu grec. Și i-am scris: „Dragă Iancule, tu știi cît te iubesc, dar dacă nu te-astîmperi, te-mpușcă băieții, timpitule!“ Și cînd băieții au venit la mine: „Ce facem, domnule general?“ — le-am strigat: „Puturoșilor, revolverele sus! „Acu, Iancu nu era om rău, dar ce să mai regretăm! A căutat-o cu lumînarea.»

Cu toate că și-n fața Consiliului de război a vorbit la fel, ba mai răspicat, sînt convins că Zizi Cantacuzino n-a avut nici un amestec în asasinat. Cei care l-au organizat n-ar fi putut conta pe discreția acestuia, care ar fi spus tot.

La Jilava am mai primit două vizite în vremea cînd nu era voie să luăm contact cu nimeni. Cel dintîi om care a pătruns pînă la mine, adică pînă în casa comandantului, a fost deputatul Ilie Lazăr, din partea lui Iuliu Maniu, care luasë atitudine fățișă împotriva Elenei Lupescu. Al doilea a fost Octavian Goga însoțit de fratele său Eugen. Au adus și bocanci pentru legionari. Octavian Goga nu era de felul său generos nici cu talentele literare — spunea că el nu e moașă —, nici cu oamenii. Vizita lui avea un sens limpede. Era șeful unui partid naționalist, care nu prea prindea. Naționalismul lui Goga făcea un pas înainte și doi înapoi. Cei doi simpatici frați își imaginau că de-acum încolo Corneliu Codreanu va fi un om distrus: fie împușcat, fie osîndit pe viață. Mișcarea lui, rămasă fără cap, în loc s-o lăsăm să se împrăștie, mai bine s-o anexăm partidului național agrar. Eu puteam să am la închisoare acest rol de pregătire

a terenului, iar bocancii aduși trebuiau să slujească legionarilor probabil pînă să străbată drumul cam lung către clubul lui Octavian Goga. Am răspuns celor doi frați veniți în geambaslic politic că aceste calcule ar fi frumoase dacă ar fi reale. Mai întîi — e prematur să conteze pe dispariția într-un fel sau altul a lui Codreanu. Frații Goga veneau la împărțeaua unei moșteniri înainte de moartea posesorului și fără să cunoască testamentul acestuia. Al doilea, le-am spus, dv. nu cunoașteți spiritul legionar cum nu l-am cunoscut nici eu pînă acum. Legionarii sînt ca fîntînile; în adîncul fiecăruia se reflectă identic chipul aceleiași soare. Puscăria asta a devenit un templu straniu unde nu se oficiază decît cultul „Căpitanului”. Chiar dacă el ar pieri, cultul ar continua, iar dacă ar fi osîndit pe viață, cultul ar spori în chip mitologic. Era greu să-i conving pe frații Goga de adevărul acesta cu aspect de legendă. Octavian mi-a spus la plecare că va vorbi la Cameră în apărarea noastră, firește, pentru a pregăti terenul. A și vorbit. Dar cu atît de puțintel curaj, încît n-a avut cine știțe ce efect. Dacă poetul Goga înfruntase cu strofe de foc un neam ca ungurii, omul politic Octavian n-avea curajul să atingă decît cu flori camarila.

Niciodată n-am fost încolțit de ciini din toate părțile ca acum. Camarila, — vîrcolacii Coroanei, cum o numisem, atacată mereu, demascată în cîteva din marile-i afaceri, lovită în patroana ei însăși, mi-a hotărît nimicirea. Un guvern de „tineri liberali” îi execută dorințele orbește numai să se afirme împotriva bătrînilor din partid. Victor Iamandi, anticipînd la bețiile-i monstruoase hotărîrea justiției, anunță că voi fi osîndit pe viață. Pe de altă parte, cu autoritățile militare, de care atîrnă justiția, sînt la cuțite. Pe generalul Uică, ministrul de război, l-am atacat pentru marea afacere Skoda, pe colonelul Pomponiu, primul comisar regal, l-am demascat cu propriile-i facsimile în aceeași afacere. Pe generalul Mihail Ionescu, comandantul corpului II, de care atîrna direct Consiliul de război, l-am înlăturat din fruntea căilor ferate, după o campanie de șase luni. Sînt informat din felurite părți că toți aceștia sînt siguri de ceasul apropiat, cînd îmi vor plăti cu virii și îndesat. Într-o întrevvedere în București, voind să-mi smulgă o informație, pe care am declarat că n-o dau decît Regelui personal, generalul Ionescu și colonelul Pomponiu îmi accentuează, fără să mă privească

în ochi, că situația mea e cea mai gravă. Cu toate acestea, nu regret nimic din ceea ce am făcut. Am lovit pe cineva în atacurile mele pe nedrept? Nu! Am conștiința limpede și împăcată. Voi primi orice îmi rezervă soarta. Îmi pare rău numai de soția și de copila mea că vor rămâne fără nici un sprijin.

După aproape două luni de zacere sub pământ, a început în sfârșit instrucția. Ceilalți sînt încărcăți în camioane dimineața și aduși seara înapoi de la Consiliul de război. În cele din urmă sînt chemat și eu, singur. Ajutorul de comandant al închisorii, nu știu de ce, ține să mă însoțească. La consiliu, cînd cobor din camion, un jandarm evreu mă înhață de gulerul paltonului. Ajutorul de comandant îi plesnește un pumn în față și o înjurătură: „Idiotule, nu vezi că domnul profesor e eu mine?” Sînt introdus într-o cămaruță murdară, unde nu se ocupă absolut nimeni de mine de dimineața pînă seara, cu jandarmul evreu la ușă. Întreb pe un comisar regal de ce nu sînt instruit. Îmi răspunde că dosarul meu nu e complet. În cursul nopții sînt transportat la Jilava, iarăși singur în camion. A doua oară se repetă exact același joc. Miroase a nu știu ce mister, dar nu bănuiesc ce. Am răcit la întoarcere și am aproape 40 de grade. A treia oară am refuzat să mă mai duc. Peste o zi sînt transportat din nou, lac de transpirație. Aștept de dimineața pînă seara în zadar. Într-o încordare nervoasă pe care n-am mai putut-o stăpîni, am ieșit pe coridor și, zăbind un grup de comisari regali, le-am tras o înjurătură formidabilă pentru că își bat joc de mine. Nimeni nu mi-a cerut socoteală. A doua zi, comandantul închisorii mă informează că se intenționează împușcarea mea noaptea, la întoarcerea spre Jilava, sub eternul pretext că am încercat să fug de sub escortă. Aflu iarăși că avocatul Gh. Banu, fost și dînsul comisar regal, deci cu posibilități de informare, a protestat la Consiliul de război, din proprie inițiativă împotriva acestei mîrsave puneri la cale. Nu e avocatul meu, eu n-am angajat nici un avocat, dar trebuie să fie un om cinstit dacă a avut curajul revoltei. După această întîmplare, voi fi dus la consiliu numai în mașina comandantului închisorii, însoțit permanent de dînsul.

Am ajuns, în sfârșit, să fiu instruit. Maiorul Mihail, o uscătură de om cu fata numai venin, îmi arată dosarul meu. Ce conținea dosarul? 37 de articole ale mele, tăiate din

„Calendarul“, toate numai despre fenomenul italian, în mare parte reportaje scrise după vizita mea în Italia. În fruntea lor, însă, articolul „**Tara regelui Wieder și a reginei Duduia**“. Am început să rid. „Domnule maior, i-am zis, nu mă așteptam la atîta stîngăcie din partea dv. Guvernul mă acuză zilnic în presă că aș fi autor moral al uciderii lui Duca, iar dv., cu acest articol pus în frunte, divulgați adevăratul motiv pentru care stau închis. Pentru prestigiul justiției militare, luați-l de-aici, să nu fie văzut, la proces, cînd dosarele vor fi publice!“ Maiorul Mihail n-a înțeles ironia mea. A desprins imediat din dosar „**Tara regelui Wieder și a reginei Duduia**“ și l-a făcut nevăzut, ca omul prins cu musca pe căciulă. Dar dosarul mai conținea ceva: un manuscris al meu, un memoriu către Rege, scris la Jilava, în problema generației tinere. De la asasinarea lui Duca, guvernul publica mereu în presă articole despre rățacirea generației tinere, injurii și absolut nici o soluție. Atunci am pus mîna pe condei și i-am explicat Regelui în ce constă această problemă. I-am enumerat condițiile deșănțate ale vieții publice, care au dus la revolta morală a tineretului. I-am amintit că Universitățile dau o pletoră de titrați, care n-au loc să se încadreze în viața socială. Debandada vieții publice și șomajul intelectual sînt cauzele prime ale mișcării tineretului. I-am solicitat atenția asupra faptului că în toate țările de spirit nou, tineretul e o problemă de stat; că în România, neexistînd așa ceva, noua generație stimulată de fenomenele din străinătate, s-a organizat singură și-și cere dreptul la viață. Nimeni n-are dreptul să condamne această generație fiindcă nimeni nu s-a ocupat de soarta ei. Partidele politice, cu toate încercările lor, n-au putut și nu vor putea să capteze acest tineret. În consecință, Coroana e datoare să ia soarta lui în mîna. Coroana ar putea face lucrul acesta în două feluri: sau protejînd legionarismul așa cum e, încurajîndu-l admirabilul constructivism și purificîndu-l cutact de partea negativistă, sau organizînd tineretul țării în jurul Coroanei, după modelul educației italiene. Și într-un caz și în celălalt, Regele va avea instrumentul moral și politic pentru ridicarea unei Româniî noi.

Memoriul acesta, înaintat pe cale oficială, a ajuns la dosarul meu în loc să ajungă la Rege. Prevăzînd lucrul acesta, l-am mai scris într-un exemplar, care a fost înmînat

direct Regelui de către generalul Nicolae Condeescu. După cum mi-a comunicat acesta, Regele l-a găsit foarte interesant, iar peste un an a instituit Străjeria care, din nenorocire, n-a ieșit decît apă chioară față de vișul legionar.

Adversarii mei nu l-au înaintat pe cel oficial ca să nu-mi facă mie cumva atmosferă favorabilă la proces. Dar tot a ieșit bine, fiindcă avocații apărării, citindu-l din dosarul meu, l-au folosit în pledoariile lor.

Pe cînd discutam cu maiorul Mihail asupra dosarului, intră brusc generalul Ilie Bădescu, roșu la obraz, cu mustața subțire de om răutăcios: șeful instrucției. Fiind implicat Zizi Cantacuzino, consiliul de judecată a trebuit să se compună din generali, iar în fruntea instrucției și acuzării să figureze, de asemenea, cîte un general. De la primele vorbe, Ilie Bădescu se dovedea un ignorant și un prostănac, care ținea să-și acopere defectele cu răutate ostentativă. A început pur și simplu să zbiere la mine. Ce fel de profesor universitar sînt eu care scriu zeci de articole îndemnînd tineretul săucidă pe I. G. Duca! Pentru aceste crime ocna o să mă înghită! Mie mi s-a urcat sîngele la cap și cînd am ridicat tonul, aveam un glas mult mai puternic decît al lui Ilie Bădescu:

— Ascultă, domnule general, sînt profesor universitar și-ți pretind să fii cuviincios față de mine. Să zbieri la cazarmă, nu aici!

Ilie Bădescu, surprins de această ieșire, s-a dezumflat imediat. Eu am trecut la atac:

— Să-mi spui pe cuvîntul dumatile de general dacă ai citit de cînd ești vreun articol semnat de mine!

Ilie Bădescu gesticula dezarticulat, fără cuvînt.

— Să-mi spui imediat! am strigat, lipindu-mă de biroul lui.

— N-am citit!

— Atunci cum îți permiți să vorbești aiurea?

În momentul acela, a intrat pe ușă alt general, mic de stat, negricios, cu ochii mari, strălucitori. Văzînd această scenă de instrucție, întreabă pe maiorul Mihail, care se retrăsese într-un colț:

— Cine e domnul?

Aflînd cine sînt, se repede la mine și-mi cuprinde amîndouă mințile:

— Sînt fericit să vă cunosc, domnule profesor. Dați-mi voie: generalul Petrovicescu, acuzătorul dv. Cunoște perfect cazul dv... E clar că lumina zilei sînteți complet nevinovat, domnule profesor!

— Auzi, domnule? m-am îndreptat către Ilic Bădescu.

Asta a fost tot. Instrucția mea s-a terminat. Pentru atîtea lucruri am fost ținut trei luni sub pămînt și transportat de atîtea ori la consiliu. Neputîndu-se născoci pretexte, care să susțină infama învinuire a guvernului, se găsiseră mijlocul călătoriilor de noapte și se imaginaseră fuga de sub escortă!

Uitasem. Unul care a asudat mai mult pentru pierzania mea a fost Pamfil Șeicaru. Din pricina boicotului inițiat și organizat de el fără motiv împotriva „Calendarului”, l-am batjocorit în ziar cu cîteva caricaturi, care îl arătau șantajist și l-am botezat cu supranumele de aproximativă mitologie: **Ziarilă**. Șeicaru e laș: cînd îl atacă cineva nu răspunde. Un gazetăraș, Mihail Burilianu, aproape l-a scos din circulație la un moment dat, povestindu-i șantajele și escrocheriile. Viteazul ziarist, „cel mai curajos”, cum se intitula în reclame, n-a fost în stare să îngăime o apărare și s-a prezentat la faimosul Tancred Constantinescu, cerîndu-i iertare și dîndu-i asigurare în scris că nu-l va mai ataca niciodată. Tancred Constantinescu plătea campania lui Burilianu, ca unul ce fusese ani de zile atacat de Șeicaru cu porecla de Tirfa. De atunci, Șeicaru n-a mai suflat un cuvînt împotriva lui Tancred. Incapabil să răspundă cînd e atacat, el își lucrează răzbunările pe din dos cu tenacitate de fieră. Vizita zilnic pe membrii guvernului și autoritățile militare, ațîțind împotriva mea. Un fost colaborator al său, Kalustian, mi-a povestit cum s-a dus în ajunul procesului la ministrul de război și după audiență a ieșit radios: „L-am aranjat! Va fi condamnat pe viață!”, i-a comunicat cu diabolică satisfacție lui Kalustian. Șeicaru avea ca om de casă pe un armean, avocatul Artibur Hasnavorian. Acest ins născut pe la Erzerum și pripăsit în țară numai de cîteva ani, ajunsese deputat liberal. Pamfil Șeicaru i-a comandat un atac la Camera chiar în ziua cînd începea procesul. A fost o plăcere să vezi pe Artibur Hasnavorian făcînd rechizitoriul naționalismului.

român și infățișându-mă ca autor moral al suprimării lui Duca, — pentru a încuraja pe magistrați!

La Jilava, băieții făceau seara spiritism. Era un mijloc de informație, căile normale fiind interzise. Nu asistacem încă la astfel de comedii. Cu o hirtie pe genunchi, mi-am însemnat mai toate „comunicările” din lumea de dincolo. Spiritele solicitate răspundeau stereotipic: vor fi condamnați cei trei asasini; toți ceilalți vor fi achitați. Așa avea să fie. Un circiumar din Iași, Ventonic, a întrebat ce e cu fiul său, student, despre care nu știa nimic. I s-a răspuns: e în arest la Tecuci; va fi eliberat la 13 februarie. Am urmărit acest caz cu încordare. La 15 februarie fiul lui Ventonic îl anunța că a fost eliberat pe ziua de 13 de la Tecuci! Eliberarea lui Dragoș Protopopescu a fost anunțată pentru 18 martie; a mea însă pentru 6 aprilie. Nu înțelegeam această diferență: eu scrisesem numai un atac împotriva Duduii, iar el vreo cinci! Cu toate acestea Dragoș a fost scos din proces la 18 martie în urma intervenției lui N. Titulescu! Veneau și multe minciuni din lumea de dincolo. Astfel unele spirite profeteau că peste doi ani Corneliu Codreanu avea să fie prim ministru în România. Nu știu cine a avut curiozitatea să cheme spiritul lui I.G. Duca. Acesta a răspuns că regretă dizolvarea „Gărzii de Fier”. Întrebat ce-am putea face pentru dînsul, a răspuns: „Rugați-vă pentru mine!” S-a produs o emoție extraordinară. Toți s-au ridicat în picioare și un preot a rostit o lungă și vibrantă rugăciune pentru odihna sufletului lui I.G. Duca. Nimeni n-a mai rostit o vorbă și ne-am culcat într-o tăcere ruptă din veșnicie.

Biserica, adică nu Biserica Ortodoxă Română, ci numai sinodaliile ei au jucat în această vreme de dramă națională un rol pe care nu vreau să-l calific. În numele Sfîntului Sinod, ziarele au tipărit o pastorală, cea mai lungă din câte cunosc în decurs de o jumătate de veac, iscălită de toți sinodaliile, fără excepție. Sacrosancta polologhie, condimentată cu citate scripturistice de rigoare, și dietată de guvernul liberal, nu era altceva decît un comentariu prolix al comunicatelor Ministerului de Interne în legătură cu crima și un conglomerat de locuri comune culese din gazete, pe aceeași temă.

În numele Sfântului Sinod nu se vestejea o crimă politică, oribilă ca tot ce violentează ordinea dumnezeiască a vieții, ci se blestema întreaga generație tânără a României, naționalismul ei, înfierându-se ca o rătăcire primejdioasă. Un pasaj deosebit țintuia la stîlpul infamiei pe acei profesori universitari care au dus în rătăcire această generație și au făcut din ea niște criminali de rînd. „Profesorii universitari” eram eu, așa cum figuram în comunicatele guvernului ca autor moral. Din restul pologhiiei pastorale nu-mi mai aduc aminte ce conținea, fiindcă în realitate nu conținea nimic decît vorbe deșarte.

Lectura acestui act m-a mîhnit peste măsură. Cum e cu putință ca, în numele Bisericii Ortodoxe Române, să se ia cu atîta ușurință o atitudine categorică, întemeiată numai pe datele Ministerului de Interne? Cum e cu putință ca Sfîntul Sinod al acestei Biserici să renunțe la prudența elementară, impusă oricărui corp înțelept, și să anticipeze hotărîrea justiției într-o chestiune în care sinodalii n-aveau nici informațiile necesare, nici obligația de a da verdicte? Mai întîi de toate, ceea ce face din actul sinodal un act de urîță strîmbătate este lipsa lui de imparțialitate. Cine a împușcat întîi? Guvernul! Cîți a ucis guvernul? Trei tineri: unul la Iași, unul la Constanța, unul la Giurgiu, în timpul campaniei electorale fără să dea nici un motiv binecuvîntat al acestor ucideri, — închipuindu-ne că ar exista motive binecuvîntate deucidere. Prin urmare: trei asasinate săvîrșite de guvern și un asasinat, ca răspuns, comis de „generația tânără”. Pentru Biserică nu există deosebire de grad între crimă și crimă, între victimă și victimă. Pentru Biserică, I.G. Duca, cel din sicriu, nu e primul ministru, ci robul lui Dumnezeu Ion, precum cel ucis la Iași e Constantin și așa mai departe. Cu alte cuvinte, și unii și alții, morții aceștia au fost deopotrivă purtătorii chipului lui Dumnezeu, chip deopotrivă distrus de gloanțele guvernului sau de gloanțele legionarilor, deopotrivă de asasini fiind oricare purtători ai acestor gloanțe. A, dacă sinodalii noștri ar fi vrut să vorbească în numele Celui care a poruncit: Să nu ucizi! și să dea tuturor o învățătură despre respectul chipului lui Dumnezeu în om, respect implicat în această poruncă, cu totul altul ar fi fost conținutul pastoralei. Fără îndoială că, în loc de preamărirea guver-

nului liberal și blestemul generației tinere, ea ar fi anatemi-
zat ura ucigașă dintre frați și ar fi preamărit dragostea ce
trebuie să-i lege, deplîngînd victimele din amîndouă părțile.
Așa cum apare însă, îmbrățișînd cauza liberalilor și înfierînd
cauza legionară, pastorală aceasta nu vine în numele lui
Dumnezeu, ci în numele ministrului de Interne, marele spri-
jinitor și sprijinit al camarilei: Ion Inculeț! Mai departe,
pastorală sinodală se face că nu știe de ce a fost ucis I.G.
Duca. Dar francezul René Pinon, inițiat în tainele interna-
ționale ale politicii, o spune limpede și categoric: „I.G. Duca
și-a respectat angajamentele internaționale de a distruge
„Garda de Fier“, dar a făcut-o într-o formă așa de violentă
încît aceasta i-a pricinuit moartea.“ După o asemenea lămu-
rire, cauza pentru care a căzut I.G. Duca n-a fost nici româ-
nească și cu atît mai puțin creștinească. Se știe că forurile
internaționale, al căror sprijin l-a cerut și care i-au impus
în schimb să nimicească mișcările de reînnoire românească,
nu erau nici românești, nici creștine. Pastorală sinodală
se face în chip inconștient unealta lor. Iată unde duce im-
prudența unor oameni care nu știu nici cînd, nici cum,
nici ce să vorbească în numele Domnului.

Dar din dezbaterile procesului va ieși limpede că acela
care a organizat izolarea lui I.G. Duca, pregătind astfel
circumstanțele prielnice asasinării, și deci cunoscînd-o anti-
cipat, a fost însuși ministrul de Interne, Ion Inculeț! Pasto-
rală sinodală acoperă astfel pe adevăratul asasin moral,
slujindu-i scopurile diabolice.

Urmînd indicațiile lui Ion Inculeț, această pastorală
veștejește în schimb pe „profesorii universitari“, încercîndu-
i în chipul cel mai condamnabil cu învinuiri pe care nu le
au. Să faci asemenea greșeli în numele Bisericii lui Hristos
e o ușurătate strigătoare la cer. Eu îi cunosc bine pe acești
sinodali și ei mă cunosc pe mine. Ei știu foarte bine că nu
sînt autor moral, dar n-au avut curajul să reziste indicațiilor
mîrșave ale guvernului. Sinodalii noștri sînt bărbații cei mai
lipsiți de curaj moral din întreaga lume. Unii dintre ei au
subscris infamia și după aceea au mers discret la soția mea
oferindu-i ajutoare bănești, ceea ce femeia, oricît de strîmto-
rată și îndurerată, a refuzat cu demnitate. În definitiv,
pentru ce stau eu la închisoare? Pentru că am atacat violent

un concubinaj sau o mezalianță de pe Tronul țării, neîngăduită nici de constituție și cu atât mai puțin de legile Bisericii. În fața acestei orori, dacă s-a mai găsit, ici-colo, este un om politic care să protesteze, absolut nici un glas din Biserică nu s-a ridicat. Fiecare sinodal în parte și toți în sobor, au tăcut chitic, prefăcându-se că nu știu nimic, fericiți că pot sta și sub noul regim pe scaunele chiriarhale. Unde e oare vremea evanghelică a Bizanțului, când patriarhii opreau în pragul Sfintei Sofii pe împărați și pe împărătese pentru incest sau mezalianță? Și doar pe vremea aceea împăratul era autocrator, cu drept de viață și de moarte asupra supușilor! Ce-ar fi fost dacă acești sinodali timorați ar fi răspuns ingerințelor guvernului: „Pe omul acesta nu-l putem ataca: el a lovit într-o mezalianță și a săvârșit un act creștin. Afară de aceasta, chiar dacă ar fi greșit, e omul care s-a străduit o viață întreagă să aperse cauza Bisericii noastre de toate atacurile perfide ce i se pregăteau. Dacă el nu ne roagă să-l apărăm, noi nu înțelegem să-l apărăm!” Ce-ar fi fost? Ar fi fost un act de curaj, unic în analele sinodale, care ar fi îmbărbătat pe atîția oameni cu rivnă pentru Biserica lui Hristos!

Există și astfel de oameni. Eu îi cunosc: flori rare în bălegarul anticreștin al vieții intelectuale românești. Am încercat odată să-i apropui de patriarh. El ne-a invitat seara la o masă. Era într-o vineri din postul Crăciunului. Suind Dealul Mitropoliei, acești intelectuali dornici de o viață creștină superioară, măcar s-o vadă dacă nu s-o trăiască, își închipuiau că merg la o cină ascetică, unde va spumega în cupele sufletelor vinul vieții veșnice. Cina s-a început cu icre negre și s-a terminat cu curcan fript, udate cu câteva feluri de vinuri. Conversația a fost foarte însuflețită de anecdote, care n-au putut fi destul de picante fiindcă domnii invitați nu erau așa de intimi cu venerabilul amfitrion. Încercarea mea de a-i apropia și în acest chip de Biserică a fost un dezastru, iar seara aceea copioasă a rămas de pomina.

De ce să-i ceri lui Miron mai mult decît poate da Cristea. Și totuși, cînd zaci la închisoare, încolțit din toate părțile, judeci mai pretențios, din pricina nervilor încordați, fără îndoială! Citind pastorală sinodală, îmi ziceam în subterană de la Jilava: Eu am ținut să fiu nu numai un ziarist creștin

ci unul care să impună presei preocuparea de Biserică și de problemele ei. Istoria scrisului cotidian stă dovadă că înainte de apariția mea, în presa din România n-au existat asemenea preocupări. Azi cel puțin jumătate dintre ziare au rubrici religioase întemeiate de mine sau similare cu cele întemeiate de mine. Altele au pagini duminicale despre chestiunile religioase și bisericești, după modelul celor inaugurate de mine. Chiar dacă admitem că aceste ziare o fac din concurență față de cititori, inovația mea e totuși un real folos ideii creștine: ea e cinstită și propagată în loc să mai fie atacată sau îngropată în indiferență. În ce privește „Calendarul”, el a fost un ziar pe de-a-ntregul creștin. Până și chestiunile politice și economice, naționale și internaționale, am căutat să le interpretez în lumina doctrinei creștine. Nu mai vorbesc de chestiunile religioase propriu-zise și de problemele Bisericii, dintre care nici una nu mi-a scăpat nereliefată. Am ținut să realizez un ziar creștin fără ajutorul Bisericii și am izbutit. În străinătate o presă de acest soi se face cu mari sacrificii din partea forurilor ei conducătoare. E adevărat că uneori am întrebuințat cuvinte tari, ceea ce i-a determinat pe unii să scrie în glumă că îmiucid adversarii duminica. Dar am făcut-o conștient și nevoit: în indiferența intelectuală de la noi, a trebuit să sparg cale cu lovituri de ciocan.

Pe lângă acestea, m-am ocupat de preotime și de nevoile ei mai mult decît toți chiriarhii la un loc. În ce privește politica, nu eu i-am îndemnat să îmbrățișeze acțiunile de partid. Din tot ce-am scris și am repetat neconținut nu reiese decît o atitudine limpede și nedezmintită: preotul să nu se amestece în politică. Misiunea lui apostolică e atît de covârșitoare încît nu-i rămîn energii de cheltuit în desertăciuni lumești. Dacă el îmbrățișează cauza unui partid, îndepărtează de la Biserică pe aderenții celorlalte partide. Colorarea politică a preotului aduce discordie în parohie și numai pagubă vieții creștine. Mai cu seamă în regimul democratic, cu multipla lui vînătoare după partizani, preotul trebuie să rămînă factorul de împăciuire și de armonie al parohiei.

Problema reîncreștinării vieții publice, adică a reînnoirii ei morale pe temelul unei puternice conștiințe creștine, mi s-a impus ca o chemare a tineretului în jurul Mîntuitorului, care a pus împărăția cerurilor în sufletul copiilor și i-a re-

vărsat minunile în făptura celor tineri. Avem astăzi ca niciodată în România o generație ce se mărturisește creștină. Crezul ei e ortodox și dacă faptele ei nu concordă întru totul cu linia morală a crezului acestuia, cine poartă vina? Se poate pretinde acestei generații să fie de la sine perfect creștină sau, mai degrabă, desăvârșirea ei trebuie să fie opera bisericii? Dar, pentru numele lui Dumnezeu, există vreun chiriarh care s-a coborât în rîndurile tineretului să-l încreștineze? Din nefericire, nici unul! Romano-catolicii au organizat o vastă acțiune de evanghelizare și de îmbisericare a tineretului, cu prelați special însărcinați cu această mare și sfîntă misiune. Și dacă pentru Biserica noastră, ca și pentru stat, nu există încă o astfel de problemă, e admisibil ca în numele lui Iisus Hristos, un sinod să osîndească tineretul în bloc? Eu m-am străduit să-l aduc pînă în pragul Bisericii, iar el ajuns aici se și vede alungat de glasurile cele mai autorizate ale altarului!

Am mers mai departe și mi-am zis: scrisul cotidian nu e suficient pentru opera încreștinării. Ideea creștină trebuie să ocupe însuși centrul spiritual, unde se plămduiesc literatura și artele. Frumusețea e numele lui Dumnezeu și cînd operele de artă se vor făuri sub acest semn, Mîntuitorul va avea în această țară cel mai seducător apostolat laic al împărăției cerului. Am dedicat revista „Gîndirea” acestui ideal de artă, am adunat, am stimulat, am descoperit scriitori și gînditori de sens creștin, precum am creat ziariști de același stil. E o lucrare grea, complexă și de durată, care m-a costat aproape toată viața mea de pînă acum. Pînă ieri, cercurile bisericesti, măgulite oarecum, îmi spuneau „episcop laic”, iar azi cînd zac la pușcărie, pastorala sinodală se prefăce că mă condamnă ca pe un corupător al tineretului, numai pentru a face jocul unui guvern organizator rafinat de crime oribile.

Sînt, deci, singur. Mai singur ca nicicînd. Voi intra în proces încolțit de toți dușmanii și părăsit de aproape toți prietenii. Fie! Am mai străbătut strîmtorări ce mi se păreau cu neputință de trecut. Asta e cea mai grea. Ce glas îmi șoptește mereu să nu mă prăpădesc cu firea? Și ce călcii nevăzut storcește fagurul viespilor?

Apariția lui Corneliu Codreanu, simpla lui apariție, a ridicat procesul la cea mai înaltă tensiune naționalistă. Un curaj fără limită a străbătut inimile celor 45 de acuzați. „Căpitanul“ era investit cu puteri misterioase să dezlege în chip fericit acest nod complicat al situației. Cine știe, poate din ascunzătoarea lui, unde fără îndoială nu și-a pierdut vremea, a rînduit chiar achitarea celor trei ucigași, socotiți deopotrivă eroi și martiri. Un optimism iluminat făcea din grupul acuzaților o trupă de asalt în ajunul unei biruințe sigure.

Corneliu Codreanu s-a ivit la Consiliul de război între colonelul de rezervă Ștefan Zăvoianu, care îl adăpostise în ultimul timp, și părintele Grigore Cristescu, profesor universitar, care îl spovedise și îl împărtășise. Dacă nu mă înșel, amîndoi însoțitorii deveniseră aderenți ai mișcării în ultimele luni ale dramei. A fost așezat în camera unde mă aflam eu și un inginer, Virgil Ionescu. În noaptea aceea n-am dormit. Corneliu mi-a povestit cu cele mai mici amănunte pătaniile din cele patru luni și jumătate cît a stat ascuns în București, schimbînd mereu străzile și locuințele. Într-o clipă de cumpănă grea, cînd nu știa încotro să mai apuce, a luat cartea de telefon și a început să caute nume cunoscute. Citind numele de C. Cernăianu, și-a adus aminte că odată, pe cînd se afla închis la Văcărești, s-a pomenit cu soția acestuia, o evreică botezată, venind să-i aducă merinde la închisoare, deși nu-i cunoscuse mai înainte, nici pe ea, nici pe soțul ei. Le-a cerut, deci, să-l găzduiască o vreme. Dar, minunăția minunățiilor, doamna Cernăianu era chiar verișoara Elenei Lupescu, cea pe care legiștii o amenințaseră de atîtea ori cu moartea! Iată-l, deci, pe „Căpitan“, căzut în capcană! Dar n-avea de ce să se teamă. Familia Cernăianu l-a primit foarte bine cu titlu provizoriu, pînă să întrebe la Sinaia, telefonic, pe Duduia, ce dispoziții dă. A asistat, chiar el, la această convorbire telefonică, așcultînd de aproape glăsul celei care acum ținea în mînă soarta lui. Duduia a răspuns: „Vă purtați omeneste cu dînsul, dar nu-l veți ține multă vreme sub acoperișul vostru.“ După aceasta, s-a ivit în casă un domn înalt și elegant, avocatul Miletineanu, fratele doamnei Cernăianu, sau așa ceva. El a ținut de cuviință să-i atragă atenția lui Corneliu că, deși au în mînă soarta

celui mai de temut antisemit, ei, evreii, înțeleg să fie cavaleri și să-i ofere generozitatea ospetăcii. Aceasta pentru scurt timp, după cum a ordonat Duduia, pînă își va găsi o nouă ascunzătoare. Să nu-i fie teamă: are cuvîntul lor de onoare că vor păstra o discreție desăvîrșită. A răsufolat ușurat cînd a găsit adăpost la Ștefan Zăvoianu. Iată cum Dumnezeu a făcut ca dușmanii lui cei mai înverșunați să se înmoaie întru blîndețea inimii.

Cînd Corneliu Codreanu și-a terminat povestirea, lumina zorilor se revărsa în curtea interioară a Malmaisonului. Totuși, el nu s-a culcat pînă n-a recitat rugăciunile către sfîntul Antoniu de Padua, dintr-o cărțică romano-catolică. Era convins că sfîntul acesta franciscan îl ajută în toate, iar obiceiul de a-i adresa rugăciuni îl împrumutase de la bucutestencele intrate în legiune, ortodoxe ca și el.

O scurtă paranteză: în anul 1940, cînd eram ministru al Propagandei, șoferul Costache, care slujise 18 ani la Interne, mi-a mărturisit că în 1934, în vremea cînd ziarele anunțau că poliția îl caută de zor fără să-l descopere, el, șoferul Costache, l-a transportat pe Codreanu din ordinul ministrului Ion Inculeț, la o audiență la palat. Mașina era escortată de o a doua, în care se găsea Gavrilă Marinescu, prefectul Poliției Capitalei. Șoferul Costache era un om în vîrstă și inteligent, mi-a făcut această mărturisire fără să i-o cer și s-a jurat că spune adevărul.

Despre această audiență secretă, Corneliu Codreanu nu mi-a spus niciodată nimic. Ea face parte din tainele care înconjoară însă asasinarea lui I. G. Duca.

În seara cînd ne-am întilnit la Consiliul de război, Corneliu Codreanu, revizuiind raporturile dintre noi, mi-a spus: **„ACUM, DOMNULE PROFESOR, SPER CĂ VĂ VETI SIMTI LEGAT DE NOI PENTRU TOTDEAUNA”. DE CE CORNELIU?** -I-am întrebat: **„PENTRU CĂ SUFERINȚA COMUNĂ NE-Ă APROPIAT ȘI MAI MULT”**. I-am răspuns: **„SUFERINȚA COMUNĂ NE APROPIE, PRECUM ZICI, DAR CAUZELE ACESTEI SUFERINȚE SÎNT CU TOTUL DEOSEBITE ȘI NE DEPĂRTEAZĂ. NICIODATĂ NU M-AM SIMTIT MAI STRĂIN DE VOI CA ACUM, CÎND DUSMANII MEI VOR SĂ MĂ CONFUNDE CU TOT DINADINSUL CU VOI.”**

I-am lămurit apoi că procesul meu e cu totul altul decât procesul lor. Procesul meu, în realitate, e unul de calomnie sau de ofensă a Dudușii dar fiindcă nimeni n-are curajul să spună acest lucru în fața țării, ticăloșia guvernanților ține să profite de procesul legionarilor și să mă minjească cu singele lui I. G. Duca. În nici un caz eu nu mă pot solidariza cu procesul lor. Aș face o îndoită greșeală: întâi, aș lua asupra mea o vină cu care el, Corneliu Codreanu, știe bine că n-am nimic comun, și al doilea, aș face prostete jocul dușmanilor mei, punindu-le singur în mână arma cu care ar dori să mă nimicască. Deși lămurirea mea era cum nu se poate mai limpede, Corneliu Codreanu se făcea că nu înțelege și ținea cu încăpăținare să mă declar solidar cu procesul lor. Nu-mi da nici un motiv decât unitatea acțiunii juridice, care mă interesa foarte puțin. În tot cursul dezbaterilor a stăruit asupra acestui lucru cu un fel de ferocitate, care nu admitea nimic în afară de interesele sale sau de cine știe ce angajamente secrete. Corneliu îmi apărea cu o față nouă, pe care nu i-o cunoscusem. A impus celor trei asasini să-și limiteze crima la o inițiativă proprie, încintindu-i cu perspectiva că, după cităva vreme de temniță, vor fi liberi și sărbătorii ca eroi naționali. A sedus pe naivul Zizi Cantacuzino să biziie în această afacere ca musca la arat, și ținea morțiș să facă eu însumi același joc. Dar naționalismul meu era naționalismul meu și faptele altora nu erau faptele mele... Nimeni pe lume nu putea să-mi comande o atitudine, care nu pornea din adâncul ființei mele, cu atât mai puțin să mă încare cu o vină de care convorbitorul meu căuta, ca de obicei, să se descaree cu măiestrie profesională.

Lucru foarte curios: pretenția lui Corneliu Codreanu concorda perfect cu mașinațiunea guvernului. În dosarele celor trei asasini, care fuseseră instruiți întâi la Parchetul civil, am găsit declarația că lectura ziarului „Calendarul” i-a îndemnat să asasineze pe I. G. Duca! Întrebați în fața Consiliului de război, tustrei au mărturisit că această declarație le-a dictat-o judecătorul de instrucție, Ionel Stănescu, după ce fuseseră bătuți zece zile și nopți în șir și nu mai aveau nici un pic de energie să se împotrivescă minciunii. Acest Ionel Stănescu, pe care îl cunoșteam de cînd era copil și cu familia căruia avusesem cele mai curate legături, e unul din magis-

trații care au cōberit justiția la rangul unei prostituții. S-a împrumutat ca o teleleică oarecare tuturor regimurilor în manevrele lor de răzbunări și lovituri juridice. E magistratul care, pentru familia mea, joacă rolul cel mai odios cu putință, după cum se va vedea în alt capitol. Tot în fața Consiliului de război s-au mai înfățișat doi studenți mehedinteni, care au declarat că ministrul Richard Franasovici i-a invitat în casa lui din Turnu-Severin, le-a dat cite o sumă de bani și i-a învățat să mintă că eu i-am sfătuit să asasineze pe I. G. Duca. Franasovici era omul Duduii și prieten intim cu primul comisar regal, colonelul Pomponiu. Iată ce pretindea Corneliu Codreanu să iau asupra mea și să mă declar solidar cu... cauza legionară!

Primul lucru pe care l-am făcut a fost să lămuresc în fața Consiliului raporturile mele cu mișcarea legionară. Toți membrii de vază ai Garzii au declarat, cum era adevărat, că nu aparțin acestei organizații. Pe cei mai mulți dintre ei i-am cunoscut abia la Jilava. Al doilea, au venit martori aparținând tuturor formațiilor naționaliste care au declarat, cum sta dovadă însăși colecția ziarului meu, că am sprijinit toate curentele naționaliste cu egală sollicitudine. Un membru al vreuniei din aceste organizații n-ar fi făcut asemenea lucru, fiindcă naționaliștii între ei se urau de moarte. Al treilea, au venit colegii mei de la Universitate, citind din cursurile mele litografiate pasajele în care vorbesc împotriva crimei individuale și împotriva crimei colective, cum numesc eu revoluția, — ca să se vadă bine în ce sens fac eu educația tineretului studentesc. Al patrulea, au venit personalități din lumea culturală și bisericească — bineînțeles, nu ierarhi, — care au reliefat spiritul constructiv al doctrinei mele creștine și naționaliste. Consiliul de război era, de altfel, luminat și fără aceste numeroase și felurite mărturii, cunoscînd precis motivul procesului meu.

O altă curiozitate, aceasta favorabilă mie: ordonanța de dare în judecată, voluminoasă cit o carte, statornicea fiecărui împricinat vina ce i se punea în sarcină, dacă era cazul. Numele meu era pomenit în textul ei de vreo douăzeci de ori, printre cei mai neînsemnați împricinați, fără să se articuleze vreodată măcar o umbră de invinuire. Am aflat în urmă că ordonanța a fost redactată de comisarul regal, maiorul Bandescu, care, ca om cinsfit cum era într-adevăr, impun-

du-i-se să mă implice în proces, mi-a strecurat numele în toate felurile, fără să-mi spună învinuirea reală, dar fără să-și prostitueze conștiința de magistrat, punându-mi minciuni în sarcină. În rezumat: guvernul s-a străduit prin toate mijloacele să abată măcar umbra crimei asupra mea, iar în fața justiției nu apare nici ceea ce se numește o mărturie mincinoasă împotriva mea. A fost o luptă împotriva evidentei și ea a dat greș cu desăvârșire. S-a încercat camuflarea unui delict de calomnie în cel mai rău caz sub masca unei crime de asasinat, dar mirșăvia n-a izbutit.

Bunul meu prieten, venerabilul inginer Zamfir Christodorescu, știind că n-am apărător, a angajat pe cheltuiala sa pe domnul avocat Emil Ottulescu. Dar acesta fiind membru al organizației „Vlad Tepeș”, Grigore Filipescu i-a interzis să mă apere, publicind în acest sens o notiță în ziarul „Epoca”. Cîțiva tineri avocați, citind ordonanța de dare în judecată, s-au înscris ca apărători benevoli, dar ziarul „Viitorul”, organul guvernului, le-a tipărit numele înfierindu-i cu energie ca pe niște complici la asasinat! Tinerii avocați s-au intimidat.

În această situație, am ieșit în fața Consiliului de război, alcătuit din cinci generali, și am declarat că, din moment ce ordonanța de dare în judecată nu-mi atribuie nici o acuzație, apărarea mea n-ar avea obiect. Eu știu perfect pentru ce am fost arestat și pentru ce mă găsesc pe banca acuzării, iar atîta vreme cît numele faptei mele nu se rostește, refuz să mă apăr. N-am adresat nici o măgulire Consiliului, cum se făcea de regulă, și nu i-am solicitat nici un fel de bunăvoință. Ipocrizia și viclenia situației în care eram pus mă revoltau în așa măsură încît nu mă mai interesa cu nici un chip să cîștig îngăduința oamenilor. Fie ce-o fi! Muțenia învinuirii mă amuțea și pe mine.

În acest timp, procesul legionarilor se desfășura într-o atmosferă naționalistă de maximă exaltare. Fiecare acuzat ieșea și își rostea crezul cu flacăra tinereții. Sala vibra, Consiliul însuși se încălzea cu fiecare ședință. Cei trei asasini, care vorbeau impresionant ca niște adevărați oratori, își limitau fapta la inițiativa proprie, enumerau violențele nejustificate ale guvernului împotriva organizației lor, își justificau crima cu trădarea dovedită a românismului de către I. G. Duca și cereau o egală pedeapsă pentru toți trei, deși

numai unul impușcase. Această solidaritate fanatică impresionă Consiliul și entuziasma pe camarazii împrișinați. În fața celor cinci generali, pe care îi tutuia în ședință publică, Zizi Cantacuzino se simțea la largul său. Și-a povestit viața de aventură militară, a făcut panegiricul frumoasei sale soții moarte, a mărturisit că singurătatea bătrînetii l-a împins să îmbrățișeze pe legionari ca pe copiii săi, lua de umeri pe Corneliu Codreanu și-l îmbrățișa ca pe un fecior adoptiv, deplîngea moartea prietenului său Iancu Duca, dar se declara incoerent și inușil, autor moral. Era un zguduitor amestec de patos, de năivitate și șiretenie grecească, totul pentru a acoperi sub mantia sa de erou pe „Căpitan“. Copleșit de acest bizar meșteșug al unei vorbiri nemestșugite, Consiliul generalilor plîngea pur și simplu. Cauza lui Corneliu Codreanu era ca și cîștigată. Întrebat dacă a știut ceva de pregătirea crimei celor trei legionari ai săi, „Căpitanul“ a răspuns categoric că n-a știut nimic. Dar existau trei mărturii grave, care pretindeau că însuși „Căpitanul“ a ordonat asasinarea. Ele trebuiau infirmate cu orice pret. Cînd ședința se ridica, comisarii regali și chiar unii dintre generalii judecătorești coborau între acuzați, atrăgîndu-le atenția asupra gravității acestor mărturii, ce trebuie retrase sau spulberate. Erau un legionar și o legionară, care scăpaseră adevărul din pricina bătailor la poliție. Cu ei s-au făcut în pauze adevărate repetiții de teatru, punîndu-i să plîngă și să declare că numai chinurile torturilor i-au determinat să mință la poliție, că însuși „Căpitanul“ ar fi amestecat în afacere. Cei doi și-au jucat bine rolurile. Dar a treia mărturie apăsa ca o piatră de moară. O doamnă Crăciunescu, blondă, cu nasul cioc de vultur, care îl ascunsese o vreme pe Codreanu, pretindea că acesta chiar în casa ei ar fi pus crima la cale împreună cu cei trei, arătînd și numele vinului pe care l-au băut și băcănia de unde l-au cumpărat. Apărarea a declarat-o isterică, nebună și cumpărată de poliție. Astfel piatra de moară a fost sfărîmată.

Între martorii care au apărut la proces sînt cîteva de o însemnătate extraordinară, din depozitiile cărora nu s-a tras totuși nici o concluzie. Primul a fost bătrînul agent de poliție Petre Petre, care abia se ținea pe picioare și care a fost în ziua fatală singurul paznic al primului ministru. A îngăimat cîteva cuvinte de cretin, dar era de ajuns să-l vezi ca să

înțelegi că izolarea lui Duca a fost plănuită. După aceea, trei membri vechi ai partidului liberal, dintre care unul Atanasescu, ajutor de primar al Capitalei, au povestit cu amănunte senzationale cum I. G. Duca a fost părăsit de ministrul de Interne la voia întâmplării, ocolind orice măsură de pază, deși asasinarea plutea în aer. Fiecare dintre ei a acuzat în mod categoric pe Ion Incuț de complicitate la asasinat. Mărturiile acestea dezvăluiau îndărătul crimei o complicată și rafinată punere la cale de către o tovarășie incredibilă în aparență. Dușman mai afișat ca oricare altul al restaurației și autor al eliminării „Gărzii de Fier“ din alegerile generale, I. G. Duca întrunea în el un îndoit obiectiv al răzbunării. Ion Incuț a lucrat în acest caz ca instrument al camarilei. După proces, Victor Iamandi, care acum îmi căuta prietenia cum înainte îmi urmărise nimicirea, mi-a vorbit îndelung și amănunțit de contribuția lui Ion Incuț la asasinat. Iamandi era subsecretarul lui de stat la Interne și-mi spunea cum a însemnat zi cu zi în jurnalul său intim faptele lui Incuț în acest sens. Găsirea acestui jurnal ar procura poate date însemnate pentru istoria politică a momentului de atunci. După proces, influența lui Ion Incuț a crescut în disproporție cu înfimele lui califăți și a fost un om puternic toată vremea cît a mai durat camarila. Pe legionari i-a menajat cît a putut, iar ei n-au vorbit de răzbunări nimicitoare în ce-l privea.

Rechizitoriul susținut de generalul C. Petrovicescu a fost o capodoperă de curaj moral, de judecată solidă și de ținută intelectuală. Nu l-au interesat dedesubturile și chitibuserile crimei, pe care a calificat-o după datele cristalizate din dezbateri. Ceea ce l-a interesat însă a fost fenomenul naționalist în sine și în relațiile lui cu fenomenele similare din Europa contemporană. Stăpînind o vastă informație, cu o deosebită putere de sinteză, acuzatorul a ridicat din stufăria secundară a cercetărilor existența unei generații noi, crescută în fanatismul dragostei de românism, iar de cealaltă parte a văzut decrepitudinea vieții publice rezistînd împotriva oricărei înnoiri prin orice mijloace. Punîndu-se de-a curmezișul drumului acestei generații ca uncăltă a unor interese străine și potrivnice românismului, I. G. Duca a găsit ceea ce a căutat. Crima e însă crimă și autorii ei o mărturisesc cu capul sus, cerînd

du-și singuri pedeșsa maximă. În concluzie, primul comisar regal special cere condamnarea pe viață a celor trei asasini și achitarea tuturor celorlalți, fără excepție. Generalul C. Petrovicescu n-a făcut un rechizitoriu ca Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, ci o pledoarie, o apologie fierbinte a generației tinere și a dreptului ei la viață în statul românesc. Senzația a fost enormă. De n-ar fi fost în proces, generalul Petrovicescu ar fi fost ridicat pe umeri și purtat ca un personaj legendar. Știrile sosite din oraș ne spuneau că guvernul și lumea liberală spumegă de furie neputincioasă. A doua zi în replică, generalul C. Petrovicescu a fost foarte scurt. A declarat că, deși puternicii zilei l-au amenințat cu moartea, își menține întru totul concluziile puse în rechizitoriu. O astfel de declarație a produs o zguduire unanimă.

În preajmă verdictului însă guvernul și ceilalți interesați au încercat o ultimă infamie, punând în sarcina Regelui pretenții de condamnare dincolo de cele cerute de rechizitoriu. Era ora 10 dimineata. Generalul Moruzi, prietenul lui Zizi Cantacuzino, venit să se intereseze de soarta acestuia, auzind această infamie, a plecat de-a dreptul la palat. Peste un ceas s-a reîntors cu cuvântul Regelui „să se judece după dreptate” și a intrat direct în Consiliu, care era în pauză. O urșurare a plutit peste suflete. Acuzații au fost scoși din sala de ședințe și transportați în altă încăpere. Acolo, un comisar regal ne-a citit pe seară sentința. Cei trei asasini au fost condamnați pe viață, toți ceilalți acuzați au fost achitați în unanimitate, singur eu achitat cu trei voturi contra două. De ce această deosebire? Cîțiva comisari regali mi-au explicat deoparte că nici unul din cei cinci generali n-a fost împotriva mea, dar toți au hotărît să mă achite în acest fel pentru a lăsa celor care cereau neapărata mea condamnare impresia că au fost mari disensiuni în sinul consiliului.

Am fost pus în libertate în ziua de 6 aprilie, joia din săptămîna Sfintelor Patimi. Seara m-am dus cu soția și fiica mea la denii.

Octavian Goga mi-a organizat un banchet la restaurantul Enescu, nu atît pentru a mă sărbători pe mine, cît pentru a încerca o strîngere de rînduri a naționaliștilor. Cu toată ura dintre ei, au participat într-adevăr din toate ramurile scorburosului copac. Goga venise la proces ca martor al

meu, dar avusese cuvinte bune și pentru legionari. Situația naționaliștilor era următoarea: gogiștii băteau pe loc cu tot talentul șefului lor; cuziștii erau ca și morți, cei mai vii dintre ei treceau sau rîvneau să treacă la legionari; mișcarea din jurul lui Grigore Forțu, de caracter mai mult moral decît naționalist, dispăruse; cît privește legionarismul, procesul a fost un uriaș cuptor de foc, care a dogorît o nouă căldură în țara toată. Dar „Garda de Fier” rămînea interzisă încă o dată prin legea de apărare a statului, a lui Guță Tătărăscu, ieșită în ajunul procesului. Octavian Goga voia o fuziune cu legionarii și interdicția părea că favorizează această idee. M-a rugat să mijlocesc între el și Codreanu. Am făcut-o cu mare bucurie, potrivit convingerii mele că numai contopirea tuturor într-un singur organism politic ar putea duce la triumful naționalismului. Existența mai multor fragmente dispartate ale aceluiași crez dădea, cum a și dat de atîtea ori, prilej guvernelor să manevreze pe unele împotriva celorlalte. Cuzismul a fost în această privință o unealtă exemplară. Eventuala fuziune, pe care o încercam, o socoteam numai un început. „Garda de Fier” ar fi căpătat, sub președinția lui Octavian Goga, libertatea de mișcare, pe care n-o mai avea. Goga era un om moale și maleabil, de care Codreanu n-avea de ce să se teamă; aderenții săi s-ar fi încadrat treptat în disciplina legionarilor, iar aceștia s-ar fi temperat oarecum prin spiritul amabil al lui Goga. Lucrurile mergeau bine cînd Corneliu Codreanu a întrerupt brusc tratativele fără nici o explicație. În realitate, găsise o altă formulă a libertății de mișcare: o simplă schimbare de nume: în loc de „Garda de Fier” partidul „Totul pentru Țară” sub președinția lui Zizi Cantacuzino. „S-a suit scroafa-n copac!” va spune despre sine în mai toate cuvîntările publice jovialul general. De fapt, absolut nimic nu se schimbase sub această fațadă nouă și aceasta o știau în primul rînd guvernul liberal al lui Guță Tătărăscu, Ion Inuleț și Richard Franasovici. Cum a fost cu puțință ca un guvern, care interzisese Garda, să-i dea totuși o libertate, pe care n-a avut-o niciodată, rămîne un mister nedezlegat. Să fi fost la mijloc numai manevra de a împiedica fuziunea cu Octavian Goga, adică teama tuturor democrațiilor de existența unui mare partid naționalist? Nu cred. În curînd, legionarismul avea

slobozenia să scoată citeva cotidiene: „Cuvîntul“, „Buna-Vestire“, „Axa“, ca să nu mai vorbim de săptămînalele din provincie și de revistele luxoase cu noi pleiade de doctrinari. Războiul civil din Spania a recrutat și citeva voluntari legionari. Ion Mota și Vasile Marin au căzut pe cîmpul de luptă. Sicriile lor aduse în țară au fost plimbate pretutindeni ca moaște naționale, cu concursul aceluiași guvern liberal, al cărui șef fusese totuși asasinat de legionari.

Eu cred că de la refuzul fuzionării cu Octavian Goga se trage moartea lui Corneliu Codreanu și a căpeteniilor legiunii lui. Tînărul șef de mare mișcare politică, în care orgoliul avea rădăcini native, adulat acum de guvern, agreat de camarilă, cultivat de național-tărănești și mai presus de toate adorat ca un arhanghel de către legionari, cu portretul pus pretutindeni între icoane, și-a pierdut din ce în ce mai mult cumpătul și a căzut din greșeală în greșeală. Octavian Goga ar fi putut, cît de cît, pune o surdină instinctelor lui, dezlănțuite acum fără măsură. Un singur legionar a văzut cît e de greșit drumul lui Codreanu și a avut curajul să se despărță și să-i arate greșelile: Mihail Stelăscu. Dar a plătit-o cu moartea, fiind împușcat și ciopîrțit cu topoarele, în Spitalul Brâncovenesc, de zece „eroi“ ai lui Codreanu. Oroarea nemăipomenită a crimei n-a împiedicat marșul triumfal spre nimicnicie al „Căpitanului“.

Neizbutind încercarea de fuziune cu Octavian Goga, m-am gîndit la crearea unei alte platforme de întîlire a unei elite de naționaliști. Am înființat astfel „Institutul de studii naționaliste și creștine Nicolae Paulescu“. Visasem un naționalism creștin și luptasem ani de zile să-l realizez în sufletul tineretului. În locul lui se ivise această monstruo-zitate a crimei, învaluită în fum de tămîie pentru a nu i se vedea oroarea. În locul martirilor pentru o credință, erau glorificați asasinii, desenați cu aripi de înger în spate. „Nica-dorii“ și „Decemviri“ deveniseră idealurile de eroism ale tineretului legionar. Această mistificare barbară a creștinismului și a naționalismului nu mă putea lăsa indiferent. Am voit o generație nouă, care să ridice România, dar nu o tovarășie singeroasă care să balcanizeze numele acestei țări. A fost necesară crima pentru afirmarea legionarismului? Nicidecum! Un I. G. Duca s-ar fi prăbușit singur în ru-

sine și în neputință. „Garda de Fier“ chiar dizolvată ar fi rămas puternică și ar fi sporit. Chiar dacă n-ar fi avut atîta dinamism launtric, ea ar fi crescut ca apa în vasele comunicante, prin sugestia formidabilelor mișcări similare de peste hotare. Spiritul timpului e mai puternic decît orice piedică. Am comis o mare greșală cînd, înființînd „Calendarul“ am dat acest tineret pe mîna lui Corneliu Godreanu, crezînd că am a face cu un om îmbunătățit și însuflețit, cum voia să pară, de ideea creștină care înobilează nationalismul. Trebuia încercată cît de cît o rectificare a curentului și o ispășire a greșelii. Afară de aceasta, un lucru extrem de dureros se ivise în Facultatea de Teologie din București, unde eram profesor: majoritatea studenților au devenit legionari. În vremea cît am stat închis la Jilava, m-a suplinît părintele Grigore Cristescu, fost colaborator la „Calendarul“, un temperament dezordonat, fără simțul responsabilității. A fost iorghist și, cînd am intrat la pușcărie, îl lăsasem național-tărănist. Cînd am ieșit, era cel mai deșăntat legionar. În orele mele de curs, în loc de prelegeri, ținea discursuri înflăcărâte, în care mă prezenta ca martir legionar, iar studenții, emoționați de mucenicia profesorului întemnițat, făceau să răsune Facultatea de cîntecele Mișcării. La reluarea cursului, m-au primit cu lacrimi și cu aceleași imnuri și marșuri. Parcă eram într-o ședință de cuib. Cum în temniță mă îngrașasem din pricina lipsei de mișcare, le-am spus: „**Uitați-vă la mine că n-am nimic din înfățișarea unui martir! Dacă am suferit într-adevăr, această a fost pentru altceva decît pentru cauza legionară. Eu sînt naționalist, dar legionar n-am fost niciodată și nu sînt. Personalitățile ascetice și mistice ale creștinismului, despre care învățăm de la această catedră sînt cu totul altceva decît eroii și martirii legionari.**“ Tinerii din fața mea, entuziasmați de fenomenul ca atare, nu mai aveau răspasul sufletesc să judece la rece dacă atmosfera de fierbinte mistificare se potrivește sau nu cu puritatea morală a doctrinei creștine. Ei vedeau martiri și croi, fără să judece calitatea morală a martirajului și eroismului acestuia. Simțeam că alunecarea va fi groaznică și nu mă știam direct și personal făptaș al ei. Dar tocmai aceasta îmi da un imbold în plus să încerc o rectificare a greșitei orientări.

Am alcătuit un statut al Institutului după normele legii persoanelor juridice și morale și l-am supus aprobării. Acest statut n-a fost aprobat niciodată. El a căzut în mina funcționarului superior Emanoil Bucuța, vechiul meu prieten, care l-a reținut din pricină că una din condițiile ce trebuiau să le îndeplinească membrii noului așezământ era să nu fi fost franemasoni. Cu toate acestea, Institutul a funcționat un an de zile în localul redacției „Calendarului“. Am ținut acolo conferințe săptămânale despre personalitatea și doctrina lui Nicolae Paulescu, rostite de foștii colaboratori intimi ai marelui profesor și de oameni familiarizați cu ideile lui. De ce am ales pe Nicolae Paulescu? Pentru că dintre toți doctrinarii naționaliști, el a fost nu numai naționalist, dar și creștin adevărat. O voință de ascet și de savant în toată puterea cuvântului. Atît naționalismul cît și creștinismul lui sînt întemeiate luminos și logic pe datele științei. Însăși existența lui Dumnezeu în Sfînta Treime e demonstrată în cugetarea lui pe rațiuni pur științifice. Această cugetare, combătînd toate erorile moderne internaționaliste, clădește un larg sistem filosofic, în care națiunile și omenirea sînt cuprinse de aceeași iubire divină, sădită de Dumnezeu în natura vie ca o lege instinctivă a existenței. Patimile, care începuseră să ruineze frumusețea naționalismului, găsesc în filosofia lui Paulescu o teorie cu totul originală, care le prezintă ca degenerări ale instinctelor primare. Există în cugetarea lui aproape tot ce trebuia pentru a încerca rectificarea mișcărilor curente, deviate din ce în ce mai mult, prin legionarism, spre aventura sîngeroasă pentru aventura sîngeroasă. Institutul n-a avut răsumatul pe care îl așteptam. Tocmai legionarii l-au boicotat. Dintre ceilalți naționaliști l-au frecventat regulat 30—40 de inși. Tinerilor nu le mai ardea de teorii științifice sau filosofice. Zeitățile zilei erau asasinii glorificați în spiritul lui Corneliu Codreanu.

Dintre studenții noștri, ai Facultății de Teologie, s-a găsit unul, e adevărat un derbedeu fără examene, să participe la uciderea lui Mihail Stelescu. Am fost împreună cu majoritatea profesorilor pentru imediata lui eliminare. Opoziția scandaloasă în consiliul Facultății o făcea Grigore Cristescu, ajutat de vreo doi colegi care, fără să fie legionari, încercau să pescuiască în apă tulbure. Profesorul Cristescu, dus de

temperamentul său iresponsabil, agita permanent pe studenți împotriva profesorilor, amenințându-ne în așa-zisele sale prelegeri că, odată cu venirea „Gărzii” la putere, ne va elimina pe toți din Universitate. Anarhia năvălise în rîndurile studenților teologi, de obicei mult mai disciplinați decît ceilalți. În discuțiile cu profesorii, obrăznicia fanatică lua locul argumentelor și al buneî cuvințe. Un grup de studenți a strigat profesorului I.G. Savin că cel mai mare teolog al timpurilor e Corneliu Codreanu! Rătăcirea era profundă. În discuțiile dintre ei, tinerii noștri teologi justificau crima ca pe ceva admis de creștinism și argumentul suprem era cel dictat de „Căpitan”: din moment ce Biserica binecuvîntează tunurile, ea binecuvîntează crima. Uciderea e, deci, un act creștin! O nebunie neagră, o stupiditate megalomană pusese stăpînire pe tinerele creiere. După asasinarea lui Mihail Stelescu, am strigat în mijlocul unei prelegeri: **„Cine trage cu glonțul într-un om împuşcă în inima lui Iisus Hristos”**. Atît a trebuit. Cu aceasta am devenit un „trădător” și studenții legionari au hotărît boicotarea cursului meu. Ce distanță considerabilă de la entuziasmul de ieri la ura de azi! Știam perfect că tinerii aceștia, odată fanatizați de prestigiul „Căpitanului”, nu mai erau stăpîni pe judecata lor: ei își considerau profesorii după cum aceștia erau cotați la sediul legiunii, unde se refugiase absolutul cugetării și al adevărului. Mai mult decît atît: însăși societatea studenților în teologie, al cărei comitet era format din legionari, a dat un comunicat în cîteva ziare, prin care veștejea atitudinea mea. Țin să scriu lucrul acesta spre rușinea celor care, supraviețuind nebuliei de-atunci, le vor citi la distanță de timp, care înțelepțește pe oameni.

Institutul meu, plănuit cu gînd de reîncreștinare a naționalismului, n-a dat roadele nădăjduite. Chiar dacă ar fi funcționat ani de zile, rătăcita psihoză legionară era prea puternică și prea generalizată ca să mai poată fi însănătoșită prin argumente reci și discuții academice. Incendiul unei păduri nu se stinge cu produsele unei fabrici de gheață. Pe de altă parte, Octavian Goga ținea să iasă cu orice preț din izolarea micului său partid printr-o fuziune oricare. Cu „Garda” nu mai era posibilă o reluare de contact. Cu A.C. Cuza, Goga nu vorbea de cîteva ani. Dar față de Octavian

Goga țineam să mă achit de o datorie morală: nu puteam uita frumosul lui gest de a interveni și de a obține pentru fetița mea putința să mă vadă la închisoare. Cine e părinte înțelege rațiunea tainică a unui astfel de sentiment. Pentru cine nu e, zadarnic i l-aș-cînta la ureche. I-am dat atunci lui Goga o idee: ce-ar fi ca eu să mă înscriu în Liga cuzistă și din mijlocul ei să militez pentru o fuziune cu partidul gogist? Dar pentru ca lucrul să nu rămână o simplă încercare, Goga să ia inițiativa alegerii lui A.C. Cuza ca membru activ al Academiei Române al cărei cel mai vechi corespondent este. Gestul acesta îl va mișca sigur pe bătrînul doctrinar de la Iași, pe care de altfel nimic nu-l impresionează, și-mi va ajuta în sarcina pe care mi-o iau. Octavian Goga a găsit că propunerea mea e minunată și amîndoi am început să lucrăm în sensul convenit.

Îmi venea peste mîină și peste inimă să intru în Liga cuzistă, forma cea mai unilaterală a naționalismului antisemit. Sărac în idei politice, steril în acțiunea practică, cuzismul înfățișa pentru mine încă o dificultate din punct de vedere religios: bătrînul doctrinar adoptase odată pentru totdeauna ideile fanteziste ale lui Houston Stewart Chamberlaine, teoreticianul rasismului german, după care Iisus Hristos ar fi de origine ariană, iar Vechiul Testament, expresie tipică a rasei iudaice, ar trebui eliminat din creștinism. Punctul acesta de vedere nu-l puteam admite în nici un caz, oricît de binecuvîntată, intenția unei fuziuni nu era de ajuns ca să trec cu ușurință peste el. Pentru a respecta linia doctrinei ortodoxe am fost nevoit să sfărîm prieténii scumpe chiar în literatură, necum ș-o frîng de dragul unui tîrg politic. Am avut lungi discuții cu A.C. Cuza pe această temă. I-am arătat că punctele amintite constituie grave erezii pentru ortodoxism și că interesul unei acțiuni politice în numele ideii creștine nu e să întemeieze o sectă oarecare, ci să înobileze naționalismul în marea lumină a Bisericii răsăritene. În ce-l privește personal, bătrînul n-a cedat nimic din ideile sale adoptate de la Chamberlaine, dar a fost de acord ca, în numele Ligii, al cărei vicepreședinte devenisem, să proclam acceptarea doctrinei integrale a Bisericii. Am făcut-o mai întii într-un articol prim din ziarul cuzist „**Apărarea națională**” și apoi în toate cuvîntările împrăștiate în țară pentru

reorganizarea unei ample acțiuni. Când am intrat, Liga nu mai avea decât șapte județe moldovenești bine întocmite. Era o ruină. Mi-am cheltuit nebunește energia ca să-i redau viața. Simultan fluturam prin fața bătrînului și a fiului său Gheorghe necesitatea unei fuziuni cu Octavian Goga. Acesta se ținea de cuvînt, în ce privește alegerea la Academie. Când drumul era netezit, am început tratativele, care au durat cîteva luni de zile. Mi-a trebuit o răbdare de piatră în lupta pentru cuvînte cu A.C. Cuza. Dogmatismul lui formal atîngea uneori limita de sus a absurdului. Dacă cineva își va lua osteneala să studieze evoluția mișcărilor naționaliste din această vreme și va compara programul partidului național-creștin, ieșit din fuziune, cu acela al Ligii apărării naționale creștine, nu-i va fi greu să găsească o deosebire sensibilă între ele: sînt concesiunile, pe care le-am obținut de la un om ca A.C. Cuza, rupte fărîmă cu fărîmă din stîncă dogmatismului său antisemit, pe motivul că trebuie să alcătuim un program de guvernămînt. La 4 iulie 1935 s-a sărbătorit la Iași cu mare decor fuziunea. Cei doi președinți ai noului organism politic, A. C. Cuza „suprêm” și Octavian Goga „activ”, după ani de zile de dușmănie, își vorbeau înția oară pe peronul gării Iași. Fuziunea a fost opera mea, programul, mai mult de jumătate, opera mea, tipul de organizare nouă, opera mea. Toate cheltuielile, pînă și telefoanele între București și Iași, le-am plătit prosteste din sărăcia mea. După două decenii de ură reciprocă, naționalismul înregistra, în sfîrșit, un moment de concordie, care, din nenorocire, avea să rămînă unic. Mie mi se dăduse în sarcină indoctrinarea și organizarea tineretului, concepute în spirit constructiv și creștin. Cum eram în plină vară, am construit imediat cu tineretul o tabără de pregătire cadre, la Carmen Sylva. Corneliu Codreanu a întemeiat și el una, alături, cu un spirit extrem de agresiv. În loc să vadă în acțiunea mea începutul unei contopiri a tuturor naționalistilor, cum declarasem de atîtea ori, potrivit unei atitudini permanente, el a văzut o concurență oarecare. În lumea legionară, naționalismul era socotit acum ca un monopol codrenesc. În scurt timp, tabăra mea era distrusă de poliția lui Ion Inculț, membrii ei orbiți cu gaze și arestați, pe cînd cea legionară avea să înflorească, neatinsă, chiar după asasinarea lui Mihail

Stelescu. Judece oricine înțelepciunea unui guvern care pretindea că vrea ordine!

Dar distrugerea taberei mele îmi mai descoperea un lucru: tăcerea ostilă a partidului național-creștin, întemeiat de mine. Nimeni n-a reacționat, față de guvern. Mai mult: anunțînd în București o ședință unde aveam să expun planul de organizare a tineretului, o bandă de cunoscuți derbedei cuziști s-a prezentat cu revolverele în mâini, tulburînd ședința. În spatele acestor stupide manevre se găsea secretarul general al noului partid, Gheorghe Cuza, care, în calitate de moștenitor al bătrînului, se credea și el proprietar al naționalismului. Am intrat în cuzism, am intrat în infern. În toamnă, partidul a organizat cîteva manifestații uriașe, de cîte 80 și 100.000 de oameni! Am constatat că acești oameni veniți de departe nu-și plătiseră drumul. Cine l-a plătit? Partidul, știam precis, nu posedă nici un ban. Atunci cine? În casa lui Gheorghe Cuza apăruse încă din ziua fuziunii un personaj misterios, cu ocupație necunoscută, Radu Lecca. Cu cîteva ani în urmă, numele lui căpătase oarecare faimă internațională pentru îndrăzneala de a fi sustras de la Quai d'Ossey un important document politic în interesul Germaniei. Radu Lecca deținea pentru cuziști secretul unor irezistibile seducții berlineze. Secretarul general al partidului național-creștin declara, în nopțile tîrzii de extaz bahic, că Radu Lecca posedă cheia de aur a partidului. Situația a devenit groaznic de limpede cînd însuși Radu Lecca a venit la mine să-mi ofere desfătările marelui oraș Berlin. Vasăzică asta era demnitatea naționalismului român, care își luase misiunea de a moraliza viața publică a țării!

M-am dus imediat la legația respectivă din București să protestez. În această vreme ea n-avea ministru titular. Am vorbit cu însărcinatul cu afaceri. I-am explicat că acest fel de a proceda e inutil pentru mișcare, nedemn pentru noi, românii, și catastrofal din punct de vedere moral. S-a scuzat că legația n-are nici un amestec, Radu Lecca comunicînd direct cu metropola. M-am repezit la Iași și i-am pus chestiunea lui A.C. Cuza, cu numele celor implicați, care erau de față. I-am pus în vedere că mă desolidarizez de această ticăloșie și mă socot retras din partid. Bătrînul s-a arătat mai mult tată decît președinte „suprem” și n-a rostit nici un cuvînt. M-am întors la București și i-am pus Ches-

tiunea lui Octavian Goga, abia întors de la Karlsbad. A îngăimat o sancțiune, ce n-avea să vină niciodată. Mi-era scîrbă pur și simplu de acest soi de naționalism.

Pe de altă parte, dincolo de legionari, se pătrecia un joc asemănător. Profesorul de metafizică Naé Ionescu devenise reprezentantul pe țară al lui „I.G. Farben-Industrie“. Se plimba în cel mai scump automobil din România, ducea o viață princiară, cîtă vreme „Cuvîntul“ n-a apărut, își plătea redactorii legionari cu salarii de necrezut și întreținea o altă pleiadă cu ajutoare lunare ca un generos „binefăcător“. Cînd ziarul a reapărut, el avea un buget lunar de 5 milioane, ceea ce era fabulos pentru vremea de-atunci. Filosoful mișcării legionare era în același timp și finanțatorul ei. Ca-n vis, nu altceva!

De la un asemenea naționalism nimic nu se mai putea nădăjdi. Prin ce se deosebea el de formațiunile democratice înfeudate puterilor internaționale prin rețelele afacerismului? În numele cărei moralități mai venea el să înnoiască țara și s-o salveze din mocirlă? M-a cuprins un dezgust total, nu de naționalism, ci de naționaliști. Abia trecuseră cinci luni de la fuziune și mi-am reluat libertatea fără nici un regret și nelăsînd în urmă nici o părere de rău. Conducătorii partidului național-creștin au răsuflet ușurați — ca și mine. Dar m-am achitat de datoria morală față de Octavian Goga: pentru o atenție la un moment greu al vieții mele, i-am făcut un partid, pe care nici el, nici altul n-ar fi putut să-l realizeze.

În politica naționalistă, Octavian Goga era un om nehotărit. Îndrăzneala unui pas înainte o nimicea cu doi pași înapoi. În consfăturile intime sau în scrisorile pe care mi le trimitea, izbucnea totdeauna revolta poetului; pe teren, melcul politicianului își sorbea coarneau la prima atingere cu vreo rezistență solidă. Îmi făcea impresia că numeroase obligații nemărturisite tăiau aripile acestui minunat temperament de luptător înzestrat cu harul muzelor. După fuziune, partidul a căpătat o popularitate considerabilă, cu imense manifestații de masă, cum niciodată n-au avut formațiunile democratice, și ar fi putut ajunge o forță covârșitoare dacă Goga ar fi avut tenacitatea luptei și n-ar fi fost însetat de putere cu orice preț. El însă a înțeles să facă din

acest partid o unealtă în mâna dușmanilor românismului contra legionarilor. Guvernul prezidat de el la începutul anului 1938 n-a fost nici pe departe un triumf al naționalismului, ci înjugarea lui la carul hodorogit al democrației. Octavian Goga era un om inteligent, dar s-a vădit de-o naivitate de neiertat când s-a dat cu partid cu tot pe mâna lui Armand Călinescu, ministru de Interne în acea formațiune guvernamentală, cea mai hibridă din câte se puteau imagina. Am vorbit atunci cu amândoi separat: fiecare mi-a mărturisit cum vrea să-l lichideze pe celălalt. Aceasta era temelia morală a guvernului Goga! Dar nu era greu de prevăzut că Armand Călinescu care, pe lângă inteligență, avea și răutatea chiorului, va fi biruitoare. E lucru nemaiauzit: nu i-au trebuit decît 40 de zile să compromită naționalismul gogocuzist, săpînd totodată o prăpastie între el și legionarism. Chiar dacă Dumnezeu i-ar mai fi dat ani de viață, Octavian Goga n-ar fi avut energia să înfrîngă dezamăgirea lăsată pe urma acelei scurte și cuzist-destrăbălate guvernări. Partidul național-creștin lichidat astfel, Armand Călinescu a rămas stăpîn, a rămas stăpîn pe situație ca, sub egida președintelui de Consiliu, Miron Cristea, din nenorocire Patriarh al României Ortodoxe să pornească exterminarea fizică a legionarilor, în frunte cu Corneliu Codreanu. I.G. Duca a fost numai o schiță palidă a lui Armand Călinescu. Această stîrpiură a fost omul predestinat să dea lovitura, de moarte întregului naționalism românesc.

Și, totuși, n-am socotit că datoria mea de naționalist s-a împlinit. Nu mai aveam contact cu nici una din organizațiile existente. Dar tocmai această situație îmi da libertatea și puțința să văd greșelile și deficiențele tuturor. Cum n-am avut niciodată gîndul să-mi fac organizație proprie, aș fi putut foarte bine să mă retrag în sarcina mea de profesor și în misiunea mea de scriitor, lucruri pe care le-aș fi îndeplinit comod, gustînd în izolare delicia intelectuală ale catedrei și bucuriile subțiri ale creației artistice. În anii „Calendarului“, cînd cuzismul nu însemna mare lucru, legionarismul era numai un modest început și cînd umerii tineri mă purtau pe sus de la un capăt al țării la celălalt, aș fi putut cristaliza o mare mișcare după chipul și asemănarea mea. Am rezistat

atunci tuturor ispitelor de soartă acesta. Și cred că am făcut bine. Știam din observație că nenorocirea naționalismului românesc e mulțimea „șefilor”, individualismul sau egocentrismul lor aproape meladiv. O nouă organizație ar fi însemnat, după convingerea mea statornică, un păcat în plus contra naționalismului românesc însuși, care n-avea nevoie de noi discordii, ci de o concordie unanimă pentru a însemna o forță determinantă în politica României. Am luptat tot timpul, cu toate mijloacele, și cu un dezinteres personal fără pereche pentru această concordie. Neizbutind s-o realizez, aș fi putut acum să-mi mângâi mîhnirile, în ocupațiile mele personale. Dar mintea mea a fost croită de Dumnezeu pe măsura intereselor generale ale românismului. Precum în domeniul artistic am crezut că neamul nostru nu poate fi slujit decît de o literatură și de o artă care să fie suprema expresie armonioasă a etnicului, străluminat de raza veșniciei, tot astfel, în politică am crezut că acest neam nu poate fi slujit real decît de un naționalism înnobilit de creștinism. Deviațiile acestui naționalism nu-mi dădeau pace. Era ca și cum lucrul acesta m-ar fi privit personal, deși nimic subiectiv nu mă mai lega de vreo organizație reală. Poate dacă altul s-ar fi ridicat deasupra tuturor, arătînd greșelile și însăilînd îndrumări, mi-aș fi văzut bucuros de alte treburi. Dar cum nimeni nu se iveau să judece obiectiv și dezinteresat, și totuși interesat cu ultima pasiune la cauza unică a naționalismului, m-am simțit dator să intru din nou în luptă.

Dar cum? Cu toate strădaniile neconținute de a obține o simplă autorizație de reapariție, „Calendarul” n-a mai putut ieși. Interdicția avea să dureze fără limită. În cei patru ani de guvernare a lui Guță Tătărașcu, o singură dată am obținut autorizația de la D. Luca, ministrul de Interne. Am reorganizat redacția, am răspîndit afișe în toată țara, dar în preajma reapariției, ministrul de Interne a fost forțat, cu toată părerea lui de rău, să-mi retragă autorizația. Cînd au venit la guvern, Cuza și Goga au refuzat să-mi dea autorizație, — drept mulțumire că le făcusem un partid! Guvernele următoare au fost gata să-mi interzică și revista „Gîndirea”, necum să-mi acorde libertatea unui ziar. Cel care s-a opus categoric a fost Regele Carol II. Am aflat aceasta abia în

anul 1940 cînd soarta a făcut să-i fiu sfetnic al Tronului, în împrejurări pe care le voi povesti la timpul lor. Eram ministrul presei și i-am propus Regelui reparația „Calendarului”. Propunerea l-a ofensat pur și simplu! Dar culmea strîmbătății e că peste un an, fiind ministru în cabinetul generalului Ion Antonescu, acesta însuși s-a opus reparației. Antonescu a făcut-o din cu totul alte motive decît Regele: nesigur de sentimentele mele față de el, se temea să nu stîrnesc cumva vreun curent ostil dictaturii lui! Oricine a putut în această vreme să scoată ziare în România, afară de mine! Dar să mă întorc la vremea cînd abia mă despărțisem de Cuza și Goga.

Revista politică pe care am botezat-o „Sfarmă-Piatră”, a trebuit să apară sub direcția lui Al. Gregorian. Neameste-cîndu-mă de fapt nici în redacție, nici în administrația ei, reprezenta în realitate atitudinea mea. Cei care mi-au făcut un cap de acuzație din „Sfarmă-Piatră” au mințit fără obraz cînd au poreclit-o publicație fascistă și hitleristă. În trei ani cît a durat revista nu știu dacă am scris mai mult decît cinci sau șase articole comentînd fenomenul italian sau pe cel german. Programul acestei reviste, anunțat de la primul număr, a fost critica naționalismului românesc existent și cristalizarea unui plan practic al naționalismului constructiv. Nu cred să fi existat o altă publicație politică la noi atît de bogată în idei constructive privind toate domeniile vieții românești ca „Sfarmă-Piatră”.

În ce privește critica naționalismelor existente, am fost singurul care am avut acest curaj într-o vreme cînd adversarii se masacrau mai ușor decît găinile. Am arătat că șefomania multiplă e blestemul care apasă asupra naționalismului român. În vreme ce peste hotare naționalismul triumfa prin unitatea de doctrină, de conducere și de acțiune, am demonstrat că cel românesc va fi supus zădărniceii din pricina disensiunilor dintre șefi și a interdușmăniei. Mi-am bătut joc de veleitățile idolatre ale acestor șefi, al căror egocentrism stupid va duce la ruina naționalismului. Am făcut apel la naționaliștii din toate taberele să-și simtă cotul în aceeași solidaritate românească, amintindu-le neconținut că adversarii pe care îi au în față sînt mult mai puternici decît ei. Fumurile de grandoare arhanghelească mi s-au părut o pros-

tie atita vreme cît nu le justifica posesiunea mijloacelor puterii politice. Am arătat că legionarii n-au nici un program politic și că revolverul ține loc de program. Am combătut cu o energie, cum nimeni n-a făcut-o, crima politică, pe care, spre rușinea lor, chiar cîțiva preoți tineri și imbecili o ridicau la rangul de... principiu creștin, fără ca autoritatea biserică să ia măsuri contra lor. Am scris negru pe alb că adorata căpetenie a legionarilor, evoluată într-o megalomanie naivă, „n-are cap pe umeri”. Am criticat, în același timp, programul învechit și neserios al lui A. C. Cuza, precum și metodele sale aparținînd unui parlamentarism anacronic. Am numit pe A. C. Cuza și pe Octavian Goga „două monumente de mămăligă”. Am demascat acțiunea de corupție exercitată prin nefastul personaj Radu Lecca. Am fost întîiul care, încă din 1936, l-am arătat cu degetul.

Simultan cu această critică, am tipărit în „**Sfarmă-Piatră**”, „**Programul statului etnocratic**”, dînd apoi în fiecare număr lămuriri dezvoltate asupra fiecărui articol ce-l alcătuiește. Acest program n-avea nimic din violența haotică a legionarismului și nimic din absurditățile cuziste. E un program de naționalism constructiv, conținînd cele mai înaintate idei de reformă a statului, de cultură națională, de viață socială, economică și politică. El nu preconizează nici dictatura, nici partidul unic, fiindcă organismul care ar fi chemat să-l realizeze trebuia să fie rezultată electivă a tuturor categoriilor sociale românești. E de prisos să dau un rezumat. Gîndurile din această fază a activității mele se găsesc în cartea „**Ortodoxie și etnocrație**”, precum gîndurile din faza pregătitoare „**Calendarului**” se găsesc în cartea „**Puncte cardinale, în haos**”. „**Programul statului etnocratic**”, departe de a urmări o nouă formațiune politică, se adresa tuturor naționalistilor, oferindu-se ca bază pozitivă de înțelegere.

Rezultatul? Nici un „jidan”, nici un „internațional-tărănist” și nici un liberal, comunist sau socialist n-a fost batjocorit ca mine de presa legionară și cuzistă, dar mai ales de cea dintîi. Ziarele legionare din provincie cereau asasinarea mea. Ziarul „**Buna-Vestire**” din București, prin pana unui biet nevropat, mi-a insultat pînă și soția și copila. Acest soi de a pölemiza a întrecut în jösnicie ultimele abjecții ce s-au vărsat vreodată în scoborîta presă românească. La conferin-

tele culturale pe care le țineam, legionarii se așezau în față înțonându-și la nesfârșit cîntecele pentru a mă boicota. La o conferință la Sorooca, cuziștii m-au întâmpinat, după puterile lor, cu bite și cu jandarmii lui Ion Inuleț. Toate aceste manifestații dușmănoase n-aveau nici un rezultat. Pretutindeni, majoritatea covârșitoare a auditorilor era de partea mea. Un zîmbet calm și o ironie erau de ajuns să-i potolească pe turbulenți. Nimeni n-a cutezat vreo violență, fiindcă în adîncul conștiinței lor toți știau că spun adevărul în chip dezinteresat. Această campanie a culminat printr-un ordin circular al lui Corneliu Codreanu către legionari, redactat în termenii cei mai insultători pentru mine, în care nu eram nici mai mult nici mai puțin decît „om fără caracter” și „trădător”. Om fără caracter, fiindcă nu admiteam caracterul criminal și trădător, — las istoriei universale sarcina să explice acest termen țîșnit din cugetarea „Căpitanului”! La sfîrșit, Corneliu decreta că, pentru un om ca mine, ușa lui va fi închisă în veacul veacului. Oricît m-ar fi indignat ieșirea acestui băiat, nu mi-am putut ține risul citind această ultimă amenințare de copilărească megalomanie. Eu nu-i călcasem niciodată pragul, între altele și pentru motivul că n-avea vreo ușă proprie. În schimb, el bătuse ani de zile pe-al meu, profitînd din plin de cîte s-au găsit pe masa mea de scris. Era ca și-cum un armăsar năsarîmb pe care l-ai hrănit bine, ți-ar spune într-un nechez: Nu-ți mai dau să mănînci!

Atacat în chipul cel mai nedemn am fost de cînd țin un condei românesc în mînă. Nu numai persoana mea, dar tatăl meu, mama mea, surorile mele, soția mea și chiar copila mea au cunoscut noroiul presei iudeo-democrate. Dar niciodată aceste atacuri n-au avut vehemența și trivialitatea celor legionare. Bietii scribi codrenești, în loc să discute sau să combată ideile propuse de mine, maimuțeau metoda rudaică a injuriei personale, intensificată pînă la gradul de grosolanie al porcarilor.

Un moment interesant al acestei campanii e revista „Pre-dania”. Finanțată de Nae Ionescu, golan ca și mine, devenit peste noapte arhimilionar, această revistă avea ca țel compromiterea mea ca profesor și ca teolog. Fiecare număr aducea noi atacuri împotriva mea, anunțate prin afișe cîc cear-

șafurile. Colegul meu de facultate, părintele Grigore Cristescu, în casa căruia se redacta revista, avea grijă ca aceste afișe să stea lipite permanent pe zidurile interioare ale Facultății de Teologie, pentru a instiga neconținut pe studenți. Îi făcusem numai bine lui Grigore Cristescu. Cu puțin în urmă, îi scăpasem familia din mizerie, determinând pe Patriarh, pe care el îl atacase în chipul cel mai grav, să-i dea totuși o biserică în centrul Capitalei. L-am chemat de o parte și l-am sfătuit să se astîmpere fiindcă nici Nae Ionescu nici el nu mă pot doborî pe mine. Pe Nae Ionescu care, între altele, tilhărise banii lui Aristide Blărck, nu l-am atacat niciodată pentru motivul că era prea vulnerabil și că îl salvasem oarecum din încurcătura oferindu-i locul meu de ziarist la „Cuvîntul“. Dar ticăloșia lui Grigore Cristescu, săvîrșită în calitate de coleg cu mine pentru a instiga pe studenți și a tulbura pacea Facultății era de neiertat. Îndemnul meu la moderație s-au repetat trei luni de zile zadarnic, deși i-am spus împedecă eu, dacă îl atac, îl și distrug. Omul era atît de beat de megalomania legionară încît n-a dat nici o atenție sfaturilor mele, continuînd același joc prostănac. Atunci, cu toată părerea de rău, mi-am călcat pe inimă și am lăsat să se publice în „Sfarmă Piatră“ o parte numai din dosarul nenumăratelor sale plagiate. Urmare a fost excluderea din Universitate a profesorului Grigore Cristescu. Pentru Facultate am făcut un bine, fiindcă pierzînd o nulitate didactică, se dispensa de un agitator fără responsabilitate. În ce privește omul, nu știu nici azi dacă am făcut bine. De regulă, am căutat să nu mă răzbun împotriva celor care mi-au făcut rău în viață. Grigore Cristescu nu-mi putea face rău personal. Pe deasupra, mi-am făcut întîi datoria, repetîndu-i pe un ton prietenos ce-l așteaptă dacă nu se cumintește. N-avea să treacă mult și legionarul acesta furibund, care făcuse din catedră o tribună de ieftină demagogie și de injurie a tuturor colegilor săi în numele legiunii, avea să dea împreună cu Dragoș Protopopescu un exemplu de dezgustătoare lășitate în fața judecării, lepădînd de frică toate credințele pentru care jurase și se bătuse în piept. A doua zi scria platitudini innologice tuturor celor pe care îi atacase în numele „Căpitanului“, în frunte cu Regele.

În anul 1938 au fost nimicite mișcările naționaliste. Armand Călinescu e călăul care a executat operația. Partidul național-creștin a fost distrus priu verificarea guvernării: s-a prăbușit în propria-i neputință. Dacă ar fi fost o forță reală, nimic nu l-ar fi putut clinti. La câteva luni după aceea, Octavian Goga închidea ochii pe neașteptate. Aderenții politici au îngropat cu el destinul unei jumătăți din speranța românismului. Țara toată a plîns un mare poet. A venit îndată la rînd „Garda de Fier”. Armand Călinescu a procedat aici metodic și fără cruțare.

Mai presus de orice, mișcarea legionară consta din cultul „Căpitanului”. Acest supranume haiducesc exercita o seducție irezistibilă, asociind aventura de codru cu sugestia idolatriei mussoliniene și hitleriste, venită din Europa contemporană. Atît Mussolini cît și Hitler erau personalități excepționale, de un dinamism covîrșitor, clocotind de idei noi și subjugînd mulțimile sub imperiul cuvîntului vorbit. „Căpitanul” n-avea nimic din toate acestea. El se distinsese din zecile de mii de tineri zbuciumați de soarta țării lor printr-un glonț ochit bine în pieptul unui polițist. Ducea o viață foarte sobră, mai ales pentru un tînăr. Ascunsese revolverul buclucaș după icoana arhanghelului Mihail, căruia bătrînul Ion Zelea Codreanu îi crease o legendă vaporeasă de ocrotitor al legiunii și — tăcea! Puterea lui Corneliu Codreanu a fost sîngele vărsat și tăcerea. Fîre cu desăvîrșire statică, fără nici un element dinamic într-însul, sîngele vărsat ținea locul dinamismului, iar tăcerea lui aproape de nepătruns oferea imaginației înflăcărate a tineretului o regiune goală unde ea putea plasa toate calitățile și posibilitățile unui eroism legendar. Cînd vorbea, „Căpitanul” spunea uneori cîte ceva; cînd tăcea, spunea totul. De aceea, prefera să se rostească în monosilabe. Am asistat odată la un dialog tipic. Un tînăr sosise de pe la Satu Mare. L-a salutată după ritualul mișcării, i-a comunicat cum a călătorit timp de patru zile, fără bani, dat jos din tren și pitulat în trenul următor, numai să poată veni să-l vadă și să ducă un cuvînt din partea lui camarazilor. Privindu-și „Căpitanul”, tînărul strălucea de fericire. „Căpitanul” i-a ascultat povestea și a zis doar atît: „Bine, camarade!” Cînd acela a întrebat ce cuvînt să ducă la Satu

Mare „Căpitanul“ a rostit: „Spune-le că e bine! Are să fie bine!“ Trimisul a plecat radiós să comunice la ședința de cuib că totul e bine! Așa a vorbit „Căpitanul“. Aceștia erau adoratorii simpli. Dar multă era pleiada tinerilor cu carte, care mărturiseau: „Nu vreau să știu ce spune: ideii am și eu. Vreau numai să-l văd și să cred în el!“ Asta era tot: tineretul avea nevoie să creadă în cineva. Tineretul acesta participa din plin la noua psihologie europeană, știa că peste hotare sînt generații de-o seamă, care adoră oameni excepționali și fascinate de ei, creează o istorie nouă. Ritmul eroic al vremii, psihoza naționalistă cereau și la noi un om excepțional. Corneliu Codreanu a fost o creație a psihologiei acesteia exaltate de repercusiunile fenomenului fascist și hitlerist. Mussolini a creat el această stare de spirit. Hitler la fel. Corneliu Codreanu a fost creat de ea. Că n-a fost un conducător se vede din faptul că sufletul imens ce i s-a oferit l-a dus la dezastru.

Armand Călinescu a văzut bine cu un singur ochi: ca să stîrpești cultul, dărimă idolul! În tineretul legionar se spunea însă cu termenii hiperbolici ai megalomaniei colective: dacă se atinge cineva de un fir de păr al „Căpitanului“, veacurile vor urla de răzbunarea noastră! Se pare că stîrpitura ciclopică a văzut lăudăroșenia de dincolo de emfază. În orice caz, era necesară o probă înainte de execuție. Prilejul s-a ivit în procesul intentat de N. Iorga împotriva lui Corneliu Codreanu. N. Iorga, idolul de odinioară al tinerimii, nu putea suferi din singurătatea lui pe nimeni dintre cei ce se bucurau de simpatia noii generații. Pe toți i-a atacat; firește, și pe Codreanu. Acesta, năucit de idolatria legionară, trata pe oricine de la o înălțime siderală și a răspuns lui Iorga amenințîndu-l cu trăsnete. Procesul a decurs în liniște și „Căpitanul“ a fost condamnat la șase luni închisoare pentru calomnie. În lumea legionară nici o reacție față de această lovitură. Armand Călinescu a prins și mai mult curaj. A înscenat marele proces de... trădare de țară lui Corneliu Codreanu, organizînd mai întîi uriașa campanie de presă împotriva lui. Era la sfîrșitul primăverii lui 1938, cînd am colaborat două luni la ziarul „**Porunca vremii**“. Cu materialul pregătit, Armand Călinescu a convocat la Interne pe toți directorii de ziare. Din partea „**Poruncii**“ m-a invitat pe

mîne, nu pe Ilie Rădulescu. După ce și-a făcut expozeul cu perfidie veninoasă, a cerut asentimentul directorilor de ziare. Cel dintîi care s-a oferit a fost Eugen Titeanu, care debutase pe vremuri ca naționalist, între noi, la „Cuvîntul“. Apoi toți ceilalți. Eu am refuzat să-mi dau asentimentul la criminala infamie, ce se punea la cale. Părerile mele despre Corneliu Codreanu sau despre oricare naționalist, sînt una, iar a te face unealta unei canalii spre a dărîmă o credință e altă. Campania, cu faesimile și documente reale sau inventate, a izbucnit și a fost uriașă. Cred că ea n-a clătinat totuși pe nimeni. Apoi a început procesul la Consiliul de război. M-am pomenit citat ca martor în apărarea lui Corneliu Codreanu. Oamenii lui m-au vizitat cu rugămîntea stăruitoare de a mă prezenta. Băiatul, care vorbise de ușa închisă mie, o deschidea din nou pe a mea la vreme de cumpănă grea. M-am prezentat la Consiliul de război. Președintele, un colonel, mi-a făcut mai întîi un compliment pentru o conferință ținută cîndva corpului ofițeresc din Chișinău, la care participase și dînsul. Probabil voia să mă cîştige pentru o atenuare a depozitiei. Am fost întrebat dacă-l socotesc pe Corneliu Codreanu trădător de țară. Cunoscind mișelia ce se punea la cale, mi s-a urcat singele la cap și am răspuns: „Sînt patru ani și mai bine de cînd nu vorbesc cu Corneliu Codreanu. De atunci ne detestăm și ne atacăm reciproc. De atunci îl văd abia acum în boxă, între bafoane. Se poate spune orice voiți despre acest om, dar a-l acuza de trădare de țară e cea mai mare infamie și cea mai neauzită bazaconie. Asemenea năzbîtu pe socoteala lui sînt nedemne de judecata unui Consiliu de război“. Un mare freamăt s-a produs în sală și președintele a ridicat imediat ședința. Doi avocați m-au luat la brat de o parte și de altă, rugîndu-mă să dau mîna cu Corneliu. „O făceam și fără invitație“, le-am spus. În boxă, Corneliu Codreanu plîngea cu capul în palme. Mi-a strîns mîna într-amîndouă ale lui, zguduit de emoție. M-au podidit și pe mîne lacrimile. Noi ne iubisem odinioară, iar el mergea acum spre pierzare. El n-a izbutit să articuleze nici un cuvînt. Eu mi-am descleștat cu greu fălcile și i-am urât: „Acum Dumnezeu să-ți ajute!“ Nu știu cît am stat mîna în mîna, dar ea să curm odată acest spectacol puțin bărbătesc, mi-am retras-o pe-a mea și am plecat. Străbătînd sala, am observat că toată lumea plîngea. Era ultima dată cînd l-am mai văzut.

A doua zi, o delegație de legionari a venit la mine să mă întrebe ce-i de făcut. Le-am spus: „Căpitanul vostru merge spre moarte. Adunați-vă cu zecele de mii în fața Consiliului de război și în piața palatului și cereți eliberarea lui!“ „Dacă facem așa, ne împuşcă“ mi-au spus tinerii, care se lăudaseră cu răzbunarea de-or să urle veacurile. „Atunci pregătiți-vă pentru înmormântarea lui“, am încheiat eu.

Sentința s-a dat: zece ani temniță grea. Era numai a doua etapă. A treia n-a întârziat: uciderea lui în tovărășia diabolic chibzuită a Nicadorilor și a Decemvirilor, adică a asasinilor lui I.G. Duca și ai lui Mihail Stelescu.

Chiorul și-a făcut sinistra datorie. Să nu uităm că asasinarea lui Corneliu Codreanu a fost prezidată de primul ministru Miron Cristea, din nenorocire Patriarh al României Ortodoxe, care, știind ce se pune la cale, a plecat în acea vreme într-o excursie de plăcere prin Polonia. Armand Călinescu a fost și el asasinat, o moarte tot așa de puțin glorioasă ca aceea a lui I.G. Duca. Dar acum trebuia să urmeze replica guvernului: înspăimântătorul masacru al aproape tuturor fruntașilor legionari din lagăre, uciderea a doi sau trei dintre cei liberi și expunerea cadavrelor timp de trei zile în piața fiecărui oraș. Firește, nici generalul Argeșeanu, executorul fiorosului masacru și nici o bună parte dintre ceilalți asasini nu vor scăpa cu viață. România sub Regele Carol II a trăit o epocă de cruzime singeroasă, fără pereche în istoria acestui popor. Pornind de la dezrobirea internă din ghearele străinismului parazitar, românii s-au ucis unii pe alții aproape un deceniu, dând spectacolul fioros al unei nebulii politice, de care numai bulgarii s-au arătat deopotrivă de capabili. Domnia lui Carol II înseamnă balcanizarea totală a vieții publice românești.

„Garda de Fier“ a fost nimicită. Supraviețuitorii ei sînt numai niște epigoni dezorientați. Cine poartă vina acestei catastrofe? Răspunsul e un complex de cauze din afara și dinlăuntrul legiunii. Vechii politicieni i-au vrut nimicirea din groaza concurenței politice. Evreii, cu organizațiile lor supranaționale, își au partea de hotărîtoare contribuție. Orice naționalism neevreiesc e considerat dușmanul mesianismului iudaic și ca atare trebuie nimicuit. Dar afară de

aceste adversități apriorice, sînt cauze interne peste care spiritul de obiectivitate nu te lasă să treci. Din acest punct de vedere, „Garda de Fier“ a nimicuit-o însuși Corneliu Codreanu. Sîngele cheamă sînge, revolverul revolver. E neîndoios că „Garda de Fier“ a fost însufletită și de un spirit constructiv. Dar acest spirit a fost dominat de metoda forte a îngrozirii și a morții, care voia să-l impună. În limbajul fiecărui tînăr legionar ideea uciderii făcea parte din comandamentele primordiale ale spiritului constructiv. Această idee era atît de înrădăcinată și de familiară încît posesorii sau, mai bine zis, posedații ei nu-și mai dădeau seama că e o monstruozitate morală. Sub acest aspect, legionar însemna tînăr după chipul și asemănarea „Căpitanului“. Groaza adversarilor a sporit megalomania legionarilor, care n-au mai putut vedea că atotputernicia iluzorie a revolverului e în fond o iremediabilă slăbiciune morală. Megalomania acestei psihologii tineresti absolutiste i-a împiedicat să cîntărească disproporția de forțe în care se găseau față de puterile constituite în stat. Corneliu Codreanu a căzut pradă acestei grandioase iluzii. Norocul a trei asasinat nesancționat l-a făcut să se creadă un dictator în opoziție și să glorifice odioasa metodă, ridicînd-o la rangul unui fals eroism și al unui principiu de luptă politică. Megalomania naivă l-a determinat să uite că regelui Carol II îi datorește viața și libertatea de acțiune și s-a improvizat într-un fel de contra-monarh. Cînd s-a agitat ideea unei apropieri de Soviets, a lansat faimosul manifest, cu legămîntul copilăresc al unui harakiri legionar colectiv în fața palatului și cu declarația total nechibzuită că el în 48 de ore va răsturna politica externă, încheind alianțe cu Germania și Italia. Manifestul era răsplat împotriva Regelui. Cînd s-a ivit în sînul dinastiei conflictul cu prințul Nicolae, țara a constatat cu stupeoare că legiunea îmbrățișează din senin cauza acestuia din urmă. Să nu mai vorbim de listele celor ce urmau să fie asasinați, în fruntea cărora figura totdeauna Elena Lupescu, generoasa protectoare a „Căpitanului“ la un moment greu al acestuia.

Cine l-a îndemnat pe Corneliu Codreanu la această atitudine împotriva Regelui, care era cel puțin timpurie și stupid calculată pentru interesele legionarismului? Nimeni altul decît Nae Ionescu! Alungat din configurația cântărilor,

Nae Ionescu voia cu orice preț să recâștige grația pierdută. Pentru aceasta a întreprins o îndoiță tactică: pe de o parte, îndemna pe Corneliu Codreanu la o atitudine ostilă față de Rege, prin nimic justificată de interesele legiunii, iar pe de alta făcea să fie informat Carol II că el îi poate „aduce pe tavă” — expresia e a lui — „Garda de Fier”. Adică: te scap de această primejdie dacă îmi acorzi din nou grația. Lucrul acesta, pe care îl cunoșteam bine, mi l-a confirmat într-o seară generalul Gavrilă Marinescu, întâlnit în casa prietenului meu, arhitectul I.D. Enescu. Nae Ionescu îi făcuse Regelui de mai multe ori această ofertă, între alții, prin Gavrilă Marinescu. Pentru a-și satisface ambițiile personale rănite, Nae Ionescu nu s-a dat la o parte să expună nimicirii însăși mișcarea legionară. Palatul i-a rămas închis. Jocul n-a izbutit decât să nimicească pe Corneliu Codreanu și pe fruntașii „Gărzii de Fier”. S-a împlinit, din nenorocire, vorba pe care i-am spus-o lui Corneliu, la despărțire, în toamna anului 1934: „Spiritul diabolic al lui Nae Ionescu, pe care nu-l cunoști, te va duce la pieire!”

Depoziția mea la procesul lui Codreanu a îndârjit firea lui Armand Călinescu. „E furios”, îmi comunica Victor Iamandi la restaurantul „Modern”; „el a sperat de la dumneata o depoziție contrară decât cea pe care ai făcut-o”. Adică trebuia să mărturisesc că Corneliu Codreanu, care credea fanatic că cu metodele lui își slujește țara, o trădă! Chiorul era o natură vindicativă. Luând Ministerul Instrucțiunii Publice, s-a apucat să reformeze învățământul superior, dezlănțuind în presă o infamă campanie împotriva profesorilor universitari și alcătuiind o lege prin care suprima o mulțime de catedre, declarate inutile. Lovitura a fost făcută banditește, în secret, fără consultarea nici unui for universitar. Bineînțeles, între cele dintâi catedre suprimate a fost și a mea. Cum de la Facultatea noastră mai suprimase și pe aceea a colegului V.G. Ispir, ne-am prezentat amândoi la primul ministru Miron Cristea care, ca Patriarh ortodox, ne închipuiam noi, nu se poate dezinteresa de Facultatea de Teologie. Ne-a primit în holul palatului patriarhal. Era foarte nervos. N-am apucat bine să-i spunem păsul și a și

izbucnit: „Dar ce, Portul Marsiliei credeți voi că sînt eu să mă ocup de asemenea nimicuri! Eu am pe cap problemele mari ale țării și voi veniți cu chestiunile voastre personale”. Am plecat imediat. Miron Cristea, ca prim ministru, după ce fusese și Regent, era extrem de stîmjenit că mai e Patriarh al Bisericii Ortodoxe. Se credea destinat pentru roluri, supreme de conducere politică și în realitate era un simplu figurant și o mantă de vreme rea a lui Armand Călinescu. Altădată îmi spusese că el posedă o inteligență superioară cu care nu se poate compara nimeni în țara românească.

La Facultatea noastră însă se vacantasă tocmai atunci catedra de Dogmatică și Apologetică, prin ieșirea la pensie a excelentului ei titular, părintele Irineu Mihălcescu. Am fost încadrat aici și am funcționat trei ani ca titular de Dogmatică și Apologetică, pînă cînd o nouă reformă universitară mi-a redat disciplina Teologiei ascetice și mistice. Am inaugurat imediat cursul de Apologetică, tratînd un an întreg problema raportului dintre religie și cultură. Prelegerile acestui curs, scrise sub presiune, cite două pe săptămînă, alcătuiesc cartea **“Nostalgia paradisului”**. Dumnezeu a făcut ca lovitura primită să se transforme într-un cîștig pentru activitatea mea universitară.

De la Armand Călinescu am mai primit două lovituri.

Cedînd insistențelor lui Ihe Rădulescu, și neavînd altă posibilitate de a face ziaristică, am primit să colaborez la **„Porunca vremii”**, în calitate de codirector. De comun acord am schimbat înfățișarea ziarului, dîndu-i amploarea de preocupări, pe care n-o avusese. Din articolele publicate acolo se vede o modificare în atitudinea mea relativă la politica externă. Și anume: o critică răspicată a imperialismului economic al Germaniei hitleriste și preconizarea unei mai strînse apropieri de statele latine. Nu militasem niciodată pentru ruperea legăturilor existente și înfudarea la politica germană, ci numai pentru o apropiere de Germania în cadrul Societății Națiunilor. Aceasta, cu cîțiva ani în urmă. Acum, în 1938, concepția imperialismului economic german, sub numele de teoria spațiului vital, se lămurise bine. La Universitatea berlineză se întemeiasă Facultatea de științe politice — Auslandwissenschaftliche Fakultät — unde se dezvoltă în special această teorie. Prietenul meu Ovidiu Papa-

đima, care lucra la Berlin pentru doctoratul s3u, a audiat și unele din cursurile acestei noi Facultăți și mă informa regulat prin scrisori secrete c3a unui teoretician ai spațiului vital vorbese despre țările balcanice ca despre niște formațiuni primitive, care n-ar avea altă memire decit să facă agricultură în folosul poporului german. Aceasta m-a determinat să-mi revizuiesc atitudinea și să scriu cîteva articole împotriva imperialismului economic german. E adevărat c3a, intervenind alianța nevoită dintre România și Germania, teoria spațiului vital a c3p3tat o formă mai atenuată mai ales în scrierile profesorului Walter Hoffmann. Armand C3linescu în loc să fie încintat de această atitudine, se gîdea numai la faptul c3a am refuzat să ader la campania împotriva lui Corneliu Codreanu și a dat ordin cenzurii să-mi masacreze articolele cu motiv și fără motiv. În aceste condiții era inutil să mai fac ziaristică.

Altă lovitură a fost suprimarea revistei „Sfarmă-Piatră”. Ea nu s-a produs direct, ci indirect. Revista se tipărea la tipografia „Universul” și într-o bună zi ne-am pomenit cu zaturile sfărîmate din ordinul lui Stelian Popescu. Nu exista nici o datorie la tipografie, fiindc3a „Universul” nu tipărea nici un număr fără să fie plătit. Guvernul făcuse presiuni ca tiparul să ne fie refuzat, ceea ce s-a îndeplinit cu brutalitate. C3m în altă parte nu ne primea, „Sfarmă-Piatră” a trebuit să înceteze. Sistemul îl cunoșteam de pe vremea „Calendarului” cînd, la un anume moment, toate tipografiile bucureștene au primit ordinul arbitrar să ne refuze tipărirea.

În această vreme, o intrigă tichuită era gata să atragă o lovitură familiei mele. Un telefon m-a invitat la secretarul general al Ministerului Instrucțiunii, care era N. Dașcoviici, fostul meu coleg de altădată la ziarul „Dacia”. Dașcoviici mi-a comunicat din partea lui Armand C3linescu c3a soția și fata mea urmează să fie trimise în lagăr. Am cerut o zi de r3spas să mă informez despre ce e vorba. Directoarea unui liceu industrial din Capitală, nevasta caricaturistului A. Dragoș de la ziarul „Curentul”, forțase pe două eleve să declare c3a au fost făcute legionare de soția mea și activează într-un cuib condus de ea împreună cu fata mea. Directoarea liceului comisese această mișelie sfătuită de Pamfil Șeicaru, a cărui ură primitivă și neobosită nu-și alegea niciodată

mijloacele. Soția mea nu s-a amestecat niciodată în nici un fel de politică. Am dat pe față ticăloșia și norocul a fost că N. Dașcovici, care trăia în lumea ziaristică, cunoștea foarte bine relațiile dintre mine și Pamfil Șeicaru.

Dar în anul următor o altă lovitură pîdea pe soția mea, care e medic. Guvernul Goga-Cuza făcuse o lege după care trebuiau revizuite nostrificările diplomelor de medici emise de Universitățile străine. Scopul legii era ca să restrîngă dreptul evreilor de a practica medicina. Dispărînd guvernul Goga, comisia de medici însărcinată cu revizuirea a aplicat legea împotriva românilor. Cererea de nostrificare a soției mele fusese introdusă la timp, dar nostrificarea diplomei sale vieneză data cu cîteva zile peste termenul prevăzut de Legea Goga-Cuza. Pentru acest fleac, soția mea nu s-a prezentat la comisie, care era alcătuită între alții din doctorii Burillianu și N. Theodorescu. Dumnealor au găsit de cuviință să-i ridice dreptul de a practica medicina în România, ea fiind romîncă neaoșă din cunoscută familie bucovineană Cuparencu. A fost o îndoită lovitură, morală pentru această femeie, care a slujit 13 ani la spitalul Filantropia, gratis, refuzînd să fie introdusă în buget sau să primească vreun alt post retribuit, și materială, întrucît casa noastră nu s-a întreținut decît din salariul meu de profesor și din venitul cabinetului medical al soției mele. Abia peste cîteva luni am obținut de la noul ministru al Sănătății, generalul Marinescu, decizia ministerială de reparare a uritei nedreptăți. Dar în sufletul acestei femei, care a îngrijit sănătatea nenumăraților săraci cu priceperea și generozitatea ei, a rămas mîhnirea că în țara romînească nu se respectă nici sentimentele cele mai delicate cînd e vorba să se dea soțului ei o lovitură.

A fi naționalist în România, adică a-ți închina viața ridicării neamului și țării tale, însemnează a te așeza pe un pisc în bătaia tuturor furtunilor urii și a trăsnetelor răzbu-nării. Nimic nu e mai urîtă, nimic mai prigonită și mai lovită decît dragostea supremă de romînism. O viață întreagă de luptă înseamnă o viață întreagă de sîngerări. Nu s-a închis bine o rană și alta se cascadează mai adînc în făptura ta morală. A cui e această țară și care e destinul ei că românii, care se ridică pînă la conștiința superioară a unei misiuni romînești sînt izolați ca niște nelegiuiți și arătați cu degetul ca niște

năuci? În România trăiește bine numai cine face tranzacții cu străi-ismul. În România ducă existență mucenicească numai cine, refuzând aceste tranzacții, pulsează în ritmul singelui acestui neam nenorocit. Un Bălcescu a trebuit să moară ofticos în exil. Un Kogălniceanu, un Alecsandri au trebuit să pribegească peste hoțare. Un Eminescu a dus o viață de martir și a murit părăsit și nebun. Un N. Paulescu a fost boicotat toată viața, în primul rînd de colegii săi, de la medicină. Un N. Iorga a fost declarat nebun în anii săi de superb naționalism. Un A.C. Cuza a trebuit să treacă printr-o mie de injurii și prin purgatoriul unei mari înscenări juridice, acuzat de plagiat de către un armean iudaizat, care nu cunoștea nici limba din care pretindea că profesorul ieșean ar fi plagiat. O formidabilă acțiune de compromitere se organizează imediat în jurul unei personalități, din moment ce ea devine motor moral sau ideologic al românismului. Să nu mai vorbim de cei exterminați fizicește. Constatările acestea duc la una și aceeași concluzie: că pătura noastră conducătoare e coruptă pînă în măduva oaselor. În suprastratul conducător s-a încuibat un virus permanent, care roade energia morală a mai tuturor celor care se ridică sus. E adevărat că acest suprastrat a fost alcătuit multă vreme din scursura Levantului. Seminția aceea a dispărut, dar virusul a rămas. Optimiștii au sperat că forțele ridicate din sănătatea țărănească vor schimba fața lucrurilor cu vigoarea lor morală, proaspătă. Dar s-au înșelat. Am urmărit ani de zile procesul de transformare a național-țărăniștilor, bunăoară. Oameni ridicați din popor în cea mai mare parte, fii și nepoți de țărani. Avalanșa lor în loc să schimbe fața morală a statului a sfîrșit printr-o asimilare a oamenilor acestora în structura coruptă a statului. Din exponenți ai țărănimii, au devenit uzurpatori și dușmani ai românismului. Pentru oameni de felul acestora, drumul puterii duce prin complicitatea cu străinismul parazită. A conduce România în sensul curent presupune condiția prealabilă de a trăda. Politicianul se simte puternic numai în actul de prigonire a românismului și înțelept numai în lepădarea de specificul spiritual al strămoșilor lui. Români dezromânizați, — iată ce sînt în majoritatea lor conducătorii noștri politici. Puși în fața naționalismului, au imediat sentimentul intim al propriei lor

turpitudini și ca să se elibereze de această stare sufletească, îl prigonesc cu zvăpăială de apostatați. Căci numai apostazia cunoaște înverșunarea nimicitoare împotriva credinței părăsite și numai trădarea alimentează ura împotriva celor trădați. Prigonitorii naționalismului sînt unele ale strănismului împotriva propriului lor neam.

A face naționalism în asemenea condiții implică două sarcini deopotrivă de grele. Una, să lumineze neconținut pe conșingeni asupra chemării lor în propria lor istorie, și alta, să te aperi neconținut de loviturile apostataților și ale trădătorilor. Cu o mîină să arăți drumul spre zorile neamului, cu cealaltă să îți spada împotriva loviturilor din spate. Din punct de vedere omenesc, în sensul obișnuit, evident nu e o existență de invidiat. Dar din clipa în care **te simți român** și nu altă lighioană sub soarele lui Dumnezeu, ai datoria să porți această existență cu sudoare de singe. Descriind oricît de palid neplăcerile îndurate, nu-mi vin nici lacrimile babei în gene, și nici regretul că n-am trăit altfel de cum am trăit. Cîinii nu latră și nu mușcă pe cine îl adulmecă prieten. Iar eu am înțeles o existență fără prietenia apostataților și a trădătorilor neamului meu.

Timpul terestru e o alternanță de întuneric și lumină, iar viața o împletire de durere și bucurie. Dacă am ști să ne împăcăm cu ea cum ne împăcăm cu alternanța fatală a timpului, am fi poate mai fericiți de cum sîntem. Amărăciunile mele de natură politică se înseninau în resemnare. Mi-am zis: dacă nu e posibil un naționalism constructiv, innobilat de ideea creștină, ce mi se pare element fundamental în structura tradițională a sufletului românesc, un naționalism cum l-am gîndit și l-am visat, înseamnă că momentul istoric nu e copt încă pentru această hotărîtoare afirmare de sine a unei nații. În chip indirect, acest moment se poate pregăti printr-o activitate intelectuală mai înaltă, unde mi-am găsit totdeauna refugiul amărăciunilor și leagănul unor nădejdi naționale nedomolite.

În anul 1939 am împlinit 50 de ani. M-am hotărît ca de atunci încoace anii ce mi-ar mai rămîne să-i închin exclusiv catedrei și vieții literare. Uitîndu-mă în urmă, am con-

statat cu părere de rău că, prea mult timp am mistuit în viltătața scrisului militant. Cît mi-ar mai rămîne din mila lui Dumnezeu îl voi împinge spre lumina seducătoare a inactualității. Cîțiva scriitori de la „Gîndirea” împreună cu directorul ziarului „Porunca vremii”, cu care totuși nu mai aveam nici o legătură redacțională, s-au gîndit să facă din această etapă a vieții mele o manifestare publică. Unii dintre ei se gîndeau la scriitorul care afirma de două decenii un nou și puternic curent literar, ceilalți la naționalistul militant cu condeiul. Inițiativa lor a stîrnit aderențe cu totul neașteptate și un impunător comitet patronal s-a alcătuit din academicieni, universitari, scriitori, artiști, ziariști și chiar cîțiva înalți prelați. Nu știu ce-ar fi putut fi această manifestare, dar îndată ce numele personalităților aderente au fost publicate în ziare, ministrul de Interne a interzis să se mai scrie vreun rînd în această chestiune. N-a îngăduit inițiatorilor nici măcar o lămurire pretextuală sau o informație de amîinare „sine die”. Pe cît știu, așa ceva nu i s-a mai întîmplat nimănui în țara românească. Ministru de Interne era un anume Mihail Ghelmegeanu, cu totul revinovaț în cultura și în literatura românească. Dar în acel moment, întovărășit cu Pamfil Șeicaru, el calcula lăudabilul vis de a pune mîna pe rămășițele „Gărzii de Fier”: scoțea pe legionari din lagăre și din închisori și le cuvînta în grupuri la Ministerul de Interne. Cei doi tovarăși de aspirată glorie legionară și-au imaginat pesemne că o eventuală manifestare în legătură cu mine ar avea darul să le stingherească plănuitele aranjamente de precupeți ai naționalismului. Am numărat astfel între distinșii mei adversari încă un ghelmegean oarecare.

Prin aprilie 1940, o scurtă notiță publicată de cîteva ziare m-a vestit că Universitatea din Viena m-a proclamat doctor „honoris causa”. Vestea mi-a venit ca din senin. Nu știu nici pînă astăzi cărui fapt se datorește această distincție, cea mai înaltă ce se poate acorda unui universitar sau scriitor străin. Am făcut la Facultate un curs critic despre mistică medievală germană, ca despre una care conține problemele cele mai dificile ale acestei specialități în legătură cu literatura mistică a celorlalte neamuri creștine; dar n-am luat contact personal, cum se face de obicei, cu

nici un învățat german. Cîteva zecimi din articolele de pe vremuri, în care arătam necesitatea unei apropieri de Germania, fuseseră reproduse în presa Reichului, fără ca, iarăși, să statornicească vreoaică legătură directă cu această presă. Multe din poeziile mele au fost tălmăcite în variate publicații literare germane ca, de altfel, și în alte limbi europene, dar nimănui nu i-am mulțumit pentru această cinste. Cu oficialitatea politică a național-socialismului n-am avut nici o legătură. Am cunoscut odată, în trecut, pe Alfred Rosenberg, a cărui doctrină rasistă am combătut-o apoi fără menajamente. Mai mult decît atît: Universitatea din Viena știam că nu e național-socialistă. Dimpotrivă, prin legea hitleristă de reorganizare a învățămîntului superior, această Universitate, împreună cu cea de la Praga, se bucurau de o neîncredere categorică și erau puse sub permanenta supraveghere a cîte unui comisar al guvernului din afara cadrelor universitare. Universitatea din Viena a fost ținută pînă la sfîrșitul regimului în această stare de inferioritate și de supraveghere. Distincția ce mi s-a acordat constituia o surpriză cu atît mai plăcută pentru mine, în astfel de împrejurări. Ea sosea într-o clipă cînd, în țara mea, adversarii nesăbuiți mă țineau de ani de zile sub interdicție și nu admiteau măcar o manifestare de prietenie în jurul numelui meu. Mărturisesc că nu mică mi-a fost mulțumirea gîndindu-mă că ea vine de la Universitatea care mi-a prilejuit cu două decenii în urmă renașterea sufletească și din fermecătorul oraș unde au rămas înfipte rădăcinile familiei mele. Acolo, uneltirile adversarilor mărunței la suflet nu mai puteau zădărnici nimic. Recunoașterea străină pune un ghimpe dureros în carnea lor încrețită și mă făcea să-i privesc cu zîmbet. De ce-aș fi fost mîhnit? Dacă soarta îți ia cu o mîină, știe uneori să-ți dăruiască cu cealaltă.

Festivitatea promovării ca doctor de onoare a fost fixată pentru ziua de 5 iulie. Am fost pus în dificila situație să cer telegrafic amînarea fiindcă în ajunul acestei date am fost numit ministru, în împrejurări pe care le voi povesti în capitolul următor. Universitatea din Viena a fixat-o din nou pentru 5 noiembrie 1940. Ce fericită coincidență! Exact în această zi s-a născut la Viena, în anul 1921, fetița mea, unicul meu copil. Ritualul promovării se menține în tradiția medievală. În togele lor de ceremonie, bogate în fal-

duri, rectorul și decanii tuturor Facultăților, precum și profesorul promotor iau loc pe estradă în marea sală festivă, numită **auditorium maximum**, decorată în culorile naționale germane și române. Am avut norocul să mă familiarizez, oarecum cu această ceremonie, asistând în ajun la promovarea unui geolog suedez. Eu eram recomandat pentru înalta distincție de către Facultatea teologică evanghelică, prin glasul promotorului Wilke, profesor de Vechiul Testament. Promotorul, un foarte stilat om de lume, a vorbit despre activitatea mea științifică, pe care — nu știu de unde, — o cunoștea în amănunțime. A venit apoi la cuvânt rectorul Universității, profesorul botanist Fritz Knoll, care a îmbrățișat întreaga mea activitate, vorbind despre fiecare carte și curs în parte și proclamându-mă în mod solemn doctor honoris causa al Universității din Viena. A venit, în sfârșit, rîndul meu, care, în frac, am ascultat pînă acum printre auditori, în banca întâi. La dreapta estradei e un pupitru aparte, ridicat cu cîteva trepte, care îmi măresc emoția. N-am vorbit pînă acum public în limba germană. Sala imensă e aproape plină de studențime, de mulți profesori și cîteva români de la consulat, curioși să audă cum voi scîlția limba lui Goethe și, a lui Nietzsche. Cel puțin așa citesc eu în ochii fiecăruia. Am norocul că, dacă emoțiile de natură religioasă sau națională aproape mă paralizează, emoțiile intelectuale, în mijlocul unui auditoriu subțire, îmi dau un fel de beție, care îmi exaltă puterile. Cu acest noroc am trecut peste un moment covârșitor, cînd aproape două mii de ochi străini mă străpungeau cu ascuțimea lor malițioasă. Am rostit întâi o cuvîntare de mulțumire pentru distincția ce mi se acordă, care s-a publicat ulterior în revista „**Theologische Blätter**“. Apoi mi-am dezvoltat conferința festivă despre „**Viața spirituală în România de azi**“ al cărei text integral s-a publicat ulterior în cea mai de seamă revistă literară germană, „**Das innere Reich**“. Totul a durat un ceas și jumătate. La sfârșit, rectorul Fritz Knoll, un suflet vibrant și firesc ca de adevărat naturalist, a declarat că e nevoit să rupă protocolul luînd încă o dată cuvîntul, pentru a recunoaște, după ce m-a ascultat, că Universitatea vieneză e cu atît mai mîndră de titlul ce mi-a acordat. Înflăcărata lui cuvîntare s-a întors apoi într-un elogiu splen-

did al țării mele de-mi venea să-l iau în brațe și să-l sărut. Eram după tragedia Ardealului și vorbele rectorului vienez cădeau ca o mîngiere peste o inimă sîngerată, în aplauzele furtunoase ale distinsului auditoriu.

Conferința, chibzuită ca pentru o propagandă mai subtilă în lumea germană, despre aspirațiile României, am repetat-o la Universitatea din Breslau și la cea din Berlin. La Breslau am găsit un public așa de însufletit încît aplauzele lui subliniau aproape fiecare frază. La Berlin mi s-a spus că e auditoriul cel mai indiferent față de străini. Dar în ajunul conferinței, întreaga presă berlineză a publicat articole spațioase, fotografii, desene, autografe și interviuri. Vizitele la hotel, pe care nu le mai pridideam, l-au făcut pe portar să spună în glumă că sînt ca o stea de cinematograf. A doua zi, vechiul amfiteatru al Universității era arhiplin. În fruntea ascultătorilor se găseau celebrul sociolog Werner Sombart și soția sa, duduia Corina, fiica profesorului ieșean N. Leon. Marele învățat, bătrîn acum, m-a măgulit spunîndu-mi că niciodată nu asistă la conferințe, dar că de data aceasta nu regretă că a ascultat de îndemnul soției sale. La un prînz, cu care m-a cinstit în frumoasa-i vilă din Grunewald, a strîns vreo 30 de personalități berlineze pentru a ne cunoaște. Cu acest învățat de stil universal am petrecut ceasuri neuitate în vasta sa bibliotecă adunată din largul lumii. E cea mai frumoasă bibliotecă particulară pe care am văzut-o și am aflat în urmă că, după moartea lui, a fost distrusă de bombardament, împreună cu vila.

Ce admirabil suflet de romîncă, duduia Corina Sombart! Fiică a unui profesor ateu — N. Leon a fost discipolul lui Ernst Haeckel și adversar neîmpăcat al creaționismului susținut științific de N. C. Paulescu —, ea a devenit în mediul străin, înconjurată de toate celebritățile timpului, care cultivau pe ilustrul ei soț, cea mai infocată ortodoxă. De dorul Bisericii sale naționale picta frumoase iconițe, pe care le dăruia prietenilor. Și cum noi n-aveam la Berlin, ca și la Viena, decît o biată capelă improvizată primitiv într-o casă particulară, era nevoită să asculte slujba liturgică la biserica rusească, unde ortodoxia ei s-a adîncit sub înmîrirea duhovnicească a „părintelui Ioan”, pe care l-am cunoscut bine și eu și care nu era altul decît printul Sahovskoy mîrai

în monahism. Apostolatul acestui om printre rușii exilați în Germania constituie un lăminos capitol de spiritualitate creștină. Dar duduiă Corina aspira să creeze la Berlin o biserică românească. De câte ori venea în România, primul lucru era să roage sau să îndemne forurile respective la realizarea acestui vis al ei. Negăsind ascultare la români, a descoperit-o în lumea protestantă. Cu concursul neprețuit al prietenului meu Eugen Gerstenmayer, consilier al Bisericii evanghelice, parohia ortodoxă română din Berlin a obținut în dar o măreață biserică protestantă în centrul capitalei Reichului, ce urma să fie transformată într-una ortodoxă. Ziarele noastre au publicat știrea că Adolf Hitler a dăruit-o României. De fapt, dictatorul german era străin de lucrul acesta, ce se datora stăruințelor duduei Corina și alor mele pe lângă Gerstenmayer, care era un cunoscător adânc și un admirator al Bisericii ortodoxe.

Dar anul 1940 îmi mai aducea o bucurie tot așa de neașteptată. La puțină vreme după vestea proclamării mele ca doctor de onoare al Universității vieneze, Academia Română m-a ales membru activ. Eu n-am candidat niciodată la premiile Academiei, cum n-am candidat la nici un fel de premii. Candidaturile de acest fel mi s-au părut chipuri înfumurate de a te prețui singur cu pretenția că și alții să te prețuiască la fel. La Academie nu candidezi, ci ești candidat din inițiativa secției respective. Astfel, secția literară m-a propus trei ani în șir cu unanimitate neștirbită plenului academic. Întia oară am căzut lipsind, mi se pare, un vot. A doua oară votul unanim al secției literare s-a izbit de o manevră curioasă. Eram acum propus pentru locul rămas vacant prin moartea cu totul neașteptată a lui Octavian Goga. Adversarii mei din secțiile istorică și științifică, cuprinși de o subită venerație pentru memoria marelui poet, au propus ca un an de zile scaunul vacant să rămână liber în semn de doliu. Academia, deși foarte traditionalistă în materie de forme și de protocol, a votat pentru această inovație, înlăturând în acest chip îndemnatic candidatura mea. Secția literară s-a retras din plen în semn de protest, declarând că mă va propune ani la rând pînă ce voi fi ales. Tenacitatea secției literare m-a umnit cu atît mai mult cu

cît printre membrii ei se găseau personalități de seamă atacate crunt de mine pentru alte motive decît cele academice. E interesant pentru cunoașterea omului să spun că în fruntea grupului, care a cerut doliul de un an pentru a înălătura alegerea mea, se găsește iscălitura lui A. C. Cuza, devenit membru activ după sugestia dată de mine lui Octavian Goga. Neizbînda m-a amuzat într-un fel ca pe unul care nu pusese speranța în victorie și n-am umblat în viață după onoruri. Dar în seara aceea, doamna Maria Petrovici, soția filosofului, ne-a intrat pe ușă cu un enorm buchet de bujori și a izbucnit în plîns de ciudă. Venea să ne mîngieie în urma „eșecului”, crezînd că ne găsește foarte amăriți. Inteligentă și inimoasă, doamna Petrovici se dăruia cu tot sufletul în prietenie și, punîndu-și temperamentul vivace în joc, de doi ani se străduia din răputeri să mă vadă academician alături de distinsul său soț, pe care îl adora. Ciuda ei era cu atît mai înverșunată cu cît văzuse că unii membri ai Academiei, care îi făgăduiseră că mă votează, figurau pe lista celor, care au zădărnicit alegerea. **Cînd scriu aceste rînduri, departe de casa mea, de soția și de fiica mea, pe care nu le-am văzut de un an de zile, ele îmi trimit vorbă îndurerată că doamna Maria Petrovici a murit, soțul ei e închis de multă vreme și desigur nu i s-a dat voie să asiste nici la înmormîntare.** Temperamentul năvalnic al acestei femei, mistuite în opere de binefacere, n-a mai putut îndura nedreptatea ce i-a lovit ce-avea mai scump. Vestea m-a cutremurat și ridic mereu rugăciuni fierbinți pentru pacea sufletului ei generos.

Secția literară s-a ținut a treia oară de cuvînt propunîndu-mă și plenul a trebuit să mă aleagă. Va fi contribuit la aceasta și distincția acordată de Universitatea vieneză, ceea ce contează în ochii academicienilor. Prezentîndu-mă întîia oară la o ședință intimă, un grup de bătrîni în frunte cu LudoVIC Mrazek de la secția științifică a ținut să-mi facă un mic logos despre manierele potolite ale membrilor Academiei și despre evitarea scandalurilor. Mă credeau un fel de zurbagiu care intră cu praștia în Olimp! Pesemne aceasta a fost pricina rezistenței hotărîte de pînă acum. Peste un an am ținut discursul de recepție. Eram a doua oară ministru și l-am scris duminicile după-amiaza

în cabinetul ministerial, printre veștile telegrafice și telefonice de peste hotare, ale aceluși timp zbuciumat. Am renunțat la o expunere a ideilor mele despre artă sau despre cultură ca să evoc exclusiv figura lui Octavian Goga, predecesorul meu. Problema Ardealului sfîșiat era la ordinea zilei și mormîntul poetului se găsea dincolo de graniță, în robie. În acea vreme de cenzură impusă din afară în ce privește Ardealul, sensul vieții și al poeziei lui Octavian Goga îmi dădea prilejul să afirm aproape direct, în unele pasaje pe față, drepturile românești asupra pămîntului răpit.

Mi-a răspuns floarea spirituală a Ardealului — Lucian Blaga.

Bucuriile mele personale erau sortite să se nimicească fearte curînd în drama mută a aceluși an blestemat 1940. E anul cînd vîrcolacii uriași ai istoriei mușcă lacomi din luna rotundă a României Mari. Cehoslovacia era zdrobită, Polonia nimicită și împărțită între germani și ruși, Franța doborîtă la pămînt, Belgia, Olanda, Danemarca și Norvegia ocupate de armatele lui Adolf Hitler. „Războiul fulger“ îngrozise planeta. Forțele axei Roma-Berlin-Tokio amenințau să dărîme lumea întreagă. Concurînd pe englezi, germanii încheiaseră pactul cu Sovietele. Ca o consecință a pactului acestuia, Moscova ocupă fulgerător, la sfîrșitul lui iunie, Basarabia și Bucovina nordică. Armata noastră se retrage fără să slobozească un glonț, pradă batjocurii sîngeroase a evreilor și minoritarilor din provinciile părăsite. În capul guvernului este Guță Tătărăscu, care semnează fără murmur „cedarea“ Basarabiei și a Bucovinei de Nord, — merit sinistru pe care îl va exploata după ce vom pierde viitorul război. Întreaga presă hitleristă, ale cărei extrase le-am citit ulterior, aprobă gestul Sovietelor ca pe un drept istoric al Rusiei — ceea ce însemnează că în clauzele pactului germano-sovietic a existat un acord în ce privește răpirea Basarabiei și a Bucovinei de Nord. România e cu desăvîrșire izolată. Nu se poate bizui pe absolut nici o putere europeană. Anglia, care în războiul cu Germania,

avusese numai eșecuri pînă atunci, ne sfătuieste să cedăm fără murmur. Sute de mii de refugiați năvălesc în țară cu ochii plini de groază. Lumea românească geme înmărmurită. Lovitura a fost atît de neașteptată încît mintea refuză s-o înțeleagă. Mizeria morală e de nedescris. Presa străină ne compară cu vitejia finlandezilor și găsește că sîntem poporul cel mai laș. Armata noastră înghite insulta scrisă din dinți. Dar acesta e numai începutul nenorocirilor naționale.

Încercînd să evite catastrofele ce vor mai veni, Regele schimbă guvernul.

Sîntem în seara de 3 iulie 1940.

Aveam biletul de avion în buzunar. A doua zi, la ora opt, trebuia să zbor la Viena unde, în ziua de 5 iulie, era rînduită promovarea mea ca doctor de onoare. Ce însemnătate mai avea această onoare în chinul ce-mi sfîșia sufletul? În Basarabia lăsasem ca dascăl o parte din inima mea; Bucovina era patria soției mele. Și, totuși, trebuia să plec după cum telegrafiasem rectorului vienez. Îmi făcusem bagajul de drum. Era ora 11 noaptea. Abia apucasem să-mi pun capul pe pernă cînd telefonul începu să zbirnie.

— Aici Ion Gigurtu, Majestatea Sa m-a însărcinat cu formarea guvernului. Faci parte din echipă. Mîine dimineață te vei prezenta să depunem jurămîntul.

Imediat mi-am dat seama de nenorocirea ce mă așteaptă. Regele, care m-a ținut ca pe un paria zece ani de zile, vrea să facă din mine un petic în încercarea disperată de a cirpi catastrofa țării și a lui. Am răspuns:

— Imposibil să primesc. Mîine în zori plec la Viena. Am obligații peste care nu pot trece.

Ion Gigurtu a insistat la telefon timp de 20 de minute. Am refuzat categoric. A închis telefonul cu avertismentul că raportează Regelui. N-avea decît! Peste un răstimp a sunat din nou.

— N-ai să pleci la Viena. Majestatea Sa mi-a ordonat să pun jandarmii la aeroport ca să te împiedice.

În aceste condiții a trebuit să primesc să fiu ministru. A doua zi dimineața, 4 iulie, la Gigurtu acasă. În marele hol așteptau trei tineri. Pe doi dintre ei îi cunoscteam: Noveanu și Bidianu. Mi-au recomandat pe cel de-al treilea, un prichindel care abia se ghicea din fotoliu: Horia Sima. Mi-am adus

aminte de numele lui din ziare. Poliția îl căuta de vreo doi ani, fără să-i dea de urmă. Mi-a întins mâna fără să rostească un cuvânt. Gigurtu m-a poftit sus, în biroul lui, să-mi comunice că eram desemnat pentru Ministerul Culturii Naționale, dar fiindcă D. Caracostea e socotit temperament prea domol, Palatul ne schimbă: eu la Propaganda Națională, Caracostea la Cultură. În acest timp, Gigurtu era în conversație aproape continuă cu Ernest Urdăreanu, căruia îi spuneam: „dragă Ernest”. Cum poți să-i spui unei canalii „dragă Ernest”? Cu toate acestea, ei amândoi rînduiau titularii ministerelor. Guvernul se alcătua din liberali, țărăniști, independenți și legionari, un mozaic incoerent, al cărui criteriu component era personalități care să fie eventual agreate la Berlin și la Roma! Cei mai mulți ne vedeam și ne cunoșteam întâia oară. Bănuiala mea din noaptea trecută se confirmă: o echipă de oameni sacrificați în marea nenorocire națională ce se apropia. Nimeni nu era vesel afară de Mihail Manoilescu, titularul Afacerilor Externe. După depunerea jurământului, Regele, dîndu-ne mâna, s-a oprit la mine: — Dragă Crainic, conțez pe tine. Noi sîntem prieteni vechi.

Mi-am adus aminte de prigoanele pe care le-am îndurat patru ani și jumătate cît a fost „în exil”, și apoi imediat de suferințele pe care le-am trăit în carnea și în nervii mei zece ani de cînd e „Stăpînul” României: prieteni!

La Ministerul Propagandei curgeau zilnic sute de telegrame din toate colturile țării, vorbindu-mi stereotipic de „repararea unei nedreptăți”. Dar ce reparare putea fi aceasta? Eu nu m-am visat niciodată ministru. Și dacă m-aș fi visat, aș fi făcut-o în vederea realizării ideilor mele. Ce idei aveam să realizez într-o catastrofă care surpase și avea să surpe mereu din clădirea mărcată a statului românesc? Familia mea era consternată. Nici soția mea, nici fata noastră n-au fost crescute în gustul deșertăciunilor.

Guvernul Gigurtu scîrțîia din prima zi din lipsa de omogenitate a componentilor, în îngăduiala amabilă și lipsa de experiență a primului ministru care, în orice clipă întreba la telefon pe „dragă Ernest” ce să facă. E drept că dacă ar fi fost alcătuit chiar din titani, tot n-ar fi putut face față rupturilor de munte ce i se prăvăleau pe umeri. Legionarii, soși brusc din pușcării și din ascunzători, năucii încă de

schimbarea totală a situației lor, erau nemulțumiți de locurile obținute și voiau cu mult mai multe. Regele refuza, de teamă! Nimeni nu cunoștea adresa lui Horia Sima, ministrul Cultelor și Artelor. Primul ministru mi se plîngea că nu știe de unde să-l ia cînd are nevoie de el. În scurt timp, Horia Sima a demisionat și locul lui l-a ocupat Radu Budișteanu, sfătuit de Palat să se facă șeful legionarilor. Manevrela disidențelor, practicate zece ani cu celelalte partide, le continuau acum legionarii.

Nici nu ne așezasem bine pe fotolii, și ceea ce era așteptat cu groază a sosit: ultimatumul din partea Axei să ne înțelegem singuri cu bulgarii asupra Cadrilaterului, cu ungurii asupra Ardealului. Gigurtu și Manoilescu au plecat la Salzburg să ia contact cu Adolf Hitler și la Roma cu Benito Mussolini. Tratativile au început: cu bulgarii la Craiova, cu ungurii la Turnu Severin. Ce știam noi, membrii guvernului, despre aceste tratative? Absolut nimic! Chestiunile externe nu erau aduse la cunoștința Consiliului de miniștri. Le cunoșteau numai Gigurtu, Manoilescu, Regele și Urdăreanu care lucrau zilnic împreună. Noi ceilalți știam atît: că ei sînt dispuși să cedeze Cadrilaterul și propun ungurilor schimb de populație și cedarea unui teritoriu proporțional pentru a lichida problema Ardealului.

În aceste condiții, sarcina mea de ministru al Propagandei era să încerc consolidarea situației Regelui, grav zdruncinată de evenimente și să pregătesc sufletul poporului pentru acceptarea noilor lovituri în patrimoniul național. Adică două lucruri imposibile, atît pentru conștiința mea cît și ca rezultat practic. Pentru cea dintîi chestiune am fost poftit la mai multe consfătuiri cu ministrul de Interne, generalul David Popescu, la care faimosul Moruzov, pe care atunci l-am cunoscut, propunea alcătuirea unor echipe de agenți acoperiți care, împrăștiați prin țară, să vorbească despre Rege în cîrciumi și la bîlciuri. Adică un moff! Divorțul moral între țară și Rege era un fapt neclintit. Pentru cea de a doua, Mihail Manoilescu, cu lipsa lui totală de măsură cînd ajunge „mare”, mă ataca în fiecare consiliu că nu pregătesc poporul să accepte cu entuziasm nenorocirile naționale. N-am mai putut răbda și am izbucnit într-un consiliu, numindu-l ușuratic și inconștient și silindu-l să părăsească ședința. Mi-am dat imediat demisia în termenii ce

mai energici, arătînd că nu pot îndeplini o asemenea sarcină infamantă și că nu pot accepta răspunderea unor lucruri în care soarta țării e în joc, fără ca măcar să fiu pus la cîrent. Nu trecuseră nici trei săptămîni de cînd luasem ministerul în primire. Regele a refuzat să-mi primească demisia, spunîndu-mi că guvernul s-a făcut cu mari dificultăți și că nu e momentul să-l slăbim prin defecțiuni. Dacă persist, mă va forța să rămîn în guvern, a încheiat el glumind pe jumătate. Am avut cel puțin o ușurare; presa, care era în sarcina mea, a fost trecută la Interne. Foarte bine, facă cine-o vrea o astfel de propagandă. Eu nu m-am frămîntat o viață întreagă pentru a deveni ciocul vesel al țării mele. De acum încolo voi face figură de figurant. Cum aveam fonduri secrete la dispoziție, m-am îngrijit de plasarea și ajutorarea intelectualilor basarabeni și bucovineni refugiați, precum și de reînvierea publicațiilor lor pe teritoriul liber. Propaganda în presa străină pentru cauza României era în acel moment o imposibilitate. De ziarele italiene și germane, singurele care contau în opinia europeană a momentului, nu te puteai apropia. Bulgarii și ungurii erau vechi aliați, iar noi victime. Am izbutit să strecur o serie de articole favorabile României în presa elvețiană și în cea... egipteană de limbă franceză! Aceasta, folosind relațiile mele personale. Am făcut legea de reorganizare a radiodifuziunii.

După aproape două luni de guvernare, România și Ungaria neputînd ajunge la un rezultat prin bună învoială impusă, a venit arbitrajul de la Viena. N-am avut absolut nici un rol în această chestiune. Nădăjduiam că, date fiind împrejurările forțate, teza românească e cel puțin rațională și are un precedent în schimbul de populații, care a lichidat conflictul dintre Turcia și Grecia și orice spirit drept o va găsi capabilă să lichideze milenarul proces dintre români și unguri. Mihail Manoilescu, Valer Pop și Sabin Manuilă, abia ajunși la Viena cu hărțile lor etnografice și istorice și cu datele lor statistice, pe care nimeni nu le-a luat în seamă, am fost convocați în Consiliu de Coroană la Palat. **Aici unde scriu aceste amintiri, departe de căminul meu, nu am la îndemînă notele, pe care mi le-am făcut pe loc, de la cele două Consilii de Coroană, ce s-au ținut.** Ultimul s-a ținut la ora 3 dimineața, după ce toată noaptea așteptasem veghind.

Cei care, cu o rea credință cinică, ne-au acuzat că am vîndut Ardealul de Nord hitleriştilor și fasciștilor se fac că nu știu ce s-a discutat la ultimul Consiliu de Coroană. Nimeni nu ne-a pus chestiunea sfîșierii Ardealului în două. S-a pus o singură chestiune: acceptăm sau nu acceptăm arbitrajul Axei. Atît. Nici o lămurire în plus nu ni s-a dat asupra felului cum vor rezolva problema acești arbitri, care erau von Riebbentropp, ministrul de Externe al Reichului, și contele Ciano al Italiei. În sala de consiliu, la masa enormă unde luaseră loc membrii guvernului, șefii partidelor vechi, Patriarhul Nicodim, Mitropolitul Nicolae Bălan, șeful Marelui Stat major și cîțiva ardeleni mai marcantî, Regele s-a așezat în mijloc, iar în spatele său s-a instalat telefonul în legătură cu Viena. Ernest Urdărcanu făcea pe telefonistul. La intervale scurte telefonul suna sinistru. Mihail Manoilescu de la Viena comunica ultimativ că arbitrii ne mai acordă o jumătate de ceas pentru a da răspunsul. Dacă nu-l dăm într-o jumătate de ceas, armatele ungară și germană vor porni chiar în dimineața aceea să ocupe Ardealul, iar cea rusească va ocupa Moldova. Era singurul lucru ce ni se comunica de la Viena. Regele, revărsat pe scaun, cu pînțele în relief, fumînd neconținut, cu aer indiferent, a început să ceară părerea fiecărui. Șefii partidelor vechi s-au pronunțat împotriva arbitrajului ardelenii, prezenți, de asemenea, afatâ de protopopul Ion Mota, care s-a rostit pentru arbitraj. Am găsit că atît epozanții cît și ardelenii, ca unii care n-aveau direct responsabilitatea oficială, au procedat foarte înțelept. Dar nici unul, absolut nici unul n-a schițat vreo soluție pentru cazul că am fi atacați. În urmă, după ce nenorocita, sentință s-a dat, s-au lăudat care mai de care că ei au fost contra, ca și cum votul lor ar fi putut schimba ceva din fatalitatea care venea. Și ce preț are această lăudăroșenie cînd nici unul n-a fost capabil să propună vreo soluție în cazul invaziei cu care ne amenința Viena? Toată problema momentului era această: dacă respingeam arbitrajul, putem rezista invaziei armate? Regele a întrebat pe militari. Generalul Mihail, șeful Marelui Stat Major, fost, de curînd, vicepreședinte al Consiliului de miniștri, a răspuns:

— Sire, sosese de la Marele Stat Major, unde am avut o consfătuire cu ofițerii superiori. Toți sînt de acord că, în

caz de conflict armat, n-am putea rezista decît maximum două săptămîni.

Întrebat, ministrul Apărării Naționale, generalul Niculescu, a răspuns exact ca generalul Mihail, lămurind că cele două săptămîni cît am rezista n-ar fi, de fapt, decît timpul material necesar armatelor dușmane să invadeze România.

Ultima speranță era pierdută. În mintea fiecăruia erau prezente statele europene, care au căzut pradă războiului fulger. România toată urma să fie o ruină ca Polonia, ca Franța, ca Belgia și Olanda. Patriarhul Nicodim, care nu era obligat s-o facă, a votat pentru arbitraj. Membrii guvernului, fără excepție, au votat pentru arbitraj. Mi-a venit rîndul între cei din urmă, dacă nu chiar penultimul. Am răspuns:

— Declarațiile reprezentanților armatei ne taie orice speranță de rezistență militară. Sîntem constrînși să primim arbitrajul ca să nu ruinăm țara.

Regele, cu glas care suna fals și fără nici o vibrație, a încheiat printre fumurile țigaretei că ar fi fost pentru rezistență cu armele, dacă ar fi fost posibil.

În esență: Consiliul de Coroană a votat acceptarea arbitrajului fără să bănuiască măcar sentința de la Viena și sperînd că teza românească pusă la Turnu-Severin va triumfa prin raționalitatea ei.

Arbitrii de la Viena au despicat Ardealul în două, spărgînd o intrare pînă la Brașov, în inima României, și aruncînd granița pe crestele Carpaților Moldovei.

În durerea insuportabilă a clipei, s-a găsit un mare vinovat: contele Ciano cu maghiarofilismul său interesat sau nu. N-am crezut niciodată în acest bașm, făurît poate de vreun nou Grimm german. L-am cunoscut pe contele Ciano încă din 1933, cînd nu era decît directorul presei italiene și cînd se străduia să învețe limba română din articolele mele din „Calendarul“. Revăzîndu-l după procesul meu din 1934, mi-a declarat cu tonul cel mai prietenos că „a tremurat pentru soarta mea“. Nu era inteligent pe cît era de frumos și e imposibil de admis că cuvîntul lui l-ar fi dominat la Viena pe Riebbentropp. Era un tînăr ca oricare alt italian și am fi putut face din maleabilitatea lui un filoromân mai convins decît au făcut ungurii un maghiarofil. Dar e vorba: cine dintre români l-a cultivat? Nimeni. Pe cîtă vreme un-

gurii i-au făcut toate gusturile. Cu toate acestea, în arbitrajul de la Viena, în 1940, el n-ar fi putut trece peste cuvîntul de ordine al socrului său Mussolini, ambițios să pedepsească România pentru sancțiunile economice aplicate de N. Titulescu în timpul campaniei din Abisinia și dornic să satisfacă pe unguri în vederea digului antigerman, la care nu renunțase desigur nici după întemeierea Axei. Cu toate acestea, convingerea mea este că în sentința de la Viena a triumfat un punct de vedere german. **Sentința de la Viena se luminează abia prin războiul ulterior al Germaniei împotriva Rusiei.** Germania știa că va face acest război. Noi nici măcar nu bănuiam. De România n-avea nici o șansă de siguranță că va fi alături de ea. Și atunci și-a luat măsuri prevăzătoare. N-aveam decît să privim harta Ardealului sfîșiat: triunghiul teritoriului cedat se înfîșe lângă Brașov, adică foarte aproape de petrolul din valea Prahovei, iar granița mutată pe munții Moldovei nu însemna decît scurtarea drumului german spre Rusia, spre Ucraina. Astfel, sentința de la Viena nu s-a dat decît în interesul apropiatei campanii germane împotriva Rusiei. În cei patru ani de colaborare cu Germania, mi-am făcut o sumedenie de cunoștințe și chiar bune prietenii în Ministerul de Externe de la Berlin. Am căutat să aflu ceva în această privință, dar nimeni n-a știut sau n-a voit să-mi spună nimic. Cu toate acestea, harta privită în lumina campaniei din Rusia pledează pentru această explicație. La Viena, contele Ciano, cu ușurătatea lui neserioasă, n-a fost decît musca zbîrnîtoare întorcîndu-se de la arat. Rusia știa bine acest lucru cînd, în 1944, reluîndu-ne Basarabia și Bucovina de Nord, s-a grăbit să ne retrocedeze Ardealul de Nord: pentru a îndepărta cît mai mult primejdia germană de granița ei! Mai mult decît atît: Germania consimțind la 1940 ca Rusia să ne ia Basarabia și Bucovina de Nord, creă prin aceasta un stimulent românesc în favoarea ei, ne da un dureros motiv să fim alături de ea în viitoarea campanie contra Rusiei. Căci dacă la 1940 întreaga presă germană susținea teza rusească asupra acestor provincii, la 1941 cînd România îi devenise aliată contra Rusiei, aceeași presă germană susținea cu aceeași tărie teza românească.

Acum, cine poartă vina sentinței de la Viena?

Vina o poartă exclusiv politica democratică a României, care a paralizat sistematic orice tendință de apropiere de puterile Axei. Mulțumită acestei politici dezastruoase, România s-a găsit la 1940 cu desăvârșire izolată într-o Europă trântită la pământ și avînd în față puterile ostile ale Axei, animate numai de gîndul sancțiunilor împotriva ei. Sentința de la Viena e corolarul funest al acestei stupide și criminale politici democratice. Autorii pierderii Ardealului și a Cadrilaterului sînt național-tărăniștii și liberalii, care au guvernat țara în timpul Regelui Carol al II-lea și au stîrpit în sînge ideea apropierii de Germania sau măcar de Italia. Dacă o asemenea apropiere s-ar fi săvîrșit la timpul ei, nu numai Ardealul și Cadrilaterul ne-ar fi rămas, dar nici Basarabia și Bucovina nu ne-ar fi fost luate în 1940 cu consimțămîntul puterilor Axei.

Ce-a fost guvernul Gigurtu format în momentul catastrofei? Un paratrăsnet care a domolit mînia atotputernicilor de atunci peste Europa întreagă. Am pierdut, puțin față de vinile cu care eram încărcăți. Dacă am fi rezistat, am fi avut soarta pustiitoare a Iugoslaviei și a Greciei. România ar fi fost un cimitir, dar a rămas o oază de bunăstare în tot timpul acestui fioros măcel, invidiată de toate popoarele nenorocite ale continentului.

Imediat după sentință a început drama evacuării. Timpul era scurt și adversarul hain. M-am gîndit la nenorocirea salariaților de stat din teritoriul cedat. M-am dus la D. Caracostea, ministrul Culturii, îndemnîndu-l să achite salariile profesorilor, preoților și învățătorilor pe cîteva luni înainte, ceea ce a și făcut. N-aveam bani prea mulți în casa secretă, dar am trimis imediat la Cluj trei milioane episcopului Nicolae Colan, să aibă primele fonduri pentru susținerea presei românești. Banii i-au ajuns în ajunul căderii orașului însoțiți de o dureroasă scrisoare a subsecretarului meu de stat Vasile Stoica. L-am rugat s-o scrie el, fiindcă mie mi se sfișia i nima și n-am putut pune pe hîrtie un singur cuvînt.

Episcopii noștri s-au dovedit la înălțimea vitejiei lui Iisus Hristos. Dacă Nicolae Popovici de la Oradea a fost expedit într-un vagon de vite, Nicolae Colan și Luliu Hossu au rămas să înfrunte barbaria maghiară în mijlocul turmelor lor de ortodocși și de uniți. Au fost batjocoriți, scuipați

în stradă și umiliți în tot felul, dar nu s-au intimidat. Cu tactul blindeții lor, amândoi prelații au fost luminile unui popor nenorocit, părăsit de aproape toți cărturarii îngroziti de furia maghiară. În jurul lui Nicolae Colan s-a reînfrîpat aproape toată viața intelectuală cîtă s-a putut dezvolta în cei patru ani de urgie. S-a întîmplat și o minune. Fostul profesor universitar Emil Hațieganu, cunoscut din politica democratică sub chipul unui demagog al Ardealului, și-a luat inima în dinți și a rămas la Cluj, dînd un exemplu unic de curaj românesc. El a întemeiat acolo un ziar, „**Tribuna Ardealului**”, stîrnind în jurul lui și o activitate literară apreciabilă în condițiile vitrege în care a apărut. Sus, o cunună de laudă lui Emil Hațieganu, care în lunile eliberării a lîncezit în temnițele ungurești!

Sfîșierea Ardealului a smuls orice suport moral guvernului Gigurtu. Legionarii, încă nedezmetecii bine, voiau parcă puterea și parcă nu prea știau ce vor. După toate semnele, o gură străină îi sfătua din umbră. Altfel nu-mi explic naiva și ridicula încercare de lovitură de stat de la 3 septembrie. Horia Sima mă vizita în această vreme, din cînd în cînd, la minister sau acasă, unde, aruncîndu-și ochii spre bibliotecă, mărturisea că de ani de zile n-a mai citit nimic, deși era foarte tînar. Scopul vizitelor acestora era pur informativ. Voia să știe ce zice Regele despre cererea lor de a li se acorda în guvern mai multe locuri decît aveau. În audiența de la 3 septembrie vorbisem încă o dată suveranului despre această chestiune. I-ar fi satisfăcut dacă ar fi avut un pic de încredere în legionari. Dar n-avea. Și cum putea să aibă el, care patronase masacrele, pușcăriile și lagărele? În cele din urmă, mi-a răspuns că i-ar satisface dacă i-ar vedea mai întîi făcînd propagandă pentru cauza Regelui. La ora 4 după-amiază, Horia Sima a venit după răspuns la minister. Cînd l-a aflat, și-a pus pălăria pe ochi și a plecat fără să spună un cuvînt. Seara s-a produs încercarea de lovitură. Există o tehnică precisă a loviturii de stat, din care legionarii, neorganizați, fiindcă abia ieșiseră din lagăr și pușcării, au făcut o biată caricatură. Fără forță armată, ea nu se poate face, iar legionarii n-o aveau din lipsă de

o puternică organizație proprie. S-au baricadat la Palatul telefoanelor în București, Ia Constanța și Brașov, iar parodia aceasta voia să fie lovitură de stat. Ea a avut totuși un efect de atmosferă. A dovedit că autoritatea Regelui de care tremuraseră politicienii, nu mai însemna aproape nimic.

Îngrijorat, Suveranul încredințează în ziua de 4 septembrie pe generalul Ion Antonescu cu formarea guvernului. Generalul a fost adus direct de la închisoare, din mănăstirea Bistrița, unde fusese trimis chiar de Maiestatea Sa, fără știrea guvernului Gigurtu. Gestul dovedea pierderea capului. Lucrurile ce nrmează le știu parte de la general, parte de la Stelian Popescu. Ion Antonescu a vrut să formeze noul guvern din liberali și național-țărăniști. Sfetnicii lui au fost în aceste zile Iuliu Maniu, Dinu Brătianu și Stelian Popescu. Ei au făgăduit concurs cu condiția să ceară Regelui puteri dictatoriale. Regele, constrins de atmosfera revoluționară, le-a dat. Decretul regal din 4 septembrie suspendă constituția țării și însărcinează pe generalul Ion Antonescu cu **conducerea statului. Autorii morali ai dictaturii antonesciene sînt astfel Iuliu Maniu, Dinu Brătianu și Stelian Popescu.** Odată obținute puterile supraconstituționale, generalul a discutat din nou cu cei trei formarea guvernului. Ei i-au oferit concursul punînd o nouă condiție: **generalul să obțină mai întîi abdicarea Regelui.** Ion Antonescu a sărit în sus, declarînd că el e militar și a depus jurămîntul de credință. Ceilalți au insistat pînă l-au determinat s-o facă.

În ziua de 5 septembrie dimineața, generalul ne-a convocat pe foștii miniștri la Președinție, rugîndu-ne să-i dăm concursul pînă își va forma cabinetul. În seara aceleiași zile s-a produs o nouă manifestație legionară pe Calea Victoriei, cu focuri de revolver, între Teatrul Național și Palat. În timpul ei mă găseam în cabinetul prezidențial din palatul Cantacuzino, chemat de Ion Antonescu. Ora 21, seara. Telefonul Prefecturii poliției îl informa neconținut asupra manifestației. „Arestați-i!”, ordona generalul. După o vreme i s-a comunicat că arestarile Prefecturii gem de lume. „Arestați-i pe-o ușă și eliberați-i pe cealaltă!”, a ordonat din nou generalul. În Palat, Regele asculta extrem de îngrijorat. Înconjurat de ofițeri, aceștia i-au spus că totul e pierdut, ceea ce l-a deprîmat. Atmosfera era făcută pentru a-i smulge abdicarea. În prezența mea, generalul destituia telefonic

capii poliției și ai armatei, numindu-și oameni de încredere în locul lor. N-a întâmpinat nici o rezistență. În cabinetul lui, pe canapea, era o pătură de campanie. Mi-a spus că acolo doarme pînă se va rezolva criza. În jurul Președinției n-am văzut în noaptea aceea nici poliție, nici forță armată. Clădirea din care porneau ordinele de răsturnare a unui regim era ca și pustie. La ora 23 m-am dus acasă și m-am culcat. La 5 dimineata, m-a deșteptat telefonul. Ministrul de Interne, generalul David Popescu, mă chema urgent la Președinție. Mi-a spus ca în glumă: „Dumneata dormi și Regele a abdicat!” Generalul Ion Antonescu nu dormise toată noaptea: tratase cu Regele abdicarea. „Pe David Popescu, de care nu eram sigur, — mi-a spus Antonescu — l-am confiscat aici toată noaptea și l-am pus în pijama ca să-l am în mîna!” Apoi mi-a povestit cum au decurs dezbaterile abdicării. Regele rezista în absurd. Pe la ora 4 dimineata, cînd îl convinsese, intră pe ușă generalul Mihail, pînă în ajun șeful Marelui Stat Major, înlocuit în noaptea aceea cu generalul Ioanițiu. Mihail, aflînd despre ce e vorba, a izbucnit furios: „Antonescu minte, Majestate! Țara e cu Regele. Să nu abdicî!” „Atunci, — îmi poveștea Antonescu, — m-am și văzut pierdut. Puteam să fiu împușcat pe loc. Idiții n-au făcut-o. Am pus Regelui un ultimatum că-i aștept scrisoarea de abdicare pînă la ora 7 și am plecat pe jos, singur, la Președinție”. În acest timp, Regele a încercat formarea unui nou guvern, în frunte cu Mihail Manoilescu. Acesta a primit foarte bucuros, dar ministrul plenipotențiar al Germaniei, Fabricius, l-a oprit s-o facă. În tratativele de abdicare, Regele s-a tocmît cu Antonescu preținzînd ca țara să se oblige a-i servi cîteva zeci de milioane anual, în exil, însărcinîndu-l pe Manoilescu cu redactarea scrisorij de obligație. Pe la 7 a sosit într-adevăr Manoilescu cu această scrisoare, pe care am citit-o și eu, iar generalul a semnat-o.

Eu eram chemat să pregătesc presa și radioul în vederea abdicării și a întronării ca Rege a Marelui Voievod Mihai. Am sculat din somn pe directorii ziarelor să fie gata, și am dat dispoziții să se instaleze aparatele de difuzare în Palatul regal. Totul era în regulă, dar scrisoarea de abdicare nu mai sosea. Ora 8. Ora 8 și jumătate. Antonescu, neras de cîteva zile, chemase un bărbier. Avea un obraz ras cînd, în sfîrșit,

a sosit scrisoarea, adusă de un tânăr civil. Am primit-o și am desfăcut-o eu. Era dactilografiată cu caractere cursive și subscrisă **Carol R.** Cu clăbucul pe obraz, Ion Antonescu m-a rugat să i-o citesc. Apoi a mai citit-o și el o dată. „Bun! Dă-o la ziare!” Am dictat-o unei dactilografe iar originalul l-am ținut la mine. Au apărut Patriarhul Nicodim, Ion V. Gruia, ministrul Justiției, și Gh. Lupu, noul președinte al Curții de Casație, numit telefonic, fără formele legale. Am plecat cu toții la Palat pentru ceremonia suirii pe Tron a lui Mihai I. În istorie au mai existat desigur astfel de ceremonii triste, dar aceasta ni s-a părut cea mai tristă fiindcă am trăit-o noi. Nimeni nu era îmbrăcat de sărbătoare, ci fiecare cum l-a prins momentul. Sala Tronului părea și mai imensă față de pîlcul restrîns al asistenților. La stînga am luat loc eu, Ion V. Gruia, David Popescu, Mihail Manoilescu și Vasile Stoica, subsecretarul meu de stat, pe care îl chemașem ca să mărim numărul participanților. La dreapta, un grup de ofițeri din Casa militară și de funcționari din Casa civilă. La mijloc, Patriarhul, Ion Antonescu și Gh. Lupu. Liniște grea, de templu părăsit. Generalul îmi comunicase că Elena Lupescu a ținut morțiș ca și Marele Voievod să plece din țară, lăsînd Tronul fără urmași. Din fund, pe ușa din stînga, apare, în sfîrșit, Mihai I pentru a fi proclamat a doua oară Rege. E nespus de tras la față și palid ca sideful. Pas șovăielnic și privire în vag. Parcă nu vede pe nimeni. Are aerul unei victime. La apariția sa, tăcerea înecăcioasă e întreruptă brusc de formidabile hohote de plîns din grupul Casei militare și Casei civile. Mai nestăpînit decît toți hohotește Pavelescu, directorul trenurilor regale. Plînsul acesta de bărbați în toată firea dă ceremoniei un aer de dramă încordată. Cineva îmi șoptește că Regele abdicat ascultă cu Elena Lupescu de dincolo de ușa rămasă întredeschisă. Ceremonia e foarte scurtă. Se citesc documentele juridice unde Ion V. Gruia numește pe Ion Antonescu „șeful statului”, ceea ce m-a indignat. Patriarhul primește jurămîntul noului Rege, alcătuit din cîteva cuvinte, rostite ca un suspin. Generalul Ion Antonescu îi spune tot atît de puține cuvinte, intonate autoritar. Ceremonia s-a sfîrșit. Noul Rege s-apropie de grupul nostru și ne întinde mîna pe rînd. Nimeni nu zice

nimic. Apoi trece să strângă mâna grupului cealalt, care izbucnește iarăși în plîns.

Capitala a luat cunoștință de marea schimbare și o multime imensă năvălește în Piața Palatului, manifestînd groaznic de ostil împotriva lui Carol al II-lea. Prizonier în Palat, pînă la plecarea de a doua zi, fostul Rege are, în sfîrșit, prilejul să vadă care sînt sentimentele adevărate ale țării față de o domnie care a început ca un delir și se sfîrșește ca o tragedie fără sînge.

Are loc un Consiliu de miniștri cu fostul cabinet Gigurtu, dar fără acesta, în care Ion Antonescu face o expunere a evenimentelor din cursul nopții și al dimineții. Se felicită că Dumnezeu i-a ajutat să rînduască totul fără să păteze Tronul cu sînge. Vorbește despre sine la persoana a treia: „Generalul Antonescu a făcut... generalul Antonescu a ordonat... generalul Antonescu nu permite...” Despre noul Rege se exprimă în termeni nespuse de irreverențioși, ca despre o biată faptură creată din mila lui. Hotărăște chemarea în țară a Reginei-Mame Elena. Mihail Manoilescu sare ca împins de arcuri să meargă la telefon și să-i comunice în străinătate. În hazul întregului consiliu, i-am strigat:

— Potolește-te, domnule Manoilescu, e cealaltă Elena nu e Lupeasca!

Aluzia era la faptul cunoscut că el e cel care a introdus în țară pe Elena Lupescu, cu pașaport fals, în chip de doamna Manoilescu.

În seara aceleiași zile de 6 septembrie, generalul m-a chemat să lucrăm instrucțiunile pentru presă. I-am înmînat mai întîi scrisoarea de abdicare, pe care o ținusem tot timpul la mine din pricină că la Președinție toți funcționarii aparțineau vechiului regim. Mi-a spus că uitase de ea și mi-a mulțumit pentru această purtare de grijă. Formulînd instrucțiunile pentru presă, el a ținut să specifice ca Anglia și Franța să nu fie niciodată atacate. Ar fi necavaleresc să atacăm pe foștii noștri aliați, socotea el. La un moment dat, ne-am izbit de o dificultate, și anume: cum să numim calitatea pe care o are generalul Ion Antonescu în viața de stat. Ion V. Gruia îl numise în actele zilei „șeful statului”. I-am demonstrat generalului Antonescu că această denumire nu e potrivită. Întîi, pentru că avînd un Rege, ea ar însemna

o uzurpare a demnității regale. Al doilea, cum i s-ar adresa lumea generalului? „Șefule?” E un cuvânt care, în graiul funcționăresc, a căpătat o rezonanță derizorie. El a găsit că am dreptate. Atunci cum va fi numit? M-am gândit imediat la decretul prin care l-a împuternicit Regele. Acolo scrie: „se însărează generalul de armată Ion Antonescu cu **conducerea** statului”. Prin urmare, domnule general, fiind însărcinat de Rege cu conducerea statului, rezultă că dumneata ești **conducătorul** statului, constituția fiind suspendată”. El a găsit că termenul e minunat. Am fost astfel nașul acestui conducător și titlul său, oficializat apoi, a ieșit întâia oară ca atare în instrucțiunile către presă, redactate împreună în seara de 6 septembrie 1940.

În toate aceste evenimente, faimosul Mihai Antonescu n-a jucat absolut nici un rol. El era trimis pe undeva prin provincie să cânte pe Horia Sima, ascuns după lovitură de la 3 septembrie.

Alcătuirea noului cabinet a întârziat două săptămâni. Legațiile germană și italiană trebuie să fi contribuit la renunțarea lui Ion Antonescu de a forma guvernul cu liberali și național-tărăniști. Fapt e că, după abdicarea lui Carol al II-lea, generalul a întors spatele lui Iuliu Maniu, Dinu Brătianu și Stelian Popescu. Acesta din urmă, ajuns în curînd la cuțite cu fostul lui prieten Antonescu, fiindcă nu l-a făcut ministru, îmi spunea furios: „Noi l-am creat și noi am mincat...”. Iar generalul mă lămurea: „Cum era să-l fac eu ministru pe idiotul de Stelian Popescu, cînd toată lumea știe că e anglofil și am în coastă legația germană și pe cea italiană?” Diadu-se de urma lui Horia Sima, s-au început tratativele cu legionarii. Probabil sub sugestia Axei. Zic probabil, fiindcă eu n-am frecventat niciodată legațiile că să știu direct ce gîdeau. La legionari existau două curente: unul, ostil lui Horia Sima; susținea pe bătrînul Ion Zelea Codreanu ca legiuirea să nu participe deosămdată la guvern, ci să fi lăsată liberă să se reorganizeze și să-și refacă o elită capabilă de a intra mai tîrziu la cîrmă; celălalt, reprezentat de Horia Sima, voia să participe imediat la guvernare. Și, din nenorocire, a lăzuit. Am asistat pasiv, fiindcă nu mă interesa. În ziua cînd Ion Antonescu și-a format cabinetul nou, ne-a chemat pe foștii miniștri să ne

mească. După ce totul s-a sfârșit, ne-a invitat în altă cameră pe D. Caracostea și pe mine. Exprimiindu-și regretul că nu ne-a putut menține în cabinet, l-a rugat pe D. Caracostea să primească direcția Fundațiilor regale, iar pe mine să iau președinția Radiodifuziunii. Eu cunoșteam mai bine decât el pe legionari și știam că nu voi putea lucra cu ei. I-am răspuns că nu pot primi, pretextînd că președinția Radiodifuziunii e o diminuare pentru mine, după ce, ca ministru, am avut-o sub ordine. Generalul a insistat, spunîndu-mi că nu cunoaște un alt om de încredere pentru acest post important.

La Radiodifuziune, unde după catastrofa națională reactualizasem uitatul marș „**Deșteaptă-te, române**” și introdusesem zilnic un verset din **Sfînta Scriptură** ca „povață a zilei”, am alcătuit un program vorbit, pe care îl socoteam destul de chibzuit. El mi-a fost dat peste cap de legionari. Într-o zi, Antonescu m-a rugat să-i recomand, dacă știu, un legionar pentru Ministerul Propagandei. I-am recomandat pe Alexandru Constant, fost colaborator la „**Calendarul**” pe vremea cînd încă nu era aderent al mișcării. Al. Constant a legionarizat imediat întreaga conducere a Radiodifuziunii: consiliul de administrație, comitetul de direcție, direcția generală. O turbulență haotică a luat locul oricărui ordin. S-a introdus și un așa-zis corp de gardă, în locul jandarmilor, alcătuit din mucoși înarmați cu revolvere, care terorizau pe oricine venea acolo. În interesul propagandei românești peste hotare, am izbutit să introduc două ore săptămînale: a Italiei și Germaniei, care au avut un bun rezultat întrucît ni s-a răspuns la fel de către radio Roma și radio Berlin, vorbind săptămînal despre România în auzul a zeci de milioane de ascultători. Ora închinată țărilor străine e o inovație a mea. Ședințele Consiliului de administrație erau un chin. Cînd făceam vreo propunere, ca om cu mai multă experiență, legionarii își dădeau cu cotul, își făceau cu ochiul și hotărau după capul lor. Erau dogmatici și infailibili prin simplul fapt că erau legionari. Lansau zilnic zvonul că mă vor debarca. În locul programului stabilit de mine au introdus puerilități lamentabile. Fiecare semidoct avea ceva de comunicat poporului român. Inteligența era cotată, după cum cineva fusese în lagăr, la închisoare sau nu. Situația a

devenit intolerabilă când cabina de conferințe a fost invadată de elogiile fără limită ale „Nicadorilor” și „Decemvirilor”. Țara trebuia să se entuziasmeze de isprăvile sîngeroase ale asasinilor.

Vechiul director general, Vasile Ionescu, somat de legionari să demisioneze, se încăpățîna să rămînă. Era cel care snopise în bătaie echipa de asasini ai lui Armand Călinescu, cînd aceștia ocupaseră postul de emisiune, vestind isprava. Am chemat pe Horia Sima și am căzut de acord să-i dăm lui Vasile Ioneșeu o funcție laterală pentru a dispărea din ochii legionarilor, care îl amenințau zilnic cu moartea. Vasile Ioneșcu a refuzat. Atunci ne-am pomenit cu un grup de cămăși verzi înarmate, care l-au tîrît pînă în biroul meu, silindu-l să-și scrie demisia. Cum el refuza, au sărit să-l sfîșie. Deși legionarii urlau la mine ca nebunii că îl ocrotesc, m-am interpus între ei și el, salvîndu-i viața. Știam că de ani de zile e omul lui Pamfil Șeicaru, căruia îi aranja chițibușeriile juridice ale diferitelor afaceri; cu toate acestea am făcut-o, după cum îl menajasem și cît am fost ministru. Ei bine, acest om, ca să-i facă plăcere lui Șeicaru și lui Ică Antonescu, căruia îi cucerise grațiile după rebeliune, drept recunoștință m-a reclamat la parchetul militar că... am vrut să-l asasinez împreună cu legionarii! L-am făcut de rîs în cîteva ședințe, constrîngîndu-l să recunoască toate binefacerile primite de la mine.

Dar într-o astfel de atmosferă nu puteam lucra la Radiodifuziune. M-am dus de cîteva ori la general, prezentîndu-mi demisia. El persista să rămîn mai departe, nădăjduind că totul se va liniști.

În această vreme, Ion Antonescu îmbrăcase cămașa verde, decretase statutul național-legionar, iar mimetișul Ică Antonescu se iniția în ședințe de cuib. Rămășițele pămîntești ale lui Corneliu Codreanu, ale „Nicadorilor” și „Decemvirilor” au fost dezgropate și transportate în cortegiu gigantic la Casa Verde de la Bucureștii-Noi. Am privit ceremonia de pe trotuarul bulăvardului Brătianu. Ion Antonescu în uniformă legionară, cu mască de circumstanță, urma imediat după coșciuge, consacînd oficial faptele martirilor. M-a impresionat amarnic un mare grup de tineri călugări de prin toate mănăstirile, al căror negru simbol al morții

pentru lume, contrasta violent cu verdele războinic al nesfârșitelor coloane legionare. Ce legătură putea să fie între ascetismul monahal și metodele de luptă ale celorlalți? Sensuri extreme se împleteau grotesc în această măreață ceremonială.

Asasinii legionarilor, foști demnitari politici, polițiști și magistrați militari, erau depuși de mai multă vreme la Jilava. Cum sancțiunile legale întârziiau, echipele de execuție, în nerăbdarea răzbunării, i-au împușcat în celule odată pe toți. Erau desigur oameni vinovați de feroase fărâdelegi, dar procedeul execuției fără judecată, imitat cu satisfacție de la guvernele precedente, caracteriza sinistru spiritul legionar și metodele noului regim. Lumea a primit îngrozită vestea masacrului. Într-o blestemată zi România a luat cunoștință că Nicolae Iorga a fost asasinat mișelește de o echipă legionară. Inimile s-au oprit în loc. Universul s-a întunecat ca în vremea răstignirii lui Iisus Hristos. Proporțiile crimei erau așa de covârșitoare încât ea devenea incredibilă. Oricâte orori și-ar fi imaginat cei mai demonizați adversari ai legionarismului, una ca aceasta n-ar fi putut concepe. Un Nicolae Iorga ucis de naționaliști? Răspunde tu, generație a răzbiului întregirii, care ai fost clădită de geniul lui! Răspunde tu, țară care ai fost România Mare și el ți-a fost tată spiritual și moral! În Nicolae Iorga legionarii au ucis creierul umanității românești. N-a fost nimic un om de 70 de ani, ci însuși spiritul care sintetiza fapta de pretutindeni și de totdeauna a unui neam. Demenții au împușcat inima nației. Închipuiți-vă pe un Nicolae Bălcescu distrus de naționaliști. Închipuiți-vă pe un Mihai Eminescu exterminat de aceiași naționaliști. Și, dacă puteți cuprinde această grozăvie a grozăviilor, atunci veți înțelege ce însemnează asasinarea lui Nicolae Iorga de către legionari! A doua zi după crimă, departe de a găsi în lumea legionară cea mai mică urmă de regret, mi-a înghețat sufletul multumirea diabolică a tuturor. Inconștiența bestială devenise o eclipsă colectivă de sectă satisfăcută, incapabilă să priceapă că această faptă va singera pentru vecie în memoria poporului român ca o veșnică osindă a numelui de legionar. Vor trece anii și istoria nu va reține decât în chip vag sumedenia de crime ce au pătat deceniul domniei lui Carol II. Victimele, inclusiv Duca, Codreanu sau Călinescu, vor rămâne sub conștiința patrimonială

nială a poporului român. Dar asasinarea lui Nicolae Iorga e un sacrilegiu săvârșit în panteonul românismului. El e un sfânt în calendarul patriei. În numele cui s-a comis această crimă? În numele lui Corneliu Codreanu? Mă îndoiesc. Dacă el ar fi trăit, n-ar fi fost capabil de ea. Oricite mizerii i-ar mai fi făcut Iorga, Codreanu era conștient de ceea ce însemna acest colos pentru neamul nostru. Afară de aceasta, Corneliu Codreanu a fost, în cel mai fericit caz, o intenție politică. Nicolae Iorga încarnează un întreg capitol de istorie, cel mai mare capitol de istorie, pe care l-a trăit acest neam de când există pe fața pământului. Ciudătenia ciudătenilor e satisfacția pe care am văzut-o a doua zi pe obrazul germanilor din București. Nu vorbesc numai de oamenii politici, obișnuiți cu asemenea lucruri, ci de oamenii de cultură, care își puteau da seama că pierdem în Nicolae Iorga, cu toții jubilaui. Această identitate în felul de a reacționa față de crimă, al legionarilor și al germanilor, m-a făcut să cred într-o complicitate. Iorga, de când se sorbonizase, devenise un antigerman înfocat și deci un adversar al hitlerismului. Măreția personalității lui nu emana o simplă adversitate oarecare, ci una de proporții care, eventual, ar fi putut să fie primejdi-oasă. Suprimarea lui însemna înlăturarea unei stavili considerabile. Pe de altă parte, nu-mi vine să cred că asasinii, oricât de cretini, au avut singuri inițiativa și curajul execuției. Pentru a ucide pe un Nicolae Iorga era necesară îmbătărea creierelor timpite cu cine știe ce spirt al unei autorități superioare. Un tânăr normal, numai la gândul suprimării, ar fi înghețat de spaimă. Generalul Ion Antonescu, prizonier al turbulenței legionare, n-a schitat măcar un regret public. Datoria lui ar fi fost cel puțin să dispună o înmormântare națională victimei. Din clipa când n-a făcut nici atît, numele lui rămîne înroșit de sîngele lui Nicolae Iorga. Pe asasini nimeni nu i-a descoperit. Se zice că ar fi găsit imediat azil în Germania. Probabil ocrotirea li s-a dat ca unor instrumente de execuție.

Aceeași atitudine s-a putut observa cu prilejul rebeliunii de la sfîrșitul lui ianuarie 1941. Această răscoală rămîne o enigmă ca motivare. Am întrebat pe feluriti legionari mai răsăriți, rămași în țară după aceea, dar nici unul n-a știut să-mi dea măcar o lămurire elementară. Toți știu că li s-a

dat ordin să se răscoale și atîta tot. Ca metodă, rebeliunea a fost o negliobie nemăsurat mai mare decît încercarea de lovitură de stat de la 3 septembrie. Legionarii s-au trezit în față cu armata care, în acea vreme, cînd generalul Antonescu nu era încă cîmpromis prin nedreptățile săvîrșite ulterior în rîndurile ofițerilor, nu putea fi de partea lor. Toți capi legiunii și ai rebeliunii au fugit imediat în Germania cu concursul armatei germane. Faptul e semnificativ atît pentru lașitatea acestor capi cît și pentru complicitatea vădită a ocrotitorilor. S-a creat astfel o duplicitate în atitudinea germană față de regimul din România: Ion Antonescu, francofil și anglofil, care nu știa nici o boabă nemțește, a perfectat alianța cu Germania, dar, ce e drept, nu era deloc dispus să facă toate concesiile pe care a fost nevoit să le facă. Opunerile lui la cererile germane erau anulate de veșnica amenințare a întronării unui regim legionar. Rebelii fugari slujeau de instrumente pasive ale șantajului. Fie că vrei, fie că nu vrei, fuga lor, chiar într-o țară aliată, care îi folosea în acest chip, miroase a trădare de patrie. Concesiile economice smulse de germani se datoresc în bună parte acestui șantaj. După rebeliune, m-a vizitat un personaj german, care venea de la Roma și s-a recomandat consul general. Venise să-mi comunice că rebeliunea a fost instigată și subvenționată de Soviete prin lucrătorii comuniști încadrați în legiune. El mi-a dat amănuntele următoare: Sovietele, prin luarea Basarâbiei și a Bucovinei nordice, au pus mîna pe două miliarde de lei, pe care le-au negociat fără succes pe piața Berlinului și a Romei. Această sumă ar fi fost pusă la bătaie pentru a stimula tulburarea din ianuarie. Se prea poate. Dar un lucru tot rămîne nelămurit: dacă rebelii au fost într-adevăr unchtele Moscovei, cum se face că tocmai Germania le-a dat ocrotire? Că nici unul din ei n-a fugit la Moscova!

Rebelii s-au manifestat, bineînțeles, și la Radiodifuziune. De fapt, postul central din București, cel de la Băneasa și cel de la Bod erau în mîinile lor și s-au folosit de ele ca să-și transmită manifestele, proclamațiile și informațiile. Cînd a izbucnit revolta, eram bolnav în pat de cîteva zile, cu temperatură înaltă. N-am văzut nimic din spectacolul pseudo-revoluționar al acestei comedii. Auzeam numai, din strada Polonă unde locuiam, împușcăturile și bubuiturile dinspre Piața Victoriei, unde se baricadase generalul, în palatul cel

nou al Președinției. Capitala a trecut printr-o panică pe care eu n-am cunoscut-o decît din zvon. Îndată ce legionarii au fost înfrinți și reflectoarele uriașe tot mai spintecau bezna nopților de iarnă cu spetezele lor de lumină cercetătoare, Ion Antonescu a căutat să-și formeze un nou guvern. Mi s-a spus că de data aceasta a voit din nou colaborarea liberalilor și a țărăniștilor, care ar fi refuzat. Atunci i-a venit ideea unui guvern militar. În ziua aceea de 27 ianuarie 1941, mă ridicasem din pat și mă găseam ca de obicei la redacția revistei „**Cândirea**” din strada Domnița Anastasia 18. La ora 13 și jumătate un telefon de la Președinție m-a chemat să vin imediat, dar imediat acolo. Eram sigur că e vorba de Radiodifuziune, fiindcă nu bănuiam ce se pune la cale. Afară bîntuia un viscol care te orbea și nu-ți îngăduia să înaintezi zece pași. Cu neputință să prind un taxi. M-am urcat la ziarul „**Universul**”, unde se tipărea revista noastră și am cerut mașina prietenului Ștefan Brăiloiu. La Președinție, unde se pătrundea acum cu mare anevoință, prin controale militare și politiste, care căutau revolvere prin toate buzunarele, m-a întâmpinat Mihai Antonescu, care m-a rugat să iau loc în sala de așteptare, fără absolut nici o lămurire. Sala a început să se populeze cu figuri de generali. Erau mulți și nu cunoșteam pe nici unul. Din felul cum vorbeau între ei, înțelegeam că nimeni nu știe de ce e chemat. Am așteptat mult, și bine: Se făcuse ora 15 și-mi era foame. În sfîrșit, cineva ne poștește să trecem cu toții în cabinetul Conducătorului, unde aștepta preotul cu crucea pe masă. Am înțeles. Am început pe rînd să depunem jurămîntul, care nu se mai făcea în fața Regelui, ci numai a lui Ion Antonescu. Abia după jurămînt mi s-a spus că sînt ministru la Propaganda Națională. Și tot așa fiecărui. Astfel s-a format guvernul de atunci. Ulterior, generalul Șteflea mi-a dat explicația. Antonescu, în imposibilitate de a găsi altă formulă, l-a chemat la ora 7 în dimineața acelei zile și i-a dat ordin să-i prezinte o listă de generali pentru ministere. „Tu îi cunoști, eu nu-i cunosc”, i-a spus Antonescu. După ce criteriu să-i alegă Șteflea? A luat anuarul armatei, i-a însemnat pe cei cu calificaii mai mari și exact într-o jumătate de ceas i-a prezentat lista. Au găsit însă că la Propagandă n-ar fi potrivit un militar și a căzut nenorocul pe mine!

În teroarea acelor zile, situația era penibilă; dar nu puteam da înapoi fiindcă știam ce se uneltește. De câteva zile, inefabilul Vasile Ionescu redevenise director general al Radiodifuziunii. Biet om nărăvit în cotcării șeicărești, crezuse că e momentul să-mi facă una pe placul patronului său moral. Era perioada de arestări de rebeli, când poți face cuiva orice răutate, dacă îți stă greu la inimă și ai la îndemână un polițist sau un ofițer. Vasile Ionescu, căruiu îi salvasem viața, era furios crezând că aș fi putut să-l mențin director general sub legionari, dar că n-am vrut eu. Apucat cum era, bietul om a trimis chiar în ziua aceea la locuința mea un locotenent cu patru soldați din garda postului de radio, să mă aresteze — ca șef al rebelilor de la Radiodifuziune! Cum n-a-văsesem timp să-mi anunț familia unde sînt, ofițerul și soldații au stat patru ceasuri postăți în casa mea, așteptînd să apară ca să mă ridice spre bucuria domnului director general, al cărui președinte eram încă! Aceasta, în timpul cînd eu depuneam jurămîntul ca ministru și al Radiodifuziunii! Lista noilor miniștri a sosit la radio și bietul Vasile Ionescu, citindu-mi numele, s-a înspăimîntat. A luat telefonul și cu glasul cel mai tîrîtor cu putință a comunicat soției mele că a trimis acel grup de soldați dintr-o tremurătoare grijă pentru mine, ca pază, fiindcă fusese înțeles că legionarii vor să ne ucidă, — și pe mine și pe el! Puteam să mă supăr pe un asemenea prostănac? Situația fusese de un comic irezistibil, ea în comedie sau în operele cele mai izbutite. Cînd am ajuns acasă și am aflat toate acestea, am rîs cu ai mei cît nu rîsesc într-un an de zile. L-am iertat, firește. Dar cînd am fost ministru am refuzat să-l primesc să se explice. Cum era însă vanitos, el a luat acest refuz ca dispreț, iar bunătatea mea ca slăbiciune și la procesul legionarilor de la radio m-a acuzat în plină ședință de rebeliune. Cîrațul lui de a mînti trecea de limita normalului, așa că iarăși l-am iertat. În fond, cred că nu l-am iertat atît din bunătate, cît din motive estetice: jucase, fără să vrea, un irezistibil rol de comedie. În viață nu e ca la teatru, cele mai izbutite personaje comice sînt cele lipsite de simțul ridiculului. Pe această linie, Vasile Ionescu putea merge la infinit. A și mers cît a putut. Văzînd cu regret că nu mă poate face rebel m-a reclamat, cum am spus, la Parchetul militar că am vrut să-l asasinez. Era un om gras, negricios, unuros, burtos și temperamentos. Cînd

eu, calm și senin, îl invitam: „Spune, dragă, cum am vrut să te asasinez?“, el se înfuria, izbușind într-o monstruoasă incoerență verbală și spunega de ciudă că faptele refuzau să corespundă dorinței lui de-a fi fost asasinat de mine. Da, da, acest nimic grandios s-ar fi complăcut în victimă numai pentru vanitatea de a mă avea pe mine asasin. Ascultându-l, magistratul militar făcea eforturi chinușoare ca să-și țină risul.

Iată de ce, chiar dacă ar continua, l-aș ierta mereu pe Vasile Ionescu.

La Ministerul Propagandei nu putea fi nici vorbă de o propagandă internă în vederea unei noi organizații sociale sau politice. Te izbeai mai întâi de o dificultate tehnică: ministerul acesta rămas în stare embrionară, n-avea organe ramificate în țară. Difuzarea prin radio, presă și film e o propagandă impersonală și abstractă. În această materie ceea ce contează mai întâi e temperatura factorului uman, care trebuie să vină în contact direct cu oamenii. Aceasta lipsea cu desăvârșire. A doua chestiune, ce să difuzezi? Care erau ideile sociale sau politice ale regimului? O improvizație circumstanțială, incoerență și logoreică. Generalul, în megalomania lui maladivă, se confunda bucuș cu România și nu îngăduia nimănui altuia să aibă idei. Frica de fantoma legionară îl făcea despot și interzicea orice inițiativă. În consiliile de miniștri, simple ședințe de cazarmă, declara că nimeni dintre noi n-are răspundere afară de dînsul. Noi trebuia să fim executanți ai toanelor sale, dictate pe un ton de continuă și anormală răstire. Măsurile cele mai însemnate și tot astfel și legile se improvizau la Președinție, peste capul miniștrilor și fără știrea lor. Titularul justiției, Coty Stoicescu, îmi mărturisea că legile care priveau departamentul său, le cunștea abia cînd apăreau în ziare. Centralizînd totul în mîna lui, Conducătorul n-avea timp să studieze chestiunile și punea rezoluțiile cele mai absurde. După căderea lui, ziarele au dat destule mostre monstruoase. Așa era și cu Propaganda.

Într-o zi m-a trimis ordin scris să dau presei o notă anonimă de la Siguranță, care spunea un secret nevoie mare.

că mișcarea iredentistă maghiară e susținută cu fonduri de legatia respectivă din București. Nevăzînd-o în ziare, a luat telefonul și a început să vocifereze. M-am dus la dînsul și l-am întrebat:

— Domnule general, voinști să rupem relațiile oficiale cu Ungaria?

— Ce vorbă e asta?

— Cu toții știm că legatia maghiară subvenționează iredentismul, dar dacă publicăm această notă iresponsabilă ministrul ungar trebuie să plece din București și tot așa al nostru din Budapesta.

— Ai dreptate, zise el după o clipă de răzgîndire, n-o mai publica!

Și omul acesta se lăuda neconținut că el știe ce e diplomația, fiindcă a fost ani de zile atașat militar la Paris și la Londra.

Un mare preț punea pe aceste note anonime ale agenților secreți, redactate după zvonurile străzii sau ale bodegiilor. Altă dată primesc o notă care pretindea că legionarii din Ardealul cedat ar fi pactizat cu ungurii din partidul Crucilor cu săgeți. Deasupra ei, următoarea rezoluție: „Ministrul Propagandei s-o dea la ziare și să aresteze pe legionarii trădători de țară!” M-am dus la dînsul și i-am explicat:

— Nu pot să-i arestez: întîi, că eu n-am nici calitatea, nici organele de-a aresta; al doilea, aici e vorba de legionarii din Ungaria, deveniți cetățeni maghiari. Cum să-i arestez, chiar dacă așa voi?

Surprins de propria lui grabă de a pune rezoluții oricum, a zîmbit și el. Era un lucru rar să zîmbească acest om, care cred că n-a știut să rîdă niciodată. Rezoluții de-acestea soseau cu duiumul și o mare parte din timp pierdeam lămurindu-i absurditatea lor. Titularii militari n-aveau acest curaj. Executîndu-le, se iveau atîtea strîmbătăți, care au compromis regimul antonescian.

Propaganda internă se mărginea, după rebeliune, la evidențierea ororilor legionare. Am refuzat să mă amestec. Era un conflict între doi factori de aceeași natură: azi se certau, mâine puteau să se împacă. Generalul oscila mereu între o extremă și alta. Adesea îmi spunea:

— Cîți să fie de toți? 300.000! Îi iau pe toți într-o mîină și-i nimicesc într-o clipă!

Lagărele erau din nou pline. Tribunalele militare condamnău cu ochii închiși. Închisorile gemeau.

Dar alteori sărea brusc din mijlocul orei de lucru:

— Să știi dumneata că eu tot cu legionarii am să guvernez în cele din urmă!

Ce atitudine mai puteai lua în această chestiune?

Campania împotriva legionarilor se fabrica la Președinție sub conducerea generalului Șteflea. Eră total lipsită de scrupul. Când a atacat „Ajutorul legionar“, aproape singurul lucru bun făcut de reginul prăbușit, înfățișându-l totuși ca pe un banditism, m-am dus și am protestat la generalul Șteflea împotriva neadevărurilor scrise. Intervenția mea, făcută din spirit de dreptate, a fost tălmăcită ca o părtinire a legionarilor. Din acel moment am fost socotit „echivoc“ și am început să fiu suspectat.

Propaganda externă, după înțelegerile încheiate cu Germania și Italia, găsea condiții ceva mai prielnice decât în iulie și august 1940, când fuseseșem întâia oară ministru. Problema principală era să luminăm opinia din aceste țări asupra provinciilor noastre pierdute. Chestiunea Ardealului era cea mai grea. După arbitrajul de la Viena, ungurii desfășurau cea mai intensă și mai multiformă campanie, plângându-se că au fost nedreptățiți și pretinzând și Ardealul de Sud. Ca vechi aliați, ei aveau legături numeroase și puternice, relații intime de la om la om, și nu precupețeau nimic când era vorba de cauza lor, de la fondurile de stat pînă la femeile de cabaret, pe care le expediau peste hotare în costume naționale maghiare. Noi eram ultimii veniți și abia începeam să ne înfiripăm ici-colo cîte un pospai de relații. Trebuia totul făcut de la început.

În domeniul cultural, am inaugurat schimbul de personalități științifice, literare și artistice care, sub pretextul conferințelor, să ia contact cu lumea instruită de peste hotare, făcînd cunoscută cauza noastră.

Am pus la cale expozițiile de artă populară și cultă, care aveau să găsească un frumos răspuns în străinătate.

Am intensificat schimburile muzicale, de operă, de concerte, de radio.

Am consolidat situația lectorilor de limba română de la Universitățile străine.

Am început dotarea seminariilor de romanistică de acolo, complet lăsate în părăsire, cu biblioteci românești.

Am editat, încă din 1940, câteva zeci de lucrări științifice, scrise de specialiștii noștri asupra tuturor problemelor ce priveau provinciile pierdute. Le-am tradus în toate limbile europene importante și răspândisem încă de atunci peste 100.000 de exemplare din aceste tipăriri în cercurile superioare străine, politice și culturale. Regimul legionar părăsise total această activitate, în locul ei tipărind broșuri, dintre care nici una nu privea cauza românească, ci toate numai mișcarea legionară. Revenind la minister, le-am dat la o parte, reluând activitatea din trecut. Cum ungurii tipăriseră o voluminoasă lucrare despre Ardeal, am luat inițiativa unui impunător răspuns științific, însărcinând cu alcătuirea lui pe profesorul C.C. Giurescu. Monumentala carte în două volume „**Siebenbürgen**“, ieșită din colaborare colectivă, se datorește strădaniei mele. Folosind relațiile mele personale, m-am gândit însă că propaganda cea mai eficace e aceea făcută de personalități străine despre România. Astfel a ieșit cartea „**Rumänien von heute**“, a profesorului universitar Walter Hoffmann, citită în câteva editii și în câteva zeci de mii de exemplare în lumea germană. Până și titlul ei e dat de mine. Conferințele ce se citeau săptăminal la radio Roma, erau scrise la minister sub conducerea mea. Am pus la contribuție marile ziare și reviste germane, comandând impunătoare numere închinată României, redactate aproape în întregime la București. Am ținut personal conferințe, am tipărit broșuri speciale și am organizat excursii pentru ofițerii germani veniți în țară. Asemenea excursii pitorești am organizat și pentru ziaristii străini, unele conduse de mine.

Toată această operă de pătrundere românească în mentalitatea străină am făcut-o într-un interval de patru luni!

Literatura noastră trebuia cunoscută. Am înlesnit zeci de contracte editoriale cu casele germane, din care au ieșit atâtea traduceri literare de mare răsunet. Această operă am continuat-o mai intens după plecarea mea de la minister. Am făcut cunoscuți zeci de scriitori români în străinătate, dar nici o carte de-a mea!

Ardealul m-a preocupat zi și noapte. Am înființat trei cotidiene noi: la Brașov, la Sibiu și la Timișoara. În intenția mea, aceste cotidiene trebuiau să se ocupe neconținut de problema integrală ardelenescă și de soarta românilor rămași dincolo. Nu s-a putut cum aș fi vrut fiindcă Berlinul a impus armistițiul de presă între români și unguri, acceptat de Antonești și nerespectat niciodată de Budapesta. Am dat posibilitățile materiale să repara revista „**Luceafărul**” de la Sibiu. Dincolo de granița strîmbă am introdus neconținut **Biblia**, cărți românești, revistele și publicațiile curente, ca să nu se piardă contactul cultural cu țara.

În ce privește relațiile cu reprezentanții Axei, n-am vizitat o singură dată măcar legațiile. Am socotit că un ministru român nu poate face anticameră la un plenipotențiar. Baronul von Killinger nu m-a vizitat niciodată. Am evitat contactul cu acest ins încult și brutal, care se amesteca în politica noastră internă și îmbrățișa în discursuri violente cauza lui Antonescu în vreme ce legionarii fugari erau ocrotiți de Germania. Contactul meu oficial se reducea la vizitele făcute la minister de către consilierul de presă, cel cultural și ziaristii străini. Nici una din cererile lor absurde n-am luat-o în considerație. Le amînam pînă îi oboseam.

Exasperați că nu le pun la dispoziție toate faptele politice care se petreceau în țară, președintele Uniunii presei străine, germanul Schickert, și vicepreședintele, italianul Trandafilo, au întocmit un lung memoriu împotriva mea și l-au înaintat lui Ion Antonescu. Acest memoriu a fost făcut cu aprobarea ministrului von Killinger. Atitudinea mea, care nu era ostilă Axei, dar impusă de conștiința demnității românești, nu-i plăcea defel ministrului german. Adversarii mei personali mai avu eseră grijă să-i prezinte și articolele mele publicate la 1938 în „**Porunca vremii**” contra imperialismului economic german. „Domnul acesta să plece de la minister!” — bătea cu pumnul în masă von Killinger, cînd se afla bîne. Cunoșteam toate aceste lucruri, dar puțin îmi păsa, fiindcă nu țineam să fiu ministru.

Un element nou încorda și mai mult situația: ambiția lui Ică Antonescu de a lua și Ministerul Propagandei. Eu declarasem că nu admit lauda persoanelor oficiale în presă, procedeu practicat de regimurile trecute pînă la dezgustul

definitiv al publicului. Ca urmare, am dat dispoziții presei să nu scrie nici un rând despre mine și am lăsat să treacă articolele care îmi criticau activitatea. Dar nici pe Ică Antonescu nu l-am lăudat. Acest băiețaș, ridicat din neant pe fruntea generalului avea ambiții apocaliptice și o vanitate fără frâu. După dispariția legionarilor, începuse să devină factotum la Președinție și ardea de ciudă că nu-i fac reclamă în presă. Îmi pusese în coastă ca secretar general un maior care se declara strategul cel mai mare de la Napoleon încoace, își făcea injecțiile la minister și ciupea de părțile moi pe orice funcționară care intra în biroul lui. Acest maior, după propria lui mărturisire, era ațîțat permanent de Ică să-mi facă mizerii. Azi îl convingeam pe general să schimbe secretarul general, iar mâine îl găseam întors pe dos de Ică. Atunci i-am retras maiorului iscălitura și am luat asupra mea și sarcina secretarului general. Trebuia să muncesc la minister de la 7 dimineața pînă la 2 noaptea. Am făcut-o deși în toată această vreme îmi țineam și cursurile la Universitate. Ică Antonescu, întovărășit acum cu Pamfil Șeicaru, continua să-mi facă mizerii cu orice prilej. Când lucram cu generalul, acesta îmi spunea mereu la sfîrșitul orei: „Treci și pe la Ică!“ De ce să trec pe la Ică? Ce-avea să mă învețe în chestiuni de propagandă și de politică națională un fost chibit obscur al lui Gheorghe Brătianu, care, în spiritul vremii, făcea figură de vițel la poarta nouă, morfolind principii pe care nu le-a cugetat, în sosul rînced al unei isterii verbale?

Mi-aș fi dat demult demisia de n-ar fi fost în perspectivă vizită pe care o plănuiisem la Sofia.

Eminentul profesor sofiot Stefan Tankov, care milita în domeniul european al apropierii Bisericilor, ținea de multă vreme să conferențiez la Universitatea din capitala Bulgariei. Ajungînd rector, întîmplarea a făcut ca invitația să-mi sosească în vremea cînd eram ministru. M-am gîndit atunci că această vizită ar putea să aibă o semnificație mai largă, decît o simplă manifestare culturală. Am avut în această privință trei consfătuiri cu generalul Antonescu, care atunci se ocupa direct de chestiunile externe. I-am spus gîndul meu, care era următorul:

România n-are o politică externă de inițiativă proprie. Ne-am înfeudat pe rînd cînd unui grup de puteri cînd celui-lalt, după forța împrejurărilor și fără nici o prevedere. Cea mai izbitoare dovadă a acestei absențe de inițiativă proprie, care ar trebui să răsară din interesele de viață ale statului, este că sîntem înconjurați din toate părțile de vecini care ne sînt dușmani. Niciodată nu ne-am străduit direct să stingem măcar în parte aceste dușmăanii. Mulțumită acestui total absentism, pasivism sau indiferentism al diplomației române, ne-am găsit în anul tragic 1940 cu desăvîrșire izolați într-o Europă nouă și unanim ostilă României. Am privit cu o condamnilă pasivitate prietenia tot mai strînsă dintre Bulgaria și Ungaria, cu toate că și orbii ar fi putut vedea că aceasta n-avea ca obiect decît o îndoită ostilitate față de țara noastră. Împrejurările ultime ne-au silit să ajungem cu Bulgaria la acordurile de la Craiova. Ca tactică cel puțin, ar fi o mare greșeală să continuăm simultan o politică de ostilitate față de Bulgaria, cum sîntem în drept s-o facem față de Ungaria. Continuarea pe aceeași linie ar însemna consolidarea prieteniei bulgaro-maghiare împotriva noastră. Dar interesul nostru e să spargem această prietenie. Lucrul acesta nu l-am putea face decît oferînd prietenia noastră Bulgariei pentru a o dezlipi de Ungaria. Ce apropiere de acum încolo aceste două țări? Interesul comun de apărare a teritoriilor luate de la noi. Dar între Ardealul de Nord și Cadrilater, conștiința românească știe perfect unde cade accentul principal. Atîta vreme cît există problema acută ardelenescă, nu poate exista o problemă a Cadrilaterului. Pentru a susține atmosfera în jurul interesului comun cu Bulgaria, Ungaria recurge la artificii cum ar fi identitatea de rasă între maghiari și bulgari, chestiune care a găsit oarecari aderenți și la Sofia. O prietenie româno-bulgară însă ar avea o puternică temelie în sedimentele istorice milenare, comune celor două popoare dunărene vecine. Folosind vizita mea culturală la Sofia, aș putea să schițez conturul acestei viitoare prietenii.

La înfiia consfătuire, generalul, care prin temperament era refractar oricăror idei ce nu-i aparțineau, n-a zis nici da, nici nu. Mi-a spus numai să comunic plenipotențiarului bulgar din București, Petroff-Cioncaccoff, că eu fiind ministru, s-ar cădea ca această vizită să aibă un caracter oficial.

Bulgarii s-au grăbit chiar să primească propunerea. La a doua consfătuire, generalul era deplin convins de necesitatea acestei vizite, reproducându-mi ideile ca pe niște convingeri proprii. La cea de a treia consfătuire, în ajunul plecării mele, când a văzut bogatul program al vizitei care ținea trei zile, cu audiențe, care începeau cu Regele Boris, generalul era entuziasmat. Indicațiile lui călduroase au culminat în elogiu Regelui Boris, pe care îl socotea o adevărată personalitate, cel mai capabil și cel mai înțelept monarh din Europa. Dacă România ar fi avut un asemenea Suveran, ar fi fost fericită. Boris e prea mare pentru o țară prea mică. „Prezintă-ți toată admirația mea și spune-i că, în ce privește prietenia româno-bulgară, generalul Antonescu e dispus să meargă pînă la o uniune personală între România și Bulgaria!” — a încheiat el. Admirația eram bucuros să i-o transmit, dar în ce privește exagerarea cu uniunea personală, nu m-am încumetat să fiu așa de ușuratic să i-o comunic, și încă de la prima vizită a unui ministru român. Ică Antonescu era ministru de Externe, și e drept că l-am ignorat total în legătură cu vizita la Sofia. Vanitatea micului fudulache s-a simțit încă o dată rănită.

Programul era așa de încărcat încît n-aveai timp nici să răsuflî. Îmi schimbam cu grabă de prestidigitator costumele reprezentative. Presa bulgară m-a primit cu o ploaie de articole călduroase și imagini. Sofia era în sărbătoare. Satisfăcută de înțelegerea de la Craiova, conștiința bulgară era cum nu se poate mai bine dispusă să reînvie milenara prietenie cu România. Primul ministru, Bogdan Filov, arheolog și istoric de artă cu nume considerat în Europa, reprezenta această conștiință. Din numeroasele convorbiri pe care le-am avut cu dînsul, unele în prezența plenipotențiarului nostru la Sofia, Eugen Filotti, respîra aceeași dorință de apropiere. „Dacă România renunță la Dobrogea de Sud — Cadrilaterul —, nimic nu ne mai împiedică să ne dăm mîna în spiritul unui lung trecut istoric, adesea plin de suferințe comune pentru amîndouă popoarele noastre” — era propoziția care îi venea mereu pe buze. Ministrul de Externe, Ivan Popoff, originar din Tulcea, care făcuse liceul românesc și vorbea perfect limba noastră, cititor regulat al revistei „Gărdirea” mi-a vorbit de necesitatea construirii podului peste Dunăre și de avantajele reciproce pe care le-am avea, ca o consecin-

ta a doritei prietenii. Mi-a vorbit și de chestiunea Silistrei, pe care o pretindeam noi din motive strategice și de comunicație cu Constanța, chestiune care nu intra în atribuțiile mele. Într-o alianță româno-bulgară, zicea Ivan Popoff, importanța strategică a Silistrei nu mai înseamnă nimic pentru România, iar șoseaua spre Constanța o vom lăsa liberă. Pentru bulgari, însă, Silistra are o valoare sentimental-istorică, e un ecou din prima fază a poporului bulgar în Europa. Cu ministrul de Interne am vorbit o zi întreagă, în excursia la mănăstirea Rila, schițând un bogat plan de propagandă reciprocă pentru întărirea prieteniei noastre. El avea în sarcină și propaganda.

Regele Boris m-a primit înainte de a-mi ține conferința. O figură spiritualizată, prelungă și uscată, din paloarea căreia se evidențiază nasul caracteristic al dinastiei bulgare. Boris avea simplitatea distinsă a omului cultivat în toate domeniile. Nu vorbea ca un monarh, ci ca un om profund conștient de sarcinile ce le ține pe umeri. Mi-a povestit imensele greutăți, pe care le-a îndurat în zbuciumata politică internă a Bulgariei și cât l-a costat pînă să le biruie. Mi-a amintit de vizita sa la București în anul 1934 (cînd eu zăceam la Jilava) și de sfaturile prietenești și zadarnice pe care le-a dat lui Carol al II-lea. A arătat o înțelegere profundă pentru necesitatea apropierii dintre Bulgaria și România, repetînd același adagiu: „România, renunțînd la Dobrogea de Sud, a răsturnat piatra din călea prieteniei noastre. Cu aceasta, Bulgaria a lichidat orice pretenție față de vechea noastră prietenă de peste Dunăre”. Achițîndu-mă de misiunea din partea generalului Ion Antonescu, am reamintit Regelui multiplele și străvechile legături politice, culturale și spirituale dintre poporul român și cel bulgar. Am convenit că atât Bulgaria cît și România erau înconjurate în momentul acela numai de dușmani și că alianța lor ar anihila reciproc o graniță lungă cum e Dunărea. Regele Boris vorbea despre această chestiune ca despre o necesitate vitală pentru amîndouă statele. Am trecut apoi la o chestiune mai largă, care privea misiunea viitoare a popoarelor balcanice. Dacă aceste popoare au trecut prin multiseclarul pîrjol mahomedan, care le-a ținut încremenite față de progresele Europei, trebuie să vedem în răul acesta și un bine. Popoarele balcanice

s-au păstrat astfel într-o tinerete sufletească pe care cele din Occident au pierdut-o demult. Semnul acestei tinereti e lirismul cu strălucita lui eflorescență ce caracterizează literaturile balcanice într-o vreme când acest lirism aproape a dispărut din Europa. Adaptînd integral formula vieții occidentale, această tinerete se poate veșteji curînd și nerodnic. Dar adaptînd modernitatea europeană la vechile noastre tradiții spirituale comune, reînviată cu putere, aceasta poate să însemneze o nouă formulă de viață originală, în cuprinsul căreia geniul popoarelor balcanice se va putea manifesta cu o fecunditate nouă. Reorganizarea vieții religioase ortodoxe într-un centru sinodal internațional, situat într-un oraș neutru cum e Constantinopolul, ar contribui în mare măsură la înfrățirea tradițiilor spirituale, specifice popoarelor balcanice. Pe această bază fecundă se poate crea în acest colț de Europă o cultură nouă și originală, care să îmbogățească patrimoniul continental. Modernitatea fuzionată cu ortodoxia ar da o creație spirituală neobizantină și în ea s-ar împlini misiunea justificativă a popoarelor balcanice. Să nu uităm că trăim pe acest pămînt din care au răsărit mitologia, eposul și tragedia antică, precum și arta și literatura bizantină.

Regele Boris a ascultat expunerea mea cu un interes mare; la sfîrșit, i s-au umezit ochii auguști. Erau idei pe care le frămîntasem o viață întreagă. Știa că trebuie să plec la conferință și și-a exprimat părerea de rău că nu mai puteam continua ședința. M-a invitat însă să-mi fac prilejul de a veni oricînd să-l văd. A scos o frumoasă cutie din sertar și mi-a deschis-o în față. Era ordinul Sfîntului Alexandru cu cordon roșu. I-am spus că eu n-am nici o decorație a țării mele, fiindcă s-a întîmplat ca pînă deunăzi să fiu un om prigonit. „Cu atît mai bine, a încheiat Regele, sînt fericit că sînt cel dintîi care vă decorez“.

După plecarea mea de la Palat — așa mi-a comunicat directorul de cabinet al Majestății Sale, — Regele și-a chemat curtenii, împărtășindu-le ideile discutate în audiență.

Sala festivă a Universității era populată de publicul sofiot cel mai distins, începînd cu reprezentanții Regelui, membrii guvernului, profesori universitari și academicieni. Tema conferinței mele a fost „**Patria noastră ecumenică**“.

pe care am ținut-o în limba germană. Textul românesc a fost publicat în „Gândirea“, iar cel nemțesc într-o broșură, răspîndită mai tuturor factorilor interesați. Propuneam în această conferință reorganizarea supranațională a ortodoxiei cu temeiurile ce mi s-au părut justificative. Între alte aprecieri, un înfreg articol de ziar a făcut considerații măgulitoare despre muzicalitatea limbii germane rostite de conferențiar.

Strălucitele banchete și recepții ce nu se mai sfîrșeau m-au pus în contact cu aproape întreaga lume politică din Sofia, cu oamenii de cultură, cu scriitori și ziaști, cu artiști de tot felul și cu diplomați străini. Trei zile, România și gestul ei au ocupat primul plan al atenției în țara vecină de peste Dunăre. Eram mulțumit că am rupt gheața și am slujit cum se cuvenea o cauză mare.

Uitasem să spun un lucru pentru care, la plecarea în Bulgaria, m-a rugat ministrul nostru pentru Cultura Națională și Culte, generalul Radu Rosetti. Am făcut să se convoace sinodul permanent al Bisericii bulgare și i-am expus următoarea rugăminte: Pentru maghiarizarea românilor, ungurii intenționau să înființeze un episcopat ortodox de limbă maghiară. Nădăjduiau că Biserica bulgară le va sfinți pe episcopul indicat. În numele legăturilor fraterne dintre Biserica bulgară și cea română am rugat sinodul permanent din Sofia să nu întreprindă un asemenea act. Am obținut asigurarea categorică și, într-adevăr, Biserica bulgară s-a ținut de cuvînt. În esență, vizita mea la Sofia avea permanent în vedere problema Ardealului.

Abia pornise trenul spre țară, cînd Oskar Walter Cizek, directorul presei, care mă însoțea cu un grup de ziaști, mi-a comunicat lovitura pe care Ică Antonescu a dat-o în lipsa mea. A făcut o vizită de cinci minute la Ministerul Propagandei și a dat un comunicat că l-a găsit în completă debandadă. Comunicatul s-a publicat în toată presa sub reportajul vizitei de la Sofia și s-a repetat la radio de trei ori pe zi. La Sofia, limba românească e aproape o limbă internațională: O vorbeau aproape o jumătate din bulgarii cu care venisem în atingere. Ei aflaseră de la radio mișelia săvîrșită de Ică Antonescu. Singur eu nu știam nimic. Cizek mi-era un vechi prieten, dintre cei dinții colaboratori ai revistei „Gândirea“.

— De ce nu mi-ai comunicat la timp, dragă Cizek?

— Dacă nu te-aș fi cunoscut, ți-aș fi comunicat. Dar cum te cunosc bine, imediat ce-ai fi aflat te-ai fi suiat în tren și-ai fi dat-o dracului și de vizită și de tot. Față de rezultatele obținute, ar fi fost păcat.

Mișelia era incalificabilă. În prostia lui, Ică Antonescu trecuse peste interesele naționale, batjocorindu-le într-un chip neobișnuit, numai ca să se răzbune. Mi-am dat seama a nu știu cîta oară că lucrez nu numai cu nebuni, dar și cu idioti.

Imediat ce, m-am coborît din tren m-am dus acasă și mi-am trimis demisia în care acuzam pe generalul Antonescu de complicitate cu Ică la mîrșăvia săvîrșită. Am refuzat să mai trec pe la minister sau să-i prezint raport generalului asupra celor petrecute la Sofia. De altfel, ministrul Eugen Filotti îi prezentase unul, care era suficient. Aceasta mă scutea să mă dau ochii cu oameni lipsiți de conștiința măsurii și a datoriei lor elementare față de prestigiul țării.

Publicul românesc a luat cunoștință cu uimire de acest act dement. Opinia oamenilor de bun simț era, firește, de partea mea. Un ministru în misiune peste hotare e un rezumat al țării, iar țara se găsea lovită tocmai de cei pe care în timpul ei i-a cocoloșit în virful statului. Bănuiesc că generalul i-a făcut o scenă lui Ică. Altfel nu-mi explic insistențele lui telefonice timp de zece zile, cu glas mîeros și pocăit, invitîndu-mă la Președinție. Situația devenise penibilă după ce plenipotențiarul Bulgariei ceruse să fie lămurit dacă gestul mă privea personal sau era o dezavuare a politicii inaugurate la Sofia. I s-a răspuns că generalul aprobă această politică. Ică Antonescu se încurcase în propria-i prostie. Cum i-am refuzat invitația, a zecea zi, cabinetul generalului mă chema să-i dau raportul. M-a primit ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat. I-am făcut raportul. Mi-a mulțumit și a insistat să trec neapărat pe la Ică Antonescu. Avea aerul să spună, el a făcut prostia, el s-o dreagă! Ică Antonescu mi-a oferit reparații. S-a declarat gata să anuleze comunicatul printr-un altul în care să spună că a găsit totul în regulă la minister! În fața acestei comunicări, m-a pulnit rîsul și i-am ripostat: „După ce ai făcut-o o dată, vrei să te dai a doua oară în spectacol?”

Mi-a oferit ministerul Culturii Naționale.

Am refuzat.

S-a oferit să refacă pentru mine pe cel al Cultelor și Artelor.

Am refuzat.

M-a rugat să mă duc ministru plenipotentiar la Sofia, unde ceruse și obținuse agrementul fără să mă fi întrebat.

Am refuzat. Și am încheiat:

— Totul e zadarnic din clipa când m-am convins că nu se poate luera cu oameni ca dumneavoastră.

Dar acest Ică Antonescu era dublat de o canalie. Bănuind că îl voi refuza, își luase măsuri de acoperire față de opinia publică și față de legațiile puterilor Axei, care vedeau cu ochi buni ideea apropierii româno-bulgare și condamnau procedeul lui. Prilejul i s-a ivit chiar a doua zi după demisia mea.

Era duminică, sfârșitul lui mai 1941.

Fata mea, care plecase să asiste la un spectacol sportiv româno-german, întârzia să sosească. La ora 21 și jumătate cineva de la Prefectura poliției îmi telefonează, că fata mea se află acolo într-un grup de tineri arestați. La spectacolul sportiv s-a produs o manifestație și legionarii și-au cântat cîntecele lor. Din această pricină, au fost aduși la poliție. S-a constatat însă imediat că fata mea n-a manifestat și n-a cântat. Mă roagă, deci, să vin la poliție ca s-o iau. I-am răspuns că, dacă fata n-are nici o vină, să fie pusă în libertate și va ști singură să vină acasă că nu e departe de poliție. Cu toate acestea, nu știu ce-a intervenit, dar am văzut imediat urechile lui Ică Antonescu. Un zelos i-a telefonat desigur acest caz senzational, iar el a dat ordin ca fata să fie reținută. Era o bună ostatecă pentru a mă face să cedez a doua zi după ce demisionasem. La zece zile, când m-am dus să dau raportul generalului, fata se găsea tot în arestul poliției. Nu i-am spus nimic lui Ion Antonescu, care ar fi dat imediat ordin de eliberare, negăsindu-i-se nici o vină. În arena sportivă, ea sezușe la o distanță considerabilă de grupul legionar, care a cântat. S-ar fi expus ridiculului dacă ar fi cântat de una singură. Când de la general am trecut la Ică Antonescu, refuzându-i neconținut propunerile de colaborare, canalia a

avut obrazul să-mi amintească de fata arestată, făcându-se că regretă și oferindu-se să intervină ca s-o elibereze. Îmi venea să-i ard două palme. Dovada era făcută că a dat ordin să fie reținută. I-am spus doar atât: „Vreau să știu pînă unde mergi în această chestiune“.

După refuzul meu, Ică Antonescu telefona mereu soției mele asigurînd-o că totul va ieși bine. Întindea undița ca ea să accepte să reintru în guvern cu prețul eliberării fetei. N-aș fi făcut-o pentru nimic în lume. Știam că fata e nevinovată și are un suflet destul de tare.

Nu era întîia oară cînd Ică Antonescu se folosea de un asemenea șantaj nedemn. Tot timpul cît am fost ministru curgeau notele anonime ale Siguranței generale despre activitatea legionară a copilei mele. Era studentă în primul an, și dacă era văzută într-un grup de colegi pe stradă, a doua zi i se semnală... activitatea legionară! Agenții lui Ică îl serveau regulat. E adevărat că fusese legionară. Cînd avea 12 ani și eram închis la Jilava, fiind ea singura persoană autorizată să pătrundă pînă la închisoare, făcea pe curierul scrisorilor pentru și de la arestați. În sufletul ei de copil, această ispravă căpăta o mare însemnătate. Amintirea ei a legat-o de mișcare. Curentul, care aprinsese aproape tot tineretul României, era prea puternic ca să-i reziste. Cine poate tăgădui irezistibila seducție exercitată de legiunea de atunci? Nu se puteau sustrage oamenii în vîrstă, darmita copiii! Cu toate sfaturile mele, care cunoșteam în esență mișcarea, n-am putut s-o abat. Fata avea exact temperamentul meu. Afară de aceasta, copila fusese crescută de mică în sentimente exploziv generoase. Cînd era de 4 ani, mama ei i-a dat în grijă un cerșetor bătrîn care venea zilnic acasă. Ea singură îl aprovizionă, ea îl hrănea la bucătărie, ea îi dădea banii de care avea nevoie, ea îi da voie să-și umple sacul cu lemne de foc. Pînă la moarte, moșneagul a trăit cîtiva ani prin îngrijirea ei. Felul acesta de creștere corespundea sentimentelor miloase ale soției mele, natură profund religioasă, deși doctoriță, și ilustra ideile mele despre bunătatea fundamentală a omului, ce trebuie stimulată încă de cînd viața înmugurește. În casa noastră, copila n-a auzit niciodată vorbindu-se de interese egoiste și a venit în permanent contact cu o lume care discuta numai despre patrie, despre Dumnezeu, despre artă și despre idealurile mari ale românismu-

lui. Cu această psihologie deschisă sacrificiului, ea nu vedea în legiune decât latura generoasă, avîntul nebun spre o Romînie măreață. Cînd legionarii au venit la guvern, această copilă a organizat singură o secție a „Ajutorului legionar“, muncind de dimineața pînă la miezul nopții ca să împartă îmbrăcăminte tinerilor refugiați din provinciile pierdute, desculți, goi și flămînzi. Cunoscînd de mică mizeria altora, ea și-a format o disciplină proprie de viață, refuzînd să danseze, neatingînd băuturile alcoolice, excluzînd consumația de carne. Și așa a rămas. Notele Siguranței despre ea, acum cînd eram ministru, n-o impresionau decât că erau minciuni! Cum se poate minți cu atîta cinism în numele autorității de stat?

Ancheta la Prefectură a făcut-o un maior, pe care am aflat că-l cheamă Pavelescu. A trimis în judecată vreo șută de tineri dovediți că au cîntat, iar pentru rest, vreo încă optzeci, a făcut raport de punere în libertate. Printre aceștia era și fata mea. Cum aprobarea raportului întîrziă, după rugămintea și altor părinți interesați, m-am dus la generalul C. Niculescu, comandantul corpului II, pe masa căruia stagna raportul. E singura intervenție făcută în favoarea fetei mele, după ce situația ei era clarificată oficial. Acest general cu suflet de brută fusese coleg cu mine în guvernul Gigurtu și era ruda lui Ică Antonescu. Ca atare, a anulat raportul fără motivare și a ordonat o nouă anchetare a tinerilor propuși pentru eliberare. Maiorul Pavelescu a fost înlocuit cu judecătorul de instrucție Ionel Stănescu, cel despre care am pomenit că în 1934 a strecurat în declarațiile asasinilor, lui I. G. Duca, frază că lectura „Calendarului“ i-a îndemnat la crimă. Acest om faimos în lumea justiției prin lipsa de scrupul moral închiriată tuturor ticăloșilor guvernamentale, era bine ales de Ică Antonescu. Luînd ancheta de la început, el a trimis în judecată un grup de vreo 12 inși în frunte cu fata mea. Ceilalți erau trimiși numai pentru a salva aparențele, fiindcă osîndită nu era să fie decât ea.

Am asistat și eu la proces. Care era vina fetei mele inventată de Ionel Stănescu? Că a cîntat? Nu! Că a manifestat? Nici pomeneală! Vina ce i se imputa era că **s-a dus la spectacolul sportiv înarmată cu cîteva... brînzoaice!** Brînzoaicele fiind în număr de 12, urma logic ca fata mea, care a dat să mănînce și altor trei studenți, trebuie să fie șefă de cuib!

Și acest brânzoi al justiției nu s-a rușinat să pună în rechizitoriul său o asemenea bazaconie de natură să descalifice pe un magistrat. Când rechizitoriul a fost citit în ședință de avocatul Ionel Teodoreanu, a produs o veselie, încît, altul, în locul lui Stănescu, ar fi demisionat din magistratură. Președintele tribunalului, locotenent colonelul Alexandru Petrescu, neavînd ce spune, a formulat o gogomanie către foarte tînăra acuzată: „Îți dai seama cît rău ai făcut tatălui dumitale?” Ca și cum situația mea politică atîrna de fata mea! În realitate, președintele se da pe față, fără să vrea, ca instrument al lui Ică Antonescu. Au fost cinci martori ai acuzării: polițiștii care au executat arestările. **Absolut toți au declarat că domnișoara Nichifor Crainic n-are nici o vină.**

Față de acuzația ridiculă cu brânzoaicele și față de declarațiile polițiștilor, procurorul s-a ridicat, a constatat neseriozitatea obiectului și **a cerut achitarea domnișoarei Nichifor Crainic** și a tuturor celorlalți acuzați.

Președintele a ridicat ședința anunțînd că sentința se va da a doua zi. Ca și cum tribunalul militar trebuie să delibereze o zi și o noapte pentru un fleac! După ședință, maiorul Pavclescu, primul anchetator, mi s-a prezentat ca să-și spună indignarea față de mișelia ce se face cu fata mea.

Cu toată neseriozitatea acuzării, cu toate declarațiile favorabile ale martorilor, cu toată cererea de achitare a procurorului militar, eram sigur că fata va fi condamnată. Mi-o spunea clar amînarea sentinței pe a doua zi. Cît am fost ministru, am observat perfect cum proceda Ică Antonescu cu justiția militară. Magistratii se prezentau seara la Președinție cu listele celor ce urmau să fie condamnați a doua zi. Ică le vedea și dispunea: cutare să fie condamnat, cutare achitat. Se cunoșteau nominal toate cazurile. Justiție pe sprînceană! În vremea aceasta, generalul Ion Antonescu trăia spînzurat de iluzia că a întronat dreptatea în România. Știam sigur, că lt. colonelul Alexandru Petrescu îi va prezenta în seara aceea lista, iar Ică Antonescu va decreta condamnarea. Așa a și fost.

După 24 de ore de deliberare — în cabinetul lui Ică — sentința s-a dat: **domnișoara Furtuna Ioana Nichifor Crainic condamnată la două luni închisoare, toți ceilalți achitați.**

Nu existau pedepse de două luni. Pentru un simplu cîtec se dădeau 25 de ani. Dacă ar fi fost vreo vină reală, pe-

deapsa trebuia să fie cu zecile de ani sau măcar cu anii. Dar lui Ică Antonescu îi trebuia un pretext ca să dea, cât de cât, o explicație refuzului meu de a mai participa la guvernare și ca să-și acopere miselia cu care se făcuse de rîs în timpul vizitei mele la Sofia.

Fata a fost dusă la Văcărești. Sentința s-a publicat și de a doua zi agenții Antoneștilor răspindeau zvonul că a trebuit să părăsesc guvernul din pricina condamnării unicului meu copil! Refuz să comentez joșnicia morală la care s-au coborît acești oameni, care dispuneau atunci de puterile statului român, și care, pentru a izbi într-un tata, au făcut dintr-o copilă nevinovată victima răzbunării lor.

Dar această monstruozitate morală nu s-a terminat aici.

După două luni de închisoare la Văcărești, fata a fost transportată împreună cu alții, care își făcuseră pedeapsa, la Prefectura poliției, de unde trebuiau să fie puși în libertate. M-am dus să mi-o iau acasă. Ce se întimplă, însă? Toți ceilalți au fost lăsați liberi, fata mea însă nu. Am cerut explicații; nimeni nu-mi spunea nimic. Toți știau ce va urma, afară de mine. În timp ce eu așteptam într-o cameră, fata era scoasă prin altă parte și înghesuită într-o dubă ca să fie transportată la gară. Era condamnată de generalul Ion Antonescu la încă 6 luni de lagăr la Tirgu-Jiu! Să-nebunești, nu altceva! Am vrut să vorbesc cu generalul Gheorghe, prefectul poliției, a refuzat să mă primească. Am vrut să vorbesc cu ministrul de Interne; nu era de găsit. Oamenii își ascundeau lașitatea în dosul tăcerii. Erau militari și trebuiau să execute un ordin, indiferent de monstruozitatea lui. Ion Antonescu era pe front, căci în timpul acesta izbucnise războiul împotriva Rusiei. La Ică Antonescu nu m-aș fi dus, orice s-ar fi întimplat. Duba a pornit la gară, răpindu-mi copilă. Am văzut-o înghesuită într-un vagon de-a treia, laolaltă cu evrei, comuniști și grupul din jurul lui Iuliu Maniu, în frunte cu Ilie Lazăr. L-am rugat pe Ilie Lazăr să-i poarte de grijă pe drum și în lagăr. A doua zi am avut o întrevvedere cu generalul Dumitru Popescu, ministrul de Interne. El mi-a comunicat că Ion Antonescu a condamnat-o la încă 6 luni de lagăr, fiindcă i s-a spus că această copilă de 19 ani ar fi elementul cel mai periculos pentru Siguranța statului român! Credulitatea acestui om, pe care Ică și femeile din

jurnal lui îl întorceau pe dos cum voiau, fusese speculată pînă la absurd. Am obținut autorizația de-a o vedea în lagăr oricînd. Era marea favoare, mă rog, ce mi-o făcea regimul pe care l-am servit. Cum Ion Antonescu era invizibil în această vreme de război, cînd nu știai cînd vine și cînd pleacă, i-am făcut o scrisoare, pe care i-a înmînat-o ministrul de Interne. Îi reliefaș în termeni necruțători monstruoșitatea morală pe care a săvîșit-o cu fata mea, îi demonștram că e nedemn să se răzbune pe un părinte izbind în copilul lui, și mă ofeream ținta personală pentru orice cruzime mai voia să-mi arate. Dacă fondul n-ar fi fost adevărat, termenii scrisorii erau așa de violenți încît altul în locul meu ar fi fost împușcat. Întîmple-se orice s-ar întîmpla, dar nu-mi puteam lăsa copilul chinuit și batjocorit la nesfîrșit de niște oameni fără obrazul omeniei și fără simțul elementar al dreptății. Rezultatul a fost că s-a dat ordin să fie pusă imediat în libertate. Făcuse două luni la Văcărești și încă o lună și jumătate la Tîrgu-Jiu.

Odată condamnată însă, fata a rămas exmatriculată din Universitate. Am trăit-o și pe asta în țara mea: am fost singurul profesor universitar al cărui copil n-a avut voie să învețe la Universitate. Fata mea a fost întîia în școlile prin care a trecut și tot astfel la bacalaureat. Antoneștii i-au distrus cariera intelectuală, pe care voiam să i-o fac în lipsă de altă zestre. În cazul ei au fost mii de tineri și tinere, a căror viață a fost nenorocită de justiția Antoneștilor.

Am povestit acest episod ca să se vadă ce pătește un om care și-a slujit țara prin tot ce-a gîndit și a făcut, dar și ca să ilustrez sufletul celor doi Antonești, pe care o ironie diabolică i-a făcut într-o clipă blestemată proprietarii României.

Din familia mea n-a rămas astfel nimeni nelovit: eu, soția mea, fiica noastră. Dacă viața e suferință, noi nu putem zice că n-am trăit.

Simplă informație: imediat după proces, Ionel Stănescu a fost numit subdirector general al Siguranței, iar lt. colonelul Alexandru Petrescu director general al inchișorilor. Ică Antonescu și-a răsplătit uneltele răzbunării.

Am avut un organism puternic și rezistent, de țaran copt de arșițe, înțepat de geruri, frecat de vijelii și udat pînă la piele de ploaie. Sobrietatea rustică din care am venit nu m-a

îngreunat cu somnul putred care moaie oasele și fleșcăie mușchii. Am putut munci 35 ore în șir, fără să închid ochii. Când aud de cele 8 ore de lucru, pe care le revendică lucrătorii, rid ca orice țăran, care nu cunoaște aceste mosturi boieresti. De unde vine această pretenție a muncitorului țirgovet, dacă nu din dorul de a imita lenea boierului, pe care totuși îl combate din pizmă? Țăranul n-are timpul împărțit în ore, ci în nopți scurte și zile lungi de muncă. Condițiile lui de viață, primitive și nemodificate mii de ani de nici o intervenție generoasă a conducătorilor, îi ciurme existența printr-o neîndurată selecție naturală. De mici rezistă nenumeratelor gheare ale morții timpurii numai cei care vin pe lume cu trupul bine clădit. Cine a trecut prin aceste vămii, care strecoară pe cei tari din multimea celor plăpînzi, are toate șansele, să dureze. Și eu am trecut prin copilăria unei lungi asceze țărănești, care e mai aspră decît aceea a sfinților din calendar. Am trăit și am muncit fără măsură, ca un țăran. Am întîmpinat gerurile și arșitele rurale cu o fărîmă din înțelepciunea lui nedeliberată, care știe că viața e împletită din întuneric și lumină și e stropită de aceeași ploare a lacrimilor, ce izvorăsc la fel din ochi ce plîng sau din ochi ce rid. Am izbutit să cînt în vijelie și să rid în nopțile de groază. Risul se ține de esența vieții și e leacul cel mai bun împotriva morții timpurii. Oamenii „serioși” nu pot să ridă fiindcă poartă în ei încremenirea neantului. Ei rinjesc ca Irod sau ca generalul Ion Antonescu. Eu am avut țaria să rid și această țarie mi-a fost iarba fiarelor pentru ușile încuiate în fața existenței mele. N-am citit nicaieri lucrul acesta, dar s-ar putea ca risul să fie o floare ridicată din rădăcina rugăciunii. Căci risul proclamă acceptarea vieții pămîntești cu mizeriile și cu bucuriile ei și cred că numai cine se roagă profund poate să ridă acolo unde ceilalți plîng copleșiți de durerea clipei. Toate trec și trecem toți, dar e mai înțelept să luminăm valea plîngerii cu reflexul Paradisului, care e risul sufletului împăcat.

Și, totuși, în anul acela 1941, n-am mai putut să rid. Du-hul neantului pe care îl purtăm fiecare în noi, a îngrămădit pe nesimțite în fatura mea otrava subtilă a tuturor durerilor și mîhnirilor din trecut. Mocnea în mine ca apa sub podul gheții. E de ajuns să spargi o copcă pentru ca ea să iasă

gilgând la suprafață. Și, slavă Domnului, nu mă pot plînge că în anul acela nu s-au spart în mine copcile revelatorii.

Organismul meu, cu care m-am lăudat, n-a mai voit să reziste. Cînd boalești des, boalești în rate; dar cînd boalești rar, boalești integral. În iarna care a urmat, diagnosticul medical a găsit în mine: otită medie dublă, mastoidită dublă, meningită purulentă și pneumonie. Toate dintr-odată! Parcă mă văd într-o cameră de la etaj a sanatoriului Gerota, purtat cînd în jos, cînd în sus, pe o brancardă cu roțile, între sala de operație și patul de suferință. Am îndurat șase operații în interval de nouă zile: două ușoare pentru otită, două pentru mastoidită și două pentru meningită, toate făcute pe viu, fără nici un fel de amortire. Operația de mastoidită seamănă cu o execuție capitală, făcută cu secura. Așezat pe-o ureche, primeam loviturile de ciocan și de dalta, care trebuiau să sfărîme osul de după pavilionul celeilalte urechi. Fiecare lovitură producea un zgomot lăuntric infernal. Parcă eram așezat, într-adevăr, pe un buștean și toporul călăului îmi dădea neconținut pe țeasta capului, gata să sară în țandări la fiecă izbitură. Cu orice cădere de ciocan durerea se intensifica și zgomotul lăuntric creștea ca bubuiturile de trăsnet. Mi se părea că toată sala de operație trebuie să fie improscată cu frînturi de oase. Ajutoarea doctorului îmi virise în gură un tub masiv de cauciuc ca să am din ce mușca. Mă enerva grozav și l-am aruncat. Temperatura maximă în vîlvătaia căreia ardeam mă făcea să zăresc figurile în alb, ce evoluau tăcute și grăbite în jurul meu ca într-o uluire halucinatorie. Păreau fantome de ceață gesticulînd apocaliptic. După un ceas, operația s-a terminat și am fost întors pe urechea cealaltă. Credeam, că nervii supraexcitați n-au să mai poată îndura. Am rugat pe doctor să amine a doua operație pentru ziua următoare. Călăul, doctorul Țetu, prietenul meu Ion Țetu, a refuzat fără milă și bubuiturile de trăsnet au început din nou, cu senzații din ce în ce mai ascuțite, ca un arici de sîrme înroșite în foc, zvrîlit în interiorul țestei și străpungîndu-mi orice circumvoluție a creierului. Cînd m-am deșteptat în pat cu capul într-un enorm bandaj, credeam că oasele dezgărdinate ale craniului se tin numai fiindcă sînt înfășurate strîns în fișile de tifon. O siluetă tînără și stranie spăla un pahar la chiuvetă.

— De ce te-ai îmbrăcat ca o mireasă, domnișoară?

— E uniforma surorilor de caritate! mi-a răspuns ea zîmbind blind.

Camera era din nenorocire zugrăvită colorat. Capătul de sub tavan al peretelui era decorat cu un tiv de flori neidentificabile. A început obsesia halucinatorie: florile acelea s-au transformat într-o caravană nesfîrșită de cămile, care se mișcau nespuse de încet, ah, Doamne, grozav de încet printr-o Sahară pustie. De ce nu sfîrșesc odată cu mersul acesta imperceptibil mișcat? De ce nu ajung odată la o oază, la un popas? De ce nu dispar odată, undeva, oriunde, numai să nu le mai văd? Mă enervează amar și mă revoltă molișcirea cămیلor acestora, care abia se mișcă, anume că să-mi facă mie în necaz.

Uneori îmi dau seama că trebuie să fie o viziune, o deformare a figurilor de pe perete, operată de creierul meu înfierbîntat. Îmi aduceam aminte de cînd am fost bolnav de tifos exantematic, în timpul celui-alt război și de căderile de îngeri, care curgeau cascadă pe perete, ca în tabloul lui Michelangelo și cădeau și cădeau și nu se mai sfîrșeau. Știam că fusese halucinație. Așa trebuie să fie și acum. Dar atunci aveam temperatură maximă.

— Ce temperatură, am, soră?

— 38 de grade!

Nu se poate, îmi ziceam, la 38 de grade n-ai halucinații.

Întrebam pe soția mea: 38 de grade! Întrebam pe fata mea: 38 de grade! Mă mințeau. Cu toată dubla operație, temperatura nu ceda. A urmat un mare sfat de medici. Au ajuns la concluzia că și meningele e infectat. E mult mai grav decît s-a crezut. Alte operații trebuiau făcute imediat, acum trebuie să-mi spargă după amîndouă urechile pereții interiori ai mastoidului, care stau pe membrana cerebrală. Operația este extrem de dificilă fiindcă o singură lovitură de daltă greșită poate aduce moartea fulgerătoare. Medicii n-au speranță. Cei mai optimiști dau șanse de 15%. Firește, eu nu știam nimic din toate acestea, dar, simțind că mă sfîrșesc, am rugat pe soția mea să fiu spovedit și împărtășit de Gala Galaction. Era o zi de sîmbătă cînd m-am spovedit pentru călătoria din urmă. Vorbele rulate din străfundul zburciului meu sufletesc alunecau pe un fundal de groază sa-

cră. Gala Galaction a căutat să-mi astîmpere neliniștea, incredințindu-mă că Domnul nostru Iisus Hristos mi-a iertat păcatele.

— Cum să mi le ierte cînd n-am făcut nici un canon?

— Canonul e cel pe care îl faci pe patul acesta! Miine după liturghie, vin cu Sfintele Taine.

— Dar dacă nu mă mai găsești aici?

— De asta să n-ai nici o grijă. Pe miine.

Gala Galaction a săvîrșit Sfînta liturghie la biserica Internatului Teologic, unde împreună cu studentii a făcut rugăciuni pentru nevrednicia mea. De cînd a plecat pînă cînd s-a întors, am făcut rugăciuni pentru dușmanii mei să nu le dea Dumnezeu asemenea chinuri. Pentru dușmanii mei mă rugasem de cîte ori îmi aduceam aminte de ei. Gala Galaction a intrat pe ușă în odajiile strălucitoare cu care slujise liturghia, însoțit de un tînăr diacon blond în stihar. În delirul meu, mi s-a parut că se coboară din cer. Diaconul era ca un arhanghel. Iisus Hristos se apropia de mine învesmîntat în gloria Paradisului. Am primit Sfintele Taine și un plîns nesfîrșit și lin a izvorit din toată ființa mea. Neliniștile au încetat și o pace albă și caldă s-a așezat în sufletul meu. Era ca o minsoare de mîngîieri, pe care graiul nu le poate spune. De-acuma pot să mor. Ce dulce e să mori cu Iisus Hristos în tine, în trupul și în sufletul tău! Am simțit că cuvîntul acesta, dulceata, ca o alunecare ușoară în mister, se potrivește și pentru moarte.

În seara aceleiași zile, la miezul nopții, am fost supus ultimelor operații. Nu-mi dam seama de gravitatea stării mele și m-am lăsat să mă coboară, pasiv și indiferent, în sala. Soția mea invitase și pe un specialist vienez, dr. Ertl, aflător în București, care asista pe Tețu. Nu mai distingeam bine pe cei din jurul meu. Cînd au vrut să mă lege de masă, am spus că voi sta singur, fără să mișc. N-am simțit dacă m-au legat sau nu. Aceste ultime operații au durat două ceasuri și jumătate, dar n-am mai simțit nimic din durerile și bubuiturile de trăsnet de la început, deși procedeele erau aceleași. Mă simteam din ce în ce mai bine și, deodată, lumea n-a mai existat pentru mine. A fost ca o cufundare în somn adînc. Cei care asistau au crezut că e somnul morții. Mai emotive decît bărbății, cele trei doctoarnice care erau de față,

Medeea Niculescu, Elena Mazilu și soția mea, au trecut în camera de alături să mă bocească întocmai ca pe un mort. Doctorul Ertl însă nu și-a pierdut firea și mi-a făcut o injecție în creier după ultimele metode. Nu știu nimic despre această injecție și n-am auzit nici un bocet de femeie. Lumea murise pentru mine și eu murisem pentru lume.

De ce, cînd m-am deșteptat a doua zi, nu mi-am adus amînte de nimic ce s-a petrecut în jurul meu și de ce mi-am adus amînte perfect de ceea ce s-a petrecut în miezul spiritului meu? E un mister nepătruns, pe care aș încerca zădărnice să-l dezleg.

Misticii, aceste bufnițe agere, care scrutează mai adînc ca oricine străfundul de taină al sufletului, susțin că sufletul constă din trei categorii de puteri: senzațiile de la periferia lui, care sînt ușile și ferestrele prin care lumea din afară năvălește înlăuntru, facultățile superioare, inteligența, voința și sentimentul, care transformă senzațiile în reprezentări, idei și determinări spre acte, iar în adînc un simbul spiritual necunoscut ce rămîne ascuns înseși conștiinței noastre de noi înșine. Acest simbul luminos, care zace inaccesibil sub orice fapt de conștiință, e însăși esența sufletului, străfundul ori **sinea** lui divină, altceva decît eul psihologic în sens obișnuit, sau poate corespondentul transcendent al acestui eu de suprafață. Poate **chipul** ascuns față de care eul psihologic nu e decît o fotografie în raport cu originalul. Sensibilitatea periferică și facultățile superioare, care prefac și centralizează impresiile, sînt puterile prin care sufletul ia contact cu lumea creată, pe cîtă vreme, susțin misticii, străfundul inefabil al sufletului, esența lui luminoasă, **sinea** lui necunoscută nu vine în contact cu lumea, ci e o putere întoarsă cu fața spre Dumnezeu. Funcția ei e să pipăie prin bezna transcendentă și să dorească legăturile intime dintre ființa omenească și Creatorul ei. Necunoscut nouă în mod obișnuit, acest tentacul al sufletului, întins spre lumea spirituală de dincolo de noi, se revelează în culminația rugăciunii, în contemplația extatică sau în mistică unire cu Dumnezeu. El e ceea ce **Biblia** numește chipul lui Dumnezeu în om.

În această teorie mistică a sufletului, care fără îndoială e mult mai veridică decît concluziile vagi ale psihologiei zise științifice, mi s-a parut că zăresc, cit de cit, o explicație

a experienței mele spirituale din timpul operației. Pentru lumea din afară murisem, adică nu mai aveam senzații, reprezentări sau idei în legătură cu ea. Sensibilitatea și facultățile mele psihologice încetaseră să mai funcționeze. Conștiința de lume dispăruse. Ceea ce e foarte interesant de reținut este că eu însumi aveam certitudinea neclintită că am murit, că am plecat pentru totdeauna din lumea aceasta pămîntească. Și, totuși, rămăsese ceva viu în mine de vreme ce eram sigur că am murit. Poate că trupul meu era mort, dar spiritul meu era încă viu. Această conștiință postumă, supraviețuitoare, acest element viu dezlegat de trup nu era oare ceea ce misticii numesc **sinea** sufletului, esența lui înțoarsă către lumea cealaltă? Căci avînd certitudinea că am murit, cum puteam să știu mai departe că alunec printr-un întuneric orb, cald și umed? Știam sigur că întunericul acesta, prin care lunecam încet și ușor, e neantul morții. Și îmi ziceam: iată, moartea nu e o grozăvie, cum se crede, ci ceva, pe care l-aș numi chiar plăcut. Nu mai e nici o durere, ci doar o alunecare lină prin această bezna caldă și umedă. Întunericul s-a făcut însă din ce în ce mai fierbinte și mai dogoritor. O neliniște mare m-a cuprins atunci, o panică, pe care n-o pot spune în cuvinte. De unde vine această dogoară ce înfierbîntă întunericul prin care lunec? Simt că mă apropiu mereu de ea. Fără îndoială, nu poate veni decît sau din flacăra iadului sau din lumina raiului. O neliniște mare cît Universul m-a cuprins: Doamne, Dumnezeu, unde merg? Spre flacăra iadului ori spre lumina raiului? Voi fi osîndit pe veci sau voi fi mîntuit? Cine poate să mă smulgă din chinul acestei incertitudini? Știu că alunec mereu spre această dogoară nevăzută, pe care o simt dincolo de întunericul fierbinte și mai știu că dacă sînt abătut la dreapta sau la stînga, spre rai sau spre iad, sentința va fi definitivă și nu se va schimba în veacul veacului. Doamne, Dumnezeu, spre care din aceste două absoluturi mă duce soarta mea? Soarta pe care singur mi-am făcut-o! Neliniștea propriei mele sorti, nesiguranța aceasta din bezna morții îmi dau o groază cutremurătoare, dincolo de orice putere a cuvîntelor omenești. Nu mi-a fost dat să văd dogoarea de dincolo de întunericul în care alunecam; am simțit-o numai. Experiența mea

s-a sfârșit în această beznă a incertitudinii. Pesemne, în momentul acela am revenit la viața în trup.

Dar această experiență a panicii transcendente, pe care eu am trăit-o în moarte, seamănă cu un moment pe care misticii îl descriu limpede. E momentul când sufletul extatic, purificat total și desprins din lumea aceasta, n-a ajuns încă la unirea cu Dumnezeu, care va veni ulterior. Suspendat între cer și pământ, sufletul trece prin noaptea de groază a neantului. I se pare că Dumnezeu l-a părăsit și constată că e singur în abisul incertitudinii. Această panică a incertitudinii am trăit-o, după ce știam sigur că am murit pentru lume.

Nu voi face aici considerații asupra sufletului care supraviețuiește trupului, deși ar fi tocmai cazul. Am vrut să descriu cât se poate de exact o experiență, o trăire, care e cea mai puternică din viața mea. Liber e oricine, dacă îl interesează, s-o interpreteze cum va voi. Mie personal, această experiență extraordinară mi-a dat dovada mai mult decât toate teoriile din lume că omul e în esență spirit și că spiritul nu moare niciodată.

Am revenit la viață, dar temperatura se menținea pe linia supremă. Infecția pneumococică a fost prea generalizată. Un nou mare sfat de medici a hotărât să mi se administreze sulfamide. Dacă încercarea nu va izbuti, se va recurge la un mijloc extrem: evacuarea sîngelui și înlocuirea lui cu sînge împrumutat. Doctorul Stroe a dat ideea sulfamidelor, iar soția mea a fixat doza, ca una care îmi cunoștea organismul — o doză maximă, ca pentru un caz disperat. Odată cu aceste medicamente salvatoare, a început examenul zilnic al fiecărui organ, făcut de cîte un medic specialist. După patru zile de exces sulfamidic, s-a declarat criza de rinichi, prevăzută de medici. Dacă o voi birui, voi fi salvat. Atrocitatea durerilor întrecea cu mult pe cea suferită la operație. Și nu mi se putea da nici un paliativ amorfitor. Durerea lua proporțiile nebuniei. Am vrut să mă arunc pe fereastră. Rinichii au rezistat mai bine decît mine. Criza a încetat, temperatura a cedat. Pereții camerei s-au despuțat de fantasmagoriile creierului meu înfierbîntat. Convalescență. Doctorul Ion Țețu, care și huase toată răspunderea și care s-a trudit ca un titan zi și noapte, răsufle așu-

și îmi zîmbea biruitor. Soția mea a început să doarmă și ea. Devotamentul acestei femei, care a mobilizat toate forțele medicale din Capitală ca să mă salveze, îmi cădea ca o miere pe suflet.

Oamenii, care la un moment dat m-au crezut mort, cum se răspîndise zvonul, năvăleau să mă vadă. Îi atrăgea, cred, nu numai prietenia, dar și senzaționalul acestei vindecări de necrezut. Dintre cei care veneau nu puteam primi mai mult de 30 pe zi. Telefonista sanatoriului pretindea că nu s-a ocupat două luni decît de mine. Vizitele nu mă oboseau; îmi făceau plăcere. Erau dovezi că am revenit la viață. Mi se spunea că în diferite părți ale țării s-au făcut în biserici rugăciuni pentru mine. Aceste vești mă pătrundeau pînă la lacrimi. Știam și eu ce putere misterioasă e în rugăciune. Dar nu voi uita una ridicată către Maica Domnului de către o bătrînă călugăriță îngenunchată lîngă patul meu. Era o rugăciune pe care n-o cunoșteam, improvizată poate de focul credinței acestei femei. Se ruga cu atîta ardoare, și era atît de prezentă în fața Sfintei Fecioare încît îmi sfîșia sufletul de emoție. La sfîrșit, mi-a dat o iconiță cu cîteva cuvinte scrise pe dos de mîna ei bătrînă. Iconița aceasta a Născătoarei de Dumnezeu împreună cu cartea de rugăciuni, pe care am avut-o atunci, le port mereu cu mine.

Un alt semn neobișnuit, pe care nu mi-l pot lămurii, e următorul. Boala mea costa aproape o jumătate de milion. Eu n-am avut niciodată bani, dar nici nu m-am plîns că n-am. Cu atît mai puțin soția mea, fericită cînd dă, nu cînd ia. Suma covîrșea puterile noastre bănești. Cine i-a îndemnat oare pe acești oameni, unii prieteni, alții necunoscuți, care intrau pe ușă cu teancurile de bancnote? Veneau de pretutindeni. Faptul m-a uimit, dar pe urmă m-a îngrijorat: soseau mai mult decît trebuia! Am rugat să nu se mai primească nimic.

Cînd rămîneam singur în cameră, cu cartea de rugăciuni pe piept, mă gîndeam la toate aceste lucruri. Dumnezeu lucrează prin oameni, îmi ziceam. El a îndemnat pe toți medicii aceștia să-și pună toată știința la contribuție. El a ținut mîna lui Ion Tețu să nu greșescă nici cu un sfert de milimetru. El insuflă personalul acesta al sanatoriului, care caută de mine nu ca de un client, ci ca de o rudă apropiată.

El a șoptit acestor oameni să-și deschidă dărnicia. Cu ce m-am vrednicit eu, păcătosul, de toate aceste semne ale bunătății cerești? N-am văzut nici raiul și nici iadul în călătoria mea prin bezna de dincolo, dar El mi-a făcut parte să încerc iadul în suferințele îndurate și să gust raiul în năvala de bunătate a suflăturii omenesc. Înainte de boală am trecut prin încercări zguduitoare, care mă făcuseră să văd că meriul nu e considerat, că renumele e o deșertăciune, că bunele intenții sînt zădărnice goală, că veninul aproape-lui nimiește tot binele pe care vrei să-l faci. Cu inima rănită și cu puținătatea mea de om, mă dezgustasem de viață, de lume și de tot. Ce sens poate să aibă boala prin care am trecut? Dumnezeu mi-a dat-o la timp, m-a trecut o clipă prin neantul morții, m-a purtat pînă la marginea misterului de dincolo, ca să-l compar cu mîhnirile mele de mai înainte și să văd că, față de nemărginirea lui, ele sînt nimicuri pămîntești. Grozava suferință prin care am trecut le-a ars și m-a purificat de ele. Mă reîntorc din moarte din mila nesfîrșită a lui Dumnezeu. Zilele pe care le voi mai trăi de acum încolo sînt un dar de la El, peste soroc, ca zilele lui Lazăr cel ridicat din mormînt. Am rămas cu sentimentul profund și neclătinat că atît cît voi mai trăi e un plus dumnezeiesc peste cît aș fi avut de trăit. Prin fereastra sanatoriului mă uitam cum întiul soare al primăverii nimicea zăpada. Mugurii castanilor se umflau cît nucile, roșcați-verzui, gata să plesnească. Nu puteam încă să mă țin pe picioare; sora mă sprijinea în drumul pînă la geam. Pe bulevard vedeam trecători mișcîndu-se liberi în lumina soarelui și îmi ziceam: ei merg și nici nu știu că merg, fiindcă n-au avut picioare neputincioase. Ce fericire e să mergi în lumina soarelui, dar **să știi că mergi**, să guști bucuria fiecărui pas pe care îl faci! Viața constă din mii și mii de astfel de bucurii mărunte, pe care le uităm din obișnuință. Numai cine le-a pierdut o dată poate să le descopere din nou în toată frăgezimea lor primordială. Boala, suferința pînă în vecinătatea morții e o nouă revelație a vieții proaspete de parcă acum a ieșit din mîna Creatorului. S-a zis că suferința purifică. Dar suferința în doze mici și repetate mai mult inventează decît purifică. Numai suferința covârșitoare e un dar.

zeiesc, care înnoiește făptura. Numai străbătînd prin dogoarea ei te apropii din nou de taina vieții și a lui Dumnezeu.

În timpul convalescenței am avut două vise.

Într-unul se făcea că Dumnezeu locuia într-o casă boierească, înconjurată de o mare grădină de trandafiri. Și eu trebuia să merg la dînsul. Cărarea de la poarta grădinii pînă la pragul casei era lungă, dreaptă și netedă, dar străjuită de un șarpe gros ca piciorul, albastru-verzui, al cărui corp era ascuns în pămînt. Numai ca de un metru ieșea din pămînt într-o poziție încremenită oblic spre cărare și din gura nemișcată îi jucau limbile lungi și fine. Credeam că va fișni din pămînt și mă va încolăci, dar am trecut pe lingă el fără să se clintească din poziția lui. Cînd am ajuns, casa n-avea ușă. Trebuia să te urci la etaj printr-un pătuiag cum au pîndarii la vii, în care suiai pe o scară cu fuștei de lemn. Pătuiagul era împodobit cu vinjoase și uriașe coarde de viță verde, măiestru încolăcite printre lemnele și lafii lui. Dar și aici, printre frunzișul din vîrfurile pătuiagului vegheau doi șerpi la fel de mari ca cel dintîi, în chip de pîndari ai intrării. Deși vederea lor mă înfiora, știam că nu fac rău. M-am suit pe scară pînă în vîrfurile pătuiagului. Între el și intrarea casei trupul unuia din șerpi făcea o punte, suspendat în aer, orizontal și nemișcat. Era o liniște de amiază de vară și știam că Dumnezeu m-așteaptă în casă, bătrîn cu barba venerabilă. Nu-l vedeam, dar știam că așa e. Trebuia să calc peste puntea, care era spinărea șarpelui, ca să ajung pînă la dînsul. Mă temeam că am să alunec și am să cad în văzduhul de sub mine. Cînd am pus piciorul pe grumazul șarpelui — m-am deșteptat. Și mi-am zis că Dumnezeu, deși atît de aproape, e inaccesibil.

Celălalt vis era un tablou grandios și simplu. Pe jumătatea răsăriteană a cerului s-a proiectat deodată figura unui cavaler în armură medievală, călare. Calul umplea aproape tot orizontul ceresc, iar coiful cavalerului atîngea creștetul văzduhului. Culoarea armurei și a calului era arămie, de o tonalitate arhaică. La ivirea lui, lumea — omenirea întregă —, care nu se vedea de sub orizont, a început să urle și să se vaiete înfiorător, de groaza zilei de apoi. Freamătul acesta universal te zdrobea cu jelanii lui. Dar deodată, un glas de tunet a strigat: „Nu vă temeți, e cu noi!” Și treptat-treptat, ca prin minune, tot vaietul acela cosmic, al omenirii

îngrozite, s-a adăugat glasului mîntuitor, transformîndu-se într-un tipăt universal de biruință: „E cu noi, e cu noi, e cu noi!”

Eram în război și nu știu ce semnificație putea să aibă această grandioasă viziune de vis, dacă avea vreuna.

Dar am avut sentimentul curios că amîndouă aceste vise s-au plăsmuit în neprihana unui suflet purificat prin durere și rugăciune continuă. De obicei ne simțim murdari sufletește pînă la sila de noi înșine. Dar niciodată în viața mea nu m-am simțit curat ca atunci.

Cum rănile în oase se vindecă foarte încet, numeroasele vizite la sanatoriu s-au transformat într-un fel de pelerinaj zilnic. Dumnezeu să mă ierte că scriu acest cuvînt în legătură cu mine, dar n-o fac din vreo stupidă presumpție impioasă, ci ca să relievez următorul epilog al bolii mele. După două luni de sanatoriu, am fost dus acasă cu capul tot în bandaje. Trebuia să stau închis, în temperatură egală. Plecasem din strada Polonă, unde am locuit 18 ani cu chirie și mă întorceam în apartamentul meu din Vasile Conta, angajat prin Casa Corpului Didactic. Abia ajuns acasă, m-a chemat la telefon prefectul poliției, generalul Pălăngeanu. Mă invita la Prefectură „pentru o chestiune delicată și importantă”. I-am răspuns în ce situație mă aflu și că e imposibil să ies din casă. A insistat, motivînd că e ceva foarte urgent. Cînd m-a văzut cu capul bandajat, a început să zîmbească și el, uitîndu-se cînd la mine, cînd la o notă, pe care o avea pe masă. Despre ce era vorba? Siguranța generală, zărind atîta lume, care venea la sanatoriu timp de o lună și jumătate, a tichuit o informație că eu, sub pretextul bolii, aș fi invitat pe toți acești oameni la mine, punînd bazele... unui nou partid! Această neghiobie; ajunsă sub ochii lui Ion Antonescu, trebuia neapărat să primească o rezoluție: să mi se citească nota și să mi se pună în vedere!

Nu mai rîsesem de luni de zile, dar această neghiobie în contrast așa de neașteptat cu pățaniile mele mi-a readus buna dispoziție. A rîs și Pălăngeanu împreună cu mine. Stupizii agenți ai Siguranței nu te lasă măcar să mori! Cu starea sufletească pe care o aveam acum, mi s-a făcut milă de naivitatea lui Ion Antonescu și i-am făcut o scrisoare glumeață, liniștindu-l și asigurîndu-l că atîta vreme cît

mai avea capul bandajat, nu voi intenționa să-l răstorn de la putere.

Doctorul Ion Țețu candida la catedra vacantă a specialității lui și avea un concurent puternic în profesorul Buzoianu de la Cluj. Salvarea mea recentă, prin strădaniile lui supraomenești, în primul rînd, i-a slujit de minune. Profesorii de la medicină, care cunoșteau cazul, au văzut în această salvare dovada capacității indiscutabile a lui Ion Țețu și l-au votat. Triumful lui m-a bucurat ca și cum ar fi fost al meu.

Mă găseam, ca de obicei, brațe în brațe cu adorata lui Francisc din Assisi. N-am socotit aceasta o virtute, dar nici o rușine. Am spus într-o confesiune literară că rog pe bunul Dumnezeu să-mi ajute ca să nu ajung om bogat. Un profesor universitar, care n-a moștenit nimic, nu poate fi chiabur. Și dacă ziariștii pot deveni miliardari, eu am plătit ani de zile datorii pe urma aventurilor condeifului. Și dacă scriitorii pot trăi din munca lor cînd fabrică două romane picante pe an, eu n-am vîndut asemenea marfă. Și dacă miniștrii ajung nababi, eu am avut un salariu de 17 000 lunar, adică o completare la cel de profesor. Sărac e cine are mai puțin decît strictul necesar; bogat e cine face piramide de aur peste această limită. Eu am avut strictul necesar.

Dar în anii celui de al doilea război mondial, viața s-a scumpit peste măsură. Legăturile tot mai numeroase cu oamenii din străinătate deveneau costisitoare. În Germania, mai ales, ziarele și revistele se ocupau de mine cît de toți conaționali mei la un loc. Cine vizita România ținea să mă onoreze și pe mine cu atenția lui. Necesitățile relațiilor sociale covârșeau resursele mele materiale. A trebuit să cumpănesc nuielușa fintînarului pe deget ca să descopăr izvoare noi.

Dar atingînd această chestiune, mi-am adus aminte de faimosul control al averilor și al felului cum au fost mînuite fondurile secrete. E întiiul fapt săvîrșit de Ion Antonescu după ce ajunsese Conducătorul statului și tot întiiul în care s-a împotmolit donquijotismul lui. Fonduri secrete

mînuiau mai multe departamente, între care și cel al Propagandei. Într-o bună zi, mi-am văzut numele în ziare, pe o enormă listă de demnitari care „au risipit banii statului”. Figuram cu opt milioane și ceva; alții cu zeci și sute de milioane. Titlul denunțului era formulat în așa fel încît cititorul trebuia să înțeleagă că toți acești bani au fost furați. Senzație enormă în public. Comisiile de control, alcătuite din magistrați superiori, abia începuseră să verifice gestiunile, dar Ică Antonescu, care la început era ministrul Justiției, se grăbise să divulge tabloul celor controlabili pentru a face atmosferă noului regim. Trecînd peste latura judiciară propriu-zisă, era un act de demență inconștientă, fiindcă poți exercita orice control voiești, dar fondurile acestea, ca atare, sînt un secret de stat, de care nu trebuie să ia cunoștință țările străine interesate. Cred că nici revoluționarii bolșevici n-au divulgat asemenea lucruri petrecute sub țarism. M-am înfățișat la comisia de control și am cerut imediată verificare a gestiunii mele pe cele două luni cît fusesem ministru în cabinetul Gigurtu. Situația gestiunii mele era oglindă. Pentru fiecare sumă dată aveam adevărîte subscrise, cu numele, ziua și scopul pentru care au fost dați banii. Fondurile secrete erau la discreția miniștrilor; absolut nimeni nu le ceruse pînă atunci socoteală. Cu toate acestea, eu îmi adunasem toate documentele justificative, fiind vorba de bani publici cu anumite destinații. Din cele opt milioane și ceva, trei le trimisesem la Cluj, majoritatea restului o împărțisem refugiaților de acord cu primul ministru. La plecarea de la minister casa o lăsasem plină cînd, după obiceiul pămîntului, rămînea de fluiera vîntul prin ea. Președintele comisiei, Eugen Petit, a făcut observația că „poetii sînt mult mai ordonați decît oamenii practici”. Și mi-a comunicat că predecesorii mei, afară de C. C. Giurescu, se găsesc în mare încurcătură. Unul a cheltuit numai în cîteva luni 29 milioane și nu poate da nici o justificare. Alții au devenit moșier peste noapte. Al treilea a fost patru zile ministru și a sfeterisit 7 milioane. Nici unul nu posedă vreun document. Pe cel cu 29 milioane avea să-l salveze însuși Ică Antonescu, deși eu am făcut caz în Consiliul de miniștri. Unul s-a sinucis în timpul controlului. Moșierul subit a tărăgănat chestiunea pînă cînd a fost uitată,

iar în timpul celui de-al doilea ministeriat al meu, venea și îmi plîngea ca o femeie, rugîndu-mă să-l salvez. Era un tînăr care își lua în public o poză de baron.

Am fost absolvit de gestiune prin întîiul comunicat al comisiei de control, împreună cu Iuliu Maniu, Ion Antonescu și N. Condeescu. Au fost absolviți rînd pe rînd toți foștii demnitari, care au refuzat să prezinte vreun act justificativ pentru sutele de milioane cheltuite la discreție. Purificarea morală și sancțiunile inaugurate de regimul cînstei se înecau în mîlul bălții.

A venit a doua chestiune: controlul averilor foștilor miniștri. Cînuoscînd cum se rezolva cea dintîi, am refuzat să mă prezint. Tunetele lui Ion Antonescu, filtrate prin labirintul comisiilor judiciare, se transformau în răsufllări de ușurare. Toată lumea arăta cu degetul pe îmbogățitii din averea statului, numai magistrații nu-i puteau descoperi. În sfîrșit, m-am prezentat o dată ca să-i spun domnului consilier de Casație Floareș că refuz să dau declarație asupra averii mele inexistente. Atîta vreme, i-am spus, cît dumneavoastră nu descoperiți pe marii bandiți, care au jefuit tezaurul public, împotriva cărora eu însumi am scris o viață întreagă, toată chestiunea se reduce la o comedie. Vreau să fiu, domnule consilier, singurul pe care să-l dați în judecată că nu și-a declarat izvoarele averii. El mi-a răspuns că într-adevăr e cu neputință să-i descoperi cu legea în mînă. Foștii demnitari și-au camuflat așa de îndeminatic tîzaurile furate încît totul a devenit o simplă formalitate: dai declarația, și gata!

Iată la ce se reducea rătăoiala jupiterică a reformatorului moral Ion Antonescu. El însuși să fie descoperit mai apoi cum îl împrîrietărea pe Ică în calitatea de geniu politic al națiunii și cum Ică îl împrîrietărea pe dînsul ca zeu tutelar al neamului românesc.

Închid paranteza. Multiplele mele relații necesitau cheltuieli, pe care n-aveam de unde să le fac. Ce fericit lucru e să fii anonim! Trăiești cum poți și nu te știe nimeni. Dar cînd îți năvălesc în casă străini, de mare vază, sărăcia ia un aspect de jenă națională: trebuie să-i omenеști în calitatea ta de român. Astfel am fost nevoit să mă fac și cinematografist: am devenit președintele Cooperativei „Filmul românesc”, care exploata mai multe săli de spectacole în

Capitală. Până atunci, nu cred să fi văzut în total zece filme. Cu capul în bandaje, cum ieșisem din sanatoriu, m-am apucat să studiez cinematografia ca să mă pun la curent: fel de fel de aparate de comandat sau de reparat, filme de ales și închiriat, regimul fiscal, un complex de lucruri și de specialiști, care alcătuiesc, laolaltă, cinematografia. Cum nu cunoșteam celebritățile artistice, care dau atracție filmelor, fiica mea mi-a fost de mare folos. Urmărea publicațiile italiene și germane și mi alcătuia lista de pelicule ce se pregăteau peste hotare, în vederea achiziționării pentru sălile Cooperativei.

Societatea „**Filmul românesc**” era într-o dezordine desăvârșită. Înfrîngere original legionară, ea păstra încă în toată structura debandada și anarhia inițială. Membrii cooperatiști și conducătorii se certau între ei, se băteau ca orbii, se acuzau de furturi și se reclamau unii pe alții autorităților. A trebuit să elimin 200 de membri și 64 de salariați necinstiți. Cred că erau scursura legiunii. N-am cunoscut niciodată tineri mai agramați, mai incorecți, mai leneși și mai lipsiți de caracter. Aceștia trebuiau oare să reinvieze România, făcînd-o „ca soarele sfînt de pe cer”? Din tot ce-a fost mișcarea nu le rămăsese decît o morgă comică în raport invers cu imbecilitatea lor. Cu asemenea pastă a trebuit să lucrez doi ani. Nedescoperind nici un element de nădejde, am fost nevoit să iau atribuțiile directorului general, trecînd toate chestiunile administrative pe sub ochi, examinînd sute de filme pentru a selecționa, făcînd programarea zilnică a spectacolelor, punînd din nou în valoare sălile părăsite de public și achiziționînd altele noi. Conducerea anterioară angajase cu contracte toată lepădătura filmelor germane pentru a o rula în București. Mi-am pus prestigiul în joc și am sfărîmat 70 de contracte fără nici o despăgubire din partea societății. Am luat dramul străinătății ca să achiziționez filme bune. Cel italian avea încoșe bi căutare și tocmai de aceea nu mai găseam. La Roma am intervenit pe cale politică să obțin filme.

Raporturile cu Ministerul de Finanțe erau o rușine. Funcționarul superior însărcinat cu impunerea arbitrară a spectacolelor amenința în fiecare lună cu mărirea taxelor. Cinematografiștii bucureșteni cotizau atunci pentru a-

potoli lăcomia nesfârșită cu milioane date șperț. Cînd am aflat lucrul acesta, am intervenit la ministru și funcționarul a fost înlăturat, obținînd ușurări pentru toți cinematografiștii. Erau pînă atunci o categorie de contribuabili importanți plasați la discreția unor spoliatori.

Cele mai mari dificultăți le-am întîmpinat de la Președinția antonesciană și de la Institutul Cooperăției. Consiliul de patronaj, prin Veturia Goga și Maria Antonescu, cele două muze tomnatice ale Conducătorului, voia să pună mîna pe cinematografele „**Filmului românesc**“. Existau în București cinematografe conduse de evrei, de armeni, de supuși turci, de nemți, de brînzari și de geambași. Nu interesau. Trebuia distrus „**Filmul românesc**“, al cărui președinte eram eu. Anchetele poliției au început simultan cu anchetele Institutului Cooperăției. Se țineau lanț. Jumătate de funcționari lucrau, cealaltă jumătate erau anchetați. Uneori sediul cooperativei era întreg ocupat de agenți și de inspectorii cooperatiști. Directorul general al Institutului, Minescu, care funcționa din favoarea Antoneștilor, a făcut tot ce i-a stat în putință să distrugă această cooperativă. Alcătuïam memorii peste memorii, documentate pentru a înfrunța loviturile. La un moment dat, văzînd că anchetele nu izbutesc, mi-au fost trimiși în lagăr fără nici un motiv toți funcționarii superiori ai Cooperativei. Era în sărbătorile Crăciunului, zilele cele mai bune, dar și cele mai grele ale cinematografiei. Am ținut singur locul tuturor, dar n-am cedat.

Scriu aceste lucruri ca să se vadă cum funcționa o întreprindere curată românească, sub oblăduirea antonesciană, al cărei titlu de glorie era românizarea.

Peste doi ani eram specialist în cinematografie. Asociația importatorilor de filme din România m-a ales președinte. De la „**Filmul românesc**“ m-am retras. Găsisem societatea cu un buget de 90 milioane; am lăsat-o cu unul de 300 milioane.

Nevoia e mama tuturor meșteșugurilor. Poate, dacă nu eram scriitor și profesor universitar și dacă m-aș fi făcut de la început cinematografist, aș fi trăit mai liniștit și, fără doar și poate, mai considerat de autoritățile statului, căro-

ra le-aș fi dat cu servilism resemnat șperțul obligator și intrare gratuită la spectacole.

Dar așa! A trebuit să mă improvizez în negustor de imagini ca să fac față unui om cu oarecare prestigiu în folosul țării sale. Căci oaspeții de peste hotare nu veneau la mine să discute despre versuri sau despre specialitatea mea științifică, ci despre probleme curente ale României.

Problema Ardealului ocupa mereu primul plan al griji naționale. Ea căpăta un contur tot mai limpede chiar în mentalitatea germană. Izbînzile războiului din Răsărit readuseseră la matcă Basarabia și Bucovina de Nord. Nu vorbesc de acea aventură antonesciană care se numea Transnistria. Am fost de la început împotriva ei, deși nu m-am putut exprima public din pricina cenzurii. Dar am refuzat invitațiile lui Alexeanu de a o vizita și am rezistat stăruințelor de a mă duce să țin conferințe la Odesa. Am crezut că România n-are misiunea de a-și însuși teritorii ce nu i-au aparținut niciodată, cu atît mai puțin pămînturi ale unei imense puteri ca Rusia. Cei 800 000 de români dintre Nistru și Bug puteau fi transplantați în Basarabia în schimbul minoritarilor și în satele rămase pustii prin plecarea populației germane în Reich. Dar rana deschisă în inima românească rămînea Ardealul de Nord.

Începînd cu războiul din Răsărit și mai ales de la 1942 încoace, atmosfera în lumea germană se modifica necontenit în favoarea României. Contribuția noastră de sînge și economică era mai mare decît a oricărei țări aliate cu Germania. Faptele soldaților noștri intrau în sufletul german. Cînd am vizitat în vara lui 1942 Berlinul, pentru chestiuni cinematografice, am găsit o atmosferă de nerecunoscut. Adolf Hitler însuși dăduse ordin ca toate actele de bravură ale armatei noastre să fie aduse la cunoștința poporului german nu numai prin comunicatele de război, unde ele țineau locul principal imediat după armata Reichului, dar în comentariile de presă și mai ales în jurnalul cinematografic. Filmul militar și politic german făcea o extraordinară propagandă României. Nu mai era vorba acum de o concurență între noi și unguri. Dușmanii noștri milenari căzuseră pe planul ultim și începeau să devină odioși la Berlin. Termometrul situației îl aveam în prietenii și cunoșcuții pe care

mi-i făcusem la Auswärtiges Amt. Am avut o consfătuire de o noapte întreagă cu ei în casa prietenului comun Eugen Gerstenmayer, consilierul pentru afacerile externe ale Bisericii evanghelice și al Ministerului de Externe pentru aceleași chestiuni. Nici unul din participanți nu era hitlerist, toți erau diplomați de carieră, catolici și lutherani convingși. Criticau regimul hitlerist fără cruțare, dar aceasta nu-i împiedica să vadă și să-mi comunice cum s-a schimbat în Auswärtiges Amt atmosfera în favoarea României. Socotită definitiv încheiată la început, problema Ardealului se reactualiza pentru diplomații germani. Trebuie mulțumită României, își ziceau ei, gândindu-se la aportul nostru și la duplicitatea politicii maghiare. Întoarcerea spre noi se datora, trebuie s-o spun, și ascendenței pe care Ion Antonescu o căpătase față de Adolf Hitler. Din numeroase locuri mi s-a spus atunci la Berlin că singurul om pe care îl asculta Hitler e Mareșalul Antonescu. Prietenii mei din seara aceea prețuiau atât de mult această ascendență în cât m-au rugat să mijlocesc o intervenție a conducătorului român pe lângă Hitler în interesul Bisericilor din Reich! Am spus că acești diplomați erau catolici și lutherani convingși. Dată fiind situația internă, din ce în ce mai critică a hitlerismului, ei se temeau ca nu cumva Himmler, omul fără Dumnezeu, să nu întreprindă la un moment dat o diversiune, o prigoană religioasă, făcând responsabili de situație pe catolici și pe protestanți. Pentru a preveni o asemenea grozăvie, mă rugau să mijlocesc intervenția lui Ion Antonescu pe lângă Hitler, mareșalul român fiind singurul om de care mai asculta Führerul german. Orice părere aș fi avut eu personal despre Ion Antonescu, eram fericit să constat acest prestigiu unic de care se bucura printre diplomații germani și să trag concluzia că asigurările pe care mi le da el, după orice întrevvedere cu Adolf Hitler, în ce privește Ardealul, nu erau invenții. Cuvîntul Romei nu mai cîntărea aproape nimic în această chestiune. Germania care sfîșiase Ardealul, după cum am spus, în vederea războiului contra Rusiei, nu mai avea de-acum încolo nici un motiv să susțină această strîmbătate absurdă. Româniea îi oferea multiple avantaje incomparabile în raport cu Ungaria. Dacă n-aș fi fost convins că Ardealul de Nord avea să fie iarăși al nostru, aș fi întrerupt orice legătură cu lumea germană.

Întorcându-mă în țară, am publicat în „Gândirea“ impresiile mele despre noua atmosferă pe care o aveam la Berlin și despre prestigiul de care se bucura Mareșalul în lumea germană. Scriam pentru reconfortarea nădejdilor românești. Ion Antonescu mi-a trimis mașina și m-a invitat la o consfătuire, la Băneasa, în palatul lui Nae Ionescu, unde locuia acum. Nu-l mai văzusem de un an și jumătate, de când demisionasem de la minister. L-am găsit mult mai liniștit de cum îl știam. În vară i se inoculasese malarie, — el mi-a spus că a suferit de malarie, — și acest leac extrem îi făcuse bine: nu mai vorbea despre sine la persoana a treia, ci la persoana întâi. Adică, se putea sta de vorbă cu el. I-am comunicat însărcinarea pe care o aveam de la Berlin și mi-a răspuns că i-a și vorbit lui Adolf Hitler despre această problemă religioasă, mai ales că ea era în legătură și cu mișcarea hitleristă, a sașilor și șvabilor din România, înnebuniți de ateismul lui Himmler. Adolf Hitler l-a asigurat că în problema religioasă el va avea, la timp, ultimul cuvânt și că ea nu se va rezolva cum cred unii dintre partizanii săi anticreștini. Despre Ardeal, Mareșalul mi-a spus că acum e absolut sigur că-l va avea, fiindcă acesta e rostul existenței lui. La plecare, am ținut să știe că, deși demisia mea nu fusese publicată în Monitorul Oficial nici după atîta timp, cum n-avea să fie publicată niciodată, dar, după cele întîmplate cu mine și cu fata mea, totul mă oprește să mai colaborez cu regimul său. Ca român însă, îmi voi continua activitatea pe aceeași linie, în slujba intereselor românești.

Am început apoi o nouă serie de conferințe, la Academia Română, la Ateneu, la Fundația Carol I, și în toate centrele țării, în Ardeal, în Banat, în Basarabia, în Bucovina, în Dobrogea, în Muntenia și Moldova. Anii 1943 și 1944 mi-au luat plusul de energie în aceste neodîhnite colindări în lungul și în latul României. Temele acestor conferințe: „Drumul nostru“, „Ocfăviaș Goga“, „Avram Iancu“, „Coșbuc, poetul eroismului“, „Transfigurarea românismului“ și altele, toate priveau direct și indirect, — fiindcă eram sub regimul cenzurii, — interesele naționale. Am întîlnit pretutindeni o afluență febrilă ca niciodată. Trebuia să vorbesc în sălile de cinematograful cele mai mari, care deveneau totuși neîncăpătoare. La Chișinău am vorbit într-un circ în fața a 3500 de persoane cu intrarea plătită în scop de binefacere.

Această activitate am fost chemat s-o revărs și peste hotare. Fusesem la Sofia, am ajuns la Zagreb, în capitala Croației. Noul stat catolic era burdușit de partizanii sirbi. Am stat 26 de ceasuri într-o gară, fiindcă trenul dinaintea noastră fusese aruncat în aer și orizontul, în mijlocul căruia ne găseam, ardea înconjurat de flăcări pînă la cer. Am vorbit la Universitate despre „**Poezia religioasă română**“. Am fost pus în contact cu toată lumea intelectuală, de la academicieni pînă la ziariști. Am stat de vorbă cu toți membrii guvernului. Am întirziat îndelung în conversația cu Ante Pavelici, poglavnicul, adică conducătorul statului. Materialul tuturor acestor întrevederi era apropierea dintre România și Croația în atenția Ungariei. Ne aduceau unii spre alții aceleași interese, aceleași revendicări comune. Am găsit în această privință o stare de spirit exact ca aceea din România și ea putea fi substanța unei binecuvîntate alianțe în cazul cînd statul lui Ante Pavelici ar fi avut sorți de durată. Vizita mea, căreia croații i-au dat proporții neobișnuite, a pregătit calea unui acord cultural, intervenit imediat după aceea între cele două țări. Ideea mea era să desfund drumurile prieteniei cu oricare dintre aceste formațiuni politice scoase la iveală de noua ordine europeană. România se bucura în acel moment de un prestigiu considerabil și conjunctura istorică stimula trecerea de la un pasivism condamnable al politicii noastre externe la inițiative impuse de marile interese naționale ale statului nostru. Pănuisem să procedez la fel în Slovacia, dacă mersul războiului ar fi îngăduit-o.

La București a luat ființă Asociația româno-germană pentru adîncirea legăturilor. N-am avut absolut nici un rol la constituirea ei. Ică Antonescu a ticluit-o singur cu legatia germană. M-am văzut numit vicepreședinte împreună cu Rădulescu-Motru și Gheorghe Brătianu și, în această calitate, am fost un simplu figurant ca și dinșii, toată conducerea rezervîndu-și-o. Ică Antonescu, hămesit cum era să fie luat în seamă la Berlin, — ceea ce nu izbutea. În ciclul de conferințe organizat la Fundația Carol I, am ținut două: despre „**Spiritul german contemporan**“, — o expunere critică, așa cum nimeni n-ar fi îndrăznit s-o facă, a doctrinei național-socialiste, reliefindu-i și părțile bune, dar și absurditățile, — și despre „**Filmul german**“, iarăși o caracterizare critică.

N-am înțeles să expun obiectiv idei ce nu se potriveau cu naționalismul nostru românesc.

La Berlin s-a întemeiat Asociația germano-română, sub președinția lui von der Schulenburg, fost pe vremuri ministru plenipotențiar în România. El ar fi vrut ca eu să țin conferința inaugurală. Îcă Antonescu a făcut tot posibilul să mă evite și, fiindcă era indezirabil la Berlin, a delegat pe Alexandru Hodoș. Dar germanii țineau să-i dea o mare amploare acestei Asociații, creînd filiale în toate marile centre ale Reichului. Cînd s-a întemeiat cea de la Viena, am fost invitat să rostesc cuvîntarea festivă. În prezența arhiducesei Ileana au vorbit: Baldur von Schirach, Gauleiterul Austriei, generalul Ioan Gheorghe, plenipotențiarul nostru în Germania, von der Schulenburg și rectorul Universității vieneze, apoi eu. Presa germană a dat cuvîntării mele cea mai mare extensiune, caracterizînd manifestația cu fraze de-ale mele puse ca titluri. Cu acest prilej am cunoscut pe Baldur von Schirach, cu care m-am întretinut multe ceasuri, iar ziaristii vienezi mi-au cerut o lungă întrevvedere asupra relațiilor dintre România și Ungaria.

De la Viena trebuia să merg la Berlin, unde urma să vorbesc la Universitate. Mi se făcuse cinstea să țin conferința în sala Fichte. Dar pustiitoarele bombardamente de zi și de noapte asupra capitalei Reichului începuseră. Nu plecasem încă din Viena cînd ne-a venit vestea că întreg cartierul legațiilor a fost nimic, iar dintr-a noastră n-a mai rămas nimic. Am plecat totuși cu orice risc, fiindcă mă simțeam în slujba cauzei românești. Orice călătorie în Germania, cu orașele nimicite rînd pe rînd, era un chin, dar aceasta le întrecea pe toate. Moartea cădea de pretutindeni din văzduh. Cu trenul întîrziat, am ajuns în Berlin la 2 noaptea, după ce un groaznic bombardament abia încetase. Cum garile sud-estului erau distruse, ne-am coborît la Görlicher Bahnhof. Nu se mai găsea loc pentru depus bagajele, le-am lăsat la depozitul militar. Ploua mărunt și neconținț, iar împrejur ardeau toate casele. Prin întunericul ud, luminat de incendii, am făcut trei ceasuri pe jos pînă la hotelul Adlon. Străzile se îmfundau de dărîmături și prin beznă dibuiam ochișurile. Focul trosnea sinistru și în preajmă casele se prăbușeau cu zgomot uriaș, cutremurînd străzile. Cînd am

ajuns la Universitate, grupul de clădiri, unde se găsea seminarul de romanistică al profesorului Ernst Gamillscheg, arsese pînă la pămînt. Se nimicise cea mai valoroasă bibliotecă de romanistică din Europa. Cînd va primi vestea, eruditul, care a clădit justificarea filologică a înființării românești în Ardeal, va plînge. Celebrul bulvard Unter den Linden părea un fluviu de fum mărginit de limbi de flăcări. La capătul celălalt, în Pariser Platz, hotelul Adlon rămăsese în picioare ca prin minune, deși clădirea lipită de el se cufundase în propria-i pivniță. Cui i-ar mai fi ars de conferințe în ziua aceea? Am fost așezat între ofițeri într-un tren militar și am plecat la Weimar, unde se ținea o reuniune europeană și unde se dezbătea problema viitoareii organizații continentale. Facultatea de științe politice externe din Berlin organizase această reuniune, profesorii ei dezvoltau în conferințe publice anumite idei, care se dezbăteau apoi de către congresiștii veniți din 24 de state. Cum conducătorul reuniunii, profesorul și ministrul plenipotențiar Six, se găsea în acel moment în România și deci nu-și putea dezvolta conferința anunțată în program, am fost rugat să vorbesc în locul lui. Am ținut conferința ce trebuia s-o rostesc la Berlin „**România în noua Europă**“. Dintre reprezentanții celor 24 de state, am fost singurul străin căruia i s-a făcut această cinste. Nu se putea găsi un public mai nimerit căruia să-i vorbesc despre țara mea. Rapoartele reprezentanților unguri către Ministerul de Externe din Budapesta mă calificau ca pe cel mai primejdios propagandist împotriva intereselor maghiare. O știu din izvor german. De aceea nu mi s-a dat niciodată autorizația să călătoresc prin Ungaria.

Eram în primăvară, 1944. Profesorii germani reuniți la Weimar m-au invitat să repet această conferință la Berlin, în iulie, sub auspiciile Facultății de științe politice externe. Determinat de ideile lor, luasem cu șapte ani în urmă atitudine împotriva imperialismului economic german. Acum, situația României fiind cu totul alta, ei îmi modificaseră ideile. Această Facultate reprezenta pulsul politicii externe a Reichului. În această vreme, victoria militară germană era în declin. Trenul Cernăuți-Lemberg-Berlin nu mai funcționa. A fost necesară intervenția comandamentului german ca să obțin trecerea cu avionul prin Ungaria. Berlinul era

la pământ. Umbrai ceasuri întregi cu mașina printre ruine, fără să vezi o singură clădire rămasă în picioare. Cu toate acestea, m-a uimit afluența publicului la conferință. Oamenii aceștia ieșeau de sub pământ. Din conversația cu ei vedcai limpede că nu mai cred în victorie. Cu toate greutățile indescriptibile ale vieții berlineze, ei mențineau totuși același protocol al primirilor, cu banchete și recepții strălucite. Prorectorul Universității mi-a spus că conferința mea le-a dat curaj, deși nici eu nu eram orb ca să nu văd declinul. Dar liniă atitudinii românești trebuia ținută pentru orice eventualitate norocoasă.

Ministrul nostru plenipotentiar, generalul Ioan Gheorghe, a răspuns printr-un banchet oferit în refugiul legăției, la 70 km departe de Berlin. Cînd ne-am întors cu mașinile în Capitală, în seara de 22 iulie, Unter den Linden era baricadat de puternice coloane de soldați. Multime neobișnuită în freamăt pe străzi. Ce s-a întîmplat? Atentatul contra lui Adolf Hitler, pus la cale de ofițeri superiori! Vestea fulgera creierii. Mar trăiește sau nu mai trăiește Führerul? Aceasta era întrebarea care îi chinuia pe toți! Nu puteam pătrunde cu nici un chip la hotel. Soldații stau gata să tragă foc. Cum comandamentul militar al Berlinului era aproape, însoțitorul meu, secretarul general al Asociației germano-române von Biedermann, a apelat la generalul von Haase, comandantul Berlinului, pe care îl cunoștea personal. Generalul, cu monoclu și obraz radios, ne-a condus personal printre cordoanele de soldați pînă în hotelul Adlon. Credeam că strălucirea feței lui se datorește faptului că Hitler a scăpat cu viață. Adevărul era contrariul. Generalul von Haase făcea parte din conspirație și în momentul acela se credea încă biruitor. Armata prin care am trecut era de partea conspiratorilor. Cîteva zile în urmă, von Haase cu care dădusem mîna, a fost executat.

Am plecat din Berlin cu convingerea că totul e pierdut.

Din ziua de 4 aprilie 1944 a început viața infernală a Bucureștilor. Valuri după valuri, avioanele americane băteau orașul cu grindina bombelor. Autoritățile s-au evacuat, fără-miîndu-se fiecare în felurite localități depărtate, fără nici o noimă. Viața de stat a intrat în haos. Se poate spune că încă de atunci regimul antonescian luase sfîrșit prin incapacitatea de a face față noii situații. Întîiul atac cu bombe l-a dezor-

ganizat ca pe o construcție artificială cum era. Demnitarii dispărușeră în pământul lașității. Capitala cășca gurile știrbe ale ruinelor spre cer, gata să mugească de durere.

Soția mea cu inima prea plăpîndă ca să suporté bombardamentele s-a refugiat cu fiica noastră la Săftica, în casa lui Ilie Rădulescu. Eu am rămas să îngrijesc de soarta societății „**Filmului românesc**“. Am intervenit la Marele Stat Major și am evacuat-o la Gușterița Sibiului, în vilele sășești de pe deal, unde mi-am dus apoi și familia. Eu am continuat să conduc afacerile din București. Să cîrmuiești săli de spectacole sub bombardament aproape neîntrerupt nu e o situație tocmai de pizmuit. Dar eram obișnuit cu atacurile aeriene grele din toate călătoriile făcute în Germania. Afară de aceasta, mi-am zis, cînd toți fug, eu trebuie să rămîn. Revista „**Gîndirea**“ am scos-o regulat cu toate geamurile redacției sfărîmate de împrôscarea bombelor care au distrus Ministerul Comunicațiilor, vecin. Cum sute și sute de avioane atacau înainte și la amiază, sau în puterea nopții, nu se putea lucra decît după-amiază. Restul timpului îl petreceam în pivniță, așteptînd din clipă în clipă moartea. Grijă cea mare era biblioteca mea, pe care n-aveam cum s-o evacuez. Am colindat două decenii centrele culturale europene ca să adun cărțile de specialitate, unice în România. Comoara mea intelectuală putea fi nimicită într-o clipă de barbaria americană. Numai din ruinele văzute cu ochii mei peste hotare mi-am făcut convingerea că Roosevelt e cel mai mare dușman al culturii europene. Continentul nostru a fost pustiit de acest călău fără pereche, ale cărui crime fără număr, săvîșite deopotrivă asupra țărilor aliate sau inamice, nu le-ar putea justifica nici cea mai diabolică judecată istorică. Atila a fost o nimica toată în comparație cu isprăvile lui Roosevelt. El va rămîne în memoria lumii ca instrumentul orb al răzbunării iudaice asupra Europei. România n-a suferit de la toți rușii laolaltă cît a suferit de la el.

În scara de 23 august 1944, la orele 22, l-am auzit pe Regele Mihai I anunțînd prăbușirea regimului antonescian și armistițiul cu Sovietele. Coaliția liberalo-țărănistă-socialistă-comunistă a găsit un stat dezorganizat, o armată sleită de puteri și un om, care nu se bizuia decît pe rățoieli dictatoriale, Ion Antonescu, lipsit de prevedere politică, distrăsese

pe toți cîți ar fi putut să-l susțină și menajase pe toți cîți l-au distrus. O sancțiune mai dreaptă nici că se putea. A doua zi seara, în casa doctorului Enăchescu, deasupra apartamentului meu, am fost poftit la un ceai, unde se găsea secretarul general de la Externe, N. Davidescu, fost înainte de război plenipotențiarul nostru la Moscova. Participase la ultimele evenimente ce răsturnau total soarta României și era în măsură să ne povestească amănunte. În dimineața zilei fatale, Ion Antonescu a avut o întrevvedere cu cei coalițați împotriva lui, recunoscînd că frontul nostru nu mai poate rezista. Aceștia i-au pretins să ceară imediat armistițiul. El a plecat, răspunzînd că nu-l poate cere fără asentimentul german. După plecarea lui la Snagov, i s-a hotărît arestarea. Pentru aceasta trebuia momit din nou la București. Cu atragerea în cursă s-a însărcinat Gheorghe Brătianu, care în după-amiaza aceea l-a readus de la Snagov, sub pretextul unei noi audiențe la Rege. Regele i-a poruncit să încheie armistițiul. El s-a înfuriat, neadmițînd tonul poruncitor al Majestății Sale, și amintindu-i că l-a făcut Suveran. Atunci Regele s-a retras, lăsîndu-l în mîna celor care pîndeau să-l aresteze. În timp ce-l coborau în subteranele Palatului, el le-a strigat: „Nenorociților, nu vă dați seama că veți fi imediat împușcați?” Ceea ce însemnează că Ion Antonescu pierduse cu totul simțul situației. Odată cu el au fost arestați Ică Antonescu și toți cîți l-au întovărășit. În golul rămas, Iuliu Maniu a început să zbirnie declarații biruitoare cu glasul lui mat, de muscă prinsă între două geamuri. Am spus în seara aceea lui N. Davidescu și doctorului Enăchescu, care s-a declarat membru al partidului comunist: „Iuliu Maniu va fi în curînd victima propriei sale isprăvi. Dinamismul aparține comunistilor, care îl vor distruge”. „Exact așa gîndim noi”, mi-a răspuns Enăchescu, „l-am utilizat acum ca să-l anulăm mîine“.

Bombardamentul german începuse din ziua de 24 august asupra Capitalei. Ceaiul acesta îl înghițeam între bubuituri. Se spunea că se convenise ca armata germană să se retragă fără a fi atacată de ai noștri. Germanii nu s-au ținut de cuvînt și au voit cu orice preț să ne pedepsească pentru trădare. Trebuie să recunoșc că a fost un act de demență din partea lor. Riebbentrop declarase sus și tare că frontierele Româ-

nici vor fi apărate ca frontierele Germaniei, și cu toate acestea grosul trupelor de pe frontul românesc fusese sustras și dus spre Nord, lăsându-ne descoperiți în fața rușilor care înaintau vertiginos. A noastră a fost trădarea sau a lor? Dacă germanii țineau să apere frontiera românească, de ce n-au adus în grabă armata din Balcani, care întârzia inutil în peninsula, în vreme ce rușii se apropiau? Afară de aceasta, pe ce se bizuia atacul asupra Bucureștilor, când forțele germane din Capitală erau mult inferioare alor noastre? Și cum ne-au pedepsit? În chipul cel mai laș cu putință: lovind Palatul regal, Ateneul român, Teatrul Național și alte instituții de cultură; și atingând odată cu ele inima românească, ce le fusese prietenă. Cu amară dezamăgire am spus atunci convorbitorilor mei: „Aceste fapte de barbarie îi scot total din sufletul românesc. Știau bine că Ateneul, pe care l-au lovit, a fost un templu al muzicii germane. Din acest moment, germanii sînt dușmanii noștri” „Ne pare bine că auzim aceste cuvinte chiar din gura dumitale”, au încheiat interlocutorii mei, și ne-am coborît repede în adăpost, fiindcă bombardamentul se intensificase.

Cele cîteva zile cit a mai rezistat armata germană, Capitala a trăit într-o groază continuă. Avioanele zburau fără întrerupere zi și noapte deasupra orașului, în timp ce bubuiturile luptelor se auzeau de la marginile lui. Nu erau multe, dar veneau fără încetare, aproape de acoperișuri și aviatorii izbeau în plin ca unii care cunoșteau perfect unde să lovească. Trei zile și trei nopți n-am dormit, n-am mâncat, nu ne-am putut clinti din pivniță. Adăpostul devenise un infern. Înghesuiala te strîvea, căldura te sufoca. Lumea leșina. În adăpostul casei noastre, un bloc uriaș, veneau sute și sute de evrei, primiți de la începutul bombardamentelor cu toată bunăvoința. Unii dintre ei începuseră să ridice capul: mă apostrofau injurios în casă la mine, făcîndu-mă responsabil de bombardamente și amenințîndu-mă că în curînd mi se va întîmpla ceea ce într-adevăr avea să mi se întîmple. Erău perfect informați de ceea ce avea să urmeze. Alții, mai prudenți, se luau cu binișorul pe lîngă mine: se zvonea că armata germană din Bulgaria va năvăli și va cucerii Bucureștiul. Evreii se temeau de un masacru și mă implorau să i adăpostesc în cazul acesta în casă la mine și să-i salvez. Le-am făgăduit și i-aș fi adăpostit tot așa cum redacția „Gândirea“

o lăsasem de cităva vreme loc de adăpost provizoriu pentru evreii refugiați din Moldova. Antisemitismul meu teoretic și rațional era altceva decât împușcarea oamenilor.

În adăpost m-am îmbolnăvit de pneumonie. Dentistul evreu Bernhard, pentru a cărui soție și copil intervenisem să părăsească orașul — evreii n-aveau voie să se evacueze — mi-a luat temperatura: 40 de grade. Am zăcut o noapte și o zi în subsolul blocului. Ioan Petrovici m-a transportat cu o mașină la mănăstirea Pasărea, căci în spitalele bucureștene nu era chip să rămân. La Pasărea m-au îngrijit o săptămână călugărițe infirmiere. A opta zi, din îngînarea luminii cu întunericul a apărut soția mea, care mi s-a părut la început o vedenie. Aflase la Sibiu de boala mea și sosise cu un taxi să mă ia. Drumul a fost o poveste de necrezut. Când am intrat în București, grosul armatei sovietice trecea fluviu pe șoseaua Ștefan cel Mare. N-am avut răspas să ne mai abatem pe la locuința noastră, care rămânea la voia întâmplării. Până la Cîmpina am trecut mereu pe lângă unități rusești. Luaseră toate automobilele întâlnite în cale, dar de taxiul nostru nu se atingea nimeni! Care să fie pricina acestui noroc nemaipomenit? Taxiul era o mașină antediluviană, atât de jerpelită și de hodorogită încît cînd se mișca, făcea un zgomot fioros din toate fiarele ruginite. Lăsa impresia că la fiecare hop stă gata să se sfarme în bucăți. Aspectul și zgomotul ei au tăiat desigur zîmbrele oricui ar fi voit s-o aibă. Astfel am scăpat nevătămat și, după un popas de noapte la Fağaraș, am ajuns abia a doua zi la Sibiu. Prin îngrijirea soției mele, aproape mă făcusem bine, cînd a început să sosească armata rusă în drum spre frontul germano-maghiar. Gușterita era popas. Bieții oameni nu vorbeau decît de excesele soldaților sovietici, care ne tratau ca pe o țară de ocupație. Vilele izolate de pe deal erau asaltate neconținut de vizitatori înarmați, care nu spuneau niciodată ce caută. Trăiam cu groaza în sîn. În cele din urmă ne-am concentrat mai multe familii într-o singură vilă: șapte femei, doi băieți de liceu și eu. Pîndeam toată ziua în cîrdac ca să întîmpin, zîmbind nevoie mare, pe vizitatori, care nu se mai sfîrșeau. Ploua mereu și umezeala rece a toamnei mă pătrundea pînă la oase. Pneumonia s-a întors iarăși. Într-o noapte am auzit tipete sfîșietoare la o vilă vecină. Am aflat a doua zi: cînd

soldați sovietici beți năvăliseră, legaseră cobză pe stăpînul vilei, un inginer sas, și sub ochii lui batjocoriseră cu rîndul pe soția și pe mătușa lui, o bătrînă de 70 de ani. Am încărcat bagajele într-un car tras de vaci și ne-am refugiat la Sibiu. Familia mea a găsit o cameră la profesorul Nicolae Terchilă, iar eu am intrat în clinica universitară a lui Iuliu Hațieganu, unde am fost îngrijit de dînsul și de doctorul Faur. În același salon zăcea doborît de ciroză și îmbătrînit pînă la nerecunoaștere poetul Mircea Dem. Rădulescu.

De la București soseau noile cotidiene ale revoluției comuniste, care se întreceau cu cele liberale și național-tărăniste în cereri de sancțiuni imediate contra „oamenilor nemților” fasciști și hitleriști. Pe patul zacerii, citeam lungile articole împotriva mea, toate calomniîndu-mă și cerînd să fiu arestat. Abia ieșit din clinică, în fața Universității a avut loc duminică 15 octombrie, manifestația pentru eliberarea Clujului. Din mulțime s-a apropiat un grup de tineri necunoscuți cu un teanc de ziare proaspete; toate scriau în același fel că în ziua de 13 am fost arestat împreună cu Ilie Rădulescu la Sibiu de către o puternică formațiune de polițiști, care ne-a dus la București. Au urmat, firește, comentariile arestării: aprecieri entuziaste și satisfacții turbate. În „**Libertatea**” socialistă cineva, sub care sigur că se ascundea poetul semi-evreu Stefan Baciú, ocrotit și lansat de mine, mă acuza că am primit bani de la germani. Toți acești cerberii ai justiției imanente mă numeau „Criminal de război”. Oricine a însemnat ceva în România ori a jucat vreun rol spre binele ei era înfierat la fel. Noile ziare aveau rubrici speciale pentru „trădători”: o victimă pe zi. Eram numiți vag, cît mai vag: „trădătorii poporului”, fără să se specifice despre care popor e vorba.

Am trimis pe un cunoscut la Ministerul de Interne să se intereseze ce e cu așa-zisa mea arestare, după care continuam să umblu liber pe străzile Sibiului, spre nedumerirea celor care citeau noua presă. Mi s-a răspuns că s-a dat informația ca să se astupe gura cetelor de derbedei care urlau să fiu arestat. Totodată eram sfătuit să rămîn ascuns. A doua oară mi s-a trimis același sfat de la Președinția consiliului. Eu eram hotărît să plec la București și să mă prezint. În veacul veacului nu mă voi rușina de ceea ce am trudit pentru

țară mea. Dacă războiul nostru ar fi izbutit, aș fi trecut drept un mare român. Eu nu l-am cerut, dar odată izbucnit, era o datorie elementară să urmez steagul țării și să-i slujesc cu toate puterile mele. Trădători, după toate regulile onoarei naționale, sînt cei care lucrează clandestin sau pe față împotriva patriei cînd națiunea întregă se află încleștată în strădania supremă pentru soarta ei. Cine capitulează la sfîrșitul acestei strădanii nenorocoase nu e trădător, dar cine a lucrat din umbră pentru capitulare e de o mie de ori cel mai mișel dintre trădători. În războiul celălalt, Averescu, plecînd de pe front să încheie tragica și efemera pace de la Buftea, n-a fost trădător, dar C. Stere, care pactizase tot timpul cu inamicul, a fost trădător pentru toată suflarea românească. Lăsînd deoparte pe comuniști și pe socialiști, pentru care noțiunea de onoare națională nu există, Iuliu Maniu și anexa lui, Dinu Brătianu, sînt cei care au lucrat tot timpul ultimului război împotriva obiectivului său care era românismul integral într-o Românie Mare refăcută. Pregătind neobosiți capitularea morală, ei au activat intens la capitularea militară. În ultimul moment ar fi voit ca Mareșalul Antonescu să ceară armistițiul pentru ca ei să evite desăvîrșirea propriei lor trădări. Dominanța psihologică a trădătorului e lașitatea. Iuliu Maniu nu s-a dus personal la Moscova să semneze condițiile armistițiului, cum ar fi fost logic, ci a trimis pe insignifiantul Ghiță Pop, crezînd că astfel va scăpa de răspundere.

Voiam deci să merg la București să mă prezint. Soția mea m-a implorat să rămîn la Sibiu. Ea a plecat cu fața în ziua de 8 noiembrie 1944. Știam că locuința noastră e asaltată mereu de cete de derbedei înarmați, care mă căutau. Și ele, biete femei, se duceau să se expună brutalităților.

În decembrie, Petru Groza a ajuns vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. I-am trimis pe cale discretă o scrisoare, rugîndu-l să-mi spună care e situația mea. Îl cunoșteam personal de multă vreme. Mi-a trimis același sfat: să mă ascund cum pot mai bine. Am înțeles atunci că nu românii în guvern au inițiativa de a înfiera pe „trădătorii poporului”, ordinele vin de peste capul lor. Voi face deci cum am fost sfătuit. Cînd e vorba de străini răzbunători, nu vreau să mă dau de-a gata în mîinile lor.

Decapitarea mea morală s-a făcut în rate. Cum atotputernicii noului regim nu se puteau lega nici de afacerismul sau de averile mele, nici de corectitudinea mea ca demnitar al statului, nici de substanța scrisului meu și nici de capacitatea mea profesorală, s-au agățat mai întâi de numele meu, pomenindu-mă în presă cu gând de supremă injurie: Ion Dobre zis Nichifor Crainic. Am arătat în altă parte din ce motive și în ce împrejurări am fost nevoit să-mi legalizez pseudonimul literar, transformându-l în nume și nu e necesar să revin. Dacă Ion Dobre reprezintă singele părinților mei, vechi cât pământul românesc, Nichifor Crainic reprezintă latura ființei mele spirituale. Prin cel dintâi nume, părinții mi-au dat o existență biologică, prin cel de-al doilea m-am creat pe mine însumi ca existență spirituală. Scribii netotii ai puterilor mai mult sau mai puțin oculte, care le-au comandat atacul, au voit să bagatelizeze un prestigiu, denumindu-mă Ion Dobre zis Nichifor Crainic, cum s-ar scrie la cronică faptele diverse despre un mardeaș Gică Retevei zis Cărpă-n-Nas. Numai că Gică Retevei e pentru poliție și Cărpă-n-Nas, dar Ion Dobre rămîne în conștiința românească Nichifor Crainic.

Cel care a inaugurat acest fel de injurie e P. Constantinescu-Iași, mai apoi ministru al Propagandei comuniste. Îl cunoșteam bine. Mi-a fost coleg la Facultatea de Teologie din Chișinău. A conșurat la catedra de Istoria artelor, o inovație în studiile teologice, făcută la propunerea mea. Obiectul ei trebuia să fie în special arta bizantină și în general arta religioasă. Concurent a avut pe Alexandru Busuioceanu, care studiasse la Viena, la Roma și la Paris și avea încă de pe atunci un nume printre specialiștii europeni. Cu toate acestea, comisia examinatoare, la insistențele dr. N. Lupu, l-a recomandat pe Constantinescu-Iași, care studiasse arta la... Iași și nu văzuse nici un monument european. O grea stavilă se opunea la confirmarea lui: era comunist notoriu, cu cîțiva ani de închisoare, pe vremea cînd comunismul, atît teoretic cît și practic, se confunda cu ateismul. Un comunist ateu la Facultatea de Teologie era o imposibilitate. Atunci, fanaticul luptător Constantinescu-Iași a fabricat imediat o declarație că se leapadă de comunism și de ateism. Astfel a fost numit. Dar odată profesor, și-a reluat

propaganda comunistă, pricinuind Facultății cele mai mari dificultăți. Zadarnice au rămas stăruințele colegilor, care îl îndemneau la temperanță. Și-a părăsit soția și copilul, îmbrățișând amorul liber în compania unei studente rusoaice, spre scandalul orașului, și a început goana după partizani, pînă cînd a fost condamnat și exclus din învățămînt. Sperjur și scandalagiu erotic, P. Constantinescu-Iași a fost o rușine pentru acea Facultate de Teologie, care a respirat ușurată cînd a scăpat de el. Un asemenea om era chemat să intruzeze spiritul de propagandă al noului regim și, culmea culmilor, să facă legătura dintre el și Biserica ortodoxă!

Am citit în ziare și două cazuri comice în legătură cu bagatelizarea numelui meu. Un evreu, Alfred Krainik, sau așa ceva, se desolidariza printr-o notiță, susținînd că nu e nici un fel de rudă cu mine. Cred și eu! Dar ce român neaș, l-o fi suspectat pe individul acesta că ar fi neam cu mine? Al-doilea, fostul profesor la Facultatea de Științe, Gh. Nichifor se desolidariza și el tot printr-o notiță, somîndu-mă să trec la numele meu spre a nu se confunda cu al lui! Gh. Nichifor mi-a fost profesor suplinitor în clasele a șaptea și a opta și, ajuns apoi universitar, se mîndrea că i-am fost elev, ca și cum cine știe ce matematician aș fi ieșit din mîna sa. Am avut de suferit ani de zile din cauza lui. Profesorul, altfel distins, a căzut cu desăvîrșire la darul beției pînă cînd a fost dat afară din Universitate. Se îmbăta crunt și făcea scandaluri. Lumea știa doar atît: că e profesorul universitar Nichifor. Deci Nichifor Crainic, cel cu nume mai cunoscut, era cel care umbla ziua și noaptea din cîrciumă în cîrciumă, iscînd tărăboaie! Din pricina lui mi-a ieșit numele că aș fi un bețivan, dar nu m-am gîndit niciodată să dau o notiță de rectificare. Îmi era milă de el în amintirea faptului că-mi fusese dascăl de cosmografie. Acum o făcea el. Cu atît mai bine! Dar pun rămășag că n-a reacționat din voință proprie, fiindcă bietul om a topit-o demult în spirt. Cine știe ce virtuos, al noului regim l-a întîlnit la vreo bodegă, l-a îmbătat bine și i-a pus condeiful în mîna tremurătoare. În cele din urmă a făcut și o somație prin portărei să mă lepăd de numele meu. Asta se cheamă beție cu dambla. Sigur: tot acela i-o va fi plătit.

Întîiul act, care a vrut să fie o lovitură morală, a fost eliminarea mea împreună cu a cîtorva alți scriitori din So-

cietatea Scriitorilor Români. De aproape 20 de ani n-am mai frecventat această societate și nu mai știam că sînt încă membru al ei, fiindcă n-am mai achitat nici o cotizație. S.S.R. e cea mai neserioasă înjghebare profesională de vreme ce n-are nici un rost în viața literară a țării. Am fost întîi ul scriitor care am căutat s-o ajut. I-am acordat un prim fond de 1 500 000 lei să-și cumpere o casă proprie. Comitetul a găsit de cuviință să cheltuiască banii fără nici o justificare. Am acuzat public pe președintele de atunci Liviu Rebreanu și ciocnirea noastră a degenerat în violențe pe care le-am regretat pe urmă. Am regretat că i-am dezvăluit o față care nu rima cu faima romancierului. El, în loc de justificare, m-a calomniat, fapt pentru care a fost condamnat de tribunal. Mi-a părut rău și l-am iertat. Dar din clipa aceea S.S.R. n-a mai existat pentru mine. Cu noul regim au venit în fruntea societății alde Victor Eftimiu și N. D. Cocea, oameni care n-ar fi ajuns niciodată în timp normal. Victor Eftimiu, un beletrist pe care nici o mișcare literară nu l-a luat vreodată în serios, a descins din Balcani cu atîtea naționalități în buzunar cîte împodobesc poli-etnica peninsula. E, după împrejurări, cînd bulgar, cînd grec, cînd aromân, cînd albanez. N. D. Cocea, „tovarășul de idei” cum a fost numit pe vremuri ca om de moravuri ușoare s-a ilustrat prin faimoasele scandaluri de homosexualitate și prin niște romane abjecte, în care răstoarnă fără rușine morbiditatea lupanarelor de amîndouă sexele. Un om care nu există decît din spate și de la ombilic în jos. Într-o epocă de confuzie haotică, aceștia sînt scriitorii „poporului”, care n-au nevoie nici de naționalitate, nici de moralitate. Iată oamenii care au eliminat din categoria scriitorilor români pe un Brătescu-Voinești, pe un Ioan Petrovici, pe mine și pe alți cîțiva! În fond, aceste eliminări n-au nici un sens. Este eliminarea unor personalități vii din cimitirul S. S. R., undă necrofonii noului regim jefuiesc cadavrele.

A doua eliminare este aceea din Sindicatul Ziaristilor, acaparat în ultimul timp de cîțiva agramați, care nu țin să scrie decît cu foarfeca prin cîte un colț de redacție. Ce legături ziaristice am avut eu cu această speță? Nu mai activez în ziaristică de cînd mi-a fost suprimat ziarul. De atunci am refuzat orice contact cu acest sindicat. Chemat

să apere, chipurile, libertatea scrisului, acest Sindicat a dat, după suprimarea „Calendarului“, un comunicat de aprobare a violenței săvârșite de guvern, mintind că ziarul a fost ucis fiindcă era... republican. Pentru că a ataca pe Elena Lupescu însemna pentru Sindicatul ziaristilor a face republicanism! Dar admitînd prin absurd că Elena Lupescu era un regat, iar eu o republică, ce cădere avea Sindicatul ziaristilor, organizație fără doctrină politică și cu obiective pur profesionale, să se amestece într-o asemenea chestiune? Președintele lui era pe atunci un reporterăș de fapte diverse, Al. Săndulescu, de la oficiul guvernului. Sluga a jucat cum i-au cîntat stăpînii, și atîta tot! Dar era natural ca, după o asemenea ieșire insolită, să nu mai am a face cu acest Sindicat. Acum, niște amărîți forfecari ai presei mă elimină de undă eu am plecat demult!

Ireale în fond, aceste eliminări de aparență n-aveau alt rost decît să creeze o anumită atmosferă necesară guvernului pentru operațiile ce aveau să urmeze.

Cărțile mele au fost puse imediat la index împreună cu ale celorlalți eliminați. E una din crimele de neiertat ale regimului. Au fost scoase din circulație operele ce reprezentau lamura românismului și în schimb s-a dat frîu liber pornografiei iudeo-române, ca să hrănească astfel sufletul „poporului“, nimicindu-i ideea de frumusețe, de noblete și de moralitate. Invertiții și libertinii de tot felul, semidoctii și agramatii, veneticii și corciturile sînt ridicați la rangul de scriitori misionari ai maselor. Uciderea spiritului românesc în literatură și artă se numește „libertatea democratică“. De peste hotare sînt introduși scriitori de duzină ai proletariatului, pe care presa îi înfățișează zilnic ca genii. Croitori de gînduri și cizmari de sentimente după manechinele și calapoadele marxiste. Evacuarea cărților românești din circulația publică e totuna cu eclipsa culturii naționale. Regimului îi trebuie un „popor“ fără deosebire de rasă și de credință, imbecilizat ca să nu vadă că a devenit instrument orb al fețelor pistruiate, care au pîs din nou laba pe țară. Toate publicațiile românești au fost suprimate. „Gîndirea“, firește, nu mai apare după 23 de ani de viață literară; timp cît a deținut permanent primatul periodicelor românești. Li aveam hîrtia asigurată pe doi ani înainte. Ulti-

mele bombardamente germane au atins depozitul, unde era ocrotită, și totul s-a făcut scrum, zădărnicia zădărniciilor, toate sînt zadarnice pe acest pămînt. Eu continui să supraviețuiesc fizic în golul pe care îl umpleam cu spiritul meu.

Seria eliminărilor din viața publică — a epurărilor mele — culminează cu excluderea din Universitate. Un „criminal de război” ca mine, un „fascist care a otrăvit sufletul tineretului” s-a făcut nedemn de a mai fi dascăl. Cîtă trudă studiosă mi-a trebuit ca să nu dezonorez o catedră și ce ușor i se curmă firul încordat! A fost de ajuns o iscălitură a tovarășului Ștefan Voitec, comisarul „poporului” la Cultura Națională, și totul s-a isprăvit ca prin farmec. Ștefan Voitec. Cine o fi acest ins? În decurs de peste 30 de ani de viață intelectuală răspîndită pînă în ultimul colț al pămîntului românesc, am cunoscut mii și zeci de mii de cărturari, iar pe cîți nu i-am cunoscut personal i-am știut din nume pînă la umilia dascăli de sat; dar niciodată n-am auzit de vreun Ștefan Voitec, care să fi adus o iotă măcar din alfabetul creierului său culturii românești. Am citit acum de curind o manifestare intelectuală a acestui teribil cenzor al culturii românești. Era un articol aș funebru la moartea evreului socialist dr. Ghelerter. Pentru Ștefan Voitec, bietul răposat de la Ploiești n-a fost nici mai mult, dar nici mai puțin decît „un creier genial” și „o personalitate mondială”. Mi-a fost de ajuns să știu cine e călăul meu. Un om care, în calitate de ministru al Culturii Naționale a descoperit genialitatea și mondialitatea în răposatul Ghelerter din Ploiești, era natural să mă elimine pe mine sau pe un Ioan Pétrovici de la Universitate. De la un șabășgoim anonim al unei secte internaționale ar fi ridicol să pretindem un simț al valorilor culturale românești. Se are nevoie de sectanți în Universitate și nu e de mirare că am fost eliminați noi și că au rămas cei care au mai rămas să-și camufleze gîndurile și să simuleze crezul „democratic” al sectei, pentru a mai figura la catedre. În asemenea condiții e preferabil să nu mai fii profesor decît să faci umbră încovoiată celui care ai fost. Iar ceea ce am fost eu ca profesor și scriitor e suficient ca să nu mi se poată șterge urma în neant. Viitorul românesc — că fără îndoială există pe undeva și acest viitor clocit în ouă de vulturi — va cunoaște pe acest Voitec numai legat de nu-

mele meu sau al lui Ioan Petrovici, eliminați din Universitatea românească de un discipol al genial-mondialului Ghelenter.

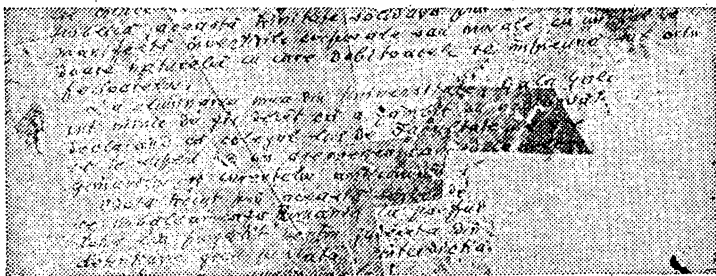
Ceea ce e vrednic de remarcat e că din comisia de epurare voitecească a făcut parte și Gala Galaction, preot ortodox și profesor universitar. Ioan Petrovici l-a numit la Universitatea de la Chișinău, eu și D. Caracostea l-am adus la București, eu m-am luptat ca un nebun împotriva comisiei premiilor naționale pînă l-am încununat cu laurii recunoștinței românești. Drept vorbind, atitudinea lui n-a fost pentru mine o surpriză. Îi cunoșteam perfect capacitatea cameleonică de a lua culoarea rînd pe rînd, a tuturor puterilor românismului. Sub ocupația germană din 1916, Gala Galaction a fost zelosul care denunța poliției dușmanie pe români din București și redacta manifestul trădător al mitropolitului Conon. Eliminat din această pricină din comunitatea științei naționale, a îmbrățișat cu același zel cauza evreiască și a trăit o vreme din milă sinagogei. Cînd germanii au revenit ca aliați în 1941, și-a adus aminte că e filogerman și frecventa asiduu Institutul profesorului Ernst Gamillscheg, ca să răsară imediat ca sprijinitor al imperiului sovietic în România.

Aceasta mi-aduce aminte de o întîmplare mai veche. Era în 1924, cînd s-a ivit marea mișcare religioasă de la biserica Cuibu-cu-Barză din București. Promotorul acestei mișcări, fostul preot Tudor Popescu, avea unele nedumeriri dogmatice, pe care le-a făcut cunoscute în convorbiri particulare lui Gala Galaction, care fi era naș și duhovnic. Cînd această mișcare suspectată de erezie, a ajuns în cercetarea Patriarhiei, cine s-a oferit să facă rechizitoriul preotului Tudor Popescu? Gala Galaction! Folosindu-se de nedumeririle împărtășite lui ca unui duhovnic, a formulat în așa chip întrebările chestionarului dogmatic, încît Tudor Popescu a fost constrins să le mărturisească public. Cînd, după proces, i-am reproșat acestuia încăpăținarea diabolică de a persista în erori, el mi-a declarat că față de procedul neîngăduit al lui Gala Galaction, nu mai putea da înapoi. Fiecare credincios a avut crize dogmatice mai acute sau mai domoale dar Popescu trecea printr-o asemenea criză care ar fi putut ieși biruitor, rămînînd în Biserică cu pu

de predicator de care dispunea. Gala Galaction i-a folosit acest moment pentru a-l face să fie caterisit. Din această ispravă a ieșit apoi secta tudoristă, ce avea să aducă mai mare sminteală decît dacă promotorul ei, potolit, ar fi rămas preot la Cuibu-cu-Barză.

Gala Galaction săvîrșește asemenea isprăvi, cu o seninătate inconștientă, cu care un N. D. Cocea își notează licențele sexuale. Amîndoi sînt veri și au crescut de tineri împreună cu Tudor Arghezi, în lupanarul rafinamentelor cinice al lui Bogdan-Pitești. În literatură sau în viața publică, această trinitate solidară prin aberații inițiale, manifestă invertirile corporale sau morale cu un fel de pudoare naturală cu care dobitoăcele se împreună sub ochii fecioarelor.

La eliminarea mea din Universitate Gala Galaction
 avut nimic de zis decît a zîmbit cu nevinovăție
 declarînd că colegul lui de Facultate a greșit
 să te superi pe un asemenea caridid cameleon
 regimurilor și cuentelor antiromânești
 Odată trecut prin această serie de
 ce îmbălsămează România cu parfum
 totul era pregătit pentru judecata din
 detențiunea grea pe viață, interdicția
 confiscarea..... averii mele!*)

Nichifor Crainic

* NOTĂ: Ultimele file din manuscrisul olograf (311 pag.) al Memoriilor lui Nichifor Crainic au suferit degradări mari în cei 45 de ani de peregrinări prin diferite ascunzături. Descifrarea sensului cuvintelor de pe hirtia distrusă de intemperiiile vremii, a fost o treabă anevoioasă. Numai ultimele propoziții ale manuscrisului (după cum bine se observă în facsimilul reprodus mai sus) fiind mult prea distruse de umezală, nu le-am putut descifra. Dintr-o sfințită datorie de conștiință le reproducem așa cum le-am moștenit. (N.L.)

NICHIFOR CRAINIC

ÎN CURÎND :

I) ZILE NEGRE — NOPTI ALBE

— amintiri din pribegia în Transilvania
(1944—1947)

— mărturii din pușcărie — Aiud (1947—1962)

II) NOSTALGIA PARADISULUI

III) SPIRITUALITATEA POEZIEI ROMĂNEȘTI

—eseu inedit—

IV) — TEOLOGIE ȘI MISTICA :

— Dostoievski și creștinismul rus

— Misticii germani

(cursuri universitare)

V) — EFEMERIDE PESTE VEAC

— eseuri, portrete și evocări literare —